

3 1761 06979519 3

КНЕЖЕВИНА СРБИЈА

Дело ово штампано је по наредби г. министра просвете и црквених дела, а прегледала га је и одобрила наречита стручна комисија која се о њему изразила овако :

„Дело г. Милићевића за цело је велики добитак за нашу литературу у опште, јер је у њему са сваке стране представљена наша отаџбина тако да ће сваки ма које струке читалац наћи у њему што ће га занимати и доста чему ће се научити у познавању своје домовине“.

Млад. Јанковић

„О овоме спису могу се само најпохвалније изразити. Он нам даје обилат, сваковрстан и драгоцен материјал за познавање наше отаџбине, који је тако лако и уметно изложен како то уме само онај који најбоље влада народским говором и који најбоље познаје народне обичаје и прилике у којима народ живи“.

Ј. Мишковић

~~H Mod~~
~~M 6444 kn~~

Milićević, Milan Đuro
///

КНЕЖЕВИНА СРБИЈА

Kneževina Srbija

ГЕОГРАФИЈА — ОРОГРАФИЈА — ХИДРОГРАФИЈА — ТОПОГРАФИЈА
АРХЕОЛОГИЈА — ИСТОРИЈА — ЕТНОГРАФИЈА — СТАТИСТИКА
ПРОСВЕТА — КУЛТУРА — УПРАВА

НАПИСАО

М. Ђ. МИЛИЋЕВИЋ

ПРВИ СЕКРЕТАР МИНИСТАРСТВА ПРОСВЕТЕ И ЦРКВЕНИХ ДЕЛА, РЕДОВНИ ЧЛАН
„СРПСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА“, ПРАВИ ЧЛАН „ОПШЧЕСТВА ЉУБИТЕЉ
РОСИСКОЈ СЛОВЕСНОСТИ“ У МОСКВИ, ПОЧАСНИ ЧЛАН „ХРВАТ-
СКОГ ПЕДАГОШКОГ ЗБОРА“ У ЗАГРЕБУ, УРЕДНИК „ШКОЛЕ“

[I.]

541288
28.5.52

DR
305

M 55
knjil

У БЕОГРАДУ

У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ

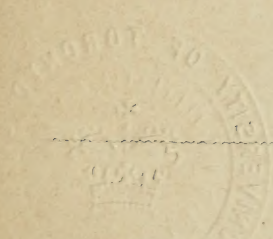
1876

АДМИНИСТРАЦИЈА

52285

I

Ово прво издање властитост је државне штампарије ;

ОСТАЛА ПРАВА ЗАДРЖАНА СУ.

ПРЕДГОВОР

Незнано — непитано; знано — вољено.

Кнежевина је Србија међу 43° 10' и 45° северне ширине, и међу 36° 50' до 40° 22' источне дужине. Њена површина износи 791 □ миљу, или 43.555 □ километара.¹

Србија је на осоју *Динарских Алпа* који се кроз Херцеговину пружају на исток у Стару Србију. С тога све веће воде наше у опште теку к северу, и сливају се најпосле у Саву, или у Дунаво; с тога се ми највише пењемо кад путујемо од Београда к Ужицу или к Рашкој; с тога, најпосле, Осањани, Рујанци, и Драгачевци зову Шумадију *доња земља*.

¹ Катастарски Србија још није премерена, а ови су бројеви нађени планиметриским мерењем које је чињено 1866 године у географском заводу *Јустуса Пертеса* у Готи. У том истом заводу прорачуњене су површине и појединих округâ. Други подобан покушај находимо у *Гласнику* XXXI, од г. *Вл. Јакшића*. Али се подаци у *Гласнику* не подударају с онима из *Пертесова* завода. Тако има

ОКРУГ	У ПЕРТЕСА	У ГЛАСНИКУ
Алексиначки	39	31 □ миљу
Београдски	31	37 " "
Крушевачки	46	67 " "
Подрински	23	32 " "
Пожаревачки	66	73 " "
Црноречки	50	37 " "
Чачански	68	51 " "

Ко ће ту сад да пресуди које су мере ближе истини!

У овом опису, ми смо Србију поделили на пет главних делова. Делови су ти

А. Шумадија

Њу чине: *Београд*, и окрузи: *београдски*, *смедеревски*, *јагодински*, *крагујевачки*, и *руднички*.

Б. Мачва

Под ото име ставили смо округе: *ваљевски*, *шабачки*, и *шодрински*.

В. Рујно, Стари Влах, и Рашџа

Под ово тројно име узели смо округе: *ужички*, *чачански*, и *крушевачки*.

Г. Тимочџа Крајина

Под ово име стављени су окрузи: *алексиначки*, *кнежевачки*, *црноречки*, и *крајински*.

Д. Браничево

Овај део кнежевине чине данашњи окрузи *пожаревачки*, и *купрински*.

Поштовани читаоци виде да границе сваке ове петине од данашње Србије нису свуда исте оне које су у старо доба биле међе предела кога име ми сада постављамо. Неко се историјско име поборавило, некоме се сузни опсег, а неко можда није никад ни обухватало у год онолико колико му ми данас предељујемо. При свем том ми се надамо наћи одобрења што смо свој говор о Србији поделили онако како ће ствар бити за читаоце прегледнија, и што смо сваки део ставили под сенку његовог старог географског имена.

Прелазећи у сваком делу округ по округ, ми смо у сваком, на свом месту, изређали поименце сва села која се данас воде у званичним списковима. У том смо се корисно послу-

жили и *Речником г. Косте Јовановића*. Том приликом испоређивали смо свуда данашње спискове села с *арачким тевтерима* од 1822.¹ Разлике, на које смо наишли тим испоређивањем, обележили смо, додавши донуче и примедбе које смо могли учинити радећи тај посао.

Где год има школа, ту је уз место у ком је она стављен знак □ и до њега година постања школскога. Где се пак није могла дознати година постања, обележена је 1851, када се дотична школа налазила у првом *Шематизму* као редовна учioniца.

Књига ова, као и свако штампано дело, сад је свршена ствар; ње је судија њезин читалац. Али ипак, угледајући се на давнашњи обичај, ми молимо да нам се не замери што ћемо проговорити неколико речи о том како је она постала, и рашта је нарочито писана.

Вршећи дужности своје службе, писац је више година морао путовати по Србији у разна доба од године, и досневао је како у најживље средине тако и у најсамотнија местанца; њега су гостољубиво примале како инокоспе сиромашке брвњаре, кровњаре, или бусаче, тако и задружне имућне шиндралије, ћерамдаре, или црепаре. На тај начин имао је он довољно прилика нагледати се природних лепота своје отаџбине, веселити се њеној тековини од људске памети и труда, и уздицати на последице незнања, нерада, и немања; он је излазио готово на сва места која је покрскала крв наших оцева и дедова, сећао се њиховога доба и њихових тегоба, испоређивао послетке с узроцима, мерно жртве с добицима: тако рећи, суочавао унуке с ледовима; он се, с неким необјашњивим расположењем душе, устављао пред свима дивним задужбинама славних наших предака; прочитавао оно што ћутке казује отесани и у храм наслагани мрамор; разматрао шта данас мисли и осећа Србин на сабору; да ли се и сад у његовој

¹ Вук, *Даница* за 1827 и 1828.

души буде какве више мисли, каква племенитија осећања, какве даље наде, кад разгледа своје старе богомоље, оне сведоке далеке прошлости, некад славне и сјајне а некад тешке и мрачне; — с Авале, Космаја, Рудника, Островице, Јелице, Чиготе, Вногора, Шаргана, Цера, Ртња, Стола, Плеша, Жељина, и с големога Копаоника, разматрао је писац, докле год око може да догледа, лене земље у којима живе Срби; никад их се није могао сит нагледати, а ипак би имао шта и с другима поделити од оних осећања која је слобка отаџбине и називала у његовој души.

И само то било би довољно да све своје разноврсне утиске, белешке, и сазнања напишемо и предамо другима; али, поред те личне сласти, ми осећамо и једну велику дужност спровођу своје земље, а нарочито спровођу народне школе: да све што смо тим путовањем сазнали наштампамо и предамо у руке наставницима омладине наше.

Познато је да је Кнежевина Србија земља сасма невелика; познато је да је она ипак пуна разноврснога природнога блага и лепота; познато је да је наша отаџбина, оволика колика је, стала наше делове и оцева много нечувених мука и крви, па је ипак тим не мање познато да ми ту своју красну и богату, ту малену а скупо стечену отаџбину у многом погледу не познајемо онолико колико би ваљало.

Непознавање своје отаџбине свакад је руг грађанима синовима њеним; али се величина штете од тога незнања може страховито да представи тек у народним школама у којима се васпитавају они на којима по реду свет остаје.

Онима који као голубићи густим јатима данас наваљују под школске кровове да им тамо вредни наставници разбуде, оснаже, и упуте богодане моћи; онима којима данас требају учитељи да би сутра могли радити без учитеља; онима који ступају за нама као наша сенка, и који ће данас или сутра заузети наша места, прихватити наше послове,

ући у наша права, примити наше дужности — дужни смо ми много, веома много

Дужни смо, спремајући их за самосталност у радовима њиховим, показивати и милити им све путове који воде к добродетељи, бележећи свуда и литице које се суљају у порок, у пропаст.

Међу врлинама које смо као Срби нарочито дужни неговати у срцу деце своје, сјајно место заузима *љубав према отаџбини*, љубав према народу коме су она издана и продужење, и коме ће бити слава или руга.

Истина, љубав према отаџбини узимала се увек као нажит тек најплеменитијих душа; али тим не мање треба и цели народи, васпитавањем својега подмлатка, да теже к томе идејалу. Срце је омладине најорнија њива за семење свију врлина, како личних тако и грађанских.

Описујући у својој отаџбини високе планине, живе воде, питоме равни, густе шуме, богате руднике, опале остатке од некадашњег живота и рада, бојна поља, народне јунаке, или иначе заслужне људе, ми смо желели двоје да урадимо: да изнесемо што више поуздана знања о Србији, и да у Срба, особито ученика, ојачамо љубав према земљи у којој их је први пут огрејало ово лепо сунце; тежили смо да покажемо колико садашњост дугује прошлости, колико данашњи имањници ваља да захвале јучашњим патницима, и т. д.

Овде морамо да поменемо и једну повећу тегобу овога посла.

Ређајући у сваком округу личности које су ма чим заслужиле да се помену, ми нисмо гледали која је од које партије, него каква је дела која учинила.

Још смо жалили, а жалимо и сад, што смо морали за многе да кажемо врло мало, пошто нисмо изобиловали грађом.

Може се наћи људи који ће нам за ово замерити, али се нама није могло на ипо. Још је давнашња мудрост из-

рекла : „*На путу је правде живот, и куда иде стаза њена нема смрти*“.¹ Школа народна не сме никад губити из вида тај сјајни идејал, нарочито кад хоће да негује љубав према отаџбини.

Да се малко задржимо на љубави према отаџбини.

Српска срца ни до сада нису била без тога осећања; томе находимо доказа куд се год окренемо; али испољивање, обелодањивање тога осећања, нарочито у ово последње време узело је у нас такве облике и такве размере, да би човек више пута помислио да то није љубав него џезина зла подруга — мржња. М-ђу тим услови новог живота у који наш народ мора ући захтевају много пространије груди, много шира срца.

За то и јесте толико потребно увести светлост, пуштати шире погледе у то осећање. Сав је свет жуџап љубави; род људски, колико га је год, толике обнове своје, толике бољитке у животу своме чека од љубави. И дондга он све то може и дочекати највише од оне божанске ћери. Без љубави, сви други мотиви могу поправити тек по нешто, а понајпре могу учинити да се измене улоге, да се промене места, да данашњи имаћници сутра буду патници, а данашњи патници сутра да постану имаћници — стари пак вапај да се разлеже и прексутра и наксутра

Од заједнице двојице сирежника до разноврсних односа међу деловима света — свуда се осећа да је љубави мало, да је нигде нема онолико колико би требало.

А љубав према отаџбини није у мржњи других народа, других вера, ових или оних свјих суграђана. Право, божанско осећање којим нас испуњава истинско родољубље јесте она братска милошта спрам свију људи која нас вуче к свима својим суграђанима, која и у партијској борби, и у вероисповедној разногласници, и у месној засебности, и у личној заде-

¹ Соломун, *Приче*, глава XII, ст. 28.

вици, гледа пред собом увек свога равноправнога суграђанина, свога брата, члана заједничке нам отаџбине, сина једнога за све — Бога.

Колевка рода нашега, храниља освећених гробова наших предака, позорница њихових врлина или грехова, пољана надметања за нас и наше савременике, некад пехотична Голгота пријатељима добра и истине, некад мајка а некад судиља свим делима и неделима синова својих — отаџбина наша заслужује да се проучава и да се осветљава у свим и најтајнијим кутићима својим.

Књига је ова написана да такво проучавање изазива и колико толико облакшава.

И ако смо на овом делу радили годинама, опет нисмо могли савладати све тегобе с којима смо се сусретали. Зато, не из какве излишне смерности, молимо поштоване читаоце да опросте ако наиђу негде на празнине, негде на краткоће, а негде можда и на неисправности. Наше државне архиве, у којима се чува толика драгоценост грађа, у таквом су стању да се писци још за сада њима не могу да послуже. А и за статистичке податке често није ни мало мања тегоба. Наша велика школа, која ваља да је непресушно врело свакога знања, још нема оделите катедре за статистику. У министарству финансије има истина неко статистичко одељење, али је и отуда спора помоћ.

Уз то је зла судбина хтела још једном безмерном горчином да залије писцу овај рад. Кад је дело било у пола штампано, кад се није знало куда ће се пре: или да се чита многа коректура, или да се попуњавају празнине у рукопису, или да се збирају нови извештаји о местима сумњивим: онда, 17 Децембра 1875, премину писцу најмлађи син *Миливоје*, у осмој години своје анђелске младости....

Нарочито после тога удара, услуга коју ми је указивао зет мој, *Мита Ракић*, поста за мене не само зналачка помоћ него права синовља утеха.

Много сам захвадан пријатељима који су ми се одзивали одговорима и извештајима на питања која сам им упућивао ради овога списа. Међу тима понајпре ми је мило благодарити вредном младом статистичару нашем г. *Богољубу Јовановићу* који је био љубазан, поред многих других услуга, нацртати ми све картице које су придодане овој књизи, и које много помажу да буде јасније оно што се казује у тексту.

Даље ми је пријатно изјавити своју захвалност г. *Љ. Протићу*, бившем војном министру; г. *Чед. Мијатовићу*, бив. министру Финанције; г. *Ал. Божићу*, секретару у министарству унутрашњих дела, за обавештења која су само они били у положају дати ми; и, најпосле, г. г. *Јанку Белакевићу*, *Сави Стевановићу*, и *Јовану Цветковићу*; г. г. *Николи Марковићу*, помоћнику у Смедереву, *М. Браловићу*, *Димитрију Костићу*, *Тодору Стабловићу*, и *Илији Петровићу*; г. г. *Мијаилу Ковачевићу*, *Токи Стевановићу*, и *Арси Стевановићу*; г. г. *Милоју П. Бабићу*, и *Јовану Рафаиловићу*; г. г. *Сави Атанацковићу*, и *Димитрију Јовановићу*; г. г. *Јеврему Петровићу* и *Димитрију Срећковићу*; г. г. *Јосифу Чушићу*, *Мати Игњатовићу*, *Л. П. Лазаревићу*, *К. Недићу*, *Гад. Ковачевићу*, *Д. Дукићу*, и *Данилу Орелу*; г. г. *М. Настићу*, и *Срећку Јевтићу*; г. г. *Мијаилу Бурићу*, *Проти Гаврилу*, *Заки Зарићу*, и *А. В. Јакшићу*; г. г. *Викентију*, јепископу ужичком, *Глигорију Белошавлићу*, *Марку Аћимовићу*, *М. Дуњићу*, и *Чеди Мајсторовићу*; г. г. *Сими Поповићу*, и *Павлу Пазарцу*; г. г. *Антонију Максићу*, и *Радивоју Радосављевићу*; г. г. *Јевтимију Мајсторовићу*, *Михаилу Лазаревићу*, и *Николи Цветковићу*; г. г. *Сими Ч. Поповићу*, *Радовану Угриновићу*, и *Живку Попадићу*; г. г. *Мирку З. Петровићу*, *Радулу Стасићу*, *Хранисаву Петровићу*, *Ђ. Шакраку*, и *Мл. Красојевићу*; г. г. *Илији Хранисављевићу*, *Николи Бабамилићу*, *Илији Протићу*, *П. Радивојевићу*, *М. Недељковићу*, *Јовану Поповићу*, *Јовану Димитријевићу*, и *Здравку Петровићу*, и, најпосле, г. *Ђ. Ивковићу*.

Још је потребно да кажемо неколико речи самим наставницима омладине који ће се користити овом књигом. И ако дело ово доноси доста података о Србији, омет је остало широко поље баш њима да непосредну околину своју сами изучавају и ученике своје познају с њоме. Оно што је овде тек поменуто може њима бити кажинут за даље и шире обрађивање. Нека они сада учине са своје стране колико могу, нека све доцуне бележе и шаљу писцу, па ће дело ово — ако дочека друго издање — изаћи много пуније и савршеније.

Поред тога, молимо све оне који би знали што о којој заслужној личности која овде није поменута, или је поменута али недовољно осветљена, да нам своје белешке достављају.

Мала карта Србије придана је на крају да читаоцу помогне да лакше нађе место које зажели. У тој су карти само окружене границе оних великих пет делова Србије, и границе округа, а оцртане су и реке, и обележена места окружна, и среска. Друго све изволеће читалац сам попуњавати.

Статистичке картице такође очигледније представљају ово што је бројевима већ исказано у сваком округу.

На последак право је да кажемо и ово: из саме ове књиге не може се познати Србија; али ако она изазове живље и темељније проучавање оних страна којих смо се ми тек дотицали, онда је наша књига учинила службу колику је могла учинити.

Незнано — непитано; знано — вољено.

*Знање је светлост, воља је моћ;
Учимо, радимо дан и ноћ!*

У Београду
6 Априла 1876.

М. Ђ. МИЛИЋЕВИЋ

ГДЕ ЈЕ ШТО

А

ШУМАДИЈА

	СТРАНА
Шта је Шумадија	1
Статистички преглед Шумадије	2

I Београд као део Шумадије

1 Природни положај Београда	5
2 Београд и његове историјске судбине	7
3 Садашњи Београд	23
4 Знатни људи који у Београду бораве вечни санак	27
5 Знатније зграде и места у Београду	37
6 Власти, управе, и заводи у Београду	42
7 Песме које помињу Београд	50

II Београдски округ

1 Границе и планине	57
2 Воде (слатке и минералне)	59
3 Равни	61
4 Шуме	62
5 Рудно благо	63
6 Остаци од старина	64
7 Становници београдског округа	69
а. Историјске судбине њихове	69
б. Личности чим било заслужне	74
в. Места чим било знатна	102
г. Вароши, села, куће (поређено с годином 1822)	106

	СТРАНА
д. Занимање, стање	112
е. Одело у становника београдског округа	116
ж. Говор	118
з. Песме, игре, приче, и друге карактеристике	119
и. Подела за управу (за Турака, за Карађорђа, за Кнеза Милоша, данас)	126
ј. Нове тековине (путови, мостови, цркве, школе, и друге јавне зграде)	127

III Смедеревски округ

1 Границе и брда	129
2 Воде (слатке и минералне)	131
3 Равни	131
4 Шуме	132
5 Рудно благо	—
6 Остаци од старина	—
7 Становници	134
а. Њихове историјске судбине	—
б. Личности чим било заслужне	138
в. Места чим било знатна	150
г. Вароши, села, куће (Смедерево, Паланка)	153
д. Занимање, стање	167
е. Одело (мушко и женско)	170
ж. Говор	171
з. Песме, игре, приче, и друге карактеристике	—
и. Управна подела (сада и пре)	174
ј. Нове тековине (путови, цркве, школе)	175

IV Јагодински округ

1 Границе и планине	176
2 Воде	177
3 Равни	178
4 Шуме	179
5 Рудно благо	—
6 Остаци од старина	180
7 Становници	185
а. Историјске судбине њихове	—
б. Личности чим било заслужне	194
в. Места чим било знатна	200
г. Вароши, села, куће	202

	СТРАНА
д. Занимање, стање	209
е. Одело	211
ж. Говор (левачке особине)	212
з. Песме, игре, приче, и друге карактеристике	213
и. Управна подела (за Карађорџа, Ки. Милоша, и сада)	223
ј. Нове тековине (путови, цркве, школе и друге јавне зграде)	224

V Крагујевачки округ

1 Приступ, границе и планине	225
2 Воде (слатке и минералне)	227
3 Равни	228
4 Шуме	229
5 Рудно благо	—
6 Остаци од старина	230
7 Становници	238
а. Њихове историјске судбине	—
б. Личности чим било заслужне	253
в. Места чим било знатна	289
г. Вароши, села, куће	290
д. Занимање, стање	299
е. Одело	301
ж. Говор	301
з. Песме, игре, приче, и друге карактеристике	302
и. Управна подела (пре и сада)	303
ј. Нове тековине (путови, цркве, школе)	304

VI Руднички округ

1 Приступ, границе, планине	—
2 Воде (слатке и минералне)	307
3 Равни	310
4 Шуме	310
5 Рудно благо	311
6 Остаци од старина	311
7 Становници	319
а. Њихове историјске судбине	—
б. Личности чим било заслужне	322
в. Места чим било знатна	343
г. Вароши, села, куће	348
д. Занимање, стање	353
е. Одело	355

	СТРАНА
ж. Говор	355
з. Песме, игре, и друге карактеристике	355
и. Управна подела (за Карађорђа, Кп. Милоша, и сада)	357
ј. Нове тековине	358

B

МАЧВА

Шта је Мачва	359
Статистички преглед Мачве	359

I Ваљевски округ

1 Границе и планине	361
2 Воде (слатке и минералне)	362
3 Равни	363
4 Шуме	364
5 Рудно благо	364
6 Остаци од старина	365
7 Становници	369
а. Њихове историјске судбине	—
б. Личности чим било заслужне	373
в. Места чим било знатна	400
г. Вароши, села, куће	404
д. Занимање, стање	412
е. Одело	414
ж. Говор	415
з. Песме, приче, игре, и друге карактеристике	415
и. Управна подела	416
ј. Нове тековине	417

II Шабачки округ

1 Границе, и планине	418
2 Воде	419
3 Равнице	421
4 Шуме	421
5 Рудно благо	422
6 Остаци од старина	422
7 Становници	429
а. Њихове историјске судбине	—
б. Личности чим било заслужне	434

	СТРАНА
в. Места чим било знатна	485
г. Вароши, села, куће	491
д. Занимање, стање	510
е. Одело	512
ж. Говор	513
з. Песме, игре, и друге карактеристике	514
и. Управна подела	516
ј. Нове тековине	517

III Подрински округ

1 Приступ, границе, планине	518
2 Воде (слатке и минералне)	520
3 Равнице	522
4 Шуме	523
5 Рудно благо	523
6 Остаци од старина	524
7 Становници	528
а. Њихове историјске судбине	—
б. Личности чим било заслужне	539
в. Места чим било знатна	553
г. Вароши, села, куће	557
д. Занимање, стање	566
е. Одело	569
ж. Говор (где се чује јужни говор у Србији)	571
п. Управна подела (некад и сад)	573
ј. Нове тековине	574

B

РУЈНО, СТАРИ ВЛАХ, РАШКА

Шта се зове Рујно, Стари Влах, п. Рашка	575
Статистички преглед тога дела Србије	—

I Ужички округ

1 Границе, и планине	577
2 Воде (слатке и минералне)	578
3 Равни	582
4 Шуме	583
5 Рудно благо	584
6 Остаци од старина	585

7 Становници	590
а. Њихове историјске судбине	—
б. Личности чим било заслужне	595
в. Места чим било знатна	606
г. Вароши, села, куће	611
д. Занимање, стање	627
е. Одело	630
ж. Говор (јужни и западни)	631
з. Песме, игре, приче, и друге карактеристике	632
и. Управна подела (некад и сад)	640
ј. Нове тековине	642

II Чачански округ

1 Границе, и планине	644
2 Воде (слатке и минералне)	646
3 Равнице	648
4 Шуме	—
5 Рудно благо	649
6 Остаци од старина	650
7 Становници	—
а. Њихове историјске судбине	659
б. Личности чим било заслужне	660
в. Места чим било знатна	673
г. Вароши, села, куће	676
д. Занимање, стање	691
е. Одело	693
ж. Говор	—
з. Песме, приче, игре, и друге карактеристике	694
и. Управна подела (некад и сад)	701
ј. Нове тековине	702

III Крушевачки округ

1 Границе и планине	703
2 Воде (слатке и минералне)	705
3 Равнице	709
4 Шуме	710
5 Рудно благо	710
6 Остаци од старина	712
7 Становници	721
а. Њихове историјске судбине	—

	СТРАНА
б. Личности чим било заслужне	731
в. Места чим било знатна	743
г. Вароши, села, куће	—
д. Занимање, стање	761
е. Одело	764
ж. Говор	765
з. Песме, игре, приче, и друге карактеристике	766
и. Управна подела	769
ј. Нове тековине	769

Г

ТИМОЧКА КРАЈИНА

Шта је <i>Тимочка Крајина</i> и статистички преглед исте	771
--	-----

I Алексиначки округ

1 Приступ, границе, и планине	775
2 Воде (слатке и минералне)	779
3 Равни	782
4 Шуме	783
5 Рудно благо	—
6 Остаци од старина	784
7 Становници	789
а. Њихове историјске судбине	—
б. Личности чим било заслужне	791
в. Места чим било знатна	792
г. Вароши, села, куће	804
д. Занимање, стање	813
е. Одело	815
ж. Говор	816
з. Песме, приче, игре, и друге карактеристике	—
и. Управна подела (за Турака и сада)	821
ј. Нове тековине	822

II Кнежевачки округ

1 Границе, и планине	824
2 Воде	826
3 Равнице	829
4 Шуме	830
5 Рудно благо	—

	СТРАНА
6 Остаци од старина	832
7 Становници	837
а. Њихове историјске судбине	—
б. Личности чим било заслужне	838
в. Места чим било знатна	839
г. Вароши, села, куће	841
д. Занимање, стање	848
е. Одело	856
ж. Говор	857
з. Песме, приче, игре, и друге карактеристике	858
и. Управна подела	868
ј. Нове тековине	869

III. Црногорски округ

1 Границе и планине	—
2 Воде (слатке и минералне)	873
3 Равнице	876
4 Шуме	—
5 Рудно благо	877
6 Остаци од старина	878
7 Становници	885
а. Њихове историјске судбине	—
б. Личности чим било заслужне	889
в. Места чим било знатна	914
г. Вароши, села, куће	915
д. Занимање, стање	920
е. Одело	921
ж. Говор	922
з. Песме, приче, игре, и друге карактеристике	923
и. Управна подела	939
ј. Нове тековине	—

IV. Крајински округ

1 Границе, и планине	940
2 Воде (слатке и минералне)	942
3 Равнице	945
4 Шуме	946
5 Рудно благо	—
6 Остаци од старина	950
7 Становници	958

	СТРАНА
а. Њихове историјске судбине	—
б. Личности чим било заслужне	964
в. Места чим било знатна	971
г. Вароши, села, куће	980
д. Занимање, стање	999
е. Одело	1001
ж. Говор	1003
з. Песме, приче, игре, и друге карактеристике	1004
и. Управна подела	1013
ј. Нове тековине	1014

Д

БРАНИЧЕВО

Шта је <i>Браничево</i> и статистички преглед истог	1015
---	------

I. Пожаревачки округ

1 Границе, и планине	1018
2 Воде (слатке и минералне)	1019
3 Равнице	1023
4 Шуме	1024
5 Рудно благо	1025
6 Остаци од старина	1027
7 Становници	1036
а. Њихове историјске судбине	—
б. Личности чим било заслужне	1039
в. Места чим било знатна	1053
г. Вароши, села, куће	1057
д. Занимање, стање	1073
е. Одело	1075
ж. Говор	1077
з. Песме, приче, игре, и друге карактеристике	—
и. Управна подела	1086
ј. Нове тековине	1088

II Ђуприски округ.

1 Границе и планине	1090
2 Воде (слатке и минералне)	1091
3 Равнице	1093

	СТРАНА
4 Шуме	1093
5 Рудно благо	1094
6 Остаци од старина	1095
7 Становници	1105
а. Њихове историјске судбине	—
б. Личности чим било заслужне	1107
в. Места чим било знатна	1120
г. Вароши, села, куће	1128
д. Занимање, стање	1137
е. Одело	1138
ж. Говор	1139
з. Песме, приче, игре, и друге карактеристике	1139
и. Управна подела	1142
ј. Нове тековине	1142

Завршетақ

1 Популација Србије од 1875	1144
2 Мушкиње и женскиње, и становници по вери	1145
3 Број становника селака и варошана	1146
4 Насељена места у Србији	—
5 Број кућа по селима, и варошима	1147
6 Рашћење и опадање популације	—
7 Деца брачна и ванбрачна	1148
8 Број цркава и школа према броју душа	1149
9 Број писмених према броју популације	—
10 Обрађена површина у Србији	1151
11 Бројеви најглавнијих житних производа	1153
12 Број стоке у Србији	1153
13 Број извезене на страну стоке	1154
14 Вредност увоза и извоза	1154

КНЕЖЕВИМА СРБИЈА

А

ШУМАДИЈА

Земља међу Моравом, Дунавом, Савом, Колубаром, и Љигом, зове се *Шумадија*. То су: Београд и београдски округ, Смедерево и његов округ, Крагујевац и крагујевачки округ, Јагодина и њезин округ, и Милановац с округом рудничким.

Како се та земља звала у старо време, тешко је данас под здраво казати: веројетно је да је неки део њезин припадао старој *Мачви*, а други су крајеви опет имали разна имена, као, на прилику: *Власт Борачка*, *Власт Островичка*, *Власт Некудимска*, *Левач*, и т. д.

Име „Шумадија“ не находимо нигде у српским споменицима старијега доба, с тога би се могло мислити да је то име ново; али, с друге стране, чувена римска *Transilvania* наводи нас на мисао: да је наша *Шумадија* = *Sylvania* била још за Римљана.

Ма кад да је постало име, Шумадија је нама мила као рођена мајка наша, и ми с појмљивом жудњом улазимо у њу да је проучимо, и да разгледамо лепоте њене.

За олакшицу читаоцу, стављамо још овде напред *статистички преглед* онога што у њој има, и о чем ће се доцније говорити кад чему дође ред :

СТАТИСТИЧКИ ПРЕГЛЕД

ШУМАДИЈЕ

(БЕЗ БЕОГРАДА¹)

Редни број	Окрузи	Б Р О Ј											Житеља (1866 г.)	Цореских глава (1870 г.)
		НАСЕЉЕНИХ МЕСТА				ЦРКАВА			ОСНОВНИХ ШКОЛА					
		ВАРОШИ	ВАРОШИЦА	СЕЛА	СВЕГА	МРОСКИХ	МАНАСТИРА	СВЕГА	МУШКИХ	ЖЕНСКИХ	СВЕГА			
1	Београдски . .	—	1	121	122	33	2	35	43	—	43	63 880	13.026	
2	Смедеревски . .	1	1	53	55	14	—	14	35	2	37	59.980	13.920	
3	Јагодински . .	1	—	144	145	17	3	20	25	1	26	62.179	13.953	
4	Крагујевачки . .	1	3	173	177	34	4	38	40	3	43	98.141	20.587	
5	Руднички . . .	1	—	119	120	21	5	26	19	1	20	47.565	9.193	
	Свега . . .	4	5	610	619	119	14	133	162	7	169	331.745	70.679	

У Шумадији су најгушће насељена места у округу смедеревском, а најређе у рудничком. У средњу руку, у Шумадији долази на једно насељено место по 536 душа. Од целог броја становника, женскиња је 160.765 душа, те на сваку стотину мушкараца има по 94.03. женских. Број женскиња највећи је у рудничком округу (96.80) и у јагодинском (95.24), а најмањи у крагујевачком (92.50). — У Шумадији долази једна црква на 2494 душе, а једна основна школа на 1963 душе. Ево како у том погледу стоје шумадински окрузи један према другом :

¹ И ако је Београд део Шумадије, опет за то ми ћемо њега, као престоницу, и као место у кога су услови живљења са свим други, разгледати обашка.

У ОКРУГУ :	ЈЕДНА	
	ЦРКВА	ШКОЛА
	ДОЛАЗИ НА ДУША :	
београдском	1825	1486
смедеревском	4284	1620
крагујевачком	2583	2282
рудничком	1829	2378
јагодинском	3106	2392

Јагодински је округ најсиромашнији школама, а готово и црквама ; а најповољније размере, како за школе тако и за цркве, даје округ београдски. Веома су занимљиви резултати до којих долазимо кад поредимо београдски округ с осталима, наравно, што се тиче бројева школа. Ако узмемо да у београдском округу долази једна школа на 100 душа, онда у смедеревском долази једна на 109, у крагујевачком на 154, у рудничком на 160, а у јагодинском на 161 душу !

Претпоставивши ово неколико речи, ми сад улазимо у Шумадију да је разгледамо округ по округ.

I

Београд као део Шумадије

I Природни положај Београда

Који Београђанин данас не зна ону широку стазу на западној страни некадашњег *Калемегдана*, стазу, која ивичи садашњи парак према Сави? С те стазе, с те ивице калемегданске, готово свако вече, управљају погледе своје у даљину, ка западу, толики гледаоци, и гранају сваки своје мисли, забављајући очи своје разастртом пред њима дивном природном панорамом.

Тако се ту одвајкада седело, гледало, и размишљало! С тога су Турци и звали тај брег *Фиџир-бајир*, што ће рећи: „*Брег за размишљање*.“

Али није у Београду само та једна западна ивица Калемегдана згодна за размишљање. Цео чот ове косе, по којој се раширила данашња српска престоница, повлачи човека у тако расположење. Кад гледалац, с бедема градског, потера повијарац косе, на којој је утврђен Горњи Град, с чуђењем ће се уверити, да ће тим повијарцем ударити на Авалу, на Космај, на Букуљу, Венчац, Рудник, Суворор, Маљен, Медведник, па чак на Поникве и на Шарган, а да нигде не мора газити никакву реку ни поток. Истина је тај хрбат (или то планинско побиље, како га зову у Старом Влаху) толико изувијан, да би се и вуку досадило све њиме путовати, али је то било ласно природи, која је мловала да и тако вијугаво протера свој горостасни *ћенар*.

Кад човек, овако с града, гледа уз косу, на којој стоји, онда, од брда до брда, прелази у мислима готово целу данашњу Србију,

а спустивши очи у долине, види две воде: Саву и Дунаво, које му опет много што шта напомињу.

Сава долази са запада земаља српско-хрватских, а Дунаво, истина, извире у туђини, али, током својим, дуго иљуска земље српске и бугарске, опет очевину рођене браће.

Ове две велике реке, које су, за људе у првобитном стању просвете, биле препреке да преко њих не пођу, или заштита да их непријатељ не нападне, те су обе воде данас — у просвећено доба — стрџге и најравнији путеви у сав бели свет, при оваким пловним справама, каквима се данас ми можемо да служимо.

Положај је Београда диван за око. Находџи се на висини којој подножје заплјускују две велике реке, иза којих се разастире на запад китњаста Срем, а на северисток монотони Банат, с југа пак заокружена брежуљцима и падинама од свакојаке величине и облика, престоница се Србије може хвалити погледима, каквима је мало која варош богата у толикој мери.

Друго је питање, да ли тај и такав положај гове и осталим захтевима живота. Ми о том сумњамо, нарочито кад се сетимо тако често променљиве београдске климе, од које је многи београђанин patio, и која мало да не прети и већим опасностима здрављу становника београдских.

При сваком изливу Саве и Дунава, равнице се њихове напуне водом, из које после излазе задаси, који јамачно уде здрављу. Голетне околине пак нису кадре да варош заклоне од ветрова, који јој иначе могу јако и често врло дуго да досађују, а у овом су јој случају од велике користи.

У Београду се опажају, као најобичнија, ова четири ветра: југ, север, истока или кошава, и западни ветар. Први је топал и ретко дува, други обично догони кишу или снег, север је хладан и бива и он обично с кишом или са снегом, а кошава је редовно сува, зими веома студена, и може да дува некад читавих шест недеља; стари људи јој овако хватају рачун: ако не стане после три дана, дуваће и до три недеље, а не стане ли ни тада, онда се спремају да слушају како хуји пуних шест недеља. Сви су други ветрови краћега века.

Иначе, кад би оне пљоштине дуж Саве и Дунава биле осушене, кад би високе голети око Београда биле засађене крупном шумом, а и сам Београд кад би у својој унутрашњости усвојио нека правила за општу чистоћу и за здравље, како је варош ова на избрешку, могла би бити једна од најчистијих, и јамачно једна између најздравијих престоница на свету. Данас то на жалост још није, и у Београду има сразмерно много смртних случајева преко године; за то је нужно да се једном овај појав свестрано испита, и да се нађе средство, које ће ово зло свести у његове нормалне границе.

Још говоре људи, који су дуже пазили на атмосферске промене у Београду¹, да је у оној падини, коју чине градски чот и кајабурмска коса, дакле управо на Дорћолу и у Палилули, увек зими један или два града више топлоте него ли на Врачару или на Сави — крајевима који су већма изложени ветровима.

Уверавају који су поредили, да и воће цветава и доспева у тој падини на својих 8 дана раније него на Врачару или на Сави!...

Београд има воде, доведене с коса торлачких² још за римскога доба, а могао би се, при садашњим справама за црпање воде, користити у жељеној мери Савом и Дунавом, па да варош у том не трпи никад никакве оскудице.

2 Београд и његова судбина

Не зна се ко је први закопао град београдски, ко је први почео утврђивати место на утоку Саве у Дунаво; али се то може извесно казати, да је мало на земљи места, око којих би се проливало толико људске крви колико око Београда. Турци га врло путно зову: „*Дарол-Дихад*“, а то ће рећи: „*Кућа ратова за веру*“.³

¹ Г. Др. Ј. Шафарик и г. Драгашевић.

² Кажу да с брда Липовице, више Мокрога Луга, иде глава води, која Теразијом пролази у Београд.

³ „Најсјанијим листом у Турској историји,“ назва га Фуад-паша, кад се оно вођаху преговори о предаји градова у Србији Кнезу Михаилу.

Почињући од незапамћене старине, па све до 5 Јуна 1862, о Београд су се отимали различни народи: Римљани, Авари, Хуни, Бугари, Срби, Маџари, Немци, Турци, па опет Срби. То су имена главних отимача Београда, а тешко да ће бити племена у Јевропи, из кога не би ни једна жртва никад пала под његовим зидовима.

Ваљда с те тако променљиве судбине, ово место није ни могло да одржи своје старо име, ако не бисмо његово српско име хтели узети као доказ за силу србинства у њему. Поуздано се још не зна, да ли се оно у старо време звало: *Тауррунум* или *Сингидунум*.¹ Тек откад је добило српско име, откада се назвало *Белим Градом*, од тога доба нема никакве сумње, да је то име данашње престонице кнежевине Србије. Катанчић држи² да су му данашње име наденули Срби, пошто га је Јустинијан обновио и украсио.

Од Константина Великог, Београд је припадао Византији до 1073, а тада је пао под Маџаре за време краља Саломона.

У XII веку вратили су га од Маџара Византинци под Манојлом Комненом, и тада су га јако утврдили.

За Немањића видимо га у власти Срба: бар се помиње да су га имали Драгутин, и цар Душан,³ који га је обновио и раширио. Цар Лазар га је опет порушио, да се, као што веле, не би водили ратови око њега. Деспот Стеван Високи обновио га је, украсио⁴ и у њега пренео своју столицу. Деспот Ђурђе Бранковић, у Београду је, после смрти Деспота Стевана Високог, године 1427, примио владалачки престо српски,⁵ али доцније га је уступио маџарском краљу Сигизмунду за неке земље у Угарској, а своју је столицу шћућурио у Смедереву.

Године 1440, први пут га је опсела турска војска, коју је предводио сам султан Мурат II. Седам месеца опсађивали су га

¹ Неки мисле, да је Београд онај град, који се некад звао Singidunum, спрoђу Тауррунум-а, где је становала IV римска легија Флавија Феликса.

² *Гласник Друштва Српске Словесности* V, 113—211.

³ *Rad Jugoslavenske Akademije* II, 82.

⁴ Глед. „*Отаџбину*“ за Април, 1875. стр. 528.

⁵ „*Отаџбина*“ за месец Март, 1875, стр. 373.

Турци и с воде и са сува, изгубили су под њим око 17.000 људи, па су се најпосле морали повући натраг.

Године 1456 нападао га је султан Махумд II са 150 хиљада војника, али је и он био одбијен.

Године 1521, после 20 јуриша, отео га је од Маџара султан Сулејман.¹ Завладавши Београдом, Турци су дигли Србе београђане и населили их на Босфору, у село, које се и данас зове *Београд*.

Године 1688, после жестоког нападања, освојили су га Аустријанци; а године 1690 велики везир Ђуприлић, бомбардањем запали градеке барутане, те побије готово сву посаду, и тако га врати од Немаца. Године 1718,² јуначком борбом против две ватре³, принац Јевђеније поста господар Београду, у ком му се предаде више од 20 хиљада војника, и око 600 топова.

После те победе, скоро сва данашња Србија остала је под Аустријом до месеца Јула 1739 године. За то време, особито у почетку, принац Јевђеније утврдио је град боље, и неке делове подигао изнова, као што је, оно бастионисано лице испред *сатске куле* у Горњем Граду, и многе друге зграде унутра. У самој вароши пак озидео је многе лепе куће, од којих *Пиринџана* на

¹ Ево речи нашег Летописца о том првом освојењу Београда: „Године 1521 паде султан Сулејман на реку Саву с мноштвом измаиљана и прелажаху реку Саву, као по сухоти, то јест преко моста, на сремску страну. Други су опет иловили на лађама тако да их не могоше оставити ни ове велике реке, на које су се Угри уздали. Околише са свих страна славни град Београд, а и друге околне градове, и леђаху као крилати орлови, палећи села и градове. Срб и туга зали Срем земљу; дивна места опустеше, цркве се и градови разорише, а славни град Београд преко воље Угри предадоше, и уђоше у њега Авгарени месеца Августа 28 дан“ (Летоп. Шафарика, стр. 83).

² По једној записци у *Гласнику* II, стр. 225, ушао је лицем на Преображење (6 Авг.), 1718.

³ Имајући с једне стране да напада на Београд, а с друге да се брани од великог везира, који је дошао Београду у помоћ, Јевђеније је ископао онај велики шанец од Саве до Дунава, који се сада зове *Лаудонов* за то, што га је доцније и Лаудон оправљавао.

Дорћолу, која је ту скоро разрушена, беше достојан представник и укуса и издашности принчеве.

Године 1739, после оне грозне погибије Аустријанаца, 11 Јула, на Гроцкој, где је велики везир Елхад-Есад-Мехмед-паша смрвнo војску фелдмаршала Валиса, Београд дочека да га Турци опседну. Без боја, вештим преговарањем, узму они од Аустријанаца не само Београд, него и сав део Србије, Босне, и Румуније (до Алуте), што је Јевђеније био освојио.

У нашу Кочину Крајину, 1789, после страшнога бомбардања, оне га Лаудон од Турака; али наскоро, 1792, морадеше га Аустријанци повратити услед свиштовскога мира.

Од тога доба, до првих година овога века, владали су њиме Турци, некад цареви везири, а некад султански противници.

Овде је место да кажемо, како су се чувене Дахије дочепале власти над Србијом и отпочеле нiз оних нечувених насиља, која беху најнепосреднији повод српском устанку од године 1804.

Свиштовским уговором, који је закључен 1791,¹ наређено је било да Турци не чине никакве освете над Србима за оно што је било до тога мира. И да би тај уговор био тврђи, казано је да се у Србију не враћају *Баше* или *Јаничари*, који су и пре рата чинили народу разна насиља.

Бећир паша, који је, по заповести портиној, примио Београд и друге градове од Немаца, не само да је држао овај уговор, него је, још у Нишу, дозвоао к себи и преваром убио Дели-Ахмета, вођа јаничарскога, и све његове присталице.²

Тако су се у Србију вратиле, после 1791 године, спахије и остали мирни Турци, а Баше и Јаничари нису смели.

На скоро после тога, дигне буну на султана видински паша Пазваноглија. Баше или Јаничари нагрну к њему са свих страна, те се у њега начини голема сила. Царска га војска не могне по-

¹ Traité fait à Sistowa 4. Aout, 1791. Martens, V, 244.

² *Дели-Ахмет* је имао уза се чету од 800—1000 људи, и толико је важио у Београду, да је сам цар Јосиф II волео преговарати с њим него с нашом. Глед. *Архив Срп. Учен. Друштва* бр. 389 (folio) „Узроци српског устанка“.

корити, него политика узме други крај: цар му, божем, опрости све, и прими га у своју милост; а да би се Баше или Јаничари разишли од њега, објави се, да је њима слободно и у Србију вратити се.

Они сада журно поврве, и поведу сваки са собом више дружине, све беспосличара, као и сами што су.

Мустај-паша, београдски везир, старајући се да те цареве одметнике сатре, смишљао је како би им дошао главе. У тој цели, он је чинио Србима многе олакшице: дао им је да носе оружје, и нај-после смислио је, веле, неки план, како да затре дахије са свим. Тај план није откривао ником до своје једном секретару. Од Срба пак држало се да за њ знају: *београдски* ондашњи *митрополит*; *Јанко Катић*, и *Петар Ичко*¹, трговачки агенат у Београду. Паша је о том писао и неко писмо Порти. Дахије то писмо ухвате, и одмах одлуче да пашу уморе, само су чекали zgodну прилику за то.²

Године 1801, Мустај-паша, београдски везир, по заповести султановој, пошље војску и сина свога на Пазваноглију. У тој војсци било је доста Срба, са својим старешинама.

Баше или Јаничари, који су више волели Пазванцији него ли цару, користе се приликом, кад је везир био остао с мало војске, на се увуку у град, удаве га,³ и узму и град и власт над свом Србијом у своје руке.

Главни међу онима који су заузели град београдски, били су *Мехмед-ага Фочић*, *Кучук-Алија*, *Аганлија*⁴, и *Мула Јусуф*.

¹ *Петар Ичко*, родом из Катранице, у Турској, био је Портин тумач у Берлину, и, на крају прошлог и у почетку овога века, живео је у Београду. Он је учинио српском устанку врло великих и пријатељских услуга. Слан је у Цариград, као народни депутат. (О њему има у „Србијанци“ књ. II, стр. 40, красан одзив).

² О свему томе, као и одлучи Дахија да исеку кнезове и друге важније у народу људе, глед. Записку у *Архиву Срп. Уч. Друштва* бр. 389.

³ *Баталака* вели, да је то било Октобра, 1799, али има доказа да је Мустајпаша био жив и 1801. То сведочи, између осталог, смрт кнеза Ранка из Свилеуве, а и многе друге записке. —

⁴ *Аганлија* је био родом Бошњак; најпре је вукао лађе као чамџија после је био субаша у једном селу у беог. Колубари, а најпосле је постао велики Дахија у Београду. Он је, кажу, био још и нешто човечан међу својим печовечним друговима.

Они су били вођи те буне, и назову се *Дахије*. Целу Србију разделе они на четири дела; на сваки свој део опет подели својим: *Каидахијама, бимбашама, буљубашама, и субашама*.

Да би пак цару замазали очи, замоле га да им пошаље другога везира. И он им пошаље Агу Хасан-пашу, али је овај носио везирско име, а од њих није смео ни писнути: они су чинили што су хтели.

Дахије су знале за учешће Срба у царској војсци против Пазванџије¹, за власти Мустајпашине, и за то су увек помишљале, да им се ваља обезбедити од Срба, да и они не би у неком случају устали на њих. Има казивања, која тврде, да оно што вели песма није без основа. Кад су Срби, доцније, ухватили зета Кучук-Алина, он им је казао,² да су Дахије искле кнезове на правди Бога, и још да су одиста спремале да народ са свим обезглаве на што остане то да истурче на силу! . . .

Ето тако се створило оно стање, против кога је букнуо устанак у Јануару, 1804.

Није прошло ни неколико дана, а Дахије су опазиле, да су зло урадиле, и одмах су огледале да преговорима уставе даљу буну, и да рају како год умире. Не видећи успеха од мирних преговора, они одлуче да буну утишају силом. 13 Марта, 1804, изиђе из Београда Кучук-Алија са 600 момака, понесавши 12 хиљада дуката. Он продре чак до Јагодине.

У то време дође из Маћедоније неки *Гушанац Алија* с 900 *Крцалија*, тражећи себи и својим друговима боја и шићара. Кучук-Алија га прими, и доведе у Београд,³ не могавши ни с њим заједно утишати српску буну.

¹ Ово се име наводи у неколико облика: *Пазваноглија, Пазваноглу, Пасманџија, Пазванџија*, а све је један исти човек.

² Глед. *Архива Срп. Уч. Друштва*, бр. 389.

³ Овако је дошла у Београд и ова Крцалијска сила. У Београду је тада било Турака, који су држали страну царску, било их је који су били пријатељи Дахијама, а имало их је који су били дружина и војска овога Гушанца Халил-Аге. О Крцалијама мисли се да су постали у вароши *Керчу*, а какви су били, види *Рјесник Вуков* на тој речи.

Кад ни оружана сила није помогла, онда је умољена суседна Аустријска власт да посредује, не би ли се Срби смирили. И тако је ^{28. Априла} ^{10. Маја} 1804, у Земуну, у Ђенерала фелдмаршалајтнанта барона *Женеја*, био састанак, на ком су од Срба били: *Карађорђе*, *Јанко Катик*, *Сима Марковић*, *Младен Миловановић*, *Прота Матеја Стевановић* (Ненадовић), прота *Алекса Лазаревић* из Шопића, *Михаило Лазаревић* из Шопића, *Павле Шоковић* из Вранића, *Јуриша Михаиловић* из Грабовца, *Петар Ерић* из Звечке, *Ђорђе Миладиновић* (или Миловановић) из Железника, *Радоје Трнавац* из Раниловића, *Риста Радојичић* из Блазнаве, *Танаско Рајић* из Страгара, *Ранко Радић* из Неменикућа и *Рака Левајац*.

Од Турака пак били су: Пређашњи Мухасил *Сулејман-Ага*; Таја пашин, *Ибрахим-бег*; тадањи мухасил и ђумругија *Ибрахим-Ага*; Јаничари: *Ефендија Фочић*; *Ибрахим-Ефендија*; кадија београдски *Рустем-Ефендија*; пашин *Диван-Ефендија*; *Алајбег*; *Џебеџибаша*, и многе Ерлије и старешине београдске.

Ту су Срби тражили да се Дахије погубе, или бар иселе у Ниш, или куд на другу страну, а управу земље да узму царски људи. Најпосле, пристали су да се повуче линија на 2 сата око Београда, као привремена граница, коју ни једна страна да не прекорачава докле не дође царски ферман, који ће потврдити све оно што су они захтевали¹.

Кад Турци ни то не приме, Срби изјаве да ће пре сви изгинути него се вољно на ново предати Дахијама у руке.

И тако и овај састанак² не само не донесе мира, него још већма распали пламен борбе.

Срби почну све више и више грозити Београду. Турци су често излетали из вароши и сударали се са српским четима у околини београдској, али тиме нису створили нимало светлијих изгледа својој

¹ Као да ће ово бити они „пунктови“, које излаже *Прота* у својим *Мемоарима* стр. 288—290.

² Занимљив овај протокол на немачком језику наоуди се у *Архиву Срп. Уч. Друштва* бр. 371. У том се протоколу узгред помиње да је устанак букнуо 22 Јануара (4 Фебруара) 1804.

будућности. 14 Јуна 1804, помиње се један знатан бој на Врачару између Срба и Турака.¹

Најпосле, дође и Бећир-паша из Босне, по заповести султановој, да Дахије каштигује, и да Србе умири и задовољи. Он је стигао на Врачар око половине Јуна 1804.

Дахије, видећи зло с две стране, од Срба и од царске војске, побегну низ Дунаво са 71 момком. У Поречу оставе своју пратњу, а само с 12 момака оду у Адакале. За њима Миленко с 27 момака стигне 25 Јуна 1804, потуче их и главе им, као што је казано на свом месту, донесе у логор на Врачар пред Београдом.

И тако се учини крај сили дахијској, али наста почетак борби осветној за Косово, почетак порођајним мукама, из којих је имао да изађе нов ред ствари, нова српска држава, нова, и, ако Бог да, лепша будућност народна!

Године 1806, још месеца Маја, било је пред Београдом око 20.000 српске војске, која га је почела редовно опсађивати. Срби су нападали више пута, и бивали су одбијани; али 30 Новембра, ноћу, српска војска јуначким јуришем оте београдску варош; Турци се затворише у град, који се и сам предаде „у Белу Недељу“², 1807 године.

О овим историјским тренуцима у новом животу српскога народа, ваља с пажњом прочитати у „Србијанци“, књизи II, од стр. 109 до 125, Милутиновића песме: „Јуриш на Београд“, „Сталиш Турак' у тврдињи“ и „Узеће Београда конечно“³.

Срби су, по том, у београдском граду држали врло малу посаду; ту им је била топовница и друге радионице за ратне потребе.

¹ *Арх. Сри. Уч. Друштва* бр. 379.

² Овако вели *Јокић*, а други опет кажу да се предао о Божићу. Али као да је било овако: о Божићу се предао Гушанац са својом партијом, а тек доцније у „Белу Недељу“ предао се наша као законити старешина градски.

³ Учитељи у Београду само би учинили патриотску и наставничку дужност, да своје ученике упознају с овим песмама Симиним; у њима има историје онолико исто колико и појезије.

У Београд је, с концем 1807 пренет „*Правителствујушии Савет*“; и у опште је варош ова постала главно место у целој земљи, као што јој то и приличи. Ту су држане скупштине народне, и сам Вожд седео је некад ту по неколико недеља.

Несретне године 1813, кад Вожд и готово све војводе, оставивши народ и земљу, пређоше у Немачку, Београд је остао пуст, и, три дана, само је Луди Наста¹ ходао по улицама, па се тек онда бесни Куршид-паша решио да главни град Србије заузме тако „без пушке и без мушке главе“.

Рат је свакад као нека каштига Божија. Народ право вели: „Тешко земљи куда војска прође.“ За оно близу десет година онако тешког напрезања и затричкога ратовања сва је Србија била већ исцрпена. Народ је био остао што оно веле с голом душом. На тако осиротелу земљу, удари сад голема разјарена турска војска, да каштигује рају, што се усудила показати се још жива. О! то је била као права Божија каштига за јадни српски народ! Окрајине све побегоше у туђинство, где их дочекиваху: контуманац, студен, глад, и срдобоља; средине пак збише се у збегове по планинама, где се често јела церова кора место проје.

А Београд? О, он поста црни град. Куршид-паша, наместивши се у њему, заповеди чак земунском ђенералу, да му пошаље за војску хране, и за коње сена, ако не жели да се то чак у Бечу потражи. Ни то му не би доста, него поручи да се у Земуну не звони у звона, јер ти звуци кваре у Београду царевом сину слатки јутрењи сан, а и поруга су за правоверне уши³.

¹ Суманути који је безбрижно ходао по београдским улицама, не знајући и не марећи да зна за несреће које су се догађале око њега. Имао је, кажу, обичај натући на главу по неколико калетина, навући на се по неколико разних цока, и повезати по неколико паса једног за другог и водити их улицом, наденувши сваком по какво турско име, на прилику: Хасан, Муја, Суља, Ибни, итд.

² *Карађорђе* је прешао прско у Срем ноћу у недељу 21 Септембра 1813, а Куршид-паша је ушао с војском у Београд у уторник после по дне.

³ *Cunibert, Essai historique, I. стр. 55 и 56.*

Већ се само по овоме може мислити, како је било Србима под таком управом.

Несрећан за Наполеона I свршетак битке на Липици, малко стиша охолост Куршидову према Аустријанцима, ама према Србима беху Турци још љући. Истина, Куршид наскоро оде у Цариград, али управу над Србијом предаде љутоме Скопљаку Сулејман-паши, који је Србима био зло познат још из војевања за слободу.

Да сад набрајам, како се ни на ком Србину, ни на Српкињи за живот главе није смела видети ни стризица од зелене боје; како се печеница морала пећи негде у најдаљем углу (а свуд у наоколо трпају се на ватру рожине, и стара обућа, те да тај смрад не допусти, да Турци осете мирис од свињетине); како је, на молбу Савамалаца, паша дозволио, да могу изнова начинити кућице, али толике, да ни у једну не може човек ући док се не би сагнуо: свакад раја да сагиба врат, и тим да припознаје силу овога завојевача; да причам, даље, да се у једном руху по десет млада венчавало, или да су се у једној фереџи све девојке из једне мале причешћивале, — све су то биле мале невоље према онима, које су настале кад оно Скопљак, глад, и куга, све троје удружени, отпочеше без броја затирати Србе у оправљању београдског града, и када, божем због Хаџи-Проданове буне, тиран доведе на веру толике одабране Србе и баџи их оковане у градске тамнице, па од времена до времена извођаше по неколике десетине тих мученика те их — ух, страшно је изговорити! — живе набијаше на коље....

На оваким мукама изданули су Пајсије, калуђер из Манастира Трнаве, под Јелицом; његов брат Дмитар Ристовић,¹ неки Хроми Васиљ, родом из села Скочића, испод Зворника, и још 36 Срба из разних места.

Турци су навлаш градили краће коље, те су мученицима ноге

¹ *Пајсије* је набијен жив на колац, и несретна мати његова Спиђелија, идући к другом сину Митру, затвореном у кули Небојни, морала је сваки дан пролазити поред чеда свога на тим мукама. Она вели да је Митру одсечена глава, а није овако набијен на колац. (*Вујиќа* Путешест. стр. 300—302).

донирале до земље. и док су они пиштали и ропили у самртним мукама, дотле су их оздо пси живе гризли и јели....

То је које било пред варошком Стамбол-капијом, управо где је сад кућа г. Илије Коларца.

Једнога дана, у другој поли Децембра 1814,¹ изведу Турци на сваку градску капију по 25 Срба, и ту им поодсецају главе. Сутра дан, изведу они друге, те и с њима учине тако исто. И, дивно чудо, оставе им одсечене главе код трупова, а не однесу их.

Некако падне Турцима у руке и ђак Пајсијев, из Трнаве, момак леп као уписан. Турци и њега науме уморити оном смрћу, којом су уморили његовог духовника и учитеља *Пајсија*, али им жеља беше да таква „инсана“ доведу у ислам, па га, уз пут, носећи зашиљен колац, почну склањати да се потурчи, те да му поклоне живот. „Умиру ли кад год и Турци?“ упита их он, па се грохотом насмеје, и подвикне :

„Нема вере боље од рипшанске !

„Чин’те Турци, што је вама драго ;

„Скоро ћете и ви долпјати ;

„Еда Бога и његове правде“!

Баба нека, кажу, видећи га тако млада и лепа, пристане за њим, и навали и она световати га да се потурчи, а Бог види да то чини од невоље, па ће му опростити. Младић и њој као својој рођеној мајци одговори :

„Мајко моја, на млеку ти хвала,

„Ал не хвала на науци такој.

„Благо сваком ко раније умре,

„О мање је и муке и греха ;

„А има још браће по свијету.....“

Толиком јунаштву зачуде се и сами целати, па му се смиљују, и не набију га жива на колац, него га прободу ножем кроза срце, па га мртва баце на колац. И овај његов колац усправе поред осталих иза Стамболске варошке капије пошав к Теразији.

¹ *Вук* (у „Грађи“ стр. 66) каже да је ово било „на Савин дан пред Божић“ ; *Вујић* (стр. 301) вели да је то било 17 Децембра 1814, а мени су неки стари људи казивали да је било чак на Св. Саву 14 Јануара 1815, год. Које је истина, још се не може пресудно да каже.

Но ово је већ било превршило. На скоро је из Ђештевице, из Црнућа, и од Такова загнуо другојачији ромор. Турци су похитали из Београда да кретање силом угуше, али је пламен већ био обузео целу Шумадију. Није прошло много, а војске, босанска и румелијска, наступиле на Србију, па се устанак ипак није могао силом савладати. Преговори су вратили мир. Србија је постала земља у којој и Срби и Турци изгледају као господари. Времену и Милошевој мудрости остало је да турску власт стесни, а српску да пошири.

Кад је Марашли-Али-паша, у јесен 1815, дошао у Београд, онда је он поставио по свим главним варошима српским своје војводе или муселиме.¹ Али Милош, у интересу доброга реда, углавном с нашом: 1, да се Турци не мешају у купљење данка, него да га куне сами кнезови; 2, код свакога муселима да седи по један кнез српски, и без овога кнеза да муселим не суди Србима ништа; 3, у Београду да седи 12 кнезова (од сваке нахије по један) у канцеларији, да суде Србима за веће кривице, па кога нађу за смрт, да га предаду наши да се погуби; и данке од кнезова да примају и наши предају.

Ето тако Срби поделе владу и господство с Турцима. Паша остане господар у градовима над Турцима, а Милош у земљи над народом и над кнезовима.

Оној српској канцеларији у Београду, у којој је заседавало 12 кнезова, председник је био *Петар Молер*.²

На скупштини у Београду, 6 Новембра 1817, митрополит *Агатањел*; ужицки владика *Ђерасим*; три архимандрита, и кнезови од свију нахија потврдили су једно писмено, којим се проглашава Милош за наследног врховног кнеза од Србије³.

Што је српска важност бивала већа и Милошева власт чвршћа, то је турски утицај бивао све мањи.

¹ *Вук, Грађа* страна 131. — Сулејман-Скопљак-паша отишао је из Београда пут Солуна у Новембру 1815. Глед. *Арх. Срп. Уч. Друштва* број 638.

² *Вук, Грађа* стр. 137.

³ *Вук, Грађа* стр. 138 и 139.

Кад се, године 1820, Милош завади с Марашли-Али-пашом, онда судове са свим присвоји Србима, а муслимима остане само да суде Турцима. Од тога доба поставе се по свим нахијама *магистрати*.

Године 1825, намести се у Крагујевцу *Велики Народни Суд*. А око 1827, она *канцеларија* кнезовска у Београду, која је била суд за Београђане и за нахију, премести се у село *Рогачу*.

Тако је Милош, мало по мало, освајао од Турака једно по једно право, а у Цариграду је радио да се ова права Србији свечано признаду.

На Св. Андреју 1830, султански хат¹ би прочитан пред Београдом, у садашњој порти палилулске цркве, на умци² која се познаје и сада северно од гроба пок. Милоја Лешјанина.

Не треба сметати с ума, да је ово било после победа руске војске у Јеврони и у Азији, и после закључења једренскога мира³. У том се царском писму свечано објављивало, да ће од сада Срби сами управљати својом земљом; сва места, па и сама београдска варош, очистиле се од Турака; султан је само задржао право да у градовима остану његови гарнизони. Кнез Милош је признан као наследни владалац Србије.

Све се друго које како и извршивало, али исељење Турака не само да није отпочињато, него још о Св. Тривуну 1834, Народној Скупштини у Крагујевцу би прочитано друго царско писмо,⁴ које изреком огласи и град и варош београдску, ону у шанцу, као турску земљу и државу, у коју *Кнез и управник варошки имају слободан улазак и излазак под оружјем*. Ово је била очевидна повреда већ стечених народних права, повреда, која је

¹ Хатишериф од 7 Ребјул-Евеља 1246 = 3 Августа 1830.

² На тој умци био је разанет скупоцени шатор, на ком су била двоја врата; на једна је ушао Кнез Милош, а на друга ондашњи београдски везир Хусејин-паша, па су се напред шатора срели и поздравили. О овом вреди прочитати опис у књижници „Знаменити догађаји нове српске историје од Герасима Георгијевића, владике шабачког“, стр. 101—105.

³ Једренски је мир закључен 2 Септембра 1829 год.

⁴ Хатишериф од почетка Реџепа 1249 = Новембра 1833.

Београд, главно место Кнежевине, некако отргла од тела Србије, изложивши варош не само свакад могућној ватри градских топова, него и поделивши њене становнике на два окола, са две оделите управе.

Од тога доба, само општи ток догађаја, и поступно српско напредовање а редовно турско опадање, помагашу да се српски елемент у београдској вароши снажи све више и више, и да Београд добија јевропски изглед где станују Срби, а да остаје источни немар, нечистота, и непомичност у крајевима, у којима седе Турци.

Године 1841 кнежевим указом (од 10 Окт. ВМ 1373) установи се за варош Београд суд, оделит од окружног београдског суда; а другим указом (20 Декем. те исте године ВМ 1730) варош Београд доби и полицјску управу за себе, равну окружним начелствима¹.

Тако у граду станаху сами Турци, а у вароши и Срби и Турци. Потпуни господари града, и у пола управници српске престонице, Турци су имали врло zgodну прилику, да нам чешће показују своје господарство, и да се мешају у наше унутрашње послове, кад смо им год ми, својом слабошћу, или несмисленошћу, давали прилику.

Пресељењем централне земаљске управе,² премештајем Гимназије и Велике Школе,³ и доцнијим мерама за народно образовање, Београд је почео постајати све више варош српска, не гледајући на град и на велики број турских становника ван града.

Београдска црква, која се у прво време оглашавала и звуцима туђе беседе, ослободила се од тога, и заневала чистом словенском службом Богу, како је, место туђина, на светитељску столицу у Београду, сео архијереј Србији (1831).

У толико већ ослобођени Београд, почели су долазити са свију

¹ *Зборник* II, 139 и 158.

² 1839 први пут, па је 1840 враћена оиет у Крагујевац, те је већ за свагда пресељена по указу Кнеза Михаила од 25 Априла 1841, ВМ 454. (Гл. *Срп. Новине* бр. 19 од 1841).

³ 1842.

страна Србије младићи на занате и разне радње, и собом множити становништво српско, и снажити народно осећање.

Али у исто време почео се јављати — долазећи са запада — и нов туђински живаљ. Мајстори разних јевропских заната, и радници од сваке руке, долазећи у нову за њих источну варош нашу, доносили су већином немачки језик, немачке обичаје, и начине својега живљења и провођења. Ово је била нова, да не речемо опасност, али свакојако сметња развијању чистог народног карактера у типу српске престонице.

Турци, међу тим, видећи овако напредовање хришћанске поле Београда, а очевидно опадање оне која се клањала Мухамеду, старали су се и вештачким мерама да остану господари прве српске вароши.

Тако ни један Турчин београђанин није смео продати своје непокретно добро Србину без допуштења градекога паше; капије на опалом шанцу око вароши заузели су били јаком стражом (низимима); чак по улицама постављали су и дању и ноћу своје стражаре, који су ходали — без икакве друге службе — осем да напомињу, да је варош у турским рукама. У самој пак турској полицији, у вароши, стајало је свакад неколико стотина низама, најодабранијих и најпоузданијих момака¹.

Сви протести српскога народа против такога стања ствари, остали су без последица.

На крају године 1858, у Београду се извршише велики догађаји. Нов ред ствари понови стара српска захтевања: да престане дуализам власти у Београду. Али Турци, као Турци, оклеваху.

3 Јуна 1862, на Чукур-Чешми, испод старе пијаце, леже српска крв, на правди Бога, и Београд се покри димом од барута; 5-ог дана тога месеца, грунеше с града турски топови на мирну београдску варош, и уплашише је, али — не затрше. У мало се баш тада не отпоче још 14 Јула 1815 прекинута крвава драма; него се дипломатија умеша, те, 24 Септембра, Кнез Михаило јави народу прокламацијом, да се за онда задовољио: да се Турци са свим иселе

¹ При уступању вароши Србима, 4 Јуна 1862, изашло их је одатле, и прешло у град, више од 600 људи.

из свих места у Србији, осем градова, у којима да остану само посаде од редовне војске; да се и два града: *Ужице* и *Соко* распрекају у ваздух, по што се и из њих најпре иселе Турци.

У јесен 1866, пов. Кнез Михаило захте писмено: да Порта дигне и своје посаде, које држи у српским градовима. Кажу, кад је ово писмо стигло у Стамбол, да је у први мах све изгледало да ће се вратити времена Махмута II и Сулејмана; али је бољи рачун све стишао, и, 19 Фебруара 1867, велики везир, Али-паша, јавио је, да султан уступа све градове у Србији Кнезу Михаилу, под условом, да се на њима, поред српске, вије и турска застава¹.

Априла 6, 1867, око 10 сахата пре по дне, прочитан би на Калемегдану (где је сад парак) султански ферман од 29 Марта, и Риза-паша, *последњи београдски мухафис*, предаде Кнезу Михаилу кључе од градова. У тај мах се на граду разви крсташ барјак, а по бедемима српска стража заузео место турске, и Кнез

¹ Није с горег рећи коју реч овде и о тој застави. На њој је полумесец и звезда. Турци држе да је то знак вере њихове, а ми, мрзећи на Турке, не можемо равнодушно да гледамо ни те знаке. Али као да то не ће бити баш турски знаци. У нашем музеју имају два новца који су за то најбољи докази. Ево их оба:

Први је кован око године 120 после Христа, на име Адријана Августа (Nadrianus Augustus), римскога цара; а други од бронзе, новац је града Византијона, кован за цара Септима Севера, на име његове жене Јулије

Домне (*IOYΛΙΑ ΔΟΜΝΑ*) око 200 год. после Христа. Осем тога, новци многих римских царева (Костанса, Ветринија, и Констанција), ковани у Сиску, имају натпис Sis, па у среди полумесец и звезда, а то је био грб Илирских, Sis пак значи Сисак (Siscia).

Уз ово нека је поменуто, како се на многом гробном камењу у Подрињу наводи изрезан полумесец са звездом у средини.

Наши сељаци и данас носе на својим гуњићима чохом и гајтаном навезеле шаре, које нису ништа друго него полумесец и звезда. Такве шаре пре су се виђале на прсима, а сада готово нема ни једне оне калуђаче, којом се покрива глава од зла времена без такога веза. Може се с пуцо основа сумњати да ово бива са свим случајно. . . .

Михаило, на красном зеленку, уђе свечано у београдски град, као у тврдињу српску.

Ох, тај је приказ овлажио многе српске очи! Колико их је се на веки заклопило у празној жељи да једном то виде!?

На крају Априла, већ није било ни једног Турчина ни у Београду, ни у Смедереву, ни у Шапцу, нити у Фетисламу, а *Кастел* је сав распрскан у ваздух.

3 Садашњи Београд

Данас и град београдски и варош Београд, благодарећи Обреновићу III, припадају нераздвојно осталој Кнежевини Србији. Градом заповеда српска власт, а варош уређује и управља опет српска рука.

Целокупан Београд пак добива облик са свим нов. Пре неколико десетина година, главна варош Србије била је нешто турска, нешто грчка, нешто космополитска, а ваљда најмање српска. На улицама се говорило турски и покварено српски, у дућанима махом грчки, а у цркви и школи више грчки него српски. Куће, дућани, радње, одело, начин живота, и сви обичаји били су источни.

Данас је то све измењено. Турски се језик не чује нигде; грчки врло ретко; српски се чисти и исправља сваки дан. Куће, дућани, занати, одело и обичаји, све се то удешава према оном што се види на западу, на име, у најближем суседству. Нарочито женско одело брзо мења свој облик тако, да је данас врло тешко наћи женско дете, ма оно било из кога му драго реда београђана, које не би било очешљано и обучено по јевропском начину.

Поред одела, ушла су и улазе сваки дан у обичај странска јела и пића, забаве, весеља, и сви други облици живота варошкога.

Уза све то, увлачи се и маса туђинских речи у српски језик, које изгледају онако као кад би ко поврх танких панталона припасао везене слаје и задео у њих старе сребрњаче; или као кад који здрав сељачки момак о Петрову дне, на сабору, увије свој врат дебелим вуненим шалом који му не би требао ни о Св. Сави.

Гомиле мајстора свакојаких заната, слугу, слушкиња, што долазе из прека, како тако говоре немачки, те се данас може на београдским улицама да чује немачки језик чешће него некад турски.

Свему овом поводљу не даје довољни отпор српски живаљ. — Неупозната с лепотама своје књижевности, непосвећена у храм духа свога народа, невична богаству и гинкости свога матерњег језика, грађанска омладина у Београду, смирено, и, готово журно, прима сваки значак, који јој се чини да показује неку просвећеност, неку вишу образованост. Из тога извире она беспутна готовност у многим дућанима и гостионицама у Београду, да калфе, или келнери притрче и најуре госту понуде своје услуге немачким језиком; тако су унете и у језик наших лепотица оне наказне речи, као што су: грозни *феркерти*, галатни *оинемови*, *ранфле*, *надле*, *екнодле*, *штрикераји*, *штримфле*, и многе друге ругобе за оба језика.

Кад би наше школе, а особито средње, и за првих неколико разреда, могле своје ученике бар добро познати с матерњим језиком; кад би им могле показати сласт књиге своје и лепоте језика својега, и, кад би, као што им то није ван задатка, однеговале у ученика својих, уз историјску свест, племениту љубав према својој народности: омладина наша, напојена таким духом, а обogaћена потребним јој знањима, умела би довољно ценити своје, и ако би готова била примати и са стране свако добро. Овако пак не може друкчије ни бити. Човек чезне за оним што му се чини да је лепо, да је добро, да је истинито; па, не знајући да тога блага има дома, хвата што нађе у туђини и усваја показујући му свуда пошту своју.

Београд, по свом положају и односима, не може ни бити варош искључно национална, али тим боља може у њега бити здрава процена свих лепих особина народнога духа и оних облика у којима се космополитство и народност најбоље подешавају.

Законодавство земаљско, књижевност, и журналистика, као и свакидашњи приток домаћег живља, чине своју службу, али све то ипак није довољно без једре, измерене, и истинске услуге коју једина школа може народу да учини.

Кад је, у Мају месецу 1867 год., бројено житељство у Београду, нађено је, да има, заједно с Топчидером, 25.178 житеља (14.992 мушких а 10.186 женских, дакле на 100 мушких 68 женских), који су сачињавали 6.096 породица и становали у 3.444 куће. Долази дакле на једну кућу по 7.3, а на једну породицу по 4 душе. Из овога се види најбоље, како Београд већ има карактер велике вароши, премда, по броју становника, још није тако велики.

Живот београђана нема један општи тип; мало да се не би могло рећи за Београђане, да је „колико кућа толико и хадета“.

И занимања им се разликују од занимања других варошана у Србији. Београђани воде трговину, раде занате, спекулишу, или служе по разним струкама државне управе.

Ево каквих еснафа има данас у Београду :

а. ТРГОВАЧКИ

Болтаџијски, бакалски, лончарски, магазаџијски (спекулативни), дуванџијски.

б. ЗАНАТЛИЈСКИ

Абаџијски, асуријски, аласки (рибарски), берберски, бојаџијски, баштовански, зидарско-тесачки, кујуџијско-златарски-саџијски, коларско-седласки, ковачки, воскарско-лецедејерски, меанџијско-кавеџијски, молерски, млекаџијско-бозаџијски, опанчарски, обућарски (чизмари, ципелари, папуџије), шинтерско-качарски, пиљарски, свећарско-санунарски, хлебарски (симџије, пекари), столарско-браварски, терзџијско-јорганџијски, тенећџијско-лимарски (клонџери), кројачки (шнајдери) и ћурџијски.

Не можемо овде све занате поименце ређати, али ћемо бар напоменути само толико, да од 25.178 житеља, колико је бројао Београд у Мају месецу 1867 г., само њих 908 долази на тежаке (земљораднике). Од заната или радња што житељству набаљају храну, живело је 2322 душе. Од заната, који граде одећу, обућу, живело је 3505 душа. На грађевинарске занате долазило је 2319 душа. На занације, које израђују покућанство т. ј. ствари које у кући сваки мора да има, долазило је 706 душа. Од трговине живело је 4305 душа. Од службе и наднице живело је 3507 душа. Од државне службе маломе је уживљење 2506 душа. Непроизводно људство бројало је 2833 душе.

По попису од 1867 год., долазио је у Београду

	СТАПОВНИКА
један чиновник на	68
„ наставник „	262
„ лекар (бабица, и апотекар) на	442
„ свештено лице на.	812
„ адвокат на.	1481

Као место трговачко, Београд узима робу, којом тргује, у Бечу, Трсту, Манчестру, а нешто и у Паризу, Хамбургу, Франкфурту; даље, узима по нешто и у Цариграду, Галцу, и у Јевропској Турекој, у Пиrotу, Узунцеву, Филипопољу.

То су главнија трговна места, из којих Београд диже своје јеспане, а најчешће су свезе његове с Бечом, Трстом, и Манчестром.

Те јеспане, које добива са стране, Београд највише распродаје у разна места по Србији. Нешто одлази у Босну, а многа кафа и шећер иде преко Србије *транзитом* на Ниш у Турску.

По званичним извештајима, вредност увоза у Србију из Аустрије и с других јевропских пијаца, износила је од 1866 — 1870 године у годишњој средини 20,731.314 динара, а вредност нашег извоза за Аустрију и остале пијаце изнела је, опет у годишњој средини, 23,501.307 динара. Кад узмемо, да је у том петогодишњем периоду од ђумручине улазило у државну касу 1,407.300 динара, и да је к овој суми сам београдски ђумрук давао 919.344 динара или 43.22 процента, онда то најбоље доказује шта је Београд за српску трговину.

Од *провозне* трговине државна каса мало добија, али тим више добијају трговци и преносачи јеспана. Тако је, 1871 године провезено кроз Србију из Аустрије за Турску разног јеспана у вредности за 3,490.627 динара, а вредност провезеног јеспана из Турске за Аустрију износила је 3,267.364 динара. Само шећера и кафе отишло је из Аустрије преко Београда у Турску за 595.841 динара! Колики би био овај провоз, да су нам путови бољи, који би допуштали пренашане већих терета на колима, ласно је замислити. По званичним подацима у 1869 години, плаћало се у средњу

руку за пренесених сто ока од Алексинца до Београда 8·15 динара. Најнижа кирија била је у Августу месецу, кад су путови добри, суви, и то 6·50 динара, а највећа у Декембру 10·50 динара од 100 ока.

Домаће производе Београд редовно шаље у Маџарску, Аустрију, и Турску, а врло мало у Француску и у Енглеску.

Колико се мноштво наших производа нагомила у Београду, да се на страну извезе, види се најбоље из вредности целог извоза.

1870 године *извезено* је из Србије разних предмета за 30,595.420 динара; од ове суме долази на извоз у Аустрију 24,872.027 динара, а на сам Београд пада бар половина, ако не и две трећине ове вредности.

4 Знатни људи, који у Београду бораве вечни санаџ

Разгледајући округ по округ, ми ћемо се старати да поменемо сваку заслужну у Србији личност, кад нађемо на место рођења или славне смрти њезине. Али би, по том плану, остали непоменути многи честити Срби, који су рођени у којој другој српској покрајини, а народу су своје учинили каквих услуга. За то смо ради да у Београду не прећутимо бар оне, који у њему вечити санаџ бораве, и којима ми место рођења не ћемо наћи ни у једном округу данашње кнежевине.

Тако је у Београду год. 1422 преминуо *Цар Константин*, син Страшимира цара Бугарскога. Овај је Константин био најпре у Маџарској, па, вративши се отуд, живео је у Београду код Деспота Стевана Високог. Летописац вели, да је њега Деспот оплакао **кво прнсна врхта и много ѿ дүши его рлстоуно**¹.

И сам Деспот Стеван Високи, као што летописац тврди, најпре је сарањен у Београду, у цркви,² па је, јамачно тек доцније, пренет у Манасију. А тешко је и мислити, да би њега мртва одмах испод шатора с Дрвенглаве понели правце у Манасију.

Од наших новијих сународника, које желимо поменути, прво

¹ *Гласник* XXVIII, стр. 424.

² *Гласник* XXVIII, стр. 427.

место и овде као и свуда иначе припада славном народном учитељу

Доситију Обрадовићу

који је рођен у Чакову, у Банату, 1739. Још врло млад, Доситије се закалуђерио у Манастиру Хопову, и добио то име, а пре се звао крштеним именом *Димитрије*.

После дугог самоучког ревног и свесног проучавања, и после дугог путовања скоро по целој Јевропи, Доситије је, знањем и списима својим, био познат свему српском народу.

Пред крај живота свога, пређе у Београд. Ту је био управник Велике Школе, која је заведена 1808. Откупио је био више Видин-Кације, за своје новце, кућу за школу младића, који би се спремали за свештенике. Ту је мислио и типографију да смести. — Био је неко време и „попечитељ просвете народње“.

Сма прича, како су га једном у Савету запитали, шта да раде те да Србија буде напредна. Он оћути за онај мах, па сутра дође и ово им каже:

1. Да управу земље преместе некуд у средину, ближе Вожду;
2. Да владоаца земље поштују и око њега се збирају, али да му не дају никуд из земље путовати; и
3. Све што имају са страним силама, да ишту кроз плема паметно писана, а посланика ма и најпаметнијих, никуд да не шаљу док се земља не уреди¹.

Доситије има вечиту заслугу, што је први почео писати за народ народским језиком; што је, мишљу и срцем својим, обухватао све земље југословенске, и сматрао их као отаџбину једнога народа Српско-Хрватскога, и, најпосле, што је, увек побожан, стојао високо над свим вериним предрасудама, које од браће граде небраћу.

Он је преминуо 21 Марта 1811 у Београду, и кости му данас почивају три корака на запад од западних врата велике цркве, према плочи која је у зид узидана².

Његова је жеља била да се упова код Хајдучке Чешме, у Топчидеру, и да му се стави на плочи само овај прости натпис: „Овде његове српске кости леже. Он је род свој љубио“.

¹ *Србијанка*, књига II, 253 и 254.

² *Голубица* III, 236—237.

Ова његова жеља није испуњена до данас.

Тек прошле године никла је у честитих Шапчана похвална мисао: да се испуни жеља учитеља нашег Доситија. Како ће се свршити, видећемо!

Вићентије Ракић

Родом је из Земуна. Крштено му је име било *Василије*. По што му је умрла жена, покалуђерио се, и живео је у манастиру Фенеку. За Кочине Крајине (1788—1791), био је војни свештеник, и живео је у Шапцу. Отишао је био после у Трст, на позив православне тамошње општине. После 1807, прешао је у Србију, и ту је, у Београду, учио младиће који су се спремали за свештенике. Написао је у стиховима врло много песама у хвалу многим светитељима и угодницима Божијим, које су се у своје време врло радо читале, и многе су целе на памет изучаване. И он је, кажу, преминуо 1824 у Београду.

Конда Бимбаша

Конда Бимбаша био је родом из места Поломља, а вере православне.¹

Године 1804, наводно се он код Гушанца-Алије, као буљубаша. Гушанац, као царски противник, старешина крцалџи, имао је у својој дружини и Хришћана и Турака, и с њима је ишао по Бугарској и по Румелији, те харао како Хришћане тако и Турке.

Кад Дахије виде да српски устанак не могу да савладају, онда Кучук-Алија изађе из Београда, продре до Јагодине, и ту поручи те му дође Гушанац-Алија с 800 момака, и тако га склони да им помогне савладати Србе. С том војском је и Конда дошао у Београд, и ту је остао више од две године.

Конда је са својим момцима стојао на једној стражари која је била на брегу између Варош-Калије и Сава-Калије, са зада данашње Митрополије.

Као Хришћанин, Конда је наскоро осетио у срцу неку тајну жељу да српско оружје победи. За то тајно јави српским стареши-

¹ Неки *Трандафило Дука* штампао је 1807 у Пешти једну књижицу на грчком језику, и у тој се књижици међу осталим вели, да је Конда био родом из Јањине, у Епирју.

нама да хоће да одустане Гушанца и да пређе Србима. Пре него што је извршио своју намеру, он је, из опсађена 1806 Београда, многе Хришћане, који су се били затекли унутра, призивао у своју караулу, и одатле их низ ендек спуштао, да беже у српски логор који је био близу до Саве и Мокрога Луга¹

Кад их је тако све испратио, онда намисли и сам са својим момцима ноћу пребећи. За то им рекне да и они одлазе, а он оде у другу караулу, где је разговором Турке завараваша. Кад се врати и види да су му момци отишли и све однели што је било, онда и он сам пређе преко ендека, па, звиждећи, искупи у мраку момке, и тако сви пређу к Србима.

Кад Турци опазе да је Конда побегао, помисле да ће Срби ту ноћ напасти на варош, за то сав Београд осветле машалама и осну пуцати из пушака и топова.

Ово је било некако у Августу или Септембру 1806.

Јесен превали; приближи се и зима. Срби намисле да јурише на варош 30 Новембра 1806.

Конда се реши да са својим бећарима први удари на Саво-Капију, и да први продре унутра, само да остала војска одмах за њима прискочи. Како је вешт био месту, тако се могао прикрасти врло близу, а да га и не осете Турци; унавши пак међу њих, млатио их је као каква хала. Два је Турчина својом руком оборно, друге његови другови, а остали побегну, али се већ дигне узбуна; српска војска прискочи, продре у варош, па окрене уз брдо ка цркви, и к Варош-Капији, а и Кнез Сима се с поља приближавао с војском к тој истој капији. И тако Варош-Капија падне. Тако се неки део вароши освоји ту ноћ, а остало доцније.

Конда је у првом јуришу добио пет тешких рана. Сместили су га после у Атанлином конаку, где се дуго лечио.

По освојењу Београда, многа господа из Немачке прелазила су у Београд, и сви су доходили и гледали Конду, а и Кара-Ђорђе и све старешине српске веома су га уважавале.²

¹ *Србијанка* II, стр. 107 и 108.

² *Србијанка* II, стр. 110—114.

Конда се излечио од рана, и ишао је још, године 1807, на Ужице, и те је године о Тројицама погинуо у великом боју на Лозници. Чуо сам да је укопан у манастиру Троноши.

Конда је био човек омален, окрушаст; говорећи српски, малко је заносио на бугарски, а знао је и турски и ариаутски. Кад је погинуо, није му било више од 30 година.

Карађорђе га је тако волео и уважавао да му је, кажу, хтео дати своју ћер, само да га прерана јуначка смрт није уграбила.

Нека му је лака земља српска: где год лежи, крвљу је је откупио!

Јоаким Вујић

Вујић се родио у Баји 1772, а преминуо је у Београду 1846. У последње време живео је у једној кућици, чини ми се општинској, у оној прекој улици која води од старог Здања на Калемегдан. Кад је умрѐо, испратили су га ђаци и професори свих школа у Београду; и сам сам, као ђак гимназије, био на том укопу.

Списи Вујићеви познати су и данас. Они су у своје време били јако читани. Поред свих мана својих у писању, Вујић заслужује хвалу за своју безуморну ревност. Из пера његова изашло је за чудо много дела, које изворних, које прерађених, а које преведених. Од свих српских писаца после Доситија, биће Вујић највише путовао по разним земљама и народима, а и по Србији.

И његове кости бораве вечни санак у палидулском гробљу.

Сима Милутиновић-Сарајлија

Родио се у Сарајеву, у Босни, 1791. За то се често потписивао и *Сарајлија*, а звао се и *Чубра Чојковић*. Песник необична дара у задахнућу и силе у изразу, Сима стоји сам за се међу свима појетима српским. Његова „*Србијанка*“ није ништа друго него идејалисана историја Србије од 1804 до 1815. Његова је снага била у драми, што се потврђује самом „*Србијанком*.“ Велика је и штета и срамота, што се Симина дела, а нарочито „*Србијанка*“ не прештампају и не даду млађем нараштају у руке да види ко су му били стари и какви су.

Сима је умрѐо у Београду 1848. У последње време свога жи-

вота служно је у министарству просвете као секретар. И његове кости почивају у тишини код Маркове цркве у Палилули.

Ту је спуштена да вечни санак борави с њиме и његова жена *Марија* која оде с овога света 17 Марта 1875, у 10 сата пре по дне.

Можда је с њоме сахрањено за до века много објашњење оних тамних места у „*Србијанци*“ којих има повише.

Димитрије Исаиловић

Родио се у Даљу, 1783. Био је професор у Карловцима од 1808 до 1814 год., после професор педагогије и историје у учитељској школи у Сент-Андреји и у Сомбору. 1830 године прешао је у Србију, и завео у Београду прву гимназијску школу. С том је школом, после, отишао у Крагујевац. Најпосле је био начелник у министарству просвете, и, у том чину, снађе га смрт 1853. Он је и непосредним радом својим у школи и у администрацији школској, а и списима својима, учинио велику услугу српској школи и настави. Међу осталим, није с горег поменути, како је још 1838 године тражио у званичним представкама Савету: да се у Србији заведе учитељска школа. У последње време свога живота, писао је речнике: немачки, латински, и француски, за школску потребу.

И његов је гроб код Маркове Цркве.

Петар Јовановић српски митрополит

(од 1833—1859).

Митрополит Петар родио се у Илоку, у Срему, 18 Фебруара, 1800. Отац му се звао Лазар, а мати Јулијана. Отац му је био опанчар, и доста доброг стања домаћин.

Почео се учити у месту свога рођења.

Гимназију је свршио у Карловцима, а тако и богословију; философију пак у Сегедину, права пак почео је учити у Пешти.

Постао је професор у карловачкој гимназији, око године 1823—1824, и остао је ту до 1830.

Његово је крштено име било *Павле*, а човек је био веома наочит; с тога је, кажу, зван био Лени Паја.

Године 1831 прешао је у Србију, и постао секретар, најпре у народном суду, а после у канцеларији Кнеза Милоша.

У том умре покојни Мелентије Павловић, митрополит српски, а Кнез Милош се обрати Митрополиту Стратимировићу, да му препоручи ког одличног наученог Србина духовника за митрополита. Стратимировић му одговори да бољег не тражи од Павла, секретара свога. По томе Кнез и избере Павла за митрополита и пошаље у Цариград, где га на Светог Николу, 6 Декембра 1833, Патријарих Глигорије посвети за митрополита српског.

После тога, вратио се одмах у отаџбину, и прву службу служио је, као митрополит, на Божић, 1833, у Пожаревцу, где се тада бавио Кнез Милош.

Од тога доба ревно је настојавао да ствари црквене и свештеничке уреди. У том је позајмљивао много из управе оностранске српске цркве.

Завео је Богословију 1836, и живо је настојавао да набави људи учених на службу цркви.

Сам је био из оне стране, али је нешто био хладан према људима из те земље и према њиховој науци: ваљда је опажао како се то прима у Србији. За то је наваљивао и најпосле успео да се младићи за црквене службе шаљу у Русију на науке.

У својој струци био је јак, а и врло здрава суда човек у свим државним питањима, у расправи којих имао је често јакога утицаја. Памтиљу је имао необично снажну.

Од великаша српских, с Петровијевићем се слагао и живео до смрти, с Вучићем је био добро до 1848, а са Симићима свакад.

По паду Александра, пао је и он, и 1859 отишао је из Београда. Доцније је постао владика Горњо-Карловачки. Умрло је у Сремским Карловцима¹, 22 Септембра 1864, и 27 истог месеца сарањен је у Манастиру Крушедолу, где леже још многе српске кости.

Бог да га прости! Радња овога архијереја заслуживала би да је ко год од оних, који су њим постали оно што су, представи српскоме

¹ Врло нам је жао, да о тако радном човеку, само оволико можемо да кажемо, али смо и ово једва једвице могли скунаторити. Немар је овладао свима који би могли што знати. — По нашем плану, Митрополит Петар не би ни могао бити поменут овде; али како је он умрло у жељи да се сарани у Београду, па је та жеља остала испуњена због спољних препрека, ми му ево у Београду чинимо помен.

свету, колико ради његовога имена, толико ради користи самих служитеља и синова цркве.

Јаков Живановић

Родио се у селу Обрежи, на левој страни Саве, 18 Фебруара 1808, а умро у Београду, 9 Августа 1861.

Још године 1834, на позив Кнеза Милоша, дошао је у Србију, и одмах постао директор Кнежеве Канцеларије. У тој служби, имао је учешћа у многим врло важним пословима; а слан је и у Цариград ради Устава. Увек је стојао уз Кнеза, те је за то јако осуђиван од стране ондашње опозиције, која је била најпре веома силна, а после свемоћна у земљи.

Видевши да се Кнез не може одржати, дао је, 5 Марта 1839, оставку, и отишао у Срем, где је живео приватно.

Година 1848 увела га је у покрет народни, и тада је устаљачки радио против Маџара.

Године 1850, прешао је опет у Србију, и био је најпре секретар Савета, а после помоћник Попечитељства Правде и Просвете.

Под спољашњим глатким и чисто као несмелчким мавијерима, носио је Живановић непрегибну упорност у свим својим убеђењима, религиозним, научним, и политичким. Те и то му је увећало број непријатеља, за које човек не зна: да ли су му причинили више горчине или неправде у животу.

Сталан у својим мислима, он је истински само жално, што се људи тако заборављају те себе срамоте, а јуначки је дочекивао сваки удар, који је на њега падао. Био је право чедо свога доба, и што је год веровао, веровао је коренито, дубоко. С тим је отишао и у гроб.

Осем велике службене радње његове, која ће се видети тек онда, кад једном кореспонденција Кнеза Милоша угледа света, он је и писао и преводио многе саставе, а оставио је доста и бележака о добу Кнеза Милоша, у примедбама на списе Кипријана Роберта.

И он борави вечни санак поред добре деце своје у хладу од дрвета крај Маркове Цркве на Ташмајдану.

Коста Бранковић

РОЂЕН 20 МАЈА 1814 У НОВОМ САДУ, А ПРЕМИНУО У БЕОГРАДУ 22 НОВЕМБРА 1865

Бранковић је најпре био професор у Гимназији, па је после прешао у Лицеј, у ком је до смрти остао професор философије, а неколико пута бирала га је дружина себи за ректора.

Издао је *Мислословље* или *Логику*, а оставио је *Психологију* и *Педагогику* у рукопису. Штампано је такође неколике мале књижице, које иду у дечину књижевност, и које су даване доброј деци на дар. Сав свој век провео је у школи; био је човек особито добре нарави и пријатног опхођења. Мало је коме толико поште указано на укупу, колико њему. Његова је пратња била нешто величанско у Београду. Осем кнезова Милоша и Михаила, не знам да је кога толико света испратило до вечне куће, колико је на-рода пратило покојнога Косту Бранковића.

Кнез Михаил послао је удовици и деци покојниковој 200 ₪ као знак свога великог уважања према честитом професору.

И он је сарањен код Маркове Цркве у Палилули.

Владика Гаврило Поповић

РОЂЕН У ВАЈИ 11 ОКТОБРА 1811, А ПРЕМИНУО У БЕОГРАДУ 7 ФЕБРУАРА 1871 ГОД.

Рано је прешао у Србију и одмах се покалуђерио код митрополита Петра. Био је и професор у Богословији, и члан у Конзисторији, а доцније владика у Шапцу. Где је год био, одликовао се двема особитим врлинама: Дивно је певао црквене песме, и настојавао је да учи и друге да их певају; и писао је лепо српски, што је год писао, а писао је доста: више него сви оци његовога реда. Старији београђани ће се још сећати онога лепога певања у цркви, док су били његови ђаци око певница. И данас у Србији нађе се по који већ стар попа од његових ученика те пријатним прмосом напомене доба цвета Фрушкогорског певања и у Београду.

Црквена школска књижевност њему је дужна много да захвали. И што је год писао, писао је слогом чистим, разговетним, и језиком доста правилним.

Дуго време није имао среће да постане владика, и ако се свакад мислило, кад се упразни која катедра, да је баш на њега

ред. Најпосле, по изречној жељи покојног Кнеза Михаила, постао је године 1861 владика у Шапцу.

И ту је био онако исто реван учитељ лепог црквеног певања, и напредан књижевник. Од њега нам је остало 16 разних публикација, већих или мањих¹.

После неколико година управљања јепархијом, стављен је у пензију, и живео је најпре у Манастиру Раваници, а после у Манастиру Букову. Болест га примора да дође у Београд, и ту је боловао код архимандрита Мраовића. Ко је видео њега на самртној постељи, и ко је чуо из његових уста како је према њему поступано од стране неке духовне му браће, тај ће се зачудити, да они што се зову понајближи Христови ученици тако мало личе на свога учитеља. Хвала нека је оцу Теодосију Мраовићу за братске услуге према болнику у тим последњим тренуцима.

Умрвo је, као што је речено, 7 Фебруара 1871, и укопан је у Палилулској Цркви с леве стране западних врата. Говорило се да је оставио многе рукописе, али ми утврдо још до сад не знамо ништа о том.

Др Вук Маринковић, професор Београдског лицеја

Родио се у Новом Саду, на Бадњи дан 1807. Гимназију је свршио у Н. Саду, философију у Егри, а медицину у Пешти и у Бечу. У 23-ој својој години постао је доктор медицине (23 Маја 1830). Године 1849 пређе у Београд, где одмах буде постављен за професора у Лицеју. За 10 година професоровања, два пута га је дружина бирала за старешину.

Главни радови његови ово су: *Начела Физике*, у Београду 1851; *Јестаствена Повесница*, у Београду 1851.

Осим тога, писао је и преводио још многе мање ствари.

Маринковић је био човек необичног ума и дара. Одликовао се смерношћу у свем што се тиче њега; био је отворен у суђењу о стварима и о људима. Волео своје ђаке као синове. Учећи друге, учио је и себе свега века свога, и за то је био измакао далеко и у предметима, у којима се нико не би ни надао да он такве напретке чини.

¹ Школа за 1871 год. бр. 6 стр. 95 и 96.

Велика је штета и за школу и за науку што је тако рано отишао под земљу. Он се упокојио 7 Августа 1859, у Београду, и почива тихо код Маркове Цркве, међу толиким другим заслужним Србима.

Петар Радовановић

ГЛАВНИ УПРАВНИК ОСНОВНИХ ШКОЛА У СРБИЈИ

Родио се у Новом Саду 1808. Учио се у месту свога рођења, и у Пешти, где је слушао философију и права.

Године 1834 прешао је у Србију и постао професор у Крагујевачкој Гимназији. Године 1836 постао је Управитељ свију основних школа, и у том је звању био кад га је и смрт снашла 3 Марта 1857, у Београду.

Он је издао :

„*Кратку Антропологију*, у Београду 1844“.

„*Општа знања сваком човеку нужна*, 1850 у Београду“.

„*Војне Срба с Турцима* од устанка 1804 до Септембра, 1813, 1852 у Београду“.

Још је уређивао 1848 и „*Новине читалишта београдског*“.

И он почива у гробљу код Маркове Цркве.

Др Јован Стејић

Родио се у Старом Араду 1804. Године 1829 постао је доктор медицине у Бечком Универзитету. Одмах после тога, прешао је у Шабац, и тако отпочео службу своју у Србији. Бивао је и начелник санитета, и најпосле главни секретар Земаљског Савета. Јован Стејић био је један од најраднијих чланова Друштва Српске Словесности. Он је писао, преводио, и штампао више дела, која се одликују лепим слогом и за оно време доста чистим језиком. Највише су раширене: *Хуфеландова Макровиотика*, коју је Стејић превео још 1826 године, и пет свезака „*Забава за ум и срце*“.

Преминуо је у Београду 23 Новембра 1853, и покопан је код Маркове Цркве.

5 Знатније зграде и места у Београду

Београд се нагло шири а у једно мења и облике и имена својим разним деловима. *Калемегдан, Зерек, Дорћол, Чукур-*

Чешма, Стамболкашија, тачке су, које ће скоро своја имена уступити новима, која се већ могу да чују, и која се спремају да се утврде.

Размицање Београда толико је, да су за ово пола века ето већ у два маха приморани били мртви да се уклањају испред навале живих. Гробље, које се некад пружало од Варош-Капије к Зеленом Венцу, давно је уступило место „Господској Улици“. Сад је и Ташмајдан стегнут са свих страна, и још од 1853 има једна наредба, да се стари Београђани измичу куд год даље пред напором нових. У том тако брзом мењању облика и имена, ми смо ради да се сачувају од заборава бар неке тачке, које су ма по чем заслужиле да се запамте.

Од таквих зграда или тачака на првом је месту :

Кула Небојша. Ова зграда ваља да се помене и као једини остатак старих утврђења београдских, и као споменик невоља и мукâ, које су Срби трпели подa Турцима.

Некад је био читав ред таквих кула од садашње Небојше право на данашњу цркву Ружицу; одатле венцем на сатску кулу до над Саву, па после обалом савском онет до Небојше. Све су те куле давно порушене, само је остала Небојша, као једини представник утврђене одбране из доба ратовања стрелама.

Турци су ову кулу држали као тамницу, за то је и многа српска суза пала при спомену самога тога имена¹.

Ружица — садашња црква, са свим је правилан барутни магацин, озидан по Вобановој системи, али народно веровале хоће да је то Црква Ружица која се у песми пева, па нека му и буде: како ко верује онако му и бива.

¹ *Иван Југовић* говорио је српским старешинама од 1807—1812, да га окују, како знају тврђе, да га баце у кулу Небојшу, и држећи га тако, да га принуђују за све своје земаљске послове, и да слушају што им каже. Ако би их, њега слушајући, снашло какво год зло, одмах да га уморе најгрознијом смрћу. О овом глед. „*Србијанку*“ књ. III, 41; а о самом Југовићу има у „*Правит. Совету*“ Вуковом више, стр. 77—92.

Гроб неке Туркиње девојке, коју су Турци држали за светиљку; он је баш под сатском кулом.

Тулба, у Горњем Граду, над гробом великог везира Карамуштафе, који је у Београду удављен гајтаном за то што му је војска поражена под Вечом.

Бунар, у Горњем Граду, неколико стотина степеница дубок, једна је од најзнатнијих вештачких грађевина у Београду.

Барутни магацин, исечен у самотвору камену, јамачно је највећа знаменитост у београдском граду.

Магацин је тај исечен у по оне стране испод Горњег а више Доњег града. Издубљен је то големи простор, и раздељен у делове дивотним стубовима, на које се наслањају велелепни сводови све у самотвору камену истесани. Дебљина стена може и најсилнијим топовским метцима одолети.

Капије Градске. У Доњи Град улази се на три, а у Горњи на две капије. Видинска капија, на Доњем Граду, била је некад лепа уметничка грађевина, а друге су три обичне по намарству. Али Стамболска капија, на Горњем Граду, записана је крвљу у Српској историји: на њој су о ченгеле вешани они Срби, који су се усуђивали мислити о своме народу и о његовој будућности, само ако су, с таквом кривицом, пали шака београдском турском суду.

Калемегдан — садашњи парак — заслужио је да се помене једно за то што су на њему многи знатни Срби погубљавани, а друго с тога, што су ту обављане многе усиљене свечаности: царски хати читани, или друга важна писма народу објављивана.

Последња така свечаност била је 6 Априла 1867, у 10 сата пре по дне, када је прочитан царски ферман, којим се градови у Србији уступају Кнезу Михаилу.

Доситијева Кућа. На старој великој пијаци, на рогу који одговара згради полиције, где оподима стара турска текџа, она кућа у којој је сада једно одељење полиције, била је стан *Доситија Обрадовића*, у ком је он живео и преминуо. То је сада државно имање. Слика од ове куће, благодарећи г. Јовану Гавриловићу, мислим да се храни у Архиви Српског Ученог Друштва.

Улка, где је 1830 године објављен царски хатишериф. У порти

Палилулске Цркве, на 60—70 хвата на северозапад, баш до гроба покојног Милоја Лешјанина, стоји и сад приметна умка; наред ње је никао један мали дуд, а малко на исток два су багрена. — Године 1830, 30 Новембра, лицем на Светог² Андреју, у онај исти дан у који су Срби онако славно 1806 отели на јуриш Варош Београд, био је на тој умци разанет дивотан чадор с двојим вратима: на једна је ушао Кнез Милош, а на друга Хусеин-паша, београдски везир, па су се на средини шатора срели и поздравили. Ту су објављена она права, која је народ купио својом крвљу, и већ су стављена у Зборник међународних акта¹.

Палилулска Црква,² коју мало час поменусмо, под својим сводом храни кости покојнога Кнеза *Милана М. Обреновића II*, које почивају надесно од западних врата њених, и прах покојног владике Шабачког *Гаврила*, који лежи налево од западних врата исте цркве — све у самој цркви.

Велика Београдска Црква, не далеко од Калемегдана и савскога високога брега, била је сведок многим, па Бог ме и супротним свечаностима и богомољама... Под њеним западним сводовима бораве вечни санак српски кнезови: *Милош и Михаило*. С десне стране западних врата ове цркве, има у зиду комад од плоче с гроба славнога *Доситија Обрадовића*, на којој је обележено где почивају *његове српске кости*.

Око ове цркве биле су (а неке стоје и сада) куће, у којима су се развијали многи догађаји из живота нове српске државе.

Онде где је сада *Митрополија*, био је пређе „Конак“ Кнеза Милоша. У том конаку држале су многа важна саветовања народне

¹ „*Знаменити догађаји нове српске историје*“, стр. 101 до 105.

² Ова је црква постала овако: Неки *Лазар Панча*, из Катранице, у Македонији, који је умро 24 Марта 1831 у Београду, оставио је своје имање Кнезу Милошу, и аманет: да му начини цркву за покој душе. Кнез му испуни вољу; 1835 начини ову цркву, и посвети је Св. Марку, а 1838 удари записну плочу, на којој је све то забележено. Плоча та стоји и сад у зиду са северне стране цркве.

ерске старешине. Најпосле, ту је Кнез Милош и оставку своју дао, кад је хтео отићи из Србије 1839.

Малко на југ само преко једне улице, кућа, у којој су сада судови Касација и Апелација, била је стан Кнегиње Љубице. У тој је кући умрло Кнез Милан Обреновић II. Ниже те куће у истој оградџи, где су сада Богослови II одељења, боравио је Кнез Михаило до 1842. У те две куће сновани су они догађаји који су се завршили одласком Обреновића из Србије 1842.

Велика Пивара, на југозападној страни Београда, испод Вазнесенске Цркве. У тој згради држала је седнице своје Свето-Андрејска Скупштина; и одатле су оглашене све оне измене, које се учинише у Србији од 11 Новембра 1858 до 25 Јануара 1859.

Чукур-Чешма, ниже куће г. Јована Гавриловића; чешма та стоји и сада, само је нестало старе турске вароши, и улице су нове просечене. Не далеко од ове чешме била је кућа у којој је становао „Совет“ за времена Карађорђева. На тој чешми заподела се она свађа између Срба и Турака 3 Јуна 1862, и прва крв пала¹. Одатле је букнула борба, која се била заћутала од 14 Јула 1815 — од битке на Дубљу.

Врачарска рупа. На западном Врачару између куће дра Шафарика и Канцеларије Среза Врачарског, била је 1842 нека рупа, коју је ископао, градећи своју кућу, покојни Исидор Стојановић. У ту рупу затварани су они, који су бројани међу кривце, кад је Вучић, као победилац, есишао с војском на Врачар 1842 год.

Топчидер, 1 сат на југ од Београда, речица и долина. Ту је двор Кнеза Милоша, црква, и многе друге зграде. У Топчидеру су држане неколике народне скупштине од 1838—1868.

Ту, у свом двору, у 8 сата пре по дне, 14 Септембра 1860, издахнуо је Кнез Милош Обреновић I.

Ту је прослављена педесетогодишњица од другог ерског устанка 1815. Та је свечаност била 21 Маја 1865.

Ту, у Кошутњаку, паде од крвничке руке 29 Маја 1868 год. Кнез Михаило М. Обреновић III.

¹ Први је главом платио честити Сима Нешић, терџоман Београдске Полиције.

Ту, на Великој Народној Скупштини, 21 Јуна 1868, би проглашен за наследног владоаца од Србије Кнез Милан М. Обреновића IV.

Топчидер је сав државно имање. Ту је била основана прва Земљоделска Школа у Србији, 1853, а затворена 9 Јануара 1859. Ту је нека примерна економија; ту је школа за малолетне сужње. Осем тога, ту станује и једно одељење редовне војске.

6 Власти, управе, и заводи у Београду

У Београду је столица *Кнеза од Србије*. Ту су свих седам министарстава: *Правде; Просвете и Црквених Дела; Спољних Послова; Унутрашњих Послова; Финанције; Војно; и Министарство Грађевина*. Ту су судови *Касациони* и *Апелациони*, за сву земљу; *Главна Контрола* за прегледање свију државних рачуна, и оних који се воде под надзором државних власти.

У Београду су још судови: *Трговачки, Окружни* и *Варошки*, овај за Београд, а онај за округ. Ту је *Окружно Начелство* и *Управа Вароши Београда*.

Београд је раздељен на шест квартова (осем града): *варошки, савамалски, врачарски, теразијски, палилулски, и дорћолски*¹. У сваком кварту има по један члан управе с потребним особљем. На Сави има један члан управе, који нарочито води надзор над

¹ У Мају 1867, год. било је житеља у кварту: *варошком* 4742, *савамалском* 3263, *врачарском* 2610, *теразијском* 5052, *палилулском* 3675, и *дорћолском* 4984. У граду становало је 294 а у Топчидеру 558 душа. Кад број житеља разделимо бројем кућа, онда долази на једну кућу у кварту теразијском 8·29, палилулском 7·55, варошком 7·36, савамалском 6·97, врачарском 6·38, и дорћолском 6·25, душа. У теразијском кварту куће су најнасеоније. Кад број житеља упоредимо с бројем породица, онда налазимо, да једна породица броји у кварту: теразијском 4·54, палилулском 4·38, врачарском 4·05, варошком 3·90, дорћолском 3·79, и савамалском 3·57, душе. У средњу руку долазе дакле по две породице на једну кућу.

путним исправама оних који долазе у Београд или одлазе из тога места.

Осем Војнога Министарства, у Београду станују: *Главни Штаб* за стајаћу војску; *Бригадна Команда* за народну војску београдскога округа; *Артилерјска Школа*; једна *војна болница*; *поткивачка школа*; *војна шивара*; и *магацини* израђених и неизрађених предмета.

Од црквених власти, у Београду седи *Српски Митрополит*, у кога се сабира редовно једном у години *Сабор* свих земаљских *архијереја*, за расправу питања која се тичу вере и цркве. Ту се, два пута у години, састаје и *Апелаторјска Конзисторија*, која је виши суд за предмете духовнога судства; а стално пребива *Конзисторија* за београдску јепархију.

Прота за Београд и округ настава такође у тој вароши.

За високу наставу омладине, и за обрађивање наука у опште, у Београду је

Велика Школа, која је постала првом 1838, у Крагујевцу. Она је у дивној згради (на старој великој пијаци) коју је чувени родољуб господин *Миша Анастасијевић* поклонно својој отаџбини 1863.

Велика Школа има три факултета: *философски* (који се дели на два одсека: историчко-филолошки, и природњачко-математичарски), *технички* и *правнички*.¹ У овом заводу раде 19 наставника, а походе га 194 слушаоца.²

На плату професора Велике Школе издато је 1873¹, 71.392·84 динара. Осем тога, на Библиотеку, и на набавку оруђа за кабинете 7.578·84 динара; на екскурзије ученика 1.768·42 динара; на Ботаничку башту 5.052·63 динара. Најпосле, на канцеларјске трошкове Велике Школе и свих средњих завода у Београду издато је 10.041·30 динара, а на служитеље 12.983·58 динара.

¹ Гледај закон 20 Декембра 1873.

² Сви статистички подаци о школама које се овде спомињу односе се на 1873¹, школску годину, а у број ђака узети су само они, који су школу до свршетка године походили.

Гимназија, са 7 разреда, постала је прво 1830 године. Данас је и она смештена у Мишиној Кући. У њој раде 15 наставника, а уче се 348 ђака.

На плату професора Гимназије Београдске издато је 187³/₄, 43.212·62 динара.

Полугимназије има две; свака са 4 разреда. Оне су постале доциције, једна је на Теразији, а друга ближе к Палилули. У првој је 6 наставника и 186 ученика, а у другој 7 наставника и 114 ђака.

На плату професора ове две полугимназије, издато је 187³/₄, 28.480·00 динара.

Виша Женска Школа. Овај је завод постао 1863, и имао је тада 3 разреда. Данас је подигнут на 5. Намена му је да да више образованости женскињу у опште, а неке девојке и нарочито да спреми за учитеље у основним школама. Завод је отворен. Издржава се о трошку државном, или боље рећи, о трошку *школскога фонда*. У њем има 22 предавача и 216 ученица.

На плату наставницама Више Женске Школе издато је за 187³/₄, 19.220·00 динара.

Школа основних мушких има у Београду 7, а женских 8. Те школе имају све по 3 или по 4 разреда тако, да у мушкима ради 17 учитеља, а у женским 16 учитељака. Мушкараца иде у школе основне 798, а девојчица 597.

На плату учитеља и учитељака основних школа у Београду, издато је 187³/₄, 34.618·90 динара.

Општина пак Београдска у име стана, огрева, и оправака школа издала је те године 45.114·40 динара, дакле $\frac{1}{30}$ више него држава.

За стручнију наставу, има у Београду

Богословија, која је постала 1836 године. Она је дело покојног Митрополита Петра, као што је већ казано.

Она спрема младиће за свештенички чин, а уједно даје и учитеље за основне школе.

Друго Одељење Богословије даје наставу нарочито младићима из оних српских крајева, који су још под Турцима, и који долазе

амо, да се спреме за свештенике и учитеље. Богословија је цела за-творен завод, који се, готово сав, издржава о државном трошку.

У првом одељењу раде 13 наставника, а уче се 174 ђака; а у другом одељењу има 9 наставника и 61 ученик.

На плату професора Богословије издато је за 187³/₄ рачунску годину 29.319·30 динара.

Реалка. Школа ова, овака каква је сада, постала је 1865. Али је почета као *послено-трговачка школа* још 1844. Она је за то, да дâ корисна знања младим који би намеравали одати се на индустријске или трговачке радње, а спремају и кандидате за технички факултет на Великој Школи. У Реалци раде 9 наставника, а учи се 84 ђака.

На плату професора Реалке издато је 19.882·00 динара.

На благодeјање сиромашним ђацима у свим средњим заводима у Србији потрошено је 187³/₄ 26.793·30 динара.

А на набавку књига и збирака за све средње заводе, осем школа Велике и Учитељске, издато је 16.420 динара.

Протестанти имају код своје цркве и школу са два одељења, у прво иду старији ђаци, а женска и мушка деца уче заједно. Учитељ ради у школи само један, а пастор предаје науку хришћанску. Девојчица учило је у оба одељења 28, и од њих 3 су биле из српских кућа. Ученика је било 40, и од њих 9 српчића.

У Београду има доста и приватних школа, али је врло тешко прикупити податке о стању њиховом. У 1872 години било је 13 приватних школа са 29 наставника (7 учитеља и 22 учитељке) и 272 ђака (35 ученика и 237 ученица).

У Београду има још

Српско Учено Друштво, које је постало још 1841. Намена му је, да обрађује српски језик, и да уноси науку у српски свет. Оно издаје свој орган „Гласник“, који је већ прешао 40 свезака.

Друштво је ово досад највише учинило, да се обелодани многа грађа за народну српску историју, а нешто је привредило и за познавање данашњег стања Србије.

И оно држи своје састанке у *Мишиној Кући*.

Држава је дала 1873¹, на Српско Учено Друштво 11.789 динара.

Пољско-привредно друштво, постало је године 1869. Њему је циљ, да шири пољско-привредна знања у народу, и да олакшава набавку савршенијих справа за разне пољско-привредне радове.

Друштво ово располаже лепим новчаним средствима. Оно издаје и лист „*Тежак*“.

Друштво Лекарско склопило се 1873 с циљу, да расправља и осветљава питања из области медицине. И оно издаје свој орган — „*Архив*“.

Трговачко-занатлијски одбор, установљен је да предаже мере које би ишле на добро земаљској трговини и индустрији.

Велика Народна Библиотека, која има 14,544 дела.

Статистички Преглед

БРОЈА ЧИТАЛАЦА У НАРОДНОЈ ВИБЛИОТЕЦИ ЗА 1872, 73, 74, И БРОЈА СВЕЗАКА

ГОДИНА	БРОЈ ЧИТАЛАЦА			ЧИТАЛО СЕ РАЗНИХ КЊИГА											
	Ђака који су на билет добијали у паруч књиге у читавници	библиотеке	приватних из разних сталца	Број реверса на другим словенским језицима	Период. списа гласника часописа		Научних вџига		Забавних вџига		КАРАТА	Музикалија, партитура, песама	Брошира памфлета	Свога свезака	
					на српском језику	на страним језицима	на српском језику	на страним језицима	на српском језику	на страним језицима					
1872	217	135	176	3670	498	354	475	582	1994	975	1946	52	28	291	7195
1873	221	167	194	4554	501	476	497	598	2012	846	1896	62	34	102	7024
1874	316	190	182	2941	404	317	434	543	1803	814	880	55	33	169	5503

Број читалаца у читаоници кретао се од 9—17 лица дневно у месецима: Октобру, Новембру, Декембру, Јануару, Фебруару, и Марту, а од 5—16 лица дневно у другим месецима. Број лица која носе књиге кући кретао се од 12—36 дневно у месецима: Октобру, Новембру, Декембру, Јануару, Фебруару, и Марту, а од 5 до 25 у другим месецима.

Читаоцима у читаоници стоје на расположењу разне стручне књиге, речници, енциклопедичка дела, илустрације, карте, итд.

Народни музеј, према разлици ствари, које се у њему налазе, подељен је на деветнаест разних одељака. И тако :

	НА БРАЈУ ГОДИНЕ:		
	1871	1874	
У I одељак долазе разни накити и адиђари стари римски, средњеveковни, новији и најновији српски, од којих је било			
	златних	32	38
	сребрних	183	229
	од разног камења	53	64
У II одељак долазе разни судићи (и покућне ствари) од сребра, римски и српски, од којих је било	35	36	
У III одељак долазе идоли (кипови) римски и варварски и друге слике ливене од бронзе, од којих је било	36	43	
У IV одељак долазе разне старинске ствари римске и новије, од бакра и бронзе коване и ливене, од којих је било	176	199	
У V одељак долазе медаље, спомени, новци и амајлије, од којих је било	129	134	
У VI одељак долазе старински печати изрезани у металу, од којих је било	49	58	
У VII одељак долазе старински печати у истисцима, од којих је било	12	14	
У VIII одељак долазе разне старинске ствари од стакла и печене земље, од којих је било	72	103	
У IX одељак долазе заставе старије и новије, од којих је било	21	23	

У X одељак долази старије и новије знаменито оруђје и поједина оруђа за ратовање, од којих је било	1871	1874
У XI одељак долазе разне старинске ствари од метала, као: покућно посуђе, земљораднички халати, коњске опреме и разне утензилје, од којих је било	142	163
У XII одељак долазе уметничке знаменитости и природне реткости, од којих је било . . .	94	121
У XIII одељак долазе слике и портрети, од којих је било	175	181
У XIV одељак долази надгробно и друго камење римско и средњевековно, цигље с натписима и сликама, од којих је било	130	140
У XV одељак долазе разни идоли и кипови од камена и барелефа, од којих је било . .	38	38
У XVI одељак долазе стари југословенски новци, поглавито пак српски из времена самосталности, од којих је било	17	18
У XVII одељак долазе римски и византински новци, од којих је било	558	2664 ¹
У XVIII одељак долазе разни јелински и варварски новци, од којих је било	6113	6314
У XIX одељак долазе стари јелински и варварски новци, од којих је било	166	179
У XX одељак долазе стари јелински и варварски новци, од којих је било	1006	1010 ²
У XXI одељак долази нумизматика средњег века и разних држава	3031	3051
осем сребрних, има и златних новаца . . .	101	106
Народни Музеј походило је 1872 године	939	посетилаца,
1873 401, а 1874 281.		

На Библиотеку и на Музеј издато је из државне касе за 1873¹, годину 16.779 динара.

Београдска Читалица, која је постала 1845, и којој од

¹ У њима има новаца од 166—179 видова.

² Ту има по видовима 653 јелинска, 193 македонска и 55 варварских.

почетка до сада највећу помоћ даје чувени српски родољуб Миша Анастасијевић, има приличну књижницу, збирку старих новаца, слика, карата, и др.; а и новцем стоји тако, да јој се не треба бојати за опстанак¹.

Грађанска Касина, основана 1869. Године 1874 имала је намештаја за хиљаду дуката, и неколико хиљада гроша прихода преко трошкова.

У Београду имају четири православне цркве: *Велика*, *Палилулска*, *Вазнесенска* и, у граду, *Црква Ружица*.

У двору митрополитском има *Капела*, у којој се служи, а у Топчидеру лепа зидана *Црква*.

Протестанти имају своју цркву, Јевреји две синагоге, Мухамеданци једну џамију, а Католици се служе капелом која је у Аустро-Угарском Консулату.

У Београду има пет штампарија: једна је државна а четири су приватне; има и три литографије: једна државна а две приватне. Осем других списа, сад се издају у Београду осморе новине, које политичне које књижевне и стручне.

Позориште у Београду отворено је, у новој лепој згради, 30 Октобра 1869, представом „Посмртна слава Кнеза Михаила“, али је и пре тога радило у Сушићевој Кући, на Варошкалији.

Зграда, намештај, библиотека и све друго што се рачуна у имовину позоришта, стало је до сада од прилике 32.000 дуката. Позориште, *стално уређено*, мудро управљано, патриотски задахнуто, може учинити големе услуге српској ствари, а овако, као установа привремена, стоји увек у неком нередовном стању, па и користи од њега нису онолике колике би могле бити, и колике би требало да су.

За послове међународне природе, у Београду имају консулати главних јевропских држава, и оних које са свога положаја имају више сюза с нашом отаџбином.

Консулати су ови: *Руски*, који је доласком у Београд најстарији; *Аустро-Угарски*; *Енглески*; *Француски*; *Немачки*; *Италијански*; *Грчки*, и *Агенство Румунско*.

¹ *Извештај Управе Београдске Читалице* за 1874, у Београду 1875

Консули ови и агенти акредитовани су код кнежевско-српске владе за послове дипломатске, и за све интересе својих сународника.

7 Песме које помињу Београд

У колико је које место, која варош, или град, више уткан у живот народа, у толико се чешће помиње у песмама, које на њега лију миље и благослове, или сињу горчину и клетву.

Народне песме, и песме уметничке, дале су свој глас о Београду до сада, а како ће народни суд гласити о Београду од сада, о Београду будућности, ми још не можемо да пророкујемо.

Кад је нешто било кварно у унутрашњем животу београђана, кад ту није давата наплата свакој заслуги по правди, кад се, да се послужимо новом ружном речју, кашарило чак и са служном муком, онда осећање неправде оставља Београд да изгори. Има више песама такога садржаја, али место свију ево једне:

- „Две се воде путем претпале:
- „Једно Сава а друго Морава;
- „Сава носи дрвље и камење
- „А Морава шајку оковану,
- „И у шајци брата и сестрицу.
- „Братац спава а сестрица везе,
- „Сеја брата пглицом будила:
- „Устан', брате, Београд изгоре!
- „Братац сеји кроз сан одговара:
- „Нека гори, пуст му остану!
- „У њему сам три лета служно:
- „Прво лето за светло оружје,
- „Друго лето за доброга коња,
- „Треће лето за добру девојку.
- „Када сташе оружје делити,
- „Мен' дадохе старо заврђало;
- „Када сташе коње дијелити,
- „Мен' дадохе старо изјахано;
- „Кад девојке сташе дијелити,
- „Мен' дадохе старо обљубљено“.

У другој једној песми која се пева далеко низ Дунаво, у Го-

лубачким планинама, Београд се представља као место велике власти и високе науке :

Ој, девојко плава,
 Чуда ти се хвала
 Чак до Београда,
 До Петра писара,
 Који пером пише
 По небу облаке,
 По небу облаке,
 По земљи јунаке.

Кад је Београд, после пораза Аустрійске војске на Гроцкој, 1739, пао Турцима у руке, онда му се певала ова песма:¹

„Послушайдеръ мой љубезни брате
 Што се трви у прошасте рате,
 Како Немци Белград изгубише,
 Како ли га Турком' предадоше
 После Принципа Евгенѣва мача
 Нагледа се за Белградом плача
 Орле, орле, ти велика дико!
 На Дунаву Вели граде, славни!
 Ти цесару врло мил бејаше,
 По сви гради твой гласъ проходјаше,
 Цесаръ тебе врло миловаше
 И тобом се велико дичаше.
 Орле, орле, цесарева дико,
 Каква ли су та времена дошла
 Те е тебе твоя слава прошла?
 Камо твоя дика и лепота,
 Како ли се учини срамота?
 Лепо ли се из Срема гледаше
 На брегу се лепо биљаше
 И јошъ лепше из Земуна стати
 (И погледати) где се твоя платна биљяху.
 Са сви страна откуд се гледаху
 И лепо ти бјаше послушати
 Кад би стале уре ударати

¹ Преписана из једног рукописног „Зборника“ који се налази у Милоша Поповића, у Вранићу, унука Поповића Павла. Зборник је свакојако старији од 1795 године, јер је те године записао на њему Пон Димитрије из Вранића да је његов, али је текст старији.

И за њима шилѣбок бедокати,
 Па п гласно бубњи ударати.
 Саде од тога ништа не чини се
 Ни лепоте твоје не види се.
 Тко е тебе пређе добро знао,
 Саде тебе не би ни познао.
 Што си саде тако потавнио,
 Са сви страна худо покрвио,
 Камо твоји тврди бедемови
 И на њима велики топови?
 Камо куле цигљом изидане,
 Са сви страна лепо уздичене
 И изнутра и ван пописане?
 Племенити двори принципови
 Који су саде везирови
 Колико е у години дана
 Толико е на њима окана
 И дућана много начиниено
 Свакојко благо наполнено.
 Камо башче лепо ограђене,
 И лепоте сваке насићене
 Камо коњи камо ли интови—
 Не возе се госпе нит' господа,
 Нит' пролази сваки до свога,
 Не чују се уре нити звона,
 Нит се знаде кад ће бити зора,
 Не маршую врати кановници
 Нит' остали други редовници,
 Не чују се бубњи нит' свирале,
 Не чине се танци ни веселѣ.
 Орле, орле, племенити двори,
 На крајни верло знаменити!
 Орле, орле, цесарева дико
 То ли тебе изгуби попреко,
 Турци тебе за се освоише.
 За то Белград плачно одговара,
 Одъ жалости после свога квара:
 „Отвуд ћу се јадан биелити,
 А како ли не ћу потавнити,
 Кад менека издадоше Немци,
 А проклети освоише Турци.

И Дунавом шайке отидоше
И галие собомъ одвезоше,
Цесареву азну однесоше
Пакъ и они Сремомъ отидоше.
А! проклете шайке и галие
Што васъ тихи Дунав не заліе
Кад вас ніе Турчин предобіо
Широки васъ Дунавъ потопио!
А проклети Немци, и солдати,
За што с' войска к мени не поврати?
Да ми буде у потребу данасъ.
Не знате ли, да васъ цесаръ рани?
Кад цесару профунту поедосте,
Неверу му онда учинисте,
Сами себе Турком предадосте
Што се тако верло препадосте.
Те менека Турком предадосте,
Што васъ ніе потопила Сава?
За што мене остависте сама,
Да л' вас Турска рука предобила,
Да ли васъ е куга поморила,
Да ли васъ е потопила Сава,
За што мене остависте сама
На овоме о господѣ миру?
Предадосте цару и везиру,
Савом водом међу учинисте,
Пакъ и они мене оставише.
Залуду ме вавіекъ градисте
Кад менека бранити не хтесте.
Онда Турци на мс навалише,
Лепе баште конѣ погазише,
Око мене шанце раскопаше
И бедене мое порушише,
Превисоке куле предобише,
Племените дворе освоише
И народомъ своимъ насслише,
Племените цркве покварише,
И мечите свое начинише
Сву Сервию земљу освоише
И опет се цару покорнше.
О, небози Немци и солдати,

Како ћете мене прегорети,
 У трахо (тако) прима се гледати,
 Мене ћете често поминјати
 За мном ћете вавек жаловати,
 Мучно ће вас бити послушати,
 Где се Турци Београдом диче,
 И у њџму турски оџа виче.“

У време наше борбе, и првих дана иза те борбе, Београду су истицани као такмаци Шабац и Крагујевац, и оба су дизани да су му глава, али се баш у том садржи прекор Београду, што је у њем тако мало србинства а много туђинства:

„Београде залуду ти хвала,
 Кад је теби Крагујевац глава“. —
 „Раја мисли да је Шабац шала,
 А Шабац је Београду глава“.

А кад је године 1806 јуначки напад, 30 Новембра, онако славно испео, онда народни певац овако кличе:

„Београде, Шумадије главо!
 Обрањало Турак' и Хришћана,
 И кланицо људске крвољевне,
 Ал' и двари у Јевроцу Јужну!..
 Шта си чуда, боја и чемера,
 Шта ли славе и торжества светлих
 Шта разгласја и хваљења свуда
 Дочекиво и пропраћо досле,
 Ал' подобне дике и весела
 Ни начуо камо л' запамтио
 Кад те Срби овладаше своји
 А из роцтва четирстолетнога! (1806).

Доцније, кад се Београд, заборавивши своју револуцијону мисију и силу која га је и одела у нову одећу, која га је мало пре онако прославила и узвисила, уставно, кад се смрзао и почео чисто кајати се што је тако далеко коракнуо у науци и у знању, па пожелело враћати се к преживљеној старини, к погледима који ни у своје доба нису били оправдани а камо ли тада: онда је нови српски Јеремија овако запомагао над њим:

„Београде, мој бели лабуде!
 „Ал' се јадан мени видиш туде!
 „А крај тебе до две воде ладне
 „Чини ми се кô да плачу јадне,
 „Не прскају т' поносне зидине
 „Као отпре од веље милне,
 „Већ се ето мимо тебе журе
 „Да што пре те јаднога прејуре,
 „Да не гледе твоје луде муке
 „Твојих јада, твоје веље бруке,
 „Ох, не бели са мунара витих
 „Ни с мечета оних поноситих
 „Крвца дивна ту се просипала,
 „Крвца тврди кам је пролокала
 „Кам се круни, камен се комада,
 „Па све комад за комадом пада,
 „Јоште мало, неколико часа
 „Па им нема ни трага ни гласа,
 „А језина и другога чуда
 „Да се сећа свак кô санка луда.
 „Де је теби она Србадија
 „Пред којоме дркта Турадија?
 „Де огњени онци синови,
 „Де су твоји сиви соколони?
 „Ови овде нога уштапљених,
 „А по врату тешко увијених,
 „А на главам капе калајбуће,
 „А у рукама оно вито пруже,
 „Што час тамо, час амо гобају,
 „Па прутећем околô шобају,
 „Ни зубуна, нити пеленгаћа,
 „Кô што чине друга права браћа,
 „Ни шубара, ни доколеница
 „Ни црвених убавих капица,
 „Ни долама, оне српске дике,
 „Нити тока, јуначке прилике,
 „Нит' о плећи пушак и гуњева,
 „Ни за пасом убојних ножева —
 „Ништ' од тога, само јад и руга
 „И још ово: „Ваш покорни слуга!“

„Слуга, богме, али туђих јада,
 „Туђих јада, туђих накарада.“

.

Београд, који је био предмет око кога се толика крв људска проливала, спојивши се сада сав с осталом српском земљом, може, и треба да постане средотечна тачка међу свим крајевима јужно-словенским; може да буде посредник међу истоком и западом, а опет свакад на лицу свом да носи разговетне црте оног народа, коме га је историја наменила за престоницу.

Ми смо раније побројали све заводе и све установе, којима је свима цељ да помогну и појединцу и народу како да уреде, да организу своју снагу, своју моћ, своје знање, те да тако обезбеде себи што бољи и што достојнији положај у свету.

Све школе у Београду, опште и стручне, нека заговоре језиком истине, језиком знања, па силе мрачне нема, која се томе може одупрети.

А Школа Велика, та школа над школама, нека буде свакад живо врело науке, нека се дахом њезиним снажи сва средња и основна настава, нека она, као тајни извор знања, неосетно протиче, осветљава, и оснажава живот умни, живот трговни, живот индустријски, нека буде светлиља Србину на путу сваког напретка и развитка.

И буде ли тако, не треба се онда бојати не само ничије поплаве, нити чијет мирног завојевања, него се још из састајања и трења можемо надати светлијим погледима, и сигурнијем напредовању својега народа.

Посао наших дедова и оцева био је, *да отму овај комадић Српских земаља од Турака*, а задатак нас — синова њихових — јесте: *да себе отмемо од мрака, и да помогнемо осталима избавити се од Турака.*

II

Београдски округ

I Границе и Планине

Пре 30 и неколико година, беше се јавио у селима око Авале некав „Врач“, коме је прост свет ишао, као каквом посланику Божјем, јер је он пророковао шта ће коме бити¹, а зна се колико је силна она радозналост, која човека вуче да прозре, ма и најмање, у оно што ће му бити сутра. Тај необични човек био је однекуд из бела света; ништа се није знало, или бар се данас не зна, ко је он, одакле је, и шта га је довело у околину Авале, да је озари виделом свога пророчанства. Звали су га *Стеван Хроми*, јер је доиста храмао на једну ногу.

Кад је оставио лубнице и кулаче, па се машио дворова, и стао пророковати: колико ће трајати чије господство, онда је, кажу, протеран у Немачку, и после се већ за њега није ништа чуло, као ни пре његова² појава.

Авала је била најмилији предмет Стеванова сањања. Он је казивао, да се негде у Авали наводи закопано силно благо. Закопано је, вели, врло дубоко, и најпре се мора још дићи некакав велики камен, па тек до блага доћи. Многи лаковерни људи, не само из околних села, него и из самог Београда, провели су доста ноћи, дућкајући земљу по Авали, да би се тако, на брзу руку,

¹ Кад се бавио у Ришњу, казивали су ми, да је, пророкујући, гледао у некакву књигу. Отац мој, који је знао читати, причао ми је, да књига није била писана нашим словима, него некаквима, каква он није познавао.

Једном, веле, пред много света, један Рипањац (Јоксим Качаревић), извадивши иза појаса свој пиштољ

— Ако си погађач, рекне он Стевану: — погоди шта има у мом пиштољу?

— Фишек барута, две половнице, једна драмлија, и сувија, одговори са свим случајно Врач.

— Е, људи! истина је све тако, рече упрепашћени Јоксим. И после тога су све чешиће падали полутади на пророкову књигу.

могли обогатити за до века. Чак је подругљива песма причала како су из Београда

„Подигла се четири дедака,

„Сва четири бејаху једнака,

„У Авалу, да копају благо...“

Као што се могло и напред знати, нико није добио ништа, осем по неколико непроспаваних ноћи, и оваких подругљивих пошалица и пецкања.

Но „Врач“ је казивао још, да ће на Авали бити црква, и да ће славити Ђурђев дан. О првом Ђурђеву дне, после тога пророковања, многи људи из околних села изађу на Авалу, тек, што оно веле, чуда ради. Другога Ђурђевога дне, изађе их више. Момчад и девојке једва чекају таке прилике, да се наиграју и провеселе. Није прошло много, а и београђани су дознали за тај нови сабор на Авали, и почели и сами долазити. И тако је неко ишао да се провесели; неко, да види Авалу; неко, кога на Авали; неко, да што прода; а неко, да што купи; еле је изишао доиста читав сабор, и ако још нема ни цркве ни манастира.

И дан дањи, кад је год лепо време, на Ђурђев дан је (23 Априла) на Авали пуно света.

Пошто, ето, знамо како се то саборисање започело, и пошто већ толики други иду тамо на Ђурђев дан, хајдемо и ми да бар разгледамо с града сав београдски округ, који смо ради да представимо и онима који ушчитају ове врете.

Кад смо већ на Авали, нека сабор води своје саборске бриге и послове, ми се наместимо на највиши вршак града, да се нагледамо природних дивота, које се разастиру пред очима које их одатле гледају.

Београдски округ са запада и севера пиркају лепе воде: *Љиг*, *Колубара*, *Сава* и *Дунаво*; с истока се он снаја с округом смедеревским, а с југа су му окрузи: крагујевачки, од кога га раставља: Шутица, Радов Поток, Жути Оглавак, и т. д.; и руднички, од кога га раставља Ваган, Плочник, Орловица и Шутица.

У старије време, за Турака, а и за времена Карађорђевога, између округа београдског и смедеревског, или између те две на-

хије, како су се онда звали данашњи окрузи, била је још мала *Нахија Грочанска*, којој је *Гроцка* била главно место. Доцније је та нахија спојена са свим с београдском.

Иланина нема великих у београдском округу. На северу и на западу немамо ни једнога брда, на истоку је тако исто равна, само у неколико заталасана. На југу пак не само да се протеже приметан планински венац, него се сама јужна граница овога округа ивичи све самим висовима и косама. Сав пак овај округ дели на две половине један планински повијарац, који од Рудника полази најпре на северозапад, а после се повија к северу. На том повијарцу, отако он уђе у београдски округ, ово су највећи врхови: *Космај*, тако зван *Вис*, *Ковиона*, *Авала*, *Торлак*, *Вишњичко Брдо*, и завршетак му је *Горњи Град* београдски.

По висини над морским огледалом, највиши је вис *Космај* јер он има 1250'; па долази *Авала* која има 1195''; *Вис* пак и *Ковиона* нижи су од оба прва брда.

Космај има управо три виса: *Мали Космај*, *Голи Космај*, и *Рутави Космај*. Овај је последњи обрастао красном граничевом гором. Најисточније је голо брдо *Кошугица*.

Брдо *Вис* дели воде Раљи и Бељаници.

Ковиона је вис над реком Раљом. Мало још па ће и она, сва оголети.

Авала умало није остала не само без свога биљног накита¹ него и без коре, да покојни Ђнез Милош не заповеди 1859, да се загради, те је сад букнуо на њој шиб као конопља.

Осем тих приметно великих висова, брежуљака је пуно, еуд се год човек окрене, само се ни један не може назвати ни великим брдом, а то ли *иланином*.

2 Воде

Појаче воде у београдском округу ово су:

Пештан, који извире у потесу села Буковика, па се ултва у Колубару код села Дражевца, у јаз дражевачки.

¹ *Гласник* XXI. стр. 167 и 168.

Турија, извире у Космају код Манастира Тресија; тече најпре на југ, па се од села Раниловића обрне на запад и састаје се с Бељаницом на месту Јасеновој Бари, у атару села Степојевца.

Бељаница долази од поврх Дучине, али јој је *Прутен* најјачи извор. Тече дугом и красном долином; прима реку Опарну, па испод села Степојевца, примивши Турију, пада у Пештан на месту *Саставцима*¹.

Баричка {*Река* извире у атару В. Моштаничком, у месту *Такољину*, и код села Барича утиче у Саву.

Железничка Река, долази од Читачке воде и од Рушња, па се стаче у Макиш, и Ревеницом, кроз Ђуприју код Чукарове механе, иде у Саву.

Топидерска Река, извире у атару села Рипња, у месту Будољину, а пада у Саву у дно острва Циганлије. Долином ове реке пћи ће прва српска железница.

Мокри Луг, мала вода која извире испод села Малог Мокрог Луга, као „Мулин Поток“, и пада у Саву кроз раван „Венецију.“ Вода ове речице прва је у Србији окренула парни млин (Њемецов).

Боленица, долази од села Врћина, од Бела Потока а и с источне водопаће косе Липовице поврх Мокрих Лугова, удара на Лештане и Болеч, и ниже села Винче пада у Дунаво.

Гроцица, долази од Заклопаче и од Бегаљице, и одмах испод Гроцке утиче у Дунаво.

Раља извире у селу Парцанима из два извора, од којих се један зове *Радовановац*, а други *Валови*. Раља има долину баровиту, а пада у Језаву између села *Радинца* и *Вранова*.

Велики Луг саставља се од потока села Ропочева, и од Не-

¹ Ове три воде: *Пештан*, *Турија*, и *Бељаница*, и још *Лукавица*, која протиче поред канцеларије среза колубарског, кад сиђу у колубарску раван, ударају на неке водојажине, као какве колубарске мртваје (н. пр. Очагу), [те је с тога врло тешко, у мало времена, разабрати које је баш[која од ових река. Ту забуну увећавају и становници, који, због својих потреба, негде те воде зајажују, а негде их навађају, па им, према томе, дају и другчија имена.

меникућске реке (која се најпре зове Кастаљан а после Трнава), и тече равном и плодном дољом, на се улива у Кубршницу, и с овом заједно у Јасеницу код Паланке.

Милатовица, извире у селу Иванчи, у присоју космајском, где се зове *Бесна*, протиче поред села Међулужја, и улива се у Велики Луг.

Београдски округ нема много једрих живих вода, које не би никад пресушивале, него још има места, као што је, на прилику, село Вранић, где људи, кад је сушно лето, трпе велику муку за воду.

Од минералних вода, досад се зна за неколике, које нису још ближе испитане и процењене:

1 *Минерална вода на обали дунавској*, близу села *Винице*¹ 15 степ. Ром. топла.

2 *Минерална вода у селу Калуђерицама*, коју помиње у свом делу др Линдмајер², топла 20 град. Ром.

3 *Слана вода на обали дунавској*, између места „*Ороспичурије*“ и *Кајабурме*. Ова има у литри воде 12 грана сумпоркиселога калиоксида.

Ову воду пронашао је и препоручивао пажњи Београђана многопоштовани др *Ј. Панчић* Али је глас његов остао као глас овога који је викао у пустињи.

4 *Кисела вода у месту Тапавцу*, у метеву села Рипња. Ова је још једва и чувена. И она, на већој суши, пресушује и разилази се некуд под земљу. И

Даље, минералних вода има у селу *Прогореоцима*, $\frac{1}{2}$ сата од реке Пештана; — у селу *Даросави*, 5 минута од реке Пештана; — и у селу *Крушевици*, 5 минута од Крушевичке реке.

Ове последње воде још нису испитане.

3 Равни

У београдском округу највећа је она равна, која се пружа од јужног подножја Космаја на југоисток ка крагујевачком округу;

¹ *Линдмајера* Опис Мин. вода, стр. 92 и 93.

² *Исти*, стр. 98 и 99.

најравнија је равница *Макиш*, од Остружнице до Железника и Жаркова, и до савке обале; најроднија је раван колубарска, особито од села Шошића до Степојевца.

Даље су врло лепе равнице око реке Бељанице; дуж Великог Луга, и низ Раљу.

Осем тих равница, земља је свуда окићена брдашцима, која су покривена обичним биљем од сваке врсте, и родна је како се само може пожелети.

Најпосле, готово све косе у овом округу више или мање могу се бројати у равнице, и ако су повише. Па и сам наш Врачар може се узети да је равница, само малко више заталасана.

4 Шуме

Београдски округ, као део Шумадије, није без узрока делио то име. И он је сав био обрастао дивном шумом, највише: грапичевом, растовом, церовом, буковом, липовом, и разним шибом. Данас је од тога блага остало још врло мало. Највише ће се бити задржало дуж *Колубаре*, у *Кљештевици*, у *Космају* (Рутавом), у метеву села *Ришња*, у чувеној коси *Липовици*, и нешто око села *Врчина*. Тако велико благо, које нам је остало од старих, ми смо можда више упронастали него потрошили. Држали смо да нам је на сметњу, не помишљајући да ће, с олакшаним превозом, доћи људи из бела света, и скупо нам плаћати за грмове, које смо ми некад лакомислено белили¹, а некад и обарали само да слушамо како падајући грувају, као кад топови пуцају.² С правом, оставити иза себе потомке, ми смо примили и дужност: размислити на чем их остављамо? Чувајмо се, да се они праведно не потуже на нашу неразборитост, на нашу немарност. . . .

¹ Сад се у Колубари плаћа један здрав грм по 6—7—8—10 дуката цесарских за дуге које се носе скоро у све делове света.

² Ово сам чинио и ја, с другим чобанима, кад сам пишао за овцама.

5 Рудно благо

Не улазећи ни мало у овај предмет, ми ћемо само споменути места где згура и закопине сведоче, да су, још у старо време, вредни људи у недрима земљиним тражили средстава за олакшицу и удобност у животу. Од места која су пуна тих закопина, биће прво

Авала, која је готово сва поткопана рударским окнима, а знаоци ипак држе да она и данас притискује неисцрпљиве масе благородне руде¹. „Врач“ је право казао: у Авали има много блага, само је врло дубоко, и не може га нико извадити тек кроз једно сунчево спавање!

Паланка, Тапавац Горњи, Тапавац Доњи, Љута Страна, Виџока, и Жути Шток на југозапад од Авале, све у атару села Рипња, места су, која су покривена остацима старе рудокопне радње. И ту знаоци тврде, да је мајка земља задржала у недрима својим још доста свога богатства за вредне обитаоце своје и данас, и после нас позадуго.²

По роду пак, у тим рудним местима има руде: оловне помешане са сребром, а има и бакарне.

Даље к југу од тих места, у селима: *Бабама* и у *Губеревицима*, многи остаци од рударске радње показују велико богатство минерално овога округа. Испитачи нашега доба веле, да и ту није повађено све, што је земља спремила синовима својим. И ту је олово са сребром помешано.

Угља за гориво има у месту *Бошњацима*, на југоисток од Авале, али веле да још није зрео за најкориснију употребу. Даље га има: у селу *Кумодражи*; у селу *Раковици*; у селу *Врео-*

¹ Обраћамо пажњу читалаца на рударски извештај г.г. *Љ. Клерика* и *Хофмана* у *Срп. Новинама* од 1875, бр. 23 и даље, у коме се казује колико би пробитачније било претпоставити разрађивање ових рудника онима у планини Рудничкој.

² Господа *Клерик* и *Хофман*, светују да се ова места претпоставе самом Руднику, јер, поред других добрих страна, она су за препоруку и с тога што су ближе, те би превозиће било и брже и јевтиније.

цима, и у *Шошићу* до Колубаре (све мрки угаљ), а у селу *Рајковцу*, у срезу космајском, има *угља лигнита*.

У селу Барајеву, 5 сата од Београда к југу идући, има велики мајдан, где се сече гробно камење, и разноси по свој околини.

Камена за разне потребе има у овом округу довољно; нигде пак он није избио на површину земље у толикој мери, да би био на сметњу обделавању, мањ ако би се шиљастиви висови лишили свога биљнога накита, те би се стене, као кости земљине, морале помолити на поље.

Надати је се да не ће ни доћи до тога, пошто је заграђена ¹ Авала (1859), која је највише изложена била тој опасности. Тако би исто требало сачувати и *Голи* а и *Мали* Космај.

§6 Остаци од старина

Од старина, као остатака од прошлога живота и рада на овом комаду земље, можемо поменути

Град на Авали ². Неки су научници држали да је ово дело римско, и Ами Бује мисли да је баш то *Mons Aureus*; али како је доцније пронађеним путним таблицама од *Сингидунума* (Београда), до *Виминацијума* (Костбца), доказано, да је *Mons Aureus* био онде где је данашње *Смедерево*, то се данас ни оно мишљење о Авали не може примити.

Римљани су могли имати на том вису какву своју стражару,

¹ Бог да прости Кнеза Милоша!

² Говорило се у Београду 1808, а и доцније, да је цар Аустријски, *Фрања I*, кад је пред њега излазио *Иван Југовић*, као посланик Карађорђевог, упитао: — Има ли на Авали бунар? Па кад му он није знао казати о том ништа, онда му је Тесар показао план, на ком стоји да до самога града има бунар? — Ово се причало као прилог великој жељи Аустријанаца, да узму Србију под своје закриље.

Сад баш дознах, да је дошао некакав Америкапац *Бојне*, који доказује да је пореклом Србин, и да су му стари живели на Авали, па ту и негу оставу закопали. Он је добио дозвољење од власти да ту оставу тражи.

какву кулу *мотриљу*, тако да је назовемо, али овај данашњи град на Авали, овакав какав је, биће дело из познијег доба.

Народно веровање приписује и тај замак злогласној жени *Ђурђа Бранковића*, „*Проклетој Јерини*“. А има прича и да га је оправљао турски цар Махмуд II, што је могло и бити баш у оно време, кад су Маџари држали Београд. Народна песма помиње да је и *Порча од Авале* био некад господар града и околине, али не вели ништа о том ко је зидао град, у ком је сила Порчина становала. Прича то једно тврди, да је Порча погинуо на Авали, где му се, гроб западно од града, и данас показује.

Код села *Стојника* и *Баба*, северозападно од Космаја, имају развалине од старог града, који се сада зове *Градиште*. Ту близу има јако врело *Прутен*, а има и остатака од топioniца неких руда.

Градина на Средњем Вису, на левој страни *Ришанске* (Топчидерске) реке, спроћу Авале. Прича се, да су ту биле Јеринине хлебне пећи, па су јој врући лепчићи из руке у руку додавани с тога Виса горе на Авалу (има близу сат места). Између тога Виса и Авале, сав је тај простор засејан остацима од старине. Доле, крај саме реке, где поток *Пречица* у њу утиче, зидине су од „*Швабине Стаклане*“, где се прича да је некад грађено стакло. На више под Авалу идући, место је *Чаршија*, па *Селиште*. Оба та простора била су насељена; и где су биле куће и дућани, сад су туда или њиве или густ шипраг.

Гроцка, коју су Турци звали *Хисарцик* (градић), биће стара римска поштанска станица *Трикорнијум* (*Троророжак* (?)).

Испод села *Вишњице*, на једном чоту над Дунавом, имају остаци од неке градине, али о њој ништа нисмо могли дознати.

На Космају, према селу Рогачи, има нека веома порушена градина; а и у околини Космаја, на југојсточној му страни, у селу *Коракици*, има стара црквица *Павловац*. На западној пак страни *Великога Космаја* црквица је *Тресије*, за коју се држи да је била задужбина Деспота Лазара, сина Цара Лазара. Али околни људи некад зову ову црквину и „*Високи Стеван*“, а *Тре-*

сије веле да се прозвала е тога што се ту Стеванова мајка, царица Милица, затрела видећи свога сина тако лепа и јуначна.

Ево једног записа на камену у манастиру „Тресцијама“

† изволеніемъ шца и поспешеніемъ сына и свршеніемъ стго дха
† шбнокі се сѣи стїи и божтвени храм' стїи силъ безплтніи трѣ-
домї платоу игъмѣна кѢ аци Фисарїон (sic) съ братїами: Ѡ мо-
настира зовомъ Раковица .: близъ Белиград лѣта зези .: и
прїложїше обдѣдино (sic)

= †. Изволеніемъ отьца и поспѣшаниемъ сына и свршен-
ніемъ свѣтаго доуха † обьнови се сѣи свѣтїи и божьственнїи
храмъ свѣтыхъ силъ бесплѣтныхъ трудоу и платоу игъмѣна
куръ аци Висарїона съ братїами оть монастыра зовомъ Ра-
ковица близъ Бѣлиграда. лѣто зези и приложише обдѣдва въ
їедино.

С истока опет црквица је *Касталан*, за коју се по имену може да помисли да је била некаква католичка богомоља; али народ и њу приписује Високом Стевану.¹

Међу старије богомоље, које и данас служе, иду и два манастира: *Раковица* и *Рајиновца*.

Раковица је у једној десној притоци Топчидерске реке, 2 сата на југ од Београда. Народно веровање приписује је чак Светоме Сави, али је тешко примити такву давнину. Код Раковичке цркве укочан је јунак *Васа Чарашкић*, који је погинуо у јуришу на Београд, 30 Новембра 1806².

Рајиновца је на један сат јужно од Гроцке. И он је богомоља новијег постања. У њему је пребивало неко време свето тело краља Првовенчаного. Код Рајиновца је сараџен кнез Стеван Андреић *Палалија*, из села Бегалце, кога су посекле Дахије пред српски устанак 1804. И данас с источне стране цркве стоји плоча с овим натписом: „Здѣ почиваетъ рабъ божи Стефанъ

¹ Овај је манастир у месту Кривој Лини, а преко потока „Касталана“ је место Вртините, које помиње Милован Видаковић. *Гласник* XXX, 119.

² *Гласн. Срп. Уч. Друштва* XXI, 16 и 18.

Андреићъ Оборкнезъ бегаличкій. Пострада и погибе за ристане. Богъ да прости њѣму душу. Подписа ову плочу Мія Јанковићъ 1804“. Она се ева излускала, као да је ватра на њој горела, или је то од мрза. Чудо, да духовник, који данас држи Рајиновац, не зна ни за ту плочу, ни за онога кога она покрива!

Сибори велики бивају: у *Раковици* о Великој Госпођи, 15 Августа; а у *Рајиновицу*, о Малој Госпођи, 8 Септембра. Скоро из пола округа бива света на та два сабора.

У селу *Лесковцу*, или, боље рећи, у ливадама тога села, има мала црквица. Уза цркву, са северне стране, спрам олтара, има плоча, над њом ђвот, а по земљи около патос. То се зове „*Лесковачка Светиња*“. Ко је тај светитељ, одакле је, и рашта се посветио, не зна се. Причају да неки поп Сима из Борка, који је све то знао, није хтео ниљом ништа казивати. Светитељ је, мисли се, био из околине. Али поп Сима није хтео јављати од којих је људи, „да му се, вели, вамилија не би величала над другима“.

У селу *Бељину*, у месту *Ђинуровцу*, ископана су пре 10 година два кipa од камена — двоје деце. Не зна се куд су се дела; али има, одатле однета у *Борак*¹, једна плоча, на којој се познају нека слова латинска, тек се не може да прочита шта је. Код цркве бељинске, с јужне стране, има камен некога *Вуксана*, за ког се прича да му је 6 синова на Косову погинуло. На камену стоји ово:

іс хс
 ии ка

а се поконице раба божіа вѣкъсан пристаѣи се вѣ лет 3 тисѣћно и лд мѣ април кѣдн, дакле 7034 = 1526. Не може бити да су Вуксанови синови изгинули на Косову, 1389, него можда у ком боју доцније.

Бакова Страна, место у атару села *Винче*, на источној страни под шумом кленовом и линовом. Причају да је ту био манастир, од ког се зидине познају и сад. Турци су, веле, порушили богомољу, и поклали неколико ђака. О постању тога манастира при-

¹ Кући Матеје Кнежевића, преко пута од Арсенивића дуђана.

поведа се ово: Отац и син науме да зидају манастире; па отац почне градити *Воиловицу*, на левој страни Дунава, иза Панчева, а син *Винчу*, у овој страни опет поред Дунава. Надметали су се: чија ће црква пре пропојати. Син учини превару подигнувши најпре звонару и звона, те почне звонити, као да увери оца да му је црква готова. Отац, дознавши за синовљу превару, прокуне му цркву те и не пропоје никад, јер наскоро дођу Турци и покваре овај манастир¹.

Орашје. По сата на југоисток од механе на Трешњи, место је *Орашје*. Ту има лепа вода, на коју долази многи болесници сваке младе петке и недеље те се купају од грознице. Имају и зидине од неке старе богомоље, која се такође приписује деспоту Високом Стевану, који се, веле, и сам ту помогао од неке болести.

На Трешњи, баш код циганског гробља, до друма, има један камен, за који се прича да га је Краљевић Марко бацно с Авале на Космај, па му се некако омакао из руке, те пао ту. За то се то место и зове више *Белеге* него *Трешња*. Кажу да су неки послали тај камен кући, па кад им опучи народ умирати, а они га брже боље враћај на старо место.

У селу *Бождаревцу*, 6 сата на југ од Београда, има један висоравањ, који се зове *Грнчарица*. А с десне стране баћевачке речице, спрам Грнчарице, где је кућа Јована Васића и још неких, место једно зове се *Градиште*. Прича се да је ту, на том месту, била мацарска војска, а на „Светипољу“² које је на југоисток с друге стране речице, били су, веле, Срби и Турци. Била је велика битка, у којој су Мацари надбијени и протерани. То је, кажу, било пошто су Турци разбили на Косову „Мацарина Јањка.“ Нахођено је ту и нешто оружја.

У селу Борку, 7 сата на југозапад од Београда, на месту *Црквенцу*, држи се да је некад био манастир *Борак*?

На десној обали Љига, мало пре његова утока у Колубару, развалине су од старог градића, које се данас зову „*Стара Градина*“, или „*Аниште*“.

¹ Глед. красни чланак г. *А. В. Божића*, у Гласнику XIX, стр. 93 до 261.

² Код тога *Светипоља* има друго и место, које се зове *Татарна*.

У *Липовици*, од села Рушња идући к Барајеву, има и данас око 7—8 умка, које су некад биле велике за читаву кућу, али су сада сурване, и преко многих се већ оре. Шта су те умке значиле, и ко их је дизао, не прича се ништа у народу, само се види да су веома давнашње.

На реци *Ошарни*, градећи мост, нашли су сељаци један од туча салвени кип (детенце с крилима), и то је предато у београдски музеј.

Има по свим тим селима доста римских опека (цигаља), које тамошњи људи зову *табље*.

Око села *Железника* пуно је знакова, који сведоче да је ту била некад велика варош. Прича се да се пружала чак до Остружнице све венцем поврх Макиша.

7 Становници београдског округа

а. историјске судбине њихове

Београдски округ понео је део тешких невоља, које су, за црних дана, ударале на Београд и на Србију. Сила турска или сила Хришћанска, које су се обе отимале о главу овога округа, напзменце су завијале у црно становнике његове. Огаршта су остајала иза сваке војске. Хришћанска је била боља бар у толико, у колико је штедила богомоље и предмете религијске. Турска се, напротив, радовала кад је све то могла да уништи. Од таквих тужних успомена, баш је београдском округу пала у део једна, која се никад не ће заборавити, — пало му је у део да прими по ветру расејани пепео светитеља Саве, просветитеља српског, кога је тело бесни Синан Паша пренео из Манастира Милешеве¹ у позлаћеном ковчегу, и, 27 Априла, 1595, спалио на *Врачару*, према Београду, на левој страни „Чунице Умке“,² као што гласи предање. На жалост, ми данас не можемо местимце да кажемо: где је та свирепост извршена, и ако је велика веројетност да је то било не-

¹ Однео га је из Милешеве 30 Марта Ахметбег Оџуз.

² Неки Капетан Чуна био је ту посечен, вели предање, па за то се тако прозвала; али где је? . . .

где око садашњег Ташмајдана, где је гробље палилулске цркве. Али где је „Чушина Умка“, никако нисмо могли дознати.

Кад се оно Пасманџија, одметник султански, у Видину, бејаше толико осилио, да је почео нападати и на београдски пашалук, и кад се оназило, да је међу Турцима у Србији више пријатеља његових него султанских: онда је онај чувени *Мустајпаша*, названи „сиротињска мајка“, као београдски везир, позвао и Србе у војску, да му помогну бранити царску страну од Турака бунтовника. Он је поставио у свакој кнежини по једнога буљубашу Србина, с бурунџијом, да може имати по 70 момака под собом, кад се куд позове, да иде на војску. Међу тим буљубашама био је један и *Карађорђе*, а над свима њима, и над свом српском војском, поставио је Мустајпаша неког *Станка Арамбашића*, из *Великога Села*, београдског округа¹.

Кад је бунтовничка турска страна надвладала царску и ову српску војску, и кад су Дахије удавиле у београдском граду Мустајпашу, царскога везира, као што је то већ испричано: онда је за све прве људе у народу настала голема невоља. Опасност је, наравно, била најближа онима, који су боравили најближе Београду.

И донста извршење крвавога плана Дахије и почну од београдскога округа: посеку кнеза *Стефана Андрејића Палалију*, из села Бегалице; погубе *Марка Чарашића*, из Белог Потока; убију кнеза *Станоја*, из Зека,² и још неке одабраније Србе.

¹ Овог су Станка убили из преваре Турци у Смедереву пред устанак 1804. Вук каже да је Станко био из села Колара, у југодишњој нахији (*Даница* за 1828, стр. 139), а по *Петар Јокић*, Карађорђево буљубаша, казао ми је, да је он био из Великог Села у београдском округу. На моје разбирање, добих одговор из Левча да тамо за њега нико не зна.

² *Баталака* вели, да је кнез Станоје погубљен 14 Јануара 1804. Многе догађаје пре Станојеве смрти, и после ње, он ставља у одређене дане, које је могао од сувременика и сазнати са свим тачно. — Онај Станојев синовац Никола, који је одмах на месту заменио стричеву главу једном турском, укипан је код старе црквнице у Барошевицу; на плочи му пише да је рођен 1779, а умро 24 Фебруара 1839 год.

Али је ово већ било као кад варнице лете око голог барута. Јер је, по речима песме, већ била

„ — — — Крвца из земље проврела
 „Земан дош'о ваља војевати
 „За крет часни крвцу прољевати
 „Сваки своје да покаје старе.“

Пламен устанка истинна је букнуо у Јасеници, у осојима Рудника и Венчаца, али је одмах ударно у овај округ, и свуд је нашао готове пристаоце за отворену борбу. Први судар с турском војском, по том устанку, имали су Срби у овом округу, у селу *Дрлуци*, западно од *Космаја*, 11 и 12 Фебруара 1804, где су ударили на Дахију *Аганлију*, који је био изашао, да их или задовољи каквим обећањима, или силом растера, тек свакојако да буну угуши одмах у почетку. Преговори нису успели, него је још плануо барут, и Аганлија, рањен у ногу,¹ похитао је с главом у Београд, да осталој дружини зле гласе однесе.

Већ од 1806, београдски је округ био слободан од турских као заповедничких копита до јесени несрећне 1813 године.

Те несрећне јесени неки су становници овога округа пребегли били у Срем, неки се скрили у збегове у Кљештевицу, и у друге густе шуме, а многи су се и подавили у Сави, бежећи да их Турци не би стигли и поробили.

Када сила турска, за оно кратко време, од 1813 до 1815, већ поче излазити на вршак злости своје, и кад ђенџе српског народа поче кретати на нову борбу малаксале мишице српске, онда нам опет београдски округ, на свом југозападном крају, представља позорје, које је, с једне стране, мерило за ондашње турско тиранство, а с друге, доказ уздања српскога народа у своју свест и у своју снагу.

У селу *Рудовцима*, 12 сата на југозапад од Београда,

¹ Пов. *Јокић* прича, да га је баш погодила пушка некога Симе Белаковића. „Чувиши да пуцају пушке, вели *Јокић*, Аганлија пзађе пред кућу, с огрнутим на леђима ћурком, и почне нешто наређивати. У тај мах пушке на ново принуђају, а он још стоји. Симина пушка пуче после свију, Аганлија се одмах по њој поведе, па се окрете онога часа у кућу, те му се и ћурае заглави у вратима“.

на пивници *Попа Ранка* из *Рудоваца*,¹ у густој чести под Ми-лићевић брдом, у добру заклону, на највећој међави и мразу, скупили се беху први људи из нахије београдске, рудничке и ваљевске. Међу њима, као први беху: *Милутин Савић Гарашанин*, из села *Гараша*; *Арсеније Ломо*, из *Драгола*; *Попа Ранко* из *Рудоваца*, кога већ поменуемо, боговађски игуман *Авакум*², и многи други.

Ови су се људи овде договорили и заклели на часном крсту и на светом јеванђељу, да на ново устану на Турке чим зене пролеће. Игуман Авакум усвојио је ту заклетву, и на мразу и снегу под ведрим небом, осветио водицу, и покорио ове дичне заверенике.³ Одлуку ову примио је, доцније, и славно извршио руднички војвода, потоњи *Српски Кнез, Милош Обреновић*.

Кад је, после Цвети 1815, допрљо глас да је у Такову примљено оно што је у Рудовцима уговорено, и да се још сам Милош примио да устанак руководи, и народу предњачи, онда су становници београдскога округа (и за онда грочанске нахије) одмах устали на Турке, из Гроцке их протерали у Смедерево, а око Београда, у *Железнику*, и на *Болечу*, поградиле шанчеве, да би тако пресекли пут чешћим излетима турским из Београда у народ.

Становници београдскога округа, понесавши, с осталом браћом, тешки део народних невоља за турске силе, одуживши свој дуг у братској заједници, кад је букнула борба за слободу, платили су

¹ Нисам могао ништа дознати о животу овога дивотнога свештеника, до то, да је био у бојевима за другога устанка, да је добио кова, који је умео да се усправи на стражње ноге и тако да иде. Попа Ранко је укопан са северне стране старе Барошевачке црве. На плочи му пише ово: „Здѣ почиваетъ рабъ божіѣ ѿрей“ ранко дмитровичъ 1820.“ То је све. Нека му Бог да у рају насеље!

² *Авакум*, пре калуђерства Аврам, био је родом из Рожанаца. Он је био старешина у Манастиру Боговађи, где је и умрљо. Авакум је живо радо да бунне устанак 1815, и помагао му је кад је букнуо чим је више могао. Кажу да је умрљо у Боговађи; али духовници не знају где је укован, него му читају нарастес над једном плочом, која покрива покојника, који је преминуо још 1797 године!!

³ *Милутиновић*, Историја Србије, стр. 119 и даље.

свој данак и унутрашњим немирима, овим протестима против стања које је кад постојало, на били ти протести прави или неправни.

Ми се овде не можемо пуштати у причање тих догађаја, него ћемо само поменути где се што местимице догодило у овом округу. Историја ће дати о свем том тачнији и опширнији рачун.

Тако је, на прилику, године 1825, *Милоје Бак*, после несрећне своје буне, ухваћен у овом округу, у механи села *Мокрог Луга*, 1 сат од Београда, и одведен у Баточину, где је и погубљен.

Године 1826, после побуне *Чарапића*, који су, опколени у Авали, ту и изгинули, у селу *Ришњу* био је главни стан старешини, који је извршивао каштиге над окривљеницима. И данас се прича на какве су муке кривци метани Некакав Турчин Налбантин, кога су звали „Нале“, и који је усијаним кљештима штапао окривљенике, да кажу сав свој план и другаре, помиње се и данас као неко сотонско чудовиште. Рипањском учитељу, *Михаилу Берисављевићу*, који је био умешан у ту буну, осечен је језик, и обе руке повише шаке.¹

Године 1839, на *Трешњи*, 5 сата од Београда, срео је *Вукић* солдате, који су пошли из Крагујевца, да траже Кнеза Милоша, разорујао их, распустио кућама, а неке и каштиговао.

Године 1842, 20 Августа, у гају између села *Лисовића* и *Барајева* стигле су Кнежеве катане и убиле *Милугина Гарашанина*, оног истог који је био на оној заклетви у Рудовцима 1815. Он је, у договору с *Вукићем*, ишао у народ, да га диже, и води ка Крагујевцу.

Најпосле, вредно је поменути, да је на земљи овога округа извршено дело једно, које ће историја свакад помињати, и ако оно по себи нема народнога значаја. У бегашу из Тополе к Сави, да пређе у Срем, између села *Губереваца* и *Лисовића* (оба у бео-

¹ О том вреди прочитати у Архиви Српског Ученог Друштва, белешке под бројем 708.

градском округу) убио је Карађорђе свога оца *Петронија*, и закопао га ту, у некој *Црвеној Јаруги*¹.

Све ово што поменуемо нека нас подсети да се размислимо, и да чешће сами себе упитамо: За што људи сваку науку своју, сваки напредак свој, морају готово увек да плаћају—тако скупо, да се често тога ради мора да лије и сама братска крв?

Да ли људски послови баш морају да иду тако?

б. личности чим било заслужне

Много је честитих синова родно овај округ, и опремио их на борбу за народно избављење, али нека ми опросте блажене њихове душе, што овде не ћу моћи сваког по имену поменути. Тековина, купљена њиховим трудима и крвљу њиховом, благо је, за које ми до века њима дугујемо. Знала се или не знала сва имена њихова, зна се оно што су отаџбини оставиле њихове мишице и њихове памети.

Поименце пак можемо поменути оне, који су ма где забележени, или памћењем нама предани.

Пред сами устанак, певац набраја све оне, којима су Турци смрт спремали. Помаман Турчин овако сева:

„Док погубим до два Чарапића
 „Из Потока Белог, код Авале,
 „Кој' су кадри на Врачар изаћи,
 „У Биоград Турке затворити;
 „Они с' наше, а ја сам субаша.
 „Док погубим протопоп Никољу,
 „Из лијена села Ритопека,
 „Он пашује, а ја субашујем;
 „Док погубим Борђија Гузоњу,
 „И његова брата Арсенија,
 „Из лијена села Железника
 „Кој' су кадри Топчидер затворит',
 „Док погубим протопопа Марка

¹ — Био сам, прича нек. *П. Јокић*, — једном у лову с Карађорђем у гају између Ансовића и Губереваца.

— Видиш ли, Петре, ону црвену јаругу? упита ме Карађорђе.

— Видим, одговорих ја.

— Онде је укопан мој отац.

И више ни речи: ни он, ни ја.

„Из лијепа села Остружнице,
„Он је паша, а ја сам субаша“.

Овако се цртала слика београдскога округа пред сами почетак крваве игре крста и полумесеца, а доцније су изашле на видик и личности са свим нове. Ево сада неколиких имена

Васа Чарапић

родом из *Бела Потска*, а у *Ришањ* је прешао тек после 1804, и тамо начинио кућу и засадио вотњаке, од којих и сад траје по која трешња или који орах.

Брат Васин, *Марко*¹ *Чарапић*, био је изнајпре оборкнез грочанске нахије. По плану, који је раније скројен, Турци ухвате Чарапића Марка у Калуђерицама, на кумству, и ту га посеку. Брат Марков *Васа Чарапић*, одмах се, после тога случаја, одметне у планину, да освети брата. Гора је још била гола и црна; с тога се Васа много бринуо да га у то доба не окупи каква потера. Кад види први глог у Авали да је олистао, Чарапић извади малу цванцику, па је обеси о дрво, место дара, и опали из пиштоља у ветар рекавши: „Е, чик сада, Туро; гора олиста — Васа стече крила“!

Васа је позвао у своје друштво многе отресније ондашње људе, као што су били: *Живко Михаиловић*, из *Умиара*, који је после, у оба устанка, радио и као јунак и као мудар управник; *Војин* из *Пиносаве*, који је, на Варварину рањен, умр'o од рана; *Лаза Буљубаша*, из *Велика Села*; *Веса Н.* из *Калуђерица*, и још неки други. Са свима овима, он се придружио устанку, од првога тренутка, и борно се као прави јунак.

Кад се оно Кучук-Алија враћао из Јагодине к Београду 1804, водећи са собом Гушанца и Крцалије, Чарапић се са својом четом находио на Авали. Видећи да те силеције још гоне Врчинску стоку узгред, он потече с друштвом те у селу Лештанима, у месту *Кречанама*, у старој богазини, ухвати бусеје. Иза сваке бусеје остави он по два по три друга, а сам оде на дно теснаца, и заповеди да сваке чека прво његову пушку. Турака је било врло много; стоке су гонили доста, и били су весели. Од весеља је неки попевао српски овако:

¹ *Петар Јокић* мисли, да је овом Чарапићу било име *Арсеније*, а песма и сви околни сељани тврде да се звао *Марко*.

„Чувала овце Тодора
„Широким пољем крај мора“, и т. д.

И у том је баш пришао к Васиной заседи: „Дочувала их је“, прошаће Чарапић, па окине своју шару... Пуцањ проломи небо; Турци се помету; стока се побрка, па се начини прави покор. Турака падне страшно много, а блага и оружја остане још више победоцима. Од оних, који издру живи из ове погибље, викне један Турчин, што га глава доноси: „Рајо, море! делите право, не грешите се, а свима ће бити доста, што сте нам отели“.

Чарапић је био мало наглув. После смрти брата свога, на Турке је већ толико омрзао, да их је тако рећи прождирио где је кога стигао или срео. Ваљало је, причају они, који су га лично познавали, кад он спава, само проговорити малко живље: „Турци!“ или макар и реч „Вуци!“ па је за тренут ока Чарапић био на ногама, са запетим пиштољем у руци, грозно севајући очима, на коју ће страну да груне непромашно зрно.

У јуришу на Београд, ноћу 30 Новембра 1806, Чарапић је рањен на линији од Стамболканије па к Видинканији пошав, до оних сводова, који воде воду у варош. Приступајући к шанцу, он се једном окрене к својима, који су ишли за њим, и рекне им: „За мном те, браћо!“ У тај мах, при светлости упаљене на шанцу машале, Турчин га спази и погоди у крста, па му олово пројурри кроз мали трбух. „Гле! изеде ме пас, закон му..... Не бојте се! Ено пева Чампија....“ последње су му речи.

На пушкама га изнесу другови под Карађорђевог шатор на Ташмајдану, и ту издахне. Укопан је с леве стране цркве, у Манастиру Раковици¹. Гроб му данас није обележен ничим; можда је и зарастао у земљу. Они, који сваком самрнику певају „Вѣ-

¹ У Архиви *Сри. Уч. Друштва* бр. 407, има једно писмо Војводе Васа Чарапића, писано 21 Марта, 1806, у Белом Потоку, уз које он шаље једнога срндака (вели срнојарца) пок. Митрополиту Стратимировићу. И одговор је овога господина ту. На печату пише: „Василіе Чарапиц, кнез грочанск“.

У том истом архиву, има и писмо, које је писала 1819 године у Кишеневу, „Анастасија Гавриловна“, жена Васа Чарапића, која вели, да је син њезин у руској служби.

чную памјать“, нису нашли за вредно очувати у спомену бусен, који покрива кости јунака *Васе Чараиџка!* О, мртвило и слепо ума, силно ли ти је ваше грозно царство!

После смрти Васине, постане војвода брат му *Танасије*; и он је погинуо у боју на Прахову, у Крајини, 1810.

Вићентије Петровић

из *Кораћице*, оборкнез још за Турака, био је један од оних с којима је уговаран устанак, и, после, један међу првима који су одмах пристали на борбу с Турцима 1804. Дочекао је и други устанак 1815, те и тада лепих услуга учинио народу своме. Вићентије је умро у Кораћици 31 Октобра 1822, и укопан у опште гробље. На гробу му има плоча на којој ово пише: „Здѣ почи- ваеѣ рабѣ Вожиѣ Вићентиѣ Петровићѣ, кнезѣ нахиѣ грочанске, престаѣ се месеца Октомвра 31. 1822 лето“. Прича се, да су му, кад је умро, 12 куршума извадили из тела!

Јанко Катић

из *Рогаче*, оборкнез турѣске кнежине. За Јанка се зна, да је знао турски, и да је јахао „на ђогату гриве окнивене“. Ево како је дошао до тога обојега. Једна његова сестра била је на силу одведена у Београд, и потурчена. Јанко, још као дете, одлазио је и живео по дуже у кући те своје сестре. Тако је научио турски. Као момак, био је веома леп. Ту он учини љубавно познанство са сестром свога на силу зета, и, у једној незгодној прилици, Турчин је јуришио с голом сабљом да га исече у комаде; али сестра Јанкова рашири своје руке и стане пред голу сабљу, те брата заклони. Јанко, међу тим, стругне кроз капицике, дочепа се улице и побегне у Рогачу; а кад му Турци посеку брата Стевана, он се онда са свим одметне у гору.

По устанку, онај час је дошао Карађорђу, и његова га кнежина избере за старешину. Он се звао више војвода него кнез

Од тога доба, био је највише уз Карађорђа, и у свим бојевима до године 1806.

Године 1806, у првој поли Јула месеца, сретну Срби, и узбију к Шапцу босанскога Хасан-пашу. Бој овај био је

на Дугим Њивама код воде Петковца у селу Крњићу. Како су Срби гонили Турке који су се повлачили к Шапцу, суетигну неког старог Турчина, и повичу му да се преда.

— Коме да се предам? упита Турчин.

— Предај се војводи Јанку Катићу, рекну му Срби.

У тај мах дотрчи и Јанко на коњу међу њих, хотећи заклонити живот самцу Турчину, ако би Срби поумили да га посеку, и одмах и он повиче:

— Не гини Турчине, него се предај, па се ничега не бој.

— Коме да се предам? упита на ново злосретник.

— Мени, Катићу Јанку, одговори му витез.

Турчин је већ много слушао, како Јанко затире Турке

— Предајем се! проговори крвник; у тај тренутак опали из мале пушчице¹, и Јанка убије на место. То се догодило недалеко од самога бојнога поља, које поменусмо.

Јанка однесу његови људи после и саране код Сибничке цркве. На гробној његовој плочи која је узидана у зид с десне стране цркве, с поља, пише: „1806. Здѣ почиваетъ рабъ Вожиѣ, Јанко Катиць, отъ Рогаче, воевода сръбскій“.

Катић је био човек врло леп, средњи растом, умерен стасом, речит, паметан, и врло велики јунак. Он се одевао свакад укусно и богато. Јахао је турскога коња, коме је од велика поноса и дике метана кџа на гриву, те се за то и пева „на ђогату гриве окнивене.“

Прота га и не зове другојачије, него „Мудри и јуначни Јанко“.

Радич Петровић

ПОЗНАТИ КАО »КАПЕТАН РАДИЧ«

Вук каже, да се Радич родио у селу Свиоковцу у Левчу, а Прота Ненадовић и Петар Јокић опет веле, да је он из Остружнице. Ма колико да смо расиптивали, у Свиоковцу нико не зна ништа за старину Радичеву. Најпосле, био из једног или другог места, он им је дика обадвома, као и свему српском народу.

¹ Није, кажу, била већа од аршина. *Прота у Мемоарима*, стр. 172—173.

Још у Кочину Крајину, Радич је гледао да отвори доњи град, да у њ уђу Немци, па се то због велике магле није могло све и да уради¹.

За тога рата, он је у Фрајкору већ био постао канетан. Кад је Михаљевић прешао на Забрежју, и оставио рок свима хајдучима у Србији докле да се предаду, а ко се не преда до тога рока, да ће бити обешен, Карађорђе с неколико друга не хтедне се предати, а потера их окупи и похвата. Ту Радич одмоли Карађорђа од смрти.

После тога (Кочинога) рата, добио је Радич од Немаца пензију и живео је у Срему у селу Јакову.

Кад године 1804 букне у Србији буна на Дахије, он остави пензију и пређе у Србију, где је Карађорђу и народу учинио големе услуге. Он је и војевао и шанце градио, и разне уредбе постављао, што је видео и научно у Немачкој.

По освојењу Карановца 1805, био је војвода у том месту.

На крају 1806, копајући шанчеве у Београду и намештајући топове, буде страшно рањен у крета. Рану ту преболе с тешким мукама, али од ње остане малко погурен.

Кад малко оздрави, ожени се у Београду леном младом покрштеницом.

Године 1808 постао је судија у београдском магистрату.

Године 1809, пошто Срби страдају на Каменици, и Турци навале с те стране, он онако погурен, оде на војску, и Карађорђе га остави с *Петром Јокићем Буљубашом*, да утврде и чувају Ћуприју, да би се он ту могао уставити, ако не могне узбити Турке на Делиграду.

Али њих неко омете, да је Карађорђе другим путем прешао и отишао у Шумадију, те они запале Ћуприју, и топове, које нису могли у хитњи превући, баце у Мораву.

Познато је, како је Јокић скупо платио Карађорђу за тај свој поступак, а Радичу се, међу тим, и друга несрећа десила. Његова жена пређе у Земун с другим булама и покрштеницама, и оде у Турску, однесавши му све што је имао, а много ни имао није.

¹ Глед. *Вукову Даницу* за 1829 стр. 11 и даље.

Године 1810, он се опет ожени лепом младом Сарајевком. Године 1813 пребегне у Срем, и тамо је проживео две године, и то са женом и дететом у највећој невољи.

Кад Срби, године 1815, устану на ново на Турке и добију слободу, он, у пролеће 1816 године, остави жену и дете у Срему, пребегне опет у Србију, и дође у Београд, где га Петар Молер прими у свој конак. Како је он прешао из Срема, одмах је отуда наши јављено, да је пребеглао *Каптан Радич*, који је с Црним Ђорђем највише Србе бунио; који се по том Туркињом оженио; у Београду судио, итд.

Паша, чувши за све то, унута Молера и друге кнезове, какав је он човек, и шта тражи у Београду. Молер му каже управо, да је то стар и сакат човек, који једва иде, а нема нигде ништа, него је дошао к својим људима, да не умре од глади. Паша се на тај мах задовољи тим.

После неколико дана, кад Срби предаду Молера паши, да се погуби, паша опет запита Вујицу Вулићевића: стоје ли они добри за Радича, а Вујица му одговори, да они не ће да знају за њега, него нека чини с њим што му драго. Онда паша пошаље своје људе, те га ухвате, и затворе заједно с Молером, а по Ђурђеву дне, у очи недеље, удаве их обојицу, и још некаква кујунцију који је градио новце. Сву тројицу изнесу Турци ноћу мртве на Калемегдан, те су онде читав дан (у недељу) лежали, да их свет гледа, а пред вече их Срби саране на крај гробља с леве стране цркве.

Радич је био крупан, здрав, и јак човек; лица је био мало намргођена, особито под старост; био је јунак и велики родољубац, а Турцима страшни непријатељ. Женно се три пута. Од прве жене остала су му у Срему два сина, који су били капетани, а од треће једна ћи.

Кнез Милош је, после његове мученичке смрти, давао издржавање жени његовој и детету.

Кад је погубљен, Радич је могао имати нешто више од шездесет година.

Нека је мир његовој души!

Кнез Сима Марковић

ИЗ ВЕЛ. БОРКА

Кнез Сима је био старешина посавски у београдском округу. Још пре устанка био је, као трговац човек, уважен и на гласу. Од устанка 1804, био је пријатељ Карађорђу у сваком послу. С тога је Карађорђе врло често свраћао његовој кући, и у сваком важијем предузећу њега имао уза се. То је узрок и што није хтео отићи у Боговађу на скупштину, него је ову сазвао у Борак, те је ту, између осталог, установљен и „*Правителствујушти Савет*“.

Осем Карађорђа, кући кнеза Симе долазили су многи важни људи онога времена, Срби и странци. Између других, можемо поменути Родофиникина, руског агента у Београду, и мајора Грамберга, који је 1808 процутовао по свој Србији.¹

Кнез Сима је, после смрти Чаранића Васе, био готово најгласовитији војвода у београдској нахији. А веровало се да је у бојевима врло срећан.

Године 1807, Марта 19, находимо кнеза Симу у Смедереву, као председника Савета. Ту је тада примљен порти Мухасил, који је био дошао да преговара о условима, под којима би Порта пристала да уступи Србима оно што су они захтевали. Видећи да Турци, између осталог, траже да Срби даду 20 хиљада војника против Руса, те да их тако заваде с овом браћом и помагачима, кнез Сима одговори са свим лаконски: „Србија себе сматра као државу независну; никаква данка не пристаје да да; нити ће дати оружја на своје савезнике“.²

¹ *Родофиникин* пише (2 Јуна 1808 ad № 254), да је Грамбергу морао дати неку суму новаца на путни трошак, па, увећавајући скупоћу у Србији, додаје: „Въ бытность нашу даже у Чернаго. Георгія и кнеза Симы долженъ былъ г. Грамбергъ дать въ руки женамъ ихъ по три червонца а дѣтямъ по одному“. Види се да је ово мајсторија да се само измами већа сума на путни трошак, но опет је срамота тако наоачке представљати народни обичај, који не обвезује никога да да толику и толику суму него може и ситну пару бацити на трезу.

² *Летопис* за 1827, I. 18—19.

У почетку године 1809, кнез Сима је, с Јанићијем Ђурићем, ишао у Букуреш кнезу Прозоровском, да склони Русе да отпочну рат с Турцима.

Године 1811, кнез Сима је био „попечитељ касе народње“. На крају те године, на име 10 Децембра, отишао је као депутат у Русију, где је неколико пута излазио пред цара Александра ради народских послова. Отуда се вратио у Мају 1812. У тој депутацији, осем кнеза Симе, били су још: *Јаков Ненадовић*, *Михаило Грујовић*, и *Лазар Поповић*, названи доцније „писар Лаза“.

Године 1813, кнеза Симу видимо на Дрини као команданта над 10.000 српске војске. Али се ту ни мало не хвали његова радња. Или се био нешто помео, или је неку несрећну тајну знао: тек све што је радио до саме пронасти, није било ни њему на част, ни Србији на корист.¹

Родофинићин, карактеришући све ондашње српске војводе, за кнеза Симу вели: „Кнезъ Симеонъ читаеѣт и пишеѣт, храбръ и благоразуменъ.“²

Несрећне те године (1813), после пропасти на Равњу, и онога нереда на Шапцу, кнез Сима је прешао у Срем; али није врло дуго остао ван отаџбине, него се вратио својој кући у Борак, и отпочео трговати, говорећи сваком приликом, да више ништа не жели, него да гледа своју кућу и трговину.

Вук каже: „Године 1817, у пролеће, одметне се кнез Сима Марковић и капетан Драгић из Ропчева (у београдској нахији), но обојицу их ухвате и погубе у Београду“.³ Толико записана причања. Усмено пак казује се више. И ако је, прича се данас у Борку и околним селима, кнез Сима говорио, да ништа више не жели, него да тргује и да буде на миру, опет за то почну долазити к њему кметови из околних села, и световати га да дозове

¹ „Србијанка“ књ. II, стр. 163 и даље.

² *Званични његов извештај*, ад № 249, од 12 Августа, 1807 (Разборъ сочиненія Н. А. Полова, ст. 122.)

³ *Грађа* за српску историју. стр. 173. — А и *Cunibert. Essai Historique* I. 153.

Карађорђа нагода из Русије, те да се на ново диже крајина. Ове договоре чинили су они у Борку, у Вранићу, и у Малој Моштанници. То се осети, и Турци потраже Симу да ухвате. У Нов. 1816 дође Кнез Милош у Вранић, и ту доведу и кнеза Симу. Но овај побегне из затвора па се стане крити по Борку, по Лесковачкој (поповој) бари, и другим местима. Најпосле га нађу у Телијама код неког пријатеља у каџи. Одатле га изведу Кнезу Милошу у Трбушницу. Капетан Драгић из Ропочева, који је био пријатељ кнеза Симе, видећи њега ухваћена, преда се сам, да три и он што буде Сими.

Кнез Милош их пошаље обојницу у Београд, где их Турци погубе на Мученике, 9. Марта, 1817.

Г. Илија Коларац прича да је гледао кад су Турци посекали ова два Србина. Извели су их, вели, из града и довели од прилике онде где је сад Вучићева кућа. Кнеза Симу посекали су најпре. Целат који га је секао није могао да пресече врат једним ударцем, него је тесао неколико пута.

— Сеци јуначки! Мухамеда ти викнуо је везани Драгић, који је такође чекао свој час: — Ја сам седамдесет турских глава одсекао, па ми је рука опет боље секла него твоја.¹

На то, вели, допадне један Турчин, који је држао дућан онде где је сад Гарашанинова кућа, те једним ударцем одсече главу Драгићу.

Кнез Сима је, кажу, био човек плав, пун, дугих и лених бркова.

Драгић пак био је висока раста, дугих образа и великих бркова. Он је био капетан за Карађорђева времена под командом кнеза Вићентија из Кораћице. Као човек врло вредан, паметан, и речит, Драгић је готово више судио него кнез Вићентије.

Ћи кнез Симина, Мара, која је умрла пре три године, уверавала је да је он укупан у великој београдској цркви, сниже десне цевнице.

¹ Ово се и у Ропочеву прича о Драгићу, само што се тамо каже да је предмет руге Драгићеве била була, а не Мухамед, као што је чуо г. Коларац.

Павле Поповић

САВЕТНИК НАХИЈЕ БЕОГРАДСКЕ И ГРОЧАНСКЕ

Павле Поповић родио се у селу Вранићу, у београдском округу. У детињству је мало учио књигу, и знао је читати часловац, али писати није умео. Тек доцније научио је само своје име потписати.

И Павле је био један од оних Срба, који су јако помагали Хаци Мустајпаша да савлада Баше или Јаничаре. У то име једном је с неким Чиком из Арнајева, и са Сарићем из Сремчице, побио у селу пет Турака, и главе им однео у Београд Мустајпаша, који их је за то лепо даривао.

Кад, у јесен 1801, Дахије убију Мустајпашу, и Србију узму под своју власт, онда је Павлу грозила опасност као и свим другим одабранијим Србима. За то се он почне крити по луговима. Та је судбина, у то време, већ терала Карађорђа, Јанка Катића, и кнеза Симу из Борка, те се Павле с њима састајао, с њима проводи дане и ноћи, и разговарао: шта да се ради? Шта више, има спомена да је он од тога друштва слан преко Колубаре, у ваљевску нахију, да и тамо напомене мисао о устанку, како би она постала општа у свој земљи.

Како устанак буну у Јасеници, одмах и Вранићски хан изгори, и Турци буду побијени који не умакну од народне освете.

8 или 9 Фебруара 1804, изиђе из Београда Аганлија с неколико стотина Турака, да гледа како ту буну да угуши. У Сремчици скупи он све кнезове и попове из околних села, да их пита: Ко поби Турке, ко понали ханове?

— Хајдуци! био је глас из свију грла.

Ту му је морао доћи и Павле Поповић, да му Аганлија не би, у противном случају, поробио кућу.

С Аганлијом је Павле отишао на Дрлуну, где су се срели с Карађорђем, с којим не само не учине мир, него се још Аганлија рањен врати 13 Фебруара у село Вранић, на одатле у Београд, куда и Павла одведе.

Из Београда, из турских руку, Павле се једва избави, Аган-

лѣним пријатељством, па одмах отворено пристане уз браћу своју, која су већ у оружју потражила олакшице јаду народноме.

Павла Поповића видимо међу оном шеснаесторицом народних вођа, који су 28 Априла (10 Маја) 1804, у Земуну огледали да свој спор с Турцима на лепо сврше посредовањем Аустрије.

У свима потоњим нападима на Београд бивао је и Павле Поповић, и у два маха је рањен бивао, у леву руку до шаке, и у лево плеће. У једном таком случају, кад је рањен спао с коња, допао му је на коњу Васа Чарапић, да га избави, и, видећи га тешко рањена, заплакао се, на што му Павле рекне: — „Чарапо, Чарапо, оди да се пољубимо; Бог зна хоћемо ли се више видети.“ Чарапић сјаше, пољуби се с њим, али га не остави него изнесе међу своје.

Године 1805 био је Павле с осталима на Карановцу, и по што је то место узето, вратио се кући трећи дан по Петрову дне.

Те исте године постао је саветник, и отишао, заједно с другима, у Вољавчу, откуда су се, после, преместили у Боговађу, а одатле у Смедерево, чим је Смедерево освојено од Турака.

Кад је Београд освојен, Павле је вратио Аганлиној жени добро, које је учинио њему Аганлија, оставивши га из Београда, у почетку буне. Она је, видевши њега, обесила му се око врата, и замолила да је заклони од војничке силе; он је прими и склони на безбедно место. Она се после покрсти, назове се Љубица, и уда за Стевана Живковића.

Године 1808, у пролеће, слан је био у руску војску, ради народских послова. По повратку отуд, ишао је у нахије: шабачку, ваљевску, зворничку и ужичку, да извиди кривце неких старешина. У јесен те године, ишао је опет кнезу Прозоровском.

Године 1810 био је с кнезом Симом на Дрини, у великој битци, где су Турци разбијени и преко Дрине претерани, али где су и многе војводе рањене биле.

Године 1811 отишао је у Кладово, одакле је кренуо два велика топа на Гургусовац. Тога се лета највише налазио у Крајини, где је с руском војском одржавао свезу и договор.

Године 1812 послан је био од Војда и Совета да у погра-

ничним шанчевима обзнани Букурешки уговор, који је Русија била подвезала. Пошавши од Дрине, он је свој посао завршио у Чачку, и одатле отишао у Тополу, да јави како је посланство своје извршио.

Године 1813 послан је био у Кладово, да преузме команду градеку, по што се дотадашњи командат, Живко Костантиновић, имао послати у Софију ради преговарања с Турцима о миру.

Отуда се на скоро вратио, јер од преговарања није било ништа.

У јесен, 1813, видимо га у Београду, одакле, 21 Септембра, у недељу, уверивши се да је Карађорђе те ноћи пребегао, оде у Вранић те своју породицу превезе на Дубоком у Срем, куда пређе и сам.

Чим је устанак Кнеза Милоша букнуо, Павле Поповић се вратио из Срема, и наводио се у логору код Железника.

Кад Марашли-Али паша, у Октобру 1815, дође у Београд, и учини познати уговор с Кнезом Милошем, Павле је Поповић био један од оних кнезова, који су били она *Српска Народна Канцеларија*, или ти *Суд* у Београду.

Али га је већ савладала била старост и ране, које није могао никад излечити. За то оде кући у Вранић.

Ту се упокојио 8 Децембра, 1816¹, и упопан је с десне стране олтара цркве Вранићске.

Покојни Јокић каже за њега: „Павле Поповић био је и војник и Советник како ваља“!

Бог да га прости!

Милисав Чамџија²

ИЗ БОРКА

Још првих дана месеца Фебруара 1804, Милисав Чамџија дошао је с неколико другова у Вранић, те запалио турски хан и

¹ За ове податке имамо да захвалимо синовцу његовом, сада већ покојном *Лазару Поповићу*, познатом под именом „*Писар Лаза*“. Састав његов о животу Павла Поповића, нун је драгоценних података за новију нашу историју. Он се налази у сина му г. Срете Л. Поповића, члана касационог суда.

² *Чамџије* су се звали они људи, који су вукли лађе на конопцу, а Милисав је, кажу, прозван за то, што је неко време превозио људе преко Саве у чамцу.

нашао на Турке који су у хапу седали. Глас је био пуштен да они то раде као хајдуци; али у самој ствари то је чињено по наговору кнеза Симе и Павла Поповића.

Од тога доба, Милисав се налазио увек уз кнеза Симу. Он није желео власти ни господства; његова је сва срећа била, да Турке бије, да их побеђује. Имао је на себи преко 10 рана. Чак кажу да му је од једне ране под доњом вилицом остало шупље, те није могао јести чорбе.

У јуришу на Београд 30 Новембра 1806, кажу да је продрео на шанац, сео на топ, негде онде где је сада гостионица „Руски Цар“, и заневао колико га глава доноси, (а певао је, веле, као горска вила):

„Хеј! браћо Срби, крила соколова!

„Е мени, к мени, ја сам на ендеку.

„И Чамција већ на топу седи“.

Тај глас, кажу, да је чуо самртно рањени Чарапић и обвесело се.

У Борку се још прича, да је он нарочито молио Карађорђа да му допусти то учинити. И кад је, после, Карађорђе чуо његов глас, да је рекао: „Е, сверова Милисав, по души га! Јуриш јунаци и ми, да не будемо последњи!“

Чамција је преживео несрећну годину 1813, и дочекао устанак Кнеза Милоша.

У нападању на Палеж (Обреновац) 1815, Милсав се тешко рани, и, после два дана, умре код своје куће, у Борку.

У вођу Матеје Ивановића, у Борку, под једним орахом, два су гробна камена: мањи је Милисава Чамције, а већи је његовога брата, поред кога је Милсав желео да буде сарањен.

Један од очевидаца вели за њега ово: „*Чамција је био један од првих јунака српских*“; а покојни Јокпић опет каже: „*То је једна бесмртна јуначина*“.

Чамција је био човек смеђ, омањи растом тако, да се по телу његовом не би никад могло помислити да је он онолики јунак колики је доиста био.

Он је, као што помњаємо, врло много рањиван па и у зубе,

те је с тога, у последње време, шушкетао кад говори, али му ни то није сметало увек певати, и увек летети у бој за отаџбину.

Бог да га прости!

Ђорђе Миловановић — Гузоња

ИЗ ЖЕЛЕЗНИКА

Још пре почетка буне на Дахије, песма прича колико је Ђорђе био важан човек у својој околини, и страхан Турцима у Београду.

Кад су Дахије већале шта да чине да им влада остане дугочерна, и кад су наумиле да исеку кнезове, онда се и за Ђорђа овако говорило:

„Док погубим Ђорђија Гузоњу
Из лијена села Железника
Кој је кадар Топчидер затворит“.

А кад су оно српски вођи, на посредовање аустријских власти, 28 Априла 1804, имали у Земуну састанак с Турцима, у намери да се договоре о миру, онда је и Ђорђе Миловановић¹ био међу оних 16 старешина народних, који су тражили да се пре свега Дахије уклоне бар у Ниш, па тек онда да се преговара о миру.

Доцније је Ђорђе био у бојевима, у којима је обично учествовала београдска нахија.

Године 1811 видимо га као управника града београдскога², где је остао све до 21 Септембра 1813, т. ј. до пропасти.

Шта је даље било с њим, нисмо могли дознати, осем то, да је преживео пропаст и други устанак, да је још трговао, и да га

¹ Ту је записан *Миловановић*. Глед. *Архив Српског Ученог Друштва* бр. 371, и ми се држимо тога, тим пре, што рођена унука Ђорђева, Марица из Железника, тврди, да је њему тако било презиме, а помњемо и да је он на више места записан *Милединовић*.

² *Голубица* V, стр. 168. На Дорђолу ваљда стоји и сад једна чешма, која је пресушила, али носи име *Гузоњина Чешма*, а ту на близу били су и коначи његови.

је снашла смрт у путу по трговини, како веле, негде у рудничком округу.

Кнез Аксентије Миладиновић

ИЗ ЧИБУТКОВИЦЕ

Аксентије Миладиновић, из села Чибутковице, у београдској Колубари, био је такође човек на гласу кад је букнуо устанак српски 1804.

Шта је радио кнез Аксентије од 1804—1811 године, не можемо да нађемо. Тек о новој години 1811-ој видимо га с дипломом као *Војводу*, коме се у власт дају ова села нахије београдске: *Вреоци*, *Шошићи*, *Петка*, *Белије*, *Жупањаци*, *Чибутковица*, *Барзиловица* (стоји *Барзиловац*), *Дудовица*, *Бранићи*, *Гукоши*, *Дићи* (стоји *Дичи*), *Трбушница*, *Бистрица*, *Црљеници*, *Барошевац*, *Јунковци*, *Сакула*, *Медошевац*, *Зеоке* (стоји *Зеоци*), *Кукце*, *Лукавица* и *Стубица*.

Године 1812 (11 Јануара) находимо, да су Вожд и Совет нашли, да Кнез Аксентије од своје кнежине ваља да „изручи у касу народну 6180 гроша, као порезу и као издржавање мензулана и магистрата“.

Године 1812 (22 Јуна) заповеда му писмом Карађорђе да „пстера из своје кнежине 1200 војника, а ако може и више, биће боље: „Трговци трговине своје да пресеку, вели се даље у том писму које већ наговешћује несрећу, мајстори мајсторије своје да прекину, земљеделци своје пољске работе и воденице да оставе, попови и калуђери да пођу, сви једнодушно на ноге и старо и младо да устанемо, и свима силама да се од непријатеља бранимо¹“.

Али на жалост, ни то није помогло. Србија је пала. И међу хартијама кнеза Аксентија находимо оваку белешку: „*Први трошак на 1813, што троши кнез Аксентије, кад освојише Турци*“... Тај „први“ трошак износио је не мање него 10.868 гр. и 20 пара, а дукат је био ваљда 9 гроша!

Кнез Аксентије није бегео у Срем. Он је, као и Милош, и

¹ Ово писмо ми имамо у рукама, благодаречи г. Јеремији унуку Аксентијевом.

много други одабранији људи онога доба, волео у својој земљи чекати што га снађе него тражити среће у туђини.

Павле Поповић, из Вранића, саветник и војвода, пише му из Јакова, у Срему, 3. Децембра 1813, једно писмо, у ком се, међу осталим, налази ово: „Ми благодаримо вама за ваше труде које сте имали, и ваше срце уздржали и тамо остали, и неколико плада душа од турскога мача сачували; за такав ваш мудри поступак никакав Србин не ће заборавити и за ваше здравље Бога молити. Тако како сте до сад тако и од сад старајте се за наш народ, да би срећан бити могао“.

У то некако време биће писано и ово писамце¹ које овде цело целцито излажемо:

„Оборкнеже Аксентије, од биоградске нахије, Везирова слуга, и мој пријатељу!

„Дајем ти на знање, како ми је Арсеније Ломо дошао, и предао се; друго, сутра у Суботу рано, кнез Милош полази у Биоград, и тамо ће се с тобом састати, и за што буде, договорићете се. — У Драгољу“.

(М. П.) *Мехмед барјактар*
Муселим-ага нахије рудничке“.

Као што се види, кнез Аксентије је, и по освојењу турском, имао утицај на многе послове свога народа. Из једнога писма, које му је писао Кнез Милош 5. Септембра 1814, у Београду, види се да су имали неке кулуке с народом Турцима да чине. Али 17. Септембра 1815, пише се кнезу Аксентију из Београда овако писмо:

(Турски мур) „Гаја паша покровитељ“.

„Здрав си кнеже Аксентије; како примиш ову нашу књигу, у који ти год сат ова књига дође, у ону декику (минути) да си у Београд дошао час пре, да ниси стао но хајде брзо. Ако си болац, на кола да дођеш, ако... ти ајде на коња“.

Сва је прилика, да је ово писмо писано онда кад се у Београду чуло за *Хаџипроданову буну*, па су Турци тражили кне-

¹ Нема дана ни године на њему.

за Аксентија у своје руке, да им буде таоц и јемац за повратак мира. Јер, ово му је писмо упућено „у Чибутковицу“, а одмах друго, од Таја-паше, 30 Септембра 1814, што је писано у Чачку, упућује му се у Београд.

Ево шта му Таја паша пише из Чачка :

„Здрав си кнеже Аксентије! Ето ти сада пишем и праћам ово моје писмо, да јесам ти благодетељ твој, и ти ништа немој се бојати, но слободан буди: ја кад дођем хоћу те одмах пустити, то цело да знаш. И кнез *Теодосије* да се не плаши; јесте се чуло у његову нахију нешто, али ћемо ми све то умирити: али он нека прати једну књигу у његову нахију, да се већа буна не чини, но нека ги (их) слободѝ све. У Чачку 30 Септ. 1814“.

По свршетку овога пашинога писма, стоји још ово:

„И такођер ја вас поздрављам *Живко* писар, кнеже Аксентије, тврда је вера наша христијанска, слободан буди, и послушајте тамо што вам се заповеда, а за вас моја је брига, такођер и за кнеза *Тодосију*.

Живко писар“.

За овим долази писмо, којим му се заповеда, да гледа ухватити Хаџи Продана. Ево и тога писма:

(М. П.) „Таја паша покровитељ“.

„Здрав си кнеже Аксентије! Ето ти сада дајем на знање, како је Хаџи Продан, са 4 хајдука отишао у београдску нахију, и за њим је отишло 15 пандура, отерали траг; но сад упут, како примиш ову књигу један сат пре за њиме, тражи га и терај га, не би ли га жива или мртва добавио, зашто већ он се више не називље ни царев ни везиров. — И такођер ја вас поздрављам господару кнеже Аксентије, сва је твоја доброта и власт у нашега покровитеља Таја паше, но ето ти сада описујем: слободан буди и сербез, и ову работу што ти пишемо гледај не би ли гди год пца уватио. И ваше сам поздравље примио у писму, и тако сам наши казао, да је све то мирно и поштено у вашој нахији, и тако ти паша благодари и захваљује ти великим даром. И да

Бог да да Хаџију Продана жива ухватите не би ли ти нашем паши веселост срца описао. У Чачку, 10 Октобра 1814.

Живко писар

ваш непромењени желатељ“.

После овога писма, има једно Кнез Милошево, које му је писао у Рогачи 13 Новембра 1814, и у ком му јавља да долази у Београд, и да хоће баш у њега да одјаше, него да му „очисти и истреби“ једну собу у своме конаку.

За тим долази последње писмо од Таја паше, писано 4 Фебруара 1815. Таја паша се чуди, што му кнез Аксентије не доноси пореске паре, кад зна да је паши „секлет“ за паре.

Кад је Сулејман паша први пут послао војску и свога бимбашу Карамустафу, да угуши устанак српски 1815, онда је кнез Аксентије, с неколико стотина људи из своје кнежине, пошао с тим Турцима да помогне утишати буну. Овако је он дошао у Чачак, и остао ту с Турцима с једне стране као оруђе умирења Срба, а с друге као јемац за турску безбедност.

Кад Таја паша погине код Чачка, и Турци побегну преко Драгачева, морао је узмицати с њима и кнез Аксентије, али се он у Гучи некако искраде од Турака, па све низ воду Белицу кроз шиљаке умакне у село Лисице свом шураку *Илији Јоковићу*, одакле пређе преко Мораве, удари на Карадаг, у нахији рудничкој, и оде Кнезу Милошу¹, који га узме са собом и одведе к Јагодини, куда је и сам ишао.

Биће да је српска војска, док је кнез Аксентије био у Турцима, и држан за противника народнога устанка, ударила на његову кућу, и учинила му велики квар.

То се потврђује и писмом Кнеза Милоша које је он писао 2 Јуна 1815 у Брусници: „Поздрављам вас, кнеже Аксентије, пише Кнез Милош, и тако вам дајем на знање, како ово моје писмо примите, вера ви је тврда, слободно к мени дођите, да се разговоримо. Ја да сам знао, да ћете се ви тако одмах избавити, не би вам ни у што дарнуо. А и овако док се разговоримо, може бити да ћу ти све вратити, и не бој се до мене ништа.“

¹ *Милутиновић*, Историја, стр. 282.

У другом писму, које му је писао из Црнуће, 6 Јуна 1815 вели Кнез Милош да ће му, за стару љубав, вратити што је год њему „дотерапо“, па га зове к себи, али овако препоручује: „И кад близу мене будете, у једном се селу зауставите, а писара вашег са неколико људи унапредак к мени опремите, да ја знам и да вас с мојим људма примим, а ја ћу у недељу се у Крагујевац кренути.“

Дошавши овако Кнезу Милошу, Аксентије је, као што је већ поменуто, отишао с њим к Јагодини.

Још има једно писмо, које му је Кнез Милош писао у „путу ка Карановцу“, по што је истерао Турке из Пожаревца, и пошао да и Карановчане прими, и испрати у Пазар. Писмо је ово писано 29 Јуна 1815.

Кнез Милош ту препоручује кнезу Аксентију и Проти Смиљанићу, да иду час пре на Дрину с војском, куда ће и он сам похитати, само док с Карановчанима буде готов.

Кад је Кнез Милош углавном с Марашли-Али-пашом уговор 1815, онда је међу депутатима српским, који су одмах оданде из Ђуприје послани у Цариград, био један и кнез Аксентије. Он је имао остати у Цариграду, као српски агенат¹ до измене т. је. докле други не буде послан на његово место.

Кад се из Цариграда вратио, мање је имао учешћа у народним пословима: старост и немоћ била га је савладала. Преминуо је 23 Јануара 1820 године, и упокојан је код цркве у Чибутковици, месту рођења свога.

Кнез Живко Михаиловић

из села умчара

Кнез Живко се родио 1770. Кад су Дахије почеле да секу кнезове, Живко није имао никакву власт, али је био човек отресен и турски велики непријатељ. Кад се Чарапић Васа, пошто му Дахије посеку брата Марка, одметне у планину, трећи друг који је с њим пошао, био је Живко из Умчара.

Доцније, кад је већ букнула отворена борба између Срба и

¹ Вук, *Грађа* стр. 127.

Турака, Живко је био у свим бојевима које је била војска грочанске нахије, и постао је био у војсци *капстан*. Године 1813 пребегао је био и он преко Дунава, али се налазио у околини, не хотећи се удаљавати од догледа своје драге отаџбине.

У почетку године 1815 поручи му кнез Вићентије из Кораћнице, да гледа, првих дана часног поста, да пређе у Србију на Итлак-Ферман¹ царски, те „да на кућишту старом изнова кућицу дигне, и деци својој што ватрице прошири“².

Неколико дана пред онај знаменити састанак Рудовачки пређе Живко на Гроцкој, и оде у своје село Умчаре. Ту се малко позабави те не стигне на тај важни договор; али идући тамо, сретне неког Божу из Вукасоваца, у крагујевачкој нахији, који је на том скупу био, па се већ враћао.

Божа исприча све што је тамо говорено: да се на Цвети устане на Турке; да се Кнез Милош узме за вођа устанка, хтео не хтео, итд.

Чувши све то, Живко оде у Кораћницу кнезу Вићентију, своме пријатељу, да се с њим разговори шта да се даље ради. Ту затече грочанскога Муселима, који је тражио од народа оружје. Од кнеза Вићентија је нарочито искао сабљу сребром оковану. Али му овај то није дао, изговарајући се да му је све оружје у Немачкој одузето, а нешто га је испродавао сам у невољи.

Кад се Муселим оторња одатле, Живко се разговори с Вићентијем, те овај после оде у Рогачу Николи Катићу, да и с њим углави смишљени рад, а сам Живко дође кући да општри кремене.

Кад му стигне писмо од Кнеза Милоша, Живко скупи неколико друга, те испод Гроцке предретне и потуче неке Турке. За тим скупи неколико стотина сељака и пође на Гроцку. На брду више Гроцке остави дружину с другим пушкама, а он сам с неколицином, који су могли склонити пиштоље под гуњеве, дође Муселиму. Свога пак оружја Живко није ни крпо.

Казујући Муселиму како је онет планула нека ватра у на-

¹ Управо Итлак-Ферман, што би значило Ферман о амнестији.

² *Милутиновић*, стр. 161.

роду, Живко му предложи да се или боље утврди или да раније бега, а ако би, продужи Живко, хтео њему дати нешто својих сејмена, да их он удружи са Србима, он би се подватио да те хајдуке похвата и нахију грочанску са свим очисти. Ово је предлагао само да би сејмене измамно међу Србе, те да им одузме оружје, кога је у Срба било врло мало. Муселим не пристане на то, него му рекне да сам дигне Срба колико год хоће и с њима да гледа растерати хајдуке, а ако не могне, да му јави, те да гледа шта ће и како ће. С тим их све отпусти. Мало час стигне каваз Живка, и каже му да га зове Муселим да му нешто каже. Срби се досете да он тим само хоће да издвоји Живка од њих, па да га или убије, или бар стави у затвор. За то се опет врате сви. Видећи их опет све, Муселим рекне: „Хајде, Живко, хајде; не требаш ми сада. И други се пут можемо разговорити за оно, што ми је на ум пало“.

Тек што Живко с дружином изиђе на брдо к осталима, а стигне и кнез Вићентије из Кораћице. Сад нареди да се народ из голетних села око Дунава дигне у шуму у тврде збегове, како не би београдски Турци грунули и велику штету починили. Још су се кметови спремали да пођу на тај посао, а глас допаде да Муселим пали Гроцку, и да сече Грочане. Срби стрче брже у Гроцку, а кад тамо: Муселим с Турцима побегао на острво у Дунаву, а одатле већ после у Смедерево.

Пошто тако очисте Гроцку од Турака, и нареди да се добре страже држе од смедеревске стране, Срби изађу на Болеч, те ту начине шанац.

На тај шанац ударао је сам београдски Везир Сулејман, чим је сина свога и Ђаја-пашу отпратио био к Чачку, али се, после узалудног пушкарања цео један дан, вратио у Београд, оставивши на њему доста мртвих и рањених Турака.!

Кад се ратовање прекинуло, Живко је остао као кнез у грочанској нахији, и седео је најпре у Умчарима, а после у Гроцкој више година. У последње време био је „Управник кнежевог двора у Топчидеру“, и у том чину је и умро 17 Децембра 1835.

Он је сарањен више олтара грочанске цркве, и на гробу му је плоча од црвена мрамора са сходним записом.

Милутин Савић — Гарашанин

Родио се у селу Гарашима, у крагујевачкој нахији, око године 1762, а старина му је из Белопавлића, у Црној Гори.

Као драговољац (фрајкор) служио је дуго, и био је у многим бојевима, а нарочито се одликовао у боју на Крушевцу под Михаљевићем.

Под Карађорђем је такође био војник, и наводио се у бојевима обично где је била нахија крагујевачка.

Савестан у својој скромној дужности; смеран у понашању ван дужности; готов да уђе у све опасности и с њима да се бори, не за славу или за какву награду, него само за то што је мислио да тако ваља; разборит у својим простим сматрањима, а човек независна карактера: Милутин је мрзео на неправду па ма откуд она потицала. Истину је говорио увек, и шалио се није никад. С тих својстава био је јако уважен међу људима својега краја.

Карађорђе је, због близине њихових села, познавао Милутина, али га није волео. Милутин је то знао, али није много марио, само је на сваки Вождов позив своје скромно место у војсци одмах заузимао.

У почетку устанка 1804, Милутин се ожени сестром Арсенија Ломе из села Драгоља, у рудничкој нахији, и с њом је имао доста порода.

Око године 1812 запали неко Карађорђева сена. Или је Карађорђе баш мислио да је то учинио Милутин, или из личне мржње, тек он осуди Гарашанина да вади „мазију“, те да докаже своју правду. Милутин је истина био човек прост, али му се тај суд учини тако беснутан, да му се он не хтене покорити него се одметне у планину. Карађорђе нареди те му се све по Гарашима пороби и пољени, а породицу му као робље пошаље у град београдски.

„Ово је, вели писац по чијим белешкама пишемо ове врсте, први знак владалачке *наклоњености*, какву су Гарашани увек узивали, па чак и крвљу плаћали.“

Вожд, прек само у првим тренуцима своје љутње, а ваљда и увиђајући неправду коју је Милутину учинио, позове га из планине да се преда и да се измире. Милутин дође у Тополу, где затече Карађорђа да поплеће плот. Ту се измире, и он се настани на ново у Гарашима, где почне по други пут кућити кућу.

Кад Србија 1813 падне, Милутин, и ако је мрзио на Карађорђа, оде кришом у манастир Фенек, и позове Војда да се врати у отаџбину, и да продужи рат за избављење народа. Карађорђе одбије тај позив.

У самом почетку године 1815, скупе се на тајни састанак: Милутин, Лома, Вучић, Игуман Авакум, Поп Ранко из Рудоваца, и још неколики, и заједно се на устанак, само да се Милош изведе из Турака, и да се за вођа устанку избере. И не чекајући тај формални устанак, оду завереници сваки на своју страну туђи Турке и народ одметати. Тако Милутин убије у ваљевској нахији, у селу Докмиру, у кући Вишића, чувеног зликовца Турчина *Ингриза* с још двојцом. У том сукобу буде он рањен у десну руку.

Међу тим се Милош испанучи из турских руку, и допре у рудничку нахију, где му кажу да је уговорено да се устаје, да се он избере за вођа, а ако се не прими, да се — просто убије.¹ Онда се нису, као ово данас, речи дуго жватале, него се морало одмах гутати, па макар се што и испречило у грлу.

Милош се дуго одуширао жељи првих људи у народу, али, најпосле, пристане да народ предводи.

Милутин одмах буде одређен с 300 људи, те на Липару, четврт сата од Трбушничке механе, дочека Ђаја-пашу. Ту се заметне дуг и крвав бој; али су се Срби морали испред превелике силе уклонити. Иза тога је Милутин био у војсци Милошевој, докле је год ратовање трајало. Нарочито се одликовао у биткама на Љубићу, Чачку, Пожаревцу, и на Дубљу, где је и рањен пушком.

Кад се сврши рат, Милутин оде својој кући у Гараше, где га Кнез Милош учини кнезом. Од тога доба, Милутин се занимао, поред својих домаћих послова, и делима своје кнежине. Кнез Мп-

¹ *Милутиновић*, стр. 119, и даље.

лош га је особито уважавао, и сам га склањао да иде на Божиј гроб. — „Иди бар ти, побратиме, говорио му је он често, кад ја већ никако не могу.“ По повратку из Јерусалима, Милутин је, по обичају једнаком за све таке путнике, прозван Хаџија, које му је име остало до смрти.

Кад се *Бак* побуни, онда једно одељење његове војске удари на Гараше, те нарочито Милутинову кућу пороби. Кад му тада све буде упропаћено, он остави Гараше, и оде с породицом у Крагујевац. Кнез Милош му тада да земље у Гроцкој, где се он насели, и почне по трећи пут кућити кућу.

Као човек усталац и разборит, он је за кратко време стекао лепо имање. Кад се установи у Србији Државни Савет, постави га Кнез Милош саветником, чега се Милутин прими преко воље, само да не изађе из хатара Кнезу. Сваки час је хтео да да оставку, па да иде кући. Једном приликом примети му Милета да не даје оставке, него да остане, па ће се временом и он у том раду извешбати. На то му Милутин одговори са свим озбиљно: „Е, мој Милета, ја бих се зар и надао да ћу се научити, кад бих видео да си се ти, откад се врзеш по службама, чему год научно, али гледајући на те, ја велим да је боље да ми ову ћецу оставимо, да она ове послове раде. Оно што смо ми умели, ми смо и урадили, а ово, Бога ми, они умију боље од нас“.

Једнога дана пребаци му неко од другова (биће Парезан), да је у некој ствари дао своје мишљење по хатару. Ово је Милутину било доста. С места устане, спреми коња, и оде кући у Гроцку. Тек доцније су синови му написали оставку и поднели је на уважање, али он о том није више водио бриге.

Милутин није био човек од политике. И ако је увиђао потребу да је свак безбедан у држави, опет му је било жао што се хоће да се Кнез Милош ограничи Уставом. Кнез је Милош њега волео, и од владаочеве неограничености Милутин лично није имао никакве штете, нити је Кнез дозвољавао да ма ко од његових, па чак и од браће, може дирати у Милутина. Из тих узрока, Милутин, у оно време, није хтео пмати никаква учешћа у политичким догађајима српским.

После одласка Кнеза Милоша, кад су радње и супротрадње учиниле да је немоћна свака управа у земљи, кад су једни стојали на страни попечитеља, једни радили за повратак старог Господара, једни за само свој рачун, а мало ко уз законитога Кнеза, и кад је странка странку почела гонити, па су и Гарашани постали предмет говења: Милутин пође из Београда да диже народ и да се с Вучићем здружи; но у гају иза села Барајева стигну га катане, међу којима је био Милош Брка и неки Карић. Милутина ту убију из пушака, и главу му одсеку и однесу, а тело остане, које је један сељак из Барајева ноћу саранио. Оно је после извађено и укопано код Грочанске цркве.

Милутин је погинуо 20 Августа, 1842.

После три дана, убијен је и син његов Лука, глава му одсечена, и са запањеним чибуком у устима, у Гроцкој, пред Милутиновом кућом, набијена на колац. И његово се тело није смело укопати.

Оваке услуге владоцима умеју да чине слепи приврженици; оваке нискости дела су само малодушних победилаца.

Кад је, доцније, стање ствари промењено, и кад је Вучић осудно на смрт *Брку* и *Карића*, онда их је од те казне спасао сам Илија Гарашанин, син Милутинов.

Милутин није умео ни читати ни писати; али је у Гарашима у својој кући имао школу, где су се учила његова и сесоска деца. Учителие доводно је испрека. Од ових се зна за *Мијаила Берисављевића* и за *Аврама Гашиаровића*.

Осем ових личности, можемо још поменути: *Јанка Гагића*, буљубашу из Болеча, који је пао од дахџске сабље међу првим жртвама у почетку 1804¹; *Мијаила Буровића*, капетана, из Венчана; *Ни-*

¹ *Гагић* је, опазивши турску потеру, побегао у честу. Турци, не нашавши њега код куће, ухвате му синчића, и поведу у Београд. Гагић је лугом крај друма пшао и слушао шта Турци говоре. На једној ћуприји они се уставе и рекну, да ту посеку дете, кад оца нису ухватили.

— Ако је вера, Турци! викне из луга Гагић, да ћете пустити дете, ја ћу вам се предати сам.

колу *Ницовића*, из Прогорелаца, барјактара, који су оба умрли; *Срдара Симу* из Даросаве, који је погинуо на Баточини; *Милована Шишића*, из Крушевице, који је умрло код куће; *Милисаву Кулунџића*, из Сибнице, који је рањен на Лешници, однет у Зворник, и тамо умрло; *Радоја Маринковића*, из Раниловића; *Јанка Јевића*, из Дрлупе, и *Пају* из Лисовића, који су сва тројица поmrли код својих кућа, после свега ратовања; даље, ваља нам благодарно забележити бар имена: *Милована* из *Јасенка*, капетана; *Милоша Станковића*, из Остружнице; *Вићентија Станковића*, из Остружнице, који је био капетан после Милоша, који су сви поmrли код својих кућа, после рата; *Ранка* из Остружнице, који је погинуо у Ресави; *Аџима Дољанчевића*; *Попа Марка*, и *Јована Сушу*, све из Остружнице; *Николајевића*, родом из Сурдука, који је седео у Пећанима, па је и после, под Кнезом Милошем, био у служби народној.¹

Најпосле, у „Српским Новинама“ од 27 Маја 1865 бр. 57, находе се имена оних, који су први пристали на Таковски устанак 1815.

Београдски округ има синова, који, и ако се нису одликовали на бојним пољима, опет су тим не мање задужили свој народ.

Из малена села *Миријева*, које је само један сат на југоисток од Београда, води порекло своје, и његово име носи прослављени родољубац и педагог српски

Тодор Јанковић Мирјевски

Он се родио 1741 године. Гимназију је учио у Карловцима, а философију у Вечу, где се нарочито спремао и за снагу школку.

— Тврда је вера: дете ћемо пустити, а теби што буде.

Гагић изађе из луга; положи оружје; Турци му сина пусте, а њега посеку ту на месту.

Слава таком очинском срцу!

¹ Никола Николајевић, учитељ у Остружници, 19 Маја 1806, пише Митрополиту Стратимировићу, и, благодарећи му што је 2 године богословије свршио у Карловцима, у „благодејању“, моли да га препоручи Карађорђу за какву већу службу. Глед. *Архив Срп. Уч. Друштва*, бр. 413.

Јанковић је био први и прави реформатор српских народних школа у Аустро-Угарској, у другој поли прошлога века. Реформу је изводио и у школи, и у настави, и у средствима за тај рад. Он је још јуначки бранио и наша ћириловска слова, кад им кратковида политика беше загрозила опасношћу.

Одазван у Русију, уредно је и тамо он први основне школе за народ, по начелима *Фелбигеровим*. Постао је члан Академије наука, прави државни Саветник¹, племић, и т. д.

Не само, дакле, ми Срби, него и браћа наша Руси, дужни смо увек захвално помињати име овог славног сина маленога села *Миријева*.

Умрло је 22. Маја 1814, у Петрограду, и упокојан је у гробљу код Лавре Александра Невског. Јанковић је био човек здрава склопа, округласта тела. Оставио је једног сина, који је био у боју на Аустерлицу, али се и он упокојио 1811, у месту Ново-череаску, на Кавказу.

У селу *Тулужима*, у данашњем колубарском срезу, 10 сата на југозапад од Београда, родно се, 1731 године, владика рашкопризренски

Јанићије

који је 47 година седео на столици те јепархије, у Новом Пазару. Он је посветио у чин ђакона и у чин свештеника покојног Ђерасима Ђорђевића, потоњег владика шабачког. После дугог свештешког живота, представио се пресосвећени Тулежанин *Јанићије*, 1816, у својој 85 години.²

У селу *Неменикућама*, под самим Космајем, са северне му стране, родно се месеца Маја, 1780, чувени српски писац

Милован Видаковић³

Ма се шта имало да замери његовим књигама, ово му се мора припознати: да је снажно будно у народа свест о прошло-

¹ Гледај моју *Историју Педагогије* стр. 524, 525, 526 и 555; — и *Срп. Летопис* 1826, I, 21—28.

² *Ђерасим Георгијевић*, Знаменити догађаји нове Срб. Историје стр. 99.

³ *Вујић* у свом путовању (стр. 309) прича да је још године 1826, 15 Новембра, видео Видаковићева најмлађег рођеног брата Радо-сава, у Неменкућама.

сти епиској; да је развијао жудњу за читањем; да је, поред све заблуде у језику, која је била мана оног времена, писао вавек слатко, топло, пуно неког милог осећања. У својој автобиографији, насликао је село Неменикуће, за свога детињства, да не може боље бити.¹ Преминуо је у Пешти 1841 године.

Најпосле, у београдском округу (на жалост не зна се место) родно се и онај добри Игуман оповски

Тодор Милутиновић

кога славни Доситије зове својим „милостивим оцем и добротвором“. „Није, вели славни ученик његов, науке имао, али је био од природе обдарен здравим разумом и суђењем. Свакад весео, искрен, поштен, и благе нарави. За то у целој Славонији и Бачкој воле-ло га је мало и велико, богато и спрото“. Умрво је у Шишатовцу, и Доситије додаје да га је оплакао као мајку своју, „Благодарим, вели он даље, преблагом небеском промислу, што ми даде доживети, да покажем вечну моју благодарност памети његовој. Име и спомен његов биће ми драги и мили док сам год жив“.

В. МЕСТА ЧИМ БИЛО ЗНАТНА

Вишњица, село 1 сат и по испод Београда, на десној обали дунавској. Године 1595, 14 Августа, начинили су Турци мост преко Дунава „код Вишњице“; доцније је султан Ахмет прешао на Вишњици и отишао у Борчу. Године 1717, 13 Јула, Принац Јевђеније превео је 100 хиљада војске на Вишњици, а 16 истог месеца та се војска настанила на повијарцу више Вишњице, и почела ударати на Београд, који је бранио Нуман-паша.

У Вишњици је данас ђумрук и скела за прелазак у Панчево, и отуда овамо.

Под Авалом. У летописима је записано ово: „Године 1515, разби Валил-бег Јаноша, Ердењскога војводу, „под Авалом“ 6 Маја; а местимце где је то било нисам могао пронаћи, ако то не буде оно

¹ *Гласник Срп. Уч. Друштва* XXX, стр. 92—128.

место, које се данас зове „Табориште“, које управо и јесте под Авалом на југозападној страни брда, испод рипањске механе „Дашчаре“.

Дрлуца, село на југозапад од Космаја, 8 сáта на југ од Београда. Ту је био, 11 или 12 Фебруара 1804, први судар с Дахијама, и ту је Аганлија рањен у ногу.

Лештани, село на северисток од Авале, 2 и по сáта југоисточно од Београда. Ту је Васа Чарапић, године 1804, дочекао и славно разбио Турке. Дахија Кучук-Алија, изашав из Београда одмах у почетку буне, продре до Јагодине, и ту дозове Гушанца-Алију с његовим крцалијама, и уговори с њима да дођу у Београд, да бране Дахије од Срба. Кад су тако ишли Кучук-Алија и Гушанац с војском из Јагодине к Београду, Чарапић их дочека на месту Кречанама, у старом богазу, и покаже тим првим нападом шта их даље чека. Прота Ненадовић каже¹, да је Чарапић ту више од 100 глава одсекао, и коња и другог блага доста задобио; а покојни ми је Јокић причао, да су се после све белели шевари с једне стране што су им Турци бакрачлијама погулили кору, бежећи од Чарапића и његове војске.

Остружница, село 3 сáта од Београда, на Сави. Ту је 21 Марта 1804 године била прва народна скупштина, коју је сазвао Карађорђе да се договоре шта ће да раде. У Остружници је потписана и она молбеница султану, коју су му Срби писали 12 Јануара 1806².

Године 1824, 12 Марта, ту је Кнез Милош имао опет једну скупштину, где му је везир београдски био послао скупоцено одело. — Том приликом испросио је Бајић из Земуна *Перку*, ћер Кнеза Милоша³.

Пећани, мало селанце на по сáта више Остружнице, у брегу према Сави. Ту, у шумару поврх села, била је о Ђурђеву дне 1805 скупштина. Старешине су донеле биле харачке новце те их пребројале и дале куд колико треба. Ту су примили и посланике влашкога кнеза Муруза, који су били дошли да Србе мире с Турцима, али нису могли ништа учинити. С те скупштине послали су Срби посланике своје: *Стевана Живковића*, *Проту Алексу Лаза-*

¹ *Мемоари*, стр. 81 и 82.

² Глед. *Голубицу* V, стр. 135—142.

³ Глед. Записку у *Архиву Срп. Уч. Друштва* под бр. 707.

ревића из Шопића, и *Јована Протића*, па је овај после остао у Букурешту, а место њега придружио се *Петар Новаковић Чардаклија*, те су њих тројица отишли у Цариград, да изјаве султану шта Срби траже. Још је ту решено да се одметну и ове три нахије: пожешка, ужичка, и сокоска, које се још дотле нису биле одметнуле.¹

У Пећанима је Карађорђе самртно рано кнеза Теодосија из Орашца, који му је преговарао што се примио врховнога старешинства. Милутиновић је тај случај опеао у II књ. *Србијанке*, од стр. 53 до 60. А Вук га помиње у *Даници* за 1828, стр. 217.

Борак, село у београдској Колубари, 7 саћа на југозапад од Београда. У Борку је на „Белом Пољу“, о Великој Госпођи (15 Августа), 1805, била скупштина, где је првом углављено да се уреди један „Совѣт“. Тај је „Совѣт“ најпре седео у манастиру Вољавчи, а после у манастиру Боговађи, и за тим у Смедереву, одакле је прешао у Београд на крају 1807. Први Саветници, који су још у Борку изабрани, били су: Прота Матеја Ненадовић, као председник; Веса Велимировић, из Љубинића, за нахију ваљевску; Која Ивановић из Свилеуве, за шабачку; Стојан из Бершпића, за рудничку; и Павле Поповић из Вранића за београдску и грочанску нахију².

На печату тога „Совѣта“ били су грбови: *Србије* (под круном крст с четири огњила) и *Тривалије* (под круном свињска глава, којој је у чело забодена стрела). Грбови су ти били на средњи свезани један за други, и између њих је порастао крин; озго је

¹ *Даница* за 1834, стр. 33. Вук вели да је ово било у *Остружници*, а Прота (*Мемоари*, 269 и 270) да је било у *Пећанима*. Како су оба места једно уз друго, ја држим да је то била једна скупштина, и да Прота правилније казује, јер је био ту. Ово се потврђује још једном околношћу. Прота Алекса Лазаревић, из Шопића, оставио је својеручну записку на једној књизи, где вели, да су они изабрани за депутате у *Пећанима*, 17 Априла 1805; да су, пошто их је Живковић оставио у Цариграду, избегли у Одесу, па преко Кијева отишли у Петроград, где су стигли 13 Октобра 1805, и отуда после дошли у Србију (Глед. *Архив Српског Ученог Друштва*, број 393, а и *Голубицу V*, стр. 287 и 288).

² *Мемоари*, стр. 188 и 189.

огрејало сунце, и луче своје спустило до круна, а доле, испод грбова, било је написано: „Правителствујућий Совѣтъ Сербскій 1804“¹.

Мајдани, код Велих Вода, између села Жаркова и Железника, на 1 сат и по на југозапад од Београда. Ту је, 5 Јануара 1805, *Дема*, Гушанчев сестрић и канадахија, напао на Србе. Пушкарање је трајало дуго; под Србима је убијено 8 коња, а срећом су само два човека рањена. Јанко Катић је ту Деми изашао на мегдан, али један другог нису могли да згоде. Ту је велико јунаштво показао и Павле Поповић. Прота вели да је он ту и рањен, али синовац његов, као биограф му, то не помиње.

Бојева је још било у београдском округу на овим местима: на *Сопоту*, северно од Космаја, 1804; испод села *Кумодражи*, према Београду, 1804; на *Железнику* селу, 2 сата од Београда, на пивици Макиша, 1804; на *Јемеклуку*, 2 сата југоисточно од Београда, на цариградском друму, 1807.

Рудовци, село на Пештану (у Колубари београдској) 12 сата на југ од Београда. Ту је, у почетку 1815, учињен онај свети завет, да се на ново устаје на Турке².

Ту је био и један бој с Турцима, у пролеће године 1815, и Турци су тада попалили кућу и све стаје Попа Ранка из Рудоваца. По причању Чича Петра Некића из Трбушнице, који је био ђак Попа Ранка, Таја-паша је дошао у Рудовце трећи дан Васкрса 1815, на конак, и ово зло учинио.

Болеч, село на друму цариградском, 3 сата на југоисток од Београда. На Болечу је одмах 1815 године, чим је устанак букнуо, начињен шанец, да препречи Турцима пут к Смедереву. У том шанцу састао се Кнез Милош, 1815, с Вујицом Вулићевићем и разговарао о Карађорђу. Вујица је испричао све што је знао: како Карађорђе мисли о новом устанку, додавши, да је Вожд поручио Кнезу Милошу, да ископа новце које је он у једној кумбари, у Тополи, закопао (12.000 дуката), па то да употреби на потребе народне.

— А шта мисли сам Карађорђе? упита Кнез Милош: — хо-

¹ Вук мисли да је ова година означавала почетак устанка народног на Турке.

² *Историја Милутиновића*, стр. 119

ће ли амо, и када ће, ако сад не ће? Ево се рат отвара, и Бог зна како ће се свршити. А он би за овај посао био бољи и од мене и од тебе, и још га познају и Руси и Турци боље него и једног Србина.

— Сад се, у овом послу, у ово време, ни у кога не уздај, одговори Вујица: — него у Бога, у се, и у своје кљусе. *Настани у цара турскога, да се како год умири ова једна сиротиња*, као што је, сам знаш, и Карађорђе могао, *да је знао онда оно што зна сада*, — да би само Србија једном данула душом¹.

Овај разговор показује, какав је правац световало целокупно стање ствари Милошевој политици спрoћу Турака. Он је то верно сватио и дивотно извршио. Рат, на куд пукло, да пукло — Милош није могао, није смео отпочети, а да Србији не зада још веће јаде. Него све мудрој тактиком, путем погодаба и поступнога захватања.

Последнице су ову политику крунисале добитцима, макар да још тако много остаје да се добива, да се осваја, да се отима, ако другојаче не може бити.

Још су били бојеви у овом округу, у другом народном устанку, под Кнезом Милошем: на *Вел. Дубоком*, на Сави, код утока Колубаре, 1815; и на *Липару*, у атару крушевичком и трбушничком, $\frac{1}{4}$ сата на исток од трбушничке механе, где је Милутин Гарашанин дочекао Таја-пашу, али се „после, дугог и врућег боја“ испред огромне силе морао узмаћи².

Споменик. Иза Јевђенијева (Лаудонова) шанца, с источне стране крагујевачког друма, гробови су оних јунака српских, који су пали у јуришу на Београд 30 Новембра 1806. Гробље је то ограђено и багренима засађено. У средини стоји „споменик“ од камена, који је подигао бивши кнез Александар. Од тога се сад то цело место зове „Споменик“.

Г. ВАРОШИ, СЕЛА, КУЋЕ

У београдском округу има 1 варошица, 120 села, 1 заселак, 119 општина, и (1870) 13.026 глава пореских.

¹ *Историја Милутиновића*, стр. 344 и 345.

² *Милутиновић*, стр. 136.

Гроцка на Дунаву, 5 сата на исток од Београда, једина је варошица у овом округу.

Као што смо помињали, мисли се да је на месту данашње Гроцке био стари римски *Трикорнијум*. За Турака је Гроцка била главно место грочанској нахији, која је после спојена с београдском.

У Гроцкој је 1738 Херцег Александар виртембершки имао своју ловачку кућу.

На Гроцкој су Турци страховито разбили аустријску војску о Светом Илци, 1739, и тиме повратили све оно, што је мач Принца Јевђенија био освојио на десној страни Саве и Дунава. Страхоте тога разбоја причају и данас сељаци у Бегалици, Заклопачи, и у Врчину.

У Гроцкој је било 1870 године 309 пореских глава.

Ту је столица среза грочанског и ђумрук и превоз преко Дунава за Аустро-Угарску. Има основна школа са два наставника; парохиска црква; неколико дућана и механа; пошта, телеграф, станица паробродска, и један парни млин (пок. Илије Гарашанина).

Иначе, Гроцка се мало разликује од села по што већина њених становника држи и ради земљу, као и други сељаци.

Али Београд, који је само по управи одсечен од свога округа, остао је ипак једино место за продају и куповину свему округу, осем онога што се купује по сеоским дућанима, којих сад има скоро у сваком селу.

Села су у овом округу средња по величини; мања од моравских, али су већа од многих планинских села.

Ево их свију поименце. Међу њима, која год нису била у списковима од 1822 године, та ће бити штампана курзивом; а која су тамо била, па их нема сада, та ће се на дну списка казати у примедби. Знак □ и уз њега година показују кад је у ком селу отворена школа.

Срез врачарски

Редни број	Имена села	Број пореских глава	Приближна даљина од оружног места	Редни број	Имена села	Број пореских глава	Приближна даљина од оружног места
1	Жарково □ 1841	144	1	4	Рушањ □ 1870	94	3
2	Кнежевац	62	1½	5	Пиносава	88	3
3	Железник □ 1840	170	2	6	Ресник □ 1870	112	1½

Редни број	Имена села	Број порес- них глава	Прибавна даљина од оружног места	Редни број	Имена села	Број порес- них глава	Прибавна даљина од оружног места
7	Бели Пот. □ 1873	120	2	14	Калуђерница	75	1½
8	Кумодраж	121	1¼	15	Миријево □ 1849	116	1
9	Раковица	26	1½	16	Вишњица □ 1839	120	1¼
10	Јајинци	37	1¼	17	Сланци	130	1½
11	Бањица	25	1	18	Вел. Село □ 1836	222	2
12	М. Мок Луг □ 1864	108	1	19	Винча □ 1857	134	3
13	В. " "	161	1	20	Лештани	57	2½
				Свега . . . 2.122 —			

II Срез грочански¹

1	Бегалица □ 1867	170	6	10	Сенаја	49	7
2	Пударци	108	6½	11	Шепшин	85	7
3	Камендо	87	6½	12	Дражањ	106	7
4	Брестовик	77	5	13	Мали Пожар. □ 1865	124	7
5	Зуде	79	4	14	Рипањ □ 1824	378	4
6	Заклопача	141	5	15	Болеч	105	3
7	Врчии □ 1860	181	5	16	Ритопек □ 1838	145	3
8	Гроцка □ 1839	309	5	17	Умчари □ 1866	222	7
9	Мала Иванча	127	6	Свега . . . 2.593 —			

III Срез колубарски

1	Шопић □ 1862	166	12	18	Барзиловица	97	14
3	Лукавица	27	12½	19	Петка □ 1873	94	12
3	Куке	74	12½	20	Телије	62	13
4	Стубица	43	12¾	21	Шушвар	23	12¼
5	Бурово	16	12½	22	Вреоци □ 1855	173	10
6	Барошевац □ 1845	91	12	23	Цветовац	44	9½
7	Црњени	61	12½	24	Црњени	97	9½
8	Зеоке	71	11½	25	Медошевац	57	10½
9	Венчани □ 1854	158	12	26	Јунковац	83	9½
10	Стрмово	20	12	27	Сакуља	40	10½
11	Тулези	86	12	28	Араповац	80	9
12	Пркосава	27	12	29	Рудовци	74	13½
13	Трбушница	92	13	30	Крушевница	62	13½
14	Бистрица	45	12½	31	Даросава □ 1858	158	14
15	Чибутковица	97	14	32	Прогореоци	55	13½
16	Дудовица	70	15	33	Миросаљци	128	10½
17	Жунањак	53	14	Свега . . . 2.524 —			

IV Срез космајски

1	Парцани	106	6	5	Поповић □ 1867	190	6
2	Бабе	47	6½	6	Младеновац □ 1867	147	9
3	Ропчево □ 1864	220	7	7	Рајковац	71	8½
4	Ђуринци	54	7	8	Влашка □ 1845	207	8

¹ Овај се срез звао некад *подунавски*.

Редни број	Имена села	Број порес- ких глава	Приближна даљина од окупаног места	Редни број	Имена села	Број порес- ких глава	Приближна даљина од окупаног места
9	Пружатовач □ 1874	87	10	18	Рогача □ 1804	141	9
10	Међулужје	104	10	19	Ранпловић	161	10
11	В. Иванча □ 1863	269	9 ¹ / ₂	20	Сибница □ 1854	162	9
12	Амерић □ 1870	96	8 ¹ / ₂	21	Губеревци	124	6 ³ / ₂
13	<i>Мала Врбица</i>	26	9	22	Стојнице	162	7
14	Кораћница □ 1854	282	9	23	<i>Слатина</i>	23	8
15	Неменикуће □ 1839	227	8	24	Манић	40	8
16	Дрлупа	101	9 ¹ / ₂	25	Бељино □ 1859	74	8
17	Дучина	88	8	26	Лисовић □ 1874	96	7
Свега						3.305	—

V Срез посаветски

1	Остружница □ 1814	138	3	15	<i>Мељак</i>	45	5
2	В. Моштаница □ 1846	169	4 ¹ / ₂	16	Арнајево	86	8
3	Умка	65	4	17	Рожанци	58	8
4	Пећани	28	3 ¹ / ₂	18	Лесковац □ 1847	71	8
5	<i>Руцка</i>	29	4 ¹ / ₂	19	Соколова	46	9
6	Јасевак	56	6	20	Борак	141	7
7	Мислођин	71	6	21	Шпљаковац	70	7
8	Мала Моштаница	96	5	22	Степојевац □ 1875	143	8
9	Барич	62	5	23	Барајево □ 1871	171	6
10	Конатице □ 1869	119	8	24	Бајевац □ 1843	114	6
11	Врбовна	55	8	25	Вождаревац	83	6
12	Дражевац	112	7	26	Гунцати	54	6
13	Бајевац	53	6	27	Сремчица □ 1875	91	4
14	Вранић □ 1848	256	6	Свега . . . 2.482 —			

Примедба: У Вуковој *Даници* за 1827 (стр. 58 и 59, и стр. 69 и 70) имају имена свих села нахије београдске и грочанске. Та је имена извадио Вук из харачког тевтера од 1822 године. У том списку помињу се у београдској нахији села: *Гукоши, Бранчићи, и Дићи*, која су сад у Качеру, у рудничком округу.

Даље: У београдској нахији помињу се села: *Камен* и *Частрна*, којих сада нема, и наводи се само један *Мокри Луг*, а у грочанској стоје ова: *Баише, Лише, Клименте, Ново Село, Мегаре, Тошцидер*, и *Раковички Прњавор*, којих сада такође нема. Узгред примећујемо, да су и у Вукову списку многа имена погрешно записана, н. пр. Баричи (место Барич), Гожанци (место Рожанци), Бељине (место Бељино), Сенова (место Сенаја), Сакуље (место Сакуља), Врељаци (место Вреоци), итд.

Статистички преглед

ОКРУГА БЕОГРАДСКОГ

Редни број	Срезови	Б Р О Ј										Житеља 1866 г.	Пореских глава 1873 г.
		ОБИТАВАНИХ МЕСТА				ЦРКВА			ОСНОВНИХ ШКОЛА				
		ВАРОШ	ВАРОШИЦА	СЕЛА И ЗАС.	СВЕГА	МИРСКИХ	МАНАСТИР.	СВЕГА	МУШКИХ	ЖЕНСКИХ	СВЕГА		
1	Врачарски . . .	—	—	20	20	4	1	5	10	—	10	10.097	2.122
2	Грочански . . .	—	1	16	17	5	1	6	7	—	7	12.535	2.593
3	Колубарски . . .	—	—	33	33	8	—	8	6	—	6	12.723	2.524
4	Космајски . . .	—	—	26	26	9	—	9	13	—	13	15.958	3.305
5	Посавски . . .	—	—	27	27	7	—	7	7	—	7	12.567	2.482
	Свега . . .	—	1	122	123	33	2	35	43	—	43	63.880	13.026

Кад се број житеља раздели бројем насељених места, онда долази у средњу руку по 524 житеља на једно место. Међу тим, пописом људства од 1866 године, нађено је да има у округу београдском места, која броје:

Мање од 100 житеља . . .	2
Од 101—200 „ . . .	13
„ 201—500 „ . . .	56
„ 501—1000 „ . . .	51
„ 1001—2000 „ . . .	11

У Србији долази на 100 мушкараца 94 женске, а у округу београдском само 93:32, дакле мање. Кад у овом погледу сравнимо житељство у појединим срезовима, онда налазимо да на 100 мушкараца има женскиња у срезу:

колубарском	95:86
космајском	95:06
грочанском	92:88
посавском	91:19
врачарском	90:72

У целом округу има једна црква на 1825 житеља, а једна школа на 1486 житеља. За поједине срезове ове су сразмере:

У СРЕЗУ :	ЈЕДИНА	
	ЦРКВА ДОЛАЗИ	ШКОЛА НА ЖИТЕЉА
врачарском	2019	1010
грожанском	2089	1791
колубарском	1590	2120
космајском	1773	1228
посавском	1795	1795

Занимљив је овде појав, да је срез врачарски, који има највише школа, најспромашнији црквама, док напротив срез колубарски, који је црквама најбогатији, броји најмање школа!

Куће, по селима, у београдском округу, обично су плетаре, т. ј., оплетене чатмом, олепшене лепом, и покривене даском, шиндром, или ћерамидом. Талнара и лубница сада је мало. У старије време, била је дика и доказ богатства кућа шиндралија (покривена шиндром). Данас су куће ћерамидаре оно што су пре биле шиндралије. Кровови наших сељачких кућа нису само обележја разнога укуса, него и мерило народнога напредовања у благостању.

Кад су Турци истерани из Србије, оставили су Србе у *земунцима, талшарама, лубницима, кулачама, и кровинарама*. Доцније, куће *даском* и *шиндром* покривене беху доказ да је народ богатији, и да му је укус развијенији. Данаске опет *ћерамида* сведочи колико да је народ коравнуо у благостању, толико и да је нестало горе за даску и за шиндру. Међу тим куће се данас граде с ниским крововима, више мање четвртасте, с лепим тремом пред уласком, и с једном или више соба.

Сељачке су куће обично ограђене *оградом*; одграђене се могу видети само у каква нерадника, или у какве удовице или у сирочади, којима је хранитељ умрљо. Око куће су махом разне стаје: вајати, амбарови, кош, кошара, млекар, хлебна пећ (на ногама или зидана), качара, и друге стасине према множини и имућности породице.

Сама је кућа најчешће раздељена на две поле: на *кућу* (кујну) и *собу*. У имућнијих домаћина има и по две три собе, али сељаци најрадије живе у *кући*, око ватре, а спавају по вајатима, особито млађи. У соби врло често има по икона на источној страни

а некад и кандило, које се прислужује у очи недеље и празника, кад се сељаци сви кућански¹ моле Богу (сви колико их је год у један мах). У соби стоји и оружје, које није кога од задругара нарочита својина.

Око куће, и око свих тих зграда, обично су шљивари, у којима има, осем шљива, по која јабука, крушка, трешња, вишња, гуња, и готово увек, пред кућом, по које дрво орахово.

Д. ЗАНИМАЊЕ, СТАЊЕ

Становници београдског округа готово су сви сељаци. Готово сви ору и копају, пате стоку, и у опште живе као људи тежаци².

Мени је овде мука, што не знам праве речи, којом би се означавали људи тога стања. Ми велимо: *Сељак, тежак, земљорадник, ратар*. Сва скупа та имена много су, а једно само између њих не казује све. За невољу, узећемо име *тежак*, и њим ћемо се служити.

У београдском округу сеју се ова жита: пшеница, кукуруз, јечам, оvas, крушник; кукуруз је готово главна храна, али има доста и пшенице, особито од последњих година.

¹ Осем што се сељаци, сваки за се и сваки како зна, моле Богу, у очи недеље и већег празника они се збирају сви кућански на молитву. Пре вечере, скупе се сви, полије им се, те умју руке; жене начине од воска свећу, коју старешина савије у котур, па онда скине кандило, прекрсти се, ужеже свећу, и прилепи је до иконе на дирек, или, ако и нема иконе, на источној страни куће. Додаду му кандилу са жаром, он поспе тамњана по жару, овади тим кандилом свећу, себе, и све укућане, који су сви ту, мушки гологлави, а жене с децом у наручју. Сви се лепо накаде на тај дим од тамњана, па онда настаје молитва. Домаћин говори гласније онако како уме; помиње свеце; помиње благе дане, и свима им се моли, да помогну њему и његовој кући. Остали укућани ћуте и само у мислима говоре оно што од Бога желе.

Кад се тако прилично постоји, онда домаћин заврши молитву поклонивши се истоку, па и на десну страну и на леву. То учине сви, и молитва се сврши. После тога, седа се одмах за вечеру.

² Од 63.880 становника, колико је пописом од 1866 године нађено, занимало се земљорадњом њих 60.065 дакле тек 5.98 процента нису били тежаци.

Кад је 1867 године пописивана обрађена земља, нађено је да има 64.623 дана орања разним житом засејане земље; од овог простора било је засејано:

1. Кукурузом . . .	30.592 дана
2. Пшеницом . . .	24.918 „
3. Јечмом . . .	4.420 „
4. Овсом . . .	2.940 „
5. Крупником . . .	901 „
6. Ражју . . .	827 „
7. Просом . . .	20 „
8. Елдом . . .	5 „
Свега	64.623 „

Конопље је било те године посејано 1.441 дан орања а лана само 117. Дувана је било засађено 227 дана орања (понајвише у срезу *грожанском* и *космајском*), а кромпра 936 дана орања. Ливаде захватају простор од 48.618 коса, а стока је и сточарство у добром стању.

Од варива, има: пасуља, боба, сочива, и грашка (мање); од поврћа: купуса, разних лукова, цвекле, родакве, шаргарепе, келерабе, и друге зелени.

За шића, саде се шљиве и виногради. Шљиве су свуд једнако добре, осем што их је многе посушила нека пламењача, за ове последње две три године. Виногради и вино најбољи су у Подунављу, нарочито, у *Ритошеку*, *Гроцкој*, и у *Заклопачи*; у присоју космајском, у *Коракици*, и у *Иванчи*. По попису, београдски је округ имао винограда 21.992 мотике, од којих на грожански срез долази 7.055 мотика.

Од стоке, људи држе: говеда, овце, козе, свиње, коње. Говеда су на гласу у селима колубарским; овце и свиње свуд су осредње, а коза бива мање сваки дан како нестаје брсти. Коњи су такође средњи величином, али су добри за јахање; у кола се слабо прежу. Кад је 1866 године сва стока у Србији пописана, нашло се у београдском округу:

Коња	6.827
Говеда	52.393
Свиња	100.287
Оваца	148.680
Коза	17.801

Свега . . . 325.988 грла, и, према

ондашњим ценама, та је сва стока процењена у 5,873.184 динара, дакле на 1.000 житеља 91.940 динара. У оно време није толико имао ни један други округ.

Кошница има, али сваки дан све мање. Тако је 1859 нађено да има 14.684 кошнице, а 1866 само 10.906, дакле 26 процента мање у течају само *седам* година! Човеку је патриоту немилу што се напушта та тако корисна и тако јевтина стока. Ово је тим чудније, што народно веровање сматра, да је близу смак света

„Кад нестане овце и пшенице,
„Кад нестане челе и цвијета“.

Али произвођење шећера, који ето заузе место меду свуд и у свем, хоће да одоли и самом том народном веровању.

Као што се види, према оволиким радовима, које мора да врши једна тежачка кућа, њој требају многе руке, треба јој довољна снага. То једино, да и не помињемо навике од старине и силу њихову, довољно је да изазове многи уздах за распадањем задруга.

У пређашње време, тежаци су се чвршће држали задруга него сада. Данас је највећа задруга (барем у овом крају о ком сад говоримо), ако два или три брата живе у заједници. Иначе се деле, чим се и други ожени; тако се множи инокоштина, а с њом и — спромаштина.

Задруге, онакве какве нам је предала претходна наша историја, не могу остати; али је предмет за размишљање сваком родољубу и човеку који мотри шта од шта бива, ево ово: *Може ли се одржати само начело задруге, па ма се примена у неколико и изменила према захтевима данашњег живота? Или је боље напустити га да пропадне овако како је почело?*

Уз главно занимање становника београдског округа, оте нам се реч и о задрузи, ама се морамо сад повратити да речемо и још коју о занимању.

Осем тежака, који су маса у округу, има још *дућаниција*; има, у многим селима, по који абација, бојација, терзија, колар, качар, мутавција, лончар, и бовач, премда овај последњи занат раде највише Цигани.¹

Од неколико година, сеоски се дућани множе тако, да их готово има у сваком селу по један, а у неком и по два.

Против њих се устајало с много страна, а и брањени су на скупштинама, и у штампн.

Ми још тачно не знамо све последице од тих дућана за народ; тек некако нема доследности устајати на њих само за то, што ће, божем, сељаци, имајући у селу дућан, више трошити. Они, који дају земљи законе, који цртају правац државној политици, који повлаче министре на одговор и суд, који решавају најнежнија питања из области земаљске управе: ти се не смеју претпоставити тако малоумни, да им ваља склањати с очију свашто, само да у грех не падну. Од лакоумности и других намама лек је школа, образовање народа, васпитавање у њега здраве свести и моралне власти над собом, а не уклањање предмета, који могу да намаме на трошак.

Абације, бојације, терзије, обично су људи са села, који су научили свој занат у вароши, или и где на селу, па га раде или у дућану, или иду од куће до куће те режу и шију. Само бојације имају своје дућане, а не иду по кућама. Земљане суде, циглу, и ћерамиду, граде и жегу лончари и ћерамидари, који су родом највише из Турске. Дрвено посуђе, као: кашике, заструге, карлице, корита; даље: вретена, коленике, и другу уругу за разбоје, граде опет Цигани.

Суде за шиће, бурад, чаброве, каце, граде сами сељаци, као год и плугове, кола, саонице, и све дрвене алатљике. Само у неким селима, ближе к Београду, находи се *колара*, као нарочитих

¹ Грозно је патриоту и помислити, да Србин *ковање, певање, и музику* најрадије оставља Циганима.

мајстора. Они граде тако звана *рабаџйска кола*, која су изгледом различита од шумадинских (а врло здепаста за око).

Сељаци, на невољи, граде и куће сами; али поле имућнији погађају нарочите мајсторе.

Ови мајстори, у раније доба, били су највише *Осаћани*, родом из Осата преко Дрине, или из кога села сокбске нахије¹; то су они који су градили куће шиндралије и дашчаре, с оним високим крововима, и оне цркве с крововима облим на источној и западној страни; а сада су мајстори највише тако зван *дунђери*, из Турске.

Вреће, струнице, покровце, преду и ткају кочетари или мутавџије, који су родом из Турске, или из источних крајева Србије.

Млево мељу у воденицама и сувачама. Воденица има на Дунаву, које се зову *дунавске*, а има их и на речицама, које се зову *поточаре*. Воденице дунавске и суваче граде мајстори из Аустро-Угарске, а воденице поточаре граде сами сељаци. Најбоље су воденице, у овом округу, на Колубари, на Љигу и ваља на Прутену. Само оне мељу *самотегом*; остале су све поточаре, које махом мељу *на уставу*.

На земљи овога округа од скоро има и неколика парна млина: два код Београда, г. Њемеца, на Мокром Лугу, и Заједнице близу ушћа Топчидера, и један у Гроцкој, покојног Илије Гарашанина.

Стање је тежака у београдском округу, добро. Одржава се још доста добра једнакост у имовини: нема сељака веома богатих, али је и безвоника срећом још врло мало. Највећи су имањници у Колубари од Петке до Конатица.

Е. ОДЕЛО

Одело у маторих људи, и у опште у мушкараца, у београдском округу, готово је свуд једнако. Има, истина, разлика, особито у неким деловима одеће, на прилику, у чарапама, појасима, у

¹ Ови Осаћани имају свој особити мајсторски језик, вао и мутавџије. Ми смо навели неколико речи из тога језика под округом подринским.

кроју гуњева, и у другом које чем; али све то тек може да о-пази врло вично око; иначе све изгледа једнолико.

Женско пак одело разликује се местимице једно од другога. У неколиким селима око Београда, као: у оба *Мокра Луга*, у *Раковици*, у *Јаинцима*, у *Бањици*, у *цола Вишњице*, и у *Палилули*, становници су досељени из Сврљига. Њих је отуда преселио Карађорђе, да би тамо очистио линију ратним својим операцијама, а овде опет да заузму пусте земље које су биле остале иза Турака. У тим селима видећете на женама и данас *ручнике* и *трвеле*, као год и у Сврљигу.

У Подунављу, од Београда до Гроцке и до близу Авале, коњга је у жена малена, некако нагнута с потнока на само теме на глави; у Колубари је као и ваљевска, налик на тањирџић на самом темену; а по средини округа, ближе Космају, слична је с крагујевачком; ближе пак Авали и Сави, коњга је висока, налик на „*кокошник*“, који носе руске сељанке око Москве. Младе, по што се доведу, прве године носе о благим данима *венце*, који су врло велики, начињени од куповнога цвећа, и искићени разним перјем и парама; друге године, или управо по што прво дете роде, оне више не носе те венце, него неке *подсмилке*. *Подсмилак* је као и венац, само мањи, и на њему је више смиља него другога цвећа; а после тога настаје обична *коњга*.

Одело је већином рукотворина сељачкога женскиња. Сукно оне тку, ваљари им га носе и ваљају у ваљарицама, у Сребрници, и у Јасеници, а после им га „терзија“ кроји. Платно је њихово, само што купују предени памук. Воје су неке куповне, а неке њихова мајсторџа. У пређашње време имале су велике бротњаке, а сад све иде „бојацији“. Него има, особито у неким селима ближе Београда, доста и куповнога на сељацима, и то њихово јавно мишљење не одобрава.

Има људи који говоре да је наш сељак сада оспротео и оголео. Да је оспротео према пређашњем, ја не знам без тачнијега упоређења, али сам готов да верујем да је „оголео“. Пређе сељак, обучен, наоружан, на коњу, с дугом пушком о рамену, с

пиштољем за појасом, а о јабуци с паром везених рукавица, — беше слика на којој је оку било мило уставити се; а данас, у кошуљици, ма и дугачкој, опасан појасићем танким као подвезица; с дорамком, или и без њега, без тозлука, с чарапама, па још некад и срозанима, у опанцима, — он је ону пређашњу слику изменио и онаказно. Је ли то немаштина, или мода — ова највећа тиранка безукусног света, — ја не могу управо да пресудим.

Ж. ГОВОР

У целом београдском округу говор је источни; обично је правилан, осим неких местимичних изузетака.

Села: *Мокри Лугови, Раковица, Јајинци, пола Вишњице* и *Бањица*, задржала су до данас свој сврљшки говор.

У подунавским селима се чује неки гласоудар у речима, много ближи ресавском него обичном шумадинском. Трећи падеж једнине у придева и неких заменица свршава се у њих на *им*, а не на *ом*, на прилику: „Дао сам твојим сину дукат; одвео сам дете добрим учитељу; наручио сам једним мајстору, итд“.

Средином, од Авале па ка Космају, уза Шумадију, дугачак је гласоудар, онакав као што каже пок. *Вук* (лопац, дукат, жена, вода, и т. д.). Онака се овде, да се у неким глаголским облицима не претварају нека слова, или се губе без замене, на прилику, тамо се говори: *Ити* ћу у Бјоград, а не *ићи* ћу у Београд и т. д; *обрамо* кукурузе, *зденумо* сено, *покушимо* шљиве, а не: *обрасмо*, *зденусмо*, *покушисмо*, и т. д.

У неким речима промењују се или са свим изостављају нека слова: н. пр. *овде* (м. овде), *онде* (м. онде), *онако* (онако), *овлики* (м. оволики), и т. д.

На западу округа пак, у Колубари, особито у селу Врецима, говор је правилан, али је гласоудар другојачији, а и само изговарање је карактеристичније. У овом се крају говори врло често она узречица *кано* (као оно (?)). И који тако говоре, то су *Кановци*. Овим се именом означавају још и сви они селаци, у

којих је дугачак гласоудар на речима, макар и не говорили *кâно*, на прилику: *човек, жена, вода, дукат*¹, итд.

3. ПЕСМЕ, ИГРЕ, ПРИЧЕ, И ДРУГЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ

Јуначких песама, којима би место постања био београдски округ, ја не знам. Сећам се само почетка једне јуначке песме, која би могла бити из Авалине околине :

„Закукала снаа кукавица,
 „На Торлаку према Раковици,
 „Усред зиме, кад јој време није.
 „То не била снаа кукавица,
 „Веће мајка Чарапића Васе.“²

Гусле су још врло мно накит у свакој кући шумадинској. Ако овај округ није већ поодавно виђао великих бојних позорја, или каквих драмских сцена, од којих једра осећање, и потиче песма, он се бар слади песмама свега српског народа. Неколики новији догађаји у Београду слагани су истина у песму, и не врло лошу, али је још рано да би се та песма могла већ записивати докле год не прође кроз више певачких уста, док се не дотера и не усаврши том критиком за производе од ове врсте. Место дакле јуначких песама, за које се не виђа мотива, жива се уобразиља често излива и у песмама шаљивим, подругљивим, да про- критикује по неки правац свога друштва, или поступке појединих личностî. Тако се за по нека села песмом казује карактеристика њихових становника или правац њиховог рада, на прилику :

¹ Они који не отежу оволико, подсмевају се овима за то отезање. Тако се прича, да је неки Рудничанин упитао Вречанина :

— Колико ви плаћате пореза ?

— Дукат, одговори питаи.

— А ви ?

— И ми дукат, ама краћи него што је ваш, одговори шаљиво Рудничанин.

² По свој прилици, ова је песма спевана о јуначкој смрти *Чарапићеве*; али, на жалост, писам могао ни од кога дознати је целу.

За село Ресник :

„У Реснику, болан; сукњу¹ носе,
 „Сукњу носе, а сурутку просе :
 „Једну козу девет кућа музе,
 „Још се хвале да се добро хране,
 „И од сира карауле граде“.

За Остружницу :

„Остружнице, ти се не бој глад! !
 „Родила је Сава кесегама,
 „Чпбугџина међа трњинама“.

За Вранић :

„Хеј, Вранићу, зар си и ти село?
 „Брдом куће, а долем бунари
 „И у њима хладне воде нема“.²

За Поповић :

„Поповић је село поносито;
 „У години три пореза даје:
 „Један цару, а два Исиду“.³

За Врчин :

„Врчин село варошња касаба :
 „Седам кућа а осам бунара,
 „Па им опет жене неопране.“

За Рипањ :

„Рипањ село, та то ти је варош !
 „У њему су пашали девојке :
 „Саме суде, саме пресуђују,
 „Свако вече по једна утече!“

¹ Осуда, кад се оставио зубун, па се узела куповна сукња.

² Ово је често певао, пролазећи с војском кроз Вранић, сам славни јунак *Милисав Чамчија*, као што уверава г. Панта Бели, намесник вранићски.

³ Механдџи. За име овога села прича се, да је остало од некаква Стојана Поповића, који је из Поповића одвео на Косово 400 војника!

За Парцане :

„Парцани су село помадено,
 „Помадено али окићено,
 „Окићено момком и девојком“.

За Ропочеву:

„Ропочева на зло је почела,
 „Како ради, и горе ће проћи!“

За Сибницу :

„Сибничани сплом варошани:
 „Седам кућа једну козу музу,
 „Још се вале, да се добро хране,
 „Деца им се у сурутки даве —
 „Седам кућа, једна летурђија...“

Осем оваких песама за цела села, имало је у старије време (а можда има и сад) песама, које су, као у каквом венцу од разнога цвећа, давале слику свега једнога села, или, боље рећи, целога појаса, који је кад био предмет песме.

У Рипњу, за мога детињства, певала се једна песма, у којој су сваки момак и свака девојка онога доба били оцртани према својим својствима. Не знам је сву сада, него се само сећам њена два три стиха :

„Витлић злата, Лукићева Марта,
 „Пар пиштоља Стојна и Станија,
 „Бисер-грана Станкићева Јана.....“

Сад овога нестаје. Настаје другојачији живот, па и појезија се излива на други начин. Шта школа има ту да ради?...

Најпосле биће на свом месту, да овде изложимо и једну песму о Христовом страдању, коју смо нашли у селу Вранићу, у рукописном зборнику из половине прошлога века, који се чува у кући *Милоша Поповића*, из тога села.

Песма та није без вредности и у проучавању развитка књижевности наше. Она гласи овако :

„Помози нам, милн Боже!
 Без тебе се то не може,
 И тебе се слава пое,

Христяни се тебе бое
И они се славно моле.
И нама ће Бог помоћи
И по дневи и по ноћи,
И нашему домаћину
Кои крсно име слави:
Помогло му крсно име
И сви Божи Апостоли,
И Христови благослови!
Ой Бога ми браћо наша!
Страшна ти е песањ ова,
Света тайна Исусова,
Кад ли Исус земљи сиђе,
Кад ли Исус земљом пође,
Опази га пилатија,
Мисли нѣга да увати,
Али Исус знадијаше
С Апостоли куд ођаше,
В'ро... граду доођаше,
Безумни га одадоше
А бездушни продадоше
За дванаест сребрника.
Юде Христа уфатише
И на муку удареше,
Друго дела потворише
По земљи га оборише,
Ђулетима предајаше
И копљима прободоше,
На ченгеле растезаше
И саблама расецаше,
Још Исусу не верую
Да су нѣга намучили —
Горче муке изволеше:
Свето древо прекрстише
И железом заковаше,
На крсту га прегвоздише,
Беле ноге, беле руке.
Још Исусу не верую
Да су нѣга намучили —
Грче муке изволеше:
Трнов венац оплетоше,

На главу му вазложише,
Лучь подъ нокти подгонише.
Сяйни лучи погореше
Нокти нѣму не гореше,
Отаде га ваздвигоше
У гробницу Адамову.
На томе их ноѣца заста
Вниде (тако) страже поставише.
Ту приступа Божа майка,
Она снѣу тайно збори,
Те се нѣму славно моли:
„О давори Исус' сине!
Можеш ли се одгвоздити
И са мноме говорити,
Још говори Исус сине
„Ид' одатле, майко моя!
Не показуй дела твога,
Не показуй лица твога,
Опазићете Платија
Те ће тебе уватити,
Горе ће те огрубити,
Горе тебе него мене.
Ой Бога ми майко моя,
Пази майко Јову мога
Јову мога крститеља
Меште мене дарова ти. —
Тамне ће ми дворе дати,
Тамне дворе затворене,
Што ни откудъ врата нема,
Нема врата ни пенћера;
Тамо нема друштва, нема;
Грозни црви (ће) месо ести
А пауци очи пити,
То ће мое друштво бити,
Давор смрти! горка ти си!
Ой Бога ми майко моя,
Любезно се састаните,
У гробницу ме погребите,
Крст код главе воздвигните
Чашу вина једну рамну
Другу пуну.....

За Христову славну круну.
 Кад се Исус натраг врати,
 Онда ће се сви кајати;
 Ко се хоће покајати
 И Исуса веровати:
 Свето дрво целивати
 Целивати даровати
 Благо њму и до Бога
 И код наске и код Бога.
 Ко се не ће покајати
 И Исуса веровати,
 Свето древо целивати,
 Целивати даровати —
 Ој Бога ми браћо наша!
 Хришћани се Бога боје,
 Те се они славно моле,
 И њима ће Бог помоћи
 И по дневи и по ноћи,
 И об дан и об ноћ
 (Свој) браћи Бог на помоћ“.

Игре колске познате су ми ове: *Четворка, Острољанка, Нишевљанка, Поломка, Шарено коло, Ситници, Дуда, Палежанка, Бурђевка, Зора, Србијанка, Бугарија*. У старије време, играле су се: *Дуда, Дунеранка, Врбница, Маџарица, Каријера, Крива, Пљескавац, Иоџерка, Шакајдо, и Варошанка*. Ове су се играле уз гајде (свирале). Већ је готово свуд уобичајено да Цигани свирају, и још они да певају иза леђа гостима кад ручају. Ово не може да не ожалости Србина родољуба. Народ, који је у свету чувен и уважен највише са својих песама, тај народ данас, у тренуцима свога веселог расположења, зове Цигане, да му, несложном писком ђеманчетâ, и наказним језиком својим, задовоље потребу хармоније, да му развеселе срце песмом, која му је толико драга, али коју он, ваљда угледавши се на Турке, или на некадашње поносите Римљане, даје плотима да је изводе, а он само да је слуша и ужива!.....

О, школо народна! колико ђли је и овде велика и родна мисија твоја!.....

Прича не знам, којима би се београдски округ могао

одликовати од других братских округа. Поменућу само неке, које у невиној пошалици приказује село селу или крај крају, те се тим и једни и други веселе а и поучавају.

Тако доња села, која су поближе Сави и Дунаву, дпрају она горе, која су око Космаја и даље. Становници оних првих зову становнике ових других *Херама*, а они њих *Шијацима*. То тако иде на југ чак и преко границе Србије. Ако запитате у Рипњу

— Које су Хере? Одговориће вам, да су *тамо горе око Космаја*. Око Космаја опет рећи ће вам, да су Хере *горе око Рудника*. Око Рудника ће то име дати онима *око Јелице и Челмерна*, а тамо ће га пренети чак онамо преко границе данашње кнежевине Србије.

„Шијаци“ се дакле смеју Херама, како су Хере ширети, како су прости ама хитри, и врло досетљиви у невољи. А Хере то исто враћају Шијацима. На прилику, први причају како су Хере виделе наломљену врбу која је шкрипала, па мислећи да је жедна појиле је; како је Хера, видевши пуце од грозда, мислио да је вражје око, итд. А Хере опет, како су Шијаци бројали волове на орању.

— Пустили, веле они, Шијаци волове да напауе на по дне. Волова је свега у плугу шест. Кад их хтедну кошкати после паше, а то њима пет волова, шестог нема; јер су бројали овако: „Ето, сивоњу знамо; један, два, три, четири, пет! Нема шестог! Број ти Миловане! — Милован броји: „Добро! сивоњу знамо; један, два, три, четири, пет; аја, нема шестог“. Док није на њих ударио Хера, те им казао; да је шести сивоња, кога они сви веле да знају, а не броје га.

Од београдских села, највише се прича о Вреоцима и о Вреочанима. Што се год казује за те Колубарце сведочи неку особину духа њиховога, као год што им је и говор одличит од других.

„Ишли, вели прича, Вреочани из Београда уза Саву. Хотећи препречити и скратити пут, ударе на росну ливаду.

— Ко ће сад, ка̀но, први да обија росу? упитају се они.

— Ајде ти Миловане; у тебе је боља обућа.

— Не ћу, ка̀но; него нека иде Марко, он је досад ишао најстражњи.

— Што баш ја, рекне Марко; право је да иде Војин напред, он се скоро оженио.

— Немџте, него да се уватимо за руке, као кад се игра кетуше, па свак нек обпја пред собом своју росу.

Тако и учине. Сваки је обио своју росу, али је газди потрвена ливада....

Друга прича казује ово:

— Како је на њиви, Живане? упита Вреочанин Вреочанина једнога лепога дана, после спасовске кише.

— Не може бити боље, Стеване! Баш, ка̀но, пасуљ мили уз тачку (тако напредно расте).

Сутра дан груне из ненада град на поље Врелачко, и већ хоће све у корен да сатре. Живан стао под грм на увратинама, гледа шта се чини од толиког његовог труда, и тако лепих јучерањих нада, па тек од једном као подругљиво рече:

— Е, удри Бого, удри! Па сутра сиђи, те се сам шири по Вреоцима!

И. ПОДЕЛА ЗА УПРАВУ

Ми не знамо тачно, како је Србија била подељена ради управе за време Турака. По оном, што је затекао устанак 1804, рекли бисмо, да је она била раздељена на нахије, нахије на кнежине, а кнежине на општине и села. Средишта су нахијама била она места, у којима је седео *нахијски кнез* (оборкнез), а средишта кнежинама она, где је седео *кнежински кнез*.

Тако је то остало и по устанку, само су назвања старешинска некад у нечем мењана.

„*Вожд*“ је био глава земље. Он је слао своје заповести „оборкнезовима (војводама); оборкнезови кнежинским кнезовима или „капетанима и буљубашама“, ови су пак управљали народом кад је мир, а кад је рат, купили војску и водили је у бој.

Београдска нахија имала је ове кнежине: *посавску, колубарску и турјску*; а нахија грочанска ове две: *подунавску, и космајску*¹.

¹ Ова су се села бројала у Грочанску нахију, 1822 године: Кораћица, Пружатовца, Међулужје, Амерић, Неменикуће, Иванча Ве-

Поште су биле : Главна у *Београду* ; после у *Борку* и *Рогачи* ; а у нахији грочанској, у *Гроцкој*, *Ришњу*, и *Ропчеву*.

Доцније, Кнез Милош назове старешине округа *исправницима*, а старешине кнежина *капетанима*. Целокупна пак окружна власт звала се, за његове прве владе, некад „*магистрат*“ а некад „*исправничество*“.

Доцније, од устава 1838, нахије се прозову *окружја* — *окрузи*, кнежине се прозову *срезови*; старешине окружне *начелници*; среске, *срески начелници*, а *суд* се са свим одвоји од полицјске власти.

Сад је београдски округ подељен на пет срезова : *Врачарски*, са столицом у Београду; *Грочански*, са столицом у Гроцкој; *Космајски*, у Ропчеву; *Колубарски*, у Шошћу¹, и *Посавски*, на Умци.

Некадашња кнежина или срез турџски, раздељен је нешто у космајски, а нешто у колубарски срез.

По црквеној управи, овај је округ део београдске јепархије. Окружни његов прота седи у Београду ; а има и један „*намесник*“, који борави у селу Вранићу.

Као војници, становници београдског округа, чине за себе *Бригаду београдскога округа*. Управа ове бригаде стоји под војним министром, и наводи се у Београду.

Ј. НОВЕ ТЕКОВИНЕ

У нове тековине мора се урачунати

Пут од Београда на Гроцку к Смедереву, 9 сата дугачак, сав насут;

*Пут од Београда уза Саву на Остружницу до брда Дубокога, преко кога још није начињен*² *онамо до Колубаре, за Ваљево и за Шабац.*

либа, Шеншин, Младеновац, Рајковац, Ђуринци, Влашка, Бабе, Ропчево, Поповић, Пардани, Пожаревац, Сенаја, Дражањ, Пударци, Камендо, Лине, Умчари, Бегаљица, Заклопача, Ритопек, Болеч, Винча, Миријево, Вишњица, Вел. Село, Сланци, Мокри Луг, Кумодраж, Башче, Клименте, Ново село (сад ова три села нема с овим именима), Лештани, Мегаре (нема га сада), Топчидер (расељен је), Калуђерица, Реснић, Јанци, Бања, Прњавор Раковички (?), Рушањ, Пиносава, Бели Поток, Раковица, Зуце, Рипањ, Иванча Мала, Врчичи. (*Вук, Даница* за 1827, стр. 69 и 70).

¹ Готово пре у *Стубици*, али се зове и пише у *Шошћу*.

² Сад се баш просеца.

Пут од Београда преко Врачара на југ, поред Авале на Трешњу ка Крагујевцу до Међулужја, сав насут.

Ови су путови сви насути; само се не могу хвалити великом добротом, за то што је у овом округу огодно шљунка, па се често оголи камен којим су путови патосани те путовање бива веома тегобно.

Први путови, које је Кнез Милош „прокрчивао“ кроз Србију, звали су се „крченици“. Прича вели, да је он просио за сина девојку у некаква краља, па краљ послао своје људе да виде: каква је земља Србија, и је ли прилика невести, одви краљевској? Посланици ти дођу у Крагујевац, и, у разговору, кажу Кнезу Милошу

— Све имаш, све имаш; само немаш путова.

За то Кнез одмах нареди да се крче широки путови, те су, за то, ископавани грмови од неколико стотина година, да се путови прошире.

То су били путови „крченици“.

Иза њих, дошли су путови *насити*; и њих је, мислим, први почео градити у Србији покојни *Илија Гарашанин*, који је, као министар унутрашњих дела, имао под собом и јавне грађевине.

Нове цркве имају: у Кораћици, у Венчанима, Барошевцу, Сибици, Бељину, Поповићу, Малом Пожаревцу, Јунковцу, Моштаници, Петки, Баричу, Ритопеку, и Винчи.

Нове школе имају: у Кораћици, Мокром Лугу, Венчанима, Даросави, Баћевцу, Иванчи, Винчи, Рушњу, М. Пожаревцу, Шопићу, Петки, Бељину, В. Моштаници, и у Конатицама.

И ако овај округ, сразмерно, има највише школа и цркава, опет му се саме грађевине школеке ни мало не одликују. Веома заузет за школу¹, он често трпи да му се деца уче у зградама, које нису удесне ни за науку, нити за здравље дечино.

Механа сад има више лепих и пространих.

Има један особито леп мост на Љигу, од тесаног камена, који је стао близу милијун гроша. Он се налази између села Жупанца и Манастира Боговађе.

¹ Мој је отац водио старијег ми брата Стојана из Рипња чак у Палез, данашњи Обреновац, учитељу Димитрију Ђурђаковићу, јер ближе није нигде било школе.

III

Смедеревски округ

1 Границе и Брда

Границе су овом округу: са севера, *Дунаво*; с истока, *Морави*; с југа, *крагујевачки округ*, а са запада *београдски*, то јест, онај део овога округа, који је некад био за себе *нахија грочанска*.

По простору свом, овај округ иде међу најмање округе у Србији, али по гласу који су стекли његови становници, он је међу првима.

У овом округу нема ни једне планине, ни једног вишег вуса, па ни већег брда. Она његова пола, која се пружа дуж Мораве, готово је са свим равна, и становници је зову нарочитим именом „*Морави*“. Она пак друга, која се сучељава на југу с крагујевачким округом, а на западу се пружа уз округ београдски, малко је брдовитија, то јест, има подужих коса и пуно малих брежуљака. Она се зове нарочитим именом „*Шумадија*“. Тако, кад Кусачанин хоће да каже за кога да је отишао у које село до Мораве, он вели: „Отишао у Мораву“; а кад Лозовичанин опет жели да каже где роди боље вино, он вели, „Шумадија је за вино боља од Мораве“, то јест, села која су по бреговима, малко подаље од моравске равнице, боља су за винограде од моравских села.

2 Воде

Извора је пуно у овом округу, а нарочито у његовој „*Шумадији*“, али ни једна већа вода нема врело своје на његовом земљишту. Њега, међу тим, просецају и квасе:

Јасеница, која извире у осоју рудничком, испод града

Рудника, код места *Тешџерича*; протиче кроз крагујевачки округ, и кроз овај, па се код Великог Орашја улива у Мораву¹. Дужина њенога тока може изнети 10—12 сáта.

Раља извире из села Парцана, у београдском округу, као што је већ казано на свом месту, па протиче и кроз овај округ, и, између села *Радинца* и *Вранова*, улива се у *Језаву*. Дужина њенога тока може имати до 8 сáта.

Језава је моравина растока, која се одваја од матице код села Трновче, у срезу орашком, на 5—6 сáта пре него што доспе до Дунава. Ту отоку гате сељаци до саме Мораве, јер им плави земљу. При обичној води, корито је Језавино суво до села Лугавчине, а одатле има увек воде, јер се у самом кориту налазе неки извори, из којих избија вода. Језава се веруга преко равног поља Годомина, па се, баш испод смедеревског града, слива у Дунаво.

Рача је речица која дели неко време овај округ од крагујевачког; она се стаче у Лепеницу, па с овом заједно у Мораву, а извире у осоју Чумићског брда, у округу крагујевачком.

Велики Луг извире, као што је казано, у Ропчеву, па, долазећи са запада у смедеревски округ, улива се у Кубршницу код Кусатка. Можда би путнице било казати, да се Кубршница улива у Велики Луг, него овај у њу, али је народ тако примио. И Кубршница се зове све до Јасенице.

На четврт сáта од Паланке, крај саме реке Јасенице, извире одавно позната *Кисела вода*, које својства зналци особито хвале². Али извирући близу Јасенице, и мешајући се с водом од „Циганског извора“, вода ова потребује више жртава, па да се доведе у стање, да онолико помаже болесницима, колико би могла по својим природним својствима.

„*Кисела вода*“, још неиспитана, у атару села Водица, па десној страни Јасенице, не далеко од Паланке.

¹ Прича се да је риба у Јасеници необично укусна за јело.

² *Др Линденмајер*, Опис минералних вода. Београд, 1856, стр. 120—123.

3 Равни

Као што већ поменусмо, овај се округ, готово сав, може назвати равницом, особито његова „Морава“, која се, на свом северном завршетку, растеже у дивно и веома родно поље „Годомин“¹, које се пружа од ушћа Мораве до града Смедерева.

4 Шуме

Шуме има и старе и младе. Она је готово сва засебна имовина појединаца. И можда је баш то узрок што је очувана онде, где се одржала до сада. Највише је границе, цера, бељика, липе, јасена, крушке, граба, леске, и др. Букве је врло мало.

5 Рудно благо

Није познато, да има где у овом округу какве руде, нити се налазе какве старе закопине.

Само се зна да угља има више Смедерева, код винограда и крај самог Дунава. Угљен је још млад. Има га, кажу, јоште на месту „Дервенти“, на коси Караули, 2 сата од Паланке, не далеко од пута.

Још су ми казивали, да у виноградима г. Мите Кузмановића, опет повише Смедерева, к западу идући, има *гипса*. А у коси Караули, код села Баничине, има камени мајдан, где се вади бело камење за разне потребе.

6 Остаци од старина

Кулич, град, сад већ разваљен, на утоку Мораве у Дунаво, у дно годоминске равнице.

¹ Продао један Смедеревац једном Ковинцу краву, за коју се знало да даје 8 ока млека. Кад тамо, а она даје само 5 ока. — За што ми, човече, не даде *ону* краву, прекори купац продавца; ова даје само 5 ока млека, а не 8. — Краву сам ти дао исту, одговори Смедеревац: — али нисам с њом и *Годомин* (где је она пасла).

Мисли се да је у Куличу била станица римским лађама, које су пловиле не само Дунавом, него и Моравом.

На Куличу је, као што вели Ј. Каниц, одржао победу *Диоклетијан*¹ над *Карином*, својим супарником, 285 године, после Христа. Но ми подсећамо на развалине у *Кустару*, у Дубравици, на десној обали Мораве, за које г. Медовић² вели да су стари *Маргум*, и где је већа прилика за насеонџе и живље место, по што Кулич изгледа тек као каква кула мањег значења.

На Кулич су биле удариле, и ту се уставиле оне крпалџе, које су 1805 биле пошле из Београда за Видин. Ту су, у једном разговору, хтеле да убију из преваре Јанка Катџа, па је олово омашило, и убило Реџепова момка.³

Кулич се помиње и године 1813, а и године 1815, у другом устанку нашем на Турџе.

Градиште, на један сат и по уз Дунаво, више Смедерева, код орешачке механе. Ту се ваде старе цигље и камен из зидова. Пуно је остатака; ништа се о том не прича. То је место један брџ од *Југова*, у ком такође имају многе зидине.

Југово, на запад од Смедерева, а југоисточно од онога *Градишта*, које мало час поменух, тај је простор пун неких зидова, већ срањених са земљом, рбака од судова, и других знакова, по којима се може мислити, да је ту некад била варош.

Царина, више вароши Смедерева, заслужује да се помене за то, што је ту недавно нађен бунар, 16 хвата дубок, којег постање сви знаци међу чак у доба римско. Даље, у *Ђуриловцу*, има још један бунар, и других остатака од грађевина. Прича вели, да је римска варош била ту, а не где је данашње Смедерево.

Редут, западно од Царине, брежуљак где се и сад познају остаци од војничкога шанца. Неки ово дело приписују Карађорђу, а неки аустријским војсковођама, на име Јевђенију и Лаудону,

¹ Диоклетијан је родом Далматинац. Родно се 245, а умро 313 после Христа. Под старост је оставио царство, па неговао руже у својој постојбини.

² *Гласник* IV, стр. 189.

³ *Вук, Даница* за 1834, стр. 27 и 28.

и мислим да ови последњи имају бар у толико право, што ће ово бити најпре спомени из аустријскога ратовања.

Копорин, стара црква, близу Паланке, у једном красном месту, и код врло лепе воде. Народ је приписује Деспоту Стевану Високом. Врло многи невољници долазе ту сваке младе петке и недеље, да се моле Богу, и да лека потраже у невољи својој.

Видова светиња или *Видова вода*. Десет минута на запад од села *Водица*, испод пута који води у Калуђерицу, у једном грабљаку, између имања Тоше Марковића и масе пок. Огњана Николића из Водица, има извор лепе воде, који се зове како напред казасмо. На сто корака од ове воде, развалине су од старог манастира, за који народ прича да је био задужбина цара Лазара, и да је славио Видов дан, 15 Јуна. *Видова* је вода само 10 минута од *Водичке киселе воде*. На Видову воду долази многи народ сваке младе петке и недеље тражећи лека у разним болестима. Некад ту бива по неколико стотина душа; бива их чак и из пожаревачког округа.

Та се вода зове још и *Василијева*, по неком старцу Василију, који ју је оправљао пре својих 100 година.

Развалине од манастира сад су у ливади Тоше Марковића, из Водица. Људи не ће да казују за ове развалине, бојећи се да им се земља не узме под манастир! Јер причају да ту, ноћу, уочи Видова дне, излазе неки калуђери с белом брадом, па сву ноћ читају, и вичу: „Благо оном, ко почне опет зидати ову богомољу“.

Прича се, да су овде закопани и неки новци и ствари.

Од овога манастиришта до Копорина, биће 1 сат и по.

Калуђерица се зове околна око Водичке киселе воде, 1 сат дужине и по сата ширине. Ту су, прича се, Турци погубили неког калуђера, па је сав тај простор с тога добио тако име.

Тулба и *Провалија*. На запад од вароши Смедерева, неколико минута даљине, на обали дунавској, има једна турска тулба (богомоља), која је сад у пола разваљена, а више ње је место „Провалија“. О тој Тулби и Провалији, управо о њином постању,

има подужа прича, коју ћемо ми изложити тамо где је остављено место за песме и приповетке.

7 Становници Смедеревског округа

а. њихове историјске судбине

Географски положај смедеревскога округа, и догађаји који се у њему извршише под заход сунца српске државне независности, такве су природе, да би се могло очекивати нешто са свим друго у карактеру данашњих смедеревских становника, а не оно што се већ толико пута у њих обелодањивало.

Кад је Деспот Ђурђе Бранковић озидео град смедеревски, мислио је јамачно, да ће бар ту моћи за дуже време очувати душу српској држави; али је то већ био коталац за њу. Само 29 година било је Смедерево стони град свима Србима и Поморју.

Вероломни султан Махмуд II, године 1459, заузео сву Србију, па и Смедерево.

Већ не оста ни једно место, ни једна варош, ни село, где би Србин могао слободно дисати. Него — оста зелена гора, оста кућа хајдукова, кад сила поруши, или оте кућу грађанинову.

Али још док не беше сила турска притисла Србију, у Смедереву, па и у самом двору деспотовом, догађало се нешто такво, што само може да квари народ, а не да га подиже и снажи.

Из престонице своје, народ је тада слушао гласе о тајним убиствима на вери, о тровању, о издајству, о веролому; а находећи се на равну отворену земљишту, куда дера сила са истока, смедеревски су становници били у положају да подлегну, да малакшу, да се пониште, да ослабе срцем, карактером. Али Боже сачувај! Они су све то издржали и изашли светли, готови на борбу, снажни на рад, кад год их позове каква узвишена мисао, каква ствар отаџбине и народа српскога.

Путници, који су пролазили кроз Србију за црних дана њезиних, и који су оставили каквих бележака о свом путу, причају, да је на простору од Гроцке до Баточине, дуж друма цариградског,

шетала читава војска од хајдука, тако, да су Турци, примајући и пропраћајући посланике пријатељских владалаца, морали их спроводити не само великом пратњом од Јаничара, него су још узимали и гомилу „пусте српске момчадије“, која је боса, с тојагама, ишла уз њих. Ово су чинили, вели се за то, да би их „горски царевци“ пустили с миром, штедећи ову голу момчадију, као браћу своју.

И ово пада баш у оно доба, када је поносни Будим био сагао своју главу под полумесец.

Сви окушаји Срба да се ослободе од Турака, налазили су одзива у срцу становника смедеревске нахије.

А кад се оно, у почетку 1804, задими барут у Крагујевачкој Јасеници, онај час је мисао о устанку добила одјека и у овом округу. Јер очевидац човек ¹ прича ово:

„Кад Карађорђе разби на *Дрлуци* (селу у београдској нахији) *Аганлију*, и принуди га да се врати у Београд, оде он у село Селевац, смедеревске нахије, да и ову нахију одмеће. Ту нађе на скупу доста људи, који су већ били устали, и изабрали за старешину *Бушу Вулићевића*, из Азање“.

Смедеревци су се и градских својих Турака ослободили пре београђана, јер су се они, на божитње повладе (14 Новембра 1805) предали Србима, који су их отпустили да иду Дунавом у Видин, и да могу понети ситно оружје, а цебану и топове да оставе у граду, који је дошао Србима у руке.

Године 1815, кад је букнуо други устанак, у Такову, смедеревци су онај час скочили, и начинили шанац на *Јабучију*, код Кулича, те тако раставили смедеревске Турке од пожаревачких.

Смедеревци нису били брзи само онда кад је требало устати на Турке за ослобођење своје отаџбине, него њих није мрзило излагати се опасности и онда, када би и домаћа каква сила изашла из граница своје власти, и захтела оно што не подобрава.

Забавна је а са свим истињита она прича, како су Азањци

¹ Пок. *Петар Јокић*.

хтели да изгину не хотећи, по заповести Карађорђа, на силу, ошишати се, и остати без плетеница, које су носили од памтвека.¹

А кад је, доцније, после другог устанка, смедеревски кнез Петар Вулићевић, брат Вујичин, једним непромереним поступком, дарнуо у осетљивост Смедереваца, они су, онај час, букнули као пламен, и из тога се изметнула она чувена *Ђакова Буна*, која, ма се шта о њој говорило, није потекла ни из чега другог, него из тога, што су Смедеревци осећали: да им је ударен велики намет, и да се државни терети у опште неправедно разрезају².

Та њихова одважност, по којој они, без устезања и увијања, хоће да покажу ако им се што види неправедно³, тумачена је више пута као неко својство за осуђивање.

¹ *Петар Јокић*, као очевидац, прича ово: У свим бојевима с Турцима, где се год ухватимо у коштац, наши страдају више него Турци. Турци Србина шчепа за перчичи, па му не да мрднути, а Србин Турчина нема за што да ухвати, јер му је глава обрђана. Карађорђе заповеди, да се сви Срби шишају. Заповест се вршила свуда, а неколика смедеревска села поруче свом војводи Вујици: — „Доста је Карађорђу што заповеда нашим главама, а наше ће главе заповедати нашим кикама!“

Вујица тако отише Вожду.

На такав глас, дигне се Вожд собом у село Азању. Кад се и ту не изврши на лепо заповест, он дозове све неошишане Азањце, опколи их војском, и каже да ће пуцати, ако се не хтедну ошишати..... У Карађорђа није било шале. То су знали и Азањци; али су драге своје кике, а још дража *своја воља!* По команди, пушке се управе на нишан, а они још двоуме: да ли да с кикама даду и главе?..

На један мах, повиче између њих неки млад ђаволан:

— За Бога, људи! ми смо права деца! За кике хоће човек да нам узме главе; та док је глава, биће кика, а ове да дамо, нека му се хала засити!

С тугом су и мумлањем пристали сви, да се ошишају...

² *Cunibert, Essai Historique, I, стр. 221—222.*

³ Није од штете да се зна и ово: Године 1863 наређено је било, да се понише имање свију становника у Србији, да би се добила основица за правичнији разрез данка. Смедеревци Јасеничани поплаше се да то не буде само засторак, иза кога ће доћи већи

Што се тиче нас, ми бисмо, гледајући на географски положај овога округа, и на прошлу судбину његових становника, пре могли ово својство сматрати као неоспорни знак развијеније свести, као похвалну црту у карактеру, него да бисмо имали узрока покудити га.

Бацивши овако лак поглед на прошлост становника смедеревског округа, ми ћемо сада гледати да поменемо неколике људе између њих, људе, за које се зна, да су стекли права на наше спомињање.

О, ми не смемо ни да мислимо, да ће наш списак тих заслужних имена бити потпун: ми можемо поменути само оне, за које смо што могли да дознамо. Они пак, који су учинили које добро својој отаџбини, а нису записани, нека се задовољавају, гледајући с висина плавога српскога неба, како је довршено оно што су они започињали и радили, како је испуњена жеља, коју су они можда и у гроб понели.

Свима нашим пријатељима нека је и овде поновљена наша свагдашња молба, да нам јаве што где нађу несправно, или што смо ми, по незнању, прећутали, а заслужује да се каже.

намет на вилајет. Одмах они потрче по селима крагујевачким, која су им на близу, да се договоре: како да се владају кад дође пописна комисија. Сложе се сви, да њихово владање зависи од комисијна објашњења. Ако објашњење буде повољно, добро; а ако не буде, они сви да *ћуте*, да не казују колико ко има.

Али њима ће доћи сваком своја комисија, па је потребно и за тај случај договорити се. А да се не би ражњало по селима, и тако се узбуњивало, уговоре они овакав телеграф између села смедеревских и крагујевачких: У које село пре дође комисија, оно ће на уговореном месту наложити ватру. Ако се село склони да прими попис, на ватру ће се метати сува горива, да пламен избија у вис, а дима да је мало. У противном случају, на ватру да се налаже влажне кровине, те да се она страшно пуши, а пламена да не даје.

(Ово ми је казивао сам срески старешина, г. Л. М., који је ствар извиђао).

Б. ЛИЧНОСТИ ЧИМ БИЛО ЗАСЛУЖНЕ

Станко Арамбашић

Бук у „Даници“ (за 1829 годину стр. 6—8) каже, да је овај Станко био родом из села *Колара*, у Левчу, а покојни Јокић опет вели, да је био из *Велика Села*, у београдском округу. Ма колико да сам распитивао у Коларима, у Левчу, добијао сам увек један одговор : да се ништа тамо не зна за име овога човека.

Не знајући где му је управо место рођења, ми ћемо му учинити спомен у округу, у ком је пао од крвничке руке, као жртва преходница великом народном покрету.

Као што је већ помињано, Станка је Арамбашића поставио био Мустај-наша старешином над свом српском војском, коју је био дигао противу Пазванџије, а пред турском војском био је неки Тахир Балота. Те две савезничке војске дођу у Јагодину, и ту ударе на *Тосун*, вођу Пазванџиних Турака, који се био затворио у цамију. Војници Балотини тајно су желели да успе Тосун, а Срби су се искрено борили против царевoga одметника. Тосун буде побеђен, и побегне у Видни. То је било у Петров Пост, а кад у Белу Недељу, а Пазванџија се дигне на ново, и преко планина продре у Пожаревац.

Мустај-наша позове опет Станка и друге Србе на Годомин, испод Смедерева. Станко поручи Карађорђу, да час пре похита у Годомин. Карађорђу је баш тада био умрло један син, те он да своје оружје и коња свом куму Јовану из Тополе, и пошаље га Станку, место себе. Станко опет пошаље човека Карађорђу да дође на сваки начин, а жалост на страну!

Карађорђе, на таку поруку, узме неколико момчади, и с њима дође у село Липе на Морави. Дотле су се војске већ биле удариле, и царевци су растерали Пазванџинс Турке¹.

У Липама сретне Карађорђе 5—6 Турака, и упита их да

¹ Причају да је Мустај-нашин син био обрекао Србима по 1 дукат за сваку турску главу, и Станко, заузевши пожаревачке винограде, дочека Турке Пазванџине, и 70 глава одсече. Мустајнашићу није било мило кад је видео толике турске главе, али је, веле, ипак платио равно 70 дуката!

ли нису и они Јаничари? Они му нешто преко одговоре. Реч на реч, док дође до пушака, те два Турчина падну мртва. Карађорђе им одсече главе, однесе Станку и Балоти, и каже шта је било.

Кад дођу у Смедерево, дигну се рођаци и суседи оне двојице Турака Балоти на тужбу:

— Аман, за Бога! Црни нам Ђорђе поби Турке на правди!
Балота Ђорђа на одговор:

— За што поби мирне Турке Смедеревце? упита га Балота.

— Ја сам их питао, ко су? они не ће да се кажу; ту се посвађасмо; они тргоше пушке, но моја би срећа, и они падоше. Тако је било.

— Е па, убио, убио; рекне Балота Турцима: — није знао човек, а нису хтели да се кажу, па убио.

Тако се суд сврши.

Балота оде у Београд, Карађорђе у Тополу, а Станко остане „у Смедереву код своје куће“.

Међу тим, *Вук* прича више, да је, на прилику, Балота убио Станку некога влаха Бујду, ни крива ни дужна; а Станко, после, опет да врати жалост за срамоту, убио Турчина, који се био предао Балоти.

После неког времена, Станка убију делије ноћу кроз прозор, у Грујиној кући², у Смедереву, али и он, том приликом, уплеха некога делију, па онда падне и издахне. Делије убију још и његовог момка, па их оба баце у вир језавски, те онде освану. Сутра дан, сарањени су оба у Годомину. До скоро је, кажу, била једна крушка, ниже садашњег навоза, и звала се „Станкова крушка“.

За Станка се прича да је био средњега раста, црномањаст, врло леп човек, и велики јунак.

Ђуша Вулићевић

ИЗ СЕЛА АЗАВЕ

Ђуша Вулићевић, као што је већ помињано, био је један између првих устаника. Њега је сва смедеревска нахија изабрала себи за старешину одмах у почетку 1804. Од тога доба, он се находио највише с Карађорђем.

¹ Тако вели *Јокић*.

² У садашњој Циганској мџли.

Још прве године српске буне, Срби су били опсели Смедерево; Турци се смедеревски замоле да их оставе на миру, а они се не ће ни у што мешати. Тако и буде. Турци су држали смедеревски град, и један део вароши, иначе су се владали мирно према Србима, само се знало шта је турско, а шта је српско. Онде, где су сада Рашићеви дућани, била је Њуприја на потоку: што је од потока онамо ка граду, било је турско, а што је на левој страни потока, то је било српско. На Њуприји је стојала турска стража, која није пуштала никога од Срба онамо ка граду. Ђуша се једног вечера, у Октобру 1805, био малко развеселио с друштвом, па онда узјаше на коња, и, с два своја момка, удари на Њуприју, да иде онамо ка граду. Стража му викне да стане; он не послуша; стражари опале, и Ђуша падне мртав. Узбуни се све Смедерево. Људи с децом и свом нејачи побегну у *Вучак*, а једни у *Шугави Луг*, који је био код данашњег *Шалинца*. Турци опет изнајпре побегну у град; али доцније, кад виде да су Срби такође оставили варош, изађу из града, зађу по кућама те испроваљују пиштољима бурад с вином и ракијом, где су их год нашли, и оплене што су год могли дочепати.

На скоро за тим стигне Карађорђе с војском да каштигује Турке за смрт Ђушину. Он је тукао град најпре с Редута, а после од садашње нове цркве¹. Смедеревски се град није дуго оду-

¹ Кад је Карађорђе тукао Смедерево кумбаром, управљао му је тим послом некав „Шваба“. Падала је веле хладна киша, и Шваба је дрктао од зиме. Кумбара је пуцала овда онда, и ђулад су летела куд које Срби, су сумњали, да Шваба није поткупљен да тако ради.

Шваба припече ђевап уз ватру да што руча.

На један мах, Карађорђе шчепа онај ражањ с ђевапом, па га ободу у коталац Шваби с речима;

— Коекуде, по души те! погоди онде (показујући руком град) као што треба, па ћеш добити и ђевана и пара колико хоћеш.

Сад Шваба избаци неколико метака, па се одмах зада пламен од запаљених кућа.

— Е, коекуде, тако те хоћу, рече Карађорђе, па даде Шваби пуну прегрш дуката (Прича се у Смедереву).

пирао. Срби су варош отели на јуриш, а град се предао, и на божитње покладе (14 Новембра 1805) Турци су оставили Србима: град, топове, и муницију, а ситно су оружје однели. Срби су им дали лађе да иду у Видин.

Ето то је била наплата за смрт војводе Ђуше.

Станоје Главаш

Родом је из села Селевца, али је, кажу, живео у Паланци, где му се и сад познају вотњаци.

Још пре устанка од 1804, Станоје се био одметнуо и тамањо Турке, где је кога доченао. С Карађорђем је био побратим изодавна, и бавио се с њим на зимовнику у Ресавици, 1803-4 године, па их заједно виђамо и у месојеђе, 1804, у тополским виноградима, у самом тренутку када ће планути устанак.

И доцније се помиње у многим бојевима, али га никад не видимо у власти. Значајне су његове речи, које је изговорио, кад су га нудили да буде старешина свему народу: „Добро, браћо; ја сам хајдук, и мене хајдуци слушају, и слушаће ме; али сав народ нису хајдуци, па ће људи сутра рећи: куда ћемо ми за хајдуком? У хајдука нити има куће, ни кућишта: сутра, кад Турци навале, он ће у шуму, а ми ћемо остати на мејдану, да нас Турци арају и робе. Него ви поставите старешину какога човека између вас, који је и до сад био с народом; а ја ћу чинити што могу, као и до сад¹“.

Само у једном запису, у манастиру Студеници, сећам се да сам прочитао ово:

„Помени господи..... домъ и родъ господара Станоја, оборъ войводу²“.

После несрећне године 1813, и Главаш се био предао Турцима, али се ипак врло склањао од њих; јер нити су они њега волели, нити је он њих могао равнодушно да гледа. За време љутог Скопљак-паше, дође он на неку свадбу у село Баничину, не слутећи ни о каком злу. Али је Скопљак-паша³ послао био,

¹ *Даница* за 1828, стр. 163 и 164.

² *Манастири у Србији*, стр. 77.

³ *Милош Обреновић*, од Кнеза *Михаила*, стр. 64.

из Београда, свога човека да како убије Главаша. Близу до Баничине била је караула¹, где су седели Арнаути. Послани убилац довуче се с њих 40 Арнаута, те сви нападну на Станоја. Он се склони у неку колебу, и почне се бранити. Ту је, кажу, седам Турака саставно са земљом. Кад се увати сумрачак, он излети и нагне бегати; али како је био у чизмама, саплете се и падне, а један га Турчин погоди и грдно обрани. Онако рањен, Главаш се исправи и саспе ватру у једног Турчина, који се стропошта, и одмах захрчи издушићи. Станоје му викне, кроза смеј: „Гле! ти од једне ране већ захрча, а на мени оволикe, па ми још није ништа“. Али га снага већ изневери; он падне, а Турци допадну, одсеку му главу, и — као голему драгоценост — однесу у Београд. Скопљак заповеди те се Главашева глава набије на шпљак пред његовим двором. У то доба находио се у Београду, као таоц, Кнез Милош. Један од пашиних каваза рекне Милошу једно јутро:

— Кнеже, виде ли Главашеву главу? Сад је на твоју ред!

— Ваља сам ја моју давно бацио у торбу, одговори на брзу руку Милош: — а ово је туђа што је на раменима носим“.

Мало доцније, Милош је и кавазу и свим Турцима дао у Такову са свим другојачији прави одговор.....

Нека жена из рође Станојеве оде у Београд, и некако украде његову главу, однесе је у Баничину, и сарани код тела његова.

У Баничини се међу тим прича, да су рођаци Главашевидали Турцима онолико талпра колико је његова глава била тешка, па је тек тако добили.

Где је Станоје закопан, копају се и други сељаци, и то се зове *Главашево гробље*.

Кад је Главаш погинуо, имао је на ногама црвене турске чизме, а на леђи црвено од кадифе ћурче с кратким рукавима.

Вујица Вулићевић

ВОЈВОДА СМЕДЕРЕВСКИ

Родно се 1773 године, у Азањи, а војвода је постао после смрти брата свога Ђуше.

¹ Од ове карауле зове се сада цело то брдо, које је највеће у овом округу, *Караула*. То је она коса, којом иде пут из Паланке у Рачу.

Вредно је да изложимо овде причање једнога очевидца, како је Вујица постао војвода.

— Кад дође глас да је погинуо Ђуша у Смедереву, прича покојни Петар Јокић, Карађорђе се дигне из Тополе, и дође у село Азању. Овде заповеди кметовима и бимбашама да изберу кога од вамилије Ђушине, те да им га постави за војводу. Заповедивши то, крене се и оде на конак у Коларе. Сутра дан се ту скупи сва смедеревска нахија, и доведу Вујицу. Он тада није био млад, али није ни мало био виђен за војводу. Карађорђе упита кметове:

— Коекуде, зар тога хоћете да вам поставим за војводу?

— Тога, господару! одговоре они.

— Ама не ће он моћи ништа учинити. Ово је нахија, па је ово војска?

— Нема бољега, господару! одговореше они.

— Е па лепо, коекуде; изиђите, те се опет договорите, па ми онда дођите.

Они изађоше у једну ливаду; ту се мало разговореше, па опет дођоше Карађорђу.

— Е, шта учинисте?

— Ми хоћемо њега, господару!

— Па лепо; кад га хоћете ви, хоћу га и ја“.

Ето тако је Вујица постао војвода. Да ли какво тајно, какво пророчко предосећање није шаптало Карађорђу, да ће баш тај војвода некад скратити његове дане?... То се не зна, али се извесно зна, да је Вожд после увек држао Вујицу за главнога пријатеља свога.

За све време ратовања, Вујица је био један од најпапетнијих управника и најбољих војвода.

Године 1813 затекао се у Делиграду, и ту се, кажу, држао 40 дана још после заузећа Београда¹.

Кад је нов устанак букнуо 1815, Вујица је и тада био међу првим устаницима, и ревно је помагао све намере Кнеза Милоша.

¹ В. Богшић, Разборъ сочиненія Н. А. Попова „Россія и Сербія“ стр. 244.

Ми смо његово име и до сад помињали, а помињаћемо га и од сад више пута, и свакад у пословима врло важним.

Вреди запамтити његов одговор Марашли Али-паши на Белици, кад је овај искао оружје од Срба. На тају поруку, Вујица извади своје пиштоље и рекне:

— Ево мојих пиштоља; ја ћу доћи сутра, па нека ме честити везир убије тим истим пиштољима, али народ оружја не да.

Слан је био и у Цариград, као члан депутације, која је радила да се Србији уступе повластице, подјемчене букурешким миром, 1812.

Године 1817, ноћу између 12 и 13 Јула, у лугу села Радовања, Вујица је извршио једно грозно дело, које Србин, ма којој странци припадао, не може поменути, а да се не испуни гнушањем, и које је већ, на велику жалост, дало крвавих страна српској историји — Вујица је на спавању убио *Карађорђа*.

На месту¹ где је погинуо „Вожд“, Вујица је, после, начинио цркву, и назвао је *Покајница*. Тело пак великог мученика однето је у Тополу, и погребено у цркви, коју је Карађорђе сам начинио.

Последње дане живота свога, Вујица је провео у сиротињи и оскудици.

Не знам управо како се угадно живот Вујичин: различно су ми о томе говорили. А гроб његов кажу да је у темељу цркве бусадачке, на које олтарном зиду, е поља, стоји овакав запис:

„Здѣ почиваетъ рабъ Божій Вуица Вулићевић, изъ Азанѣ, нахије смедеревске, бившій войвода и по томъ кнезъ и депутирацъ народа Сербскаго при Портѣ Отманској вѣрно послужившій своему отечеству. Поживе лѣтъ 55. Представи се у Азанѣ 11 Марта, 1828 лѣта“.

За Карађорђева доба, под Вујицом су били:

Радојко из Селевца, као обор-кнез; *Јанко из Коњске* (садашег Михаиловца), као саветник; *Милосав Лапован*, и *Обрад из Крсне*, главне буљубаше.

¹ Није баш на самом оном месту, него малко даље, где му се учинило да је удесније за богомољу.

Вуле Илић, Коларац

Вуле је служио у кавани неког Турчина у Коларима (у мали Дивичу). Немајући да плати неки дуг, буде затворен, а у то букне устанак 1804. Срби му помогну те утече из затвора, и у селу Умчарима нађе устанике, и умеша се међу њих. У бојевима се одликовао тако, да су га наскоро сви познали. Он се увек одликовао брзином у смишљању, и личним јунаштвом, какво је најбоље показао у боју на Суводолу 1809.

Кад се град смедеревски одвојио од нахије, и, с неколико села до Рађе, сачинио оделити управни круг, онда је Вуле Илић ту постао војвода, и у тој власти остао је до 1813.

Године 1813, Вуле је, као и многи други, пребегао на ону страну, одакле су га спровели у Штанц, у Штајерској, а после је с Карађорђем и другима отишао у Русију.

Под Вуловом се командом помињу и хвале: *Ђорђе Загла*, из Ђлиуре, први буљубаша у Смедереву, човек јунак, сав у ранама. Он је умр'о доцније у Београду; даље: *Јеремија из Лица*, и *Врета из Колара*.

За Вула се прича, да је тако имао крупан глас, да су, кад би он само обично говорио, звонили прозори, и све што је у соби звечало је¹.

Јован Ранчић

ПРВИ УЧИТЕЉ СМЕДЕРЕВСКИ

Благодарећи честитом старини г. Ђоки Спасићу, рећи ћемо неколико речи о његовом првом учитељу, не толико што би он био то заслужно својим педагошким радом, колико што нам даје макар и бледу слику школе ондашње.

Јован Ранчић био је родом из Брестовца (ваљда Брестова), у Ресави. У младости је чувао стоку око Миљкова манастира, те му сету омили црквено певање и читање, и науми да се закалуђери; отац, напротив, хтедне да га ожени, а Јована тек на један пут нестане.

После неког времена, кад су, у Кочину крајину, бегали преко Дунава, нађу га у Паланци, у Банату, спрођу Рама, где служи у школи и учи књигу. Плашећи се очине клетве, врати се кући, те буде

¹ *Историја Милутиновића*, стр. 443.

пре устанка учитељ код крњевачке цркве. А 1806 дође у Смедерево за учитеља.

Деца су се најпре скупила била у школу, и седела на земљи, као Турићи. После неколико дана, дођу дунђери те начине неколико клупа, где се деца наместе. У I клупи седели су букварци, у II часловци, а у III псалтирци. Било је свега 15—16 ђака. Ђаци часловци и псалтирци учили су били пре код крњевачке цркве.

„После неколико дана, прича старина Спасић, дође нам у школу *Југовић*. Учитељ нам рече да устанемо и да викнемо: „поздрављајем!“

Југовић, поред другог говора, узме један ђачки вес (који је за онда стојао 60 пара) и стане питати:

— Ода шта је овај вес? Где се гради; откуд се доноси; и још много. „Ви ћете, рекне он даље ђацима: — бити господа, трговци, мајстори, па треба то да знате“.

„Учио се *Словенски Буквар, Часловац, Псалтир, Свештена Историја, и Катихизис*.

„Доције нам је био испит, на ком је председавао *Југовић*, а било је доста и ђачких родитеља.

„И ако ми готово нисмо ништа знали, прича поменути Ђока Спасић, опет веселијој и слободнијој деци даду по марјаш (8 пара за онда) на пантљици, да га придену на прси. Они, који то нису добили, плакали су, а учитељ Ранчић тешио их је говорећи: учите се ви добро и владајте лепо, па ћете на другом испиту добити по дукат, а не по марјаш“.

„После испита, родитељи ђачки дадоше учитељу, ко талир, а ко дукат, као дар.

„Учитељу Ранчићу, прича даље поштовани његов ђак, могло је бити око 40 година; био је плав; имао је косу до појаса дугачку, коју је савијао и чешљем придевао да му стоји на глави; имао је врло велике бркове, које је често обема рукама завијао. Носио је дугачак реснати гуњ, имао је дугачак чибук, а за појасом дугачку свирајку. Често је ишао по сокацима те дознавао како му се који ђак влада, па би тек сутра рекао: „Мени је моја тица казала, да се ти (казавши по имену који) ниси добро

владао, или ниси слушао мајку, или неовао што, и т. д. него оди клечи“. И такав је ђак морао по $\frac{1}{4}$ сата клечати. Он је и батинао по некад. А колико? колико је хтео: само док вишне двојицу, те ухвате кривога и оборе. Нисам могао, вели старац Ђока, по 2—3 дана седети од његова боја. А мој би отац на то говорио: — Казаћу му ја, да те још бије, да ме не срамотиш, него да се учиш“. Највише сам се бојао те његове проклете тигце.

Из Смедерева је Ранчић прешао у Београд за учитеља. Не зна се куд се део најпосле. Његов ученик додаје: после Ранчића било је учитеља, који су тукли много жешће; и још кад кога бију, нареде, да сва школа у глас пева „*Возбраној*“.

Син учитеља Ранчића, био је после поштар у Гроцкој, па је умрло.

Димитрије Давидовић

Живот Давидовића има права не само на светло место у историји српске књижевности, него и у аналима прве владе Кнеза Милоша. Истина се он није родио у овом округу него у Земуну (12 Октобра 1789), али његове родољубиве кости бораве вечни санак у смедеревском гробљу. Он се упокојио у тој вароши на Благовести 1838. Укопан је чело олтара Горње Цркве. Гроб му покрива бели студенички мрамор, по његовој жељи, с натписом који је он сам одредно: „*Димитрије Давидовић сав Србин*“.

Нама се чини, да бисмо се јако огрешили, ако бисмо прошли сав овај округ, не рекавши Давидовићу: Бог да га прости! и, лака му српска земља, коју је он онако искрено љубио¹ и служио.

Анта Протић

Анта Протић родио се у Смедереву, 18 Априла 1787. Отац му се звао Стојан Стојковић, и био је окружни прота, а мајка Миллица. У Кочину крајину, пребегну му родитељи у Ковин, и њега пренесу. А кад се закључи свиштовски мир, онда, вели он, изиђе ферман од султана, да се Срби врате у своје отачаство,

¹ Гл. *Живот Димитрија Давидовића* од Хаџића, уз *Историју Давидовићеву*, у Београду, 1846.

„да је који царева сина убио, гласно је ферман, прашта му се“. И Антин се отац врати у Смедерево.

Мало доцније, удари куга у Смедерево; Анту пошљу к стрижевима у Скобаљ, а отац му умре у Смедереву.

Њигу је Анта учио у Смедереву у некаква Саве Љотина, у кога је изучио часловац до „Иже на всякое время“. Доцније, код неког калуђера из манастира Војиловице, доврши своје учење, па у том наступи и устанак 1804 године. За време ратовања (од 1804—1813) вели он, да је добро пролазио, јер су га „Срби требовали, што је био писмен“.

Године 1813 пребегао је и он у Немачку, и отишао, после, у Хотин, у Бесарабији.

У Србију се вратио 1815, и одмах је био на услузи Кнезу Милошу у преговорима с Марашлијом. И после је био у разним службама, док није дошао устав 1838. Те године постао је саветник.

Кад је Кнез Милош отишао из Србије, а Кнез Милан умрo, онда старешине народне у Београду пошљу¹ Кнегињу Љубицу и Анту Протића у Влашку да доведу Кнеза Михаила.

Из Влашке је с Кнезом и Кнегињом ишао у Цариград, и вратио се у Србију 1840.

Кнез Михаил га тада постави за попечитеља Финанције. После године дана, одмени га Павле Станишић, а он се врати у Савет. Године 1842 (25 Августа) прешао је у Немачку за Кнезом Михаилом, а по што се отуд вратио, живео је у Смедереву, имајући 600 талира издржања.

Умрo је 28 Новембра 1854 у Смедереву.

Анта је знао како је убијен Карађорђе.

Он је неколико пута бивао питан о догађајима, које је упамтио, а нешто је и сам бележио, али не знам где је то сада. Ово што побележисмо извадили смо из једне записке, коју је он сам дао проти смедеревском пред своју смрт, да му по њој састави беседу надгробницу.

¹ 22 Августа, 1839.

Анта Протић поклонно је онај плац где је смедеревска школа. И сад стоји у зиду нове школе с источне стране овакав запис:

„Сему училишту при благовѣрному Государу Милошу Обреновичу, ктиторуъ бысть Антоніе Протичъ, въ Смедеревѣ, 4 Новембра 1826“.

Бог да га прости!

Милоје Ђак

Родом из села Кусатка. Још од године 1804, био је војник у рату за ослобођење, доцније је био писар у војводе Вујице. Несрећне године 1813, прешао је у Аустрију, а 1815 вратио се у Србију и отпочео трговати живим малом.

На тај начин, био је већ човек познат у народу.

Године 1825 видимо га на челу смедеревских устаника, који оружаном руком потражише: да им се укину кулуци, да се смање и правичније разрезују данци, и да чиновници не чине никаквих самовољстава по народу. Под његову команду скупило се било до 5 хиљада људи, које је он повео право ка Крагујевцу. У Тополи сретне га Вучић, послан од Кнеза Милоша против бунтовника, и, на брду *Оиленцу*, разбије га, и војску му растера. У том боју је и Милоје рањен.

Он, после несрећне те битке, побегне к Београду, па у мекани села *Мокрог Луга*, савладан болом, застане да се вида. Ту га познаду, ухвате, и одведу Кнезу Милошу, у Баточину.

Кнез га постави на коња, јер се није могао држати на ногама, и изведе пред војску, која је ту буну утишала.

— Ово је онај, браћо, рекне Кнез војницима: — због кога сам вас морао отрзати од ваших кућа и послова“.

Војници оборе плотун, и Ђака саставе са земљом. Његова је глава послана београдском паши, који је је набио на шљак пред градском капијом, где је стојала неколико дана.

Паун Јанковић Баћа

РОДОМ ИЗ СЕЛА КОБСКЕ¹

Био је секретар Кнеза Милоша, министар просвете, и финансије врло дуго време. Он је издао први закон за основну,

¹ Сад се то село прозвало *Михаиловац*.

средњу и највишу наставу, 23 Септембра 1844. Окушавао је своју снагу и у дидактичком песничу. Последњи дани у животу били су му веома мутни.

Био је човек омален, пун, малко ћелав, и у опште некосмат. Био је у Русији, и за то га је Кнез Милош прозвао „Баћушка“ = Баћа. Ово му је име било до смрти познатије од крштенога.

Умрло је у Смедереву, 13 Јула 1865.

Најпосле, у „Српским Новинама“ од 27 Маја 1867, бр. 57, налазе се имена оних, који су први пристали уз таковски устанак, 1815 године. На овом јуначком састанку не видимо синова само из округа: подринског, крушевачког, александрачког, кнежевачког и црногорског, који су тако јако били притиснути, да нису смели главе дићи за онај мах, а из свих других има их доста.

В. МЕСТА ЧИМ БИЛО ЗНАТНА

Липе, село 1 сат од Смедерева к Морави идући. У том је селу, у Јуну 1689, био логор Марграфа Лудвика Баденског, одакле је он, 26 Јула, писао цару ово:

„Некакав *Бранковић* растура овде многа писма по народу, позивљући га на оружје и да пристане уза њ; он се издаје за природног наследног господара или Деспота од Србије, Босне, Миџије, Бугарске, Тракије, Срема и свију земаља од Осека до Цариграда, и хоће да формално њима влада и управља. Генерал Хајслер чешће ме опомињаше да пазим на њ, јер је због сувише тачне кореспонденције с кнезом од Влашке не мало подазрив; ја ништа не знам о њему, и не ћу у напредак тако што допуштати, докле не добијем од В. В. најмилиствивију заповест: како ћу се у овој ствари владати“.

На ово му цар одговара из Линца, 5 Августа 1689: „Што се тиче *Бранковића*, то је онај који је био у Бечу заједно с другим посланицима пређашњег кнеза Влашког; због тога ће се ваша љубазност постарати да га лепим манирима и под ма каквим изговором к себи домамите, по том да добро на њ пазите, и ако буде потребно и лично да га притворите. Иначе ми се пријав-

љивао некакав *Павле Бранковић* молећи ме да му дам писмо на вашу љубазност, које сам му ја под данашњим датумом in terminis generalibus најмилостивије и учинио“¹.

Јабучје, у дво Годомина, где су Срби, 1815, начинили ша-нац, и чували, да Турци из Смедерева и Пожаревца не би могли помагати једни другима.

Овде је и 1809 било бусија, кад су оно Турци, после пропасти на Каменци, допрли десном страном Мораве чак до Дунава, а и године 1813 такође се ту давао последњи отпор сили турској.

Широка Брвина, прелаз преко Језаве у моравски луг, код села Лугавчине. Године 1813, многи је народ био прешао преко те Брвине у моравски луг, у збег. Турци спазе и пођу да поробе тај збег. Срби их дочекају на *Широкој Брвини*. Ту је неки *Милосав Јолда*, с косом у руци и једним пиштољем за појасом, јуришио на 40 Турака. Кад он смлати тројицу косом, други се врате, и оду својим путем, а збег остане на мпру.

Мркоњића гроб. На јужној страни села Баничине, на брегу, налази се један гроб, који народ зове *Мркоњин гроб*, или *Мркоњића гроб*. Прича се да је тај Мркоњић био хајдук, да је имао велику чету, и да је ту сарањен после смрти; али кад је и како престао живети; одакле је био родом; како му је било крштено име, нико не зна. Нити се могло дознати, има ли овај Мркоњић какве год везе с оним Петром Мркоњићем, који се помиње као господар од града Сокола у II књизи народних песама, стр. 96.

Колари, село на левој страни Раље, 2 сата на југ од Смедерева, на које је ударао пређашњи велики београдски друм к Цариграду. Стари путници помињу да у том месту живе сами Турци, додајући да они јадној раји чине неописана зла.

У Јулу 1689 био је логор Марграфа Лудвика Баденског између Колара и Паланке.

Осипаоница, село на левој страни Мораве. И ту је био 1689 логор аустриске војске.

Црква Покајница. Између села Велике Плане и Радовања,

¹ *Die freiwillige Theilnahme der Serben und Kroaten an den vier letzten österreichisch-türkischen Kriegen.* Wien, 1854, стр. 99 и 100-

по сѣта од овога последњег, у атару села Старог Аџибеговца, на врло лепом месту, у Грабовачком потоку, четврт сѣта од друма, има дрвена црквица, покривена шиндром; изнутра јој је таван поткован шашовцима од букова дрвета; на среди тавана измолван је Господ Саваот; на иконостасу има разних икона; прозори су јој врло мали. На икони светог Ђорђа има овакав запис: „сѣм царковъ шградѣ господарз Кѣїца за споменз 1818“.

С поља, с леве стране врата, дубоко је урезана у једно брвено опет година „1818“, као време када је грађена ова богомоља. Ова се црква званично пише *Великоиланска црква*, а у свој околини народ је зове „*Покајница*“, и прича се двојако о њеном постању и имену: једни веле, да је њу градио Војвода Вујица Вулићевић, за покајање свога греха што је убио Карађорђа; а други причају, да је је начинио Кнез Милош за оне новце које је Вујица нашао код „Вожда“, кад га је убио, па их Кнезу Милошу предао.

Црква та слави летњег Светог Николу.

Не далеко од *Покајнице* оно је место, на коме је баш убијен Карађорђе. Најдаље да има од *Покајнице* до тога места $\frac{1}{4}$ сата. Место је то пре било покривено честом гором, а сада се зове

Драгићева ливада, на коси Крушчици, 3 сата на југоисток од *Паланке*, и 1 сат од старог цариградског друма. Триста корака од планинског венца к југу идући, била је колиба Драгића Војкића, у којој је, ноћу, између 12 и 13 Јула, 1817, убијен Карађорђе.

Као што се прича, убиство је то извршио неки Никола Новаковић, који је жалио на Карађорђа што му је убио брата док је заповедао у Србији. Целим послом управљао је Вујица Вулићевић¹.

¹ Ми имамо писмо из Баничине, у ком нам се јавља, да је сам Драгић убио Карађорђа сикиром. Драгић је, после, погинуо од коња. Водио, веле, коња на воду, везавши га себи за појас, а на обрамци носно котлове. Кад на води, при спуштању, котлови звекну, коњ се поплаши, и Драгића повуче, те га, у трчању, свега издриоби, и међу два дрвета заглави, где он и умре.

Тело Карађорђево укопано је било ту код једнога бреста, а тако и тело Наума, момка његова, који је такође погинуо ту ноћ.

После две године, Кнез Милош је наредио, те је тело Карађорђево извађено одавде и часно сахрањено у цркви топоској, а Наумово је тамо остало.

На оном месту где је Карађорђе био укопан, има још дрвени крст од граничевине, хват и по дугачак, али не стоји усправо него је пао.

Више крста има једно велико граничево дрво; а где је баш била колиба, у којој је погинуо, сад стоји један граничев пањ. Више ништа....

Који год Србин, из потоњих нараштаја, помене догађај, који се на коси Крушчици извршио између 12—13 Јула, 1817, сваки мора уздахнути, помишљајући на крваве последице његове. Припадао тај Србин међу жарке поштоваоце „Вожда“, или пријатеље јунака таковскога, подједнако мора тужити што се ово догодило.

Ми у том видимо неку каштигу историје. Она као да је хтела да покаже Србима, колико скупо мора да стане повраћање изгубљене слободе.

Да су Срби још од Душана, још на Косову, умели више поштовати слогу и јединство државнога рада, да су хтели мало више потрпети један другога, не би зар њихови потомци морали васкрс своје државне независности плаћати чаџ и овако скупим, овако тешким жртвама. „Оцеви су наши јели кисело грожђе, а још ће и унуцима нашим бити утрнули зуби“.

Да хоће милостиви Бог дати, да је већ једном ових жртава довољно, да више не леже братска крв, да се овако скупо плаћена наука већ једном послуша, да се Срби узвесе, да један другога могбудну трпети, један се с другим слагати, да могу презрети своје мале задевице пред големим делом народним, пред трајном срећом својега отачаства!.....

Г. ВАРОШИ, СЕЛА, КУЉЕ

Вароши има 2, села 52, и заселак 1 у смедеревском округу. Све то скупа чини 52 општине, са 13.920 глава пореских (године 1872).

Смедерево је главна варош, средина свој окружној управи; лежи на Дунаву малко више смедеревског града.

Судбина града Смедерева, и вароши тога истога имена, једна је; за то ћемо и ми причати све што знамо о њима као догађаје једнога места.

Прво постаће Смедерева, као и разлике у његову имену — *Semendria*, *Semendra*, Смедерево — покрива тама, кроз коју наше око не може да провиди. Има једна прича, да је римски цар *Аурелије Валерије Проб*, који је био родом Митровчанин¹, кад је први пут пренео из Азије у Јевропу винову лозу, први и веома сретни покушај учинио у Смедереву, и у Фрушкој Горп. Смедерево је, узгред буди речено, и данас на гласу са свога дивнога грожђа, коме се некад замера само то, што не може да сазри онако, као што сазрева у старој својој постојбини.

Г. Каниц, обарајући ову причу, тврди, да је данашње Смедерево римски „*Aurens mons*“. Он то доказује обелодањеним путним таблицама, које, вели, већ несумњиво одређују даљину тога места од Београда.

О самом граду Смедереву, наши домаћи историци не говоре једнако. *Рајић* пише, да је Смедерево зидао Деспот Стеван Високи, син цара Лазара; Трношац, као и народне песме, приписује га злогласној жени Ђурђа Бранковића, *Јерини „Проклетој“*, а на једној кули у граду, која раздваја мали град (источни) од великога, има од црвених цигаља изидан осмокрајни крет, испод кога је тако исто, зидајући црвеним цигаљама, сложен овај запис: **Въ Хл Кв** влаговърни деспотъ Гюргъ господињ сръблемъ и поморио зетскомъ. **Повеленіемъ его създа се градъ сын къ лѣто .с.цилн. (6938 = 1430).**

По овом запису, град је овај или сав, или бар у највећој мери, дело Деспота Ђурђа Бранковића, који је сео на заљубани престо српски, после ујака свога, Деспота Стевана Високог, 1427, а преминуо у очи Божића, 1456.

Град је озидан на обали дунавској, баш на свршетку равнице Годомина, више утока Језаве у Дунаво. Град је неправилан троугао, и на сваком његовом платну подигнуто је по неколико кула за обрану. Ових кула има свега 24, од којих су са стране са-

¹ Рођен 232 године после Христа.

дашње вароши 11; с дунавске стране 5; на углу града 1, која се зове Шапнова (соколова) кула; са стране Језаве 4; и у прегради, у Малом Граду, 3 = 24.

Осем града, има у Смедереву, више вароши у брегу, и једна стара црква, тако звана „Горња Црква“, коју г. Баниц ставља међу најстарије грађевине у Србији. Он помиње и један запис, који говори да је ова богомоља грађена 1010. Али има још један запис, урезан у малтер, на десном црквеном зиду, који означава годину 1012, као доба постања ове грађевине, а казивали су ми да је тај запис преписан из другог, који се налази на часној трпези, у олтару, али тај нисам видео.

Далеко је од мене мисао да устајем на суд тако стручнога судије, као што је господин Баниц; али свакојакo морам поминути, у колико би се давнина грађевине утврђивала овим записима, да они још нису критички процењени.

На дуварима ове цркве, нека је узгред поменуто, има још записа од разних путника, који су је походили, у разна времена. Од свих тих записа, ја бележим само овај: „Знати се, каде долази петски патријарх, месеца Ноемвриа, 1745, 8 день“.

У Смедерево је било пренето, из града Рогуса, свето тело Јеванђелиста Луке, године 1449, и ту је остало све до пада Смедерева 1459. За то време, написана је ту, у Смедереву, и служба светитељу, и повест о преносу његовога тела¹.

У самој вароши, у авлији г. Мите Кузмановића², трговца, има камен, који је врстом и обликом са свим онаки, као онај на гробу Угљешина сина, у Љубостињи. На овом камену чита се ово: „**Си каменъ Михаиловъ синъ Стефана Живка воєводе Кукѣвскога**“. Нико не зна од куда је и када донет овај белег.

Неки Димитрије Подгоричанин казивао је војводи Вујици, да је у неком манастиру код Краљева, у Влашкој, видео једну ирмологију, која је, вели, штампана у Смедереву за време митрополита *Гаврила*. На тој ирмологији било је записано још и то, да се од Сме-

¹ Rad Jugoslovenske Akademije V, 178—186.

² У мојим „Путничким писмима“ погрешно је ово име записано „Анђелковић“ место Кузмановић.

дерева идући к *Југову*, наводи једна црква, закопана у земљу са свим округом.

И неки новци Деспота Ђурђа носе име Смедерево, као да су ковани у том месту¹.

Смедерево је предмет многих наших народних песама. Ми ћемо поменути од њих неке, које нам се чине да могу осветлити ма коју црту у лицу некадашње српске престонице. Тако у песми „Смрт војводе Кајице“ (књ. II, стр. 481) находимо, осем другог које-чега из онога доба, и опис потпунога одела Ђурђевић војника. Ево како песма црта војводу Кајицу:

„А какав је Кајица војвода!
 У каквом ли господском оделу!
 На плећи му зелена долама
 Од кадиве, извезена златом,
 На долами токе сува злата,
 А покрај њих тридесет путаца,
 Свако му је од по литре злата,
 А под грлом литра и по злата,
 Које му се на бурму одвија,
 Те војвода њиме пије вино;
 На војводи чизме и чакшире,
 Чизме су му сребром потковане,
 А чакшире од плаве кадиве,
 По долами коласта аздија
 Сва од сребра и од чиста злата;
 На војводи калпак свиле беле,
 За калпаком од сребра челенка,
 О њој златних триста трепетљика,
 Свака ваља два дуката златна;
 У челенци два камена драга,
 Војводи се види путовати
 Кроз крајину водити војводе
 У по ноћи кано и у по дне;
 Око врата колајна од злата,
 За појасом две убојне стреле;
 Висок јунак, танак у појасу,
 Бела лица, црних наусница,
 Црн му перчин појас премашно;

¹ Гласник III, стр 240 и 242.

Преко крила гола сабља бритка,
 Преко голе сабље пије вино;
 Покрај чизме буздован позлаћен“.

Ето како песма описује диму Ђурђеви, војводи Кајицу.

Друга песма, у завијеном облику, показује колико се сила Ђурђевић војвода мало устављала пред правом и образом грађана. Песма та гласи :

Тужила девојка на Ђурђеви врати,
 Тужила се јадна Ђурђу господару :
 „Твоје ми војводе башту похараше,
 Башту похараше, ружу потргаше.
 Њој говори јадној Ђурђе господару :
 „Изађи, девојко, граду на капију,
 Куд пролазе редом све моје војводе;
 На коме ти познаш цвет румене руже,
 Поклонићу теби коња и јунака“.
 Девојка изађе граду на капију.
 Ту пролазе редом Ђурђевице војводе :
 Ни на ком не позна цвет румене руже,
 На Ђурђевицу сину венац од ружица“....

Друга опет песма пита :

„Што ј' град Смедерево
 Вас дан затворено,
 Вас дан затворено
 Сву ноћ отворено? итд.

Обе ове песме биће већ штампане, и по томе више или мање познате; али има једна која се пева у Нишу. Та није, чини ми се, нигде до сад штампана, а као да говори о личностима и догађајима историјским.

Ево од ове песме оно што сам ја упамтио :

„Расла ми је, расла, титра и неранца
 У Лазини дворови;
 Ту ми седи јадна госпођа Јерина,
 Стара мајка Лазина.
 На крилу јој спаваћења мила снаха,
 Прва љуба Лазина.
 Отуд иде Лаза, бич у руци носаше,
 Бичем љубу да биче.
 Говори му јадна госпођа Јерина,

Стара мајка његова.
 Не ударај, Лазо, своје верне љубе,
 Сузе су јој, Лазо, лице огрубиле,
 Косе су јој, Лазо, плећа прешибале,
 Све жалећи, Лазо, далекога рода.
 Далеко је, Лазо, градак Смедерево,
 А још даље, Лазо, црква Раваница,
 Где смо вас два¹ венчали“ итд.

Ова песма, ова немгла сцена, пада јамачно на спомен потомака косовскога издајника. Она нас подсећа на сву ону унутрашњу несрећу, која је најзад затрла злосретну кућу Смедеревских Бранковића.

Још ваља прочитати народне песме: *Ђурђева Јерина* (књ. II, стр. 479), *Женидба Тодора од Сталаћа* (књ. II, стр. 489), *Облак Радосав* (књ. II стр. 499), где је показано зло које се гомилало у Смедереву, и претило да отвори врата турском господству у српској земљи, као што је и отворило у кратком времену.

Ово су све подсећања на време, када је Смедерево било глава Србљем и Поморју, али је њега чекало дуго испаштање, после тих дана варљиве стоне славе и величине.

Смедерево је постало стони град старој српској држави (Србљем и Поморју) тек после смрти Стевана Високог, сина Лазарева. Том се славом оно поносило само 29 година (од 1430—1459).

Поменућемо овде по нешто из онога времена, које је везано за име Смедерево.

Тако наши домаћи летописи помињу, да су *Угри* 1437 године разбили Алибега под Смедеревом, на пољу *Годомину*.

Даље се помиње, да је цар Мурат узео Смедерево у два маха, 1439, и 1440, и да је ударао на Београд, али му није могао ништа учинити.

Године 1444, Мурат је вратио Деспоту Ђурђу Смедерево, Ново Врдо, и сву српску земљу.

Године 1445, 17 Септембра², потврдио је Деспот Ђурађ, у

¹ Овако се пева.

² Monumenta Serbica, 433.

Смедереву, Дубровчанима неке правнице, које су имали за ранијих српских владалаца.

Тога истога дана, другим писмом, дозволио им је да могу куповати сребро и трговати по земљи његовој „освѣнъ Смедерева“¹.

Године 1446, Декембра 18, доведена је из Морције Госпођа Јелена за Лазара, Ђурђевога сина, и венчана „съном деспотства“, а те се године одеспотио и сам Лазар².

Деспот Ђурађ Бранковић преминуо је 24 Декембра 1456, у петак, у 7 час дана, и укопан је у месту *Кривој Ријеци* (*Crivarićza*, пишу маџарски историци). О том месту има више у рудничком округу, у ком се оно и налази.

Године 1457, 14 Декембра, Стефан син Ђурђево, дао је, у Смедереву, Дубровчанима, писмо у ком признаје да су му Дубровчани вратили 5852 дуката, као трећи део од блага, које је отац његов, Деспот Ђурађ, био оставио у Дубровнику³.

Године 1458, 20 Јануара у петак, у 4 час ноћи, скончао се Деспот Лазар, Ђурђево син.

Тада је узео власт над Србима Михаило Абоговић, бивши велики војвода Деспота Лазара. Овај је владао заједно с Деспотицом Јеленом, женом Лазаревом, и с братом овога Стефаном до 21 Марта, па је тада он оборен, а Деспотом је остао сам Стефан.

Деспотица Јелена, 1459, уда ћер своју Јелену за Стефана Томашевића, сина краља босанскога. Стефан деспот пропадне, и

Цар Мехмед Чалашија 20 Јуна заузме Смедерево. Тако се утули свећа српске независности у Смедереву (20 Јуна 1459).

Доцније, године 1486, помиње се, да је у Смедереву попи-
нуо војвода *Дмитар Јакшић*.

Године 1537, месеца Октобра, Јован Запоља, краљ маџарски, слао је свога човека у Смедерево Мехмед-бегу Јахијапашићу, и у писму, које му је тога ради писао (српски), назива бега го-

¹ Monumenta Serbica, стр. 437.

² *Летои.* Шафар. стр. 78.

³ Monumenta Serbica, стр. 478.

сподаром српске земље, санџака смедеревскога, београдскога, подунавскога, посремскога, посавскога, и њих више крајинских градова¹.

Доцније је Смедерево трпело судбину остале Србије. Народне песме везују за Смедерево и појав хајдука у српским горама. Бар тако говори песма о чувеном *Старини Новаку*².

Године 1690, Велики Везир, идући у помоћ Београду, удари свом силом на тако звану *Водену Кулу*, којом су приликом Турци газили воду до гусе, и на јуриш отме Смедерево од Аустријанаца и исече сву посаду, 500 Немаца и 400 Срба, заједно с командантом, поручником Вајнгертлером³.

Кад је, на крају прошлога века, Мустајпаша, београдски везир, дигао био Србе против царског одметника, у Видину, Павланице, онда је српску војску водио *Станко Арамбашић*. И тога *Станка* убили су Турци Јаничари, из преваре, у Смедереву, пре српског устанка на Дахије.

По устанку, године 1804, српска је војска била опколела Смедерево, и уредила с Турцима, да ови остану у граду, а Срби да држе варош; али кад, године 1805, Турци убију војводу Ђушу Вулићевића, онда Срби опседну по други пут Смедерево, и Турци им се, после неког одуширања, предаду, и, 14 Новембра 1805, оду низ Дунаво у Видин, а Смедерево остане у српским рукама.

Срби одмах те године пренесу у Смедерево „Правителствујушти Совѣтъ“, који је, године 1807, одатле пресељен у Београд.

Године 1813,⁴ Смедерево је опет пало Турцима у руке.

По новом устанку, 1815, кад је Кнез Милош овладао Србијом, град је смедеревски остао у турској власти, а Срби су само у вароши судили.

Тек у Априлу, 1867 године, на моћни захтев незаборављенога Кнеза Михаила, Турци су изашли и из града смедеревског, и он је остао својина Срба, којима и јесте дедовина.

¹ Monumenta Serbica, 554.

² Срп. Народне песме, књ. III, стр. 1.

³ *Die freiwillige Theilnahme der Serben und Kroaten an den vier letzten österreichisch-türkischen Kriegen.* Wien, 1854, стр. 81 и 181.

У вароши Смедереву врло је жива извозна трговина. Нарочито се ту извозе у Аустро-Угарску (и даље) многе свиње, говеда, храна, лој, восак, шишарка, и други производи.

Сељаци моравски Смедерево зову „Град“ а Пожаревац зову „Варош“.

У Смедереву су све окружне власти за тај округ. Ту је окружни прота, ту команда града, и команда бригаде за смедеревски округ; пошта, телеграф, и паробродска станица.

Има гимназијска реалка с два разреда, која је отворена 1871 године. У њој раде 5 наставника, а уче се 49 ђака. На плату ових наставника издато је 187 $\frac{3}{4}$ године 1168 талира, или око 5901 динар.

Основна школа мушка са четири разреда, са 6 наставника, и 185 ученика.

Женска школа има такође 4 разреда, 3 учитељке, и 121 ученицу.

Смедерево има своју *Банку*, која добро стоји, и чини лепе услуге трговачком промету.

Занати су скоро они исти које смо помињали у Београду.

Производи се много и врло лепо вино, а грошће смедеревско, као што смо већ казали, веома је на гласу. И воћа има лепа и у обилној мери.

У Смедереву су 2 цркве; стара „Горња“, коју смо помињали, и нова велика, која је нека архитектурна сумеса, али и она на свој начин кити Смедерево.

Године 1872, у Смедереву је било 1096 пореских глава.

Паланка, друга варош у смедеревском округу, на левом брегу реке Јасенице, 6 сата на југ од Смедерева, главно место среза јасеничкога.

Данашње име овога места мора да је ново, јер се помиње тек у новије⁵ доба. Пре 300 година, ноћно је у Паланци посланик цара Максимилијана, а с њим и неки *Стеван Герлах*, који је описао свој пут од Беча до Цариграда. Паланка се тада звала *Бела Црква* (Alba Ecclesia, турски: Ак-Килиси); наши опет стари људи кажу, да се звала *Бело Поље*. Доцније се прозвала *Хасан Пашина Паланка*, а данас јој је име просто: *Паланка*¹.

¹ Г. Мијатовић у XXXVI *Гласнику*, стр. 204, и даље.

За Турака, она је била, као и сва друга места на цариградском друму, ограђена тврдим палисадом.

У Јуну 1689, у Паланци је био логор Марграфа Лудвика Баденског, кад су оно Аустријанци војевали против Турака. Они су тада многе Србе пресељавали у Срем и Славонију. У једном писму из Паланке каже Марграф Лудвик да се народ воли вратити Турцима него трпети кињење од разних ћесаро-краљевских чиновника.

Још он вели, да је сва утврђена места, од *Смедерева* до *Фетислама* или *Новога Града*, поткрепио с много Срба (mit mehres Volkh an Razen), а неколико немачких војника (Etlich wenig Teutscher)¹.

У Паланци су се, у почетку народног устанка 1804, са-стали турски посланици из Београда с Карађорђем, и разговарали о миру с побуњеним народом, обричући израдити ферман, који би подјемчно остварење оних слобода, које су Срби тражили; од тога разговора није било ништа².

У Паланци су, у почетку Фебруара 1805, Срби побили неколико стотина крџалија, из освете, што је један од њих пуцао, да убије на вери војводу *Јанка Катика*, на Морави, код Кулича³.

У Паланци је, у јесен 1809, била Народна Скупштина, која је избацила *Милоја Петровића* са свим из службе, кривећи њега за пропаст на Каменици, 19 Маја, 1809.

У Паланци су се, у Марту, 1826, кнезови и кметови доњих пахија заклели Кнезу Милошу, као „*срховном наследном кнезу српском*“⁴.

¹ *Die freiwillige Theilnahme der Serben und Kroaten an den vier letzten öster. türk. Kriegen.* Wien, 1854, стр. 93.

² На ове преговоре позивали су се Турци и на оном састанку, који су имали с Карађорђем и још 15 српских старешина, у Земуну, у Ђенерала Барона Женеја, 28 Априла, 1804. Овај интересни протокол на немачком језику наводи се у *Архиву Срп. Уч. Друштва*, бр. 871.

³ *Вукова Даница* за 1834, стр. 27 и 28.

⁴ *Вук, Грађа за Срп. Историју*, стр. 139.

На Паланку је ударао цариградски пут, који је ишао од Београда на Гроцку, па на Коларе, Паланку, Баточину, и даље. И сад стоји каменити мост на Јасеници у Паланци, којим је тај друм прелазно.

У Паланци данас има основна школа мушка с 2 учитеља, и 64 ученика.

Школа женска с 1 учитељком, и 27 ученица.

У Паланци је канцеларија среза јасеничког, смедеревског округа; ту има пошта и телеграф.

Глава пореских било је у том месту 388, године 1872.

Ми се морамо задржати мало дуже у околини Паланке, а ево за што :

Године 1433 прошао је кроз Србију француски путник *Бертрандон Делаброккијер*, и уз пут бележио по што шта о местима која је видео. Тако он вели, да је из Крушевца прошао поред *Сталаћа*, и „дошао у варош *Никодем* (Nichodem), у лепом и добром пољском пределу. Ту се задржаваше, вели он, Деспот од Распе (Србије); јер у околини има свакојаке дивљачи и живине. Ми, продужава Делаброккијер, нађосмо поменутога господара у пољу, где се беше упутио к реци, да лови. С њим бејаху три детета његова и око 50 коњаника.

„Деспоту има око 58 до 60 година; он је красан човек, и великог стаса.“

Путник даље прича, да је, приступивши Деспоту, пољубио га у руку, јер је, вели, такав обичај у тој земљи. Сутра дан је био у његову двору, видео доста његових људи: „Они су, вели путник, веома лепи, и, по закону грчком, кога се држе, носе велику косу, и велику браду.“

— — „Од Крушевца стигао сам у *Никодем* за два дана, а из *Никодема* у *Београд*, за дан и по.¹

Где је сад то место *Никодем*? Смедерево није. Два дана пута из Крушевца до Никодема, а дан и по од њега до Београда, то најбоље показују. Ваља нам дакле потражити *Никодем* негде

¹ *Гласник Срп. Уч. Друштва VI*, 215—216.

око данашње Паланке. Тражећи њега, ево на што смо наишли: У *Раду Југославенске Академије* (књига I, стр. 156) Стефан Томаш, краљ босански, даје повељу логотету Степану Ратковићу, и у њој „село **Врбавку** у власти¹ **ворлукои**, село **Стрмово** у власти **острвнукон**, село **Церовицъ** у власти **Пнездињскои**, и у власти **Смедеревскои** село **Брахонинацъ**“. Село Церовица стоји и сада на југ од Паланке. Ту је и село *Придворица*, и стари Турчин *Буца*, спахија тога села до ослобођења Србије, звао се спахија не *придворички* него: спахија *некудимски*. На $\frac{1}{2}$ сата од Паланке, међу речцом Кубршином и Јасеницом, има место које се сад зове *Јабучар*, а до скоро се звало *Некудим*. Малко даље, има једно велико блато, дубоко, које никад не пресушује, и које се зове *Рибник*. Око њега је лепа питома равница, која се зове *Шаторње*. Ту је и село *Придворица*, и близу до села стара црквина, и гробље. Прича се, да је Јерина била донела камен, да на месту *Некудиму* зида град. Кад је дошла да разгледа место, а то неке гуске прну, и полете к северистоку. Јерина остави то место, и дође у Смедерево, те ту нареди, да се град гради. Неки јој доглавници рекну да би прво место било боље, као склоњеније у шуми и дубље у народу, а она одговори: „Оно не *кудим*, али је и ово добро.“ Тако је, веле, постао град у Смедереву, а оно се прво место прозвало *Некудим*. Од тога Јеринина камена, и од оне старе цркве, носили су сељаци још 1828 године те градили цркве: церовачку, паланачку, и ошпаоничку. Еле излази, да *Некудим* Делаброкијера никако не ће бити Смедерево, него је био или на самом месту *Некудиму*, или још можда ту где је сада *Паланка*.

У *Некудиму* је, 13. дек. 1428, Деспот Ђурађ потписао хрисовуљу, којом потврђује Дубровчанима оне повластице у Србији које су имали за Деспота Стевана Лазаревића².

Села су смедеревска обично велика, лепа, имућна. Највећа су: *Селсвац*, са 711 пореских глава; *Лозовик*, са 696; *Кусадак*, са 605; а најмања су: *Кулич*, са 67; *Шалинац*, са 61, и *Сеона* са 62 пор. главе. Ево списка свију њих поименце:

¹ *Власт* овде значи као округ или срез.

² Monumenta Serbica, стр. 352—355.

Редни број	Имена села	Број порес- ких глава	Празбољна двољина од околног места	Редни број	Имена села	Број порес- ких глава	Празбољна двољина од околног места
Варош							
1	Смедерево	1806	1096				

I Срез јаснички

1	В. Крсна	1854	403	5	9	Придворца	90	7	
2	Голобок	1864	254	6	10	Баничина ¹	1865	229	8
3	Церовац	1825	167	7 ^{1/2}	11	Башин		87	8
4	Водице	1871	108	7	12	Паланка	1825	388	6
5	Селевац	1859	711	4	13	Гусадак	1844	605	6
6	Азања	1848	639	5	14	Ковачевац	1852	330	6
7	Мраморац		110	8	15	Границе		65	6 ^{1/2}
8	Глибовац		170	6		Свега		4.356	—

II Срез орашки

1	Сараорци	1870	250	5	8	Мала Плана	1873	91	8
2	Лозовик	1822	696	5 ^{1/2}	9	В. Плана	1844	477	8
3	Милошевац	1850	467	6	10	С. Аџибег.	1850	440	9
4	Крњево	1845	537	6	11	Н. Аџибег.	1871	199	9
5	Трпача		200	6 ^{1/2}	12	Радовање		81	9 ^{1/2}
6	Крушево		28	7	13	Рапнац	1867	235	9 ^{1/2}
7	В. Орашје	1868	247	7	14	Марковац	1867	396	10
						Свега		4.342	—

III Срез подунавски

1	Кулич		67	2	14	Колари	1840	98	2
2	Шалинац		61	2	15	Ландол		122	2
3	Липе	1851	410	1 ^{1/2}	16	Петријево		72	1 ^{1/2}
4	Радицац		187	1 ^{1/2}	17	Водањ	1867	93	2
5	Враново	1871	172	2	18	М. Орашје	1869	125	1
6	Мала Крсна		132	1 ^{1/2}	19	Бадљевца		67	4
7	Скобаљ	1865	241	3 ^{1/2}	20	Дубона	1870	209	5
8	Оспанаоница	1861	458	4	21	Друговац	1863	209	3 ^{3/4}
9	Дугавчина	1869	373	4 ^{1/2}	22	Суводол		102	3
10	Мијацловац	1869	391	3 ^{3/4}	23	Биновац		76	3
11	Врбовац	1871	135	3	24	Удовице		105	2
12	Раља		85	2	25	Сеона		62	2 ^{1/2}
13	Вучак		74	1 ^{1/2}		Свега		4.126	—

¹ Пре 15 година звала се *Кошарња*.

Статистички преглед

ОКРУГА СМЕДЕРЕВСКОГ

Редни број	Срезови	Б Р О Ј									Житеља 1866 г.	Пореских глава 1873 г.	
		НАСЕЉЕНИХ МЕСТА				ЦРКАВА		ОСНОВНИХ ШКОЛА					
		ВАРОШИ	ВАРОШИЦА	СЕЛА И ЗАС.	СВЕГА	МАНАСТИРА	МУШКИХ	СВЕГА	МУШКИХ	ЖЕНСКИХ			СВЕГА
1	Смедерево варош	1	—	—	1	—	2	2	2	1	3	5.013	1.096
2	Јасенички	—	1	14	15	—	4	4	10	1	11	19.147	4.356
3	Орашки	—	—	14	14	—	5	5	11	—	11	18.558	4.342
4	Подунавски	—	—	25	25	—	3	3	12	—	12	17.262	4.126
	Свега	1	1	53¹	55	—	14	14	35	2	37	59.980	13.920

У округу смедеревском места су добро насељена, јер имају у средњу руку по 1090 житеља, а у срезу орашком и по 1.325. Ни један други округ није у овом погледу ни приближно раван округу смедеревском. Кад сва места разредимо по њиховој насељености, и то по попису од 1866 године, онда излази, да је у округу овом било места која су имала

од 201— 500 житеља	19
„ 501—1000 „	16
„ 1001—2000 „	12
„ 2001—5000 „	7

и варош *Смедерево* са 5.013 житеља.

¹ Вук, у *Даници* за 1827, има списак смедеревских села од године 1822. Ту је њих свега 51; али се међу њима помињу: *Дашово* и *Баре*, која су оба сада у крагујевачком округу, у срезу лепеничком; и: *Шаторња*, *Кошарња*, *Бигинац*, *Златарић* и *Церје*, којих нема у „Речнику“ г. Јовановића. *Нова села*, т. ј. она којих нема у Вука, а сада се налазе, ми штампамо курзивом; а молимо све пријатеље на месту, да нам јаве: шта је било с онима, која су се године 1822 бројала у места насељена, па их сада нема.

Од целог броја житеља долази на мушкарце 30.937, а 29.043 на женске стране, дакле на сваку стотину мушкараца има 93·88 женских.

Бројем цркава и школа округ смедеревски не стоји најбоље, јер једна школа долази тек на 1.620 житеља, а једна црква чак на 4.284 житеља.

У срезовима сразмера је за цркве и школе овака :

У СРЕЗУ :	ЈЕДНА	
	ЦРКВА ДОЛАЗИ НА	ШКОЛА ЖИТЕЉА
јасеничком	4787	1741
орашком	3712	1687
подунавском	5754	1439

И овде се понавља појав, који смо опазили у округу београдском; у подунавском срезу, где је број цркава најмањи, има највише школа.

Куће су највише од чатме на олепљене, а покривене су највише ћерамидом. Унутрашњи је распоред као обично у Шумадији: *кућа* (кујна) заузима највећи део; *соба* једна или две; *трем* пред вратима, и *диванана*, у коју се обично улази с трема.

Ватра обично гори наспред куће; ту се готови јело; а ту се највише и седи; у соби само зими.

Око куће су обично стаје: вајати, млеварн, амбари, кошеви, хлебне пећи, кошаре, и др., па је даље воће — шљивак, а око свега тога ограда.

Д. ЗАНИМАЊЕ, СТАЊЕ

Осем Смедерева и Паланке, где има људи који воде трговину, раде занате, или иначе зарађују свој ужитак, остали становници овога округа готово су сви тежаци.¹

Од ране роди најбоље кукуруз, пшеница, је чам, оvas, крупник, итд. У 1867 год. било је засејано :

1. Кукуруза дана орања . . 31.921
2. Пшенице „ . . 20.264

¹ По попису од 1866 год., округ је смедеревски имао 59.980 житеља, и од ових само 12·43 процента нису били тежаци.

3. Ражи	„	. . .	2.207
4. Јечма	„	. . .	1.162
5. Овса	„	. . .	532
6. Крушника	„	. . .	257
7. Проса	„	. . .	16
8. Елде	„	. . .	4

Свега . . . 56.363

Од стрњих жита, сеје се скоро све озимица; јарице има врло мало.

Од поврћа, има доста лукова свију врста, купуса, кромпира, и друге зелени. 1867 године било је засејано кромпира 748 дана орања, купуса 649. Доста је било посејано и конопље (1481 дан орања), а лана мање (135 д. о.). Дувана је било засађено 212 дана орања.

Од воћака има: јабука, крушака, трешања, бресака, кајсија, вишања, дудова, гуња, и особито доста шљива.

Вино најбоље и најбилније роди у Смедереву, а добро је и у неким селима шумадинским око Паланке. У целом округу било је, 1867 г., 33.986 мотика винограда; од ове површине долази на само Смедерево 4.909 мотика. У 1847 години имао је округ смедеревски 26.832 мотике винограда, за 20 година увећан је простор винограда, са 7.154 мотике, међу тим — према броју житеља у оно време — било је 1867 год. 10 процента мање винограда.

Стоке имају свакојаке, али оваца и свиња највише. Особито су свиње на гласу. Напредовање сточарства много потпомажу ливаде, којих је 1867 год. у целом округу било на 45.030 коса. Пописом 1866 год. нашло се у округу смедеревском

коња	5.349	грла
говедџа	33.956	„
свиња	101.233	„
оваца	148.258	„
коза	3.545	„

Свега . . . 298.341 грла, а цела

вредност ове стоке износила је 4,803.470 динара. Кад ову вредност поделимо бројем житеља, онда долази на сваку душу по 80·22 динара. Има још и кошница прилично, али се не може рећи да их је онолико колико би се могло желети; шта више, број кошница јако опада. Године 1859 пађено је у округу 12.630 кошница, а 1866 год. 8.656, дакле 3.974 мање!

У овом округу, по селима, налазе се ове занације: колари, ковачи,¹ и бојације. Дућана сеоских има готово у сваком селу по један, а у неком и по два.

Стање је у ових сељака већ у велике наједнако.² Нема ни онаке једнакости као у београдском округу. Има сељака богатих, а има и умрлаца, који су остали голи као прет, и с децом изашли из куће под грм. Јесенас је један сељак из села Придворице довео свога коња на топчидерски излог, и добио је за њега 50 дук. премије. Коњ је допста диван; али за то има сељака и тако оголелих, да

¹ *Ковачи* држи се да је срамота за Србина, за то је врло тешко видети у овом крају Србина ковача. Овај занат раде Цигани, којих је 1866 г. било у округу смедеревском 2498 душа или 4·16 процента од целог житељства.

² Кад је, 1863 године, непокретно имање у Србији процењивано, пађено је да сва непокретност у округу смедеревском вреди 28,421.328 динара; то чини по 539 динара на једну душу. У вароши *Смедереву* долазило је на једну душу одсеком по 696, а у *Палаци* по 612 динара. По цифрама тога пописа у оно време најбогатије је било село *Придворица*, а најсиромашније *Трновча*. Сразмера између Придворице и Трновче, у погледу средње имућности једнога житеља, јесте као 100 : 31. У срезу јасеничком, осем *Придворице* најбогатије је село *Водице* (754 динара на 1 жит.), а најсиротије *Башин* (362 динара). У срезу орашском, најбољег су стања житељи *Старог Аџибеговца* (278 дин.). У срезу подунавском, што се тиче имућности на првом је месту село *Колари* (721 динара), а на последњем *Кули* (425 динара на 1 житеља) Односна сразмера између најбогатијег и најсиромашнијег села јесте у срезу :

подунавском	као	100 : 59
јасеничком	"	100 : 41
орашском	"	100 : 37.

им се месо провиђа кроз рите и типе. Многи су, чујем, и у дугове пали.¹ — Задруге се и овде не држе; распадају се чим се број душа мало увећа.

Е. ОДЕЛО

Одело у смедеревској нахији много је слично с оделом у београдској и у крагујевачкој, али опет има неких разлика. Разликује се одело свакидашње од стајаћега, које се облачи само о благим данима. Прво је највише рукотвор самих жена, а друго је већином куповно.

Мушко одело за одрасле зове се: цока (кратки гуњ без рукава), дугачка гуња, јелек, чакшире, дизлуци (доколенице), подвезице, опанци, ципеле или чизме. На глави: вес, шубара, или шешир. Опасују се обично аленим појасима.

Женско је одело: хаљина (дугачка, с рукавима од сукна), зубун, дорамак (без рукава), јелече, сукња, предња кецеља, и стражња кецеља (стражњу, у Морави, зову *вутара*).

Жене на глави носе *конђе*, врло ниске, а застрте црвеним марамама.

Девојке носе на глави неке капе, налике на круне; у имућних искићене су те капе цванцимама и дукатима. — У новије време, место тих капа, почеле су девојке носити обичне весове. Жене пак и девојке, место кецеља, почињу носити вунене сукње, које саме преду и тку.

До скоро је човек могао видети по кога старца с дугом плетеницом косе, као у старо време; али је то већ како који дан све већа реткост.

¹ Само *Управи Фондова* дуговало је, 1872 год., 954 дужника 2,027.795 динара; у средњу руку долази на једног дужника по 2.082 динара. Од целе суме, коју је управа фондова позајмила, сам је округ смедеревски узео 69·55%. Осем тога дала је 1872 године и штедионица смедеревска на зајам 565.019 динара, дакле самој државној каси био је народ округа смедеревског дужан 2,592.814 динара; на сваку душу долази по 43 динара!

Ж. ГОВОР

Говор је источни; гласоудар уз Мораву ресавски, а у „Шумадији“ шумадински. Неколика села, као Кусадак¹, Селевац, и Ковачевац, имају неке сличности и у говору и у типу становника с Вреочанима, у београдској Колубари. — Погрешака у падежима има чешће, особито у Морави. А има и промене гласова. Тако се каже: Дрена, м. Дрина; на прелику, м. на прилику; мојим је сину сад 20 година, а твојим тек 16; итд.

Међу тим у Баничини, где има досељеника из Осата, чује се и данас јужни говор, само у многим случајима поремећен.

3. ПЕСМЕ, ИГРЕ, ПРИЧЕ, И ДРУГЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ

Песам, које би биле производ овога округа, не знам; али све које се тичу Смедерева, Ђурђа Деспота, и његове добросретне жене Јерине, помињане су кад је била реч о Смедереву. Мислим да ће таких песама бити и више него што сам их се ја сетио у онај мах.

Од игара сада се играју ове: Мачванка стара; Мачванка нова; Четворка; Прешишора; Ропота; Кисилевка; Чемерика; Велико оро; Ситни здравац на планини; Шарено оро; Циганчица; Влахиња; Поломка; Ситниш; Јагодина; Неда гривне; Крагујевчанка; и Моравац.

Поломка, Острољанка, Орловка, Кривка и Ситниш, старе су игре, а друге се све и сада играју.

Прича има једна о постању оне тулбе више Смедерева крај Дунава. Тулба би нас мало занимала, да личности које се у причи помињу нису из наше народне историје.

Ево шта вели та прича:

Змај Деспот Вук, заједно с једним Јакшићем, удари једном², са 600 људи на град *Кули*, и свега га оплени. Жене турске

¹ У Кусачани су онако исто дуванџије као и Вреочани.

² У летописима има овај запис: „Лета 1479 плени Вук Деспот Браничево“. Да ли ово није тај случај? Змај Деспот Вук умр'о је у Сланкамену, 1497.

и деца побегну у Смедерево. Деспот удари и на Смедерево, али му не могне учинити ништа, него оплени *Орешачи*, место више Смедерева. На Београд није смео ударати, јер је у њему било око 40 хиљада Турака. После тога, он се врати преко Дунава, и оде у свој Сланкамен.

Не прође много времена, а то се дигне чувени турски јунак, *Алибег*, те похара Деспотове дворе у Сланкамену, кад Деспота није било дома.

Дознавши за то, Змај Деспот се спусти низ Дунаво на лађи, изађе на оно место где је сад *тулба*. Ту позове Алибега на двобој, и рани га. Алибег побегне у село *Удовице*, и сакрије се. Сељаци га нису смели проказати, а Деспот, гњеван, погуби 60—70 сељака, те остану саме удовице у том селу, од чега му и име постане *Удовице*. Алибега ипак нађе, и потера га. Код Смедерева га сустигне баш на месту где је сада Маркићева кавана, и на ново га рани. Алибег побегне преко Мораве, и склони се у један рит, у који није могао нико да уђе. Змај Деспот Вук запали тај рит, и тако Алибег изгори у рити, а месту, од тога *пожара*, остане име *Пожаревац*.

Где је Алибег бивао рањиван, туда су свуд Турци после дивали тулбе, у спомен таком свом јунаку. Тако је и та тулба постала.

Пре неког времена, док су још Турци били у Смедереву, у оној је тулби био Турчин, *тулбетар*, који је тврдио, да му је цар ферманом поклонно ову тулбу, и приход од села *Удовица* и *Сеоне*.

Два радознала Србина, Ђока Спасић, који баш ово прича, и покојни Прота Вујић, замоле тулбетара, да им покаже тај ферман, који је он чувао у самој тулби. Турчин пристаје, по што му даду реч, да се рукама својима не ће дотакнути тога осветљенога писма (ваљда да га не оскврнавe!). Правверни се умиле, отклања по своме закону, отвори тулбу, извади из жуте тенећане кутије ферман, који је био рив дугачак, а златним словима исписан. У тулби је био гроб некаквог турског светитеља, сав покривен зеленом чохом.

Прота Вујић спусти стопацац у једно сандуче, које је стајало крај светиње, а Турчин на то рекне са свим озбиљно :

— „Како вјерујеш, онако ти помогао“!

Има и друга прича о постању тулбе и „Провалије“. Кажу, да је такав мегдан делио Ђурађ Деспот са сиљним Делахметом на месту „Провалији“. Наш песник Јова Илић сложио је ту причу у песму, којој завршетак гласи овако :

„— — Назива се Тулбе Ахметово;

„А крваво њино разбојиште,

„Бе се црна земља провалила

„И сада се зове „Провалија“.¹

Кад се на свадбама приказује част, онда приказивач обично изброји уз друга добра својства неке и неке части, и по какву општу карактеристику за села у околини. Некад се он дотакне и даљих места, само ако зна да каже и о њима што згодно. Такву карактеристику, сељаци зову „бројеница“. Ево једне такве бројанице из смедеревске Јасенице :

„Помози Бог! куме и стари свате! и сва браћо, звана и одабрана; војводиру, зулумћару! домаћине, господару! и ви баке, наше мајке, и ви младе, наше снајке, ви девојке, наше сејке, и ви децо, узданицо!

„Ево од нашега доброга брата, старога свата, једна лепа част, дванаест стуба белих погача: шарене су, писане су, везене су! Колико му на погачи писма, толико оженно сина; колико на погачи шара, толико довео снаха, те се њима поносно: као небо влсином; као море дубином; као зец брзином; као лисица мудрином; као смедеревска нахија адвокатима; као пожаревачка Властима; као јагодинска асурама; као крушевачка кичошима; као ужичка пећинама; као Марковац каљавим сокацима; као Баничина приходима; као Бошњани сувим потоцима; као Вишевац песком; као Чумић делијама; као Петровац качамаком; као Кусадак дуваницјама; као Воднице продајама; као Глибовац пустим кућама; као Мраморац коп.....; као Чачак дулецима; као Пожега

¹ Песме Јована Илића, свеска II, стр. 72—79.

дињама; као Ужице шљивама; као Вучитри делијама; као Софија спахијама, као Стари Влах кметовима (две куће, па из треће кмет). А

„Да га Бог сачува:

„Трула моста, подругљива госта; тесна сокака, бесна Бошњака; пса гарова, Турчина манова; сирова крјака из мрака; кратких гаћа, дугачких коприва; цандрљиве жене, пијаног сина; жив био, помогао му Бог, и Банов брод, и сва села и на Дрини скела! И амин, сватови!“

— Амин, амин! одговоре сватови сви у глас. Ово се зове *аминати*. И то је прво и право значење тога глагола.

И. УПРАВНА ПОДЕЛА

Вредно би било сазнати: како су Турци делили смедеревски округ за управу. Можда би се тако дознала и места, која су ком делу тога округа била средина.

У прво доба Карађорђево, округ смедеревски као да је био сав једна кнежина. Тек доцније, кад је узет од Турака град, каже се да је Смедерево, „с неколико села до Раће“, сачињавало особити срез, и томе је постао старешина *Вуле Илић*, о коме је већ била реч.

Оној другој поли средина је била *Паланка*.

У потоње време, донста, ми и виђамо у смедеревском округу два среза: *Јасенички*, са столицом у *Паланци*, и *Подунавски*, са столицом у *Смедереву*.

Магистрат за цео округ, за времена Карађорђева, био је у Смедереву.

А поште: у *Смедереву*, у *Коларима*, и у *Паланци*.

У најновије време, округ је тај на ново дељен, те је, осем та два, изашао нови срез *Орашки*, ком је столица у селу *В. Орашју*, на утоку Јасенице у Мораву.

Окружна пак варош, Смедерево, односи се непосредно окружној власти, без посредовања среске.

По црквеној управи, смедеревски је округ део београдске јепархије; има свога проту, који седи у Смедереву, и једини је он за сав округ.

Као војска, смедеревски је округ за себе бригада, које се команда налази у Смедереву, и која стоји под министром рата. Команда смедеревске бригаде управља и градом смедеревским.

Ј. НОВЕ ТЕКОВИНЕ

Од новијих тековина, ваља прво поменути нову смедеревску цркву, која је ваља највећа од свих нових богомоља у Србији осем београдске Велике Цркве.

Са својих пет византиских кубета, и шестом звонаром, која јој доста ујмљује од лепоте, она представља слику милу оку путника, још од Гроцке, како се први пут укаже Смедереву са својим суморним пуним успомена градским кулама, и с представником новог доба и лепше будућности, овим новим храмом Божијим.

Осем цркве, Смедеревци су начинили и красну школу.

И у округу има неколико нових лепих богомоља, а има и школа врло удесних за све наставне радње.

Пут је најглавнији и најстарији онај који води од Београда к Јагодини. Он сада долази низ Дунаво од Гроцке, а од Смедерева држи се моравске равни. Сав је насут, и обдржава се у добром стању.

Просеца се још пут на Паланку, и на Рачу ка Крагујевцу, а једна грана тога пута иде к Међулужју, да се састави с београдско-крагујевачким насипом.

Пут, који се одваја од главног јагодинског пута, преко Језаве и Мораве к Пожаревцу, насипан је, али се још не може хвалити да је утврђен и удесан за путовање у свакојако време.

Главни су прелази преко Мораве: на селу *Драговицу* к Пожаревцу, где је мост на понтонима; на *Осипаоници* к Љубичеву; код *Великог Орашја* к селу Ливадици; и на *Марковицу* ка Свилајинцу.

За прелазак преко Дунава у Банат, скела је само у Смедереву.

IV

Јагодински округ

1 Границе и планине

Улазимо у округ који заслужује нашу пажњу по многим које чем, што се догађало у њему и за старог нашега живота, и за време новог народног рада.

Било да историк културног стања српског народа потражи производе српске сечивице; било да родољуб зажели поткрепити своје патриотско осећање примерима трпљења из црних дана народног живота; било да приповедач науми причати предигру оне крваве драме која се отпоче првих месеца 1804; било да народни певац, уз јаворове гусле, почне сликати славну битку варваринску, а нарочито дивотног јунака Курсулу, или да хвалом окити мученичку смрт Ђор-Нићифора, игумана манастира Каленића, који издахну за народ свој на Стамбол-Канији, — сви се ти морају утављати на красном округу јагодинском, на лепом Левчу и на питомом Темнићу.

Нама је тим милије ићи с читаоцем напред, што нас очекују места и догађаји свакојако драги и за наше знање и за осећање.

Јагодински округ с југа и истока окружује Морава, а на северу и западу граница му удара у округ крагујевачки.

Планине највеће у јагодинском округу пружиле су се његовим западним и северним крајем, те га деле од округа крагујевачког. Највеће су: *Кременац*, *Самар*, *Тиква*, *Црни Врх*, и *Благотин*.

Кременац је између села Рековца, Ратковића, Пчелица, и Сиљевице. Највиши су му висови: *Велики Кременац*, *Мали Кременац*, и *Белутак*.

Самар је између Лободера, Лешева, и Раванице (последња су два у крагујевачком округу). Главна се коса пружа од севера к југу (нагињући се нешто мало к истоку).

Тиква је на међи среза левачког и грузанског међу селима: Надрљама, и Гледићем¹ (ово је село у Грузији). Главна се коса пружа од северозапада к југоистоку.

Црни је *Врх* између села: Дулена, Трешњевака, и Бајчетине. (Прво је у Левчу, а друга два у Грузији). Пружа се од истока к западу.

Благотин, сав у Левчу, између села Пољне, Милутовца, и Опарића; пружа се од истока к западу. Готово је сав оголео.

Јухор, водомеђа реци Каленићској и Лугомиру. Он управо изгледа као слово *С*. Највећи вис на Јухору зове се *Ветрња*². Мањи врх од Ветрње, на западној страни, зове се *Змајевница*³.

Гора је на тим свима планинама највише букова, бељикова, грмова, церова, а има нешто и липове. На Самару и на Тикви има и *јелове*, а на другим висовима нема тога дрвећа.

2 Воде

Осем Мораве, која само ширка ивицу јагодинскога округа с његове јужне и источне стране, појаче су му ове воде, које се све сливају у Мораву.

Осаоница, која протиче између Копривнице и Багрдана, те то једно место дели на две општине, у два округа; она раставља јагодински округ од крагујевачког. Долази од села Букоровца, и испод Багрдана утиче у Мораву.

¹ Ово село, или боље рећи његово име, дало је име „*Гледићске Планине*“ на мапи Миленковића.

² Прича се, да је некад у старо време била ветрњача на том врху, па од тога остало то име и данас.

³ На том врху има један красив извор. Причају, да су се некад ту купали змајеви. Чича Стојко Недељковић из Варварина уверава свим на свету, да је он, чувајући овце, видео како је из *Мојсића*, с Добре Воде, полетео змај и долетео на Змајевницу, па га ту нестало. „Глава му је, вели, као у човека, и из ње пршти као жеравица, а тело се гледа као кроз неку таму, али се труп лепо познаје.

Белица, извире испод Црнога Врха, као речица *Бешњава*, па, саставши се више стакларе пок. Аврама Петронцијевића, са *Градачком Реком*, тече од села Белице с тим именом два добра сата кроз поља и села, протиче кроз варош Јагодину, испод које слива се у Мораву. Дужина тока реке Белице може имати око $3\frac{1}{2}$ до 4 сата.

Лугомир долази у два потока с левачких планина; један извире из *Тикве*, а други из Црног Врха, па се доцније састају испод цркве Ивковића, и добијају име *Лугомир*, који на једно пола сата иза Јагодине пада у Мораву. Дужина је овој реци око 7 сата.

Каленићска Река извире из планине *Јаловика*. Она толико имена има, кроз колико села протиче, а стаче се у Мораву баш код варваринске цркве. Дуга је око 8 сата.

Љубостињска Река, извире из *Самара*, пролази поред манастира Љубостиње, и стаче се у Мораву код села Грабовца, баш према Трстенику. Дуга је $3\frac{1}{2}$ сата.

Минералну воду ваља поменути у селу *Белој Води*, у срезу темнићском, коју др Линденмајер особито хвали¹. Он је ставља у ред појачих *киселих вода у којима има гвожђа*.

Све те воде стачу се у Мораву, те тако оне све и теку на југ или на исток, по што је западна страна овога округа највиша, а југоисточна, коју Морава кваси, најнижа.

Једна само има река, која, извирући из *Самара*, тече на запад и слива се у Гружу. Она се зове *Равничка Река*.

3 Равни

Равнице су највеће у јагодинском округу: она дуж Мораве од Пањевца до Гиља, на којој се разастрла и варош Јагодина; и она код Беле Цркве, где су села Варварин, Катун, Обреж, и Бачина.

¹ *Др Линденмајер, Опис Минералних вода*, 1856, у Београду, стр. 78—81.

Осем ове две веће, равних моравских кључева има врло много, и сви су на гласу с велике родности своје.

Унутра у округу, највеће равнице биће дуж реке рековачке, од села Рековца до Лоћница; дуж реке жупањске, од Жупањевца до у дно белушићског атара.

А и сав округ, осем западне му и северозападне стране, има пуно равница, истина засејаних брежуљцима и не великих, али ипак веома родних.

4 Шуме

Шуме су најцеље на западној страни јагодинскога округа. Венци планински, који овај округ деле од крагујевачкога, махом су покривени једром растовом, граничевом, и церовом гором. Почињући од Црнога Врха, па све до над саму Љубостињу, готово су све косе још под добром гором. Тек ипак ће бити најбоље очуван тај земљин накит у атарима манастира: Љубостиње, Каленића, и Јошанице. Има шуме до душе и на Јухору, али се сваки дан све живље проређује.

На висовима *Тикви* и *Самару* има, као што је већ речено, и горе јелове, а остало је ова обична шумадинска гора, као: липа, буква, брест, јасен, брекиња, дрен, граб, цер, раст, глог, багрен, грм, дивљака, леска, крушка, јасика, ива, клен, врба, топола, трн, оскоруша, цешља, зова, чибуковина, и т. д.

5 Рудно благо

Колико је нама познато, у овом округу, само на месту „Лазу“ нађен је *мрки угљ*, а иначе није откривена још ни једна благородна руда, мањ да уврстимо у тај ред оглед пок. Петронијевића, који је, пре неколико десетина година, у селу Велици, и на води тога имена, отворио био стаклару, која је радила лепо за неко време, па је после, једно због оскудице у капиталу, а друго што није могла издржати надметање са спољном индустријом, пала и затворила се.

6 Остаци од старина

Од *старинâ* у овом округу налазе се остаци: на планини Јухору; на брду Жупањцу; на Сутесци више села Грабовца спроћу старе Осанице, баш где коса Татарна удара у Мораву; не далеко од села Сугубине; у селу Бачини; у вароши Јагодини; на Ђурђевоу Брду; и још имају три манастира: Јошаница, Каленић, и Љубостиња, који служе и данас.

На Јухору, јужно од Јагодине, а западно од Мораве, код „Девојачке Стене“, има стара *градина*, о којој ништа нисам могао дознати до толико, да народ и њу, као обично, приписује Ђурђевој Јерини. У зидинама тога града, нађен је један красан буздован с 18 пера, који сам предао народном Музеју, у Београду.

Друга је стара *градина* изнад села *Драгошевца*. И за ову се држи да је дело Ђурђевој Јерине.

На брду *Жупањцу*, близу манастира Каленића, на запад од Јагодине, град је *Николе Жупана*. Можда је ово онај Никола Жупан, који се помиње у земљама Царице Мплице и сина јој Деспота Стевана¹.

Град на брду више села *Превешти*, с десне стране каленићске реке. Ту се налазе разни новци, рбаџи од посуђа, а налажене су и читаве трубе увијена сукна, које је поцрнело, па се распада као паучина. Народ прича, да је ту био град и варош *још онда кад су доња села била под водом!*

Град на *Сутесци*, више села Грабовца, не зна се чије је дело. Али није тешко погодити за што је грађен. Косе од Копаоника упрле су овде у Мораву с десне јој стране, а коса *Татрна*, која се верује чак од Рудника, с леве, те је начињена сутеска између басена моравскога, који се пружа чак озго од Овчара и Каблара доведе, и између онога који се почиње испод ове сутеске па се завршује под планином Мојешњем више Сталаћа. Овај је град бранио тај пролазак. Народно веровање приписује га *Јерини*, жени Ђурђа Бранковића, али ево ова прича томе се противи. Планина око града зове се *Татрна* (или Татарна). Прича

¹ *Даничић, Рјечник, II, 160*

се, да су некад на Левач напали *Татрни* (Татари), и народ се сакрио у збег у планину око овог града. Татрни их нађу и ту, и кидишу на њих. Некој мајци била заспала ћи, а она јој викала: „Диг' се, Ружо, узео час заспала, ето Татрна!“ У том допадне Татрн на коњу, и викне: „Татрн коња труди, да девојку буди, да јој очи љуби.“ Мајку погази, а девојку узме, и одведе. Ако ова прича казује ону познату најезду Татара на Србију, онда је град тај постао много раније од времена злогласне Деспотице Смедеревске.

Град код села Сугубине, на запад од Јагодине, такође је дело непознатих господара. И за њега се може казати, да је бранио пролазак преко Црнога Врха из долине моравске у лепеничку, и из Лепенице и Груже у Мораву.

Једно полак сата више села *Погоица*, на једном вису од Јухора, има *градина* која се зове *град Војводе Момчила*.

У *Бачини*, 1 сат западно од Варварина, находе се неке развале, за које се прича да су били двори и бање Царице Милнице¹.

На брду *Богданском*, баш код винограда, има једна стара црквина, којој је само свод пропао. Кажу да је остала од Југ Богдана, који је је градио, те се у њој молио Богу, кад је ту долазио у своје винограде.

На брду код села *Комарана* има „Старо гробље“. Прича се да су, за српских краљева, све до Косова, ту боравили до 300 оклопника. И то је, веле, њихово гробље. Има плоча по 1 хват и по дужине, и врло лепо изрезаних.

На брду *Главеји*, више Рековца, била је, прича се, некад кула *Филипа Маџарина*, али сад се не познаје ништа осем са северне стране пут, којим је, веле, он на колима излазио на *Главеју*.— Кад се, пре 20 година, вадио камен на *Главеји* за среску кућу у Рековцу, налазиле су се у земљи читаве гужве од жлице, која је права садашња телеграфска жица!

У Јагодини имају темељи од грађевина, које као да ће бити старије од Турака, а стоји и једна лепа цамија, од тесаногa ка-

¹ Моја „*Путничка писма*“, стр. 232.

мена, што је, наравно, сведок њихове некадашње моћи у овој моравској питомини.

На *Бурђевоу Брду*, више саме Јагодине, имају неке развале од некаких грађевина; мисли се да су то били двори *Бурђа Деспота*, од кога је и име том брду остало.

Развалине од манастира *Дењковца*, баш код садашњег села Пчелица, с десне стране дуленске реке. Манастир је био велик 7—8 хвата. Осем олтара, има још две преграде. У олтару стоји и сад часна трпеза, и на њој једна велика чаша од белог камена. Кажу, да је то био тако висок манастир, да су му се кубета могла да виде из Крагујевца, и из Јагодине. Од њега се и сад познаје већ гором зарасли пут, преко планине Кременца и даље до жунањског града. Од Дењковца један сат низ реку к Рековцу идући, развалине су од цркве „*Ралетинца*“, за коју веле да је била испосница манастира Дењковца.

Прича вели да је у Дењковцу седео владика, и имао доста блага. Хајдуци га вребали, али му нису могли прићи, јер се рано затварао с калуђерима у свом манастиру. Некако манастирски слуга, који је чувао винограде, заспи и одоцни, па заноћи у виноградима. Хајдуци га ухвате, одведу пред манастирска врата, и натерају да виче, да му отворе, божем га је ухватила била грозница па се одоцнио. Калуђери отворе, а хајдуци упадну, и ухвате владика, па га почну мучити да њим да паре. Владика, после многих мука, каже да су у Ралетинцу, у испосници. Он је то говорио, не ће ли, док би стигли до Ралетинца, сванути, па да хајдуци побегну. Они га поведу везаног. На по пута почне свитати. Хајдуци ту убију владика и побегну. И сад стоји гроб на средини пута од Дењковца до Ралетинца, и зове се „*Владичин гроб*“. Кажу да је с владиком закопан и крст који вреди 1000 дуката.“

Изнад манастира, има место које се зове „*виноградски парлози*“, али је то све зарасло у шуму.

Манастир Јошаница, незнатна црквица, 2 сата на запад од Јагодине, има чудну срећу, да је околни народ при-

писује самом цару Лазару, и то да ју је начинио, те се у њој венчао с царицом Милицом¹!

У овом манастиру, године 1815, састали су се посланици Марашли-али-пашини, на име: његов Ђурчибаша, Хаџи Јордан Кајсарлија; нишки владика; и неколико Турака, са српским поглавицама устанка: Господаром Јованом Обреновићем, Димитријем Терциманом Кнеза Милоша, кнезом Милојем из Црнче, и калуђером Неофитом, те се први пут разговарали о том: шта Срби траже, и за што су на ново устали на оружје.

Манастир Каленић. На запад од Јагодине, под планинама које деле Левач од Груже, находи се ова богомоља, коју је зидао Деспот Стеван Лазаревић².

Каленић се не може мерити ни лепотом својих форама, нити скупоценошћу свога камена с другим царским задужбинама српским. Али, находећи се у врху Левча, „гвезда хајдучкога“, а заклоњен од Груже непролазним врлетима и планинама, он је, у много прилика, био уточиште драгоценим осећањима, мислима, и успоменама минулога живота српскога.

Пре устанка од 1804, за време тога ратовања, доцније, 1814 и 1815, Каленић је свакад био средина у којој су се сретали одабранији синови српски, да се разговоре и договоре; да мењањем мисли међу собом подстакну снагу један у другога. И у свако то време находило се по који брат из те обитељи на народном послу. Тако се уз *Млатишуму* помиње *Игуман Василије Црногорац*; уз *Кочу* је био писар и барјактар *Псајија*. Јеромонах каленићски; за *Хаџишроданов* устанак видимо да мученички плаћа, у Београду, каленићски игуман *Тор-Нифиџор*, кога је глава набијена на шиљак, код Стамбол-капије, 1814. За *Кнеза Милоша* видимо каленићског игумана *Самуила*, који, као депутат, иде у Цариград, за народне послове.

У Каленићу је био најпре ђак, па ђакон (26 Јула 1826), па јеромонах (24 Септембра 1833), и архимандрит (6 Маја 1847),

¹ *Манастири у Србији, Гласник XXI*, стр. 51.

² *Гласник Срп. Уч. Друштва*, V, стр. 98, §. 54.

покојни владика ужички, *Јанићије*, који је собом однео последњег представника старог српског свештенства ¹.

У овом манастиру почивале су мошти светог краља Првовенчаног од 28 Децембра 1815 (када су пренете из Срема), до 20 Августа 1839, када су однете у Студеницу.

Каленић је, по несрећи, још и братска рука братском крвљу обојила. 5 Јануара, ноћу, 1844, ту је мучки убијен шабачки владика *Максим*, и бачен из собе с горњег боја кроз прозор на земљу. Тело је овога мученика укупано у цркви манастирској. Партија, која је тада владала, овако је умела да трпи оне који су јој били непријатељи, или које је држала да су јој противни.

Манастир Љубостиња. На 10 сата западно од Јагодине, на левој страни Мораве, пола сата од обале, уз Љубостињску реку, наводи се један од најдивнијих створова старе српске архитектуре, наводи се манастир *Љубостиња*, за постање кога везане су многе врло тешке успомене из живота српскога народа.

Ово је задужбина царице Милице, несретне удовице косовскога мученика цара Лазара, која је преминула 11 Новембра 1405, и по предању, укупана ту, у женској цркви, с леве стране, у каменој гробници, која стоји и сада.

Љубостиња је, по лепоти својих облика, по сразмерности својих делова, по хармонији, која је одржана у свем створу, један од најретнијих архитектонских производа старог српскога доба. На њој се види да је онај доградак, она препрата, која толико ружи многе старе богомоље наше, тако неосетно издана, да се ни почем не може да рече, да је то нешто одвојено, него изгледа све као једноставна, хармонички изведена творевина. И што је најважније, што највише храни наш народни понос, јесте бесспорно сведочанство да је то дело србинових руку: њу је градио Србин *Протомајстор Боровић Раде* ², који је, по свој прилици, био творац и *Манасије*, ове још величанственије задужбине из тога доба, коју је подигао за вечиту кућу своју снн цара Лазара и царице Ми-

¹ Преминуо је у Каравовцу, 20 Фебруара, 1873.

² Гледај мој чланак „*Манастири у Србији*“, Гласник XXI, Љубостиња.

лице, Деспот Стеван Високи. Ми ћемо доћи доцније и на ту дивотну богомољу, на тај светао споменик из црних дана наше народне прошлости.

7 Становници

а. ИСТОРИЈСКЕ СУДБИНЕ ЊИХОВЕ

По остацима од давно минулога живота, којих доста набројасмо у јагодинском округу, ласно је се досетити, да се у становника овога краја могла одржати јака свест о својој прошлости, о ведрим и облачним данима народне историје.

Не виђамо их да раде за српске независности, али познајемо да су блиски првацима српскога народа, по што се они често ту находе, ту бораве, и крај тај ките својим задужбинама.

Кад је срећа окренула лице од државе српске, и кад је у шареној столици последњег цара српског већ седео и судио турски паша, *Ситанбсџ*¹, тада је јагодински округ, који је Морава растављала од нове турске а пређашње српске државе, гледао под Сталаћем 80—100 шајака, које су Турци држали приправне, да се свакад могу превести, и грунути на Темнић и Левач — крајеве већ осакаћене државе Деспотове.

У лепој равници моравској, ближе к брду него к обали реке, ширила се китна Јагодина (како је и сада зову сељаци из околине), али ју је турска најезда из дана у дан урнисавала на начине којих је она свакад доста знала и имала.

Пре триста година², прича путник Бузбек, да се десио у Јагодини, на опелу неког Србина. „Мртавац је, вели он, у цркви лежао с откритим лицем. Поред њега је метано нешто јестива, хлеба, меса, (?) и суд с вином. Жена покојникова и ћи стојале су ту, обучене у чисто одело; ћи је носила на глави некакву капу с пауновим перјем. Последњи дар којим је жена даривала свога мужа, кад се већ упокојило, била је црвена капа (вес), какву овде (на истоку) носе девојке господскога рода. Оне су за покојником

¹ *Гласник* VI, 214.

² Чланак г. Ч. *Мијатовића* у XXXVI *Гласнику*, стр. 155—219.

овако запеваље и нарицале: „Шта ти учинисмо на жао, те тако е нама уради; шта ти скривисмо ојађене ми? Да ли те у чем не послушасмо? У чему ли вољу твоју не испунисмо, те нас овако самохране у беди остављаш?“ И још много друго налик на то.

Ја не могу да укратим себи и читаоцу сласт, да не испишем речи г. Мијатовића, којима пропраћа ово место из путописа Бузбекова:

„Овај опис не само да је истинит, вели он, и да је занимљив, као један од најранијих описа српских народних обичаја на укопу, него он дира у срце, кад се сетимо, какве су прилике ондашњег доба биле. Ако је икоја туга из срца текла и носила на себи лик очајања, то је била туга ова два женска створења, која остадоше самохрана на гробу мужа и оца а у једном безверном, безаконом времену. Ја се радо задржавам на овом тужном и толико необичном призору, где на погребу једног незнатног сиромашног Србина (Јагодинца) присуствује посланик краља Фердинанда, и дворанин цара немачког и краља шпанског. Да су јевропски владооци запитали Бузбека, шта је видео путујући кроз Србију?! Овај би им могао одговорити: „Видео сам жену и девојку једну, где кукају над мртацем једним запевајући: „За што нас тако самохране и у беди остављаш?!“ У овом одговору лежала би у многом погледу слика Србије ондашњег доба“.

Исписаћу још што Бузбек говори даље о обичајима народним: „На погребу је било, вели он, неколико свештеника грчке цркве. На гробљу видесмо да имају неке од дрвета изрезане слике као јелене и срне, приковане на неке диреке. На питање шта то значи? рекосе нам, да то мужеви, или оцеви хоће тим да покажу како су им домаћице или ћери у кућењу окретне, вредне и усталачне биле. Даље видесмо, да на многим гробовима леже перчини дуге косе, коју жене и девојке, у знак своје дубоке жалости, одсецају, и на гробовима својих рођених остављају“.

„Још нам причаше, наставља Бузбек, да је у овој земљи обичај, да кад родитељи већ уговоре све о женидби сина и ћери своје, младожења ипак отиде те невесту крадом одведе, управо је украде. Ово, веле, чини, што се сматра да није пристојно, да девојка од своје воље пристане да буде жена“.

Други путник, Герлах, говори опет о Јагодини ово: „Ово је лепо, велико и са својих башта весело место у красној долини; има четири угледна каравансераја, и две мошеје, од којих је једна баш лепа. Царев посланик преноћио је у конаку младог једног Турчина, који му се хвалио како је баш пре осам дана потурчио три српчета од 14, и два од 18 година¹!“

Исти овај путник, у повратку из Цариграда, вели да у Јагодини има мало Срба а доста спахија и Јанчара. У околним њезиној имају три села у којима, вели, станују сами Маџари, а ни један Турчин!“

Ово неколико реда, бачено на путничку књигу записницу у Јагодини пре триста година, сипа доста светлости и на сав Левач и на Темнић, да се ми можемо и сами досећати како је било и осталим становницима тога округа за то време.

Красне равни и долине свуда по Србији посели су били Јанчари и спахије; а Срби су се морали узмаћи у горе, у врлети, где је више заклона могло бити од насилника — Турака.

Турци су били закратили сваки јаван израз народних осећања, али у тузи уклонјој, у белезима на гробљу, Срби су ипак пеказивали шта их боли, у то несрећно доба, и чему се надају да ће настати иза тога.

Ако насилник није дао школе, ни допуштао свечане богомоље народу, опет није могао укратити сабирање око манастира, у којима, и ако није било велелепних церемонија, опет се црпла нова снага за даља трпљења, до срећнијих времена. Молитве су могле за који час и умукнути, духовници и сами спасти са светитељске висине рада и осећања, али камен, наслаган у дивотне облике, покоран, у рукама мајстора, законима хармоније, говорио је оку народном о славној прошлости његових прадедова, и уверавао га да ће све зло минути, и да ће те дивотне задужбине опет пропевати.

О, ја верујем у много већу силу моралних поука, које је народу нашем давао наслагани у богомоље мрамор, него у неке

¹ Опет чланак *Мијатовића, Гласник XXXVI, 205.*

без духа и живота беседе, које су се можда разлегале без икаква одјека под тим сводовима.

Додајте к томе проповедање које су вршиле гусле, па се онда не ћете чудити што је прост човек из села Пањевца, чувени после *Коча*, могао тако лако дићи народ на Турке 1787, и толико се умешати у ту борбу, да је сва та војна позната у нас као „*Кочина Крајина*“. Не ће вам бити нејасно ни оно што бѣсни Фочић, претећи да обезглави српски народ, и набројавајући кога ће посећи из јагодинског округа, назива га „гвездом хајдучкијем“. Нити ће вам, даље, бити за чудо, како се онако одмах, на глас устанка у Јасеници и Лепеници, диже и јагодинска нахија и удари на Јагодину, у којој је турска сила била, после београдске, највећа, и где је непријатељу, поред надмоћности у броју, помагао још и излив Белице и Мораве. И ако је овај први сукоб пред Јагодином био пораз за српску војску, и ако су победници показали највеће варварство какво су они једини умели¹,

¹ У првој половини великога поста 1804, Карађорђе, с Миланом Обреновићем, Младеном и другима, дође у Штитље, с намером да нападне на Јагодину. Али не имајући још доста војске, оде у Доњи Левач да скупи више војске. После неколико дана, он изађе на Ђурђево Брдо и почне прилазити к вароши. Младену и Милану пак нише да и они, са своје стране, ударају. Али се извила била пуста Белица и Морава, те се од воде није могло ни корачити напред. Карађорђе продре у варош и већ почне палити турске куће. Многи од Младенових и Миланових војника видећи то стану се довијати и преко врба којекако прелазити к вароши, и ако им је викао Младен да то не чине. Турци, сигурни од стране Младенове и Миланове, ударе свом силом најпре на Карађорђа, и он се морадне повући. Сад они окрену сву силу на ове који су преко воде прешли, и ту ко би млађи и бржи, изнесе главу, а они други сви изгибоше. Пок. Јокић мисли да је ту изгинуло чак до 2000 људи. Причају да су Турци тада ухватили оца неког попа Томе, из села Кикојевца у Гружи, калуђера *Максима*, и одерали му живом кожу с обе руке од шакe до лакта, и од врата низ плећа до појаса, па га тако пустили да тим мукама својим врестрављује побуњену рају. Али узалуд! Раја се не уплаши од тога. Ко зна да умре, тај већ зна и лек свакој сили и обести!

онет то није заплашило храбре Левчане: за кратко време после тога боја ми видимо сав тај округ очишћен од Турака, и сложен у заједничку радњу с браћом својом за избављење своје драге отаџбине од силе туреке.

На Липару (1809), на Варварину и на Јасници (1810) били су кржави бојеви, у којима су осветлили образ становници јагодинског округа. На оном првом месту особито је битка била важна. Кад је српска војска страдала на Каменици, и кад је само славни Сипџелић купио право на несамртност, онда су Турци прошли Делиград и Куприју, па су једни отишли десном страном Мораве, а други преко Јагодине пошлаци у Шумадију. Тад су Срби сами запалили Јагодину, па се повукли на *Липар*, и засекали од Црнога Врха до Мораве. У крвавом боју, надваљали су Турке и узбили их тако да се и онај део војске од Пожаревца повукао натраг.

Кад је, после несрећне 1813, ваљало наново прибрати снагу и одвагу, да се нов јарам сломи, онда су Јагодинци онет међу првима били, који су пристали најпре уз Хаџипродана, а после уз Ђеза Милоша. Само симпатија показана за устанак Хаџипродана, морала се Турцима платити главом. Ено, за сведоџбу, мученика игумана каленићског *Никифора*, кога је Ђерим-паша отерао везана из Левча, те је погубљен у Београду с осталим мученицима за слободу.

Кад је букнуо други устанак, у Такову, на Цвети 1815, пошље Ђез Милош попа Филина, који је пре био војвода студенички, те он дигне и Левач и Темнић, и већ код села Белице ископају мало шанца и ту се утврде.

У Јагодини је тада био Ђерим-паша, Бошњак. На мосту преко Мораве, на овако важној тачки цариградскога друма, а у најроднијем месту свега београдскога пашалука, он је држао у Јагодини неколике хиљаде одабране турске војске. Није му дакле ни замерити што је он мислио да има доста силе, да сваки рајини покрет угуши, и да другим паланкама притрчи у помоћ.

Чувши, дакле, да су Срби опсели крагујевачке Турке, Ђерим-паша одмах одреди једну хиљаду војника, и пошље их крагујевчанима у помоћ. Вођ ове војске, која је ишла у помоћ крагујевачким Турцима, звао се *Тахир-Кубур*. И ако су ови војници

били и силни и бесни, опет не могу оставити на миру ону шаку Срба у логору на Белици¹. За то ударе, као од шале, на њих, да их растерају куд кога. Баш кад су наплазили на српске бусије, вођ, *Тахир-Кубур*, идући напред, повиче: „Кашти ђаур, кашти!“ — Побегли ђаури, побегли!“ Милисав Дробњак, у тај мах, опали, и убије хата под њим. Бој се заметне жесток; Турци буду разбијени, и њих 70 живих ухваћено. Који су умакли живи, вратили су се у Јагодину, и ту остану чекајући шта ће учинити Гаја-паша на Чачку.

Прича се, да је писмо о овој битци стигло Кнезу Милошу баш у онај мах, кад су они били уступили на Љубићу. Кад се, веле, писмо читало, кнегиња је Љубица, чувши шта је било, викнула: „Видите ли шта раде људи? А ви шта сте учинили? Кецеље пашите, а ми, жене, да идемо да се бијемо!“

Левчани пак, разбивши Турке на Белици, поодсецају главе онима који су ту пали, и што брже могу потрче ка Крагујевцу. Ту својој браћи Србима кажу своју победу, и оне турске главе одмах понабијају на коље око свега шанца, а пошљу те зовну опседнуте Турке, и понуде их да иду, на тврду веру српску, куд хоће: у Ниш или у Видин. Дознавши Турци све што је било на Белици, и видећи турске главе на кољу, помисле у себи да им ваља измицати, али опет, да заварају свој траг, не хтедну се предати, него се још неки *Ахмет Спрдибуба* овако одсече на Србе:

— Што сте се тако у часу помамили, јадна и жалосна рајо! Не знате ли, да се Турчин, док је жив и док му је оружја, ником не клања, а камо ли својој голотињи раји, коју му је Хакталâ за јунаштво поклонно? Ви мислите врло ласно свршити што сте започели, а верујте ми да све то ваше мућење и бућење Турчин још и не чује, него мирно спава на оба уха, а кад се прене, као арслан (лав), па вас само једном удари, мучно ћете се моћи и пребројити, колико ће вас измаћи од турске сабље. Ту скоро вас је Хакширодан подигао свакога по једну пед од земље, а Милош ће и по четири! Та ове ће мртве турске главе с

¹ Место, где је био тај логор, зове се *Таборште*, а некад се нише просто на *Белици*.

кочева ових пођипати и оживети, да вам крв испију, као што сте ви њихову ето јуче испили¹.

И тако се не углави предаја. Али Турци, те исте ноћи, побегну тајно, узевши за калаузе оне Србе које су дотле држали у гвожђу. Турци су бегали к Јагодини преко Црнога Врха. Срби их опазе и потерају. На Белици их опет сретну Срби Левчани из онога, нама познатог, шанца. Ту их разбију, многе побију, а неке и живе похватају. Између ових живих био је један и онај бесни беседник јучерашњи, главом *Ахмет Сурдибуба*. У овом бегу гоњени од Срба, Турци су поостављали своје везане вође Србе, између којих је један био и кнез Ђука, из Јагњила, кога су свега изболи ножевима; али се он после ипак излечио, и поживео у ослобођеној отаџбини. Све Турке које су у овом случају живе похватили били, дали су Срби, без оружја, Јагодинцима Турцима за своје робље, које се тамо налазило.

Иза овога догађаја, Јагодинци су се находили у логору спрођу Ђуприје и код Баточине, чувајући та два пролаза: први од Ниша, а други од Београда.

И доцније је било крвавих сукоба, а особито је знатан онај на *Мајурском пољу*, и на самом *Јухору*, где је *Никола Мандрда*, из села Пајковца, Турке ојадно. Ову турску војску, која је испреко Мораве прелазила и на јагодинску нахију ударала, предводио је *Алибег*, син чувенога *Карафејзије*². А над српском војском, ту око Мораве, био је старешина *Милета Радојковић*, из села Катуна. Над свим покретом пак био је управник, понаредби Кнеза Милош, кнез *Илија Вукомановић*, из села Сабанте.

После ових крвавих сукоба, Јагодинци су држали само страже да Турци не би грунули од Ђуприје или од Београда, докле је Милош прелетао с Дрине на Белицу, и с Белице на Пожаревац, на Карановац, па опет на Дрину, да остави силнога Хуршида, да на Мачву не удари. Из логора на Белици (Таборишта), Милош

¹ *Историја Милутиновића*, стр. 153.

² Потурченог Словенина из села Брезница, близу Софије. Карафејзија је био царев одметник и задао је царевини големих мука.

је отишао у Турчију, Марашли Али-паша, и први мир углавном пред јесен 1815; пропустио овога с нешто војске у Београд, и отпочео низ преговора, који су трајали дуго, водили се мучно, скупо, али су се ипак завршили добро за ствар српску.

Сад ми још остаје да поменем, да јагодински округ није остао иза друге шумадинске браће ни у домаћим немирима нашим.

На крају године 1834, људи који су били незадовољни начином владе Кнеза Милоша, и који су тражили неког обезбеђења грађанским правима и од саме земаљске врховне власти, почели су се прикупљати ово неког чувеног Темнићанина, на име, *Милете Радојковића* из села Катунца, на левом брегу Мораве у дну Темнића.

Ствар су водили и угађали Симић, Петронијевић, Ресавац, Вељковић, па у неколико и сама кнегиња Јубица, али је Милета, по снази свога одражнога карактера, и по јасно свађеном и никад немеваном плану својих захтева, био и остао у очима народа вођ и управник овога покрета.

После извесних договарања и припремања, на Богојављење у вече (6 Јануара), 1835, на Таборишту (на оном истом месту, где су толико пута били сукоби с Турцима), уставило се више од 2000 људи Јагодинаца, уз које је пристало било доста њих из параћинске нахије, из Ресаве, и из крушевачке. Пред том масом народа били су, осем Милете Радојковића, Стојан Симић, Аврам Петронијевић, Милосав Ресавац, Ђорђе Протић, и још неки други.

Нису сви били сложни: за што иду у Крагујевац. Неки су хтели да принуде Кнеза Милоша да се одрече престола на корист свога сина Милана. За ово су били: Симић, Петронијевић, Мајсторовић, и још неки. Други, напротив, тражили су само да он уништи кулук, и да смањи народу порез. За ово је последње био Милета, и изјавио је одважно и разговетно да ће на сваког устати, ко поуми што против живота или достојанства Кнеза Милоша.

Кнез Милош је тада био у Пожаревцу. Устаници су тако брзо ишли, да је он једва стигао да пошаље у Крагујевац Вучића, да очува тамо двор и касу народну.

Вучић, на двоје на троје, уреди неку снагу за одбрану, па онда, са 150 људи, изађе на Табориште пред устанике и ушта их шта желе да добију. Они му кажу шта ко жели и тражи.

Саслушавши и једне и друге, он изјави да захтеве Милетине прима и сам, и узима на се да посредује између Кнеза и оних који траже да се народу обезбеде права.

Сад се договоре, те устаници сиђу у Крагујевац и заузму половину вароши, а другу је полу држала војска Кнезу предана. Обе су се храниле из народног амбара.

Вучић је овде радио врло мудро, али паравно споро. За то су, особито онда кад није било ни уредне поште ни пута, а то ли телеграфа, преговори вођени лагано, а гласови расли десетоструко. Кнеза почну уверавати да је и Вучић против њега, и да је чак за његов живот настала опасност. Он се препадне, и крене се да бежи у Аустро-Угарску, али га од тога одврати највише сердар Коца Марковић, Јаков Живановић, и још неки. Док се то тако водило споро, уморе се устаници у Крагујевцу, и већ почну наваљивати да иду кућама.

Кнез најпре пошље у Крагујевац брата свога Јеврема, а после дође и сам; али тада већ није било устаника на окупу онолико колико пре. У Крагујевцу га дочекају вођи устанка, и падну молити за опроштај; он их дигне, и почне говорити: „Сви грешимо, него да исправљамо један другога!“

Сутра дан, без икакве велике церемоније и помпе, Кнез Милош, и сви вођи устанка, оду у крагујевачку цркву. Тамо је био митрополит и ђакон Јанићије (потоњи владика ужички). Врата се изнутра затворе, и ту у тишини, пред немим иконостасом, на светом јеванђељу, Кнез се закуне: да им све прашта, и да ће имати на уму све оно што је народ желео да добије овим устанком, а они се опет закуну њему: да ће му бити верни и послушни.

Тако се заврши овај унутрашњи немир, који је народ назвао *Милетина Буна, 1835 године.*

6. ЛИЧНОСТИ ЧИМ БИЛО ЗАСЛУЖНЕ

Капетан Коча¹

ИЗ СЕЛА ПАЊЕВЦА

Коча је најпре трговао стоком. Године 1787, пред онај рат који Аустрија објави Турској 1788, он дигне народ из целе нахије јагодинске и заочне бити се с Турцима. Из манастира Каленића узме калуђера *Исаију* за писара и за другара у бојевима. За то се, после, и певало по Левчу :

„Војску купи Коча капетане

.....

„Варјактара, црног калуђера :

„По барјаку положи браду,

„Па он учи Србе у параду....“

Познато је да су друга пола тога ратовања и сршетак му били несретни за Аустрију. Коча, узбијајући, или бар уздржавајући турску војску која је продирала уз Дунаво, борио се последњи пут, са својим драговољцима, више Пореча на левој страни Дунава. Царска се војска међу тим била повукла чак к Темшвару. Турци, којима је јунаштво Кочино већ било добро познато, позивали су га више пута да одустане од борбе, по што је већ остао сам са својом дружином. Но он, уздајући се у своју стару срећу, не послуша. Турци нагну големом силом, опколе га са свих страна; после страховитог боја и грозне сече, ухвате жива њега и шездесет друга с њиме (остали су сви имали срећу да изгину). Њих одведу у Текију према Оршави, и ту их понабјају живе на коље....

Мир јуначком праху, а слава светлом имену твоме, несамртни Кочо! Твоје и другова твојих јечање на самртном кољу задахну срески ваздух неким дахом који поче свуда тражити освете. Нека се у висинама плавога нашег неба развеселе ваше јуначке душе, јер из гробова ваших поинкоше горостасне биљке: *Карађорђе*, *Чаршић*, *Велько*, *Курсула*, *Милош*, *Синђелић*, и други без броја.

¹ *Прота Пенадовић* вели да је Коча био родом из села Ланишта. *Мемоари*, стр. 13.

Стеван Јаковљевић

Стеван Јаковљевић био је родом из села Велушића у Левчу. И он је био један међу онима које су Дахије наумиле биле да погубе. За то се у песми и каже :

„Док погубим Јаковљевић Стеву

„Из Лијевча, гњезда ајдучкога.“

У Стевана је био брат Јован, такав исти јунак као и Стеван. Тешко је веровати, ама у Левчу причају озбиљни људи, да су Стеван и Јован са својом мајком могли, седнувши за вечеру, попити до зоре аков вина, па сутра се умити и отићи на рад без никакве главобоље!

Кад је Тахир-Балота, послани од Мустајпаше с војском турском и српском, ударао на Пазванџине Турке у Јагодини, где се неки Тосун био затворио у џамију, и кад су Срби, гађани среди од Пазванџиних Турака, а с леђа од неверних Мустајпашиних војника, почели падати листом: онда је Стеван Јаковљевић повикао: „Ја Левчанима не дам више бити се; ми гинемо и од својих и од Пазванџиних Турака. Него нека се иставе наши Турци, па да ја само с Левчанима ударим на Тосуна, и ако вам га до сутра не доведем жива, или му не донесем главу, па врату сам најтањи“!

Балота му то допусти; али Турци поткажу то Тосуну, те се он ноћу божем протуче кроз Турке, и побегне у Ћуприју.

По сведоџби Петра Јокића, Стеван је погинуо на Београду по свој прилици, 1806.

Бог да га прости!

Оборкнез Јевта

ИЗ СЕЛА ОБРЕЖА

Одмах у почетку устанка 1804, изашао је у прве редове и постао старешина у Доњем Левчу Оборкнез *Јевта* из Обрежа.

Под његовом командом били су: *Стеван Кара*, из Варварина, који је погинуо на Бањи; *Радован* из Бошњана, капетан; *Велисав* из Трешњевице, саветник; *Мијалко Н.*, који је постао буљугбаша у вароши Јагодини; и *Милета Радојковић*, из Катуна, као барјактар.

И кнез Јевта је, како се прича, пао на Београду.

Оборкнез Петар Вукомановић

Вукомановић је био родом из села Сабанте. Он је, по установу Карађорђевог, постао старешина у Горњем Левчу. Није дуго живео ни судио у јуначкој кнежини својој, јер се на скоро помиње, кад је он погинуо, да га је заступно

Оборкнез Милоје Тодоровић

Милоје је био из села Црпче. Његова се власт пружала чак до Мораве код Третеника, јер се помињу у његовој команди *Стеван Јаковљевић*, о ком је била реч: *Никола Бабовић*, билаша из Грабовца; *Мијушко Н.* главни буљугбаша, из села Сиљевице, који се у јуришу на Јагодину, 1804, особито добро показао, а и *Мијаило Шапоњић*, такође буљугбаша.

Кнез Милоје је умро 1832 године, и упокојен је код манастира Јошанице. На гробној плочи његовој, коју му је поставио син Јевта Тодоровић, има изрезана Милојева слика до прију, са асбљом у руци, а испод тога су ови стихови:

- „Чуй отац од сина
- „На гробу т' спомена:
- „И на гробу твојем
- „Не треба да ридам,
- „Ер у срцу мом
- „Још твој понос имам.
- „Још генерала Михалџића
- „Ты си каплар био
- „И Наполеона ты си с њиме био.
- „Ка войвода српски с Карађорђем ти си
- „Разгони Турке те те слава висп,
- „У Цариград први за свој род си ишао,
- „Жртвовао си живот, кроз беде си прошао
- „Као член Совета скончао си лета,
- „Нек' ти е вечна намет док трае света.

„Милоје Тодоровић живео је око 70 година, а умро 1832.“

Нићифор

НИУМАН КАЛЕНИЦКИ

Био је човек књижевца, т. ј., читао је старе србуље, сабрао их у Каленић са свију страна, преписивао их, јер је руко-

нис имао особито леп, и њима се одушевљавао за судбину злокобнога народа свога.

У сваком устанку, он је летео у редове бораца, па је с тога и Хаџипроданову буњу једва дочекао. Буна га не успе, и Турци груну у Левач. Нићифор, у страху да Турци не би похватили и сице који га јако терете, побаца у једну хлебну пећ велику количину старих књига, повеља, хрисовуља, и других записника. Али га ни то не спасе. Њега Турци одведу у Београд, и ту с осталима погубе, па му главу набију на колац на бившој Стамбол-капији 1814, као што је већ казано под Београдом.

Димитрије Ђорђевић

Родом је био Грк из Македоније; дошао је у Србију 1804 с крцалијама. Раставши се од њих, дође у манастиро Милану Обреновићу, а, по смрти Милановој, остане код Милоша, од кога се више није раздвајао, него је с њиме делпо и зло и добро. За времена Црнога Ђорђа, био му је први момак и друг, а по што су се предали Турцима, бивао му је тумач и азнадар, и свршвао је друге различне народне послове.

Кад већ Милош постане тако велики господар, он га, за његове велике труде и верне службе, узме као брата, па га ожени и учини га оборкнезом нахије јагодинске (и запта је његово поштено срце заслужио све те милости и тако велике дужне награде). Године 1820 отиде и он с војводом *Вујицом*; протом јагодинским, *Милојем Вукашиновићем*; и *Аврамом Петронијевићем* у Цариград.

Кад их Турци онамо све затворе, он се, спремах, може бити од страха разболи, и малко помери намећу, и тако је после живео у Јагодини.¹

Тако вели Вук, а нама су Јагодиници казивали, да је њега опао код Кнеза Милоша некакав Маркић чибугџија, као да ђоја он и његова жена Јованка спремају отрове, да отрују свога добротвора. Кнез се на то жестоко наљути, и поручи Димитрију да га не чека у Јагодини, него нека иде куд зна: од тога страха

¹ Вук, *Грађа за Српску Историју*, стр. 48—49.

и од жалости што је опаднут на правди, он помери памећу и тако је поживео још неко време, па је умр'о у Јагодини 26 Јануара 1837. На гробу његовом стоји овај запис: „Овде леже кости мужа за отечество србско много заслужившега, полковника Димитрија Ђорђевића, преставившег се 26 Јануара 1837, у 55 лѣту старости своје, у Јагодини.“

Димитрије је био личан човек; говорио је српски, грчки, и турски. — Оставио је после себе само једну ћер Милицу, која је била удата у Београд за неког Вучка Болтаџију. А има ли ко од ње, не зна се. — Иза Димитрија остало је око 20—30.000 гроша имања и лепих ствари и рахтова, па је то за једну ноћ све покрадено.

Милета Радојковић

Милета је био родом из села Катуна, у Темнићу. Још за Карађорђа био је одличан војник и барјактар. У другом устанку био је један од првих, који су одмах дигли оружје на Турке. Тако је ушао у послове народне у којима се налазио близу до краја свога живота. Најпре војник, после старешина, кнез, за тим саветник, и најпосле председник Државног Савета, Милета се свакад показивао човек разборит, трезвен и поштен.

Једном је, као што је поменуто напред, стао био и на чело једноме народном устанку против Кнеза Милоша. Устанак је тај познат под именовом „Милетина Буна“, а свршио се измирењем устаника с Кнезом.

Пред смрт је Милета био ослепео, и живео је у Јагодини.

Умр'о је 26 Септембра 1852, и укопан код цркве варваринске.

Старац Пејко

Пејко је био родом из села Својнова. Године 1815 сукобе Турци њега за још двоје момчади: *Јанком*, његовим братанцем, и *Милетом Видићем*, из истог села, баш код својновачког гробља. Пејко западне с дружиницом својом за некакве врљике, за управо никаву бусију. Ту су се они пушкарали и обарили Турке једног по једног све док Пејку не застане зрно у пушци. Тада Турци, опазивши колика му је мала дружина, навале,

опколе га и свега исеку на комаде! А она двојица срећно умакну. Очеvidци уверавају да је ту било неколико стотина Турака.

Нека је Пејку вечно помпњање међу Србима, којима је образ осветлао!

Дужност нам је поменути бар имена још неколиким славним Србима, кад више података о њима немамо :

Нека је слава *Николи Мандрди*, из села Пајковца, који је онако славно разбио Турке на Јухору 1815!

Нека је рај души *Стојана Протића*, варваринскога проте, кога су Турци жива набили на колац.

Нека је хвала *Илији Вукомановићу*, из Сабанте, који је у другом устанку, 1815, особито ревно радио да се Србија очисти од Турака. Он је умро у Д. Сабанти, године 1825, у 70-ој својој години.

Исто тако заслужују хвалу

Панта Тодоровић из Црнче, који се махом помиње на оном шанцу на Белици (Таборишту), где се доста крви пролило за другога устанка; и најпосле

Милосав Дробњак, из Рековца, који је једном у Крушевцу, на мегдану, посекао једнога Арапина и ту тешко рањен. За њега помиње и протокол Карађорђевог № 1433. Године 1815 одликовао се у боју на Таборишту, као што је већ поменуто. Умро је на свете Тројице 1822, у Рековцу, у својој 60 години.

Тешко ми је, а морам да поменем и једно злочиначко име, само да никога „правда не мимође“.

Прича се у Левчу, да је у селу Пчелницама био некав *царски берадлија*, *Милосав Кулиза*. Од 1813—1815 постане он кнез у Левчу.

Као такав, похватио је, веле, једном (јемачно за време Хаџипроданове буне) 70 првих људи из Левча, и отерао их као бунтовнике у Београд паши.

У Београду се тада находило и Кнез Милош, па, видећи толике људе повезане на правди Бога, рекле му :

— Милосаве, од Бога не нашао! за што чиниш то од своје браће?

— Е, тако, Милоше, одговори Кулиза: — ја моје овчице стрижем, а ти кад стечеш своје, стрижи како знаш другојачије; ја ти се не ћу мешати.“

Доцније, кад се свршио рат 1815, Кулиза је погинуо код села Слатине. Нико није ни питао ко га је уљео и за што.

В. МЕСТА ЧИМ БИЛО ЗНАТНА

Табориште на *Белици* било је више пута сведок крвавих сусрета између Срба и Турака. Као што је већ помињано, Марашли-али-паша, дошавши у Ћуприју, отворио је преговоре са старешинама српскога народа, који је био устао на Турке. Средина овим старешинама којима су посланици Марашлин ишиљани, и одакле су њему српски депутати одлазили, била је у логору на Белици или на *Таборишту*. Ту је дошао Марашлин Ђурчибаша да у име његово потражи од Срба оружје. На такав страشان захтев, војвода се Вујица, извадивши иза појаса свој пиштољ, овако одазвао: — Ево носи ово везиру, и кажи му, да ћу му ја сутра доћи на ноге, да ме убије тим истим мојим пиштољем; али у народ нека не дира!“

Ово је упутило хитрог Дубараџибашу¹, да окрене лист, и да пође путем блакости. Одмах је Вујици, иза тих речи, послао кат хаљина, и поручио нека носе сви Срби и топове, ако могу, само нека су цару покорни.

Из овог шанца, послана су она два депутата: кнез Милоје Тодоровић, из Црнче, и духовник Неофит, из манастира Никоље, у Ћуприју, к Марашлији, те му оповидели каква су турска насиља приморала народ, да се на ново лати оружја.

Из овога је логора и сам Кнез Милош отишао у Ћуприју Марашли-али-пашин на састанак, и учинио први уговор, да се Марашлији отвори пут у Београд, да се од ратовања престане, и да се пут преговарања избере за измирење Срба и Турака.

¹ Тако се звао Марашли-али-паша с велике вештине своје и довијања.

Јасика, село на левој обали западне Мораве, баш према Крушевцу. На Јасици су, последњих дана Августа (биће баш 26) 1810, Срби и Руси удружени дочекали турску војску, коју су водили Мехмед-Рушид-паша и Исмаилбег, и, после 7 сата жестокога боја, нагнали је преко Мораве ка Крушевцу.

О Јасици вели мајор Грамберг, у свом мемоару од 26 Јуна 1808 на кнеза Прозоровског ово:

„*Jassika*, retranchée pour 200 hommes sur la Morava au milieu d'un village du même nom et au pied d'une hauteur.“

Варварин, село на левом брегу велике Мораве, 6 сата на југ од Јагодине. На Варварину је био крвав бој с Турцима.

Неколико дана после боја на Јасици, везир Мехмед-Рушид-паша пође к Варварину. Гроф Орурко нареди да се гради велики шанац. За пет дана, буде ископан шанац за 1000 људи и за 8 топова. 6 Септембра 1810 Турци ударе на шанац. После крвавога боја дуж целе линије, Турци се повуку, а после четири дана навале са свих страна жешће него икад пре. Али ипак буду одбијени, и повуку се не само преко Мораве, него чак у Арнаутску.

На Варварину се лила и руска и српска крв за слободу Србије; ту су били Гроф Орурко, Карађорђе, Вељко, Милан, Младен Милош, Станоје, и многе друге старешине. Овде је Вељко рањен, а Курсула показао особито јунаштво. С Варварина је послан Милан као депутат к Русима у Влашку по народном послу.¹

Трешњевица, село у срезу белничком, 3 сата на југ од Јагодине, уз Мораву. У том селу, и код *Дебелог Дрвета*, године 1815, пала је многа крв. После јуначке обране, близу села *Својнова*, исечен је старац *Пејко*, кога смо већ помињали. Турке је предводио Сераскер *Алибег*, син чувеног Караџејџије, а Србе *Милета Рајдојковић*, него је осоколио на Јухору *Никола Мандрда*.²

Девојачка Стена. На планини Јухору, на коси, између Секурича и Орашја, има један страшан одсек, који се зове *Девојачка Стена*. Прича се да су некад Турци потерали робље из Темнића, а оно све побегло у планину Јухор. Турци се наклоне

¹ *Гласник* III, стр. 146—147.

² *Милутиновић*, стр. 307—308.

да хватају где ког стигну. На врху планине сустигну једну девојку, која је лагано измицала пред њима. Видећи да јој нема живота другојачије него да буде турска робња, она дође над онај страшни одсек, па се окрене и рекне им:

— Узалуд се трудите; не ћу ја бити ваша робња.

— Уморила се, па говори од муке, рекну они тврдо верујући да им не може умаћи. Али тек што јој се приближе, а она се прекрсти и — скочи у бездан!

Медет! повичу упрепашћени Турци: — е овај се минлет не да ласно покорити.“

Тело јој се строшило чим је стигла на дно стрмени; али јој име, обучено у дивотну причу, иде од уста до уста, и сваки каже: Бог да је прости! Ми је ево у књигу пишемо, да се памти докле год има на земљи тако јуначких срдаца која презиру силу а гину за слободу.

Г. ВАРОШИ, СЕЛА, КУЋЕ

У јагодинском округу има 1 варош, 144 села, 67 општина, 13.953 главе пореске (1872).

Јагодина, окружна варош, на левој страни Мораве, 1 сат западно од обале; у лепој и шитој равни, с обе стране реке Белице.

Јагодина је место старо; ми смо помињали неке зидине у тој вароши, за које мислимо да су старије од турске најезде на ову земљу.

Деспот Стеван Високи дао је Хиландару једну хрисовуљу писану 8 Јуна, 1411, у *Јагодној*.¹ (Не само да страни путници XVII века пишу Јагодину Јагодна, него је тако изговарају Темнићани и дан данас).

Ми смо помињали малко раније и старије путнике, који су пролазили кроз Јагодину, а и догађаје из нове наше историје који су бивали у том месту. За то овде можемо да то не понављамо; него место тога испричаћемо, из несрећне године 1813, нешто што се збило у овој вароши.

¹ Monumenta Serbica, стр. 569.

Године 1813, Карађорђе је био пошао пред великог везира Урумели Валиса. У Јагодини му стигне писмо из Лознице од војводе Молера, који јавља да се не може никакo одржати, ако му се не пошаље помоћ.

Карађорђе сазове све своје војводе на ратни договор. Кад су се сви устезали казати своје мишљење, рекне он сам овако:

— Ја мислим да се из ових горе нахија скупи око 6000 коњаника под команду *Петра Јокића*, а из оних округа доле преко Мораве, да се опет скупи 6000 коњаника под команду *Велкову*.

Њих двојица, *Петар* и *Велко*, нека иду у поље ражањско, и ту нека су у резерви. А ја ћу да идем у Делиград, да се затворим.

Где буде невоља, нека трче Петар и Велко; они се пазе као браћа, а 12000 коњаника имају под собом. Нема наше који ће се пред њима одржати. Народ да се из пољевитих места тргне и засече у збегове; наша војска нека се повуче сва у планине.

Старешине све у глас повичу: Добро је, добро; тако и нека буде, господару!

Карађорђе, после тога, заповеди те се Јокић одвоји с једно 300 коњаника у поље, а како који војвода доводи коњике, Вожд ће их одвајати и слати у логор Јокићу.

Хтеде бити добро; али баш у тај мах стиже Младен, који је, по ранијој одлуци у Совету, ишао у Крајину, те прегледао шанчеве, и утврдио их. Чим дође, он упита за онај оделити логор Јокићев.

Карађорђе је ћутао, а ћутали су и други. Танаско Рајић оде му причати, и каза све што је говорено и како је наређено.

— Добро, добро, рече Младен: — но не знам како ће испасти?

Карађорђе му сад сам каза све рашта је тако наређено.

— А знаш ли, рећи ће Младен, после малог ћутања: — како смо у Совету закључили, и мене сте послали те сам свршио све, па сад друкчије радите.

— Ја знам, рече Карађорђе: — али ће ударити турска

сила, па све војводе позатварати у шанчевима, а ко ће онда бранити овај народ по пољу?

— Нека се бију војводе, рече Младен.

— Ама ће ударити сила, па затворити Вељка, затворити Гургусовац и све шанчеве, а народ ће изгинути као стока.

— Па нека гине, рече на то Младен:—свадба без меса не може бити. А Вељко нека се туче; доста му и певају Бугарчице.“

Карађорђе тек леже, па уздахну:

— Еј Младене, Младене, Бог те убио! До сад је овај свет био на мом врату, а од сада на твој!

И одмах поче бљувати самим једом, па се од тога и разболн страшно.

Младен се уплаши да га не убије, па побегне у Ћуприју, а Јокић с нешто коњаника оде на Дрину.

Ето то је план, на који подсећа Прота Ненадовић у својим *Мемоарима*, стр. 277, који је у Јагодини у глави Вождовој писао, испољио се, па ту и остао неизвршен, а с кога? види се из ове приче самога Јокића.

И ако је Јагодина варош стара, и ако је у врло красном и родном месту, на цариградском друму, опет она нешто споро напредује.

У Јагодини су обични занати, као и свуд по варошима у Србији, и трговина с домаћим производима. На гласу су били до скоро само ножеви јагодински.

У Јагодини је суд; начелништво; канцеларија среза белничког; команда окружне бригаде; окружни прота; пошта, и телеграфска станица.

У тој вароши има полугимназија с 3 разреда; 4 наставника и 99 ученика. На плату ових наставника дала је сама држава 187 $\frac{3}{4}$ године 4426 динара и 80 пара динарских.

Основна школа мушка с 5 учитеља, и 253 ученика.

Основна школа женска с 3 учитељке, и 110 ученица.

У Јагодини има пивара и парис купатило, што је велика реткост у нашим варошима осем Београда.

У Јагодини је било 1872, 933 главе пореске.

Села су највећа дуж Мораве; али су у опште доста збијена, и на леним местима. Највећа су: Велика Дренова, Медвеђа, Обреж, и Бачина, а најмања: Топола, Пајковац, и Гавез. Ево их свију:

Редни број	Имена села	Број порес-ких глава	Приближна даљина од окружног места	Редни број	Имена села	Број порес-ких глава	Приближна даљина од окружног места
<p>Варош</p> <p>1 Јагодина □ 1817 933 —</p>							
<i>I Срез белички</i>							
1	Бопривница □ 1847	67	2 ¹ / ₂	26	Випорача	83	1 ¹ / ₂
2	Доњи Рачник	84	2 ³ / ₄	27	Трнава	34	1 ¹ / ₂
3	Врановац	60	1 ¹ / ₂	28	Деоница	59	1 ¹ / ₄
4	Горњи Рачник	41	2	29	Спјоковац	56	1 ¹ / ₂
5	Горње Штпље	45	2	30	Вољавча	48	1 ¹ / ₂
6	Доње Штпље	52	1 ¹ / ₂	31	Црнча	62	1 ³ / ₄
7	Ланиште	182	1	32	Каленовац	19	2
8	Пањевац	115	1 ¹ / ₄	33	Драгоцвет	103	1 ¹ / ₄
9	Рибар □ 1851	229	1 ¹ / ₂	34	Међуреч	70	2
10	Мијатовац	103	1 ¹ / ₄	35	Ковачевац	33	1 ¹ / ₂
11	Буковче	50	1 ¹ / ₂	36	Лозовик	58	2 ¹ / ₂
12	Рибник	32	3 ¹ / ₄	37	Мишевић	53	3
13	Мајур	151	1	38	Пръавор јоханнички	7	2
14	Остриковац	60	1 ¹ / ₂	39	Белица □ 1851	83	3
15	Доњи Јовац □ 1849	144	2	40	Бунар	68	2
16	Доњи Јовац	39	2	41	Врба	42	3 ¹ / ₄
17	Дворца	38	2 ¹ / ₄	42	Лукар	21	3
18	Трешњевица	75	3	43	Шаптаровац	98	2
19	Сини Вир	31	2 ³ / ₄	44	Шуљковац	79	2 ¹ / ₄
20	Колари	54	2	45	Лоћика	120	3
21	Драгошевац	64	2 ¹ / ₂	46	Медојевац	33	3 ¹ / ₂
22	Главинци	41	1 ¹ / ₄	47	Топола	7	3
23	Бресје	27	1	48	Праћина	141	1
24	Беочићи	68	3 ¹ / ₂	49	Раќптво	58	1
25	Пръавор Ивковачки	12	2 ³ / ₄	Свега		3.299	—

II Срез левачки

1	Д. Сабанта □ 1865	128	6	9	Урсуле	56	3
2	Г. Сабанта	126	5	10	Ломница	74	3 ³ / ₄
3	Дулени	62	8	11	Слатина	32	3
4	Пчелице □ 1868	188	7	12	Цикот	64	3 ³ / ₄
5	Велика Сугубина	97	4	13	Кавадар	101	4
6	Ратковиће □ 1868	150	4	14	Течиће □ 1873 ¹	99	4
7	Велика Крушевица	75	4 ¹ / ₄	15	Рабеновац	29	4
8	Рековац □ 1836	148	4	16	Вукмановац	103	4

¹ Школа се зове Течићска, али се налази у Рабеновцу.

Редни број	Имена села	Број порес- ких глава	Приближна далнина од околног места	Редни број	Имена села	Број порес- ких глава	Приближна далнина од околног места
17	Брајниковац	59	5 ¹ / ₂	35	Калудра	90	6 ³ / ₄
18	Белушић □ 1868	134	5	36	Лспојевић	73	6 ¹ / ₂
19	Пуљци	129	5	37	Превешт	69	6 ¹ / ₂
20	Волујак □ 1869	100	5	38	Мала Дренова	103	7 ¹ / ₂
21	Баре	26	5 ¹ / ₂	39	Пољна □ 1867	213	7
22	Комарани	48	4 ¹ / ₄	40	Мијаиловац	75	9 ¹ / ₂
23	Мотриће	40	4 ³ / ₄	41	<i>Ружишник</i>	51	9
24	Мплешево	26	5	42	Мала Сугубина	69	8
25	Сибница	113	5 ¹ / ₄	43	Божуревац	50	8
26	Доброселница	35	7	44	Риљац	106	7 ¹ / ₂
27	Спљевца	85	5 ¹ / ₂	45	Медвеђа □ 1873	393	10
28	Богалинци	81	5 ³ / ₄	46	Богдаше	95	10
29	Надрле	49	8	47	Прњавор љубостињски	40	10
30	Жушањевац	92	6	48	Планиница	35	9 ³ / ₄
31	Опарић □ 1868	199	7	49	Грабовац	76	10
32	<i>Шљивица</i>	22	8	50	Доњи Дубич	24	8
33	Горњи Дубич	38	7 ³ / ₄	51	Лободер	29	10
34	Прњавор Каленињски	36	8	52	Рајнац	84	9 ¹ / ₂
Свега						4.492	—

III Срез темнићски

1	Варварин □ 1850	223	6	23	Падеж	65	8	
2	Маскар □ 1868	113	6 ¹ / ₂	24	Вратари	68	7 ¹ / ₂	
3	Бошњани	195	7	25	Парцани	66	8 ¹ / ₂	
4	Шанац	117	8 ¹ / ₄	26	<i>Мареново</i>	24	8 ¹ / ₄	
5	<i>Гавез</i>	16	8 ³ / ₄	27	Залогојевац	93	8	
6	Велика Крушевица	73	9	28	Пајковац	18	8 ¹ / ₄	
7	Срње	54	9	29	Тољевац	85	8 ¹ / ₂	
8	Ласика □ 1848	156	9	30	Доњи Крчин	64	8	
9	Кувљин	229	9 ¹ / ₄	31	Карановчић	78	8 ¹ / ₄	
10	Бела Вода	184	10	32	Горњи Крчин □ 1869	28	7 ³ / ₄	
11	<i>Селиште</i>	127	10 ¹ / ₂	33	Мала Крушевица	43	7 ³ / ₄	
12	В. Дренова □ 1839	428	11	34	Орашје	77	7 ¹ / ₂	
13	Ковуси □ 1852	178	10 ¹ / ₂	35	Избеница	94	7 ¹ / ₂	
14	Брајковац	51	10	36	Церница	54	7 ¹ / ₄	
15	Наменари	25	9 ¹ / ₂	37	Бачина □ 1843	313	7	
16	Страгари	99	10 ¹ / ₂	38	Секурич	201	6	
17	Милутовац □ 1872	212	10	39	Кагун	291	5 ¹ / ₂	
18	Лазаровац	73	10	40	Обреж □ 1850	381	5	
19	<i>Љубава</i>	88	10 ¹ / ₂	41	Својново	126	4 ¹ / ₂	
20	Шашиловац	30	9	42	Потоцац □ 1872	176	4	
21	Крвавица	69	8 ¹ / ₂	43	Рашевица	180	3 ¹ / ₂	
22	Глобари	65	8 ¹ / ₂	Свега			5.329	—

Статистички преглед
ОКРУГА ЈАГОДИНСКОГ

Гедни број	Срезови	Б Р О Ј										Житеља (1866 г.)	Пореских глава (1872 г.)
		НАСЕЉЕНИХ МЕСТА				ЦРКАВА			ОСНОВНИХ ШКОЛА				
		ВАРОШИ	ВАРОШЦА	СЕЛА И ЗАС.	СВЕГА	МАНАСТИРА	МИРСКИХ	СВЕГА	МУШКИХ	ЖЕНСКИХ	СВЕГА		
1	Јагодина варош	1	—	—	1	—	1	1	1	1	2	4.424	933
2	Белички	—	1	49	49	1	4	5	4	—	4	15.507	3.299
3	Левачки	—	—	52	52	2	6	8	10	—	10	19.742	4.492
4	Темнишки	—	—	43	43	—	6	6	10	—	10	22.506	5.229
	Свега	1	—	144	145	3	17	20	25	1	26	62.179	13.953

Примедба. При поређењу имена села у овом списку с именима која је Вуе у Даници 1827 г. печатао, извадивши их из арачког тевтера од 1822 г., нашли смо да два села данас не постоје, и то *Козанлук* и *Поњак*. Села *Комарана* има два: једно у Левчу, а друго у Темнићу, у коњушкој нурији. Ово последње није записано ни у једном *Речнику*. Село *Бајетина* додато је округу крагујевачком. У јагодинској нахији налазе се ова нова села: *Доњи Јовац*, *Сињи Вир*, *Шљивица*, *Рујишник*, *Гавез*, *Селиште*, *Љубава* и *Мареново*. *Доњи Јовац* (управо само *Јовац*) и *Сињи Вир* у Даници су уписани у нахији ђупријској. Села: *Рујишник*, *Шљивица*, *Селиште*, *Љубава*, и *Мареново* поинкла су доцније, јер се налазе уписана у *Речнику* Гавриловићевом, а *Гавез* је још доцније постао.

Разлике између имена ондашњих и садашњих не могу се тачно одредити, јер оне могу бити и погрешком штампне учињене, али имају нека имена, која су баш измењена, тако: у Даници *Карановиц* сад *Карановић*, *Сење* сад *Срње*, *Залагајсвац* сад *Залогојсвац*, место *Дубач* сад *Дубиц*, и т. д.

Као што из статистичког прегледа видимо, има у јагодинском округу 62.179 житеља; кад одузмемо варош Јагодину, онда остаје 57.755 сеоских житеља који живе у 144 села: долази дакле у средњу руку на свако село по 401 душа. Но кад се разреде села по њиховој мањој или већој насељености, онда их има, која броје:

мање од 100 житеља	7, са	502 житеља
од 101 — 200	34, „	5.430 „
„ 201 — 500	69, „	23.246 „
„ 501 — 1000	28, „	19.938 „
„ 1001 — 2000	6, „	8.639 „
Света		144 „ 57.755 „

Ови бројеви нађени су пописом људства од 1866 године; ради смо били да употребимо дата најновијег пописа, али се то не може једно с тога, што тај попис није довршен, а друго и за то, што ће потребно бити да се рад пописних комисија прегледа, а за такав преглед потребно је доста времена и радне снаге.

Од целог броја житеља долази на женскиње 30.331 т. ј. на сваку стотину мушкараца има по 95.24 женскиња. На 100 мушкараца у срезу:

темнићском	има	96.92	женскиња
левачком	„	96.09	„
беличком	„	94.30	„

Кад број цркава и школа упоредимо с бројем житеља, онда налазимо, да у овом округу на сваких 3.106 житеља долази по једна црква и на 2.392 душа по једна школа. За поједине делове овог округа ова је сразмера:

	ЈЕДНА	
	ЦРКВА ДОЛАЗИ	ШКОЛА НА ЖИТЕЉА
у Јагодини	4.424	„ 2.212
„ срезу беличком	3.101	„ 3.877
„ „ левачком	2.468	„ 1.974
„ „ темнићском	3.751	„ 2.251

Куће су сељачке доста угледне. Највише их је под ћерамидом; имају по собу и кујну, а врло често и трем пред вратима. Граде их мајстори из Турске; али има и мештана који се одају на тај посао с врло добрим успехом.

Није потребе ни казивати, да су куће лепше и удобније у селима моравским него у онима која су у врху Левча, по местима врлетним, неродним, и сиромашним.

Д. ЗАНИМАЊЕ, СТАЊЕ

Може се рећи да је становницима овога округа, не искључујући ни саме варошане, главно занимање земљорадња.¹ У долини моравској, нарочито од Јасике до манастира Љубостиње, кукуруз је на особитом гласу. Што се у шали регне за село В. Дренову, да је родна као Египат, то није без основа. Ту кукуруз роди готово као и у земљи у којој је први пут поникао.. Поред обилнога кукуруза, има свуда доста и стрмине.

Године 1867 било је засејано у целом округу 47.046 дана орања разним житом; од овог простора долази

	ДАНА ОРАЊА
на кукуруз	27.212
„ пшеницу	10.974
„ јечам	3.543
„ оvas	2.628
„ раж	1.993
„ крупник	683
„ просо	11
„ елду	2

Од поврћа има доста купуса (906 дана орања), и кромпира (621 дан орања). Сеје се доста конопље (1687 дана), али врло мало лана (30 дана орања). Дуваном је било засађено само 95 дана орања, и то поглавито у срезу *беличком*.

Вино роди готово у свем округу, и обично је добро. Нарочито се хвали оно с Ђурђева Брда, код Јагодине; вино из Јовца; из Бачине; из Богдања, и око манастира Љубостиње. У целом округу било је, 1867 год., 32.290 мотика винограда, и то највише у Темнићу (14.194 мотике).

Од других питомих воћака, има а. *јабунка*: петровача, слаткача, кпсељача, зеленџка, ђула, тврдокорача, црвењајача, пилињача, скопљанака, говеђача, и ведрика; б. *крушача*: караманака, водењача, зимњача, тврдака, тепаваца, овчарака, базава, тамњаника

¹ У 1866 години од 62.179 становника само 8.32 процента нису били тежаци.

видовача, јагодарака, јечмењака, полошака, сјерака, такуша, и арапака.

Горњи Левач, особито под саму планину, држи многу стоку. Сточарство потпомажу добре ливаде којих је у самом Левчу било, 8.116 коса, а у целој округу 20.613 коса. У 1866 години пописана је сва стока у Србији, и тада је нађено у округу јагодинском:

коња	2.758	грла
говеда	33.585	„
свиња	59.348	„
оваца	124.597	„
коза	15.676	„

Свега 235.964 грла, у вредности 3,821.135 динара. Кад ову вредност поделимо бројем житеља, онда долази на једног по 61.45 динара.

Кошница је имао округ јагодински 7407. Од 1859 до 1867 године број кошница пао је са 22 процента.

По селима има: абаџија, бојација, и дрводеља. Ковачки занат у Левчу се држи да је руга за Србина. „Цигани су ковачи,“ веле Левчани с неким поносом. За то у свем срезу има само два Србина ковача.

Задруга нестаје сваки дан и у китноме Левчу. Причали су ми да је већ реткост ако два рођена брата живе у задрузи.

Вредност свега непокретног имања у округу јагодинском процењена је 1863 године на 12,023.100 динара, и у оно време долазило је од ове вредности у средњу руку на једног житеља:

У вароши Јагодини	312	динара
„ срезу темнићском	264	„
„ „ беличком	216	„
„ „ левачком	120	„

У целом округу по 205 динара.

Управа Фондова имала је, 1872 год., у округу јагодинском 738 дужника, којима је позајмила 755.695 динара: долази дакле одсеком на једнога по 1.024 динара, а кад суму дуга поделимо

бројем житеља, онда излази да је свака душа задужена код Управе Фондова са 12·15 динара.

е. о д е л о

На варошанима је одело, наравно, куповно, нешто јевропско, а највише српско по кроју. По селима је и мушко и женско одело домаћа рукотворна, али се с дана на дан увлачи по нешто и куповнога.

Мушки носе: кошуљу, која се спушта до испод колена;¹ гаће: антерију (куповну); јелек; гуњ; канице (појас); подвезице; дозлуке; чаране; назувице; опанце (овако они говоре), који су на врху сашивени, те се по том Левчанин може свагад да позна; на глави имају вес с кићанком, или шешир плетени или куповни. Жени носе чакшире, обично сиваве, а ретко беле.

Момци, кад пођу на сабор, носе по три пешкира. Један увију око врата, па пропусте испод левог назуха, као кад се обеси јанџик; други увију исто тако, па га провуку испод појаса или каша и обесе низ десну бутину; овај пешкир мора бити окићен ситним парама; трећи метну у џеп, али се и од њега морају видети крајеви.

Готово сви, и стари и млади, кад иду на сабор, или на друго какво весеље, носе ципеле и чизме, место опанака.

Девојке носе весове, по весовима перичне оплетене од троје четворо, или и више; у ушима имају миђуше; носе: кошуљу, сукњу (коју саме тку и режу), горе *зочке*, које је од онога од чега је и сукња, и то саме шију; а јелеке од сукна шију им абације и обично извезу по преима жутиим гајтаном; око врата укресте мараму; пану се каницама; носе кецеље (обично куповне); чаране и опанке. Кошуље су им обично везене на преима белим памуком или свилом.

Жене носе све тако, само на глави имају кобгу, коју овде зову *џега*. На џеги је бео превез, а за превез приденут по који куповни цвет, и по неколико црних куповних пера, и једна или две вунене или

¹ У селима која су ближе Крагујевцу, као: у обе Сабанте, Пчелицама, Ратковићу, носе кошуље врло широке и до чланака дугачке.

свилене мараме, које су превијене за непун чеперак, па се та марама, преко превеза, пусти низ леђа. Спред на цети пришивена је кајица (парче чоје срмом опточено а све унизано новцима, обично цванцикама). Старе жене не придевају по превезу мараме, нити се ките цвећем, ни перјем.

Али се већ сада на саборима може да види и по који „вистан“, и „ћурче“ на поноситим левчанкама, место леле њихове рукотворине.

Дечино је одело као и у маторих, само што је мање.

Женским а јелечиће а мушким гуњеве и чакшире шију абаџије, којих има и по селима и по варошима. Њих народ зове: „терзије.“

Дуж Мораве прешло је ношиво крушевачко. Тамо жене носе на глави ручнике и плету трвеље.

Ж. Г О В О Р

У свем јагодинском огругу говор је ресавски, а можда је путњије било назвати га левачким, али је оно име наденуо поштовани отац нове српске књижевности, па га држимо и ми.

У том говору најобичнија особина јесте другојачији акценат, н. пр: говорити, косити, копати, ливада, Морџава; — Јован, Миљан, Маринко, и т. д.

У неких именица женског рода трећи и седми падеж свршавају се на *е*, н. пр: Ударпо га по главе; дао је белег девојке; седео до по ноћи у механе; био је вас дан на њиве, и т. д.

У неким именицама мушког и средњег рода шести је падеж на *ем*, место на *ом*, на прилику: „Идемо ми с поцем, онем бреге, а овем овуда Турци; ти матор, па си пристао да се играш с дететем, и т. д.

Седми падеж множине нема завршетка *ма* а *и* *а* се стопило, па се говори просто: „Све му по рџка чуна ка у вука; ударио га по ногџ те га осапати; а реч торба има *тораба*: тражих по сви *тораба*, па нигде мрве хлеба.

Чело, око, уво добијају наставак *ет*, те имају: *челета*, *окета*, *увета*, и т. д.

У придева су наставци с е место с о и и, н. пр: Добрем човеку, у поцепанем гуњу, с вреднем момком, и т. д.

У поређењу се чује: Стареј м. старији; паметнеј м. паметнији; вреднеј м. вреднији; рђавеј м. рђавији, а други опет: живши м. живљи, скупши м. скупљи, кривши м. кривљи, тупши м. тупљи.

Лична заменица ја има у шестом падежу: Моном м. мном. — Лична заменица трећег лица, женског рода, има у трећем падежу ње м. њој, н. пр: Ње не помаже а је карао а миловао; ње је грехота што год купити, јер ништа не уме да чува.

У множини, лична заменица у трећем падежу има и ни и нам; на прилику: „Да ни хоће кмет дати човека, да не проведе прекем путем у Калениће; — Ако би ни власт додала чколу у селу, било би ни много лашње за децу, и т. д.

Показне заменице: Овај и тај, говоре се само овако: Ова човек, та брег, а нема на крају ј.

У глаголима чује се: Исти и ис м. ићи (ити); изести и изес; чак: радити има радисти и радис: дако ћемо урадис што ово до покладà; место наћи чује се: насти и нас, н. пр: насћемо што за ручак у Љубостиње. Тевамо нас кмета код куће, па ће ни он казат пут, и т. д.

Глаголи: Одобравати, подигравати, подбадати, имају у трећем лицу јединице: Одобрајѐ, подиграјѐ, подбадајѐ га, и т. д.

А начин неодређени је обично без и на крају, на прилику: читат, писат, говорит, сећ, казат, послат, и т. д.

И овуда се чује: Прокај место покрај; гадље м. гајде; Гарвило м. Гаврило; Гарван м. Гавран; Гарва м. Гавра, и т. д.

Око Мораве, као и у парафинској, може да се чује ге м. где или де, н. пр. Ге ти срете Марка? На Рашевице. — А ге ти је коњ, Стеване, те идеш пеш? Обосео је, па ме жао да га јашем.

3. ПЕСМЕ, ИГРЕ, ПРИЧЕ И ДРУГЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ

Гусле се чују још нарочито у Горњем Левчу и Темнићу, и песме се јуначке певају из свих крајева српских.

Ево неколиких песама, које се певају у Темнићу и у Левчу, а као да нису до сад нигде штампане:

Бој два брата за једну девојку

Колико се месец засјано
 Чак се виде Београду врата,
 Ту се бију два брата рођена,
 Оба брата за једну девојку:
 Једно Нича, а друго Никола.
 Нича сабрѐ две ста и два свата,
 А Никола три ста и три свата.
 Нича иде гором Лиљаковом,
 А Никола гором Биљаковом,
 Оба иду двору девојачком.
 Девојка је пред њих ишетала:
 Ничи дала свилену кошуљу,
 А Николи од мака мараму:
 „Оба брата, оба живи биле!
 А ја не ћу ни за једног поћи
 Да не мећем свађу међу браћу,
 Да не цвелим вашу стару мајку.“

Смиљана девојка и Јова Чобанин

Смиље брала Смиљана девојка,
 Смиље брала, па је залутала.
 Надутала Јову Чобанина,
 Па је њега Богом братимила:
 „Богом брате, Јово Чобанине!
 Изведи ме из горе зелене,
 Одведи ме на воду студену,
 Да с' умцјем и да се напијем.“
 Јова јој је за браство примно:
 Изведе је из горе зелене,
 Одведе је на воду студену.
 Кад се умл Смиљана девојка,
 Кад се умл и воднице напи,
 Сину лице кано јарко сунце.
 Кад то виде Јова Чобанине,
 Овако је њојзи говорно:
 „Бог т' убио, Смиљана девојко!
 Да сам знао, да си тако лена
 Ја бих тебе за љубу узео.“
 Кад то зачу Смиљана девојка,

Грунуше јој сузе из очију
 Те студени камен покапаше,
 Из камена гуја измилела,
 У недарца Јови умилела.
 Пишти Јова до Бога се чује:
 „Бог т' убио, змијо присојкињо!
 „Ге ћеш, змијо, лето летовати?
 А ге ли ћеш зиму зимовати?
 „Ге ћеш, змијо, пород повијати?
 Из недара змија одговара:
 „У недрима лето летоваћу,
 У појаси зиму зимовати,
 „Русом косом пород повијати.“

Песма коју певају чобани да престане киша

Престав кишо, кишице,
 Престала ти лати мати
 За гором за водом
 Сузе рони, сина роди.
 Како ће му име надест?
 Илија Преврлија.
 О, Илија Преврлија!
 Преври' небо да је ведро
 Као сјајно огледало.

Боловање прошене девојке

Разболе се прошена девојка,
 Бона лежи и хоће да умре.
 Њој долазе од мора девери:
 „Лези, снахо, ал немој умрети,
 Ми ћемо ти понуда донети.
 Откако смо тебе запросили,
 Наши су се двори подновили,
 И наша се мајка подмладила,
 А наше се стадо хиљадило.“
 Ал' говори прошена девојка:
 „Ој, бога ми, два мила девера!
 Откако сте мене запросили
 Моја ј' мајка грђе постарела,
 А двори ми у пелен зарасли.“

Песме које се певају кад се пије „за здравље“

I

Два анђела шетају,
 Рајску песму певају,
 Све: алллуј, алллуј!
 И Господе помплуј!

II

Голубак ми воду пије
 На крај језера, на крај језера.
 О, голубе, мајкин бане!
 Не мути ми кљуном воду,
 Не треси ми крилем росу!
 Ти не гледај лепу Јану:
 Лепа Јана гајтан плете,
 Гајтан плете, па премеће
 Преко коња вранога
 На јунака младога,
 Кој' испија чаше вина.
 На част да су му, на част да су му!

III

Расло дрво тополово,
 На њем гвездо соколово,
 И у гвезду соколићни.
 Што је дрво тополово,
 То је кућа домаћинска,
 Што је гвездо соколово:
 То је совра домаћинска,
 Што с' у њему соколићни,
 То су гости домаћина;
 Што с' над њима соко вије,
 То домаћин вино пије:
 Пиј, домо, пиј, весели смо сви
 И то се поје за здравље твоје.

IV

Соко лети високо,
 Шири крила широко;
 Тражи лозу винову,

Тражи воду студену.
 Девојка га дозива :
 „Од' овамо, соколе,
 „Ево лозе винове,
 „Ево воде студене,
 „Студена је ка п лед,
 „А слатка је ка п мед.“
 Пиј, брате, пиј!
 Весели смо сви!

Сад ћемо увретити једну шаљиву песму, која хвали или
 буди села у Левчу и Темнићу. Ево је :

„Стан'те, браћо, да се послушамо!
 И по једну песму испевамо,
 Од истине што је за дружине:
 Ласно ти је цјану запевати,
 И жалосној мајци заукати,
 Миле сеје за братом рођеним. —
 Тешко капи на ћелавој глави
 И чизмама на кривим ногама,
 И јелеку на грбавих леђа;
 Тешко злату на дебеду платну,
 И ђердану на каљаву врату;
 Тешко пушци у плашљивој руци,
 И оружју на лошу јунаку;
 Тешко звону на шугаву јарцу
 И мустаћу на слинаву старцу;
 Тешко кесп често кумујући,
 И магарцу с коњма путујући.
 А по томе, моја браћо драга,
 „Ој Крајино, крвава хаљино,
 Крвав био ко те крајино!
 Спикрице одсечене главе.
 У *Брестовцу* само седам кућа
 Сви су онде редом лулације,
 Све се бабе ликом опасале,
 Баба кине, лика се прекине.
 О *Крушевцу*, шарена чаршијо?
Параћине, н ти ли си варош?
 Цигерпце, н ти ли си месо?
 Кавурмице, кисела чорбице!

Јагодина, крстата чаршија,
 На крају јој висока џамија,
 Проклет био, ко је саградио.
 Винорача, кметови зорџије,
 Сви се хвале, да се добро хране
 Девет кућа једну козу музу,
 Колико су благоте набрали —
 Чпбук сира, и лулу скорупа —
 Од сурутке меље воденица
 Од спрења подрум саградиле,
 У подруму буре до бурета,
 Једно празно, а у другом нема,
 А у треће пр. . па заврши.
 Драгоцвет је све цвећем засађен,
 Лепим цвећем копривом и боцом.
 Шуљковчани редом дуванџије.
 Шантаровац шантаве секире.
 У Бунару сломљени будаци.
 У Врбнице дике грбавице.
 О Белице, дико девојачка!
 У Коларе кола изломљена.
 Ратковиће зелене лпваде,
 Седам села зељем изранило,
 А трешњама ни броја се не зна,
 Са тога је раја заслужио.
 У Пчелице честе воденице.
 Сиљевица, црна безлебица.
 А Цикоте, циганске кашије.
 Рековчани, силом варошани,
 Све девојке беле сукње носе,
 А сурутку у ведрицу просе.
 Крушевица, село у крушару,
 Ту су муге, поришу¹ чутуре.
 Кавадар нит је село нит је град,
 Сам' у пољу један смрад.
 Кавадарке све су подрумарке.
 Сибница је ни село ни варош,

¹ Порисати значи стеснити грло у чутуре, на прилику, уденути какву цев, да тађе точи ракију. Крушевичане криве да су велике тврдице.

Два дућана — ни луле дувана!
 Уз Мораву, моја браћо драга:
 Бела Црква, дика девојачка,
 Обрежани приморски цигани,
 Поточани сви редом хајдуци,
 Рашевица сиња кукавица
 Вас дан седи у Мораву гледи.“

Игре колске ове су најобичније: *Нишевачко оро*; *Парафинка*; *Острољанка*; *Неда Гривне*; *Четворка*; *Поломка*; *Мачванка*; *Орловка*; *Мара Тилиндара*; *Ваљевка*; *Влахиња*; *Смедеревка*.

У Левчу се о крсном имену месе четири колача. Један се сече на вечери; један се на дан славе носи цркви, да га пререже свештеник; један реже дома домаћин с *колачаром*, а један се сече на окриље.

Онај који се носи цркви, и поједе се тамо. Најважнији је онај који се на сам дан славе реже дома. То бива овако: Кад већ буде време да се *диже у славу*, домаћица узме један обичан хлеб, па на њега метне колач (нигад се не износи сам колач, без другог хлеба испод њега). На колач стави свећу, тамњана и цвећа, па озго све то покрије белим чистим пешкиром. Све то узме, донесе и метне у горњи крај совре. По том прво домаћина, који стоји гологлав, па онда све госте редом, почев од горњег браја, љуби у руку, а ови јој кажу: „жива била, и срећан ти колач.“

Колач не сме стојати на соври покривен, за то га *колачар* одмах отворије и пружи пешкир домаћници. Ја рекох „колачар“, а још нисам казао ко је то колачар?

Колачар се зове онај који сече колач. Који ће од гостију бити колачар и сећи колач, то зависи од домаћиново воље, који међу тим пази на то, да је колачар онај, који је здрав, који се добро с њим живи и који му је добромшљеник (то је онај главније, јер изгледа да домаћин целу своју срећу за ту годину полаже на баџ колачарев, као год и о Божићу на срећу полагањикову), а

поред тога и да је вичан тим обредима. Таквога човека одабере домаћин и замоли га да му сече колач.

Сад донесу у кадоници ватре; домаћин узме свећу и тамњан с колача; прекрети се и пољуби свећу, по том се окрене гостима с речма: „Простите и благословите, да наљмо Богу и светој свећи.“ Гости одговарају: „Бог и Христос!“ Тако домаћин рекне три пута и гости одговарају, па онда запали свећу на оној ватри у кадоници и мете је на колач.

Тада сви гости поскидају капе и устану на ноге.

Домаћин усне тамњана у кадоницу, расири, па онда окади прво свећу, говорећи: „Да се помолимо Господу Богу!“ Госпде, Боже благи! помози, разговори и обрадуј, молим ти се“. Тако говорећи кади госте низа совру. Кад тако изреди, он се врати опет у горњи крај: опет окади прво свећу, говорећи: „Да се помолимо Господу Богу и данашњем празнику Светом Николи (или који буде празник). Боже и данашњи данче св. Никола, славо моја, помози и обрадуј!“ Тако кади опет све госте до дна. Кад изреди, врати се и трећи пут у горњи крај, окади свећу, говорећи: „Да се поклонимо Господу Богу и св. Тројици и т. д. — и опет окади госте све редом. Гости се сваки пут преклоне, прекрсте, и повторавају бар прве речи од домаћинове молитве.

По што се ово сврши, домаћин дође у горњи крај, узме чашу с вином у руку и рекне: „Заповедајте сви редом (одговарају: у добри час!) да пијемо чашу вина за славе и закона. Где се слава славила, ту и помагала, наславила род и берићет, живот и здравље, слогу и правду“ — и још колико уме лепше, па онда наздрави коме од гостију. Овај другоме, и тако се сви обреде па и домаћи, не изумимајући ни малу децу. Који могу певају тада све по двојица: „Ко за славе вино пије (или још пре: вено пеје) помози му Бог!“ а друга двојица отпевају: „Помогле му славе боже и сам Господ Бог!“ Ако има жена на слави, оне обично отпевају последњи стих: „Помогле му славе боже и сам Господ Бог!“

Кад се ово сврши, домаћин наспе у једну чашу вина и метне је код колача. Колачар тада узме колач и нож, па говори гостима:

„Простите и благословите да сечемо колач Богу и светом!“ Ови му одговарају: „Бог и Христос!“ По том се колачар прекрсти и почне сећи говорећи: „У славу и част св. Јована!“, на онда на један пут напред колача стане и викне: „Пиши, домаћине, шта ћеш.“ Овај му, ако је мрсак, одговара: „Ардов вина и печена свиња“, а ако је петак, он каже: „Ардов вина и 10 (или 5) ока рибе“. Тада колачар пресече колач у накрст. По том узме ону чашу с вином, прелије колач на четири места, говорећи: „Ва име оца, амин; и сина, амин; и св. духа амин“; и поврати вино с колача у чашу што може да се слије.

Тада приступи и домаћин; њих двојица узму колач обадвема рукама, а остали гости, који могу да дохвате, по једном; па га тако окрећу, говорећи: „Господи помиљуј, господи помиљуј!“ Кад један пут окрену у наоколо, онда га на рукама подижу и тада говоре: „Величај Госноде (или Боже) дом и домаћина!“ Тако реку трипут, па онда га још два пут окрену као и први пут.

По што тако трипут окрену, остали гости пусте колач, а домаћин и колачар преломе га, комаде један уз други саставе и трипут на изменце пољубе, говорећи: „Отац, и син, и свети дух“, па се онда и они пољубе, говорећи: „Христос по среди нас!“ Сад обојица преломе сваки свој комад, па из левих руку спусте на совру онако у накрст, а из десне руке колачар мете на полицу, а домаћину дође домаћица са ситом те он метне свој комад у сито „да је сита година“. Том приликом, домаћин мора и какву пару бацити домаћици у сито.

Овим је свршено сечење колача.

Домаћин онет узме чашу у руку, говорећи: „Писмо за славе и закона, сад да пијемо за крста и крсних имена. Где се крсно име спомињало ту и помагало“, и т. д. па онда наздрави коме од гостију. Овај гост сад мора наздравити колачару, јер „трећа је колачарева;“ то се никако не сме погрешити; и тако иде редом као год кад се пије у славу. Сад се пева: „Ко вино пије за крсно име, помоз' му Боже и крсно име.“ Кад се већ и деца по кући изреде, онда домаћин приђе и каже: „Да се преклонимо Господу Богу и данашњем празнику“ и т. д. Гости се сви „пре-

клоне“ и прекрете по два трипут, па онда седну за совру, говорећи тек сад: „Нека је на здравље (подразумева се сечење колача)! да Бог да да је са срећом!“ јер пре пије нико говорило, то је све било на молитви и ћутало.

Сад колачар узме оно цвеће које је донето на колачу, и свакоме госту, па и домаћима, да по један стручак или гранчицу, који задену за појас или на прен, а жене за ухо или у цегу.

Сад се пије „послаћеница.“ Домаћин опет здрави: „Писмо за крста и крсних пменà, да пијемо по славе послаћеница, да Бог пошље слас међу нас, јести и пити, а у добру бити, и т. д. Послаћеницу пију сви гости, али не и домаћи, као прве две.

Сад се доноси на совру оно што је домаћин писао колачару. То јест ако је мрсак, доноси се печење, а ако је петак — риба, па се онда почињу пити здравице.

Прву здравицу напије домаћин за здравље свега скупа, т. ј. свију гостију, па онда који (обично понајстарији) од гостију напије за здравље домаћиново. Овим двома здравицама нема утврђенога реда, да се зна која долази пре а која после, но како ко хоће, а трећа увек долази „за здравље колачарево“. Свака здравица пије се са две чаше: једна за *старије*, а друга за *омлађе*.

Свуда је по селима у Србији обичај да млада кад је доведу надене свакоме укућанину и сроднику младожењиним име, којим га после зове до смрти, као н. пр господар, господин, везир, (старијима); делија, челебија, деша, соко, наунак, деверак (млађима); госпа, мајка, господарка (старијим женама); кадивица, делинка, краљица, науница, лепотица, челебинка, смиљевка (девојкама и женској деци), и т. д. Ова имена готово свуда даје млада онако како је ној воља и како хоће. Али у Левчу није тако.

У Левчу, кад сватови већ хоће да се разилазе и млада *подели дарове*, што је коме донела, младожењин и старосватски момак узму сито, а за њима иде млада с пуним бардаком и чашом у руци, па зађу низа совру, свакога упитају: како хоће да га зове млада? Па кад он каже, они му онда наднесу оно сито над главу и, подижући га у вис, певају:

„Честе песте и невесте,“¹

„Честито ти ново име, дешо, дешо!“ или како је већ он ка-
зао, па оним ситом њега кучну по глави. Бога ми некога баш
добро и одалаче, али то је шала и нико се не љути.

Пошто то отпевају, млада наслужи вино у чашу и каже
„здрав си, господару!“ (онако како му је већ дато име) али, и
ако му здрави, она не пије, но пружи њему; и тако га после зове.

Тако обреде све низа совру и по кући, па и децу, сито
носе непрестано и певају горњу песму; а млада свакоме здрави
и служи вино, од кога сваки макар мало пине, као неко при-
чешће при новом имену. Обично гледају те војводи или глушцу
(чаушу) најпосле певају и млатну их ситом по глави те га провале
јер се оно не сме читаво вратити.

Рана је исто што и седељка, јер се на њој раде они исти
послови као и на седељци, и она се ложи у оно време године кад
и седељка. Али рана се ложи изјутра. Чим с пролећа време ото-
пли да се може већ на ноћу седети и лети пошто ноћи мало оду-
жају, почињу седељке на којима се девојке договарају: хоћемо ли
то и то јутро да ложимо рану.

II. УПРАВНА ПОДЕЛА

За време Карађорђа, прича пок. Петар Јокић, јагодинска се
нахија делила на две кнежине: Горњи Левач, и Доњи Левач. Чудо
да он Темнић и не помиње; али по свем изгледа, да он Доњим
Левчем зове данашњи Темнић.

Под Кнезом Милошем, тако су исто биле две кнежине: *Тем-
нић*, који је хватао сва села поморавска, и *Левач*, који је држао
западну страну до крагујевачког округа.

Сад је тај округ раздељен на три среза: *Белички*, са
столицом у Јагодини; *Темнићски*, у Варварину; и *Левачки*, у
Рековцу.

¹ Неки певају у једнини „честа песта и невеста“. Један ми каза да
„честе песте“ значи како су честе длаке и рунице на сити, тако
да буду честе и невесте, т. ј. да има ко да се жени, те често да
се доводе невесте, као и сито што је често.

По црквеној управи, долази он у београдску јепархију; а окружни прота седи у Јагодини.

У војним пословима, јагодински је округ за себе бригада, која стоји под ратним министром, а бригадна је команда у Јагодини.

Ј. Н О В Е Т Е К О В Н И Е

Јагодински округ има врло мало насутага пута. Од Копривнице до преласка преко Мораве (3½ сата) то је сав редовни насип. Има, истина, неки насип и уз Мораву, од Гиља до Медвеђе, али је веома недовољан. Пут преко Левча ка Крагујевцу и од Крагујевца ка Крушевцу тек је започет, па и његова се линија ни мало не хвали.

Школа ће бити сада око 25, и међу њима има их у таким зградама, које би могле чинити част Београду. За отварање многих школа у Левчу, ваља рећи „Бог да прости“ покојном Аци Вукомановићу, који је био тамо средњи начелник, и ту задужбину учинио.¹

Прелази су на Морави у овом округу: на Ћуприји, и на Јасници понтонски су мостови, а на Варварину, на Рибарима, Спњем Виру, и на Третенику, возе обичне скеле.

Варош Јагодина, коју смо некад корели због школских зграда, данас има школе да се у том погледу може мерити с ревносним варошима. Начинила је нове зграде и за мушке и за женске своје школе.

Нове су црве: у Варварину; у Копривници; у Бунару; у Пољној; у Комаранима; у Падежу, а и у Јагодини грађена је 1818 године.

Нова је дивна зграда у Јагодини за окружне власти, а тако и средња кућа у Варварину.

¹ Нарочито су за хвалу школске зграде: у Медвеђи, у Великој Дрепови, Рековцу, Бачини, Течићу, Поточцу и у Волујаку.

V

Крагујевачки округ

1 Приступ, границе, и планине

„Београде, залуду ти хвала
„Кад је теби Крагујевац глава!“

Ова је песма некад и нехотице казивала праву истину; потврђивала је стање које се данас са свим променило. Пред оним што казује ова песма, и оним што данас стоји, ваља да се устави и да се размисли сваки пријатељ нашега народа, нарочито онај који је дужан да се брине о његовој будућности.

Крагујевац, некад најнепосреднији представник и израз духа и тежња Шумадинача, давао је правац свој радњи нове српске државе. Београд, са својим светским положајем, својом полиглотском популацијом, својим више трговним и — ако се хоће — космополитским погледима, није могао бити срце од Србије, није могао бити верни представник и потпуни израз *Српскога народа*; није могао говорити ни радити у име народа, него је, као део, слушао што се из срца народа наређивало.

Данас ствари стоје са свим супротно. Данас би се готово могло запевати:

„Шумадијо, залуду ти хвала
„Кад је теби сад Београд глава!“

Данас је Београд не само нешто више од Шумадије, него је он нешто готово претежније и од све Србије. Београд даје мисли и црта правце; Београд осећа и задахњује; Београд разлаже и убеђује; Београд упућује и стеже да се врше његове судбине. Оно што је — по закону — изашао сељак као *једини представник српске нације*, истекло је из неразговорне жеље ослободити се од свевлашћа Београда и његовога духа, и учињено је можда

у тежњи, да се некако дигне народни живаљ. Али као да је то све узалуд. Много су јаче струје које из Београда деру на народ разним правцима и каналима, него да би им ова, више уображена него истинска, препрека могла пут засећи. Друго се нешто хоће, те да Шумадија види у Београду себе, а Београд опет себе у Шумадији.....

Може дати Бог да они рад којих нарочито ја ово пишем, произведу и такво стање, ама мени јемачно није намењена срећа да то очима видим.

Да се оставимо умовања, него да разгледамо земљани облик крагујевачкога обруга који нам је сада на реду.

Он се пре може назвати троугао него обруг, али, да не реметимо утемељени поредак, зовимо и њега како се зову сви његови другари.

Њему је с југоистока граница округ јагодински; са запада, окрузи руднички, и београдски; а са севера, смедеревски.

Планине највише у крагујевачком округу ово су: источни висови од Рудника: *Рамаћа*, и *Чумићско Брдо*, по чем западни већи део прве планине остаје у рудничком округу; коса *Татарна* која дели Левач од Груже, почињући од Мораве више манастира Љубостиње па до над сами Крагујевац. *Црни Врх*, 1760 стопа висок, и *Бајчетина* међу крагујевачким и јагодинским округом, као и сви висови к истоку, до над саму Мораву, припадају овом планинском венцу. *Борач*, каменити крш, у Горњој, и *Котленик*, шумом обрасли вис, 1000 стопа висок, у Доњој Гружи. *Кременац* се састаје с *Бајчетином*¹ и с *Татарном* изнад извора реке *Лешенице* на југ од Крагујевца.

Велчац, 1973 стопе висок, из кога се већ вади руда, и *Букуља*, висока 1868 стопа,² испод које извире чувена *Буковичка Ки-*

¹ На самој *Бајчетини* има једно 50—60 дрвета цркова и растова у гомили. То се види из неколико округа на добрих 8—10 сата даљине. Тако је то место на погледу!

² Г. Драгашевић записао је 21 Маја 1874 на зиду куће на Киселој Води, у Букувику, да је Букуља „висока 591 метар или 1868 стопа изнад мора,“ а иначе се држало да она није виша од 1460 стопа.

села *Вода*, висови су од оне косе која се од Рудника дала на север и на које последњем завршетку стоји београдски горњи град.

2 Воде

Воде појаче у крагујевачком округу, осем Мораве, која га кваси са две стране, ове су:

Јасеница, *Гружа*, *Лепеница*, *Рача*, *Кубршница*, и *Осаоница*.

Јасеница долази, као што је већ казано, из осоја Рудника од места *Тешерина*; код села Страгара прима с десна речницу *Сребрницу*, на којој су чувене Страгарске барутане, и тече даље. На једно сто хвата од крајње паланачке куће, на месту Рудинама, прима с лева речницу *Кубршницу*, а улива се у Мораву код Великог Орашја.

Гружа извире из *Рацајбрда*, у округу рудничком, на присоју Рудника, близу манастира Враћевшнице. Она прима више мањих притока, од којих су *Враћевачка* река и *Рибеш* највеће, Гружа тече на југоистоку плодном и врло живописном долином око својих 10 саћа, па се, између села Чукојевца и села Витановца, слива у Мораву. Вода је ова дала целом срезу своје име. Оно што је од тога среза ближе к Руднику, зове се *Горња Гружа*, а оно што је ближе к Морави, *Доња Гружа*.

Лепеница има два извора; један јој је више *Голочела*, испод *Липе*, а други је код села *Грошнице*. Она, примивши у себе више Крагујевца, *Ждралицу*, која долази од села Сабанте, тече кроза сред Крагујевца, па се, код Старог Аџибеговца, на Окукли, стаче у Мораву.

Рача извире из *Чумићског Брда*, протиче кроз варошницу Рачу оставивши и њој своје име; доцније дели смедеревски округ од крагујевачког, па, по што се, у пољу код села Марковца, састане с Лепеницом, пада с овом заједно у Мораву на Окукли код Старог Аџибеговца.

Кубршница извире под Букуљом, у селу Буковику; тече поред *Киселе Воде* и кроз варошницу Аранђеловац; прима испод села

Тополе Каменицу, а у кусадачком хатару, на месту *Просеку*, *Велики Луг*; стаче се у Јасеницу недалеко од *Паланке*, пошто најпре прими и речицу *Мисачу*, која извире испод брда *Прѡсеке*.

Осаоница је она речица која протиче рекао би човек кроз једно местанце, а оно су и два места, и још у два округа: *Коривница* и *Багрдан*¹. Она долази од села *Букоровца* и слива се у Мораву одмах испод Багрдана.

Кисела Вода биковичка врло је на гласу. Она извире на источном подножју виси *Букуље*, мало више вароши Аранђеловца. Ту је по нарочитој заповести пок. Кнеза Михаила начињена једна величанствена зграда за похођане. Сваке се године силни болесници стичу на ту воду. И хвале се многи да су се помогли. Биковичка кисела вода шје се као лек од дугих болестју у стомаку; њом се у последње време и купају белесници, пошто се она вештачки угреје. Хвале се да и тако помаже. О њој има више у књизи г. дра. Линденмајера „Опис мин. вода у Србији“, стр. 86—92. Ми бисмо само додали толико да вода та, извирући у онако дивотном крају, у сред оних природних лепота, лако доступна путницима са свију страна, обриче најбољу будућност, само би се имале учинити још неке жртве на њу.

Бања, у селу Бањи, округа крагујевачког, среза јасеничког. То је врело крај пута који води из Аранђеловца ка Крагујевцу. Вода је на самом извору топла 11 града Ром. Она садржи угљокиселе соли од више врста и у великој количини.²

3 Равни

Равни у крагујевачком округу има: око Мораве у Доњој Гружи; око Јасенице и око Лепенице. И, најпосле, између села: Белосаваца, Тополе, и Црквинѡ, па к београдском округу.

¹ *Вук* (у *Даниши* за 1827, 48) помиње Багрдан за то што су и у њему седели Турци. Он га зове *Девебагрдан*, а то кажу да турски значи: *место где камиле ричу или спаљу*. И на једној карти од 1810 то се место зове *Девебагрдан*.

² *Линденмајера*, „*Опис мин. вода*“, стр. 77—78.

Све су те равни врло родне, и некад су биле покривене густом великом гором, те су, у неку руку, биле колевка српским устанцима за слободу отаџбине.

Сад је горе готово са свим нестало, осем по засебним забранима и по стрменитим местима, пошто је из првих закраћено сећи, а из других је тешко извлачити дрва и грађу.

4 Шуме

Шуме су биле градови оцевима нашим; ми те градове затрсмо нове не садимо, па не знам шта ће рећи деца наша.

Шуме су целе у Роготу, у Котленику и нешто у Собоцици.

Дреће је у тим шумама већином: граница, цер, макљеш (лужњак), буква, клен, граб, крушка, глог, дрен, трн, и други шибљак.

5 Рудно благо

Руднога или подземалскога блага у крагујевачком округу, у колико је до сада познато, садрже ова места:

Венчац, брдо на југоисток од Аранђеловца, 1 сат даљине, има руду *магнетнога гвожђа*.

Тошкола, село на 2 сата опет југоисточно од Аранђеловца, има такође руду *магнетнога гвожђа*.

Страгари, село на источном подножју Рудника, 6 сата на запад од Крагујевца, где тече речница *Сребрница*, има *рудну оловну помешану са сребром*.

Трешњевица, село, на запад од Крагујевца једно 7 сата даљине, у Пријанском брду, има *рудну магнетнога и хромнога гвожђа*.

Влакча, село, 5 сата на запад од Крагујевца, у Котрашком брду, има *рудну хромнога гвожђа и азбеста*.

Орашан, село, на север од Аранђеловца, 1 сат даљине, на месту *Мисачи*, има *каменога угља*.

Трнава, село, на северозапад од Крагујевца, 4 сата далеко, има *угља лигнита*.

Бушинци, село, на источном подножју Рудника, 5 сата на запад од Крагујевца, има руду *азбест*.

Буковац, село 1½ сата на југоисток од Крагујевца, има угља *лигнита*; овога угља има такође и код реке *Сибнице*, у Грузи.

Сељаци у Јасеници овај угаљ зову: *живи кумур*, или *живи угаљ*.

Још се налази

У селу *Драгобраћи*, уме за грађење пећи за ливење гвожђа и топовског метала.

У *Ицелицама*, има белог песка за топовске калупе.

Између села Вињишта и Грошнице налази се *гипс*.

У Вињишту, на имању г. Арсенија Туцаковића, има *креде*, а

У Опорници, у Петровцу, и Корману има жутога песка за калупање разних предмета.

6 Остаци од старина

Град Борач, на десној страни реке Груже, на једном камаљу, 5½ сата на запад од Крагујевца.

Борач је некако на средњи Груже, на врло живописном месту. Он је за српскога деспотства био на гласу. Деспот Стеван Високи издао је у њему једну повељу за Дубровчапе 6914—1406 године, за коју вели да је писана „въ славѣмъ градѣ Борчи“¹. По летописима, цар га је Мурат освојио 1438, кад и Раваницу².

Испод града, у камењару, стоји мала црквица „Борачка“, у којој има овај запис: „Помштно Божию . . . архистратига Михаила въ дни ѹ . . . архренскихъ црда свѣтмена при епискупѣ Макариу трѣдомъ хитора протопопѣ Іоани ѿ бытна въ лѣтъ 73 и 3 и 8 въ поужное време месеца июля 6 днь.“ = 1553.

На исток од Борча, преко реке Груже, на 2—3 сата места, на венцу који је водомеђа Грузи и Лепеници, село је *Честин*. Ту има неки стари град с источне стране куће г. Илије Туцаковића, а село се, као што рекох, зове *Честин*. Не ће ли

¹ *Миклошић*, Monumenta Serbica, стр. 269.

² *Летопис Шафарика*, стр. 77.

ово бити оно што г. Рачки меће између Колубаре и Турије (Rad III, 100)?

На 2½ сата на запад од *Борча*, у месту *Поточанима* (Јешевцу) има стара црква, за коју се прича да је је градио Краљевић Марко мајци својој Јевросими за душу.

Али има и друга једна прича о постању те цркве.

Њ Породици Немањића, вели прича, била је једна девојка тако ружна, да је била страхота погледати је. Њу узме Мрња, отац Мрњавчевића. После неколико година живота с њоме, он је отера и огласи да је умрла. Она се, јадница, потуцала, на се у тој планини настани као некакво дивље створење.

Удари туда цар Душан, и заноћи на месту Бечевници. Кад је било о вечери, а он опази да су му зготовљена јела која је још као дете најрадије јео.

— Ко је ово готовио? упита цар, а сељаци кажу, да је то нека жена из света, која одавно живи ту у планини као пустињница, па сад им се понудила да зготови вечеру за цара. Цар заповеди да му је доведу. Сељаци се почну устезати, говорећи му да је она ружна преко сваке мере. „Да се доведе!“ рекне цар царски. И кад она дође, цар позна своју родницу која је била за Мрњом. Она му ту каже сву своју историју и патње. Па како се није хтела више враћати мужу, цар јој начини поменути цркву, где је живела као калуђерица, до смрти, и ту укопана.

Венчац, брдо на 9—10 сата на запад од Крагујевца, помињато и са својих руда, има на врху своје неке старе зидине, за које народ прича да су били *Бакићеви двори*. А у *Гласнику Срп. Учен. Друштва* (II, 229—231) има повећа прича о *Млатишуми*, и о *Бакићу*. Овај се последњи ставља у село *Бању*, из којег, веле, није хтео померати кућу и кад је постао господар.

Под самим врхом Венчаца, у једној јарузи, стара је и веома негледна црква села Брезовца, за коју се верује да је задужбина Деспота Ђурђа Смедеревца.

Бушиначка Кула, на десној страни речице *Клочнице*, на

једном изборешу испод села *Љубичевца*, које се пре звало *Бушинци*.

Голубац или *Голубан*, градић још доста добро одржан, на једном вису, код села *Вишеваца*, 5½ сата на север од Крагујевца.

Ништа за овај град не умем казати више, до то да је на врло лепом месту за гледање на све стране.

Никола, црква у осоју Рудника, мало више села Шаторње, на потоку истога имена; стара богомоља ова била је манастир, а сада је световна црква. Народ је приписује Стевану Високом, и запис на западним вратима, који је преписао пок. Јоаким Вујић¹, каже да је грађена од Адама године з. ц. л. г. = 6933 = 1425 од Христа.

Кнез Милош је ову цркву обновио 1817 године.

Вољавчи, манастирић, на источној страни Рудника, изнад села Страгара. Има један запис у II свесци *Гласника* (стр. 206—207), по ком излази да је ова богомоља грађена у време грчког цара Мономаха (1042—1054), а за владе *Михаила Добросављевића*, *самодржца сербскога*, и да је је осветио ваљевски митрополит *Теофан*.

Ништа нема на овој грађевини што би могло не тврдити, него ни напомињати толпеу давнину. Пре може бити оно што вели г. *Голубински* у својој књизи² да место Константина Мономаха ваља разумети *Константина Драгоша*, цариградског цара, а место Михаила Добросављевића, *Михаила Абоговића*.

У Вољавчи је био прво смештен „Правитељствујући совѣтъ 1805,³“ а изнад манастира је брдораван *Гаревница*. Прича се да је Карађорђе хтео да постави на Гаревници топ, да пуца кад „Совет“ изда какво важно решење.⁴

¹ *Путешествіе*, стр. 317; али је препис записа веома некритичан.

² Краткій очеркъ исторіи православныхъ церквей, болгарској, сербској, и румынској, стр. 495

³ *Мемоари* Проте Ненадовића, стр. 189.

⁴ Да ли није с овим у свези она пословица: „Пуче топ, ожени се пош?“ О Вољавчи гледај још: *Гласник* XXI, стр. 61 и 62; — *Rad Jugosl. Akad.* I, стр. 182—184 и 187.

Благовештење, манастир у осоју Рудника, повише страгарских барутана. Манастир овај зове се „Благовештење Рудничко“ за разлику од Благовештења у Каблару, на Морави.

И за овај манастир вели прича да је постао кад и Вољавча, али се и ту веровању иставаљају оне исте сметње које мало пре помињасмо. Само живопис, који се налази испод данашњег живописа те богомоље, заслужује да се изучи, али је он већ обратио пажњу наша два уметника, г. *Милутиновића* и г. *Валтеровића*, који ће нам осветлити и доба постања тога уметничкога рада, и школу којој припада. Прича се да је овај манастир најпре био у селу Страгарима, где и сад стоје развалине од неке цркве. Овај је данашњи оправљан од 1794—1795.¹

Године 1796, на Благовести, кад се највише народа купи у овом манастиру, Карађорђе замоли архимандрита *Глигорија Студеничанина* да му учини један опроштај с народом у цркви, за то, што је убио свога оца. Архимандрит, после службе, каже народу да је један човек тешко сагрешио, убио је оца свога, па се моли народу да му опрости: људи, као обично у тим приликама, викну у три маха: „Бог нека му опрости!“

Карађорђе је био донео 200 ока хлеба, 200 ока вина, и 200 ока ракије, те све дао ту тај дан за душу оцу своме; манастиру је писао вола, а архимандриту дао пет дуката.²

Враћевшница, манастир, у присоју Рудника, 6 сата на запад од Крагујевца. Враћевшницу је градио *Велики Челник* Деспота Ђурђа Бранковића, *Радич Поступовић*, године 1431.³ За овога Радича прича се да је у овом крају био старешина, и да је седео у селу Црнући, које се онда звало *Белућа*, па се, после Косова, где су Белућани готово сви изгинули, прозвало црним именом.

Г. Каниц наводи причу, коју ја нисам могао да чујем, да је војвода града *Островца* (ваља Островице) пошао на Косово, па

¹ *Rad jugoslav. Akad.* I, стр. 187.

² *Гласник* IV, стр. 93.

³ Завештајно писмо Радичево штампано је у мом чланку „*Манастири у Србији*“, у *Гласнику* XXI, стр. 31—33.

се на месту где је сад Враћевшница сетио да није одстојао службу Божју пре него што је пошао на тако важан пут и рад. Врати се, и учини што је био заборавио, али после у путу сретне косовске ратнике, који му јаве да је битка свршена, и да већ на Косово нема куд.

Војвода се сети места одакле се *вратио* да одслужи молитву, па ту подигне цркву, и назове је, по свом враћању — *Враћевшница*.

У Враћевшницу је био пренет из Студенице Свети Краљ у почетку 1806 (лицем на Цвети побегли су калуђери из Студенице, испред Турака¹). Свети Краљ је остао ту до 1813, а тада је био пренет у Срем.

Вредно је прочитати причање пок. шабачког владике, Ђе-расима Ђорђевића, о том бегану, и о живљењу двојих калуђера у Враћевшници².

У *Враћевшницу* је, године 1812, о великој Госпођи, сазвао био Карађорђе народну скупштину, где је стигао и посланик руски Гроф Ивелић, те обзнанио закључење букурешког трактата (16²⁸ Маја 1812), донесавши у једно и многе ордене српским војводама. Одатле су послани посланици у Цариград (Милић Ражањски, Јован Протић, и Стеван Јевтић секретар) да султану представе захтеве српског народа³.

У Враћевшници је сарањена мајка Кнеза Милоша, *Баба Вишња*, 1819, и двоје његове деце, *Гаврило* и *Марија*. Кнез је, 1825 године, начинио ту велики конак, а године 1860 цркву је лепо обновио, све за душу мајци својој *Вишњи*.

О Враћевшници је писано у *Каница*; у *Гласнику* XXI, стр. 30; и у мојим „*Путничким писмима*“, у Београду 1868, стр. 277.

Не ће бити с горег поменути и то, да се име овог манастира

¹ По записци „Комисије“, и ја сам примио да је овај прелазак био у пролеће 1807, али сам се доцније уверио из поузданих доказа да је то било о Цветима 1806. Поред осталог, сведок је томе и једно писмо архимандрита Василија, које је писано 28. Октобра 1806, и које се храни у Архиви Срп. Уч. Друштва, бр. 450.

² Знаменити догађај нове србске историје, у Београду, 1838, стр. 18, а и даље.

³ *Гласник* IV, 143. — И *Мемоари*, стр. 220

све до најновијег доба нише: *Бракевишница*, *Браћевишница*, а *Браћевиница* тек од неколике десетине година.

Драча, манастир, на 2 сата од Крагујевца. За ову се богомољу каже да је је градио године 1735 Оборклез *Станиша Млатишума*, „кад је судио у Крагујевцу,“ и који „бѣше страшан Турком на крајлини зѣло.“¹

У Драчи имају два гроба пред којима нам се ваља захвално уставити; ту је укопан јунак *Јова Добрача*, који је, осем осталог, у боју на Ђубићу онолико јунаштва и војводекога ума показао; и *Јован Вукомановић*, који је пао у првом јуришу на Пожаревац, 1815.²

Тополи, село, у крагујевачкој Јасеници, 6 сата на северо-запад од Крагујевца. На западној страни брда Опленца, у том селу, град је *Карађорђевићев*, и црква, коју је градио 1811 године. Град је правилан четвороугао, с кулама на сваком рогљу, од којих је сад оправна само једна и то над северном великом капијом, над којом је Карађорђе обесио брата свога Маринка. Црква је пзван града, с горње стране, има једно кубе, и звонару, а покривена је калесом. На десно, кад се у њу уђе на западна врата, лежи плоча, која покрива гроб Карађорђевићев. На тој плочи чита се овакав запис:

„Овди леже кости Георгиа Петровица Чернаго, подвизаго сръскому народу изхитокъ ко избавлѣнню у 1804 лѣту, бившаго по томъ верховинимъ вождемъ и господромъ до 1813 лѣта то-гоже народа, а у овомъ наведенъ интригами неприктемъ сръскихъ, уклонскъ у Австрию, и отѹда послѣ еднигодушникаго ареста преселениа въ Росию, гдѣ съ возможною поустѣнню отъ правитель-

¹ *Гласник* II, стр. 226.

² На гробу Вукомановића има овај запис: „Овде почиваю кости Јована Вукомановића изъ села Срезовеца нахиѣ рудничке, кои борећи се са своимъ зетомъ князомъ сръскимъ господаромъ Милошемъ Обреновићемъ кодъ Пожаревца противъ Турака 1815 године погнбе у 23 години узраста. Сестра његова, виегнѣца сръска, госпођа Любича постави му белегъ овај 1825 године, месеца Юліа 30. дана.“

ства приликом; но неизвѣстно изъ каквог узрока извѣже отуда и въ Сербію возвратиса и овди отъ турскаго правителства усъ-уеннемъ главн живота лишиса мѣсеца Юлиа 1817 године¹.

У *Гласнику* је записано да је овај запис састављен и изрезан по заповести Кнеза Милоша.

Ту дакле борави онај Шумадинац из чијег је гуња некад излетала громоносна сила, која је затресала престо силних стамболских султана, и оживила малаксало уздање Србина у васкре бољег народног живота.

Црквине, место једно, 2 сата од Аранђеловца на исток, пола сата од Међулужја куда пролази пут из Београда у Крагујевац, између села: Стојника², Марковца, и Међулужја.

Прича се да је ту некад била велика црква коју је градио Деспот Стеван Високи, и г. Срећковић уверава да је ту био велик и славан манастир, у ком је био камен с натписом „Облачић Раде“?

Године 1841 начињена је нова црква на месту где је била стара. Од старих остатака, стоји и сад с леве стране олтара, баш под самом стрехом, од белог студеничког мрамора велики камен, око три аршина висок, аршин широк, и једну пед дебео. На том камену ово је изрезано:

Царь слави, Исус Христос. Азъ Деспоть Стефанъ синъ святаго кнеза Лазаря, и по того прѣставленію младостію божією вѣхъ господинъ вѣсьмъ сръблемъ и подзавію и посавию и чести згръскіе земли и босньскіе, еше же и поморію зетскомъ, и въ богодѣи ми власти проводихъ житіа моего врѣме, елико благомъ изволи се богъ, летъ кко лѣи. и тако приде къ мнѣ повелѣніе овш(е) отъ вѣсьхъ царя и бога глаголе послани къ мнѣ ангел:³ греди и тако дѣши мои отъ збогаго ми раздѣун се телесе из мѣстѣ именованомъ Главн, лѣтоу же тогда текзѣуъ s=моу и ѿ моу и

¹ *Гласник* III, стр. 143 и 144.

² Овај се Стојникъ зове још и *Пусти Стојник*.

³ Свуда су досад ове речи читане: „и вѣ ангель посланъ къ мнѣ: ангель греди“, и т. д.

Љ и Ё = МЪ НИДІКТНОИ Ё СЛЪНЦЪ КР҃УНЬ ДІИ И ЛЪНИ ДІИ, МЪСЕЦА НОУЛІА ДІИ ДЪНЬ.

Ово је изрезано на лицу камена, које је окренуто истоку, а са стране има ово:

Благовѣстивн господинь деспотъ Стефань, добри господинь, предобрн и милн и слатки господинь деспотъ. О горе томъ, тко га видѣ на семъ мѣстѣ мрътва.

Још на дно камена до саме земље: † Іа Гвргъ Звковнкь грѣши. рлкь божн поставнкь сѣе камн.

Запис овај има у Вуковој *Даници* за 1826, стр. 37—40, а има га и г. Миклошић у *Monumenta Serbica*, стр. 335—336., али се овај препис мало разликује од оба она. Ми држимо, да је вредно цео запис овако овде изложити.

Тако ето говори запис на камену, а прича у околини каже да је Деспот, путујући од Космаја, јаким *кораком* прошао село које се од тога прозвало *Коракица*; пошав даље, опружио је свој ход, те се место то прозвало *Пружатовац*. Али, дошавши до *Пустог Стојника*, стане, ама не драговољно, него падне с коња, убије се, и издахне ту на месту.

Милутиновић опет запише је готово онако, како смо и ми бележили код Манасије, да је Деспота убила стража с града Манасије по незнању, па су га после укопали негде на врло тајном месту, а начинили су врло леп, шарен сандук и окитили га скупоченим платнима, па тај празан сандук донесу овде у Црквине, где је Деспот био недавно начинио лепу цркву („Белосавачку“ вели Сима) за спомен победе, коју је ту у том пољу одржао над Бранковићима, који су с Турцима били дошли на Стевана¹. Сима тврди да је ту укопан празан сандук, и да је на место то ударен овај камен са записом, само да се одврати пажња од правога гроба Деспотова, како га непријатељи његови не би могли наћи.

Камен тај гледа народ као какву светињу. Сељаци из Јагњила, кад још није било цркве у Црквинама, били су га однели својој цркви; али како те године окупи град тући она села окол, то људи оду те га врате на старо место.

¹ *Историја Милутиновића*, стр. 461.

Вук каже¹ да је овај камен носио Карађорђе у Тополу, али ја, ма колико да сам распитивао, не чух ништа друго до то, да су га кретали Јагњилци.

На северозапад од Црвина, поље је *Разбојиште*. Прича се донеста да је ту некад била велика битка. И сад се изоравају стреле, мачеви, и друге бојне ствари.

7 Становници и њихове историјске судбине

Српски народ, од како је потпао под Турке, претурпо је био преко главе небројене јаде и невоље. Али је ипак било дошло једно време, кад је он чак пожалио што му не суде Турци, царви већили; њихова му се правда чинила праведна, њихова управа очинска према спли и управи Дахија, који беху у један мах овладали Србијом.

Зачуђен безакоњем по свој својој отаџбини које без обзира чпњаху сваки дан ти царски одметници а народни крвопилци, народ се био повукао сам у себе, и тек у дубљини душе своје размшљао како би се од зла избавио. Може бити да и најсамотнији лугови, најмрачнији кутови, нису могли чути разговетне беседе о томе, и ако је мисао о избављењу прожмавала свакога.

А како је било у стану Дахија? Да ли је међу њима било веселје и поузданије? Неким тајним предосећањем плашене, Дахије су предвиђале страву која им се спремала. Да би је разбили, да би себе обезбедили, крвљу су српском били наумили да угасе подземну ватру која је тињала, а коју су они сами потширивали све више и више.

Да пустимо српског Тиртеја, нека нам он својим пророчким језиком исприча стање Србије пред устанак на Дахије 1804. Ево његове песме:

„Кад се шћаше по земљи Србији,
По Србији земљи да преврне,
И да друга постане судија;
Ту кнезови нису ради кавзи,
Нит' су ради изјелице Турци;
Ал' је рада сиротња раја,

¹ Даница за 1826, стр. 40.

Која глоба давати не море,
Ни триљети турскога зулума;
И ради су Божји угодници;
Јер је крвца из земље проврела,
Земан дош'о, ваља војевати,
За крст часни крвцу прољевати:
Сваки своје да покаје старе.
Небом свецн сташе војевати
И прилике различне метати
Виш' Србије по небу ведроме;
Ваку прво вргоше прилику:
Од Трипуна до Светога Ђурђа
Сваку ноћу месец се хваташе,
Да се Срби на оружје дижу,
Ал' се Срби дигнут' не смједоше;
Другу свецн вргоше прилику:
Од Ђурђева до Митрова дана
Све барјаци крвави пдоше
Виш' Србије по небу ведроме,
Да се Срби на оружје дижу,
Ал' се Срби дигнут' не смједоше;
Трећу свецн вргоше прилику:
Гром загрми на Светога Саву
(У сред зиме, кад му време није)
Сину муња на Часне Вериге,
Потресе се земља од истока,
Да се Срби на оружје дижу,
Ал' се Срби дигнут' не смједоше;
А четврту вргоше прилику
Виш' Србије на небу ведроме:
Ухвати се сунце у прољеће,
У прољеће на Светог Трипуна:
Један данак три пута се хвата,
А три пута игра на истоку.
То гледају Турци Биоградци,
И из града сви седам Дахија:
Аганлија, и Кучук-Алија,
И два брата, два Фочића млада
(Мехмед-ага и с њиме Мус-ага),
Мула Јусуф, велики Дахија,
Дервиш-ага, градски тахинџија,

Старац Фочо од стотину љета,
 Све седам се састало Дахија
 Биограду на Стамбол-Капији ;
 Огрнули скерлетли-бињише,
 Сузе роне, а прилике гледе :
 „Алах кардаш ! чуднијех прилика?
 Оно, јолдаш, по нас добро није.“
 Па од јада сви седам Дахија
 Начинише од стакла тепсију,
 Заграбише воде из Дунава,
 На Небојшу кулу изнесоше,
 На врх куле вргоше тепсију,
 У тепсију звезде похваташе,
 Да гледају небеске прилике,
 Што ће њима бити до пошљетка;
 Око ње се састаше Дахије,
 Над тепсијом лице огледаше ;
 Кад Дахије лице огледаше,
 Све Дахије очима видјеше:
 Ни на једном главе не бијаше.
 Кад то видје све седам Дахија,
 Потеглоше наџак од челвџа,
 Те разбише од стакла тепсију,
 Бацише је низ бијелу кулу,
 Низ бијелу кулу у Дунаво,
 Од тепсије нек потрошка нема.
 Па од јада сви седам Дахија
 Пошеташе брижни невесели
 Низ Небојшу кулу Јакшићеву,
 Отшеташе у каву велику,
 Паџ седоше по кави великој,
 Све седоше један до другог ;
 Старца Фочу вргли у прочеље,
 Бијела му брада до појаса ;
 Паџ повика све седам Дахија :
 „К' нама брже, хоџи и ванзи !
 Понесите књиге инџијеле,
 Те гледајте, што нам књиге кажу?
 Што ће нама бити до пошљетка?“
 Потеклоше хоџе и ванзи
 Донесоше књиге инџијеле ;

Књиге гледе, грозне сузе роне,
 Дахијама овако говоре:
 „Турци браћо, све седам Дахија!
 ’Вако наши инџијели кажу:
 Кад су наке бивале прилике
 Виш Србије на небу ведроме,
 Ев’ од онда пет стотин’ година,
 Тад’ је српско погинуло царство,
 Ми смо онда царство задобили,
 И два влашка цара погубили:
 Константинна насред Цариграда
 У крај Шарца, у крај воде хладне,
 И Лазара на пољу Косову:
 Милош уби за Лазу Мурата,
 Ал’ га добро Милош не дотуче
 Већ све Мурат у животу беше
 Док ми српско царство освојисмо,
 Онда к себи везире дозива:
 „Турци браћо, аге и везири,
 Ја умријех, вама добих царство,
 Него ово мене послушајте,
 Да вам царство дуговечно буде:
 Ви немојте раји горки бити
 Веће раји врло добри буд’те;
 Нек је харач петнаест динара,
 Нек је харач и тридест динара;
 Не износ’те глоба ни пореза,
 Не износ’те на рају биједа;
 Не дирајте у њихове цркве,
 Ни у закон, нити у поштење;
 Не терајте освете на раји
 Што је мене Милош распорио,
 То је срећа војничка донела:
 Не може се задобити царство
 На душеку све духан пушећи;
 Ви немојте рају разгонити
 По шумама, да од вас зазире,
 Него паз’те рају к’о синове.
 Тако ће вам дуго бити царство.
 Ако л’ мене то не послушате,
 Већ почнете зудум чинит’ раји,

Ви ћет' онда изгубити царство.“
 Цар умрије, а ми остадосмо
 И ми нашег цара не слушасмо,
 Већ велики зулум подигосмо :
 Погазисмо њихово поштење,
 Свакојаке беде износисмо,
 И на рају глобе наваллсмо,
 И грјехоту Богу учинисмо.
 Сад су 'наке настале прилике,
 Сад ће нетко да изгуби царство ;
 Не бојте се краља ни једнога
 Краљ на цара ударити не ће,
 Нити може краљевство на царство,
 Јер је тако од Бога постало ;
 Чувајте се спротиње раје ;
 Кад устане кука и мотика
 Виће Турком по Медији мука ;
 У Шаму ће каде проплакати,
 Јера ће их раја увелити.
 Турци браћо, све седам Дахија,
 Тако наши инџијели кажу :
 Да ће ваше куће изгорети,
 Ви Дахије главе погубити ;
 Из огњишта провић' ће вам трава,
 А мунаре понаст' научина
 Нит' ће имат' ко језан учити ;
 Куд су наши друми и калдрме,
 И куда су Турци пролазили
 И коњскијем плочам' задирали,
 Из клина ће проникнути трава,
 Друмови ће пожељет' Турака,
 А Турака нигдје бити не ће.
 Тако књиге инџијели кажу.“
 Кад то чуше све седам Дахија,
 Све Дахије ником поникоше
 И преда се у земљу погл'аше,
 С књигом не зна нико бесједити,
 Ни како ће књизи отказати.
 Старац Фочо подавно браду,
 Па је бјелу он зубима грize,
 Ни он не зна с књигом бесједити

Већ се и он томе послу чуди.
 Не пониче Фочић-Мехмед-ага,
 Не пониче већ јунак покличе :
 „Дшпер море, хоће и ваизи !
 Мол'те Бога, и језан учите
 Сваки данак а све по пет пута,
 Не брин'те се нама Дахијама ;
 Док је нама здравља и памети,
 И док нам је биоградског града
 Ми смо кадри управити градом,
 Око града сиротињом рајом ;
 Кад краљеви на нас војштит' не ће,
 Како ће нам раја досадити ?

Сад он набраја колико блага има у свакога Дахије, на ће.
 вели, на благо покушати војску ; с војском ће заћи по Србији те
 пећи све српске кнезове, многе кметове, и „попове, српске учитеље“ .
 само ће, вели, луду децу оставити

„Луду ћецу од седам година,
 Па ће оно права раја бити
 И добро ће Турке послужити.“

Иза тога помиње поименце кога где Србина ваља погубити.
 Из крагујевачке нахије један му човек задаје велике бригае. За
 њега он овако каже :

„Док погубим Црнога Борђија
 Из Тополе села поносите,
 Који с бечким тргује ћесаром :
 Он је кадар сву џебану купит'
 Од бијела града Варадина,
 И оружје што је за потребе ;
 Он је кадар на нас завојштити ;
 Он царује, а ја субашујем.“

И доиста, не гледајући ни на грозност ни на дрскост овога
 плана, не представљајући себи јасно све његове големе после-
 днице, не слушајући ни мудре али немоћне савете старца Фоче :
 Дахије зају и почну сећи кнезове и друге одабраније људе по
 Србији.

Ми ћемо сада малко отићи натраг, макар пали и у погрешку

понављања, од које нам најтеже и јесте сачувати се у оваком спису. Морамо најпре поменути једну меру коју су Дахије биле усвојиле чим су се дочепаале власти над Србијом. Да би се у тој власти одржали, они су у сваком селу у хан поставили по једнога ханицују — субашу с неколико сејмена, који су држали село у зашту. У Тополи је био такав субаша неки *Ибраим*, а у селу Бањи други *Ибраим*, само се овај звао *Мали*, јер је и био мален.

С Ибраимом тополским Црни је Ђорђе по невољи живео у неком дослуку (био му је купио ћурче, чакшире, и једну јаничарску пошу), па је тако од њега по нешто дознавао, кад би се опасност приближила.

„Једнога дана, све ми се чини пред Митров дан (1803), прича покојни Петар Јокић: — зовне Карађорђе мене (Јокића) и Матеју Јовичића, кмета тополскога, те одемо у часту, онамо преко потока Каменице. Ту нам каже да ће доћи Турци из Београда да га убију, по заповести дахијској.

„Нисмо тамо дуго чекали, док ето ти пред хан Турчина *Хаџиклименте*,¹ са још седам коњаника. Ибраим истрча пред њих, и почеше се нешто разговарати, али путници не сјахују с коња. На један мах, кретоше се те пред Ђорђеву кућу. Хаџиклименте и још двојница одјашаше, а други седе на коњама. Баба Марица, мати Карађорђева, и Јелена, жена његова, изнеше им столочице, и на њима пошаве, да седну, па узеше да им вадају коње.

— А где ти је син, баба! упитаће Хаџиклименте.

— Отерао свиње на Остружницу, на скелу, па, кад се наплати, сићи ће у Београд, и нагода ће вечерас или сутра бити у Београду, одговори мајка, научена да тако каже. Хаџиклименте упита нешто Ибраима, који потврди то исто; јер је Карађорђе био и с њим уговорно да тако каже.

После тога, Турци појашаше коње, и сви одоше натраг к

¹ *Јокић*, као очевидца, помиње овога Турчина неколико пута, и свагда га зове: *Хаџиклименте*. Песма пак назива *Узном* Кафецијом онога који је слан да убије Карађорђа. Не знам које је правце?

Београду. Ми се, вели Јокић: — после вратимо у хан, где нас Ибраим дочека смејући се:

— Ала сам их испратио, рече он Карађорђу: — послао их на те у Београд, а ти гледаш из луга, ха, ха, ха!“

Убијање кнезова продужили су Турци по свему београдском пашалуку. Одабрани људи су се склањали, крили, или одметали у хајдуке; народ је трпео, уздицао, погледао око себе, погледао напред, обзирао се натраг, и . . . почео да шапће Још малко, врло малко; још само једна варница — на да букне пламен.

Ми ћемо испричати случајичић који је имао срећу да буде та варница. Хајдемо за тим ситницама, које ће опште расположење духова до који часаек претворити у крунице.

Послушајмо онет Јокића: „Био сам, вели он, код оваца у Крћевцу. У неко доба ноћи, у очи светог Аранђела (1803), отворише се врата, и Карађорђе уђе у колибу. Са мношћу су била још два моја брата. Били смо спали сви тројица. Ја устах, она двојица спавају.

— Имаш ли што за вечеру? упита он.

— Бога ми, браћо, нема; било мало пасуља, па смо ми повечерали; него има пресна купуса пун кош; да метнем једну главицу у лонац, да скувам, те повечерај.

— Па добро! рече он.

Таман ја подох за купус, а он додаде:

— Немој, немој; имам ја у торби, па ћемо вечерати.

Ја се вратих.

Он седе, извади из торбе чанак напуле, чутурицу ракије, малко већу вина, и погачу; простр торбу и намести да једе.

— Оди да вечерамо, рече мени.

— Не могу, браћо, вечерао сам.

— Оди, оди, боље је у друштву.

И ту сад отпочнемо заједно јести, а она двојица спавају.

— А знаш ли ти, Петре, што сам ја дошао? упитаће он после вечере.

— Не знам, брѣто.

— Знам да не знаш, за то ћу ти ја казати. Коекуде, ти и сам видиш како се ово успалило; како Турци секу где год ког бољег Србина ухвате; знаш шта би и од мене чинили, да им паднем шака. За то сам дошао да идемо у Орашац. Тамо ће сутра бити свадба. Стеван Томић жени сина Максима¹. Ту ће бити више наших пријатеља, које ћеш сам видети, да се ту састанемо а и да се малко уклоним одавде. Овде ме сваки дан виђају комшије, па ће ме, бој се, ко проказати.

— Па лено, брѣто; ја хоћу.

Сутра дан одемо у Орашац. Прота буюовички *Арсеније*² свршио је венчање. Било је доста људи. Кад се већ преручало, и кад сватови почеше играти, прота уста иза совре, јер, божем, као стар човек, не може више да седи. Кроза шљиве, он оде лагано у једну јаружницу. То исто учинише и многи други који су дотле седели за совром. Карађорђе све то мотраше. Кад тако многи одоше, он рече мени: „Ајдемо, Петре, мало да проходамо.“ Ја устанем те за њим у онај поток. Кад тамо, а они поседали сви: *Стеван Филиповић*, из Јагњила, брат *Марка Филиповића*, пашенога Карађорђева; *Кнез Ђука*, из Јагњила (који су као пријатељи дошли у сватове); *Вићентије* из *Кораћнице*; *Матеја Каратошић*, из Кошљара; *Марко Катих*, из Рогаче; *Сердар Сима*, из Даросаве; *Јован Крстовић*, из Буковика, и још многи одабрани људи, које писам добро познавао, па сам их позаборављао. Међу њима седи и прота, и они се лагано разговарају. Дођемо и ми и поседамо. Прота упита Карађорђа за мене:

— Ко ти је то, Ђоко?

— Ово је син нашег Милосава, одговори он.

— Е, добро, добро, рече прота: — отац му је добар човек, само нека и он буде онакав.

— Баш је онакав, рече Карађорђе. За то сам га и довео.

¹ 1851 *Јокић* вељаше да је овај Максим још био жив.

² „Не знам баш, вели *Јокић*: је ли му било име *Арсеније*; обично су га звали: „господин прота.“

— Е, лепо, лепо!

Сад нам прота поче говорити како су нам умукле цркве, како се жене, сестре, и ћери српске срамоте: „Земља стење а небо плаче, рече он, гледајући муке наше. Него да устанемо на оружје.“ Ми сви рекосмо да је тако, и да треба да устанемо.

Прота, на то, извади мали крстић из џепа; ми устанемо сви, а он рече те дигосмо по три прста у вис. Прота поче: „Браћо, закуните се да ово не ћете ником одати, а пре се Марта не може почети. Кад зене Март, ми ћемо жене и децу у збегове а ми пушке по среди, па у име Бога на Турке. Сад сви говорите: „амин“!

„Ко издао, издало га тело; пожелео поћи, али не могао! У кући му се не јављало ни старо ни младо! Од руке му се све скаменило; у тору му овце не блејале; у обору краве не рикале. Да Бог да се у снџи камен претворио, да се други на њега угледају. Не био срећан ни дуговечан, нити лица Божјег икад видео“! На све то ми смо викали: „амин“.

Сад сви ижљубимо крет; поседимо мало, и договоримо се да сваки до Марта склања поузданих људи што може више; само да се чува од сумњивих.

Сви, иза тога, један по један, изађемо из потока. И после смо опет шили, разговорали се, и, Бога ми, играли. У сами мрак, ја и Карађорђе вратимо се у Крћевац, нашој колиби.

Карађорђе оде на своје трло. После тога, ишли су он и мој брат Андреја у Остружницу, те набавили из Немачке 6 ока барута: 4 ока узео је Карађорђе, а 2 Андрија. Доцније, он помеша своју стоку с нашом и каже: „Морам се куд уклонити. Ја немам деце да ми чувају овце, па ће људи рећи да сам вама платио, а ја идем у Ресаву, у село Ресавицу, неком Марку. Ако будем жив, доћи ћу у Марту на оно што смо углавили у Орашцу, а ако погинем, тамо ме тражите.“

Оде.

Некако на два дана пред св. Саву, 1804, једно јутро, ја се обувам да идем у Крћевац стоци, а с вратница викну Јелена, Карађорђева жена:

— Милане!¹ Хоћеш ли стоци? Да идемо заједно!

Брже се обујем, заденем пушке, и пођемо. Кад бесмо где се пут одваја у Крћевац, она ми рече да свратимо на њихов подрум. Ја свратих. Мало даље, рећи ће ми она:

— Знаш ти, Милане, што ја идем к подруму?

— Не знам, снаша Јелена, одговорих ја.

— Бог ме, дошао Ђорђе, и још тројица с њим: одевени неки људи. Ноћас су били овде, па сад су у оној Милисављевој подрумини, где се оно пуши ватра. Ја им тамо носим хлеба. Она отвори подрум, наточи бардак ракије, а ја одсекох лесков ражањ и низах неколико главица купуса. Одатле пођемо онамо где се пуши ватра. Кад се приближисмо, испаде један човек, шчепа пушку, па повика:

— Натраг! Ко си ти? Натраг!

Ја све идем, и Јелена за мном. У том испадеше још двојица, те и они окретоше пешане на нас. На то ће Карађорђе рећи:

— Шта си полудео, коекуде, ћути! Ходи амо седи!

— Ама ко је ово? рече Станоје (ово је био Станоје Главаш).

— Ко је? Ко ја и ти, рече Карађорђе.

— Еј, Ђорђе, Ђорђе, од Бога не нашао! што ме издаде?

Погинућу и ја и дружина ми.

— Како погинути, Бог с тобом? Овај не ће никој казати.

Карађорђе се пољуби са мном, па седосмо, а Станоје се једнако преча. Најпосле ми рече:

— Чујеш, море! Ако ти мене издаш, и потеря ме окупи, па ако, богдица, ја останем жив, да знаш да ћу те жива испећи.

Ту Карађорђе разбпра како је по селу; шта чине Турци, и шта говоре наши. Каже ми да је само свратио да види како је, а у Марту ће доћи на оно рочиште. „Ово ми је друштво, рече он даље:— Станоја си Главаша чуо: ово је он главом. Још имамо у пожаревачкој друга неког Миленка, и многе друге.“

Ту ми ручамо, па ја одем у Крћевац стоци. Кад се вратим у вече кући, имам шта и чути!

¹ Тако ме је звала, као снаха девера.

Тај дан истерао наш ханџија Ибраим сељаке да ору Мула Јусуфу, Дахији, за јечам. Међу сељацима био је неки *Јевта Воденичаревић*, коме је Ибраим био преотео жену па њега најурнио у Крћевац. Живећи тако у шуми, овај је кукавац мало и излазио међу људе. Ибраим га за то прозове медведом. На орању, Јевта је плужио и ћутао, а Ибраим пристао за њим, и сваки час му подвикивао: — Не тако, медведе! Држи добро, медведе! То не ваља, медведе!

То се Јевти досади, па једном пусти плуг у ледину, дочепа оритак и — тресне Ибраима посред звезде. — Турскога ти о . . . ; ти си ме начинио медведом, а ја сам човек бољи од тебе, рекне Јевта, — и Ибраим већ лежаше онесвесео на орању. Кад се поврати, он тргне ништољ на Јевту, а људи тек окну волове, и склептају се око њих двојице.

— Шта је то? да од Бога нађете! повичу многи.

— Ето шта је, рекне Ибраим: — хоће медвед да ме убије.

— Не, не; немаш працо, Ибраиме! Ти си њега назвао медведом, а он није медвед него човек, наш брат, па му је тешко.

Ибраим одавде измакне, а људи оставе плугове, узму волове, и оду сваки својој кући.

А још пре неколико дана убио је неко Турчина у Бањи на путу. Мали Ибраим, бањски ханџија, био је дигао многе људе у потеру, да ухвате убилица, и да мртваца Турчина однесу у Рудник, где има оца и турско гробље, да га тамо укопају. Ту је било људи из свих околних села. Кад су се враћали с Рудника низ Јасеницу, они су се разговарали да се дигну на Турке. Дошавши у Тополу на конак, чују и овде шта је оно било на орању, и већ озбиљно почну говорити да још ту ноћ ударе на ханџије, да их побију и ханове попале. То кмет Матеја докаже Ибраиму, и он ту ноћ побегне у Крагујевац.

Кад се сутра дан то види, онда они Жабарци од потере, који су заноћили били у Тополи, позову Тополце да иду у Жабаре те да ухвате њиховога ханџију да им бар он не утече. Оду, али тамо нађу празан хан. Ханџија им измакне. Одавде пређу у село Шуме, али им овај ханџија утече у Сараново. Они за њим. Сарановци се скупе око хана и не даду ни прићи к своме ханџији. Проушкарају се мало, па их ухвати мрак, и устаници ту запоће. Ту их је већ било 40 — 50 људи.

Из Саранова оду у Трнаву, пред кућу Милоја Љубичића. У Трнави затеку Младенове калаузе, који састављају новце да ваде Младена из турског затвора у Крагујевцу.

Кад калаузи чују шта хоће ови Тополци, Жабарци, и сва дружина устаника, они повичу:

— Кући! Весели били! Зар ми скупљамо новце да човека вадимо из тамнице, а ви хоћете сад буну да дижете?

„Ми се, вели покојни Јокић: — чисто скаменисмо. Још кад рекоше, ако се не отканемо, да ће јавити у Крагујевац те нас све на вешала! ми се вратисмо у Жабаре бржни и невесели. Ту завођимо у колиби Уроша Ђурђевића.“

Дотле је опет Алекса Дуквић из Бање, с неколико Бањаца, запалио био тополски хан, па дође те и жабарски упали. Устаници се ови здруже с Дуквићем и оду у Јагњило. Било их је сада 70—80 људи. Ту, после малог одуширања Јагњилаца, запале и њихов хан, па се упуте к Орашцу, где су били чули да је Карађорђе. У Орашцу га допета нађу. С њим су били: Главаш; Прота буковички; Марко Катић; Матеја Каратошић, и сви они који су оно били на оној заклетви у јесен у Орашцу. Осем тих главнијих, имало је, вели Јокић, око 500 људи устаника.

Сутра дан (биће 20 Јануара) хоћемо да бирамо старешину. Сви људи хоће Ђорђа, а он се не прима.

— Што се не примиш? питају га људи.

— Коекуде, рече Карађорђе: — ја хоћу свуда с вама, али не ћу пред вама.

— А што не ћеш?

— Не ћу за то: ви нисте научили војевати, па ћете се после неколико дана предати Турцима, а знате онда шта чека мене.

— Не ћемо, не ћемо, гракну сав народ: — ти пред нама а ми за тобом, па у ватру — у ватру; у воду — у воду! Само нека си ти старешина.

— Опет се, браћо, не могу примити; за што, ако се примим, ја ћу да чиним много које шта што вама не ће бити по вољи.

— А шта ти мислиш да чиниш? пита народ.

— Ко се ухвати у најмањој издаји, хоћу да у бијем, да обесим, да ударам на страшне муке.

— То хоћемо и ми, виене народ.

— Хоћете ли? упита Карађорђе.

— Хоћемо! Хоћемо! Хоћемо!

— Дигните три прета у вије!

Сви дигну.

— Хоћете ли?

— Хоћемо!

— Хоћете ли?

— Хоћемо!

— Хоћете ли?

— Хоћемо!

— Онда хоћу и ја вас, заврши Карађорђе.

Прота буковички обуче одежду и прими ову заклетву и по црвеном закону.¹

Од овога часа, Карађорђе је узео управу покрета у своје руке, и наређивао је како је што мислио да је добро и паметно.

Ето тако је, по казивању једнога од очевидаца и главних радника, започет онај знаменити устанак од 1804, кога продужење и даљи развитак ми не можемо овде излагати.

У даљем раду, становници крагујевачкога округа дали су доста синова својих на службу ослобођењу своје отаџбине; дали су их можда више него икоји други, јер је природно и морало тако бити. Отуда је врело потекло, па је највише снаге с извора и понело, док се даље није претворило у велику обновну реку српскога народнога васкрса на балканском полуострву.

Година 1813, као за све, и за њих је била црна, ако не и црња него за друге.

Буна Хаципроданова нашла је они час одзива и у овом округу. Никола Вукићевић, из Светлића, почне дизати људе на Турке, те се тако ускомеша не само Гружа и Лепеница, него се пламен којаси чак и јагодинске нахије.

¹ Чудо је да овде *Јокић*, по ком ово бележимо, и не помиње Кнеза Теодосија из Орашца! Ми пак морамо подсетити и на онај *земунски протокол* од 28 Априла 1804, где се каже да је устанак букнуо 22 Јануара, а не 20, као што овде излази, по Јокићевом причању.

Светлићани су, сиромаси, за овај устанак после скупо платили вероломном Таја-паши.

Кад се с таковог збора (Цвети 1815) разнео на све стране глас да ће народ опет устајати на Турке, онда су све три крагујевачке кнежине: Гружа, Јасеница, и Лепеница, устале, и, не гледајући на то што су Турци неке и неке њихове кнезове били до-мамбили и у таоству задржали, прикучиле се самоме Крагујевцу, и Турке у њем затвориле са свим. У овом стању Турци нису могли дуго остати. После узалудног отпора, после слабе наде на помоћ, они су, једну ноћ, побегли к Јагодини, али су и тај пут до Јагодине скупо платили на Таборишту.

После тога, већ турске силе не памти, хвала Богу, ни Крагујевац ни његов округ.

Од године 1818, Кнез Милош се преселио из села Црнуће у Крагујевац, и 1819 начињен је ту први кнежевски двор, који по облику стоји и сада. Од тога доба главно место крагујевачкога округа постало је и стано место Кнезу од Србије.

Ако и малешна, али ипак престоница, виђала је она све оно што се обично у капиталлама може да види, и давала, наравно у мањој мери, утицаје какве те средине обично дају.

Имајући у средини својој срединску управу земље, предсретнувши прве у земљи учioniце, Крагујевчани су први примили и видело нове цивилизације, први су почели ступати у нове писарске службе, и први живети и носити се онако како се на западу живи и носе.

Може бити да је у неколико и овде приметак оној рани, на коју се данас толико жали — задуживању. И данас причају да пада у очи, колико сељаци и сељанке из околине крагујевачке милују да се кицоше, да се гладе и гиздају, па макар се некад и у дуг пало за то. Ако је тај глас истинит, онда је јако за жаљење што се не уме да да уважење чистоћи и уљудности у поштиву, а опет да се не прекораче услови разумне штедне.

Али да се ми вратимо опет у давније дане.

Није само у борби против Турака, да су Гружани, Лепеничани, и Јасеничани узимали живо и велико учешће. Они су про-

дужили и после утицати на судбину своје земље, утицати на овај или онај поредак у новој српској држави.

Кад је позната Такова Буна, пошав од смедеревске нахије, постала већ опасна за ондашњи ред у држави, онда су Крагујевчани, предвођени Вучићем, били бранпоци поретка и власти Кнеза Милоша. На *Оилениу*, у Тополи, више Карађорђева града, био је судар и бој, у ком је победа остала на страни Вучића и Гужана, који су бранили ствар свога владоца.

Кад је опет други пут, чувена *Милетина Буна* с великом силом и првим људма у земљи вођена, дошла била до над сами Крагујевац, онда су опет Гужани нашли се уз Вучића и друге Кнежеве пријатеље, те се ставили на службу да силу одбију силом, ако до силе дође.

Доцнији догађаји и унутрашњи немири ипсу их искључили из учешћа у њима, него су их само поделили на више партија: једни су били уз владоца, а други уз његове противнике. Сваком је познато да је буна Вучићева, 1842, успела само благодарећи онако живом и ревном учешћу Гужана, који су, на његову реч, пошли, и изложили се свим опасностима, ако не би успели.

Доцније опет, 1844, било је у Јасеници покушаја у корист Обреновића, али се то свршило само неколиким жестоком каштигама, које се и овде „помињу да се не поврну“ да Бог да.

б. личности чим било заслужне

Од људи који су задужили свој народ, а рођени су у крагујевачком округу, на првом месту ваља поменути

Ђорђа Петровића—Карађорђа

Карађорђе се родио 1752¹ године, у селу *Вишевицима*², баш под петицом од планине Голубице, на десној страни реке

¹ *Гласник* IV, стр. 83. *Јанићије Бурић*, секретар Карађорђев, вели, да се он родио 1752, а *Милош Светић (Историја Срп. Народа Давидовића*, стр. 129) каже да је то било око године 1768. Ми смо склоњенији да верујемо казивању онога првога.

² О месту рођења Карађорђева разво се прича. *Јокић* каже да се родио у Јабарима; неки држе да му је место рођења Топола; али се мени чини најверојетније да се родио у *Вишевицима*, као што *Бурић* вели.

Раче. Оцу му је било име *Петроније*, а мајци *Марица*. Били су обоје умрла сиротиња. Из Вишеваца се Петроније пресели у Жабаре. Ту је село неколико година плаћало за њега данак. Најпосле, кмет жабарски, *Радивоје Станковић*, запали му ону на сохама кућу, и он се одсели у Баичину да чува кошнице неком Фазлибаши, Турчину из Паланке.

Ђорђе, док је био дете, кажу да је најволео да гради од зове пуцаљке и пушке, и да гађа из њих. Да двоје деце има у селу, вељаше пок. Јокић, скупило би се око њега, да се играју.

Кад је Петроније стао у службу код Фазлибаше, да му чува кошнице, онда је Ђорђе већ био шинарац. Фазлибаша узме њега за сеиза.

Овај је Турчин био велики „кесеџија“, плити лопов. Он је поубијао многе Турке путнике. У тај његов рад ушао је, за кратко време, и Ђорђе. Али се то пропта, и почне се зуцкати да то чини „оно влаше код Фазлибаше“, јер на овога нису Турци хтели ни смели јавно то казати.

Да се склони од такве сумње, Ђорђе изађе од свога газде Турчина, и пређе у Загорницу. Овде бегенише девојку Јелену из села Маслошева, ожени се њоме, и после је живео с њом до смрти.

Ђорђе је имао неколико коза и неколико брава свиња. Једном их је чувао под Висом, на крагујевачком друму. Свиње су му пасле око пута, а он је седео у лугу, и шарао једну преслицу. У то удари друмом један Турчин на коњу, а за њим је ишао један хрт и три кера. Керови налају на свиње, а свиње се згрокћу на њих. Турчин потегне из пиштоља и убије једно свињче, па онда на ново натутка керове на свиње. Свиње су се измицале од керова, а све ближе примицале к Ђорђу. За њима су натрчавали керови. Ђорђе остави преслицу, потегне из пушке, и једнога кера убије. Кер: кави, кави, те пред газду падне — и крена. Турчин се сад наљути, па се врати, и стане немилеце тући свиње. Ђорђе, видевши то, остави и преслицу и свиње, стрчи доле на Ђуприју, и заседне с оне стране реке за један клен. Турчин наиђе. Таман коњ предњим ногама ступи са Ђуприје на земљу, а Ђорђе опали, и ага се стровали. Он га брже боље свуче под Ђуприју, на отрчи,

малко ниже, Пантелији Воденичаревићу, у воденицу, и каже шта је учинио. Пантелија му дѣ мерницу жита да одмах намами свиње, да ону крв прерипшкају, а друго све да сакрије куд зна. Ђорђе тако и учини: Турчина исече на комаде, па спусти озго у један шупаљ грм, а оружје, одело, и коња одведе Фазлибаши у Паланку. Ђорђе је знао да је овај прави лопов, па се за то није ни бојао да ће га издати, него му каже све шта је учинио. Ђорђе и остане, у Паланци, неко време, па се после врати опет у Загорицу кући.¹

Међу тим се учеста говор о том, и Ђорђе се побоји да га не ухвате Турци. За то се спреми са свом породицом, и још једним пријатељем, да бежи у Немачку. Путујући тако, дођу до између села Лисовића и Губереваца, у београдском округу. Овде се старац Петроније нешто покаје, и не хтене даље да иде, већ нагне да се врати натраг.

Сви се нађу у чуду.

Ако се он врати, потеря ће онај час за њима; људи ће изгинути, а жене и деца отићи у ропство. Сви су га молли да пође с њима бар до Саве, док они пређу на ону страну, па после нек иде куд му је воља.

Петроније не хтене ни то, него нагне да иде у свој завичај.

— Убите га, рекне најпосле Марица мати Карађорђева: — сва грехота на моју душу: волим за њега једнога одговарати Богу; него да ове оволике поробе Турци. Ђорђе намитне на Илију² Н., који потегне из пиштоља и убије га на место. После га ту затрпају у некој Црвеној Јарузи,³ па похитају на Остружницу, и превезу се на ону страну.

Прешавши у Срем, оду у манастир Крушедо. Ту се Ђорђе погоди да чува шуму, а мати и жена му да музу стоку.

Није ни две године саставио ту, па се врбује у војнике, и

¹ Овако ми је овај случај причао пок. Јокић, а Јан. Ђурић (*Гласник* IV, стр. 84—86) у неколико другојаче казује.

² *Петар Јокић* прича да је чуо од Карађорђа, да је том човеку било име *Илија*, а не зна како му је било презиме и одакле је родом.

³ Глед. *Примедбу* на стр. 74 ове књиге, под београдским округом.

оде у Сомбор. Тамо се покаје што је то урадио, па се врати преко Бачке у Срем, те види своју породицу, и каже им да хоће да иде у Србију. Тако дође у село Попинце. Ту га затече дан, и он се закопа у сламу неког сељака Месаровића, да га људи не би опазили. Пред вече, дође жена тога сељака да начупа сламе, и, видевши њега, повиче:

— „Ко си ти? Шта тражиш ту?“

— По Богу сестра да си, ћути! рекне јој Ђорђе: — Ја чекам мрак, па ћу отићи, него ме немој проказати.

Жена узме сламе, и оде у кућу. Мало час, изађе пред кућу и мужу, који је ту надељавао осовину за кола. Нешто му проговори, па опет оде у кућу. Човек одмах остави свој рад, па почне ходати по авлији тамо амо, док дође и до сламе. Видећи Ђорђа ту, рекне му набусито:

— Шта радиш ту?

— По Богу брат да си, немој ме проказати; ја бегам, и само чекам мрак, а ником зла учинити не ћу.

Газда му рекне да иде за њим у кућу.

Ђорђе му се стане молити да га не креће, али онај, нај-
после, викне:

— У кућу! или ће бити зло!

Видевши се тако на невољи, Ђорђе узме торбу и пушку, па за газдом те у собу.

Газда затвори врата на соби, а сам изађе на поље, те каже жени да закоље кокош и да зготови вечеру.

После се разговарао с Ђорђем до вечере. По што су вечерали, и по што се добро смркло, рекне Ђорђе:

— Пуштај ме, по Богу отац, да идем!

— Чекај, није време, одговори газда.

Ваљало је покорити се и чекати. Тек после дугога разговора, рекне газда:

— Хајде, време је!

Ђорђе узме своју торбу и пушку, те пред кућу, а ту чекају кола с три коња. Домаћин узме најпре Ђорђеву торбу и пушку и закопа их у сено, после рекне њему, те легне, па га он затрпа

сеном, и озго преко њега веже ужетом. Сад онали коње и похита што може брже.

На стражи викне стражар :

— „Стој“!

Газда рекне две три безобразне речи, па ошине даље. Овако прејури преко Шимановаца, Деча, и дође у Прогаре, на Сави. Цело село прође, па се устави код једне крајне куће. Викне домаћина два три пута; овај чује, изађе и упита :

— Ко је?

— Не лај! одговори Месаровић, који већ рече Ђорђу да слази с кола. Домаћин, видећи Ђорђа, опет упита :

— Ко ти је ово?

— Не лај! буде и на то одговор. Сад сви уђу у собу, и почну на ново јести и пити. У том сване.

— Пуштајте ме, рекне Ђорђе, ако Бога знате!

— Ђути! није време! одговоре они.

Тек у неко доба дана викне Месаровић Ђорђу:

— Ајде!

Ђорђе узме торбу и пушку те у авлију, а авлија се баш сучељавала са Савом. На води је стојао један чун, и у чуну момак.

— Срећан ти пут! рекну ове газде Ђорђу.

— Остајте с Богом! одговори им он и уђе у чун. У чуну види да су му ти добри људи спремили: комад сланине 2—3 оке, један велики хлеб, једну чутуру вина, и једну ракије. Момак га превезе на Забрежје, па се онда врати.

Овде је Ђорђе већ био на својој земљи; и одмах нађе шесторицу друга, међу којима и свога старога познаника Васиља из Вајевца, и отпочне четовати.

У овом четовању, окуни га једном потера да му нигде није дала станка. Он се више к селу, где се потера најмање надала. Ту дође к неком извору, напије се воде, па седне у брегу да се одмори. Ето ти бабе са судовима на воду.

— А каква је, стрина, то гунгула по селу? упита је Ђорђе.

— Та онај *Црни* и *небели* Ђорђе, одговори бака: — одметнуо се; па га траже да ухвате.

Мучно осећање испуњавало је тада Ђорђеву душу. У својој рођеној земљи он нема нигде станка ни мира, па још му и ова баба стаје на мучку.

— А познајеш ли ти, стрина, тога *Црнога* и *небелог* Ђорђа?

— Не познајем, синко; нисам га никад видела.

— Е, по души те, сад ме познај добро! рекне он, па оспе камењем гађати баби судове тако да јој, бој се, ни глава није остала здрава.

Сам је, доцније, причао да је од ове бабе први пут чуо да га зову Црним Ђорђем:— „Ама сам јој, додавао је, и платио за то!“

Међу тим се Аустрија зарати с Турском. Михаљевић пређе на Забрежју, стаде врбовати Србе у војнике — драговољце, а све арамбаше позове на предају, оставивши им рока 3 месеца. Карађорђе и његова дружина не хтени се предати. После три месеца, окупи га потера, те му у Радљеву убије једнога друга, и њега рани у десну руку. Излечивши рањену руку, почне он опет четовати. Али га потера опет окупи, и, у селу Борку, ухвати њега, и 6 његових другара, и све их одведу Михаљевићу. Суд је био готов: све на вешала! Али док је среће, није штете, величаше покојни Јокић. Радич Петровић, из Остружнице, који је раније био ступио у драговољце, и већ постао капетан код Михаљевића, бегенише Карађорђа, а овај га још поочима, те настане у пуковника, и овај му поклони Ђорђа.¹ А три његова друга обеси одмах; другу тројицу пак пошље у заточење у Бају, где су два умрла, а један се избавио, и вратио у Србију. Ђорђе постане код Радича буљубаша над четницима, и ишао је с аустријском војском на Пожегу, на Чачак, и на Карановац. Кад дође у Студеницу, заповеди му се, те мошти Светога Краља спроведе у Београд, а одатле у манастир Ковиље.

¹ Карађорђе се доцније, као Вожд, једном, лицем Пна етров дан, у Карановцу, јако огрешно о овога свога поочима и добротвора. Пред свом војском излесао га је што је игда могао ражњем на дохват. *Јокић* каже да је Радичева сва кривица била „што је рекао оно што је цела истина“ (не каза шта је, али као да ће бити нешто против Пљаке).

По утврђењу мира између Аустрије и Турске, Карађорђе је остао у Србији, склањајући се да се не би често сретао с Турцима. Под Мустајпашом, „спротњском мајком“, он је био један од оних буљугбаша, који су имали бурунтије да могу имати по 70 момака Срба, те да бране Мустајпашину или царску страну од Пазванције одметника.

Кад Дахије удаве Мустајпашу, Ђорђе се опет прими четовања, јер му под владом Дахија није било друкчије живота.

Тако је трајало до почетка 1804; а тада га је устанак у Јасеници изнео на чело српском народу, и од тога доба до јесени 1813-те, живот је његов готово оно исто што и живот целе Србије.¹

Несрећне године 1813, 21 Септембра, Карађорђе је пребегло у Земун, одакле је послан најпре у Варадин, а одатле у Грац, па отуда је отишао у Русију, и живео је највише у Хотину, у Бесарабији.

Године 1817, у лето, не знамо за што ни крошто, дође он у Србију², и јави се смедеревском војводи Вујици Вулићевићу који га склони у Радовањском лугу, на трлу неког Драгића Војкића, у смедеревској Јасеници. То је баш око онога места где је Ђорђе некад своје детињство проводио.

Долазак Карађорђевог у то доба, и у свези с грчком хетеријом, био је за Србију неки зли удег. Бескрајна њена страдања и муке световале су јој политику измиривања с Турцима, а долазак „Војда“ значно је нови рат, и рат „до истраге турске оли наше“.

Наступио је био тренутак горкога кушања за свакога родољуба.

¹ Вредно је прочитати писмо које је $\frac{18}{30}$ Јула 1807 у Римнику пуковник Паулуџија писао Будбергу о Карађорђу и о другим војводама српским. Находи се у „Разбору сочиненія Н. А. Попова“ и т. д. од В. Богвишића, стр. 105.

² Исидор Стојановић вели да је Карађорђе прешао преко Дунава близу Рама; а г. Данило Стефановић, саветник, каже да се он превезао код „Госпођина Вира“, па преко планине отишао на Нересницу к Морави и Шумадији.

Отаџбини је требао мир који су грчки хетеристи хтели да по-
ремете, да би тако турску силу поценили, те да мања на Грчку
удара, а Карађорђу је припадала захвалност. Али је неумитна
судбина сваком оном ко земљу своју остави, ко народ свој на-
пусти у часу највеће опасности.

Теразија претеже, и глава Карађорђева би одсечена ноћу
пзмеђу 12 и 13 Јула 1817.

Глава је Карађорђева однета у Београд Кнезу Милошу, и
београдском везиру, и ту је одерана и послана у Цариград, а
тело је најпре укоцано онде где је погинуо, па је после пренето
у Тополу и сарањено у његовој цркви¹.

Карађорђе је био стаса повисока, тела врло снажна, осушина,
лица округла, масти прецпануте, носа подугачка, очију малих али
пуних ватре, чела висока. Глас му је био танак као глас у жене;
говорио је врло мало.² Кад би ћутао и мислио, обично би гриц-

¹ О смрти Карађорђевој гледај: *Србијанку*, књ. IV, стр. 163—167.
— „*Преодници*“, *Исид. Стојановића*, стр. 119.— *Грађу за срп.*
Историју, *Бука*, стр. 173.— *Coninbert*, I, 155—159.— *М. Све-*
тић, *Историја Давидовића*, стр. 127. А вреди пречитати у
Архиву Срп. Учен. Друштва писма под бр. 667, 668, 672, 675,
676, а нарочито Пр. 673. У свима се говори, где више где мање, о
смрти Карађорђевој. — Никола Новаковић, који је својом руком убио
Карађорђа, био је родом из Колашина, па се настанио у Опарићу,
у Левчу. Био је најпре момак у Карађорђа, а после у Вујице. Човек
свиреп, он је онима на које би се наљутио, метао руке у трлицу,
те би их тако ломио. Вујица је Николи кретио једно дете. Никола
је пао с коњем у реку Расину (кад је пишао својој тетци у Жупу
у гости) и остао мртав на месту.

² Новојини *Јовић* велаше, да би Карађорђе често, кад би хтео поћи
из Београда у Тополу, само рекао:

— Коње!

На ту реч, све се морало спремити, што оно веле, док се удари длан
о длан, и ако се није знало куда ће сећи. За то се и носило *све*. Узjahав
у Београду, Карађорђе нити би где одjahао, нити коме проговорио једне
речи до Сопота. Ту је, под једним великим грмом, обично одjahивао, те
би се коњи одморили, и он би загледао у сат. Дотле је стизао за 7 сата.

— Угод седам! рекао би непад, или већ колико је мање или више.

Кад одатле појаше, онет би ћутао до куће у Тополу.

као нокте на прстима својим. Уз другу или трећу реч говорио је „Коекуде“. Непознатом човеку, ма и старијем, имао је обичај рећи, кад би га звао: „Момче!“ затегнувши на о, као што обично говоре Шумадинци.

Сва му је псовка била:

„По души га“! . . .

Радин је био преко сваке мере. Кад није био на војсци, он је код куће коспо, и радио све пољске послове, као и други сељаци¹. Кажу да је, надељавајући обручје, искривно руску колајну коју је носио на прена. У јелу и пићу смеран за причу: погача и папула уз пост, а погача и суво месо уз мрс, и уз то чутурица шумадинске ракље, за њега је била најбоља гозба.

Одело му је било као и у других сељака. На глави шубара (под којом је често био вес); на ногама опанци, или некад чизме; даље: сељачка кошуља, јелск, чакшире, појас и силај, иза кога је вирно страховити пиштољ, за који се не памти да је икад промашио. По врх свега, велики реснати гуњ.

Он је био пешак на гласу; у боју је најволео да је пешке. Кад је јахао, најрадије је јахао на свом *дорату*, ког је волео од свих коња².

Мане су му личне највидније ове: преко мере бурна нарав; слабост према женској лепоти; поводљивост за оговарачем, и прилично тврдовање.

Од погрешака, највећа је што је оставио Србију, 1813.

Теодосије из Орашца

ОБОРКНЕЗ ЈАСЕНИЧКИ

Кнез Теодосије био је човек уважен још пре устанка. Кад је устанак већ био узео мах, и кад се повео разговор: ко да буде старешина устаницима, онда су међу првима нудили њега, да се прими старешинства. Теодосије се не хтене пријети. „Ја као кнез народни, рекао је он: — не могу бити старешина хајдуч-

¹ Г. Паулушија овако преводи речи које му је изговорио Вожд на расстанку у Малајнци 1807: „Rappelles-vous, Monsieur, que je ne desire autre chose, que de voir ma patrie libre de toute crainte de se voir derechef sous le joug ottoman: alors je renoncerais à tout pour aller à ma charrue“. В. Богинићка, Разбор њ и т.д. стр. 105.

² Србијанка, књ. IV, стр. 94.

ких чета. Ако сутра турска војска руши у Србију, како ћу ја изаћи пред Турке? шта ли ћу им казати, кад ме запитају: ко победи толике Турке (јер врапа врани очи не вади), и понали турске куће и џамије? Хајдуке и ову момчад ми можемо ласно предати; али кад се ми назовемо поглавице хајдучке, нас не може предати нико. Него за сада нека буде старешина Ђорђе, који је код Турака и овако познат као хајдук; па ако турска војска удари на Србију, и Турци опет обладају, он с хајдуцима нећ бежи у гору, а ми ћемо изаћи пред Турке, и баћићемо кривицу на њега и на остале хајдуке, па ћемо ми после њему лако извадити бурунџију, и предати га као хајдука. Ако ли се што другојачије окрене, и ово се протегне, ми ћемо владати и заповедати: народ нам је свакојако у рукама.“

Као што се по овим речима познаје, Теодосије није провиђао силу и обим устанка, нити нови ред ствари који је устанак произвео. Он је сметнуо с ума и једну врло обичну народну пресуду која вели: „Ко ради онај и суди.“

Кад је доцније видео да је све изашло другојаче: Турци у земљу не уђоше, њихова се власт не врати, кнезовска лојалност оста без употребе, онда је почео замерати Вожду сад ово сад оно. Једном, у Пећанима, више Остружнице, тако се свадѣ с њим да и пиштољ потегне на њега. Пламен му не састави.

Карађорђе цикне:

— Кокуда, по души те твојој! Кад си знао боље од мене уређивати и заповедати, за што си ме нагонио да се овога посла примим?“ С овим речма он удружи и пиштољ, који, као што се зна, никад није лагао.¹ Теодосије буде рањен у лево раме, и падне на земљу.² Тако рањена, однесу га кући у Орашац, где га је видала нека жена,³ али је ипак, после неколико недеља, умрљо.

¹ Милутиновић је испричао у песми сав овај догађај који вреди прочитати (*Србијанка*, књ. II, стр. 53—60).

² *Пок. Вук* (у *Даници* за 1828, стр. 217) завршује тако, као да је Теодосије остао ту мртав. Међу тим у Орашцу се прича овако како смо ми изложили, и ми томе верујемо, јер се то могло знати у целом селу.

³ У Орашцу се прича још да је та жена већ била готово излечила Теодосија, али јој Карађорђе запрети да ће је погубити, и сву јој

Он је укопан на 40 хвата од садашње школе у Орашцу, испод две велике крушке, где му је и кућа била. На гробу му стоји и сад белег — прост камен без никаква потписа.

Младен Миловановић

Родом је био из села Ботуња, на 2 сата источно од Крагујевца, где му, кажу, и данас стоје неки вотњаци. До устанка, био је марвени трговац. И баш је онда, кад се Јасеница дигла, у почетку 1804, држан у Крагујевцу, као неки талац, у затвору. Приставши у устанак, као човек богат и речит, дошао је, мало по мало, до највеће власти, после Карађорђа: био је саветник, ратни министар, председник Савета, и желео се испоредити са самим Војдом.

Не зна се ни за једно његово јуначко дело. Шта више, Вељко је говорио да Срби морају бити надбијени и несретни где год он управља.¹

Родофиникин, онде где карактерише неколике прве вође народне, каже: „Младенъ, читатъ и писатъ неумѣтъ; подлаъ и лукавъ.“

Ни мало боље не говори о њем ни Паулучија. Сви његови савременици тврде да је био врло властољубив, врло жудан да стече, те је, с тога, хватао сваку прилику где се могло стећи новаца.

Као човек богат и врло речит, он је умео врло често приволевати Карађорђа на своју страну, па је онда могао чинити што је хтео.

С Карађорђем побегао је и он из Србије 1813, и отишао у Срем, одакле је, у Јануару 1814, спроведен у Брук, у Штајерској, а после је отишао у Русију, и наставио се у Бесарабији.

Отуда се вратио тек кад је Кнез Милош био увелике створио ново стање у Србији, после 1815.

Слушао сам да је он, враћајући се, дошао био у Панчево без игде ичега. Кнез Милош, чувши за то, веле, да је послао из Смедерева некога к њему, да му понуди новаца и каквих год услуга. А ако би хтео, да га преведе и у Србију, и пошље к њему у Крагујевац.

кућу затрти ако га не отрује. И тако га она отрује. Колико је у овој причи истине, сам Бог зна. Међу тим Карађорђе није био човек који се тровањем и тајним убиством ослобођавао од својих супарника, него својим непромашним пиштољем.

¹ Даница за 1826, стр. 88 и 89.

И тако Младен дође у Крагујевац, и ту је живео у конаку Кнеза Милоша.

Причају, даље, да је Кнез Милош, кад би год имао што да говори с њиме, служио се речма:

— Господару Младене!

А Младен, напротив, свакад би Кнезу говорио просто:

— Милоше!

Како је ово било Кнезу, не знам; али људи из околине, који су ми ово причали, замерали су Младену за овако навалично превиђање новог стања ствари.

Прича се да је он из Крагујевца пошао био у Црну Гору, па се задржао неко време у Чајетини код Мићића. Али га ту нађе смрт, у Очкој гори, кад је једном с Мићићем ишао на Златибор на част.

У околини се прича да су га убили *Симо* и *Лека Ковач*, момци Мићићеви, и бацили у Звекару, у Очкој Гори. Истину те приче ја не могу ни тврдити ни одрицати. Доцније време дако и с тога скине засторак садашњег незнања.

Милоје Петровић Трнавац

Овај је човек несрећама својим заслужио да му се име спомене, и ако га нико не ће благоспљати.

Милоје се родио у селу Трнави, у нахији крагујевачкој, због чега се и звао *Трнавац*.

До устанка, Милоје је био калауз код свога кума Младена Миловановића. Најпре је постао буљубаша, а за тим и бимбаша над бећарима. Године 1806, у јуришу на Београд, он је са својим бећарима ударно с јужне стране низа Саву, и међу првима је продрео на Саваканију.

Кад је Београд узет, и он и кум његов наместили се у њему, тада су били они већ најбогатији људи у свој Србији. Младен и Милоје нису се раздвајали један од другог, а и требали су један другоме: Младен Милоју као глава Совета, а Милоје Младену као старешина бећара. Тако они притисну најбоље куће и дућане у Београду, и најлепше њиве и ливаде око Београда.

Сав Београд био је управо њихов. Београдска и остружничка селска биле су њихове; а и у свакој већој трговини, ма чијој, они су морали бити ортаци.

С тога је и букнула на њих завист и мржња свију осталих старешина, особито већих. Сувременици веле да су ова два човека, и озака њихова дела, највећи узрок свему општем раздору, неслози, и свим великим народним несрећама за времена Карађорђева.

Године 1809, на препоруку Младенову, постави Карађорђе Милоја за главног управника свој војсци против Ниша и онога свега краја. Милоје, кад дође у Делиград, крене војску ближе к Нишу, и улогори се на Каменици, недалеко од Ниша. До тога је доба на том крају био најстарији заповедник и најзаслужнији војвода *Петар Добрњац*. Добрњац је и дотле мрзео на Младена и на Милоја, а сада још више, кад је видео да му Милоје долази за старешину. Истина је Милоју од Карађорђа и Совета било заповеђено да се слаже с Петром, и за свашто братски да се договара; али се они, оба бесна и силна, и уздајући се сваки у своје пријатеље, не сложе никако, па та њихова неслога пређе и на друге старешине, те се начине две стране.

Једнога дана, кад је Петар с коњицима био отишао ка Гургусовцу Вељку у помоћ, ударе Турци свом силом на шанац ресавски на *Чагару* (у Каменици), где је био *Стеван Синђелић*. Војници из других шанчева, где је био Милоје, повичу да се иде Стевану у помоћ, али им Милоје не допусти. Те Стеван пронадне са свим. А Милоје, видећи то, побегне с војском ка Делиграду.

За ову голему несрећу буде Милоје, у јесен те године, на скупштини, у Асанпашиној Паланци, избачен из службе, а у зиму га протерају и из Београда, него му одреде да седи у Остружници, где је имао лепе дворе.

Године 1810¹ погине у нахији београдској војвода Марко Ка-

¹ Под београдским округом, на стр. 77, ја сам, држећи се непоузданих приповедача, рекао да је најстаријем Катићу било име *Стеван*. Доцније сам се у самој Рогачи известно да је било овако:

Катића је правих четворица: *Јован, Јанко, Марко* и *Стеван*.

тић, на свадби. Човек, који га је убио, једнако је говорио да га је убио нехотице, али су други доказивали да га је на то наговорно Милоје, да би се и у Шумадији дигла буна против Црнога Ђорђа, и да је он у то име и другим људима давао барута. За то Милоје пребегне у Земун. У Земуну га метну под стражу, па отпаве у Варадин.

Карађорђе навали искати да му се врати Милоје, обричући дати за њега неке пустихије из Немачке. Аустриска власт пристане на то, и Милоја преко Митровице преда Луци Лазаревићу у Шабац. Лука је већ имао заповест од Војда: шта да ради. Како му предаду Милоја, он га погуби... И глава Милојева буде изнесена на тањир, на једном столу, пред београдском црквом београђанима на углед.

Милоје је био човек средњег раста, црномањаст и врло леп; образа је био округлих, а уста су му сва покривали бркови. Имао је тек око 40 година, кад је погинуо. Првих година био је можда и неки јунак, а после се био врло погосподно, и тако се био понео, да ни од старешина, осем Карађорђа и Младена, а камо ли од простог народа, нико није могао с њиме људски ни говорити. Оставио је после себе једно мушко дете и једно

Јован је укопан у рогачком гробљу, и више главе му је камен са записом: „1801 Здѣ почиваеть рабъ божіи Јованъ Катичъ.“ — *Јанко* је већ погинуо 1806, и укопан код сибичке цркве; за њим долази *Марко*, који је погинуо 1810, Јануара месеца, на свадби. Иза Марка настао је тек војвода *Стеван Катич*, који је умро 24 Априла 1813, и укопан у рогачко гробље.

Сад је на место овога војводе Стевана, по што је правих Катича нестало, Карађорђе поставио њихова сестрића *Николу Катича* (узео је и презиме својих ујака и дошао у њихово имање). Овај се Никола звао кнез; умро је 22 Декем. 1833, и укопан код сибичке цркве. — Је ли *Јован* био брат или отац осталој тројници Катича, не зна се извесно у Рогачи. Само излази да од Катича нису Дахије ни једнога посекле, него је Јанко, кад је настала сеча кнезова, побегло био у гору, те чувао своју главу, а Карађорђу су се придружили у Лисовићу и он и Кнез Сима одмах по разбоју Агалије на Дрлунци.

женско. Ти му се удала за Стевана Новаковића, кога је отац, Новак Марковић, био председник смедеревског магистрата, а сина му *Радоја* одведе Младен у Бесарабију, и оданде га с многим другом господском децом пошљу у Петробург на науку. Шта је после с њим било, не зна се ништа¹.

Петар Јокић Тополац

КАРАЂОРЂЕВ БУЉУГБАША

Петар се родио у Тополи око 1779. Устанак 1804 затекао га је већ као свршена човека. Од тога доба, он се готово није ни раздвајао од Карађорђа. Био је буљугбаша (старешина) његове гарде, његове најодабраније војске.

Петар Јокић је био у многим бојевима. Мени је причао пред смрт да се находио у 65 прилика где се гинуло, где је дакле могао и он погинути. Он је однео у гроб неколико рана.

Осем способности војничких, Јокић се одликовао још и великом разборитошћу и човечношћу у поступању.

После пропасти 1813, живео је до 1838 у Земуну, и трговао, па се тада вратио у Србију, и постао у Ваљеву члан окружнога суда. Кад је доцније пензионован, отишао је Тополу, и ту је живео до смрти.

Писац ових редова, по жељи Српског Ученог Друштва, имао је срећу саслушавати овога старог ратника о раду Срба од 1804 — 1813. Целу зиму године 18 $\frac{51}{2}$ провео је у кући многопоштованог Петра Буљубаше, и наслушао се чудних прича из оног јуначког доба.

Свршивши своје казивање, он је наскоро за тим и умр'о, 24 Априла 1852, око 4 $\frac{1}{2}$ сата после подне, и укопан је више олтара тополске цркве.²

Јокићева доста добро погођена слика находи се у Народном Музеју, у Београду.

¹ О Милоју је писао покојни *Вук*, у *Даници* за 1829, стр. 21—27.

² Међу хартијама *Срп. Уч. Друштва* наћи ће се и неки животопис *Петра Јокића* који сам ја написао још 1852 године, и предао Друштву.

И ако немамо података за поле пространије животописе, опет за пријатну дужност сматрамо поменути ма и сама имена још неколиких заслужних Срба из Јасенице. Такви су:

Кнез Ђука из Јагњила, оборкнез над кнежином Лепеницом. Под овога влашћу били су: *Димитрије Парезан*, из Брзана², капетан, који је погинуо на Делиграду; *Илија Бимбаша*, из Крагујевца, који је погинуо на Бањи; *Бимбаша Сава из Трнаве*, који је погинуо на Букоровцу, и *Ђорђе из Комарица*, који је пао на Јагодини; буљубаша пак крагујевачки *Гавра*, и *Урош Новковић*, из Жабара, умрли су од своје смрти.

Кнез Марко из села Орашца, који је био старешина кнежине Јасеничке, за Карађорђева доба. Из тога истог села били су још: војвода *Стеван Гајић*; *Алекса Јаковљевић* и *Гаја Остоић*, који је погинуо на Мишару; из Липовца *Милован* и *Радован Гарашани*, два брата рођена, од којих је Радован погинуо на Шапцу; *Тодор Ђурић*, *барјактар*, из Трешњевице. Хвалом се заслужују *Иван* и *Стеван*, из Пласковца, од којих је Иван погинуо на Чачку, а Стеван на Смедереву. Њихову јунаштву диве се њихови савременици.

Оборкнез Теодосије из Кнића

Овај кнез Теодосије преживео је 1813-ту годину, и имао велика учешћа у другом устанку 1815-те. Брат његов *Милован* био је капетан под његовом влашћу. Исто тако под њим је био и *Ђорђе Ницовић*, из Кнића који је погинуо на Црном Врху, кад оно Гушанац Алија хтеде у Грузију да продре. Још се помињу: *Радоје* из Коњуше, *Петроније* из Липовца, *Илија* из Губереваца, *Станко* из Витановаца, *Јован Цветић* из Гунцата, *Јован Бабић* из Годачице, који први погине на Сеници, и *Јова* из Добраче. Овај последњи је на Чачку, 1815, несамртну славу заслужио.

¹ Покојни *Јокић* причао ми је да је Парезан родом из Брзана. Имајући то од њега, ја нисам више ни разабрао за место одакле је он. *Г. Мишовић* пак вели да је чуо да је он из Сабанте. Сад сам дознао ово: Парезан је старином из села Комадина, у Старом Влаху; доселио се био у Брзан, па отуд прешао у Жабаре жени у кућу.

Јанићије Ђурић

Родом је био из села Страгара, а познат је највише као секретар Карађорђевог. Године 1813 добио је био и команду на Дрини, али је тамо рђав глас оставио о својој војничкој способности.

Овај је човек међу тим заслужио признање што је огледао да што напише о догађајима свога доба¹.—Обраћао сам се његовом сину за што више података о његовом животу, али нисам ништа добио.

Никола Вукићевић

ИЗ СЕЛА СВЕТАЦА

Био је, као трговац, познат и уважен у народу. Кад се године 1814, Хаџипродан одметне и почне прикупљати дружину на отпор Турцима, Никола је радо и весело пристао на такав рад. Одмах је и сам почео скупијати ратнике, и договарати се о новом устанку. Али доцније, кад је Хаџипроданова ствар пропала, и кад је Тајипаша дошао у Крагујевац и почео примати на веру који се год преда, отишао је и он, с братом својим, и предао му се, у Крагујевцу. Лукави Турчин примио их је оба лепо, обласкао, и оставио да ходају с оруђјем. После 5—6 дана стрпа их у тамницу, па онда у синџир с осталима, и одведе у Београд.

Зна се каква их је судбина тамо чекала.

Танаско Рајић

Рајић је родом из Страгара; један је од првих устаника у Јасеници 1804. Он је Карађорђу био барјактар. Човек већ у годинама, а јунак за причу, он је био узданица ма се послао на како тежак посао.

Године 1809, Гушанац Алија, с 12.000 кријалија, „све жешћега и крвничнијега,“ као што вели Сима, удари од Јагодине преко Црнога Врха ка Грузи и Лепеници. Зарекао се био, кажу, да Крагујевац запали, да груне у Тополу, да Карађорђа посече, а жену му и децу да пошље цару на дар.

На глас о такој силној најезди

„Карађорђе онакога пошље

За којим но још нестало нигде

Нит га игда би поклепат нужно

¹ Гласник IV, 75—150.

С две хиљаде храбра Шумадинца
 Та Рајића свога барјактара!
 Црни Врх их натерало листом
 Да душмана не обља их око,
 И да незна ко на друму чека.

Турци, не видећи нигде пред собом војске, напћу слободно,
 али тек онда опаже у какву су клопцу упали:

„Кад се оспу Србаљ гарабили
 А стану се изјариват' врази
 Хати с' лозе, рањеници пиште,
 Док облете сву бусију кругом
 И обостран уједначи пуцње
 Што и Турци заклоше ухвате.
 Но истекар половина Срба
 Из дубраве у ребар приспела,
 Бив скривена ударити после,
 У по ватре изненада вразма;
 Ови т' нам их чилни и јакошњи
 Сад предузму с плећа у перчине
 Мучно ј' видет' ситније мрвљење!
 Један другог већ храбрити стаме:
 „Држимо се, не издајимо се!
 „Крџалије, у боју смо расли!
 „Оружијем нам' је славити се!“
 Још Гушанац уоструча сладе.
 И држа се док се не досади
 Само гинут', и у незнан бити,
 А Срб пуни, без претрга меће,
 Сам заклошен, тек душмане згађа.¹⁴

Крџалије прсну куд који, а и сам Гушанац једва изнесе шалваре
 до Јагодине. У овом боју, међу другима, особито се одликовао *Јован
 Курсула*.

Доцније се нешто Вожд био наљутно на свога барјактара, а
 овај се повуче у своје село, и са свим батали војну и војевање.
 То је многима било жао, и Сима му овако пева за то:

„Ах, Рајићу, Вожда барјактаре,
 С неког доба јера поманита?
 Јер у немар забаци се гњили. . .

¹ *Србијанка*, књ. III, стр. 52 и 56.

Дотешча л' ти већ витеза право
 Не дат' мрдат' ни свом господару?
 Ил' угаси к завичају љубав
 К слави срода и драгости српској;
 Стид ли би те у потомства било
 Што би стјену жезлом поражав'о
 Да истаче животворну воду
 У светјела кроз вјекове члане?..“

Други устанак нашао је Рајића, и ако већ старца, бодра и весела, на бој готова.

На Љубићу находимо Такаска Рајића, као заповедника у горњем шанцу, где су били топови. Једнога дана Турци жестоко ударе на српске шанчеве. Војници из доњег шанца, не могући се одржати, почну узмицати у горњи, Рајићев шанец, и тим сам шанец провале. Кад сила турска и ту навали, они се помету, и почну узмицати. Кукавни старац Рајић почне им говорити: „Станте, браћо, ако Бога знате; што сте се тако преплашили; та и из Турака тече крв као и из нас. Зар ове топове остављате, од Бога не нашли? Знате ли какве смо муке пропатили док топова не имасмо?“

Видећи да је страх овладао, и да га нико не слуша, Рајић онкорачи топ, узме у једну руку сабљу, а у другу зачет пиштољ, па рекне:

— Ових топова ја не ћу оставити Турцима, док ме свега не исеку на комате!

Турци нагрну на њега; он неколике смлати, али пушке и њега оборе, и ту га свега Турци исеку. Ова јуначка, патриотска смрт нека је на углед свима онима у којих овако мушко срце куца!

Добри духовник Ђера прича нам, како су Рајића ожалиле његове ћерц, снахе, и баба му Јана. Ево неколико врста из те запевке:

„Дуовниче, и тако ти Бога!
 Кажи мени што за свекра мога¹
 Ти си с њиме тамо војевао
 Је ли близу тебе погинуо?
 Имала сам брата рођенога
 Па остадох и без њега јадна
 Отиш'о ми у далеку земљу
 Не знам јадна на коју ли страну
 Али живом жив се опет нада

¹ Ово јада Перуника, снаха Рајићева а сестра Јанићија Ђурића.

А мртвومه никад ни до века;
 Кажп где је мој бабо остао?
 Јеси ли га лепо саранно“?
 Близу мене плаче баба Јана
 Рајићева јадница супруга,
 Око ње су ћери рођенице
 Што с' остале јадне сиротице.“¹

Ко Рајићевом смрћу уме да умре, достојан је да живи до века!

Сима Паштрмац

ИЗ СЕЛА ПАШТРЕМЕ

Био је за Карађорђева доба барјактар у војводе Антонија Пљаке. У време буне Хаџипроданове пристао је био и он уз устанике, али се, на реч Милошеву, предао, у Книћу, Таја-пашин, и отишао својој кући.

Кад је уговорен други устанак, о Цветима 1815, он је изнео свој барјак и развио га за знак осветљења тога великог народног рада. Био је у свим бојевима док се борило; а после се готово увек налазио уз Кнеза Милоша с којим је, осем другога, био везан личним пријатељством још из младости.

Знајући бујност нарави Кнеза Милоша, он је гледао сваком приликом, да њев остане без рђавих последица, и да се љутња, бар у највише случајева, изметне у смеј. Сувременици захвално помињу ту његову тактику. О њем има врло много причица, које су веома занимљиве, и све сликају живот и нарави онога доба. Неке су од отих причица штампане у календару „Шумадинцу“ 1852. Сима Паштрмац звао се најобичније „Амица.“ То је турска реч која значи „Чика;“ а то му је име наденуо најпре Кнез Милош, на је после остало као његово друго име.

Паштрмац је умрљо 5 Августа 1836 године у Крагујевцу, а укопан је код рамаћке цркве. На његову гробу има плоча с овим записом: „Овде леже кости мужа за отечество србско многозаслужна, вернишега содруга и љубимца Светлога Кнџа Милоша Обреновића, надворногъ совѣтника Сима Милосављевића Паштрмаца. Престави се 5 Авг. 1836 у 60 лѣту старости своје, у Крагујевцу.“

¹ *Знаменити догађаји новје србске историје, Герасима Гергивевића, у Београду 1838, стр. 56. 57. 58.*

Мелентије Павловић

СРПСКИ МИТРОПОЛИТ (1831—1833)

Мелентије се родио у селу Врбави, у Горњој Гружи, 1776.¹ Његов отац Павле, и отац Вучићев Петар (Периша) два су рођена брата.

Мелентије се рано покалуђерио, али ми не знамо његов живот за млађих година његових. За њега има помена тек од године 1810, када је, по смрти игумана враћевачког, *Јосифа*, постављен он за игумана манастира Враћевшнице, где је дотле био јеромонах.

Не ће бити сувишно да изложимо цело писмо о том постављењу Мелентијевом за игумна. Оно се чува у манастирској архиви, и ја сам га пренисао 2 Дек. 1873, благодарећи преосвећеном владици Вићентију. Писмо то гласи:

„1810, Марта 9.

„Даемо свакомъ суду на знанѣ како овимъ даномъ умре игуманъ *Јосифъ*, и на његовој смрти бише сви његови, свои ѣму, и честно по божној вољи погребосмо его, по чину црковному. На томъ пакѣ наставши по њѣму Мелентије еромонахъ, сви ми кметови, кнезови, и булюбаше саборно нађосмо мунасинъ да буде, договором кметовскимъ, на његово место по њѣму оставши еромонахъ Мелентије, и опште ми кметови сви постављамо и потврђуемо да буде (в место) Мелентије игуманъ (да буде). Тако велимо и тако даемо потврђено писмо. — Први јакнез Благос изъ Црнуће; кнез Радивос изъ Каменице; кметъ Гаја изъ Црнуће; Булюбаша Милосавъ изъ Каменице; и Павле Слеччевић изъ Каменице.

„И надъ свимъ тимъ я Антоније войвода потврђуемъ, и ударамъ свой муръ, да є на знаси свакоме (м. п.).

„И на том и архимандритъ студеничкѣй Васклије потврђує, ради болѣга сложенія.“²

Мелентије Павловић био је доције друг и једномшљеник Кнеза Милоша у свимъ важнијимъ пословима његовим. Он је оно на

¹ *Вучица Путешествіе*, стр. 323.

² Познато је да су од 1806 до 1813 студенички калуђери са Светим Краљем становали у Враћевшници, и ту је у једној обители било два братства, две касе, двоји приходи. А најпосле су се и смешали.

Љубићу, 1815, онако славно заменио омофор добошем, и Бог му је баш ту молитву примио, и Србију, тако браћену, очински благословио. . .

Године 1831 пошље га Кнез Милош, заједно с Нићифором Максимовићем, у Цариград, те 18 Августа, те године, он постане митрополит за сву Србију, а сутра дан он посвети Нићифора за јешскопа ужичке јепархије.

Мелентије није дуго седео на светитељском престољу. 8 Јуна 1833 преминуо је у Београду од водене болести, и укопан је у саборној цркви.

Мелентије је закратио те се у београдској цркви на левој певници не пева грчки, као што се невало до њега. Зна се још да је живо настојавао и помагао да се набави штампарија у Београду.

У Београдском Музеју, под његовом сликом, на патосу, стоји обод од онога добоша, у који је он ударао на Љубићу.

Мелентије је био висока раста, осушан, црномањаст, дугих образа, дугачка, малко повучена носа; лепе, црне, пуне браде, и невеликих, танких бркова. Носио се увек чисто, укусно.

Кнез Милош, Кнегиња Љубица, и бегови звали су га обично: „*Пбиб! Наш пбица!*“

Тома Вучић Перпић¹

Рођен је у једном бегашу у Срем, у селу Баричу,² у београдском округу, близу утока Колубаре у Саву. Његова је постојбина село Врбава, у Горњој Грузи. Оцу му је било име Петар (Периша), а стрицу (рођеном очиним брату) Павле. Периша је отац *Томи Вучићу*, а Павле *Мелентију Павловићу*, оном љубићском архимандриту, и, доцније, првом митрополиту Србину, после толиких Грка.

¹ Крштено му је име *Тома*, а *Вучићем* је прозван по обичају народном с неке болести, за коју се мисли да се не ће да поврати кад се болеснику промени име, и нарочито ако му се надене име *Вучје*.

² Кад је Вучић већ био постао велики господин, дозвоа је, преко Шарчевића из Моштанице, ону бабу из Барича, која му је одсекла нупак, и лево је обдарно.

Вучић се родно некако око године 1787—8.

У Карађорђево време, тек је био млад момак и почетни војник.

Кад је Хаџипродан устао, и Вучић је одмах скупно дружине и, с Паштрмцем и Петром Туцаковићем, почео спремати и Гружу на устанак. Кад устанак буде савладан, и Хаџипродан побегне, онда се и Вучић, у Книћу, на реч Кнеза Милоша, преда Таја-Паши. Рањен у руку, није могао бити у Такову о Цветима 1815, али је, одмах по оздрављењу, ушао у ред бораца за слободу своје отаџбине.

Кад је већ Кнез Милош завладао, Вучић је постао старешина у Гружи. Ту је био дуго време, и с Гружом је он после био велик и страхан док је год живео. У оно време био је обичај да кнежина кулучи свом кнезу о својој храни и пићу. Тако је било у свој земљи. Причају да је једини Вучић, у Гружи, у неколико изменио тај обичај. Он је својим кулучарима давао свакад кад му раде: прохе, кисела купуса, и ракије. Никад ништа више, а никад опет није их остављао без тога.

Бистрина његовога суђења, ширина погледа, дубоко познавање духа народнога, енергична воља, — што је све потврђено доцнијим његовим животом и радом, била су својства која су му Гружу толико присвојила да му је тако дуго она остала предана и свакад поуздана.

Од године 1825, кад је на Опленцу, у Тополи, разбио Такову војску, и обезбедно власт Кнезу Милошу, па све до године 1858, живот је Вучића уткан, као јака клечаница, у историју Србије, нарочито у парницу њенога унутрашњег развијања и напредовања.

У време Милетине Буне, 1835, он је био највећа снага и највештија глава на страни Кнежевој. Њему се највише има благодарити што тада није дошло до крви, него се све свршило на миран кућански начин.

Но лојалан према Кнезу Милошу, Вучић је у не мањој мери тражио и гаранција за право народу, сагласно са свима онима који су желели да се и Кнежевој власти знају какве границе. Што се даље терало у том захтевању, то се Вучић све више удаљавао

од Кнеза. Најпосле је било јасно, да њих два даље не могу заједно живети и радити.

Године 1839, Кнез је Милош оставио Србију, а, на скоро, пошто је преминуо Кнез Милан М. Обреповић II, Вучић је био један од тројице намесника који су кнежеву власт вршили до повратка из Цариграда младога Кнеза Михаила.

Млади је Кнез дошао, али Србији мира није донео. Борба је била јако изукритана. „Стари Господар“ желео је вратити се; многи су га тражили и крчили му пут, а највише сама Кнегиња .Бубица, која није била без греха и што је он отишао из Србије.

Вучић и партија његова нису могли да се сложе с министрима Кнеза Михаила, на које су викали и пристаоци старога господара. Не могући се никако изравнати, Вучић се стави на чело незадовољника, и, у Августу 1842, оде у Крагујевац да силом изјави свој протест. У сукобу Кнежеве војске с бунтовницима, које је предводио Вучић, ови последњи остану победници, и Вучић, као „предвођитељ“, сиђе на Врачар са својим Гужанима.

Уз новога Кнеза Александра, изабранога на Врачару, по одласку у Аустрију Кнеза Михаила, Вучић је био тако рећи први доглавник. Ама није ни то дуго трајало. На скоро му је онемилело стање које је сам створио.

Овда за Кнеза, а овда против њега, Вучић је био наизменце све до 1858 године. И тада је био против Кнеза Александра, али није, с општим ондашњим расположењем, пристајао да се врати Кнез Милош.

Кнез Милош, чим се вратио, ставио је Вучића у притвор¹, но он се на скоро разболи, те га преместе у војну болницу. Ту је и умро 1 Јуна 1859, и укопан је у порти палилулске цркве северно од звонаре. Тело му је унето на мала вратанца у порту, тако да га у пролажењу у мало нису истресли из сандука.....

¹ Преварио га је, кажу, на со и хлеб *Филип Станковић*, рекавши да га зове Кнез Милош него да остави пиштоље па да пође. Он је поверовао и преварио се. А био се, кажу, одважио да се не даје жив у руке: све је пиштоље био напунио синџирлијама, па је мислио да се брани, а кад би га већ савладали, да један скреше себи у чело. То је сам казао, после, у затвору своје унуку, г. Јоци Пачићу.

Колико је судбина људска променљива!... Некад му се садило борје куд је пролазило, а где какав га спровод прати до гроба!..

Вучић је био човек од виших и крупнијих људи; очи су му биле мале, за то су га противници често звали „чкиљавим“, а руке лепе; глас му је био танак; понашање просто, ама увек измерено и пуно достојанства. С осмејом на лицу и неком спољашњом благошћу примао је готово свакад чак и душмане своје; у том је надмашно све досадашње наше државнике. Говорио је мало, и све тинским народним говором. Уза сваку другу или трећу реч додавао би: „молимо“!

Вучић је знао читати српски, а говорио је да не зна; али су ме уверавали да је прочитавао српске новине¹. Говорио је, осим српскога језика, турски и грчки. Био је неоспорно бистријег ума, мудријег понашања, и чвршће воље од свих својих вршњака. Јете свога доба, он је био неуздржљив у гњеву, али се умео и савладати кад је то било потребно. Но било једно или друго, он је импоновао увек, и задобивао готово свакад.

Живео је у кући смирно али уљудно, господски; онда, кад су други, много образованији, за столом својим с гостима својим из чутуре пили вино, у Вучића је, кажу, било све онако, као у каквој господској јевропској кући.

Његово ће име дуго бити предмет хвале и руге у једнакој мери; а другојачије не може ни бити.

Нама се чини да му се ово једно не може одрећи: да је био увек, често безнамерно, по самом нагону, себи доследан, тражећи да имањик највеће власти не смеће никад с ума народ, као првобитно врело сваке па и његове моћи.

Кнез Милан М. Обреновић II

Родио се у Крагујевцу месеца Октобра, 1819 године. То је био старији син Кнеза Милоша и Кнегиње Љубице.

По што је Кнез Милош, године 1839, због неслоге с великашима, дао оставку на кнежевски престо, дошао је он по праву наследства, 1 Јуна 1839, за Кнеза српског.

¹ Казивао ми је г. Радисав Тодоровић, судија, који је живео код њега у кући.

Али тешко болестан, он није ни једног акта потписао као Кнез, а није управо ни знао да је кнештво прешло на њега. Преминуо је 26 Јуна те исте године, дакле 25 дан своје владе.

Укован је у палилулској цркви, у Београду, на десној страни близу западних врата. На гробу му стоји смеран споменик од белог мрамора, који му је поставио брат, *Кнез Михаило*.

Кнез Михаило Обреновић III

Кнез Михаило је млађи син Кнеза Милоша и Кнегиње Љубице, рођен у Крагујевцу, у Шареном конаку, 4 Септембра 1823.

Детињство је своје провео које у месту рођења, које у Пожаревцу, а које у Београду, налазећи се свакад с мајком својом, Кнегињом Љубицом, и старијим братом Миланом.

Што је више растао, то је све чешће виђао буре које су се дизале око главе оца његовога. Најпосле је Кнез Милош, кад је 1839 оставио Србију, повео и њега са собом у Влашку.

Старији брат Кнеза Михаила, пок. Кнез Милан, био је тада на самртној постељи, и 25 дан своје владе преминуо је.

Овде вреди поменути нешто, што је значајно за оно доба и за раднике у оним догађајима.

Старешине српске, оне исте које су принудиле Милоша да иде из Србије, оставши сада без владоца, шта су радиле? Јесу ли се окретале куд на другу страну; јесу ли дале маха каквим својим личним појудама, по што Милоша нису хтеле, а једини Милошев син находио се уз њега, и Бабо га није пуштао од себе? Шта су дакле радиле?

Послали су из Београда човека с налогом да Кнеза Михаила измоли од оца, и доведе у Србију; не пусти ли стари Кнез сина, да га „украде“, и с њим да побегне у отаџбину!

Отац је сина пустио, те тако није ни било потребе за ову патријотску крађу.

Кнез Михаило је дакле после смрти брата свога, Кнеза Милана, наследно престо кнежевски, и био је на њему до 27 Августа 1842. Тада пак, после несрећног судара с бунтовничком братском војском на Крагујевцу, Чумићу, и Жабару, прешао је у Земун.

Од тога доба путовао је по Јевропи ради проучавања су-временога друштва, а највише је живео у Бечу.

С искреним учешћем пратећи шта бива у његовој отаџбини, он се ипак није никад хтео мешати ни у какве плетке, које би му Ђоја олакшале повратак у Србију. Израз је том погледу његовом изрека коју је он и у свој печат урезао: „*Време и моје право*“.

Кад је, године 1858, Свето-Андрејевска Скупштина, 11 Децембра, прогласила повратак Обреновића у Србију и на владу, Кнез Михаило је дочекао, док му отац из Букурешта није стигао на српску земљу, у Крајини, па је онда похитао и, 14 Јануара 1859, у Смедереву, после 17 годна одсуства, ступио је на земљу своје отаџбине, и отишао у Алексинац пред оца.

Приспевши с Кнезом Милошем у Београд, 25 Јануара 1859, он је остао ту као престони наследник, утичући на послове колико се могло мање при онако осетљивом „Старом Господару“.

Године 1860, 14 Септембра, ступио је по други пут на престо, после смрти оца свога. Владао је до 29 Маја 1868. А тога дана убише га крвници из преваре, у топчидерском Кошутњаку, око 6 сахата после по дне.

За недуге владе своје, Кнез је Михаило учинио да му отаџбина мора вазда бити захвална.

Он је очистио Србију од Турака; распркао градове: Ужице, Соко, и Кастел, а Београд, Шабац, Смедерево, и Фетислам вратио у српске руке.

Завео је народну војску, и, што је најважније, мудро својом политиком, подигао је важност нашој отаџбини и пред пријатељима и пред непријатељима српскога народа¹.

Кнез Михаило је говорио добро, осем српскога као матерњег језика, немачки и француски. Живећи дуго у Бечу, био се навикао на немачки језик тако, да је често, и кад српски говори, мешао по коју реч немачку, којом би хтео да боље каже што хоће.

¹ У преговорима који су вођени за предају градова у Србији, Алипаша се једном изразио, да „Кнез Михаило, сам собом, представља силу од 200.000 војника“. И није рђаво процењивао овај турски државник важност Милошевог сина.

Био је човек темељно образован. Познат је био с књижевностима сва три језика које је говорио. По смерности својој, није никад хтео да казује да је у овој или оној струци јак, него би обично рекао: „Ја, истина, то не разумем, нити сам у томе вешт, него ми се чини овако и овако“, а то је готово увек било са свим како ваља.

Слог му је био јако под утицајем германизама, а иначе у говору, осем што би кад и кад умешао по коју страну реч, изражавао се чисто и врло течно српским источним говором.

Што би кад коме писао, од свачег би задржавао преписе, ма да је најситнија ствар. Рукопис му је био веома крупан.

Србе и српски сељачки живот знао је тако добро, да сам му се ја једном јако зачудио, на што ми он рече: „Па Нака је (мајка му, пок. Кнегиња Јубица) то све знала и радила; од ње сам све слушао. Причала ми је, велаше он даље, да је некад по 12 проја морала умесити и исећи до сванућа; и све је то о себи носила у поље радницима“.

Читао је најрадије новине, а чешће би разгледао и чувеније писце, особито кад би га занимало какво важно питање.

Од јевропских народа, хвалио је Мацаре за поноситост и слогу у народним пословима; Немце за тачност и вредноћу; Енглезе је уважавао као велики народ, али није показивао да их милује, мислим највише с тога што држе страну Турцима. Французима се чудно како су лаки, и како француска царица кумује црногорскоме кнезу, а никако не може да разуме шта су били један другоме пок. Кнез Данило, Мирко, и садашњи Кнез Никола. А цар онет Наполеон не зна ни колика је величина Србије, ни колика јој је популација¹; „А ми га, вели, сматрамо да нам је протектор“!

Но у опште је јако ценио западну јевропску цивилизацију, и желео да Србија у том што се може брже напредује.

Што се тиче слободе, имао је обичај рећи: „Нико не би био срећнији него ја, кад бих само могао да дам Србији онаке слободе какве имају Енглези. Али ми се чини да то не иде“. Што се више приближавало време када се спремао да баци Турској рукавицу, све је, рекао бих, био више склоњен да притегне: величина рада,

¹ Ово је показао 1867, кад је Кнез Михаило био у њега, у Паризу.

у који се спремао да уђе, чинило му се да захтева прибранију власт. То је сам помињао чешће, називајући да је оно све „прелазно стање“.

Обичај му је био да у почетку беседе врло мало говори. Прву четврт од сата једва му се речи откидају од језика. Доципије је постајао све више и више говорљив; а најзад је долазио у ватру, да је било некад чудно гледати и слушати како може да говори и много и све неким измереним начином. У говору се служио и жестима.

С оне његове ћутљивости у почетку беседе, сељацима је често било жао што он не говори што више с њима. И доста је то велика оскудица, нарочито ономе који међу Србима хоће да је старешина.

У последње време, он је био свео све своје мисли у једну: како да ослободи српске земље испод турске силе, и то земље Лазареве. „Ко ми помене Душанове границе, говораше ми он једном: — тај ми је душман а не пријатељ.“ То му је била готово једина жеља. Ње ради живео је као прави испосник у Београду, у својему двору, и у толиком добру. „Знате ли да ја ове цигаре волим као год и хлеб, — рече ми он једном, нешто ердит, чини ми се, на г. *Донгворта*, енглеског консула: — па ћу се и њих одрећи. Мени је дукат на дан баш доста! А све друго што имам бацићу на коцку, и развити барјак, па куд пукло да пукло!“

У последње време, врло се често љутио на г. Миливоја Блазнавца што оклева са спремом војске, или као што он говораше „што хоће да има резерву и за сваку чивију“.

Живео је веома умерено. Јело и пиће било му је на трпези баш господско, но он ни најмање није био поклапан на то. У лов је ишао радо, и гађао је увек самртно. Г. Гарашанин говораше ми једном: „И ја сам ловац, ама ме мрзи да идем с Кнезом у лов. Он ништа не пропушта што удари на њега. А што год гађа, то управо коље“.

Коње је радо јахао, и био је коњик за причу. Коње је држао од најбољих раса, и на то није жалио троштити новаца.

Умео је zgodно и да се нашали, само што му то није могло да буде с великога положаја; мањ у тешњем кругу давнашњих познаника.

Но осем свију његових добрих страна, свакад ће поштоваоци моралне величине одавати му заслужну хвалу, што је ценио и уважавао заслуге и својих противника, и што је онако јуначки умео да опрости многе увреде које су наносене њему, мајци му, и оцу од 1839 до 1858.

Ево мало потврде за то.

Неки Стеван Филиповић био је секретар Карађорђу. Доцније, 1837 године, дође у Србију и ступи у службу. Послуживши неко време, он замоли за пензију, и Кнез Александар му да пуну плату у пензију (450 талира). Под владом Кнеза Михаила, у Октобру 1860,¹ почну се ревидирати године службе, па да се даје пензија за време „доиста *provedeno у служби*“. То буде узрок те се Стеви Филиповићу одузме 200 талира годишње пензије. То уради земаљски Савет, и свој акат о том поднесе Кнезу Михаилу на потврду.

Кнез не хте то да одобрѝ, него рече да се врати ствар Савету, и да му се помене да је година дана службе под Карађорђевићима била тежа и вреднија него данас у миру пет.

Савет опет одбије, рекавши да је пропало све што је Карађорђево доба било урадио за Србију, па наравно и Стевина служба. Кнез заћута, и диже се да хода. После дужег ходања, рече: „Ја не мислим тако као Савет. За мене могу пропадати људи, али догађаји историјски не могу да се збришу, па да их никако и нема. Одобрите одлуку Савета: не ћу да се бочим с њима. А министру финансије пишите да г. Стеви Филиповићу, док је год жив, даје од моје цивилисте колико треба да буде пуно 450 талира.“²

Тако је и било. Но после је Савет дошао, предвођен г. Стевчом, председником, те га Бог зна како молио да одустане од тога и да одобрѝ нову одлуку Савета, у којој и овај пристаје да се да 450 талира Ст. Филиповићу. Мислим да је, најпосле, и пристао да тако буде.

А и сувише је познато како се чинио невешт, по повратку, безбројним увредама, и још је био врло невесео кад други ко не ће да опрости какве ситнице задевице коме од својих противника.

¹ *Највише решење* од 1 Октобра, 1860, Нр. 72.

² *Акат Кнежев* од 31 Марта, 1861. № 716.

Па га не ће Срби за дуго заборавити и за његово поносито држање спрећу странаца. Ово је, можда, тим слађе падало београђанима, што је, пре тога, понашање нашега двора спрећу странског утицаја било за кућење.

Ђутање пак, које је покривало његове планове, и сва дела његове владе, докле год не би дошло време да се обелодане, било је за причу.

Ја, који сам с њиме тако често говорио и о тако многим и различним стварима, ни данас не знам: кад се он и за што раставио са својом женом, Кнегињом Јулијом. А о скупштини 1864, по жељи председника скупштинског, упитах г. Гарашанина за то, па ми и он рече да зна толико колико и ја сам.

Кнез Михаило је био сув, коштуњав, врло кракат, али леп човек. Глас му је, кад говори, био као поцепан. Ишао је брзо, и као накрививши се на једну страну.

Он је био и велики пријатељ науци и књижи српској. То је посведочавао где је год стигао. Толики важни научни радови не би угледали света, да није било његове помоћи.

Пао је као жртва туђе политике и личне пизме, овог сотонског духа у судбини веселог српскога народа.

Јован Димитријевић

ИЗ СЕЛА ДОБРАЧЕ

По месту свога рођења, Јова се и не зове друкчије, него *Јован Добрача*. Добрача је био стари војник још из доба Карађорђева, али се дивно показао као вођ војске на Љубићу 1815. И да су други имали смотрености колико он, славна би победа љубићска била купљена с много мање жртава. Кажу да је он ту пмао само неколико стотина фишека барута, али је мудрошћом највише Турцима наудио.

Још се прича да је својих 500 Гужана 3 месеца хранио из својих кошева, чекајући долазак Кнеза Милоша из града београдског.

Он је умр'о у свом селу, о Св. Николи 1839¹, а укопан је

¹ Његов унук, који је ово причао 31 Марта 1875 године у Крагујевцу, вели да је тад' угод 36 година од дедине му смрти, која

код цркве манастира Драче. На гробној плочи његовој изрезао је пок. *Стван Поповић*,¹ из Кикојевца, још док је ту био учитељ, ове речи: „Овде су кости много заслужног војводе српског Јова Добрачанина.“

Добрача је пред смрт био ослепео, и тако није имао срећу бар до гроба гледати леу своју отаџбину, за коју је толико радно као достојни син, и као поносити јунак.

Павле Цукић

ИЗ СЕЛА БРЧМАРА, У ДЕЛЕНЦИ

Био је чувен у својој околини још за Карађорђа; дошао је био до чина војводског, кад се оно поставило врло много војвода, да се ослаби власт неколиких старих.

Године 1815, кад је букнуо нов устанак, он се налазио у нахији пожаревачкој и пристао уз народне жеље, само је, у договору с Молером, некако двоумио ком да се уступи врховна власт.

Кад је Милош отворено прихватио политику измиривања с Турцима, он се изрази да не пристаје на то, него хоће продужавање рата. Али уза се није имао никога другог до неколико коњика Цигана, којима је покосио копља све са жигом П. Ц. И с том својом војском превали се у Ресаву и заузме град Манастију. Ту је мислио да се одунире Турцима, а и Србима ако би устали на њега што не пристаје на миреше.

Војвода Вујица, послан од Кнеза Милоша, после мале чарке, склони га на предају и одведе на Белицу Кнезу Милошу који

се десила о св. Николи зимњем. А. Г. П. Стојковић, начелник у пензији, пише ми, 5 Априла 1875, да је од блиских познаника Добрачанина дознао да се Добрача разболео 4, а преминуо 5 Дек. 1834 године?!

¹ Ово је онај честити свештеник патријот кога је љубав к роду много лепшу судбину заслуживала. Од њега су остала три списа: „Слово ученицима у Драчу, 30 Јуна 1847“, Београд 1847; — „Смрт цара Николе“, у Београду, 1859; — и „Милош Обреновић или ослобођење Србије“, у Београду 1865.

му то није ништа замерио, него му је опет дао власт и службу у народу¹.

После неког времена, зовне Цукића муселим крагујевачки на гозбу. Кад се Павле врати отуда, њему се смучи те почне бљувати. Кажу да је толико бљубао, да је говорио да му је и ресница отишла.

Иза тога је био све једнако болестан. У то га позове опет муселим у Крагујевац, а одатле га опреми с писмом у Београд Марашли-Али-паши. Цукић узјаше на коња, а ноге му закују испод коња у букагије, па се крене тако да путује.

Полазећи тако из Крагујевца, Цукић је, кажу, певао колико га глава доноси :

„Чудиће се и гора и трава,
„Куд се деде Цукићева глава.“

Тако дође до Рогаче, и ту, како је већ био давно болестан, умре и буде закопан.²

Павле је био човек лец, невисока раста, карактеран, и јунак међу најбољима.

Петар Туцаковић

из Честина

Он је, на глас Хашипроданова устанка, одмах развио барјак у Грузи, и ударио у таламбасе. Кад, доцније, Хашипродан пропадне, Таја-паша дође у Кнић, и Милош му ту склони на предају Вучића, Паштраца, и друге, Туцаковић се не хтене предати, него штукине некуд у гору, да ни његова кућа дуго није знала где је.

Доцније је радио живо за устанка Милошева, и наследио је старешинство у Грузи, после Вучића. За време Милетине Буне, и доцније, находимо га међу онима који су држали страну Кнеза Милоша.

Умрло је 9 Августа 1857 године, у 65-ој години свога живота.

¹ Ово су прави Цукићи; Петар Цукић пак, отац Косте Цукића, примио је њихово презиме за то што су га они, као дете, примили и одржали. Петру је презиме Лазаревић.

² Овакав завршетак Цукићева живота слушао сам од *Г. П. Срећковића*, професора.

Лазар Арсенијевић — Баталака

Рођен је у селу Буковику, у крагујевачком округу, године 1793. Био је ученик Доситијев, у оној *Великој Школи*, која је отворена у Београду 1808. И ту му Сима даје придев који му је лично до смрти. Донста је био „степенита и слова и мишљења.“¹

После пропасти, 1813 године, прешао је он у Аустрију, и одатле отишао, с осталим емигрантима српским у Бесарабију. Отуда се вратио у отаџбину 6 Августа 1827. Био је после у разним службама државним: у Пожаревцу, у Кладову, у Крагујевцу, у Београду, и у Смедереву. Док је био у Крагујевцу 1828, пок. Димитрије Давидовић прозвао га је Баталаком, које му је име остало до века познатије од крштенога. После преврата 1842, постао је саветник; бивао је неколико пута попечитељ правде и просвете. У последње време, живео је у пензији, у Београду, и писао своје мемоаре о времену Карађорђевог. Преминуо је у Београду, у својој кући на Теразији, 15 Јануара, 1869.

Баталака је био човек повисок, сув, слаба здравља свега века свога. Чело му је било велико, очи светле; говор чист, јасан, и ако неослобођен од неких русизама, али увек коректан. Исто је тако и писао. Нарави је био плахе, страстан у вољењу и у мржњи; био је нападан за живота врло много за владање своје према пријатељима Обреновића које није волео. Он је сав био поклоник Карађорђа и његовога доба.

Оставио је, кажу, на 300 табака свога рукописа о животу и раду Срба од 1804 до 1812.

Бог да га прости што је био усталац на раду, а критика ће изрећи свој суд о унутрашњој вредности његових мемоара.

Стеван Петровић Книћанин

Рођен је у селу Книћу, у Гружи, 15 Фебруара 1808, а преминуо у Београду 22 Маја 1855 године.²

¹ „О Лазаре Арсенијевићу, Степенита слова и мишљења!“ (*Србијанка* III, 101).

² Чудновато противусловље! На гробном белегу пише му тако; а у *Некрологу* који је писао пок. Живановић одмах по смрти, стоји да је рођ. 25 Фебруара 1807, а † 14 Маја 1855!!

Отац му се звао Петар Гомадиновић, и трговао је живом стоком.

Стеван је најпре био момак у Кнеза Милоша, који га је и прозвао *Книћанином* по селу у ком се родио. Био је у народном оделу и он у свити, кад је Кнез Милош ишао у Цариград, године 1835, Султану Махмуду у походе.

11 Нов. 1836 постане начелник среза јасеничког, у смедеревском округу. Одатле је, 9 Марта 1839, постао окружним начелником у Смедереву.

Године 1840 стао је на страну оних старешина које су биле противне Кнезу Михаилу. За то је и оставио службу и с њима отишао из отаџбине. Године 1842 постао је државни саветник и као такав био је у свити Кнеза Александра, кад је овај, 1846 године, ишао у Казанлук Султану на подворење.

Године 1848 био се нешто побркао с вођем ондашње опозиције — Вучићем, те на Петровској скупштини у Крагујевцу буде принуђен дати оставку.

Међу тим на оној страни, у Аустро-Угарској, српски је народ био у велике устао на одбрану своје народности од насилног помаћаривања. Книћанину се учини да браћи својој може бити од користи, за то пређе тамо у првој поли месеца Августа 1848. Одмах је ушао у бој код *Беле Цркве*; али 23 Нов. 1848, на селу Томашевцу, где се био укопао, он је поразно одбио непријатеља који је тежио да освоји и Панчево, па тим сву банатску војну границу да притисне.

Што се даље продужавало ратовање то је више расло име Книћаниново. Он се прославио нарочито на *Панчеву* (20. Дек. 1848), и на *Мошорину*.

За тако јунаштво добио је знаке признања: од владике црногорског Петра Његуша, од патријарха Рајачића, од аустријског цара, и од руског цара Николе.

Кад се Гергеј предао Паскевићу, и рат већ престао, Книћанин је путовао: био је у Загребу код Бана Јелачића; био је у Бечу код цара Фрање Јосифа. За победу панчевачку, цар му је дао орден Марије Терезије III степена, и ађутанат Гроф Грине

и Бан Јелачић својим су рукама пред лицем царевим приденули на прси Книћанину тај орден. Наш је јунак био тада у народном оделу са сабљом о бедрима.

Из Беча је ишао у Берлин да види сина свога Антонија, који се онда тамо бавио на наукама.

По повратку у отаџбину, дат му је чин војводе, који се узимао као највећи, и који је тада имао само Вучић, и он је прешао у Крагујевац, где је имао под собом тамошњи гарнизон¹.

Бавећи се у Крагујевцу, он је био потпуно здрав, али на један мах погоди га капља, и он похити у Београд да би нашао лека. Из Београда је ишао у Мехадiju, у топлице, али се слабо помогао, те у суботу у очи Тројица издахне.

Београд је казивао за његову пратњу као за некакво чудо. Тек доцније, уком пок. Кнеза Милоша и Кнеза Михаила надмашно је бројност и величину тога последњег испраћања.

Укопан је код палилулске цркве између гроба Ст. Симића и Тенке Стевановића².

Вићентије Велимировић

ЈЕРОМОНАХ

Родно се у селу Ђикојевцу, у Грузи, 1761. Где се учио, и када се закалуђерио, не зна се. Само се зна толико да је, у почетку овога века, био јеромонах у Студеници. Његов савременик, потоњи владика шабачки, Тeрасим Ђорђевић, хвали га као врло способна свештеника, и велика зналца у питањима вере и цркве, додајући још да је историју српског народа најрадије слушао од њега.

Овај вредни духовник написао је: „Сказаније о пресељени мощей святаго во кралѣхъ Стефана“.

Красни овај рукопис находи се и сада у манастиру Студеници, и сведочи да су се и у најљућа времена срца мудна знања и видела отимала да што науче, па су у том и успевала красно. Духовник је овај умро у манастиру Враћевшници 1806, и ту је укопан.

¹ С њим је овај гарнизон прешао из Београда у Крагујевац у јесен 1851.

² *Покролог Стевану Петровићу Книћанину, члену Совета.* и т.д., и т.д. Београд, 1855. 8-на, 16.

„Чича Срећко“ из Трнавe

Срећко Поповић, из села Трнавe, био је у своје време врло на гласу са свога књиичкога карактера, и особите бистрине свога ума. Он је један од највећих „уставобранитеља“. У последње време био је председник окружнога суда у Крагујевцу. Ишао је некад у школу Доситијеву, у Београду, али је на свет и све у свету гледао с неког философског гледишта.

Чича Срећко је умрло по повратку Кнеза Милоша у Србију, 1859 године.

О њему има врло много прича а доста и његових изрека, које, у одећи простој и чисто незнатички-простодушної, садрже дубоко познавање људи и свега што бива у свету.

В. МЕСТА ЧИМ БИЛО ЗНАТНА

Просека, коса код села Орашца, где је просечен брег 23 хвата у дужину а 7 хвата у ширину. Народ прича да је то Проклета Јерина просецала пут из Смедерева на Островицу.

У атару истога села (Орашца) има неко црквиште за које се прича да је била мадарска црква, и зове се *Миса*. Од те *Мисе* и речица која извире из брда Просеке и туда тече, а и све ливаде околу зову се *Мисача*.

Осем тога, село *Орашац* ће се помињати увек, кад год буде реч о почетку српског устанка на Турке 1804.

Баточина, сада нека вајна варошица, са 200 пореских глава, 5 сата источно од Крагујевца, на путу који саставља Крагујевац с друмом београдско-цариградским, који је некад ударао баш на Баточину. За време Турака, Баточина је била више јака војничка тачка него варош. На Баточини је бивало сукоба и за првога¹ и за другога народног устанка.

Године пак 1689, 26 Августа,² Марграф Баденски Лудвиг, разбио је на Баточини Арап-пашу и 40.000 Турака. А године 1825,

¹ *Србијанка*, књ. I. стр. 92 и 93.

² *Летопис Шафарика*, стр. 87.— Још се помиње неки бој на Грабови који је био тога времена између Аустријанаца и Турака; али ја не знам где је местимце то било.

извршена је ту самртна пресуда над *Милојем Баком*, који је био дигао буну на Кнеза Милоша¹.

Станови, сеоце више Крагујевца, на југозапад од вароши. На Станове је Јован Добрача, место да оде у Крагујевац муселиму, на позив његов, и да му каже шта се ради по народу, дошао, 1815, с нешто војске, одмах ту начинио шанчић, и почео тући Турке².

Метино Брдо, на југоисток од Крагујевца; помињаће се по том што је Вучић, 1842, одатле опалио ватру на Крагујевац и на војску Кнеза Михаила, и разбио је.

Страгари, село у осоју рудничком, 5 сата на запад од Крагујевца. У том су месту, на реци Сребрници, велике војне барутане, које су биле изашле на глас још за времена Карађорђева. Сад је то најобилнија творила барута за сву земљу нашу, за велике прилике које ће ваљда већ једном наступити.

Г. ВАРОШИ, СЕЛА, КУЉЕ

У крагујевачком округу има 1 варош, 3 варошице, 173 села, 83 општине, и (1872) 20.587 глава пореских.

Крагујевац је главна и окружна варош, на Лепеници, у врло плитом и склопитом басену међу косама од Црнога Врха и од Рудника, око 5 сата на северозапад од Јагодине.

Постање Крагујевца покривено је тамом незнања. Извесно је толико да се он не помиње у споменицима из старог српског доба. Тек за турске владе видимо да је ту среда томе округу, јамачно по разорењу Борча, и других важнијих места.

Кад су Аустријанци држали Србију од 1718—1739, онда се у Крагујевцу помиње, као старешина, капетан *Станиша (Марковић) Млатишума*, који беше страхан Турком на Крајини зјело³.

¹ *Cunibert*, Essai Historique, I, 24.

² *Милутиновића историја*, стр. 146.

³ *Гласник II*, стр. 226. — О овом *Станиши* и војне аустријске архиве имају ове податке:

„Године 1738, 29 Новембра, оборканстап *Станиша* послат је из Београда у Брзу Паланку на проматрање.

За време Карађорђа, то је била обична окружна варошица; и како је главна средина била онде где и Вожд, то се Крагујевац једва и помиње.

У Крагујевцу је, о малом Божићу 1813, била народна скупштина, где су прочитани услови које је Porta била послала Србима, и изабрани су: *Кнез Никола* из пожаревачке, *Кнез Јевта Савић* из Лознице, *Кнез Илија* из параћинске, и секретар *Гаврило*, који су, као посланици, отишли у Ниш, да поднесу услове под којима би народ српски пристао да се смири¹.

„Године 1739, 7 Јануара, оборкапетан *Станиша* пошао је да узнемирује нашу јагодинског, и да снати турски мост на Морави; но како су се Турци томе надали и осигурали се, то се *Станиша* обрне на *Рудник*, и ту примора турски гарнизон да му се преда, на га по том слободна пусти, а место поруши и понали.

„28 Јануара, *Станиша* оде с великом четом (из Београда) на Темнишвар да у тамошњим планинама умири побуњене Влахе. 4 Фебруара наишао је, близу *Јасенове*, на једну чету од 250 побуњених Влаха, и потукао их. 10 Фебруара вратио се из Баната, по што је посекао 80 влашких бунтовника, и понали им многа села, дотеравши око 4000 грла марве, која је по том јевтино продата овдашњој посади (у Београду). Осим тога, повео је био и 17 ухваћених зликоваца, али како су се уз пут одупирали, то их један све посекао. 16 Фебруара, на заповест ђенерала Најберга, команданта темнишварског Баната, *Станиша* је бачен у тамницу, што је, тобоже, починио насиља међу побуњеним Власима, убијајући верне царске поданике и пленећи им стоку и имање.

4 Марта, по што се зла за која је Станиша оптужен пису могла доказати, то је он пуштен и на ново послан с једном четом српском у Пожаревац на проматрање. По што се *јуче* вратио, данас му је у име тога, што се ове зиме у многим приликама према непријатељу добро показао, по заповести ђенерала фелдмаршала грофа од Валиса, команданта ове краљевине, ђенерал фелдмаршал лајтнант, барон Гелдинг, који међу тим овде командује, пред лицем свију овдешњих официра, обесио о врат златан ланац за заслуге.“ (Die freiwillige Theilnahme der Serben und Kroaten an den vier letzten österreichisch-türkischen Kriegen. Wien, 1854. p. 267—269).

¹ *Гласник IV*, стр. 156. А вреди проучити и писмо Карађорђево од 17 Децембра 1812, којим је сазивао ту скупштину. *Голубица V*, стр. 217.

Важност Крагујевца почиње тек од године 1818, када се Кнез Милош преселио тамо из Црнуће, и тако ову варошицу учинио својим стоним местом. То је трајало до 1839.

За тих 20 година, Крагујевац је био сведок готово све оне радње која је помагала да Србија постане овака каква је данас. У њему је, осем владалачког двора, заведен први велики суд народни. Ту су прве и најчешће скупиштине сазиване; тамо су долазили посланици и путници са свих страна света; ту су отворене прве више школе и други заводи: гимназија, 1833; лицеј, 1838; штампарија, 1833; и војна школа, 1837; позориште, и т. д.

Кад су, после 1842, гимназија и лицеј пресељени у Београд, Крагујевац је неко време остао без таквих завода. Године 1845, пресељена је дотадашња чачанска полугимназија у Крагујевац, па је она, године 1861, подигнута на ступањ целе гимназије¹.

Године 1870, 5 Октобра, издан је закон о уређењу прве учитељске школе у Србији². Та је школа отворена о Св. Сави 1871 године у Крагујевцу, где се и сада находити.

Још ваља поменути да у Крагујевцу, већ од 30 Августа 1862 године, уз тамошње војне радионице, постоји школа занатлијска за све дрводељске, ковачке, и седларске занате³.

Штампарија пак, пошто је враћена из Крагујевца 1835, остала је у Београду. Само у неким особитим приликама, ношен је у Крагујевац по који ручни прес за неке службене послове, те се тако може наћи да је што шта и доцније штампано у Крагујевцу.

Године 1873, пред јесен, отворена је тамо изнова штампарија једнога нарочитог друштва, и отпочела је шампати политички лист „Јавност“, па после „Ослобођење“, а године 1875 отворена је ту још једна приватна штампарија.

Крагујевац, међу тим, има да се похвали техничким артиљеријским заводима, који су, истина, имали постање у Београду 1847, у најужем размеру, па су, 1857, пренети у Крагујевац, где су, нарочито за владе пок. Кнеза Михаила, дошли до значајнога развитка.

¹ Школе у Србији, стр. 67.

² Школа за 1870, стр. 492—498.

³ Школе у Србији, стр. 52. (Зб. XV, 147—149).

Као део тих завода, узима се и Страгарска барутана, 5 сата на запад од Крагујевца, у осоју Рудника, на реци Сребрници.

Све те заводе у Крагујевцу народ зове једним именом: „Тополивница“, а они се деле на 6 одељака: на *Тополивницу*, *Лафетницу*, *Пушкарницу*, *Лабораторију*, *Арсенал*, и *Барутане*¹.

У Крагујевцу се, месеца Октобра 1819, родио Кнез Милан М. Обреновић II, који је преминуо у Београду 26 Јуна 1839, владавши само 25 дана као Кнез, после оставке оца свога, Кнеза Милоша.

У тој истој вароши, у „Шареном конаку“, родно се, 4 Септембра 1823, Кнез Михаило, најмлађи син Кнеза Милоша и Кнегиње Љубице, који је у два маха био Кнез српски, а погинуо је у Топчидеру, у кошутњаку, 29 Маја 1868, око 6 сата после по дне.

У Крагујевцу је, 1848 о Петрову дне, држана она чувена „Петровска скупштина“, на којој је, између осталог, тражена и *слобода штампе*.

Сад су у Крагујевцу окружне власти: суд и начелништво; окружни прота. Ту седе начелници срезова *крагујевачког* и *гружанског*; ту је команда крагујевачке бригаде, и управа техничких војних завода.

Од школа, ту је гимназија са 7 разреда; са 13 наставника, и 197 ученика. На плату наставника ове гимназије издато је за 1874 годину 29.185 динара и 25 пара динарских.

Учитељска школа са три разреда, 12 наставника, и 62 питомца. На плату њених наставника издато је 17.743 динара и 15 пара.

Основна мушка школа с 4 разреда, 6 наставника, и 292 ученика.

Основна женска школа с 4 разреда, 4 учитељке, и 174 ученице.

Има још штедионица, пошта, и телеграф.

У Крагујевцу је трговина незнатна. Тамо се купују само домаћи производи, а највише храна за извоз или за потрошак у другим местима Србије.

Аранђеловац, 9 сата на северозапад од Крагујевца, у долини реке *Кубршнице* која извире испод брда Букуље.² Ово се

¹ Поред осталог, може се загледати и у моја „*Путничка писма*“, стр. 269—271.

² И за ово врело прича се да је запитивно сланинама, а да се отвори, мисли се, да би река потопила доле сав Аранђеловац!

место звало *Врбица*, на га, 1859, Кнез Милош прозва *Аранђеловац*,¹ и начини у њему лену цркву од тесаногa камена.

Неколико минута на запад од Аранђеловца, наводи се она чувена *Буковичка Кисела Вода*, на коју свакога лета долазе већ многобројни похођани.

У Аранђеловцу је столица власти среза јасеничкога; ту има пошта и телеграфска станица.

Од скора се место то јако подиже. Године 1872, било је у њему 210 пореских глава, а око године 1830, кажу, да је ту био само један дућан.

Има школу мушку с 4 разреда, 2 учитеља и 54 ученика; и женску, с 1 учитељком и 26 ученица.

Рача, $5\frac{1}{2}$ сата на север од Крагујевца, на речици Рачи. И то је варошица нова. Године 1872, заједно са засеком Ад-ровцем, имала је 205 пореских глава. Ту је столица срезу лепеничком. Има нову цркву, и школу с 4 разреда, 3 учитеља, и 81 учеником; и женску школу, с 1 учитељком, и 34 ученице.

Од скора је ту подигнут и један художни млин за млевење брашна.

Баточина, на Лепеници, 5 сата на исток од Крагујевца, помњана је на страни 289.

Села у крагујевачком округу неједнака су бројем кућа. Има их врло великих, као што је *Дипово*, са 755 пореских глава; а има и малених, као што је, на прилику, *Бурисело*, са 21 главом. Овде се излажу сва пошнице:

Редни број	Имена села	Број порес- ких глава	Приближна даљина од околног места	Редни број	Имена села	Број порес- ких глава	Приближна даљина од околног места
	Варош						
1	Крагујевац	1820	1213	—			
<i>I Срез г р у ж а н с к и</i>							
1	Стубље	150	9	4	Чукојевац	1840	108 8
2	Лозна	49	11	5	Лешево		38 8
3	Угљарево	40	10	6	Раваница		84 $8\frac{1}{2}$

¹ Указ од 1 Авг. 1859 Нр. 3604 (Зб. XII, 62).

Редни број	Имена села	Број порес- ких глава	Приближна даљина од околног места	Редни број	Имена села	Број порес- ких глава	Приближна даљина од околног места
7	Годачица	166	7	36	Рашковић	38	3 ¹ / ₂
8	Друле	30	7	37	<i>Баре</i>	84	4
9	Гледић	130	7	38	Љуџаци	82	5
10	<i>Бајчетина</i>	24	4	39	Коџуша	42	5 ¹ / ₂
11	Витановац	254	7 ¹ / ₂	40	Брестовац	38	5 ¹ / ₂
12	Милавчић	45	7	41	Топоница	59	4
13	Витковац	122	6 ¹ / ₂	42	Бечевца	82	4 ¹ / ₂
14	Печенеге	93	6 ³ / ₄	43	Оплатић	66	4 ¹ / ₂
15	Милаковац	69	6 ¹ / ₂	44	Рамаћа □ 1859	139	4
16	Лесковац	59	5 ¹ / ₂	45	Угљаревац	38	4 ¹ / ₂
17	Губеревца	120	5	46	Добрача	109	3 ¹ / ₂
18	Пајсевић □ 1874	122	5 ¹ / ₂	47	Кутлово	71	3
19	Завута □ 1862	47	5	48	Кикојевац	48	3 ¹ / ₄
20	Петропоље	75	5 ¹ / ₂	49	Рогојевац	69	3 ¹ / ₄
21	Сибница	47	4 ¹ / ₂	50	Забојница	114	3
22	Честина ¹ □ 1838	118	4	51	Врџице	61	3
23	Врбета	48	4 ¹ / ₂	52	Гривац	80	3 ³ / ₄
24	Балосаве	82	4 ¹ / ₂	53	<i>Суморовац</i>	29	3 ¹ / ₂
25	Љубић	61	3 ¹ / ₂	54	Вучковица	111	3
26	Липница	115	3	55	Голочело	60	2 ¹ / ₂
27	Гундаци	214	5 ¹ / ₂	56	Бурисело	21	2 ¹ / ₂
28	Жуље	49	5	57	Драгобраће	61	2
29	Радмиловић	55	5	58	Корићани	54	1 ¹ / ₂
30	Претоке	178	5 ¹ / ₂	59	Грошница □ 1842	218	1 ¹ / ₂
31	Борач □ 1835	116	5 ¹ / ₂	60	Врњеште	61	1 ¹ / ₂
32	<i>Кусовац</i>	27	4 ¹ / ₂	61	Ердеч	32	1
33	Књић	197	4	62	Пчелице	49	1
34	Грабовац	78	4	63	<i>Станови</i>	29	1 ¹ / ₂
35	Драгушица	32	4		Свега . . .	5.187	—

II Срез јасенички

1	Аранђеловац □ 1850	210	9	13	Маслошево □ 1871	147	7
2	Велика Врбца	289	9	14	Овеште □ 1868	128	5 ¹ / ₂
3	Орашац □ 1869	221	9	15	Божурња	190	6 ¹ / ₂
4	Копљари □ 1868	146	9	16	Топола □ 1843	377	7
5	Буковиц	151	9	17	Пласковац	63	6
6	Гараши □ 1873	103	11	18	Влакча	157	5
7	Јеловик	67	10 ¹ / ₂	19	Котража	70	5
8	Вукосвац □ 1868	113	9	20	Гор. Шаторња □ 1829	96	6 ¹ / ₂
9	Брезовац	128	8	21	Доња Трешњевица	39	7 ¹ / ₂
10	Винча	144	6	22	Доња Шаторња	100	6 ¹ / ₂
11	Блазнава □ 1860	121	6	23	Љубичевац (Бушинци)	33	5
12	Горња Трешњевица	146	7	24	Страгари □ 1875	153	5

¹ Школа је у месту *Каменицу*, код цркве, али припада селу Честину.

Родни број	Имена села	Број порес- них глава	Урабљена дужина од околног места	Родни број	Имена села	Број порес- них глава	Урабљена дужина од околног места
25	Линовац	80	7 $\frac{1}{2}$	28	Белосавци	156	9
26	Бања □ 1870	189	8	29	Марковац	90	10
27	Јеленац	52	9	30	Стојник □ 1850	181	10
Свега						4.143	—

III Срез лепенички

1	Ратари □ 1864	325	9 $\frac{1}{4}$	21	Лукање	66	3 $\frac{3}{4}$
2	Црни Као	92	4	22	Баре	76	3 $\frac{1}{2}$
3	М. Крчмари □ 1873	107	2 $\frac{1}{2}$	23	Сараново □ 1869	267	4 $\frac{1}{2}$
4	Сипић □ 1865	134	3	24	Добово □ 1847	755	5 $\frac{1}{4}$
5	Доња Рача	157	5 $\frac{1}{2}$	25	Сепци	176	5
6	Бошњани	93	5 $\frac{1}{2}$	26	Градац	48	3 $\frac{1}{2}$
7	Впшевци	128	5 $\frac{1}{2}$	27	Никшић	34	2 $\frac{1}{2}$
8	Бучић	113	4 $\frac{1}{2}$	28	Вадњевац □ 1868	190	4
9	Мирашевац	108	4 $\frac{1}{2}$	29	Клоца □ 1870	177	6
10	Поновић	97	5 $\frac{1}{2}$	30	Рабровац	142	7 $\frac{1}{4}$
11	Јунковац	212	5 $\frac{1}{2}$	31	Трнава □ 1869	328	4 $\frac{1}{2}$
12	Јагњило □ 1850	220	9 $\frac{1}{4}$	32	Горониц	63	5
13	Светлић	60	3 $\frac{3}{4}$	33	Жабари □ 1850	219	6
14	Чумић □ 1850	317	3 $\frac{1}{4}$	34	Рајковац	49	8
15	Велики Крчмари	98	3	35	Маскар	47	8
16	Губеревци	86	4	36	Загорица	126	8
17	Доња Јарушица	55	3	37	Турци	36	4 $\frac{1}{2}$
18	Гор. Јарушица □ 1848	84	2 $\frac{3}{4}$	38	Баточина □ 1859	200	5
19	Шуме	138	4	39	Адровац	18	5
20	Ново Село □ 1866	129	5	40	В. Рача □ 1840	187	5 $\frac{1}{4}$
Свега						5.957	—

IV Срез крагујевачки

1	Јовановац	124	3 $\frac{3}{4}$	14	Маршић	91	1
2	Петровац	103	1 $\frac{1}{2}$	15	Јабучје	36	1 $\frac{1}{2}$
3	Цветовевац	95	1 $\frac{1}{2}$	16	Ресник	234	2
4	Доброводица	78	4	17	Војиновац	28	3
5	Жировница	138	3 $\frac{1}{2}$	18	Милаговац	33	2 $\frac{1}{2}$
6	Кијево	99	4	19	Цуто Село	41	1 $\frac{1}{2}$
7	Багрдан	74	6	20	Ваљевац	68	1
8	Ловци	97	5	21	Беломевац	95	3 $\frac{3}{4}$
9	Стрижило	67	4 $\frac{1}{2}$	22	Ботуње □ 1870	133	2 $\frac{1}{2}$
10	Десимировац	102	1 $\frac{1}{2}$	23	Корман	72	1 $\frac{1}{2}$
11	Церовац	116	2	24	Прњавор Грчарички	41	2
12	Оворница	36	1	25	Доње Комарице	87	3
13	Мечковац	48	3 $\frac{3}{4}$	26	Горње Комарице	106	1 $\frac{3}{4}$

Редни број	Имена села	Број порес- них глава	Просечна даљина од околног места	Редни број	Имена села	Број порес- них глава	Просечна даљина од околног места
27	Шљивовац	72	1 ³ / ₄	36	Горње Грбице	64	2 ¹ / ₂
28	Поскурице	73	1 ¹ / ₂	37	Пајазитово	113	3 ¹ / ₂
29	Драча □ 1855	94	2	38	Лужница	209	3
30	Дивостин	46	1 ¹ / ₂	39	Домуспоток □ 1867	258	6
31	Прњавор Драчки	19	2 ¹ / ₂	40	Брзан □ 1804	439	6
32	Дреновац	28	2 ¹ / ₂	41	Трмбас	61	1
33	Велики Шењ	33	5	42	Теверич	26	1
34	Мала Врбица	76	5	43	Букоровац	75	1 ¹ / ₂
35	Доње Грбице	138	2		Свега . . .	4.087	—

Примедба. Кад имена села у овом списку испоредимо с именима која је *Вук* у *Даници* за 1827 г. штампао, налазимо да сад више не постоје ова села: *Благаја*, *Илијине воде*, *Сушица*, *Павловац*, *Бујковац*, *Мајнић*, *Папштра*, и *Јешивац*. Нека села, записана онда у нахији крагујевачкој, сад су у округу рудничком, као: *Војковци*, *Бело Поље*, *Прњавор Враћевинички*, *Врбава Горња*, *Врбава Доња*, и *Диковац*.— Села: *Блазнава*, *Страгари* и *Љубичевац* (пре *Бушинци*) записана су у списку Вуковом у нахији рудничкој, а сад се налазе у округу крагујевачком. У *Даници* се не налазе имена ових села: *Бајметина*, *Кусовац*, *Баре* (у Гружи), *Баре* (у Лепеници), *Суморовац*, *Станови*, *Јеленац*, *Марковац*, *Црни Као*, *Ново Село*, *Лапово*, *Клока*, *Маскар*, *Баточина*, *Адровац*, *Рачи*, *Багрдан*, *Стрижило*, *Опорница*, *Јабучје*, *Војиновац*, *Милаковац*, *Пусто Село* и *Мала Врбица*. Од ових села нису ни у *Речнику* Гавриловићевом уписана: *Баре* (у Лепеници), *Кусовац*, *Клока*, *Адровац*, *Стрижило* и *Војиновац*, а остала налазе се сва у том *Речнику*. *Ново Село* забележено је под именом *Ново*, а село нема.

Статистички преглед
ОКРУГА КРАГУЈЕВАЧКОГ

Редни број	Срезови	Б Р О Ј										Житеља (1866 г.)	Пореских глава (1872 г.)
		НАСЕЉЕНИХ МЕСТА					ЦРКВА		ОСНОВНИХ ШКОЛА				
		ВАРОШИ	ВАРОШИЦА	СЕЛА И ВАС.	СВЕГА	МАНАСТИРА	МУСКОХ	СВЕГА	МУШКИХ	ЖЕНСКИХ	СВЕГА		
1	Крагујевац варош	1	—	—	1	—	1	1	2	1	3	6.386	1.213
2	Гружански	—	—	63	63	—	9	9	7	—	7	23.497	5.187
3	Јасенички	—	1	29	30	2	9	11	12	1	13	19.373	4.143
4	Крагујевачки . .	—	—	43	43	2	4	6	4	—	4	21.654	4.087
5	Лепенички	—	2	38	40	—	11	11	15	1	16	27.231	5.957
	Свега	1	3	173	177	4	34	38	40	3	43	98.141	20.587

Ако број насељених места упоредимо с бројем житеља, онда налазимо да на једно место долази по 554 житеља, и то:

од	100— 200	ЖИТЕЉА	24	МЕСТА
„	201— 500	„	80	„
„	601—1000	„	56	„
„	1001—2000	„	15	„
„	2001—5000	„	1	„
„	преко 5001	„	1	„

У целом округу долази на 100 мушараца по 92·50 женских; највише женских има срез јасенички (100:95·10), а најмање срез крагујевачки (100:94·10).

Како су цркве и основне школе према броју житеља у овом округу распоређене, види се из овога:

	ЈЕДНА	
	ЦРКВА ДОЛАЗИ	ШКОЛА НА ЖИТЕЉА
у вароши Крагујевцу	6.386	2129
„ срезу гружанском	2.611	3357
„ „ јасеничком	1.761	1490
„ „ крагујевачком	3.609	5413
„ „ лепеничком	2.476	1702
у целој округу	<u>2.583</u>	<u>2282</u>

Сразмера је у срезу јасеничком најповољнија; крагујевачки срез, напротив, показује да је у школама најоскуднији, па и црква има у њему тако мало колико ни у једном другом срезу.

Куће у крагујевачком округу са свим су налик на куће у окрузима: смедеревском и београдском. Једнак им је распоред унутра, а и граде се онако махом у вотивацима. Највише се покривају ћерамидом, осем сиромашних домаћина и села где кровина заузима место даске или ћерамиде.

Д. ЗАНИМАЊЕ, СТАЊЕ

Највећи део становника овога округа живи од земљорадње; управо, осем вароши и варошица, слабо се може и наћи кућа која би се издржавала чим другим, каквом другом зарадом. Стоке бива све мање; а за то се ратарство сваки дан све више шири.¹

У свом раду, људи су ови вредни, а женскиње је такође отресно; носе се лепо, и назе на естетику у оделу и мушки и женски. Шта више, неким се крајевима пребацује, као што смо и раније помињали, да на лепше одело троше и више него што им се може.

Нека је и овде поменута мудра реч наших старих, којима смо дужни рећи „Бог да прости“ за толика блага и тековине: „Према губеру се пружај“!

Задруге су и овде, као и свуда, заљубане; стари свој облик изгубиле су. Потресене законима и новим појмовима о положају личности у друштву, оне се држе још међу најближим рођацима, и док живе по неке старије душе — оцви или матере — које умеју да одржавају слогу међу омлађима. Иначе се задругари деле као и свуда.

Сеју се за храну: пшеница — од три врсте, кукуруз, раж, ситна проја (мало), крупник, јечам, оvas, елда (ретко), и кромпир. У Грузи се ту же да кукуруз слабо роди, и да се овце метљају. А говеда су добра, и пар волова некад се продаје по 50 дуката.

У неким државама води се сваке године тачан рачун о томе, колики је простор каквим семеном засејан, и колико се од које врсте

¹ Од 98.141 становника, колико је нађено пописом 1866 године у целом округу крагујевачком, само 10.04 од сто нису тежаци.

жита сабере. У Србији је двапут чињен попис засејане површине, и то 1847 и 1867 године. Последње године нађено је да има у округу крагујевачком засејано:

1. кукурузом	36.874	дана	орања
2. пшеницом	28.868	"	"
3. овсем	4.952	"	"
4. јечмом	4.547	"	"
5. ражју	1.889	"	"
6. крупником	702	"	"
7. елдом	25	"	"
8. пројом	8	"	"
<hr/>			
Свега — 77.865		"	"

Кромпира је посејано 2576 дана орања, а кунуса 4659. Много је коношће посејано (7.555 дана орања), али врло мало лана (109 дана орања). Дуван се сади прилично: 1867 год. било је 464 дана орања под дуваном. Те године имао је округ крагујевачки 33.609 мотика винограда; највише винограда има у срезовима лепеничком и јасеничком. Има доста и ливада које гајење сточарства добро потпомажу. У 1866 години нађено је у округу крагујевачком:

коња	6.647	грла
говеда	37.825	"
свиња	144.622	"
оваца	227.429	"
коза	4.651	"
<hr/>		
Свега — 421.174		"

у вредности 7,331.837 динара. Кад се ова вредност раздели бројем житеља, онда долази на једног становника по 74-71 динар.

Пчеларство јако опада. 1859 године било је 13.602 кошнице, а при попису 1867 год. нађено их је само 8.785, дакле 35% мање!

Питомих воћака има доста, и то: а, шљива: *мацаруша*, *црвенича* (ранкџ), *пандара*, *пискора*, *трношљива* или *мугаваца*, и *белошљива*; б, трешања: *црвених*, *белих*, *рилама*; в, вишања: *ситних* и *крушних*; г, крушака: *караманака*, *жутица*, *јечмењача*,

илињача, водењача, озимача, арапака, тамњаника, михољача, коровача, и такуша; д, јабука: петровача, слаткача, кисељача, колајнача, врбовача, памуклија, илињача, белојабука, и шептелија; е, ораха има више врста.

Е. ОДЕЛО

Одело и мушко и женско овога округа мало се разликује од одела у окрузима смедеревском и београдском; особито је слично с оделом у горњим крајевима ова два округа.

Мушког одела ово су делови: *кошуља* (од конопље, или од памука); *гаће*; *потишасача*¹ (с рукавима или без рукава); *џока*; ² *гуњ*; *дизлуци*; *чакшире*; *појас*; *силаји*; зими *памуклија*, или *кожух*; а на глави *вес*.

Ово су пак боје које се могу да виде на живописном женском оделу у Јасеници: *мораста*; *жута*; *алена*; *вишњева*; *нова боја*; *рујева*; *крмезлија*; *полуалена*; и *плава*.

Одело је у опште укусно; и ако пада у очи велико шаренило боја, опет се може рећи да их доста вешто и естетички слажу тако, да не изгледа утрпано, него само живо у шаренилу свом. Може се већ и у селу да чује реч: „Не ћу старачко, али не ћу ни да ми дречи од шаренила“.

Ж. ГОВОР

Говор није једнак у свем округу крагујевачком. У селима која су ближе к Левчу, и у Доњој Гружи, он је врло близак к левачкоме и по гласоудару и по гласовима; тако се, на прилику, каже око Крагујевца, а особито од пола Груже па на ниже: Девојка, Икџна, Станија; — ја не мџгу; шта ти велиш; и т. д., и т. д.

¹ У Гружи се овај аљетак зове „*гуња преклапаћа*“.

² Цоку зову и *гуњић*, и причају да се оне носиле у Лепеници док није једном прошао туда *Хајдук Вељко* са својих 150 момака који су сви имали на глави весове с великим кићанкама, а на плећима такве гуњиће. Одмах после почну момци кројити такве аљетке, па се тако носиле и до сада.

У Горњој Гружи, под сами Рудник, говор је јужни, и акценат правилан, као и у округу рудничком. То се може рећи готово за сва села која су и преко повијарца овамо у Јасеници, али само ближе под планину. Ниже низ Јасеницу пак, око Тополе, Белосаваца, Ратара, говори се као и у београдском округу: лђнац, дђкат, вђда, кое-кђде. (Овако је изговарао Карађорђе своју познату узречницу). Гласи су источни: бело, лено, сено, семе, девојка, и т. д.

У Лепеници пак, и ближе Морави, много је осетнија мешавина, те се може да чује и погрешака у падежима, и акцента кратких, ресавских, и дугачких београдских. Само је врло ретко чути кога да говори јужним говором, мањ да није староседелац, него какав дошљак. У околини Раче, н. пр., у Сипићима, биће досељеника из источних крајева који су и особине у говору прилично сачували.

Оно што сам некад говорио за села у пожаревачком округу, која, у неких речи мушког рода, имају први падеж мноштине на *e*, и овде се срета врло често. Тако се, на прилику, каже: Чумиће (м. Чумић), Жабаре (м. Жабари), Сипиће (м. Сипићи), Губеревице (м. Губереци), Ратаре (м. Ратару), и т. д., и т. д.

3. ПЕСМЕ, ИГРЕ, ПРИЧЕ И ДРУГЕ КАРАКТЕРИСТИЧНЕ

Гусле су још мио накит свакој кући у овом округу, и врло удесан помагач за причање давнашње прошлости српске или скоро минулога јуначкога доба. Још се у сласт певају песме о витешким делима Срба из свих крајева: Срба домородаца, Ускока, Црногораца, или Крајишника.

Приче су, у овом округу, као у средини догађаја од почетка овога века до 1844, највише о домаћим догађајима и личностима. То су приче с општим карактером, а посебних приповедака има свако местанце о свом постању, о судбини му, доброј или злој, што се, наравно, овде не може све излагати.

Игре колске засад су ове најмилије: *Мачванка*, *Четворка*, *Сакајдо*, *Моравица* (од две форме), *Преишора*,¹ *Острђанка*, *Циганчица*, *Грозница*, *Поломка*, *Липовчанка*, *Крђва*, *Коконица*,

¹ Влашка (преконожица).

Парада, Небеска, Десна, Влахиња, Трѣцажениће и *Лесковчанка* (у Јасеници).

У Грузи се још играју: *Орб, Катанка, Ситниш*, и *Левакиња*. Најбољи су играчи момци из села *Пајсвића*, на десној страни реке Грузе.

И. УПРАВНА ПОДЕЛА

Крагујевачки округ сав деле природно три реке на три дела: *Груза, Лепеница, и Јасеница*. И као да га је тако изодавна и власт делила. Бар се те кнежине помињу за Карађорђева доба. Тада је средина свакој кнежини била онде где јој је седео кнез, а не у варошици или вароши, ако би ових имало.

Данаске је то у неколико промењено, јер се овај округ дели на четири среза: 1. *Грузански*, кога старешина седи у Крагујевцу; 2. *Јасенички*, кога средњи начелник седи у Аранђеловцу (а некад је седео у Тополи); 3. *Лепенички*, са столицом у Рачи. Овај срез лепенички заузима само Доњу Лепеницу, а горња, око Крагујевца, чини 4. срез *Крагујевачки*, кога старешина такође седи у Крагујевцу.

У Крагујевцу је штаб бригаде народне војске крагујевачкога округа; ту је артилерјска управа, штаб и половина једног пешачког и један артилерјски пук стајаће војске.

Све те власти стоје под војним министром.

По црквеној управи, овај округ је у београдској јепархији, и има проту окружнога, који седи у Крагујевцу, и једнога намесника, који борави у Аранђеловцу.

Ј. НОВЕ ТЕКОВИНЕ

Од Крагујевца води насути пут до Рогота ка Смедереву. Ово је први наспн у овом округу, али је проведен, за љубав манастирићу Грнчарици, тако неудесним правцем, да ће се морати што пре напустити, и узети долину лепеничку, као природну линију.

Даље су насути путеви: Од Крагујевца до Милатовице,¹ где

¹ Овде ће се скоро свезати с овим наспном и нови који ће ићи на Ковачевац, В. Крну, Друговац, и Коларе, у Смедерево.

се спаја с београдским округом; од Крагујевца до Враћевничке механе, где се саставља с горњомилановачким насипом; од Крагујевца низ Гужу до Мораве, ка Бараповцу; од Кутлова на Аранђеловац, до Међулужја, где се спаја с главним крагујевачко-београдским насипом; и од Песковите Пољане, на Рачу к Паланци, у смедеревском округу.

Нове су и лепе зграде, цркве: у Аранђеловцу; у Орашцу; у Жабару; у Чумићу; у Трнави; у Рачи; у Закути; у Грошници; даље, школе: у Драчи, Закути, Шаторњи, у Орашцу, у Колџарима, Жабарима, Бањи, Тополи, у Крагујевцу (основна), у Чумићу, у Трнави, и у Сипићима. Најпосле, у Крагујевцу је почета, а још недовршена, величанствена црква; а на Киселој Води, код Аранђеловца, по нарочитој заповести пок. Кнеза Михаила, начињена је за похођане дивна зграда којој друге у Србији нема.

Руднички округ

1 Приступ, границе, и планине

Каква ли се вера није пела на поносити Рудник, или се заривала у његову утробу, да потражи нада од земаљскога блага! Законине, окна, ходници, развалине, црквице, приче, што се све и данас срета на Руднику, сведоче колико обилатост његових руда, толико и велику цену тога дара Божјег у животу цивилизованих народа.

И ми се, драги читаоци, ево спремамо на Рудник, и у сву његову околину, али не да тражимо блага земаљскога; не ни да га показујемо другима, јер ни томе ниемо вични.

Другога богаства желимо ми потражити на врховима и у долинама свега рудничкога округа, богаства живота, животворнога, богаства народнога духа, народне свести о прошлости, и у тренуцима исторјским јуначке воље његове.

Нашем крвотоку који храни и обнавља све и најдаље органе наше, врело је у мрачним коморицама нашега срца. Потиснута одатле немалаксовном самониклом силом, крв наша допире чак у све крајке нашега тела, свуда бодра, свуда жива и живодатна. Таквих призора можемо да нађемо и у животу народа. У дубоким провалама планинским, у густим честима горским, трепери некад обиље свести народне не само о оном што је било у прошлом животу, него се још просјајкује и сва дивотна панорама нове лепше будућности.

У заклонитом месту, у незнатном броју, с танацком снагом, скупиле се некад оцеви наши; разгледаше се, разговорише се, али очи и срце казиваху више него уста њихова; и створ изађе већи

од изгледа самих твораца. Са дна душе њихове потече врело живе народне свести, обелодани се мушка неуморна воља, и — још ни по века не прође од знаменитих Цвети 1815, а лице се Балканскога полуострва у велике измени.

Да, тако је тајнен рад народнога духа, где само духа има! У оној, по спољашности слабачкој, очајничкој, а по унутрашњој снази срца и свести, јуначкој Таковској завери, сваки се спремао само да отисне даље од себе зло које му је било усело на врат, а тим отискивањем, тим непосредним облакшавањем, народу се отпочињао нови живот, оцртавала се нова слика државе Србије!

Ето, такога блага желимо ми да потражимо у просторима рудничкога округа!

Него најпре морамо видети где је он, и шта га окружава.

Руднички је *округ* међу окрузима: крагујевачким, београдским, ваљевским, ужичким, и међу Моравом која га раставља од округа чачанскога. Находећи се, дакле, на левој страни западне Мораве, он има са запада округе: ужички, и ваљевски; са севера: београдски, и крагујевачки; а с истока само крагујевачки.

По простору, он иде у понајмање наше округе, а тако и по броју народа.

Планина је највећа у овом округу *Рудник*, с великим висовима: *Малим* и *Великим*¹ *Штурцем*, и *Белим Пољем*.

Висина је Рудника, по барону Хердеру 3427, а по Ф. Заху 3245 стопа.

С Рудника се пружају четири главна планинска венца или повијарца, као главније водомеђе, и то: *први* иде на запад, и главнији су му висови: *Суворор*, *Риор*, *Рајац*, *Маљен*, *Проструга*, и *Триповац*.

Други повијарац иде на север од Рудника. Њему су главни висови: *Кела* или *В. Штурац*, *Венчац*, и *Ваган*².

Трећи повијарац иде на исток, и главни су му висови: *Мали Штурац* и *Бело Поље*, а

¹ В. Штурац је баш висок 3427 стопа. (*Гласник XXI*, стр. 169).

² Ваган, вагана, као леђен, леђена.

Четврти иде на југ. У њега су главни висови: *Бело Поље*, *Збеговиште*, *Црни Врх*, *Буковић*, и цео *Котленик*.

После Рудника и Суворора, највеће је брдо у овом округу *Каблар*. Ами Бује налази да је оно високо 1920 стопа¹.

Вујан или *Хујан*, на југ од Рудника и Г. Милановца.

Островица, на запад од Рудника. Каменити оштри шиљак, од чега ће бити и име добила.

Остра, каменити вис између вујетиначке и островачке реке. Била је некад заклон српским збеговима.

Треска, каменити шиљак, нижи од Вујна, на саставку ја-бланичког потока и грабовичке реке.

2 Воде

Вода највећа која кваси овај округ јесте Морава. Она, истина, не извире из овога округа, али га ширка својих 13—14 сага, почињући мало испод Пожеге па све до према Карановцу, близу до утока Ибра у ту реку.

Како су највиши повијарци Рудника скоро на самом северном крају рудничког округа, и како се они већином пружају на исток и на запад, то и највећи број потока и речица рудничких пада у Мораву. Више њих више од двадесет, од села Тучкова па до Камипоре, који воде своје сливају у воду Моравину.

Него рудничке водомеће упућују неке воде рудничког округа и на запад к Љигу, а неке на север, које ће се после обрнути к истоку, и слити у велику Мораву.

Ми ћемо проговорити по коју реч о повећима; прво које се стачу у западну Мораву; после о онима које се сливају у велику Мораву, и, најпосле, о онима које своје воде предају Љигу и њиме Колубари.

Каменица. Извире у Дивчибарама, у ваљевском округу, улива се у Мораву код села Видове, на дно кабларског теснаца. Вода

¹ *Гласник XXI*, стр. 168 и 169.

е врло плаховита, особито у јесен и у пролеће. Она тек од брда Рујевца улази у руднички округ, а догле тече које ваљевским округом а које између рудничке и ужичке нахије.

Чемерница. Ово је најдужа и најзнатнија река овога округа; она у њему и извире и увире.

Чемерница извире из Сувобора, на северној му страни, близу границе рудничког и ваљевског округа. Главни су јој извори *Суви Граб*, и обе *Буковаче*. Тече право к југу, и у атару села Балуге и Кољевца утиче у Мораву.

Извор *Граб* још је на врелу тако јак да може на њему одмах млети воденица.

Кад се саставе Граб и Буковача, онда тек река добије име *Чемерница*, и то име носи до свога утока у Мораву.

Дужина реке Чемернице може изнети на 8—10 сата места.

Дичина, после Чемернице највећа вода у рудничком округу. Она има два извора: велика и мала Дичина; прва извире под Сувобором, а друга под Рајцем, па се обе састају испод бањанске цркве, и одатле се зове само *Дичина* све до свога утока у Чемерницу, испод брда Љубића, према ереској канцеларији, у Пријељани.

По што Дичина изиђе из онога теснаца који траје од утока Десковице до цркве Савинца, ту у њеном кориту избија из камена врело млаке воде, која се зове *Савинац*. На ту воду долази многи народ те се купа од грознице и других немоћи¹.

Деспотовица. Ова река има три извора. Један долази испод Малог Штурца и зове се *Крива Река*.

Овај се поток после састаје с *Гушевачким потоком*, који долази испод Великог Штурца. Одатле се зову *Мајданска Река*. Ова се мајданска река састане у *Хаџином пољу*², испод Мајдана, с реком *Рудничком*, која долази од Рудничкшта. Одатле се та река зове *Деспотовица*; тече испод вароши Горњег Милановца, која јој остаје на десној страни, пролази кроз Класуру, која је већином го прии камен, па се, према Смрдљивој Барци, улива у Дичину.

¹ Глед. моја *Путничка Писма*, стр. 280.

² Ту причају да је 1815 Гаја-паша поћио с војском.

Оне воде рудничке, које падају на исток од Рапајбрда, све се стичу у Гружу, коју смо описали у крагујевачком округу, за то ћемо сада погледати на север и на запад рудничке велике водомеђе.

На север с рудничке водомеђе спада река *Јасеница*, коју смо помињали у смедеревском и у крагујевачком округу.

Јасеница извире из места Теферича. Прима многе притоке с Рудника, од којих је најзнатнија *Сребрница*, на којој су Страгарске барутане.

Качер. Више потока, а на име: *Островачка река*, *Драгољица*, *Велика* и *Мала Босута*, и *Букуља*, кад се слију у један већи поток, онда се овај почиње звати *Качер*. Качер доцније прима речницу *Козељцу*, која има доста дугачак ток, и окреће велики број воденица. Качер се улива у Љиг.

Још нам ваља поменути реку

Љиг, који је петина гранична река међу рудничким и ваљевским округом, али јој је извор у рудничком округу.

Љиг извире у селу *Баху*, између Сувобора и Рајца, управо испод планине Груковице. Сама му се глава зове *Врело*. Тек по што се састави са Славковичком реком, почиње се звати *Љиг*, које име задржава све до утока свога у Колубару¹, у коју пада у селу Ђелијама, више каменитога впеа који се зове Чук.

Минералних је вода за сад познато само неколико у овом округу. У самом оном грлу међу Кабларом и Овчаром, између којих је Морава пробила себи пут, на више места кључа оздо минерална вода, врућа до 30 степена Ромирових. Кључеви ти избијају петина обилније на десној страни Мораве под Овчаром, али их има доста и у самом кориту, и на левој, кабларској страни, која овом округу припада, баш под манастиром Благовештењем².

¹ За све ове воде може се с коришћу разгледати бржљиво израђени чланак г. *Јована Мишковића*, у *Гласнику XXXIV*, стр. 258—334.

² *Др Линденмајер*, „*Опис минералних вода у Србији*“, стр. 82.

И у селу Брђанима има хладна сумпоровита вода, али није досад испитана¹.

Даље се помиње вода у селу Смрдљиковцу, која спада у ред хладних сумпоровитих вода с доста чудске и лужне соли².

3 Равни

Равница је мало у рудничком округу. Највеће равни, које се могу поменути, налазе се дуж Мораве, особито око села Бреснице, Мрчајеваца, и Мојсиња; после, уз реку Чемерницу, и гдекоји кључ уз Дичину, и уз друге воде које смо већ помињали. Чисто као да је природа, нагомлавањем минералног блага, навлаш назупчала кору овога земљишта, да тим упути људе у недра земљина за благо које тамо чека вредне руке и паметне главе.

4 Шуме

Рудник је сав, или готово сав, покривен гором. А у колико су овде онде начињени проплатци, влада је, узевши све рудничке планине под своју управу³, настала да се та сва гола места засеју шумом, и тако да се спреми довољна помоћ за разраду унутрашњег богатства рудничког, кад већ једном време дође и за те послове.

После Рудника, Буковик је ваљда најбоље сачувао своју гору, а има је још доста и на Вујну. Тек поред тако китњастих висова, има и тужних голетѝ које својом опоритом неродношћу чисто застрашавају гледаоца. Од свих таквих простора, поменућу само добро познату Клисуру деспотовичку испод Милановца доле до села Брђана. Оставити овако без биљне коре и украса простор земље, не изгледа другојачије него као кад би се рањаво човечије тело оставило без икакве неге и лечења.

Гора је: букова, граничева, бељикова, церова, грабова, јасенова, брестова, јаворова, и друга, која је обична у Шумадији; бора и јеле нема.

¹ Дра Линденмајера, „Опис мин. вода“, стр. 110 и 111.

² Исти, стр. 86.

³ Биће године 1866.

5 Рудно благо

Колико се зна из речи путника, стручњака, који су походили Рудник, и из извештаја домаћих научника наших, у Руднику су оставили трагове своје радње сви народи за које се зна да су овом земљом владали: и Римљани, и Срби, и Турци, и Аустријанци, и опет Срби.

Ништа мање, сви држе да богаство Рудника није још исцрпено, само што вода, која јако смета тој радњи, захтева велике капитале, па да се радња може с успехом наставити.

У Руднику има руде оловне и бакарне помешане са сребром; даље се тврди да има: сумпора, арсеника, сјајног кобалта и других благородних метала, који ближе још нису испитани.

Осем Рудника, у селу *Штовни*, има „мајдан“ у ком причају да се некад вадило олово.

У овом округу има и камена разних врста за многу употребу. Има га изобилно за гробне плоче и белеге у планини Буковнику, а и добро воденично камење сече се у селу *Бананима*.

6 Остаци од старина

Старина има доста у рудничком округу; ми ћемо поменути само оне које нам се виде знатније:

Град Рудник. У осоју Великога Штурца, на левој обали главнога извора реке *Јасенице*, дрема и рони се мало по мало стари *Град Рудник*, кога постање покрива засторак незнања. Рудник је озидан на четири угла. На сваком рођу има по једна округла кула, а око свега је био ископан дубок ров, па и овај назучан палисадом. Сва му просторија може имати, по г. Мишковићу, до 2500□ корака.

Рудник се помиње у старој историји српској, али више као место рудно, где су новци ковани, и одакле су дохотци сабирани.

Последњи пут, кад га се сећају наши летописци, то је да онако лаконски, како они умеју, забележе у њему једно злочинство и против породице и против отаџбине.

„Конуа се госпоѢа деспотвица Јерина, веле они : — оу Роуд-ника, Млх г., оу вторьинникъ : и въ тоу ношь ѡдбеже ѡдъ Роуд-ника къ цдроу на Порьтоу Грьгоурь и цдрнца Млрл и Ѣомл сѣихъ оуѣцъ (1457).“

После дугога ѡутања, чује се име Рудника за аустријских ратова; особито за времена Принца Јевђенѣја био је тај град лепо оправљен и утврђен. Године 1739, Турци су спалили варош Рудник и град освојили од Немаца¹.

Кад су Дахије завладале Србијом, онда је у Рудник дошао за заповедника *Сали-Ага*, брат Кучук-Алије, великога Дахије. Он је ту изашао на стидни глас својим силеѣским сладострасним животом, са чега је и прозван *Руднички Бик*.

Кад састанаѣ у Паланци, који су имали београдски Турци с Карађорђем, не може повратити устанике у покорност Дахијама, онда Карађорђе крене своју дружину да истера „из Рудника Бика“. Али је у Рудник већ био дошао и ужички муселим, и довео војске у помоћ. То је било последњих дана Беле Недеље 1804. На град се врло тешко могло да напада, јер се био поледно снег, па се није човек могао никако држати на ногама у оној страни у каквој се находи тај град. Други дан од почетка опсаде, дође у помоћ Милан Обреновић, трговац из Бруснице, и доведе 60—70 момака. Сад Срби најпре дочекају и разбију Чолак-Алију, који је пшао из Чачка Руднику у помоћ, па онда град стегну још тешње.

¹ *Г. Ганиц* помиње како је тада (1739) некакав Мехмед-Газија, из Ужица, похитао с војском да казни некакве *Клименташе*, насељене око Рудника, што су показивали симпатију према Аустрији. Један део тих Клименташа побегне к Сави, и јамачно, вели он, насели после око Митровице села : *Николинце* и *Ртковце*, где живе и данас, а други се заклоне у Руднику. Мехмеду изађе за руком напаст и ове ноћу, те тако све мушкѣ стави под мач, а женскиње зароби и одведе у Ужице (*Serbien*, стр. 60). У околини Рудника ја нисам могао ништа дознати данаске о тим Клименташима?! А статистивѣ маѣарска тврди, „да су се они Клименташаи у Николинцима и Ртковцима у XIV веку из Албаније били уселили међу српске планине где су од свога вођа Климента узели име. Од њих се један део 1337 године доселио у Срем“. *Elek Fenyés, Statistika*, I, стр. 80.

У очи Белих Повлада ноћу, Турци се пробију кроз српску опсаду и бусије, и побегну к Ужицу, изгубивши неколико својих другова, између којих и самог ужичког „војводу.“

У граду Руднику остану само жене и деца. Њих Срби су тра даи пусте да иду куд ко хоће, а град остане пуст.

Карађорђе рекне Милану: — Коокуде, ти иди сад те одмећи твоју нахију (јер још нису били сви устали), а он оде у Страгаре, и отуда у Врбицу.

Милан, пошавши с Рудника, понео је собом, тако рећи, и средину нахијску одатле у Брусницу.

Како је град Рудник тада остао без становника, тако је самотовао све до 1813. Те године се набије у њега опет нека турска посада, која га је држала до Априла 1815. А тада, по што се преда Токатлић, његов заповедник, и дружину изведе, Рудник је остао пустољина коју нико већ није ни обнављао нити загревао каквим новим животом и радом.

Његове се куле осипљу мало по мало; његове капије преплећу павићаци; његове валдрме зарастају у ливаде. Рудник је доста верна слика судбине Турака у српским земљама. За то смо му дали прво место међу старинама, за то смо и проговорили неку реч више о његовој историји.

На Руднику планини, и око њенога подножја, осем града Рудника, пуно је остатака од старога доба и живота. Ми ћемо поменути само три тачке, које нам се чине најважније са стране историјске.

Прво је, дакле, тачка римска, као најважнија. Она је на југоисточној страни Великога Штурца, онде где је улазак у старе мајдане, у долини којом тече поточић, који се стаче све из самних рударских окана. Ту је била римска рударска насеобина. Ту, на ушћу те долинице, одакле је дивотан пространи поглед на чачанске и ужичке планине, био је храм *богиње мајке земље* (Терга mater-Tea) заштитнице рудара, где су се радници, улазећи у окна, молили за заштиту од опасности и за благослове те богиње. Тај храм обновно је цар *Север* у почетку III века (латинске велл: *TEMPLUM TERRAE MATRIS CONLAPSUM RESTITUIT*, то

јест, цар је Север обновио онали храм мајке земље). Она плоча коју је отуда донео г. др Јанко Шафарик у београдски Музеј, морала је бити, по мишљењу тога поштованог археолога, над уласком у тај храм. Ову је плочу г. Шафарик пред покојним Кнезом Михаилом, на самом месту, дигао, прочитао, и протумачио.

Друго је место на југу Великог Штурца, између плужевинског потока и краснојевачке реке, и код извора који се зове *Гушева*, где је, прича се, за српскога царства, била велика рударска варош, где је још и десот Турађ ковао сребрне новце с натписом **Рѣдникъ**¹. Па ту су и за Карађорђа биле српске ковнице.

На Руднику се налазе и развалине од цркве коју народ зове Миса. Јамачно су рудари били *Саси*, римске вере, па је народ задржао спомен и о њиховој богомољи.

Трећа је тачка на западној страни, где је била варош за Турака, коју су Турци снели озго због јаких ветрова који на Руднику често дувају.

Прва и друга тачка заслуживале би да се на њима копа, не би ли се богатија дата прикупила о некадашњем стању и развјетку рудничких рудокопња. Желети је да се од свега Рудника начини пространа карта, која би обележавала све што је било некад важно, а и оно што обриче да ће имати од сада вредности.

Стари људи у Руднику причају да су некад биле ковнице код извора Гушевица, и у ставама двеју река: мајданске и рудничке. Кажу да се ту свако јутро клало по 80 волова, па ко порани, тај и добије меса, а ко одоцни, остане без меса. Ту је, веле, била варош већа него икоја данас у Србији!

Још причају да и сад стоје темељи од пет разних цркава које су појале у тој околини, и то: прва у данашњем засеоку *Красојевцима*; друга, у *Слишцима*; трећа, у *Рудничкишту*; четврта, код *Систавака*, под Малим и Великим Штурцем; и пета, у *Номини*.

Кула Орловића Павла, у селу Краснојевцима, где има доста и других развалина. Народ прича да је некад Орловић Па-

¹ *Гласник* III, стр. 245.

вле био заповедник над свим овим рудокопњама, па је тада и кулу ту озцдао.

Друга једна кула има у месту Селишту. Народ о њој не прича ништа.

Град на Островици. Народ, као обично, приписује и овај замак „проклетој“ Јерини, а можда с онолико исто права с колпко и друге такве остатке.

Од тога је града сад остало још мало зидина: све је друго време већ оронило и на земљу оборило.

У животу Деспота Стевана Високог помиње се како је у *Островицу* побегао, да би се заклонио од гњева Деспотова, бунтовник *Никола Белоурковник*, па, кад се и ту није могао одржати, он се закалуђерио заједно са женом и четири ћери своје, да би се расом заклонио од владаочева суда¹.

У нашим летописима помиње се неколико пута Островица, али на жалост врло укратко. Тако, на прилику: „1436 царь Моурать расина Острьвицоу и манастир Раваницоу. — 1454 прими царь Острьвицоу и пленн до Смедеревк и зъвекь омольски. — Мехемедь пороби Срѣбле и рзуби Островицу.“² Помиње се и власт *Острьовицка*³, и у њој село *Врбава*, које је и сада у врху Груже, 3—4 сата од Островице.

Све то нас је наводило да те догађаје замишљамо на овој рудничкој Островици; па смо њу узимали за постојбину и онога Мијанла Константиновића, кога је летопис штампан у XVIII Гласнику, од стр. 25—188.

Сад у најновије време, у једној notiци, јавља г. П. Срећковић да се све то тиче друге Островице, у Старој Србији. Чекамо шире обавештење о том, а дотле остајемо при овом, нарочито за то што се и све друго што летописци помњу уз Островицу, догађа у близо око ове рудничке Островице.

О Васкрсу и о Ђурђеву дне, омладина из околних села излази на Островицу и тамо игра и весели се.

¹ *Гласник* XXVIII, стр. 290.

² *Гласник* X, 272; — *Летописи П. Ј. Шафарика*, 77, п 78.

³ *Rad Jugoslavenske Akademije* 1, стр. 156.

Градић или кула на вису Тресци. Народ и те зидине приписује Ђурђевој Јерини. Прича се да су Турци тушли из топова овај градић с Великог Врха, који је баш према Тресци.

И на стени *Соколици*, у Остри, био је некад град. Сад се познају од њега зидови. За време наших устанака на Турке, ту су бивали збегови.

Иза планине *Букозика* и *Острице* било је некад село *Јешвац* (а сад је расељено). Ту има стара црква и данас добро одржана али пуста. Прича се да је је зидао Краљевић Марко својој мајци Јевросими за душу, а има о томе месту и друга прича која је поменута у крагујевачком округу.

Има и неколико богомоља, од којих неке певају и данас, неке пак дремљу у развалама својим, а вреди их с више узрока уврстити међу знатне остатке од старине.

Међу таке долазе прво кабларски манастири, а понајпре

Никола, на левом брегу Мораве, баш до саме воде, под брдом Кабларом. Слави летњег св. Николу (9. Маја). К овој је богомољи врло тешко доћи и пешаку, а камо ли коњанику; о колима пак није ни говорити без велике муке¹. Не зна се чија је ово задужбина. Није знатна ни грађевином, ни каквим богатством, али јесте тим што се прича да је никад нису Турци палили (и ако је у два маха горела, нехотице упаљена), и што се у њој сачувало оно знаменито *Никољско Јеванђеље*, које је издао на свет наш славни Ђ. Даничић, у Београду, 1864 године².

На књигама у овом манастиру има важнијих записа, али су њих већ стручњаци објавили.³

Јована, по сага на ниже од Никоље, на једном лепом зравањку крај Мораве. Она је одавно била опустела. Грађевина је

¹ Овде је била склоњена породица Кнеза Милоша у почетку 1815 године. Прича се да је Кнегиња Ђубица заклела *Марка Штитарца* да и њу, и децу јој, и свекрву, и снаху, поубија, ако види да Турци продру, и да ће их поробити. „За Штитарца се зна, вели Кунберт, да је био човек, који би могао и извршити ову страшну заклетву“. (Cunibert, Essai Historique I, стр. 96-97).

² Одзив *Рачкога* о том у „*Књижевнику*“, III, стр. 443.

³ *Даница* за 1826. стр. 2-17.

то била красна. Довратци и первази око прозора изрезани су дивно и ишарани тако да је човеку мило погледати. Велике ћелије порушене су, и од њих тек стоје зидови. Манастир је овај, у неколико, оправљен 1848, и сада служи.

Изнад манастира, на брегу, имају зидине од некакве куле, која се зове *Зидина*. Прича се да је Јовања била некад као лавра међу кабларским и овчарским манастирима. На тој кули, кажу, била им је заједничка звонара, под звонаром *писарница*, где су писане књиге, и под писарницом тамница¹.

Преображење, око по сата више Никоље, у густој чести, мали манастирић, не зна се ко га је и кад градио. Сад не служи.

Више манастира је пећина *Турчиновац*, за коју се прича да је у њој био збег, кад су Турци (а неки веле Татари) овладали Србијом. Кад се први Турчин попео на врата од пећине, а жена месила хлеб, па потегне оним тестом Турчина у очи, те се он збуни и отисне низа стене. Он се сав изразбија, и за то се пећина прозове *Турчиновац*. У ту се пећину не може никако ући, него је оздо било подзидано, те се могло петити. Прича се да је уз пећину била начињена читава кула, па Турци довукали топове, те је испреко Мораве, с једне косе, тукли и оборили је, а збег остао у пећини, па једни помрли у пећини од глади и жеђи, а једни поскакали низа стене, те се поразбијали. Зид се и сад познаје доле одакле је почет, и горе око уста пећинских. Сад се у пећини легу и зимују орлови.

Мало више, има још једна пећина, и у њој мали извор, који се зове *Савина вода*. Ту долазе људи из околних села те пију воду и умивају се њоме лека ради.

¹ Једном, у разговору с Милованом Пејчиновићем, рекао је Кнез Милош о овој кули ово:

— Е мој Миловане! Мустафино би и прође! Нема више Турчину повратка у Србију, — не! Ама се бојим од ових ев' овде (Немаца). Знаш ли, болан, да су они, кад су били заузели Србију (од 1718—1739), улегли чак и у ону кулу над Јовањом. Е, од њих ме је баш страх!^а —

Не би с горег било да по више овог страха имају сви Јужни Словени, те да живље и сложније раде о својој будућности.

Благосештење, мало више Преображења, опет на левом брегу Мораве, баш више оних врела вруће воде у Морави, на лепом обрешку; црква је лепша и од Никоље и од Преображења.

Више манастира, на брегу, имају неке зидине, за које се прича да је била писарница за књиге, као и у *Јовањи*. Испод манастира, у сред Мораве, има велики један камен који се зове *Мосна стена*, ваљда је ту некад био мост преко Мораве.

Више црвених врата има запис који тврди да је ова црква сазидана године 7110 од Адама, и од Христа 1602, у „времена тешка и нуждна.“

По другом опет запису, живописана је за пећскога Патријара *Пајсија*, за митрополита веначког (венчачког?) и рудничког *Серафима*, године од Адама 7143, и од Христа 1632.¹

Вујан, у пресеју планине Вујна, мали манастирић, који је обновљен године 1805. Понављајући га, нашли су плочу, на којој пише да му је прво име било *Обровин*, и да слави св. Аранђела Мијанла (а пре нису знали које му је слава, док није спахија казао из Берата), и да је опустео 1577 године.²

Код овога је манастира укопан славни српски јунак и војвода *Лазар Мутап*, који је, по казивању Вука, био измолван с поља на цркви с десне стране.

С леве пак стране, гроб је Николе Милићевића, Луњевице, који је преминуо у пролеће 1842, у својој 75-ој години.

Башка Црква. Код извора реке Љига, у селу Баху, била је стара црквина, којој су западна врата читав хват и по висока, и народ прича да је та висина измерена према расту *Деснота Стевана Високог*.

Ова је црквина сад обновљена и пропевала.

Савинац. На левом брегу речице Дичине, близу брда Рожња, на врло лепом месту, начинио је Кнез Милош, 1819 године, пре-

¹ Вук, у *Даници* за 1826. стр. 22—26. У овом манастиру године 1826 помиње Вук и једну стару калуђерицу. Ваљда ће то бити једна од последњих својих другâ у Србији.

² Вука, *Путешествје* по Србији, стр. 327.

красну цркву с кубетом од тесаног камена, као да је, што оно веле, од спра срезана.

Ја сам једном казао¹ да је ту цркву подигао Кнез Милош на старим темељима. Али ми зимус, у Крагујевцу, о скупштини (1874), причаше г. Милован Пејчиновић да је о постању те цркве слушао од самога Кнеза Милоша ово:

„Једном сам, говорио му је Стари Кнез, с покојним братом Миланом прешао на Савицу преко Дичине. Прешавши преко воде, Милан седе да се одмори, и разгледаше оно красно место, где је сада црква, па ће ми тек рећи:

— Ала, Милоше, кад би ми дао Бог да стечем новаца, бих овде на овом лепом месту, код ове воде, начинио цркву. Ја сам онда служио код њега под ак. Он умре, и однесе у гроб ту жељу. Кад Бог даде мени, ја се зарекох да учиним оно што је он желео, и ено сам оградно цркву на Савицу, нека је Богу на славу, а њему за душу!“

Ту баш код цркве, у сред реке Дичине, која туда тече преко излоканих стена, избија врело млаке воде, коју народ зове *Савинац*. За то се црква и зове: *на Савицу*.

И ако није црква стара, стари је Савинац, с кога и ову богомољу придружисмо к старинама рудничкога округа.

7 Становници рудничког округа

а. њихове историјске судбине

Има мислилаца који данашњу цивилизацију, са свим или у највећој мери, приписују само људима из богатих старинских кућа, људима „оцаковићима“, онима који су изобила имали и блага, и згоде, и доколице, па и власти да раде на сваковременом усавршавању човечије природе, на улепшавању услова за живот људски на земљи; кратко да се изразимо, има људи који приписују данашњи напредак у Јевропи, у већој или мањој мери, ономе реду јевропскога друштва који се обично, у сваком народу где га има, зове *племство* или *аристократија*.

¹ *Путничка Писма*, стр. 280.

И ми не ћемо одрицати услуге које је племство чинило народу: нарочито не можемо не признати ту чињеницу, што родољубиво племство тако дуго, тако свесно, тако интересовно очувава карактер, обичаје, и предања народна.

Али, тим не мање, морамо исповедити, да ове народне светиње, ови чувари народних индивидуја, остају чисти, сачувани, и однеговани и у најнижим редовима друштва, у колибама земљоделаца, онако исто као год и у сјајним дворovima поноситих својом старином племића.

Племић се држи старине да покаже давнину своје лозе, важност своје куће, да тим већа сине пред онима које држи да су од њега млађи, познији.

А прост сељак не напушта своје народне обичаје, своја веровања, и особине за то, што му се чини да би се обезверно ако би остао без њих, да би се растао са свима својим старима с којима је везан светим везама сећања и спомњања, и да би, као год какав никоговић, био бачен међу људе, који би се сви либили, а можда и грозили од њега такога. . . .

У нашем је Руднику било некад пуно красне и богате господе српске; било је племића, одевених у свилу и кадиву, и заливених у сребро и злато; било их је који су умели чак с врха Островице ситити очи своје дивотним погледима на равну Мачву, или на китну Шумадију; било је власника који су пили вино у „Мајдану чисто сребрnome,“ који су ту лили новце, те облакшавали сваки промет међу људима, и који су — због свега тога — имали и сувише разлога: да остану верни земљи својој, да буду другови и у невољи народу, коме су били врхунци у доба мира и среће своје. Али су они ишчезли, нестало их је на веки. Летописац каже кратко, ама веома значајно:

„**Конџа се госпоџа деспотица Ђрина оу роџдинкоу маїа г, у вторьникъ. И въ тоу ношъ ѿбеже ѿдъ роџдинка къ цароу на порьтоу Грьгоурь и царица Марѧ и Ѳома сїихъ оуцѧхъ (1457).“**

Тoliko само. И то је са свим доста!

И не само да је нестало те господе, тих племића-оцаковића, него су још њихово место заузели такви насилници, каквима је

тешко наћи равних. Да не тражимо никога другогa, пред сами устанак, 1804, беше изашао на срамни глас Сали-Ага „Руднички Бик.“ Живећи у граду Руднику, Сали-Ага је, између осталих зала, наређивао да сваке недеље дође у град, код чешме, коло девојака и младих нева. Над чешмом је био чардак, где је он седео, и заповедао да му певају и играју. Од отих ружнога спомена песама, једна се почињала овако:

„Куп' се, бер' се, коло игра
Да дочека Сали-Агу,
Сали-Агу, дивку нашу!

— — — — —
Сад долази Сали-Ага,
Сали-Ага, дивка наша.

— — — — —
Проговара Сали-Ага:
„Сад ми душа барјам има,
Кад ми млада коло води.“

— — — — —
Овај Сали-Ага био је завео за се и *право прве ноћи*, и то му се, кажу, на срам, признавало. . . . Кад дође ред на неког *Марка Радовановића*, из Војковаца, онда се овај наоружа, па се дигне правце на Рудник: или да убије Сали-Агу, или себи живот да прекине. Дошавши к њему, упита га озбиљно:

— Јеси ли ти, честити ага, наредно да моја вођевина дође најпре к теби, па тек онда к мени!

— Хајде, прођи се, човече, рекне Сали-Ага: — нисам; и да ми је поклањаш, не бих је примно, како ти очи севају.“

После тога је, кажу, Сали-Ага ређе вршио своју навику.

Ето шта је било с господом рудничком; ето какви су били потоњи наследници те племићке аристократије!

Али је, за то време, растао у селу Такову, у присоју реке Дичине, један грм; растао је тихо и размерно; ни брже ни спорје, него како све иде у природи. Упоредо с тим грмом, расло је у срцу осиротелог и огомелог народа осећање за човечанска права; крепила се свест о лепој прошлости; јавкала се нада на будућност, и јачала воља за васкрснути народни рад. . . .

И, кад се навршило близу 358 година¹ од онога дана у који је нестало на Руднику и последњег представника српске госпode, онда се под опим *Таковским Грмом* зачу глас сиромашнога простог народа, као оно глас Бога са Синаја:

„*Избављење! — или смрт!*“

И из те једине јуначке одлуке истекоше све многобројне и разноврне последице: изађе нова српска држава; јави се обповљена српска црква; ниче нова српска књижевност; — **укратко** да кажемо: јави се сав овај живот који данас видимо, и који се трудимо да усавршавамо сваки дан све боље и боље.

После Цвети 1815, радња се Рудничана стана с радњом свега народа у Србији. То сад изгледа као заталасано море које обара и потапа све препреке које немоћна човекова рука поуми да постави насупрот плими његовој.

Б. ЛИЧНОСТИ ЧИМ БИЛО ЗАСЛУЖНЕ

Милан Обреновић

Овај први војвода руднички заслужује да се овде хвалом помене, колико по својим личним заслугама, толико и за то, што је просекао пут своје великом брату, да прослави име Обреново, и да големе услуге учини своје народу.

Милан је родом из Бруснице. Оцу његовом било је име Обрен, те се по њему он и презивао Обреновић.

Још пре устанка 1804, он је био већ на гласу и као трговац и као врло наметан и разборит човек.

Кад је Карађорђе, на крају Беле Недеље 1804, био опсео град Рудник, Милан му је први дошао у помоћ са 70 момака Рудничана.

Доцније је Милан постао војвода не само руднички него и пожешки и ужички.

Он није био велики ратник, него се одликовао намећу и разборитошћу. Покојни Јовић овако вели за њега: „Милан је био врло наметан човек: истина, војник није био ствари, али управник? еј-

¹ Рудник су оставили *Гргуђ* и *Мара* 3 Маја 1457, а скуп у Такову био је на Цвети, 11 Априла 1815.

вала му свуда! Носио се увек врло чисто, управо киџошки, и живео са свим господски“.

Због ове мирољубивости своје, он је пуштао место себе у рату свуда брата свога по матери, Милоша, те је овај не само стекао глас у свој војсци, него је, најпосле, заузео војводско место, кад је Милан, 1810 године, послан у Букурешт, као народни посланик, главном заповеднику руске војске.

Пред крај године 1810, Милан се напрасно разболи у Букурешту, и наскоро умре. Тада се у Србији много говорило да је он отрован.¹ Покојни Јокић говори о том као о ствари са свим извесној, приписујући то злочинство Младену Миловановићу.

Причајући онај случај на скупштини о Малом Божићу 1811, када је Милош дошао необријан у седницу скупштинеку, и Младен га за то напао, Јокић вели овако: — „Младен отровао Милана у Букурешту, па хоће и Милоша да сатре,²“ и т. д.

Тело Миланово било је најпре укупано код митрополије у Букурешту, а после га је Кнез Милош пренео и саранио код цркве на своме добру у Херешту.

Милан је оставио после себе једнога сина, Ристу, коме је Милош на Забрежју, 1813, предао очину му сабљу, замоливши Јакова Ненадовића да и њега преведе преко, и сачува од опасности. Прота Ненадовић вели да је Јаков тог младића одвео у Русију.³

Међу тим је на цркви Јагодинској, која је грађена 1818, чинио пок. Вујић запис у ком се, поред осталих рођака Кнеза Милошевих, помиње и синовац му Христифор, син Миланов.⁴

Г. Јован Гавриловић причао ми је да је овога синовца свога Кнез Милош доцније послао био у Цариград, да учи турски језик, па је, спремак, тамо умро од куге.

Милутиновић у „Неколиким ијесмицама“, стр. 11, има ово :

¹ Вука, Милош Обреновић, стр. 20.

² „Казивање Петра Јокића, буљубаше Карађорђева“, у мене у рукопису.

³ Мемоари, стр. 213.

⁴ Вујића, Путешествие, стр. 91.

О П Л А Ч

УМРШЕГА ЛАНЦ

Христе Обреновића

Тко би не жално фебом пољубљени...?
 За ког смрт је чрез вјек била рана;
 Мирис љупчи залуду нам весна т' пружа,
 О Миланче!... брж' нам' чезне ружа.

Ова је књижица штампана 1826; ако је тада песма писана, онда излази да је Христа Обреновић умрло 1825 године.

Милош Теодоровић Обреновић I

КНЕЗ СРСКИ

Милош Обреновић би, по месту свога рођења, припадао ужичком округу, али га, за љубав презимена и онако доброга брата Милана, увршћујемо у Рудничане.

Милош се родно у селу *Средњој Добрињи*, у садашњем срезу пожешком, у округу ужичком, на Теодорову Суботу, 1780¹.

Мати његова, *Вишиња*, била је прво удата у Брусницу, за неког *Обрена*, с којим је родила *Милана* и *Јакова*. О Милану је већ била реч. Кад Обрен умре, она се преуда у село Добрињу, у ужичкој пахији, за Теодора² Михаиловића, и с њим роди: *Милоша*, 1780; *Јована*, 1787; и *Јеврема*, 1790.

Теодор — Теша — био је врло сиромашан човек, а кад је он умрло, његовим синовима није остајало друго него да иду у најам. И тако је Милош, још као шинарац, због те сиромаштине на кући, отпшао у службу.³

¹ Причао ми је г. Јован Гавриловић, да је покојни *Димитрије Давидовић* пронашао да је ово година Кнез Милошева рођења; а у запису на Јагодинској цркви каже се да је Кнезу Милошу било 35 година од рођења 1818, када је та црква грађена.

² Као што се види, Милошу је прав презиме *Теодоровић*, али је он, из захвалности према своме добротвору, полубрату Милану, задржао његово презиме.

³ За бављења Кнеза Милошева у Бечу, дође тамо неки Србин из Војводовине, и почне разбирати у кнежевих људи: је ли то истина да је Кнез Милош служио баш као прости слуга? Чује Кнез за то,

После више којекаквих газда, стане у најам код зета свога Саве, у Добрињи. Ту је служио дуже, али му ту додија зла нарав овога газде, те га остави, и оде у Брусницу, брату своме Милану, који је дотле већ почео био прилично трговати, и баш је тада био у ортаклуку с неким Ђорзуком, Турчином.

Устанак српски 1804 да Милошу прилику да се одликује у бојевима, те тако је за кратко време, у Миланову војводству, он био прави војвода; а кад Милана пошаљу у Букурешт, онда је он заузео његово место над рудничком, пожешком, и ужичком нахијом.¹

Но после Миланове смрти, због неких плетака, буде му на скупштини о Малом Божићу 1811 одузето све, осим Бруснице и 12 села околo.

Још како је побегао од зета Саве из Добриње, Милош се био настанио у Брусници, код брата Милана. Ту се и оженио 1805, и породица му је ту живела све до краја 1813 године.

Несретње 1813 године, кад оно „Вожд“ и готово све војводе оставише народ, па побегоше у Немачку, Милош оста у својој отаџбини, казавши на Забрежју Јакову Ненадовићу, који га је склањао да и он бежи преко Саве, ове значајне речи:

— *Кад моју стару мајку, жену и децу разгазе Турци, што је вајде да и ја сâм живим? Доста је браће изгинуло војујући са мном; право је да погинем и ја, кад другојачије*

на зовне тога човека, и онда пред њим и пред свима својим људима каже:

— Јес, ја, чиниш 'волико, служио сам, као прави слуга. Терао сам трговачке волове у Дубровник по 10 пара наднице. А опанци су били 10 пара. Служио сам дан те се обуо. Ето табо је било. А после, хвала Богу!“

¹ Причали су ми у Ужицу, да је Карађорђе, 1807 године, кад је ишао на Вишеград, у селу Равинма, пред кућом кнеза Михаила Радовића, под једним храстом (сладуном који стоји и сад), поставио Милоша за војводу, и дао му војводску диплому. Ово у неколико може да потврди и једно Карађорђево писмо које је он из Бруснице 21 Априла 1807 писао Јакову, Луци, и Чушићу, да одмах прелазе у Босну, „А ја, вели Вожд: — идем на Ужице, али на њега ни свраћати не ћу, него ћу правце на Вишеград, да Босну сву упалимо“. *Архив Срп. Уч. Друштва*, бр. 467.

нема живота. Не могу те то, Господару Јакове, никако послушати“.

Било је људи који су хтели и у ове речи да улију неки низак смисао. Ти људи, по нашем мишљењу, само греше душу. Милош се у овом тренутку јавља и као највернији син мајке Шумадије, и као најпатриотичнији међу ондашњим војводама.

Ваља само прочитати ма које причање о гњеву народа против оних који су га „завадили с Турцима, па га тада овако без заштите оставили мачу и пламену турском“, па да се одмах види: колико је у тај мах било дражи за Милоша, да се чему нада за своју амбицију. И *Протини Мемоари*¹, и *Причања Јокићева*, и *Милутиновић*,² с толиким другим сведоџбама, тврде да је онда стање Србије и Срба у њој било грозније него што се описати може.

Срећна у својим последицама одлука на Забрежју, биће један од најкрупнијих алемова у круни Милошевих дела.

Са Забрежја је Милош кроз Брусницу полетео к Ужицу, да би бар у овом граду могао одржати непогашени огањ народнога ослобођавања. Али, због оскудице у храни и џебани, мораде и њега напустити, па се предати црној судбини, која тада притиште сву Србију.

Жену и децу своју, на Св. Николу 1813, преселио је под планину Каблар, у кућу неког *Ђорђа Ђубичића*, а сам је мислио да се држи горе.

Турци заузму и руднички округ. У граду Руднику попађене су биле куће још 1804. Нико их није више ни градио тамо, него је Брусница постала била средина округу.

Ашпи-Бег дође са 150 Турака и 20 камила. Сам се смести у Милошевој кући у Брусници, а у оној где је била школа за Карађорђева времена, намести своје кампле. Од учионице поста њр! То је управо турски!

Није се имало куд ни камо. На пољу код таковске цркве, Милош се преда Али-Аги Серчесми кога је нови београдски везир, Хуршид, послао био да преда и руднички округ.

¹ Страна 212 и 213.

² *Србијанка*, књ. IV, стр. 46 и 59.

Серчесма узме Милошу само сабљу, а све му друго оружје остави, признавши га уједно за кнеза нахије рудничке.

Од Бурђева дне 1814, пресели Милош своју породицу из куће Љубичића, у Шаранима, у кућу *Марка Матковића*. Та кућа стоји и данас. После неколико месеца, нађу му још заклониције место у Црнући, у кући неког *Радована Маринковића*.

У овој је кући он оженио брата свога Јеврема, и писара Димитрија; из те се куће доцније, 1815, опремно, изнео војводски барјак, и рекао: „*Ево мене; ето вас; рат Турцима!*“

После Хаџипроданове буне, сишао је био у Београд, и ту се наводио као талац у рукама турским. Тад је имао несрећу да види на коцу главу јунака *Станоја Главаша*, којом се приликом и његовој прорицала таква пета судбина.

Из Београда је измакао у другој поли месеца Јануара 1815, а докле је већ било у велике углављено у Рудовцима да се опет устаје на Турке, и да се он позове за вођа устанку.

После неколико састанака, разговора, и припрема, Милош се, у Такову, под историјским од тога дана Грмом, сагласи, и пред црквом таковском, на Цвети, 11 Априла 1815, обзнани да пристаје на устанак, да се прима поглаварства и да, у име Бога, отвора нову борбу с Турцима за ослобођење Србије.

Утврдивши тако с народом устанак, Милош се истог дана врати кући у Црнућу¹. Ту се он обуче у своје војводско одело, наоружа се, и изађе са својим војводским барјаком у руци, па, предајући га у руке Сими Паштрмцу, рекне: „*Ево мене; ето вас; рат Турцима!*“²

Од тога доба, живот је Милошев и радња његова готово оно исто што и радња Србије од 1815—1839.

¹ „Одатле (од таковске цркве) сад отиде сваки за својим послом и налогом, и Милош у Црнућу дома, гди брата свога Јована, Симу Паштрмца и Вучића и друге ту бивше не нађе, но саму своју чељад и један коњски товар пунап талира, што му је газда Никкола Милићевић, из Луњевице, спремно и послао још пре неки дан.“
Милутиновића историја, стр. 128.

² *Милош Обреновић, Кнеза Михаила*, стр. 51.

Године 1818, сазове он скупиштину у манастир Враћевшницу, и каже да ће бити боље за народ да се он пресели у Крагујевац. И тако је те године оставио Црнућу и прешао на обале Лепенце.

Од 1 Јуна 1839, када је оставио Србију и отишао у Влашку, до 11 Децембра¹ 1858, када је, гласом народа, враћен на кнежевски престо, Милош је путовао по Јеврони, а највише је боравио у Бечу, и у Влашкој.

Ушавиц, као повраћени Кнез Српски, у своју престоницу — Београд — 25 Јануара 1859, он је владао до 14 Септембра 1860, а тога дана, у 8 сата у јутру, издахнуо је, у свом дворцу у Топчидеру, па је с великом свечаношћу сарањен у саборној београдској цркви испод јужних врата, у препрати.

Милош је био средњега стаса, јака састава, окрушан човек; лица округла, гласа јасна, громовна; говора брза, кратка. Памћење је имао за причу јако; није знао ни читати ни писати; али је својим писарима обично сам казивао како да му пишу писма.

Често је уз реч говорио: „Чиниш 'волико“, као оно Карађорђе: „Коекуде“.

Имао је врло велику наклоност према леном полу, иначе је живео врло умерено; ни у чем није миловао расипање. Напротив, врло је марио да стече, и тековину је своју суревљиво чувао.

Нарави је био бујне, али, наравно, повратљиве. Човек од рада, бирао је увек само најкраћи пут, макар тај и не био свакад најбољи. Реч, новце, па и саме људе сматрао је често као средства да дође до цели².

Ми у свом причању, већ доведе, допратисмо до вечне куће два највећа сина китне Шумадије, два најкориснија радника на пољу нове српске историје — допратисмо *Ђорђа* и *Милоша*.

Порасли и очврсли, један у осоју а други у присоју Рудника, они су слава не само својој уској постојбини него и свим земљама у којима се говори лепи језик српски.

¹ На земљу своје отаџбине, после 20 година живљења у туђини, ступио је у Радујевцу 11 Јануара 1859 пре но дне.

² *Обреновићи*, у Бечу, 1852, стр. 15.

Кад се рад њихов озбиљно и без страсти разгледа, онда је очевидно да они оба врше две поље једнога истога посла коме је сврха васкре српске државе.

Један — муњевитом брзином крете уславани народ српски, и циновском мишицом заљуља сву широку турску царевину.

Други — ширином свога ума и неуморном енергијом свати и, по могућности, подмири све основне захтеве једне државе у деветнаестом веку.

Први — гвозденом дисциплином и катонском смерношћу даваше, за десет година, отпор свој сили јаничарској и султанској.

Други — у ширини и бистрини свога ума нахођаше помоћ д надмудри све препредене дипломате и прослављене „Дубараџибаше“, које је Стамбол слао да би Србију на ново окувао.

Један — престрављује ванредном отвореношћу своје унутрашњости, коју никад није крио ни скрипти умео, али која се врло често изливала кроза цев његовога страховитог ништоља.

Други — спољашњом гинкошћу стишава силу онде где јој баш отпор спрема. Невољама својим и народним научен, он променљивом спољашношћу уме да скрије од свих опасних очију непромениту унутрашњу мисао — успети у жељама својим и народа свога.

Један — кубуром и тоном оглашаваше васкре српскога имена и државе.

Други — школом и књигом утврђиваше тај глас о српској прошлости и обавештаваше о правима будућности.

Један — изумљава простотом свога живљења и одсуством жудње за врховну власт своје потомству.

Други — и у утврђењу те власти тражи коју гарантiju више за стабилност и напредак своје отаџбине.

Ако би искључиви пристаоци првога хтели отимати за њега прво место показујући на ону масу јуначких дела, муњевитом брзином извршених од 1804 до 1813, пристаоци овога другог опет могли би поменути неколике десетине година рада муњевога, државничкога, организаторскога, рада, коме цену не може побитијати ни непријатељ српскога народа.

Ако дела првог и јесу богата врела из којих данас могу по-

тицати појетични задаси за крепост духу српскоме; радови другога су очевидни стварни добитци, помоћу којих Срби могу наставити свој велики преображај.

О, нама је много пристојније синовљим захвалним осећањем помњати имена *Ђорђа* и *Милоша*, него се истављати за суђају: ко је од њих двојице већи и заслужнији?

То право ми ћемо оставити ономе ко уради за свој народ више од њих обојице.

Али али удес не да Србину патријоту непомућено поносити се овом двојицом великих народних синова.

Међу та два горостаса запала је нека отровна семка, и.... српска је земља попрскана можда најлепшом крвљу какву је икад произвела.

Ви, моји мали пријатељи, рад којих највише ја и пишем ове врсте, кад год се сетите ових црних страна српске историје, уздахните над гробовима *Ђорђа* и *Мисаила*; олакшајте срце своје молитвом: да Бог њима обојици да у рају насеље; али потомцима њиховим, нарочито искључним поштоваоцима било *Ђорђа* било *Милоша*, кажите отворено: *да је малена свака међусобна заданица оној деци коју глас мајке њихове јутром и вечером позива на помоћ, на рад, на сваковрсно напредовање и тежење к добру и к честитости, на борбу против безбројних јада и невоља — ако икад мисле довршити дело које је Ђорђе онако славно започео и Милош онако срећно продужио.*

Таква осећања и таква радња јамачно ће бити најпријатнији кад њиховим великим душама, а више ће и користи донети њиховој драгој Србији и свему српскоме народу него сва прогоњења и трвења међу браћом.

Кнегиња Љубица

ЖЕНА КНЕЗА МИЛОША ОБРЕНОВИЋА

Рођена је у селу Срезојевцима,¹ у рудничком округу, од оца Радосава Вукомановића и матере Марије.

¹ Неки су бележили да је она из *Царевиха*, али то није село него се тако зове поток близу куће оца незинога.

Кнез Милош је сам причао како је Љубицу видео први пут, и како су му остале очи на њој.

Кад је још био у најму у Добрињи, па му нешто дотежала газдина неправда, он побегне из места свога рођења, и од газде свога, па потегне пут Бруснице, ка брату своме Милану, који се већ био добро обогатио, тргујући живим малом.

У том путу, дође на воду Дичину не далако од Срезојеваца, и ту застане две белџе, где беле платно: једно је, вели, била Радосављева жена Мара, а друго њена ћи, девојка *Љубица*. Како видеше мене, оне изађоше из воде, и спустише скуте, док се ја не удалим. Ја се изух, пређох воду, па седох на брег да се обужем: знам да су ме обе клеле, јер сам се можда цео сат обувао, само да више гледам девојку, на којој ми осташе очи.

Кад сам, после тога, већ био у служби у брата, а он је трговао с Турчином Ђорзуком, и мене је с овим слао да лучимо овнове, ја сам све склањао Ђорзуку да ударимо на Радосава из Срезојеваца, и да упитамо нема ли овнова?

— Нема, море Милоше, ту стоке ни у кога: све сам ја то одлучио, рекао би ми Ђорзука.

На то му ја кажем рашта тежим кући Радосављевој.

— Е, вала Милоше, рећи ће ми на то овај поштени Турчин: — ако си донста бегенисао цуру, ја ћу ти је испросити.

Него је била већа мука склонити брата ми Милана да ме ожени. — Што ће жена бескутњику? Бог с тобом, побратиме? рекао је он Ђорзуки, кад му је поменуо први пут.

Али овај навали, и Милан, најпосле, пристаје те испроси Љубицу, и ожени ме њоме“.

То је било године 1805.

Живећи најпре у Брусници, у кући свога девера, Љубица је радила сваки посао који раде жене на селу. Мени је казивао сам Кнез Михаило да је она некад, до сванућа, по дванаест проја умесила, испекла, па их после о себи, на обрамци, однела на њиву радницама.

После несрећне године 1813, отишла је са свекрвом и децом у манастир Никољу, Милошевом рођаку, игуману Танасију.

За тим се опет вратила у Брусницу. Али, после Хаџипроданове буне, Милошеви људи начине у Црнући, у Руднику, на брзу руку, нешто куће¹, и Љубица се, с децом, пресели у то склонило место, где је и боравила до потоњег срећног преласка у Крагујевац, године 1818.

Она је родила с Милошем више деце, а одржала је Петрију Савку, Милана и Михаила².

Гинула је за децом својом, за то је нарочито и живела с њима, и бринула се о њиховом васпитању.

Године 1839, пратила је сина Михаила у Цариград.

А године 1842 прешла је и она са сином у Земун испред побуњенога народа, и, 14 Маја 1843, у Новом Саду, више од туге и жалости с несреће која је њену породицу снашла, него од старости и болести, умрла је. Мили син њезин, Кнез Михаило, сахрањено је је свечано у Фрушкогорском манастиру Крушедолу.

Кнегиња Љубица била је средњег пораста, лепа, снажна, радна, врло разумна, добра, штедљива, побожна. Кад је хтела, умела је дивно показати ко је и шта је, али је умела и љубазношћу задобијати. Говорила је лепо, лако, кратко и убедљиво.

Мушко јунаштво показала је у више прилика за време ратовања, чему су докази случаји на Љубићу и у Никољи. А и начин како се осветила својој супарници Петрији, то потврђује најочитије³.

Ова јунак-жена, можда и праведно срдита на већу слободу свога мужа у држању брачних обавеза, нехотице је допринела да се толико потресе и за дуже време из Србије укљони породица Обреновића. Желећи видети ограничена Милоша у свом приватном животу, она је снажно помагала његовим политичким непријате-

¹ Милош Обреновић, од Кн. Михаила, стр. 50.

² Гаврило и Марија деца њихова, сарањена су у Враћевшници, а синчић Тодор укљонан је у Раковици.

³ Сумњајући да међу мужем њеним и том Петријом постоје неке незаконе везе, она узме ништољ и, рекавши: „Ништољ је Милошев, али рука Љубичина — омашке не може бити,“ убије је на место.

љима да га удаде из земље. То је она, спрота, доцније и сама признавала и горко на се јадиковала, али је било доцне за поправку. Кад је пак мислила да поправи ту погрешку, онда је помагала противницима сина свога, те је тако, желећи повратити у Србију „Старог Господара“, облакшала успех непријатељима Кнеза Михаила, 1842.

Јован Обреновић

Јован је млађи брат Кнеза Милоша, рођен у Добрињи 1787. Кад је букнуо рат за слободу отаџбине, он је помагао брату свом Милошу. Године 1816 слан је у Цариград, као депутат народни; године 1820, с 200 кметова, дошао је у Београд, те саслушао царски ферман, који је Марашли-Али-паша прочитао.

Године 1816 био је старешина нахије рудничке, а после је живео у Чачњу. Он је, у свим сукобима између Милоша и његових доглавника, свакад био на страни Милошевој.

Женио се двапут. Прва жена његова, Круна, која се одликовала особитом лепотом и добротом, била је ћи кнеза Танаска Михаиловића, из села Бершића.

Друга му је жена Ана, из куће Јоксића, из Врбаве.

Од многе деце његове, преживеле су га само кћери: Стана, рођ. 1842, и Ермина, рођена 1845.

Јован је умр'о 1850, у Новом Саду.

Јеврем Обреновић

Јеврем је најмлађи брат Кнеза Милоша, рођен у Добрињи, 1790. Од три брата, само је овај нешто ишао у школу, и научно читати и писати.

Кад се Кнез Милош, 1815, дигао на Турке, Јеврема Турци ухвате у Београду и баце у кулу Небојшу, где је тамновао пуних 6 месеца. Ту је и здравље своје за свагда пореметно.

Године 1816, већ је био старешина у Мачви и у Шапцу, а под његову власт долазиле су и нахије: ваљевска, сокољска и београдска.

Живо је и оштро радио да се утишају буне: Абдулина (1821) и Ђакова (1825).

Кад је Кнез Милош, 1835 године, ишао у Цариград, Јеврем је остао у Крагујевцу као кнежев намесник.

Он је пристајао уз оне старешине, који су тражили да се Милошева власт ограничи, и за то је морао 1837 и из отаџбине изаћи.

После одласка Кнеза Милоша из Србије, 1839, био је један од тројице намесника, а кад се Кнез Михаило вратио из Цариграда, добио је место председника у Савету.

Ожењен је био Томанијом, ћерју војводе Анте Богђевића, која је рођена у Јадру, у Јаребицама, 1800 године. С њом је родио пет ћери¹ и једнога сина, по имену Милоша.

Овај његов син, Милош, који се родио у Шапцу 13 Новембра 1829,² а оженио се Маријом, ћерју Молдавскога бојера Катарције, отац је нашег Кнеза *Милана М. Обреновића IV*.

Јеврем је, од све своје браће а и других земљака, најпре почео живети јевропски, и први је почео децу своју учити и васпитавати овако како се то чини у западном свету. Помагао је књижевнике и уметнике где је год могао и чим је могао. Умрло је у Влашкој, на свом добру Манасији, 8 Септ. 1856. А доцније су

¹ *Томанија* је родила близни: *Јелку и Симку*, па Јелку узме господар Јован, као стриц, још како се родила, и тамо то дете одрасте. Једном, кад су Јеврем и Томанија били у гостима у Јована, Јелка се све отимала да спава код стрине (Томаније). То умљаваше детета око праве своје мајке и оца надне свима у очи, и стрина му, г-ђа Круна, рекне: — Хајде, спавај у својој постељи. — Пустите ме, одговори Јелка: — слатка мајко, да спавам код стрине да је се намилујем: не знаш како је волим.

Круна бризне у плач и каже: — Моја ћеро! то ти и јесте рођена мајка. И више је не хтедне задржати, него је пошље с родитељима у Шабац.

Уверавају, да детету дотле није нико ничим био навестило да су му Томанија и Јеврем родитељи.

² А умрло је 8 Новембра 1861 у Београду, и закопан је и он у манастиру Раковици.

му кости пренете у Србију, и сада почивају у манастиру Раковици с десне стране како се уђе у цркву на западна врата.

Лазар Мутап'

Из села Прислонице, у рудничком округу.

Мутап је био први буљубаша код Милана Обреновића, године 1804. На Карановцу и Чачку он је већ био изашао на глас, 1805.

Одликовао се у бојевима на Сеници, на Пријеполу, на Лозници, и на Делиграду.

Године 1813 није никуд бегео из Србије. Дочекао је и нови устанак 1815, али није био срећан да види свршетак тога новог рата. Рањен је на Чачку, 1815, донет је у Прислоницу, а после у Горњу Трпчу, где је и умр'о, па су му доцније кости пренете у манастир Вујан, и закопане у цркви, где и сад почивају.

Његов војни барјак и сад је у том манастиру.²

Мутап је био човек црномањаст, црвен у лицу, крвавих очију, средњег пораста, врло добар јахач. На глави је носио чштакњу. Нарави је био врло напрасите, за то су га војници мрзили. —

Јован Курсула

Јован Курсула родно се у Цветкама³ 1768 године. Кад је рат букнуо 1804, и Курсула је био међу првима који су ударили на Чачак и на Карановац. Он је припадао Мутаповој војсци, али нити је имао какве команде, нити се омет покоравао свим одредбама војничког запта. Он је јахао увек добре коње, носио свакад поуздано оружје, и свуда је само делио јуначке мегдане, и тиће војску слободно, и име српско прослављао. Кажу да је сабљу носио затурену на раме. На мегдан је обично полазио пушећи чибук,

¹ Многи изговарају Мутâв, а *Јокић* неколико пута каже још *Мутавција*.

² *Панчевач* за 1872 стр. 62. Чланак г. *Јов. Мишковића. Милутиновић*, стр. 138, вели да је умр'о у Прислоници.

³ Тако каже г. *Ј. Мишковић*; а г. *Пејчиновић* вели да је он родом био из Д. Горијевнице.

који је истрéсао и остављао у чибучницу тек пред самим својим противником.

Године 1809 особито се прославио у боју на Црном Врху, кад је оно Гушанац хтео да продре у Грузу и у Јасеницу.¹

Године 1810, на Варварину, јунаштву и поузданости оба и руке Курсулине задивили су се не само Срби и Турци, који су га и дотле познавали, него и браћа Руси, који су се ту борили са Србима против Турака.

Године 1813 находио се на Делиграду. Баш онај дан, када ће самртних рана донасти, пише Курсула из великог шанца, на својој као трава зеленој бедевији, коју је звао „Стрина“, и оде у шанац војводи Новачићу и делији Парезану на разговор. На вратима од шанца ејаше бедевију и да је сејизу да је вада. Док се он разговарао, ударе Турци на Новачићев шанац. Сејиз се препадне и некуд без трага утече с бедевијом. Турци оптеку са свију страна. Курсула, знајући да је „Стрину“ оставио на вратима, похита да се састави с крилима својим, али, тек што пише из шанца, види да му бедевије нема, а Турци пут већ пресекали. Он потрчи к великоме шанцу, бијући се, и тако крчећи себи пут.

До великог шанца добио је којекаквих 17 рана. Један га је Турчин био ударно коњем, које се заломило у рани, и он је онај заломак однео чак кући.

Путем од Делиграда до Цветака, невештином у неговању, ране му се позледе, те је још мање наде било да ће оздравити.

Баш пред што ће умрети, запитају га да ли за чим жали?

Курсула поћути, прибере се мислима, па рекне:

— Вала сам се добрих коња најахао; оружја се красна на-
носио; турских се глава насекао; ничега већ жељан нисам; али
ми је само жао моје старе мајке, и жалим што ми се не деси
„Стрина“, да се пасјака сит насечем.“

И... с тим речма, издахне... То је било 16 Августа 1813.
Он је укопан код Цветачке цркве. На гробу му стоји плоча с
овим записом:

¹ *Србијанка III*, стр. 52—56.

„Овде почива Јованъ Курсула войвода кои е храбри войникъ био поживе 45 година. Допешенъ ранѣнъ изъ Делиграда, престави се 16. Августа 1813.“

Курсула је био смеђе косе, бео у лицу, пуних образа, приљосав, широких плећа, а тврд на ушима.

Курсула је из реда оних јунака који су дика роду својем. Ватрено заузет за ослобођење своје отаџбине, он се не само није плашио никакве непријатељске силе, него није главе окретао ни на сласти господства и власти међу својима. Њему се хтело да отаџбину види чисту од насилника, па нека се у њој слави влашћу и господством који год хоће од његове браће.

Слава имену његовом до века!

Миљко Радоњић

Миљко је био родом из рудничког округа а из кога управо села, нисам могао дознати. .

Као дете, прешао је био у Немачку (по свој прилици за Бочине крајине), и тамо свршио школе. Кад је Србија устала на Турке, вратио се у своју отаџбину, и ми га видимо најпре као професора у оној великој школи у Београду, после Југовића. Сима га назива: „Сродољупцем и мајчиним млеком“.¹

С те катедре узет је у савет, и добио је управу „иностранних послова“.

Оволико знамо о овом честитом Рудничанину.

Много би нас обрадовао, ко би нам штогод више јавио о његовом даљем животу и раду.

Арсеније Лома

ВОЈВОДА КАЧЕРСКИ

Лома је био из Драгоља, у округу рудничком. Он је био велики усталац за народну ствар; уважен свуда, јунак у боју, мудар на договору. Стаса је био висока, крупан, цун, дугих а ретких бркова, смеђ, носио је плетеницу, и доламу.

¹ Србијанка, III, 103.

Још за Карађорђа, он је био старешина Качерцима, и, допао је био у бојевима грдних рана; али га је судбина штедила да погине на превари онда, кад је задао био тврду веру, и хтео је одржати до краја.

Кад је Карарорђе већ био оставио Србију 1813, Лома се с Качерцима находио у Делиграду и ту бранио „границу“.

Доцније је дошао кући, смирио се, и покорио Турцима.

Ми смо њега видели у Рудовцима, виђали смо га свуда, где се год што зборило или творило за ослобођење народа.

Године 1815, одмах по договору у Такову, Лома онедне са својим људма град Рудник, и позове Турбе на предају, обричући им миран пролазак кад им је год воља да иду. У Руднику је тада заповедао неки Токатлић, који најпосле пристане на понуду, изађе с хлебом и сољу пред Лому, и ту даду један другом веру, да не буде преваре. Токатлић се донета крене са својим сестрићем и још 70 Турака из града, а Лома их са својима причека да их испрати донекле ка Ужлицу. Кад тако дођу до места где је сада рудничка школа а ту иза једне ливе засео неки Мартиновић из Босуте, с још једним другом, па повиче:

— Токатлићу! остави ми ништоље, или главе одавде не ћеш изнети!¹

— Ајд' оталец, каурине, одговори Токатлић: — ето ти Ломе па се кусурај с њим; ја ништоља не дам“.

На то Мартиновић онали пушку а Токатлић се стровали с коња. Мартиновић притрчи да му узме иза појаса ништоље, али Турчин, још врућ, окреше и Мартиновића грдно рани. Онај други Србин опет дотуче Токатлића.

Тај случај помете и Србе и Турке; и једни се и други ухвате за оружје. У невољи викне један од Турака Србину Каратошићу из Коњара, у Јасеници: „Каратоша! јуначки сице, не дај!“ .. Лома је трчао на све стране докле их није све умирио.... Крену се и пођу даље; по што Токатлића ту укошају сестрић његов узјаше сада његова хата.

¹ Пре тога, Токатлић је био отео Мартиновићу неке ништоље, и сад их је имао за појасом.

Ишли су старим путем на Брекињу, куда се пре ишло у варош Брусницу. Кад су били на садашњој *Делалића Прлини*, Лома беше измакао напред с Токатлићевим сестрићем, јер су оба били на добрим коњма. Почела је била падати киша, и Лома је био натугао на главу кукуљачу од гуња. Киван због смрти свога ујака, Турчин је био наурио да се некали на Ломи. За то извуче јатаган, да Лому удари по врату, али се с ножем извуку и корице. Осетивши неко шушкање иза себе, Лома се окрене, а Туре се брже довије и рекне:

— Лома! ти, видим, ниси био рад овоме што сада би; него на ти за спомен овај мој нож“!

— Ја га примам, рече Лома: — подај га моме барјактару. Барјактар, Илија Дембуба из Босуте, прими јатаган, и продужи се путовање. Киша је осула још јаче; Лома још боље набије кукуљачу на главу. Турчин увреба згодан тренутак, истргне пштољ, и скреше Ломи у потиљак, на ободу коња и одлети пут Бруснице. Лома падне с коња и још се више убије; јер је у њему било на кантар 110 ова.

Кад то виде Срби, они шчепају оружје и поубијају готово све остале Турке. Само што умакне Токатлића сестрић, и стигне у Ужице још тога истога дана!

Лома је, после неколико дана, умрo у кући капетана Марка Раклића, на брду *Блатима*. Ту је и укопан у Раклића ливади, близу куће у којој је умрo. Лома је погођен у главу, иза десног ува, кост није била повређена, само је је олово јако очешало и отишло. На његову гробу стоји велика плоча без икаква натписа.

О смрти Ломиној прича *Милутиновић* у својој *Историји Србије* (стр. 130 — 134) нешто другојачије, али се мени видело веројетније да се држим овога казивања г. *Ј. Мишковића*, нарочито за то што сам и сам махом слушао да се овако прича свуд по селима око Рудника.

Милић Дринчић

ВОЈВОДА РУДНИЧКИ

Милић Дринчић, из Теочина, био је још под Милавом Обреновићем буљубаша над подгорском кнежином. Он се одликовао у многим бојевима, особито на Чачку и на Ужицу.

После Цвети, 1815, постао је војвода руднички, и борио се јуначки у свим сусретима с Турцима од *Љубића* до *Дубла*.

Погинуо је у битци на Дубљу, 1815. Говори се да су га убили наши нехотице. Он је, веле, био засео шанцу на уласку, на који би год Турчин побегао, он би га посегао, и тако је лешинама затворио био излазак од шанца. Али га баш ту обори таве из српске пушке.

Друга прича говори овако за смрт Дринчићеву: Кад се баш јуришало на шанац, Дринчић је ишао напред. Кад су се приближили турском шанцу, један Турчин потегне и погоди Милића у прсп. Милић осети да се не може држати на коњу, па сиђе и сведе коња на страну, и наслони се на њега, као да му потеже колан. А војницима рекне:

— Хајдете ви, браћо; ето мене, док нешто наместим на коњу. Војска прође; њега савлада немоћ, и тек кад су се вратили, нају га бледа — мртва у трави. Јунак је крпо смрт своју да не би своје војнике заглашио.

Дринчић је, кажу, био сув, глав, дугих образа, повисок, широк у плећима, средњих бркова, а доста алкав у оделу.

Његов војводски барјак кажу да се и сад налази негде у његових рођака.

Рака Љевајац

Рака се родио у Д. Горијевици, у округу рудничком, 1777 године, а старина му је била из села Љеваје по коме је и прозван Љевајац.

Још до устанка 1804 Љевајац је морао бити човек одабран, по што и њега видимо на оном састанку у Земуну, 28 Априла 1804, где је покушавано измирење између Срба и Турака.

После Мутапове смрти, Љевајац је постао војвода руднички. Личним јунаштвом могао се скоро мерити с Јованом Куреулум.

Верује се да је Рака Љевајац посекао сина Скопљак-пашина после победе на Љубићу, кад су Турци из Чачка почели да измичу преко Јелице.

Љевајац је умро 17 Октобра 1833, и укопан је с десне стране цркве у Мојснју.

Био је средњег боја, бео у лицу, а црне косе и бркова, кад је говорио увек се смешио.

Антоније Ристић

НАЗВАНИ ПЈАКО, ПО ЗЛНКОВЦУ ТУРЧИНУ ПЈАКУ

Антоније је рођен у Каменици рудничкој. Најпре је био момак у Карађорђа и свирач његов. Доцније је узео његову ћер, и постао војвода руднички, на карановачки, и, најпосле, 1812, *главнокомандујушти* од Моравице до Топољака.¹

Чим се он препоручио те је тако био добре среће? На то Милутиновић овако одговара:

„Лице био, као Нарцис видом
И бесједом, и дивотним растом . . .
А да с' Бог д'о у три претворно
Када вњешност женске очи дражи,
Те пристају с тигри вјековати.“

Не зна се ни за једно дело јуначко или иначе родољубиво које би овај човек био учинио. Што се год прича о њему само је срам, покор, и несрећа. Нека се прочита о њему песма Милутиновића под именом: *То горе*, у књ. III. *Србијанке*, стр. 107—122.

Што сам год слушао да се прича о Пјаки, све се подудара са садржином оне Симине песме.

Пред пронаст, године 1813, појавиле су се биле многе врачаре, које су казивале да ће Карађорђе оставити земљу, и да ће Србија пострадали. Чуло се да и у селу Невадама има нека така пророчица. Антоније Пјака, као старешина, дошавши у Неваде, упита Петра Грковића, кмета:

— Има ли у твом селу така и така врачара?

¹ *Карађорђево протокол*, бр. 1580 и 1600.

— Не знам, одговори Петар, хотећи заклонити јадну жену да не погине.

— Или је казуј, викне Пљака, или ћу ти главу одсећи! — на повади сабљу.

Петар га стане молити да не чини таке спеле на правди Бога.

— А ти ми позлати сабљу, рекне војвода, и пружи му је пљоштимице.

Петар стане ређати по сабљи рупше, док их је имао, а после настави сребром те тако очува живот и себи и јадној баби.

А сину другог једног врачара Пљака пребије десну руку и леву ногу, па га тако обеси коњу о ункаш, и, тек после, заповеди, да га убију. Пошто је отац, врачар, видео све шта је било с његовим сином, бесни војвода нареди те се и он погуби.

Јован Лазић

ИЗ СЕЛА СВРАЧКОВАЦА

И за првог и за другог устанка одликовао се као војник, нарочито на Дубљу и на Љубићу. Био је после кнез народни над 12 села (око Рудника), у којима је он био готово свака власт, по акту који му је дат од народнога суда и Кнеза Милоша 6 Јануара 1825. године № 24.

Упокојио се 1831, у својој 68 години, и укунан је у сврачковачком гробљу.

Нека је рај души и јунака *Радоја Вране*, из Мојсиња, који је у боју на Варварину погубио једног силног Драпина — мегданцију.

Хвала и сечивици!

Рођени и живећи у камену, Рудничани су природно морали доћи на мисао, како да га савлађују, и на своју корист окрећу. С тога су га и секли: на воденично камење, на плоче и белеге, а и на зидање.

Зна се и сад у селу Мојсињу за неког *Ђорђа Кукола*, који је више времена живео у Цариграду, и тамо се усавршио у зидарском занату. Вративши се у отаџбину, извршио је многе грађевине за времена Карађорђева.

В. МЕСТА ЧИМ БИЛО ЗНАТНА

Царева вода, извор у селу Трудељу, на левој страни реке Качера. Прича се да је ту ноћио цар Душан с војском кад је оно ишао против Маџара, које је, после, као што вели прича, разбио и ојадио на *Белој Стени*.

Крива Ријека, *Буревачко Гробље*, *Деспотовица*, *Јелен-Камен* или *Јеринин гроб* — сва ова имена везана су за неке личности из старе српске историје, за то ћемо овде у једно испричати све што се зна за које од њих.

Поток *Крива Ријека* извире испод брда Малог Штурца. Више села Мајдана ова се *Крива Ријека* састаје с красојевачким потоком, који долази испод Великог Штурца. Одавде се ово зове *Мајданска река* докле се не састави с *Рудничком Реком* која долази од Рудничкишта, још западније од красојевачке реке. Кад се ове две воде састану у *Хаџину пољу*, испод села Мајдана, онда добијају име *Деспотовица* која тече покрај вароши Горњег Мплановца и утиче у *Чемерницу*.

Али *Крива Ријека* зове се не само поток, који мало час поменусмо, него и место око те реке. Ту је и заселак *Буревци*, на $\frac{1}{2}$ сата к истоку од мајданске школе и цркве. Малко више тога, *Буревачко* је *Гробље*. Ту има стара црквина а малко даље и стари град, и још остатака од некаквих зиданих зграда. Све се то зове *Крива ријека*. И место је веома лепо положајем и околином. Народ прича, да је ту укопан *Деспот Бурађ Смедеревачи*¹. Још се додаје да је његов гробни белег с неким особитим знацима, и да би се под њим нашла богата остава (блага свакојакога), само да се зна баш местимце које је његов гроб.

*Јелен-Камен*² или *Јеринин Гроб*. Између реке *Рудничке* и реке *Мајданске*, 16 хвата на десно од пута кад се путује

¹ Место где је укопан Деспот Бурађе Брацковић пишу маџарски историци овако: Szivariécsza.

² 21 Фебруара 1804, овде су Срби најбоље дочекали и разбили Турке Рудничане који су бежали к Ужичу. Међу осталима, ту су мртви пали Алип Хаџић, ужички дахија, и Њакић, караповачки дахија: (*Гласник* IV, стр. 140)

горе на Рудник, у лепој равни, прича се да је Јерина имала чардак за своје одмарање. Ту, веле, њу је отровао у салати њен син Лазар. И она је ту укопана. На гробу њеном био је камен, 1 хват висок и 4 стопе широк, без записа. Он се звао *Јелен-Камен* а само место на ком је он стојао — *Јеринин Гроб*. Некаки људи, тражећи оставу под њим, ископају га и оборе. Иза тога, Цигани тај камен разлупају на тоциље, и тако сад од њега једва да има један комад у потоку, али се и сад познаје рупа где је он био.

Од места пак, која су у новије време заслужила да се сачувају од заборава, ваља нам захвално поменути:

Таковску Цркву и *Таковски Грм*. На два сата од Гор. Милановца, идући на запад, село је *Таково*. У том је селу малена од брвана шиндром покривена црква пред којом је на Цвети, 11 Априла¹ 1815, објављена јуначка одлука: *Рат Турцима!* Малко на запад од цркве, шири се и данас онај историјски Грм², под којим су оцеви наши последњи пут утврдили завет који су пред црквом објавили, и, на Љубићу, крвљу запечатали.

Ја сам се, године 1865, свратио к тој цркви, и написао сам у ондашњем листу „*Вила*“ једно писмо које бих и сада потписао³.

¹ *Лазар Поповић* („Писар Лаза“) у животопису *Павла Поповића* за један случај вели да је био „у очи Лазареве Суботе, 9 Априла 1815.“ Према томе излази, да су Цвети 1815, биле 11 Априла.

² Овај грм и земљу око њега откупио је пок. Кнез Михаило и заградио из поштовања према оном народном плебисциту од 1815.

³ Ево тога писма:

„Код таковске цркве, 7 Маја, 1865.

„Ако је ваш лист права *Вила* која никад не оставља без помоћи оног ко заклања слабијега од силе јачега, онда ће она спустити за који тренутак лака своја крила да чује што о маленом сеоцу Такову, и о таковској црквици, матери српских цркава, које данас синокојно и весело славе велико име Бога љубави, Бога правде и правде. Нити хоћу, нити могу много јој говорити. Немоћна је људска реч да каже што тек срце уме да осећа.

Службени пут водио ме је поред Такова, и ја помислих да бих занемарио једну од најсветијих дужности, и својој души одрекао

Љубић. После Таковског Грма и Цркве, најпрече нам је поменути славно брдо *Љубић*, на левој обали Мораве, према

највећу насладу ако не бих походно прослављену таковску цркву, где оно, пре педесет година, народ српски, у тренутку највеће невоље своје, величанствено-смерним својим илебицитом, предаде у руке верноме војводи бригу и славу народнога вођа и поглавара, а таковска црква, на тај искрени глас народне воље одјекну: *ослаи! благословенъ гладыи къ нима господие!*

Овим осећањем вођен, дођох ево тој историјској богомољи: видех је; молих се у њој Богу, и целивах освећене талие њезине.

Мала црквица ова у красном је једном присојном пољу, које се зове *Селиште*. Свуд у ња околостану су њиве и ливаде усред којих, међу речицама *Лесковицом* и *Дичином*, виђи се поносито онај грм, под закрњем кога учињен би 1815 године претходни договор о делу које је за тим одмах благословила таковска црква.

Цркву ову начинио је, како причају, одмах после Кочине крајине, неки побожни Србин, Марко Булбул, и стриц му Радивоје. Њезин је темељ од камена, а платна су од брвана, врло лепо срезана; покривена је шпндром, која није мењана никако, још од како је црква начињена. Мало templo јој је доста лепо, а осањанска врата врло су красно ишарана. Начинивши цркву, они се побрину и за свештеника и нађу га да народ у својој вери не би ослабео. Свештеник овај главом је онај прота *Јанко* који је дочекао те 1815 год. крстом благословио војводу Милоша и његову ратну дружину на свештени рат за слободу отаџбине.

На ову цркву ударио је из Ужица, 1804 године, Алпа-ага, кад је ишао Сали-аги — „рудничкоме бику“ — у помоћ. Бесни Турчин хтео је да преноћи у самој цркви. Улазећи у њу с пушком у руци, он нешто погледа у двори и, не зна се за што, поплаши се, на оклине пушку те три спидрије сабије у подножје иконостаса. Ова три куршума стоје и данас, и казују сваком: шта би од *турске силе*, а како се подиже *српска правда*. Празноверни Турчин и од тог се препадне, те му постељу изнесу из цркве и преноћи на пољу. Одатле је отишао рудничком сатрапу (коме су женске хаљине, као што се прича, помогле да утече), али се ни тако дому своме није вратио.

Код те исте цркве, како причају овдашњи стари људи, нарочито чича Васа Петровић из Такова, код ког сам ја ноћно, предстао је војвода Милош Турцима, после несрећне пропасти од године 1813, и тако колпко толико обуставно гњев Турака против једног

Чачку, где је године 1815, месеца Маја¹, било крвавих бојева између Срба и Турака, и где су Срби не само убили Тајанашу, вођа турске

овог народа. На тој истој цркви дошао је он и на Цвети 1815 године да започне своје бесамртно дело на оном истом месту, где је био положио оружје.

Нека страховита језа подилази човеку под кожу, кад бистри и разборити чича Васа стане својим чистим језиком цртати сабор код те цркве — о Цветима 1815 године.

„Био сам, вели, липарад, и у послове се писам мешао никакве. Одвели су ме на Цвети цркви да се причестим. Сабор је био велики. Службу је одслужио пок. поп Павле из Такова. После причешћа, видео сам господара Милоша шатор, у коме је био он и госпођа Љубица; био је ту и госп. Јован и госпођа Крупа; Никола Луњевица, Лазар Мутап; Милић Дринчић; неки Дамјан Крпа, и многи други које писам познавао, сви са породицама, ваљада да се не би осетили Турци. Одавде до града Рудника нема више од 3—4 сата. Тамо су седели Турци, и отуда су послали били једног свог заптију да гледа да на сабору не буде кавге. Овај заптија био је Србин из Мајдана, који више није ни ишао у Рудник него пристао с браћом.

„Кад се служба сврши, сав свет изиђе у порту и све живо упре очи у Милоша. Са свију страна људи су говорили: „Ако се он не прими, ништа не ће бити; само ћемо се завадити те ће нас Турци са свим затрти“. Милош отклања од себе ту одговорност а пристаје први у воду, у ватру са својом браћом. Но кад писка света одоли, онда он стаде на један камен пред црквом. Јуначко лице његово посу танка румец, а у очима се заблиста пламен самопрегорења; није много говорио. Казивао им је истина колико је то тежак посао, и како се боји да не малакшу у том свом одушевљењу. А кад сви у један глас вићну: „Све то знамо: али смо на све готови; зар не видиш да се и овако гине?“ онда он изусти ово: „Ево мене, ето вас, на рат Турцима! С нама је Бог и његова правда?“

А ово су имена оних који су били на тој јуначкој скупитини и завери: Кнез Милош; Господар Јован; Лазар Мутап из Прислоннице; Никола Луњевица из Луњевице; Милић Дринчић; Тодор Беља, и Добрица Весковић из Теочина; Перица Н. Буљубаша из Мрковаца; Дамјан Матовић-Крпа из Лочеваца; Марко

¹ По речма г. *Ј. Митковића*, тај је бој био 25 Априла 1815 („Школа“ 1873, стр. 443—460). На једној књизи пак у манастиру Тројници има

војске и одржали победу, него су тим ударом потпуно обезбедили озбиљност устанку, и ујемчили потоње победе над непријатељем.

Брдо је то лепо описао у „Школи“ 1873 бр. 28 до 31 г. *Јован Мишковић*.

Калишопље, на $\frac{1}{2}$ сата испод манастира Враћевшнице. На том месту била је о Великој Госпођи (15 Авг.) 1812 она народна скупштина¹ где је био и гроф *Ивелић*, као посланик цара руског. Он је донео и ту објавио чланак букурешког уговора који се тичао Србије; том приликом раздати су и многи ордени српским војводама. Све се то вршило веома свечано и с грмљавом топова.

и Никола браћа Ракићи из Рудника; Милован Ломић из Драгоља, али не војвода Ломо; Васиљ Милојевић; Милић Брајовић и Лазар Васиљевић из Брезне; Радован Ђижовић из Леушића; Тодор Јерemiћ и Благоје Н. из Прањана; Иван Шалавардић из Грабовице, али не Иван Шалавардић трговац, већ његов стриц што је доцније био капетан; Петар Грк из Невада; Јован Лазић из Сврачковаца; Танаско Михаиловић и Васо Поповић из Бершића; Прета Јанко Витомировић; Радојица Пауновић и Милован Топаловић из Такова; Јован Поњавић из Бруснице; Никола терзија из Синошевића; Милосав Коручић из Рујчића; Радован Бајић из Брајића; Марко Радосављевић из Клатичева; Сима Баралија из Шарана; Асентије и Вићентије Чалуковићи из Леваје; Павле Штуле и Петар Штуле из Озрема; Марко Драшкић из Полома; Мали Радојић из Мојсина; Петар Мали из Станчића; Илија Прељинац из Прељине; Јова Томић из Метинца, окр. крагујевачког; Радован Никавица, из окр. ужичког, и Петар Томашевић из Лочеваца.

овај запис: „— — — знатн се кадъ се робљъ пороби у Овчару, колико се пороби толико се двоном натера у Мораву према манастиру Преображењу одъ насилія Турецког Тяп-пани и Юшеру Чачку (тако) својом главом заплати, и што се робља нађе живо све се поврати отъ турецкаго насилія; ту користь учини Милош Обреновић са сиротинњом месеца Маја 4-денъ 1815 (*Вујић* Путешествие, стр. 169). Даље има један пасош, који је дао Кнез Милош у логору на Љубићу, 25 Маја 1815, неком Живку Стојаповићу, из Живковаца, да иде у Качер за кохору. А чим је он из логора отишао, Турци су, кажу, побегли. *Вујићу* пак казали су у Чачку 25 Септембра 1826, да је тај бој био 13 Јуна 1815. Које је истина?

¹ Вреди прочитати Карађорђево писмо којим се самива ова скупштина. *Голубица* V, стр. 210 и 211.

Овде је одлучено, да се опет пошаљу депутати Порти, да преговарају о условима мира, и послани су: Ражански кнез *Милић*, *Јован Протић*, и *Стефан Јевтић*, секретар.¹

Г. ВАРОШИ, СЕЛА, КУТЕ

У рудничком је округу 1 варош, 114 села, 5 заселака, 45 општина, и 9193 главе пореске (1872).

Рудник је био главно место овога округа за турске владе. Ми смо видели још на освајању Рудника, 1804, Милана Обреновића из Бруснице да ради заједнички с Карађорђем и другим војима устаничким. Он је ту самим делом постао старешина рудничке нахије. Чим су Турци истерани из Рудника, одмах је тај град опустео, јер се нико није хтео ни насељавати у ону хладну врлет.

Брусница пак, у којој је била Миланова кућа, постала је главно место рудничком округу. Године 1813, кад су Турци опет заузели и овај округ, онда се и муселми смести у Брусници.

Кад је бунуо устанак 1815, у Руднику је истина било Турака али је Брусница била средина за управу нахије. Она је то остала и после по ослобођењу кроз дуже време.

Али како је то место у великој тескоби, то се пред јесен 1856 оснује нова окружна варош на десној страни реке Деспотовице, на југозапад од брда Рудника, а на север од Чачка, 3 сата даљине, у нољу које је држава купила од појединаца. Варош ова прозове се по реци, која туда тече,

Деспотовица, и у њу се преселе све окружне власти, и почну се насељавати занације и трговци.

Године 1859, 3 Априла², Кнез Милош надене Деспотовици име *Милановац* за спомен брата свога покојнога Милана Обреновића. А како доле на Дунаву већ има једна варош с тим именом, то се ова прозове *Горњи Милановац*, а она на Дунаву *Доњи Милановац*.

¹ *Гласник* IV, 153 и 154.

² *Зборник* XII, стр. 36.

У Горњем Милановцу подигао је Кнез Милош лепу цркву од тесаног камена.

Ту су сад све окружне власти; столица среза црногорског; пошта; телеграф; команда рудничке бригаде; основна школа мушка са 2 учитеља и 79 ученика, и женска с 1 наставницом и 32 ученице.

У Милановцу је 1872 било само 227 пореских глава. Место је то, дакле, малено, и не одликује се никаквом живљом трговинском нити другом каквом развијенијом радњом.

Села су у овом округу мала бројем кућа; највећа су ова: Прањани са 267, и Мрчајевци са 223 главе пореске, а има их и са 9 глава. Ово је списак свију рудничких села поименце:

Редни број	Имена села	Број пореских глава	Приближна даљина од окружног места	Редни број	Имена села	Број пореских глава	Приближна даљина од окружног места
<p>Варош Г. Милановац □ 1856 227</p>							
<p><i>I Срез качерски</i></p>							
1	Јарменовци □ 1865	59	4	20	Бољковци □ 1851	90	3
2	Војбовци	55	4	21	Гукоши	49	1
3	<i>Манојлови</i>	22	4	22	Дѣш	34	5
4	Гуришеви	46	4	23	Бранчићи	61	5
5	<i>Рудник</i> □ 1864	118	3	24	Ивановци	65	5
6	Рељици	48	3	25	Липље	45	6
7	Заграђе □ 1873	100	3	26	Моравци	82	6
8	Крива Ријека	41	3	27	Смрдљиковац □ 1871	127	7
9	Накучани	29	2	28	Живковци	60	6
10	Давидовица	33	3	29	<i>Онег</i>	28	7
11	Церова	35	3	30	<i>Дрењина</i>	9	5 ^{1/2}
12	Мутањ	28	2	31	Козељ	55	5
13	Шилонај	39	2	32	<i>Доброшевци</i>	11	5
14	Угриновци	87	4	33	Шутци □ 1862	83	6
15	<i>Бождаревац</i>	33	3 ^{1/2}	34	Пољанице	66	6
16	Лалинци	31	4	35	Калањевци	106	6
17	<i>Бањани</i>	18	4 ^{1/2}	36	Трудељ	108	5
18	Штавица	42	3 ^{1/2}	37	Босуа	91	5
19	Ручићи	46	3	38	Драгољ	75	5
Свега						2155	—

Редни број	Имена села	Број порес- ких глава	Приближна даљина од околног места	Редни број	Имена села	Број порес- ких глава	Приближна даљина од околног места
<i>II Срез моравски</i>							
1	Приклопица	160	3 ¹ / ₂	20	Станчићи	35	4
2	Пријељина □ 1869	149	3	21	Балуга	27	4
3	Брђани	130	2	22	Бечањ	131	5
4	Соколићи	34	2 ¹ / ₄	23	Бресница □ 1847	204	5 ¹ / ₄
5	Милићевци	108	3	24	Остра	160	4
6	Ракова	83	3	25	Мојење □ 1857	116	4 ¹ / ₂
7	Вранићи	41	3	26	Вујетинци	52	4
8	Миљковци □ 1855	156	4	27	Мрчајевци □ 1875	223	4 ³ / ₄
9	Горња Горијевница	161	3 ³ / ₄	28	Доња Горијевница	127	4
10	Пријевор	121	5	29	Тавник	143	5 ¹ / ₂
11	Видова	30	5 ¹ / ₄	30	Катрга	106	5 ¹ / ₂
12	Трбушани	65	4 ¹ / ₂	31	Лађевци	147	6
13	Врчани	55	7 ¹ / ₂	32	Цвјетке □ 1846	127	6 ¹ / ₂
14	Рошци	106	6	33	Милочај	115	7
15	Јанчићи	54	7 ¹ / ₂	34	Обрва	76	7 ¹ / ₂
16	Љубић	104	3 ¹ / ₂	35	Сирча	100	8
17	Коњевићи	68	3 ¹ / ₄	36	Опланићи	62	7 ³ / ₄
18	Горња Треча	62	3	37	Поповиће	37	7 ¹ / ₄
19	Доња Треча	115	3 ¹ / ₂	38	Трговиште	35	7 ¹ / ₂
Свега						3835	—

III Срез црногорски

1	Кнежевац	44	3 ¹ / ₂	18	Семедраж	37	1
2	Каменица	97	3	19	Брусница	127	1 ¹ / ₂
3	Пръавор □ 1864 ¹	20	2	20	Калиманићи	49	1
4	Липовац	56	2 ¹ / ₂	21	Клатичево	53	3 ³ / ₄
5	Горња Црнућа	46	2 ¹ / ₂	22	Шарани	50	1 ¹ / ₂
6	Доња Црнућа	58	2	23	Дренова	70	2
7	Горња Врбава	41	1 ¹ / ₂	24	Лочевци	20	1 ¹ / ₂
8	Доња Врбава	98	1 ¹ / ₂	25	Бершићи	79	2
9	Бијело Поље	53	1 ³ / ₄	26	Таково	67	1
10	Неваде	62	3 ³ / ₄	27	Сипошевићи	30	2
11	Сврачковци	58	1	28	Љеваја	21	2 ¹ / ₂
12	Мајдан □ 1850	137	1	29	Врчани	67	2 ¹ / ₂
13	Јабланица	55	1	30	Горњи Бранетићи	105	3
14	Луњевица	75	3 ³ / ₄	31	Доњи Бранетићи	40	2 ¹ / ₂
15	Грабовица	106	1 ¹ / ₂	32	Озрем	86	2 ¹ / ₂
16	Љутовница □ 1863	46	1	33	Срезојевци	54	3
17	Велерјеч	88	1 ¹ / ₂	34	Леушићи	44	4

¹ Школа је код манастира Враћевшнице.

Редни број	Имена села	Број порес- ких глава	Приближна даљина од околног места	Редни број	Имена села	Број порес- ких глава	Приближна даљина од околног места
35	Брезна □ 1842	59	3	40	Коштуница	128	4 ^{1/2}
36	Лозањ	77	3 ^{1/2}	41	Теочин	120	4
37	Полом	46	4 ^{1/2}	42	Прањани □ 1858	267	4 ^{1/2}
38	Бањани □ 1866	41	4	43	Ба̂	82	6.
39	Брајини	18	4 ^{1/2}		Свега	2976	—

Примедба 1. У *Даници* за 1827 (стр. 65 и 66) има списак свију рудничких села од 1822 године. Свега их је ту 111, али међу њима се налазе и: *Црна Бара*, *Сузи Бријег*, *Папратна*, и *Берисава*, којих сада нема под тим именима, а нема их ни у *Речнику Гавриловићевом*. Нова су села сва записана курзивом у овом списку. И овде помињемо да су имена многих села погрешно записана у *Вука*.

Села: *Војковци*, *Враћевинички Црњавор*, *Липови*, *Горња Врбава*, *Доња Врбава*, и *Бјело Поље* додата су округу рудничком од нахије крагујевачке, а напротив крагујевачки је округ добио од нахије рудничке села: *Блазнову*, *Страгаре*, и *Љубичевац* (пре *Бушинци*). Осим ових села, имала је нахија рудничка 1822 год. још и ова села: *Папратнице*, *Табановић*, *Гугаљ* (у *Вука Гучаљ*) и *Јелен до* (у *Вука Јеленци*); сва четирг данас су у срезу пожешком округа ужичког. Ова опет села нису забележена у *Даници* (и може се узети, да су постала тек после 1822 године): *Манојловци*, *Бањани*, *Дрвњина*, *Доброшевац*, *Видова* и *Сирча*. Од ових села нису записана у *Речнику Гавриловићевом*: *Бождаревац*, *Оњег*, *Дрвњина*, и *Доброшевац*. Села: *Гукоши*, *Дџи*, и *Бранчићи* записана су у *Вука* у нахији београдској у којој су онда и била.

Примедба 2. Године кад је постала која школа стављене су од прилике, јер и на званично тражење с дотичних места нису добивени тачни извештаји.

Статистички преглед

ОБРУГА РУДНИЧКОГ

Редни број	Срезови	Б Р О Ј										Житеља (1866 г.)	Пореских глава (1872 г.)
		НАСЕЉЕНИХ МЕСТА				ЦРКАВА		ОСНОВНИХ ШКОЛА					
		ВАРОШИ	ВАРОШИЦА	СЕЛА И ЗАС.	СВЕГА	МАНАСТИРА	МУРСКИХ СВЕГА	МУШКИХ	ЖЕНСКИХ	СВЕГА			
1	Г. Милановац вар	1	—	—	1	—	1	1	1	1	2	858	227
2	Качерски	—	—	38	38	—	6	6	7	—	7	11.972	2.155
3	Моравски	—	—	38	38	3	6	9	5	—	5	19.821	3.835
4	Црногорски . . .	1	—	43	43	2	8	10	6	—	6	14.914	2.976
Свега		2	—	119	120	5	21	26	19	1	20	47.565	9.193

Округ руднички има, по *Речнику г. К. Јовановића* 120 насељених места, а кад овим бројем поделимо број житеља, онда долази на једно место по 396 житеља. По јачини насељености своје, могу се сва места у округу рудничком разделити у четири категорије; и тако местâ која броје:

од	101— 200	ЖИТЕЉА	ИМА	19
„	201— 500	„	„	55
„	501—1000	„	„	33
„	1001—2000	„	„	3

Збир ових места показује само 110, а требало би да их има 120. Ова разлика долази отуд, што комисије које су 1866 попис људства радиле нису бележиле засеокe одвојено већ и њих узеле за једно са селима којима припадају.

Од целог броја житеља долази на женскиње 23.396 дакле на сто мушкараца има 96·80 женских.

Значајно је што је у овом округу број женских тако велики јер на 100 мушкараца има у срезу

црногорском	99·01	женска
моравском	97·85	„
качерском	94·64	„

Немало при руци бројева умрлих, али од прилике узрок овој аномалји биће то што мушкараца више умре него женскиња. Овај је појав тако важан, да би га требало свестрано испитати.

Кад број цркава и основних школа упоредимо с бројем житеља, онда долази да у округу рудничком има једна црква на 1829 житеља, а једна школа на 2378. Како у овом погледу стоје поједини срезови, види се из овога:

	ЈЕДНА	
	ЦРКВА ДОЛАЗИ	ШКОЛА НА ЖИТЕЉА
у Горњем Милановцу	858	858
„ срезу качерском	1.995	1.710
„ „ моравском	2.202	2.964
„ „ црногорском	1.491	2.486

Куће су у рудничкој као и у осталој Шумадији, само што многи ударају „два крова“, као што веле рудничани. Најпре покриву кућу даском тако, да за невољу сама та даска не да прокисавати; а доцније, кад доспеју, по тој дасци ређају ћерамиду.

Против оваког обичаја, који је и дангубан и штетан за гору, жалили су се на једној народној скупштини руднички посланици, тражећи да се законом стане томе на пут!

Д. ЗАНИМАЊЕ, СТАЊЕ

Данас у рудничком округу има, као што је већ помињано, само једна варошица, *Горњи Милановац*, па и она мало да не живи више од земљорадње него од трговине. Становници готово сви раде земљу и пате стоку. Имовно им је стање танко, јер је и земља у многим крајевима врло неродна. А у Морави, где је земља родна, људи су малко размажени: хоће лепше да се носе, боље да живе, него што им стање допушта, па су многи већ за то горко плаћали.

Можда је и то један између узрока, што се тај округ и не богати насељеношћу као други.

Кад је године 1866 пописивана стока у Србији, нађено је у рудничком округу:

коња	5.315	грла
говеда	44.920	„
оваца	120.104	„
свиња	78.204	„
коза	3.392	„

Кошница је било 5752, а године 1859 записано је 5355.
Хвала Богу да их је овде више!

У овом округу сеју се ова жита: пшеница, мумуруз (кукуруз), ситна проја, елда, крушник, јечам, раж, оvas.

Године 1867 било је посејано:

кукуруза	15.254	дана орања
пшенице	8.199	„
овса	2.458	„
јечма	1.053	„
крушника	868	„
ражи	806	„
проса	72	„
елде	70	„
кромшира	609	„

Конопље је било 1021 дан, а лана 60 дана.

Винограда је било 8.073 мотике, а ливада 29.085 коса.

Питомих воћака има доста у целом округу. Помиње се и то, да су Срби, по прогнању Турака из Рудника, затекли тамо много врста питомога воћа које су разнели по селима и размножили.

Сад има, осем шљива мацарака и ранака, јабука: беловача, памуклија, кисељача, шећерлија, петровача, илџача, вајлија, стреканџа, краљица; а крушака: водењаја, озимаја, такиша, зечница, жутица, арапака, краљица, ранаца, видовача, караманака, тамњанака, и ситних кисељачица.

Трешње су на особитом гласу у селу Гукошима, у Качеру.

Стање је у становника рудничког округа обично танко. Где је земља роднија (на прилику у Морави), ту се не држе задруге, и мање се пазе на потрошак; а где су задруге јаче, као у Подгору, ту је опет земља неродна.

Кад су, у Кочину Крајину, 1788, сељани села Живковаца, пребегли у Немачку, онда је неки *Живан Стојановић служио 6 месеца за 100 пара*, а отац његов *Стојан наднично је за 8 пара на дан*. Ово бележимо само да се позна разлика између онога доба и данашњег.

е. одело

Мушкиње у рудничком округу не разликује се много оделом од мушкиња у крагујевачком округу. Женскиње пак носи се двојако. У јужној, моравској поли, и онамо ближе к ужичком округу, жене носе весове и зубуне, а људи се виђају у пеленгирима; у северној поли, жене убрађују коње и носе сукње, људи пак носе зими чакшире, а лети иду у кошуљама.

У старо време носиле су се *одоре*, то јест, велике јаке од горње хаљине, које се превесе преко рамена.

За одело рудничанака, поред све смерности по ткиву од кога се реже, може се рећи да је укусно, и да га носе лепо: чисто би човек тврдио, да је сталан обичај, да свако пази на чистоту и прикладност своје хаљине.

ж. говор

Говор је готово у целом рудничком округу јужни. Доњи крајеви моравскога среза, који су већ према Карановцу, примају нешто левачкога у гласоударима, и говор им је више источни. Остали крајеви говоре јужним говором, и акценат им је онакав какав је бележио покојни Вук.

Од овога се, наравно, изузимљу чиновници и људи који више читају, па с тога и имају говор источни.

У неким селима по дно Качера, може да се чује гласоудар „кановачки“ који смо помињали у београдском округу: дукат, човек, вода, и т. д.

з. песме, игре, и друге карактеристике

Гусле и јуначке песме разлежу се по свем овом округу, ваљда још с већом жеком него у крагујевачком.

Игре кољске играју се ове: *Сриско оро*; *Неда Гривне*; *Секретарка*; *Мачванка*; *Кнежево оро*; *Ваљевка*; *Поломка*; *Острољанка*; *Поцарка*; *Нишевачко оро*; *Јагодинка*; *Мораван*; *Каиштан Борђе*; *Сремско оро*; *Леиа Маца*; *Левакиња*; *Зајам*; *Бугарско оро*; *Голубац*; *Има ли где још боље*; *Кетуша*; *Цариградско оро*; *Влахиња*.

Старије су игре биле ове: *Ситниш*; *Лошарица*; *Подунавка*; *Четворка*; *Бањска*; *Циганчица*; *Маџарица*; *Поломка*; *Дуда*; *Рошота*; *Острољанка*.

Као карактерну црту из живота Рудничана, испричаћу једну сцену која се може да види у ожалашћеном ком дому кад се даје подушје.

Даћа се даје обично код куће. Постави се у вече пред кућом дугачка трпеза, па људи поседају за ту трпезу, и вечерају. Ту дође један те прикаже прилог који је донео сваки од оних који су дошли на даћу, и који седе за том трпезом. Приказивач обично стане под врх совре, а која од жена додаје му торбу по торбу и казује која је чија. Приказивач, показујући у руци прилог, говори обично овако:

„Наш комшија или пријатељ, или већ како му се може да рекне, Милоје (или како му буде име) донео је ову погачу или чутуру вина домаћину на жалост; да Бог да, да му се врати на радост!“ Сви у соври, гледећи преда се, одговарају лагано: „Да Бог да!“

Док још он није свршио све приказивање, изаћи ће из куће, и стати близу до њега, најближа рођака покојникова (сестра или мајка) с расплетеном косом и сва порушена. Рукама ће се подбочити у појас, а главу прекривити на једно раме. За њом ће пристати колико год има сестара, снаха, и других рођака. Како се приказивање сврши, она ће прва кренути обилазити око совре лаганим кораком, и заневати из свега грла дивно наричући за покојником. Нека то тако лено слаже да нема ока које не би просузило. Сви који су за совром, док то траје, обично ћуте, и гледе преда се; мекосузи плачу; тврђи нешто жваћу али залогај остаје у грлу,

или се још враћа на траг; неки дељу ножем свој штап, а сви су као заливени тугом. Кад оне тако обиђу неколика пута око совре, онда ће који од одабранијих људи, или која старија жена, узети ону прву жену, и рећи: „Доста, Митро! (или већ како јој је име) доста сестро; Божија је воља! И ми ћемо сви за њим. Немој гневити Бога; нека је жив остатак!“ Тим се та запева прекине; женскиње се разиђе, а у соври се зачује опет нешто разговора. Мало за тим, и дижу се иза совре.

Ако некад да Бог да се издаје илустрован *Живот Срба Селска* мождаће ово бити једна од најдивнијих група за ту збирку.

И. УПРАВНА ПОДЕЛА

Како народ узима, ово су делови рудничкога округа: *Морава*, или *Поморавље*; *Карадаг*, или западни део тога округа; и *Качер*, на северо-западу, с обе стране реке Качера.

За Карађорђева доба, био је војвода над рудничким округом *Милан Обреновић*. Он је поставио на три кнежине тога округа три буљубаше. Те су се кнежине овако звале: *Качер*, буљубаша му је био *Арсеније Лома*, из Драгоља; *Брусница* с околином, буљубаша јој је *Јован из Сврачковаца*; *Подгорска Кнежина*¹, и буљубаша јој је прво био *Лазар Мутаи*, па после *Милић Дринчић*. Доцније је тај округ подељен на три среза: *Качерски*, са столицом на Руднику; *Црногорски*, са столицом најпре у Брусници, а после у Гор. Милановцу; и *Моравски*, са столицом у Пријељини.

¹ „Подгорска је кнежина“ ово што се сад зове „Црногорски срез“. Докле су се звали *кнезови* и *кнежине*, и она се звала тако; а кад Кнез Милош замени „кнежине“ *срезовима*, а кнезове *капетанима*, онда и ту кнежину назове „*црногорским срезом*“. У ту „подгорску кнежину“ снадао је, за Карађорђева времена (а и после), и *Карадаг* (други над. Каратва), а то су оних 10—12 села између Каменице, Мораве и ужичког округа. Карадаг је тај ограђен одасвуд брдима и стрменима. Кажу, да у њега Турци није смео шале ући. Најчувеније куће у том крају биле су *Маслаћи*, *Мафићи*, и *Мајсторовићи* из Папратиншта. Из њих су бивали и кнезови у Каратку. Сад та села нису баш сва у „црногорском срезу“, него су једна дата моравском срезу, а једна ужичком округу.

У војном погледу, руднички је округ за себе бригада, која стоји под заповешћу војнога министра, а команда јој је у Горњем Милановцу.

По црквеној управи, он долази у ужичку јенархију, а има окружног проту који седи у окружној вароши.

Ј. НОВЕ ТЕКОВИНЕ

У рудничком округу има насута пута од Враћевшнице, где се спаја с насипом који долази од Крагујевца, па до скеле на Чачку. Просецан је још пут од Милановца к Ваљеву преко реке Љига, и од Милановца к Пожези; али ови још нису са свим довршени.

У округу су овом готово све школске зграде добре, осем неколико њих у сиромашнијим општинама.

Нова је црква од тесаног камена начињена у Горњем Милановцу. Богомољу ову почео је пок. Кнез Милош, а довршио пок. Кнез Михаило године 1860; црква у Шутцима¹; нова црква у Моравцима на место старе манастирске богомоље у којој је служио Хацићера, један од првих мученика који падоше за народну слободу у почетку 1804.

¹ О старој шутачкој цркви глед. моја *Путничка Писма*, стр. 285.

МАЧВА

Мачвом смо назвали део Србије међу Дрином, Савом, Колубаром, Љигом, и планинама које деле данашње округе: ваљевски од ужичкога, а ужички од подринскога. Ту су окрузи: *ваљевски, шабачки, и подрински*. Истина, ми тачно не знамо докле су баш допирале границе старе Мачве, али држимо да не грешимо што ова три округа стављамо под ото једно старинско име. Не грешимо ни с тога, што су сва три ова округа свуда била заједно кад се радило о слободи данашње Кнежевине Србије.

Овде излажемо укупан преглед тог дела Србије, а за тим ће доћи округ по округ.

СТАТИСТИЧКИ ПРЕГЛЕД

МАЧВЕ

Редни број	Окрузи	Б Р О Ј										Пореских глава (1872 г.)	
		НАСЕЉЕНИХ МЕСТА				ЦРГАВА			ОСНОВНИХ ШКОЛА				Житеља (1866 г.)
		ВАРОШИ	ВАРОШИЦА	СЕЛА	СВЕГА	МАНАСТИРА	МИРОВИХ	СВЕГА	МУШКИХ	ЖЕНСКИХ	СВЕГА		
1	Ваљевски . . .	1	2	213	216	1	32	33	28	3	31	83.483	15.735
2	Подрински . . .	1	2	112	115	1	14	15	13	2	15	48.827	9.343
3	Шабачки . . .	1	2	110	113	3	22	25	35	1	36	73.622	15.245
Свега		3	6	435	441	5	68	73	76	6	82	205.932	40.323

У овом делу Србије има мушкиња: 105.480, и женскиња: 100.452; према томе долази на 100 мушких глава 95·22 женске. Већу сразмеру од ове средње имају окрузи подрински (98·30) и шабачки (95·38), ваљевски округ показује мању сразмеру (93·35). У средњу рѹку узевши, броји свако насељено место до 464 душе, а сва места можемо, према броју њиног становништва, разделили на пет категорија. По попису људства од 1866 године, било је у ова три округа насељених места која су имала мање

од 100	душа	6
са 101 — 200	„	46
„ 201 — 500	„	191
„ 501 — 1000	„	125
„ 1001 — 2000	„	22
„ 2001 — 5000	„	4
„ преко 5000	„	1
Свега		395

По *Речнику г. К. Јовановића*, било је у овом крају 444 насељена места, дакле 49 више; ова разлика долази отуд, што пописне комисије нису сваки заселац одвојено записивале, већ уједно спојиле га с оним селом коме припадају.

Кад се број црква и основних школа сравни с бројем душа, онда

У ОКРУГУ:	ЈЕДНА	
	ЦРКВА	ШКОЛА
	ДОЛАЗИ НА ДУША	
ваљевском	2530	2693
подринском	3255	3255
шабачком	2945	2045
Свега	2820	2510

Има дакле сразмерно више школа него црква.

I

Ваљевски округ

I Границе, и планине

Ваљевски се округ налази међу округима: београдским, рудничким, ужичким, подринским, и шабачким. Северну страну његову кваси река Сава; источну Колубара и Љиг, које га две воде растављају, прва од београдског а друга од рудничког округа; јужна му се страна налази на планински повијарац који се пружа чак од Сокола ка Руднику; западна пак страна ивичи се нешто водомеђом међу Јадром и Колубаром, нешто слази и у Јадрову падину, па се опет држи Влашићевих коса, а најпосле, оборив к Сави, иде потоком *Вукодражеју*, који је, доњим својим током, граница међу округима ваљевским и шабачким.

Планине највеће ваљевскога округа оне су које га растављају од округа рудничког, ужичког, и подринског, а на име: *Суворор*, (2000 стопа), *Маљен*, *Букови*, *Повлен*, *Јабланик*, и *Медведник* (2700 стопа), с целим повијарцем који те висине везује једну за другу.

Највиши врхови *Суворора* и *Маљена* јесу: *Велики Риор*, *Мали Риор*, *Стражара*, *Чубрица*, и *Пехар* (где су *Чанци* — стопе шарца Марковога. — На врху брда Пехара издубљени су у камену као чанци, у којима се вода, извирући, свакад задржава, да је се човек ласно може пити. Мисли се да су то издубли хајдуци да из њих пију воду, али народ прича да су то чанци Краљевића Марка).

Планине су те обрасле гором: јеловом, боровом, смрчевом, буковом, растовом, а има и „диволеске“ (мечије леске).

У средини округа биће понајвиша брда: *Словаи*, *Врховине*, *Караула*, и *Близоњски вис*, која се пружају са запада к југоистоку, и на Колубари се завршавају.

Иначе су све омањи висови и брдашца, као и у Шумадији.

2. Воде

Вода највећа и најживља у ваљевском округу јесте *Колубари*. Она постаје на четврт сата више Ваљева, код *Пећине*, кад се ту састану две реке: *Јабланица* и *Обница*, и обе, уступајући своју воду Колубари, утопе у њој и имена своја. Јабланица долази испод планине *Јабланика*, између села *Ребелџ* и *Вујиноване*, а *Обници* је глава у *Медведнику*, и то испод *Равне Ливаде*, и докле се код *Пећине* не саставе с Јабланицом, прима она станоречку, врагочку, и буковичку реку.

У Колубару утичу с десна ове воде: *Градац*, *Бања* или *Петњица*, *Лепеница*, *Рибница*, *Топлица*, *Љиг*, и *Пештан*; а с лева: *Љубостиња*, и *Рибас*, који тече кроз село Бранковину.

Колубара се гази на бродовима, а само на Обреновцу вози скела.

Љиг извире у месту *Баху*, и, као што је речено, пада у Колубару с десне њезине стране, близу села *Ћелија*, више вуса који се зове *Чук*.

Топлица извире у селу *Верковцу*.

Рибница долази испод *Маљена*.

Бања извире у *Петњици* из једне врло велике пећине. Ова река тече не више него један сат, и на тоњном простору, она окреће око 15 воденица; вода је ова зими топла, а лети хладна.¹

Градац, највише воде и име добија од *Јаког Извора* испод села *Богатића*, од старе градине, повише *Ћелија*. Пре тога се река та зове *Забава*, и извире у *Повлену*, у *Мравинским ливадама*. *Забава*

¹ Мештани причају да ово врело свакога месеца по један пут стане као да га ко залтије, па кроз 4—5 сата опет протече, али мутно. Народ верује да ту воду уставља нека хала; али разборитији мисле да се накупи мљ, те се врело затвори, док вода жешћим напором не прокисне тај затвор.

прима у себе *Вујимовачу*, која извире у Маљену. Градац се стиче у Колубару, с десне њене стране, баш испод Ваљева.

Уб извире у *Кацаши*, засеоку села Миличнице, под Вел. Белегом, а у Тамнаву утиче на месту *Крسمановици*, између Лисог Поља и Шромана.

Тамнава долази с Влашића, од села Миличнице, из више извора, као што је казано у шабачком округу, и улива се у Саву испод села Забрежја, на 20 хвата ниже куће Младена Бабића, из истога села, премда има један прокоп, којим се она, кад надође, може и у Колубару да слива. Тај се прокоп зове *Проструга*, и наводи се у селу Шроману.

Вукодраж је мали поток који извире из косе *Сокопске*, у шабачком округу, поврх села Свилеуве, на се слива у Саву испод *Бељина*, чинећи доњим својим током границу међу окрузима шабачким и ваљевским.

Осем ових текућих вода, у ваљевском округу, у срезу посавском, има великих бара, од којих неке покривају по неколико хиљада ланаца земље. Знатније су:

Нурча, која иде, као и *Грабовачка Бара*, у поток *Купинац*, а овај се слива у Тамнаву.

Лабудово Окио, голема бара између села Скеле и Кртинске.

Гола Бара, у селу Ушћу, која притискује око 80 дана орања. Неке од ових бара имају своје рвенице којима се стичу у Саву. — Многа се риба у њима хвата сваке године.

Од минералних вода, има само у селу *Црниљеву* (ваљевском) нека *кисела* вода коју г. др Линденмајер особито хвали¹, и која се може узети као једно од врела тамнавиних.

3 Равни

Равни су највеће у овом округу дуж Саве, Тамнаве, и Колубаре. Равни су ове већином покривене растовом и граничевом гором, која се данас све већма проређује. Земља је врло родна, и ако још није сва обделана.

¹ *Опис мин. вода у Србији* дра Линденмајера, стр. 123 и 124.

После мачванских равница, ово ће бити највеће равни у Србији, нарочито онај део међу Колубаром, Савом и линијом повученом од Уба к Малом Дубоком.

Све су те равни врло родне, с тога су и становници тамошњи свакад бројани у најимућније домаћине у Србији.

4 Шуме

Некад су сва Посавина, и сва равна тамнавска и колубарска, биле густе растове шуме као какво зелено море. Данас је ту гора јако проређена, тек ипак има забрана засебних или општинских, у којима се шума прилично одржала. Дрвета су ту највише растова, граничева, и церова.

Има још, на неким и неким местима, лепих гајева, као што су: брежђански, осечански, паштрићски, кључански, бабаћски, мушићски, боговајски и т. д. Само се мора приметити да је на много места гора већ остарела: немало је погледати поврх кога колубарскога гаја у ком су готово сви грмови сузоврхи.

Медведник је сав обрастао у густу шуму а готово тако и Маљен.

По шумама има звераци: вукова, лисица, јазаваца, зечева, творова, веверица, дивљих мачака, ласица, дивљих свиња, и срна, (ових последњих ретко).

Тица има: орлова, јастребова, врана, гавранова, сврака, ластва, славуја, шева, чворака, голубова, грлица, дивљих патака, вивака, косића, врабаца, букача, и других којих обично има у Србији.

5 Рудно благо

Руди знатних и обилних има у ваљевском округу; оне, истина, још нису постале предмет какве живе индустрије, али су тим не мање велико богаство за нашу земљу и за њену будућност. Ми ћемо поменути само места где се те руде налазе. И тако је

1. *Планиница*, село у срезу колубарском, под Маљеном.

Ту се налази тако богата бакарна руда да зналци рачуне само $10/100$ шпре на вој, а све је друго чист бакар.

У том истом селу, наводи се богата руда и *кромнога гвожђа*.

2. На месту *Перову Брду*, опет у срезу колубарском, наводе се камене плоче за литографију, тако добре, каквих има још само на једном месту у Јевропи.

Штета је што је то место далеко од Саве, на је превоз доста тежак и скуп.

3. У *Медведнику*, у општини *врагочанској*, у срезу подгорском, наводи се руда бакарна и руда гвоздена.

4. У *Брезовици*, у врагочанској општини, у подгорском срезу, наводи се *антимон* и *бакарна руда*.

Још кажу да у селу *Покути* има каменог угља; у *Осечини*, до *Ловачке реке*, има оловна руда; у селу *Плушцу* има *Слана Бара*, коју стока радо лиже; на *путу* из *Ваљева у Ужице*, више гробља, виде се греде од гвоздене руде; а у селу *Седларима* и у *дегурићском брду*, на десној страни Граца, $1/2$ сата од Ваљева, наводи се порцуланске земље *Болуса*, црвене и смеђе боје.

У селу *Слатини*, 3 сата од Ваљева, на северистоку, наводи се земља за ону циглу која је потребна за зидање *велике пећи* у тонионицама. Ту је та цигла и печена за крагујевачку топовницу док није нађена ближе така иста земља.

Чине се неке мере да се бар неки од ових рудника отворе, и да се почну vadити руде на корист наше земље.

6 Остаци од старина

Од старина, сведока некадашњег живота на овом крају можемо поменути

Белу Стену која је ушла тешким споменом у сриске летописе. Кад се иде од Ваљева к Мионици, па се пређе вода Бања (која извире у Петњици), једно 1000 метара унапред, на 80 метара у десно од пута, на брду, зидина је *Бела Стена* која је

толико порушена да је већ срањена са земљом, и обрасла травом.¹ Овај градић отео је Махмуд-паша од Срба 1458 године, онда кад и *Вишесаву*, *Голубац*, и *Ресаву*.² Кад је, пре 20 година, прокопаван пут, нађена је у *Белој Стени* једна костурница тако велика, да је из ње до сада испало више од 30 кола човечијих костију, и испадале су све једнако, до пре неке године. Пре неког времена, ту близу, ископали су људи на једном месту костур од човека и од коња. У околини се прича, да се на *Белој Стени* тукао Душан с Маџарима, који су били прешли преко Саве, и почели пљачкати српске земље. Прича вели да их је он страшно потукао на том месту, а што их је побегло из боја, то се, кажу, подавило у Сави.

Град Словац, на вису Словцу, с леве стране Колубаре, према брду Оштриковцу, које је на десној страни Колубаре. Прича се да је и тај град градила *Ђурђева Јерина*, па намислила, веле, да пружи од града мост преко Колубаре на Оштриковац. Али најпре отегне она крну платна с брда на брдо, па пусти бену, да премости платном: ако бена здраво пређе, она да гради мост, а ако јој што буде, да одустане. Бена дође до над Колубару, па се стрмоглави у воду; Јерина, видевши то, одустане од своје намере.

Више Ђелиске цркве, код правог извора воде *Граца*, имају развалине старог града. Вук каже да се ове зидине зову *Бранеговићи*, а ја писам то чуо, кад сам тамо пролазио, већ се сеоце које је ту најближе зове *Бранеговићи*.

У селу *Берковцу*, где извире река *Тошлица*, имају старе зидине, за које се прича да су били двори *Тошлице Милана*. Остатке је те, кажу, рушио неки Марко Ковачевић, те себи градио кућу, као да је мало било другога камења. Начинио је, веле сељаци, добру кућу, али му није било са срећом: пострадао је, кућа му се продала, и сада је *општина*:³ што је било народно, то народно и остаје.

¹ „*Отаџбина*“ за Фебруар 1875, стр. 188.

² *Летопис Шафарика*, стр. 80; *Гласник* X, 274.

³ То је сеоска кућа где се суди. Таква се кућа зове у Србији врло различито. Тако је зову: *судница*, *сударник*, *општински суд*, *општина*, *примиритељски суд*, *пресуда*, *сеоска кућа*, а негде и *кисарна*.

Велимирови двори у селу Ђључу, крај реке Лененице. То је порушена црква а једна је кула цела. Прича се да је *Велимир* био некакав власник цара Лазара. Он је био врло богат, и имао је три сина. Један му се син удавио у Лененици, а други је пао с коња на Божић, и погинуо. Кад то види несрећни отац, он трећега затвори у кулу, па га никуд није пуштао, него га је ту хранио и чувао, само да му се не би каква несрећа догодила. У јесен му донесе зрела грозђа, те дете по томе позна које је доба од године. Али га из грозда нечи гујче, и тако и трећи син жалосном оцу остане мртав. Народ прича да га је то проклео Цар Лазар што га није лепо дочекао и угостио, кад је једном Цар доходио у Мионицу.

Имају три старе цркве: „*Маркова*“, „*Петка*, и *Степанска*“. За њих се прича ово: Била су три брата: *Марко*, *Степан*, и *Петко*, па су Марко и Степан отишли на Косово, а Петко је остао код куће. Браћа му оставе блага и аманет, да начини сваком по једну цркву, јер се они нису надали да ће се вратити живи. Петко начини три цркве, али братљеве мање, а своју — Петку — велику и лепу. Браћа се врате и, видећи то, прокуну, те се Петка поруши не пропевавши, а оне две нису никад ни умукле, нити су икад порушене од Косова до данас.

Мисли се да су зидане у XIV веку, али се то тешко може оправдати.

Има још старих црквина у: Славковици, у Вртиглавима, и у Мионици, али се не може да зна кад су грађене, нити како су умукле и порушиле се.

На утоку Граца у Колубару, била је *Кула Јевте Витковића*. Према тој кули, с десне стране Граца, налази се црквина и око ње шанад, где је седео *Бор-Мијат*, арамбаши, савременик Витковићев. који се такође пева у песмама.

Међу старине би се могла узети и црква *Пустуња*, која је некад била манастир, а сад је световна богомоља. По запису, који стоји над мушком препратом, она је молвана 1622, а кад је грађена, не зна се.

Вујић у свом путовању (стр. 208 и 209) каже да је близу

ове, у *Причевачкој* цркви, видео на једном требнику врло интересан летопис о догађајима у Србији од 1683 до 1722.¹ Мени та књига није долазила у руке.

Вреди поменути и цркву *Јовању*, мало више Ваљева. И она је некад била манастир. Цркву ову зидали су, прича се, *Јован* и *Јевта браћа Витковићи*. Њихов је гроб ту; покрива га плоча с натписом. Витковић Јевта погинуо је у Ваљеву за рата Принца Јевђенија (1718).²

Даље се може поменути црквица *Рибница*, на речици тога имена, под Маљеном, која је такође некад била манастир. Богомоља је та оправљана 1518, и 1820.³ Није знатна ни по чем, до што је у месту веома склонитом, и што ту има једна врло велика пећина на левој страни реке Рибнице.

У селу *Крчмару*, 3 сата на југоисток од Ваљева, има стара црква, која се приписује *Марку Краљевићу*. Ту имају и неке зидине, за које народ прича да су били подруми *Крчмарнице Маре*.

Кад је Марко, као што се у песми пева, осветио брата свога Андрију, кога је издала Турцима Мара, он је молио цара турског да му допусти озидати цркву за душу брату својему. Цар му допусти, али само толику, колику озидати каменом који сам донесе на својим леђима. Марко пристане; сам о себи донесе камена, и озидати малену црквицу, која и данас пева.

Тада је, веле људи, првом и последњом Краљевић Марко носио камен на рамену своје. Ето шта је брагу брат!⁴

¹ *Вујића Путешествје*, стр. 210.

² *Гласник* I стр. 227 и 228.

³ Ове последње године био јој је највећи ктитор кнез *Рака Тешић*, из Мioniце, који је 2 Дек. те исте године преминуо, и ту узонан повише олтара.

⁴ Али овде сретамо и други приказ. Код олтара крчмарске цркве били су гробови оних честитих *Грбовића* из Мратишња. Нечијем господству сметали су гробни белези њихови, те је наредило да се почувају из земље, и некуд уклоне. Ово нису чинили ни Турци с гробовима. Зар онима који су ову земљу помогли отети од Турака нема у тој места ни за гробне белеге? Куда ће нас одвести то, ако знате за Бога, господо свештеници!!

У селу *Влајковцима*, три сата на југоисток од Ваљева, има нека стара црква, у којој је, прича се, Милан Топлица, кад је пошао с коњеницима на Косово, причестио војску. Колико су војници били бесни и оспони, коњима су набадали нафору. За то их је Бог и покарао, веле стари људи, те су страдали на Косову, што су били тако пусти и оспони.

Најпосле, да напоменемо овде и манастир *Боговађу*.¹ Али је стара црква срушена, и нова озидана 1852, те ћемо о њојзи рећи коју реч, кад станемо ређати места историјски знатна у овом округу. Овде само колико да није са свим пређутана.

7 Становници

а. Њихове историјске судбине

Становници ваљевског округа осетно су помагали да се отпочне новији живот српског народа овај који се ето и данас развија.

Згоднo намештени ђеографским положајем свога округа, прилично живојни имовином на тако родној земљи, они су имали доста црква, манастира,² и људи који су се бавили мишљу, па је све то помагало да се у њих развија свест, и да се зажиже осећање за бољу судбину своје земље и народа.

Тако се, на прилику, у селу Мионици, прича за догађаје из доба Цара Лазара као да су јуче били.

¹ *Вујић* у „Путешествію“, стр. 225, каже да у Боговађи има ђивот Св. Мардарија, а то је јамачно оно што духовници показују народу као делић од неких светитељских моштију.

² *Хаџи Рувим* запишеје поименце 13 богомоља које црква које манастира што су попалили Турци „у Кочину крајину“ пре него што су Немци прешли и заузели ваљевску нахију. Богомоље су те: *Боговађа, Рибница, Телије, Пустиа и Поваци*, и цркве: *Славковачка, Крчмарска, Петњишка Буковичка, Бранковинска, Дивачка, Јабучка, и Плужачка*. Неспаљене су остале пак: Манастир *Грабован* и црква *Паунска* (*Rad Jugoslavenske Akademije II*, стр. 185 и 185).

Путовао, кажу, Цар Лазар по својој земљи, да види кака му је где уредба; па дошао и у село Мионицу. Село се то онда звало *Тувари*. Ту је била нека властеока, тако добра и честита жена, да су је сви звали „мајком.“

Она дочека цара и угости лепо. Цару уђе у вољу овај красни крај, па упита:

— Како се зове ово село ?

— Тувари, царско ти господство ! одговоре људи.

— Немојте; него нека се зове „Мали Срем!“ одговори Цар.

И остане име селу томе *Мали Срем* до доласка Турака у ову земљу.

Турска сила нагна становнике из „Малог Срема“ да прсну куд који, да се склоне у како скровитије место. И тек дуго после тога, за време неке тишине, пређе иза Маљена, из села Мионице, некакав Живко, и стани се на селишту некадашњих Тувара, потоњег Малог Срема. По овом Живку из Мионице, веле људи, прозове се то место Мионица, и зове се тако ето и данас.

Колико је у почетку овога века у Ваљеваца било свести о својем народном праву и животу, и колико су они показивали осећања и љубави према судбини свога народа, може се видети и из онога што бесни Фочић онолико много набраја зала што су турству учинили Ваљевци.

Мени је мило пустити овде њега, нека све каже што му је на Ваљевце криво, јер оно што су гресн пред очима његовим, врлине су за углед пред очима нашим :

„Док погубим, вели он, до два пгумана
 Хаџи Ђеру¹ и Хаџи Рувима²
 Који знаду здато растапати
 И са њиме ситне књиге писат'
 Нас Дахпје цару опадати
 Око себе рају световати
 Они с' наше а ми смо субаше;

¹ Из Моравца.

² Из Боговађе.

Док погубим Бирчанин Илију,
 Оборкнеза испод Медведника;
 Ево има три године дана
 Откако се врло послало:
 Куд год иде, све крвата јаше
 А другога у поводу води:
 Он буздован о ункашу носи
 А бркове под калпаком држи;
 Он Турчину не да у кнежину;
 Кад Турчина у кнежини нађе,
 Топузом му ребра испребија,
 А кад Турчин стане умирати,
 Он повиче на своје хајдуке:
 „Море, слуге! тамо пашче бац'те!
 Ђе му гавран кости наћи не ће.“
 Када нама порезу донесе,
 Под оружјем на диван псађе,
 Десну руку на јатаган метне,
 А лијевом порезу додаје:
 „Мехмед-ага, ето ти порезе!
 Сиротиња те је поздравила
 Више тебе давати не може.“
 Ја порезу започнем бројати,
 А он на ме очима стријеља:
 „Мехмед-ага! зар ћеш је бројати:
 Та ја сам је једном избројао.“
 А ја више бројати не смјем,
 Већ порезу украј себе бацим.
 Једва чекам да се скине бједа
 Јер не могу да гледам у њега:
 Он је паша, а ја сам субаша.
 Док погубим кнеза Грбовића,
 Из лијепа села Мратншића,
 Он је паша а ја сам субаша.
 Док погубим и Алексу кнеза
 Из лијепа села Бранковине,
 И Јакова брата Алексина:
 Цар и Ђесар кад се завадише,
 Код Ђесара обрштери бише
 И носише од злата качкете
 Попленише све турске паланке,

Поробеше, ватром спадалише:
 Цар и ћесар кад мир учинише
 А они се цару предадоше
 И код цара кнезови посташе,
 Многе Турке цару опадоше,
 Седам паша што су опадули,
 Опадули, па их поморили:
 Они с' наше, а ми смо субаше:"

Људима, које је овако насликао у гњеву свом сина старца Фоче, није било ни мало тешко, на први пуцањ пушака шумадинских, према светлости од пламена запаљеног града Рудника, ђинити на оружје, и пустити се у отворену борбу с расом која је дошла из бела света, па ову земљу на силу отела и освојила.

Али су Дахије, на зло своје, биле врло брзе. Фочић Мехмед-ага похита у Ваљево, дозволе к себи кнеза Алексе из Бранковине и кнеза Илију Бирчанина из Суводања у Подгорини. Прими их изнајпре лепо, а после им окује и ноге и руке, и баца у тамницу. Молбе и откуни не помогну ништа, него Фочић, 23 Јануара 1804 пред вече, на пољницу до Колубаре, 80 хвата испод ћуприје (у Ваљеву), посече кнеза *Алексу Ненадовића* и кнеза *Илију Бирчанина*.

Истина, он инак позове брата Алексина, *Јакова*, да га огнежи на Алексино место, али је већ било сваком горко господство под туреком целатском секиром. Јаков се не прими, нашав некакав кућевни изговор, него остави другу неку незнатну личност. Сам пак почне прибирати дружину и спремати се на борбу с Турцима.

Прота, у својим *Мемоарима*, прича ваљевске догађаје као самоникле, као одвојене од догађаја шумадинских тих дана, али сумње нема да је свуда био договор међу вођима устанка, и да су они сви имали један општи план. То се види из многих речи самога Проте, који се онако брине на бољевачком чардаку „да Прии Ђорђе не буде ком већ писао у Немачку, „па да он од једну руку не нише, а ја од другу, вели Прота, па ћу му ја покварити план и посао“.¹

¹ *Мемоари Проте М. Ненадовића*, стр. 75, 76 и 80. где се помиње

Ваљевци су, дакле, одмах како је устанак букнуо у Шумадији, изјавили своју заједницу у том, уставши отворено против Турака. Бојећи се од Шанца веће силе, Јаков је са својим друговима, које је био прибрао на бранковинском вису, пошао одмах да се с те стране обезбеди, и тако се сукоби с Турцима близу села *Бељина*, у шабачком округу, те се ту пукло у први бој, у ком је пало с обе стране и мртвих и рањених. Ваљевске Турке пак опколио је и напао стари кнез *Никола Грбовић*, *Јовица Милутиновић*, и *Милић Кедић*, 28 Фебр. 1804. И тако се већ од Ваљева није било бојати Турака.

Становници дакле ваљевског округа не само да су одмах устали на први глас општега покрета, и своје Турке очистили из Ваљева и Уба, него су још пошли к Шапцу и к Дрини, и тамо се сударали с Турцима с врло добрим успехом.

Тако су се они борили за све време ратовања од 1804 до 1813.

И нови устанак 1815 нашао је Ваљевце са свим готове за борбу. И тада су они били међу првима који су на Турке јуришали и очистили своје вароши од тих изелица.

б. личности чим било заслужне

Јевта Витковић

Јевта Витковић и родно се и погинуо у Ваљеву. Он је имао брата *Јована*, и оба су уклонени у манастиру *Јовани*, 1 сат више Ваљева. Велика плоча покрива им гроб, а на њој и натпис има.

Јевта је, за рата Принца Јевђенија, 1718, постао капетан аустријски, и борно се јуначки, па и пао на Ваљеву као јунак.

Витковић је имао кулу од два тавана, баш где се слива *Градац* у *Колубару*. Према овој кули, с десне стране Граца, налазила се црквица и око ње шанак, где је седео *Тор-Мијат*, арапбаша, сувременик Витковићев који се помиње у песмама.

и *Павле Поповић* из Вранића који је слан преко Колубаре ради споразумевања с главнијим људма.

О Витковићу Јевти има песма, како га је бег *Витезовић*, из Ужица, позвао на мегдан, на поље *Мравинце*, али кад је угледао Јевту: какав је, какву дружину има са собом, и како кубуром кида све парче по парче од пободена у земљу копља, пренао се, ухватила га грозница, и послао му (Витковићу) на дар сабљу, као бољему од себе јунаку.

Прота Ненадовић, који је ово прибележио, пита: да ли су они Витковићи у Маџарској од ових ваљевских Витковића? Отац вели, његов, Алекса, причао му је да је у Сланкамену налазио неку бабу, која је говорила, да је од рода Ваљевскога Витковића¹.

Хаџи Рувим

АРХИМАНДРИТ БОГОВАЋСКИ

Хаџи Рувим, архимандрит боговаћски, рођен је у селу Бабиној Луци, у нахији ваљевској, око године 1744, а мученички погубљен у Београду последњих дана месеца Јануара 1804 године. Рувиму је крштено име било *Рафаило*¹.

Као млад момчић, обуче се једном од ђавоства у девојачке хаљине, па са женама и девојкама отиде некакој Туркињи на прело. Кад се то прочује, и Турци га почну тражити да обесе, он побегне од куће, и по манастирима стане учити књигу. Пошто се та његова кривица заборави, и он књигу изучи, дође опет кући, те се ожени и запои.

После неког времена, умре му попадија, и он оде у манастир Боговађу, те се закалуђери; по том, године 1785, оде на хаџлук, и, вративши се отуд, постане године 1795² архимандрит. Године 1802 завади се нешто с прњаворским субашом, зато се потужи неколико пута кнезу Алекси Ненадовићу, да би му променио субашу; а кад кнез Алекса не могне то учинити, он у почетку 1803 побегне из Боговађе у Студеницу, и оданде о вас-

¹ *Гласник* II, стр. 226 и 227.

² То се види из једне белешке на минијеу цркве брањковачке коју је он сам записао 1782 године.

³ *Rad Jugoslavenske Akademije* књ. I, стр. 185.

крсу отиде у Свету Гору. Но потуцање по туђим манастирима досади му се брзо, за то се те исте године у јесен врати опет у Боговађу. Кнезу Алекси не буде ни мало мило што је Хаџи Рувим дошао, јер је на њега била бачена кривица да је писао ону књигу, што су Турци оне године под Алексиним именом били уватили на скели; за то му поручи да одмах бежи из београдског пашалука (као да сумња једнако остане на њему). Али му Х. Рувим отпоручи: „Кажите ви кнезу Алекси нека он сад бежи, а ја сам доста бежао и скитао се; не зна кнез Алекса што је туђа кућа и туђа земља“. —

Кад, у почетку 1804, чује Х. Рувим, да је Мехмед-ага Фочић ухватио кнеза Алексу, он одмах узјаше коња и побегне у Београд, као да би га одбранио Кучук-Алија, код кога је онда био његов синовац, Петар Молер, те му шарао дворе. Дошавши у Београд, одјаше код владике, који јави за њега Кучук-Алији, а Кучук-Алија рекне момцима: — „Не водите га мени, јер му је овде дете, него га водите Аганлији, па што му драго и с њим“.

Турци га, по том, по заповести Аганлиној, баце у кулу, и, после неколико дана, изведу га на поље, те га страшно измуче (кажу да су му кљештима вукли и кидали сисе и месо испод пазуха), па га, тек после тих грдних мука, посеку¹.

¹ Ово све бележимо по покојном *Буку*; али има у *Архиви Срп. Уч. Друштва* (бр. 367) записка протe земунског *М. Пејића*, од 4 Фебруара 1804, у којој се казује да је владика београдски, по жељи Дахија, *дозвао к себи Хаџи Рувима*, који је и припео у Београд 28 Јануара 1804. Одатле је ноћу одведен из постеле Кучук-Алији, где је питан о познатом писму Алексе Ненадовића. На такво питање Рувим је одговорио: „Богу грешим сваки дан све више, али вама, ништа грешан нисам“. Одмах је одатле поведен на Калемегдан да се погуби. Свим путем се, кажу, молио Богу, и на самом месту своје погибије умолно је целате, те су му допустили да се $\frac{1}{4}$ сата моли Богу, после чега је рекао: „Сад чините своје“. И тако му је глава одсечена. Кад је он дошао к владци у Београд, био је с њим и један трговчић*; и заједно су од-

* То је био *Дамњан Весковић* из села Брезовице, у ваљевској пашџи.

Кад је погинуо, било му је око 60 година; био је човек врло леп и наметан. Знао је говорити грчки; умео је живописати иконе, и резати крстове, печате, и панагије.

„Умео је злато растапати и са њиме ситне књиге писат, око „себе рају световати, а Дахије цару опадати.“

Колико је Турке мрзио, види се и данас по његовим записима на разним црквеним књигама. Тако он записује како је закалуђерен неки Ђорђе Ђурђевић при владци ваљевском Јаћиму „и при проклатом безбожном турском цару султани Афтџахану 12. числа богомрског царствования“.

Ето за то је и издахнуо на мукана, у Београду, последњих дана Јануара, 1804 године.

Мир нека је његовој родољубивој души!

Хаџи Ђера

Моравачки Архимандрит

Године 1804, песма вели за Турке:

„Моравцима цркви допануше,
И ту Хаџи Ђеру погубише.
Јер и он зна злато растапати
И са њиме ситне књиге писат'
Те Дахије цару опадати
Око себе рају световати“.

Ето то је све што знамо о том мученику за народну слободу.

Ако ко од оних који прочитају ове врсте зна што више о овоме човеку, обрадоваће нас много ако нам јави.

Алекса Ненадовић

КНЕЗ ТАМНАВСКИ

Алекса Ненадовић родио се у селу Бранковина, 2 сата од Ваљева на север идући, а посечен је у Ваљеву 23 Јануара 1804.

сели код владике. Шта је било с овим човеком не помиње се. — (До тога дана, т. ј. до 4 Фебруара 1804, вели Прота да су Дахије биле одсекле 72 главе које српских кнезова а које других одабраних људи?)

² *Rud Jugoslavenske Akademije*, I, стр. 184 и 185.

Изпшав још зарана на глас у својој околини, Алекса је постао кнез у ваљевској Тамнави, и одликовао се заклањањем народа од претераних пореза и којекаквих глобација Турака.

За ратова аустријских, држао је одсечно страну аустријанцима, видећи у њима хришћане, и сматрајући у њиховим победама победу и ствари свога народа. Он је у драговољачкој војсци имао и чин официрски. Али кад су се измирли Немци с Турцима, на Србију оставили у горем стању, него што су је затекли, онда је Алекса казао у Сремским Карловцима у очи Михаљевићу, ове значајне речи: „Немам писара, ни других учених људи, но ћу ићи од манастира до манастира и базивати сваком калуђеру и попу, да у сваком манастиру запишу, да више никад, ко је Србин, не верује Немцу“¹.

Докле је у Београду био везир честити Мустај-паша, народни су кнезови вршили готово све послове народне, те је и народу било добро, и они су, сваки по својој памети и доброти, могли чинити у својој кнежини што више добра. Али кад Дахије удаве Мустај-пашу, и кад они постану господари у Србији, онда и кнезови не само да су постали прости туреки измећари, него су били под сумњом, као оно људи непоуздани, као људи који воле царској страни, или ма чијој, само не дахијској.

Године 1803, о Илџну дне, дође у Ваљево неки *Газија*, субаша са скеде забрешке, и покаже кнезу Алекси писмо једно које је овако гласило:

„Поздравље теби, господине мајору Мигтезеру, у Земуну, од мене кнеза Алексе, и од Проте.² Да знате, да смо ми ове Дахије међу собом позавађали, и они ће се скоро између себе потући, за то молимо преправите џебане и официра, а војске доста имамо, да нам помогну, да Дахије одазде отерамо. Ако томе писму не веру-

¹ *Протини Мемоари*, стр. 27.

² У Суводању причаше ми један сељак готово сав текст овога писма, само што он додаваше, да је писмо говорило од „кнеза Алексе и кнеза Илије Бирчанина“ и т. д.

јете, питајте базрџан-башу Петра Ичкоглију, или Јанка Вазлића из Скеле, и Еладију из Забрешја, они ће вам из уста све казати“.¹

Газија је, вели, ово писмо ухватио на скели, и донео га у Ваљеро. Кнез Алекса је и пре био чуо да је то писмо ухваћено, али је он све једнако говорио да није његово, и да не зна ко га је писао. И тада је говорио тако исто, али ипак замоли Газију, и побрати га да му писмо да, те да види и дозна ко то њему ради о глави. Газија обрече да ће му га дати, пошто га најпре покаже једном човеку (Мус-аги Фочићу, у Шапцу).

Газија оде, и више се не врати.

Алекса је слао свога брата Јакова Мус-аги у Шабац, да га увери да је то беда, измишљена на њега, и да он не зна ништа за то писмо. Мус-ага му одговори да он одавна зна за ту књигу, но да то није ништа.

Али Дахије, опажајући у народу врење, закључе да цотамане све главније људе, те да власт себи над Србијом обезбеде за дуже време.

У том је прошла половина године 1803-ће, а у почетку 1804 они отпочну сећи кнезове, и Фочић Мехмед-ага, рођени брат онога Мус-аге у Шапцу, са двеста момака дође из Београда у Ваљеро, ухвати кнеза Алексу, Илију Бирчанина и Милована Грбовића (сина старог кнеза Николе Грбовића, који је био болестан). Милована пусти, а кнеза Алексу и Бирчанина посече пред вече 23 Јануара 1804 на 80 хвата ниже ваљевске Ђуприје, на пољу до Колубаре.²

Пред што ће их посећи, Фочић је заповедно да се прочита

¹ *Мемоари Протини*, стр. 54, 55. За ово се писмо још не зна на чисто да ли га је писао Алекса или ко други. *Вук (Даница 1828 стр. 149)* каже једноставно да је то писмо писао кнез Алекса. *Прота* у својим *Мемоарима* (стр. 55) вели да ће на другом месту говорити о том писму, на није казао нигде ништа. Син Протин пак, г. *Љ. П. Ненадовић*, причаше једном као да је писмо ово писао сам Прота, без знања оца свога кнеза Алексе, и да је тим ишао на то, да кнезове окомпромитује пред Турцима, те их тако нагна на устанак?

² Песма вели да су посечени на Ђуприји на сред Колубаре, а *Прота*, који је најбоље могао то све знати, каже овако како смо ми записали.

пред Ваљевцима оно горње писмо, и рекао им је: „Ова књига сече главу кнезу Алекси“.

Тело кнеза Алексе пренесе родбина у Бранковину и сахрани код цркве.

Илија Бирчанин

ОБОРКНЕЗ У ПОДГОРИНИ

Илија Бирчанин био је из села Суводања, баш под самим Медведником.

Какав је он био на очи, какав ли према Турцима, а какав својој браћи Србима, може се представити по оним речима Фочићевим које он изговори кад оно пређаше да исече српске кнезове и друге одабраније људе у народу:

„Док погубим, вели он, Бирчанин - Илију, оборкнеза испод Медведника“

„Ево има три године дана
 „Откако се врло посиљно:
 „Куд год иде све крџата¹ јаше,
 „А другога у поводу води,
 „Он буздован о ункашу носи
 „А бркове под калпаком држи;
 „Он Турчину не да у кнежину —
 „Кад Турчина у кнежини нађе,
 „Топузом му ребра испребија
 „Па кад Турчин стане умирати,
 „Он повиче на своје хајдуке:
 „„Море, слуге! тамо пашче бац'те,
 „„Бе му гавран кости паћи не ће““.
 „Када нама порезу донесе
 „Под оружјем на диван изађе:
 „Десну руку на јатаган метне,
 „А лијевом порезу додаје:
 „„Мехмед-ага, ето ти порезе,
 „„Спротиња те је поздравила

¹ *Крџат* значи *зеленко*, али у Суводању причају да је његов најмилији коњ био црн као гњак, без икакве белеге. Бирчанин га је купио у Сребрници за 700 гроша, кад је цванцика била 13 пара. О ункашу је свакад носило топузину.

„Више теби давати не море“
 „Ја порезу започнем бројати,
 „А он на ме очима стријеља:
 „Мехмед-ага, зар ћеш је бројати
 „Та ја сам је једном избројао“
 „А ја више бројати не смијем,
 „Већ порезу украј себе баџим.
 „Једва чекам да се скине беда,
 „Јер не могу да гледам у њега.
 „Он је паша, а ја сам субаша“.

Ето какав је био пред турским очима Бирчанин Илија! Није никако чудо што је он био међу првима које су Дахије одлучиле да погубе. Кад му је Мехмед-ага Фочић поручио да дође у Ваљево, одакле већ не ће ни изаћи, онда му је Кедић, момак, говорио да не иде зверу у чељуст, или бар, ако хоће да иде, да поведе друштва. Бирчанин на то одговори:

— Фочић ме зове на веру, као власт, да са мном говори о вилајетским пословима; не могу да не идем, — а да водим друштва, показао бих да му вери не верујем: не ћу; него ћу отићи сам, и још без коња и оружја, на ако буде права вера, вратићу се здрав и читав, а ако не буде, ја ћу погинути, али ће и Турцима доћи главе погажена вера и сузе спротињске“.

Казавши то, он оде у село Рабас на неко старосватство, на одатле сиђе у Ћедларе, те ту остави коња и теже оружје, а сам сиђе у Ваљево; али тамо има шта и видети. Прво му падне у очи кнез Алекса, који је већ знао за што их зову, и који му лагано рекне:

— Шта ћеш овде, Бирчанине, од Бога не нашао? Где ти је Медведник? Ја се надам да ти и мене избавиш, а ти и своју главу донесе Турцима у руке?

Илија види да од разговора за народне после, и од дате вере нема ни спомена. Позна добро шта га чека, али доцкан. Понуди Турчину откуп за свој живот, али му се то не прими. И тако и он падне 23 Јануара 1804 на пољницу, 80 хвата испод Ћуприје на Колубари.¹

¹ Што Јоксим Новић вели да он није тада погинуо, него да се

Његово тело узме одатле момак његов, потоњи славни јунак, *Милић Кедић*, и сарани код ћелијске цркве на 1 хват северо-источно од олтара и северних врата. На гроб му стави белу плочу, на којој се још с муком могу да прочитају ове речи: „Зде почиваеѣ рабъ божи Илія кнезъ — — Бирчанинъ от — — ра Мехмед — — а Фо — и — —.“

Плоча је сва изразбјана, и ја сам мислио да су је Турци наџацима излупали, али, на своју срамоту, чух да није било то, него су мајстори, када је Бирчаниновом крвљу купљена слобода хтела да обнавља цркву, ударили у мученикову плочу козе (скеле), па је тако сву излупали. И од недостојних потомака Иліјиних, не пађе се човек да тај освећени прах, и тај крвави белег закљони од тога братскога вандалства! Ох, незнање, нигде те не било!...

Бирчанин је био висока раста, црне масти, космат, дугачких сувих образа, погледа веома оштрог, а гласа крупног. Кад је погинуо, није му било више од 40 година. Био је на гласу јахач и гађач из пушке. Карактера је био са свим поноситита, а уз реч је често пеовао: „По турској те вери“ ...

Бирчанин је оставио после себе једнога сина, Бранка, и једну ћер. Син му је погинуо на неком нишану с Бобовцем, а ћи је умрла пре неколике године у Седларима.

У Суводању има и сад доста Бирчана, али су то све потомци од Иліјне браће, а његова права потомства нема.

Кажу да су Турци и његова брата нудили кнештвом, после смрти Иліјне, али им је он то одбио рекавши:

— Ја сам орач и копач; у кнезовању се не разумем. Да је и он чувао плуг, не би му глава одлетела пре времена.

Онда они окнеже *Милића Кедића*, опет из Суводања, који је био момак Иліјн.

Браћа Недичи — Дамњан и Глигорије

Недичи су рођени у селу Осечини, 6 сата на запад од Ваљева, на граници међу Јадром и Подгорином.

после одметнуо у планину, и веће јаде задавао Турцима, то нема никакве историјске потврде.

Изнајире су били хајдуци, и четама ударали на Турке, а кад се, године 1804, јави народни устанак, они само продуже свој стари рад, и, у друштву с *Ђорђем Ђурчијом*, приближе се к Лешници и к самој Дрини.

Ми не знамо сав живот ове славне браће Недића, али нам није ни нужно да то истражујемо. Њима је Лазарева Субота, уочи Цвети, 1804, била довољна да остану у славној спомену до века: они су урадили у један дан колико многи нису кадри били урадити свега дугога века свога.

Находећи се с друштвом код манастира Чокешине, онда кад је *Мула Њожина* с великом војском долазио од Лешнице, идући к Шапцу, Недићи су видели како су се Јаков и Ђурчија завадили, и како је тим српска војска још више отанчала, па се ипак нису хтели ни узмаћи у планину испред много веће силе, нити у манастир затворити, него изиђу на отворено поље пред Турке. Да пустимо сувременог певца, нек нам он исприча јуначку смрт неса-мртне браће Недића.

Кад је Јаков, видећи колика је сила у Турака, а у њега само 300 друга, предложио да се затворе у црквену авлију, ту да начине бусије, и ту да Турке дочекају, онда

- „ . . . беседе два брата Недића :
 „ „ Чича Јашо, што си полуђео ?
 „ „ Ми нијесмо једне женске главе ;
 „ „ Под затвором женски да помремо ,
 „ „ Па да цркву крвљу обојимо ,
 „ „ Да костима цркву потрусимо ;
 „ „ Већ хајдуци, убојини јунаци ,
 „ „ Што замећу по крајини кавгу
 „ „ Измеђ' цара и измеђ' краљева ;
 „ „ Него хајдмо да сретнемо Турке ,
 „ „ Да се далек' с њима побјемо ,
 „ „ Ђе је свему свету на видiku.“
 „ То рекоше, па се послушаше
 „ Сви шарене пушке потпрашаше.
 „ Па Недићи напријед пођоше,
 „ А за њима Дамњан Кутешалац
 „ За Дамњаном Дамњановић Панто ,

- „А за Пантом дружина остала.
 „Чича Јаков на ђогату јаше
 „Голу сабљу у рукама носи,
 „Иде виђет' побит' како ће се.
 „На далеко сусретоше Турке,
 „Повесоко од бијеле цркве
 „Виш' Врањевца дубока потока,
 „На високу брду голетноме,
 „Бе Љешници јесте на погледу.
 „Два Недића бусије не траже,
 „Већ падоше оба на кољена
 „И обадва пушке оборнше,
 „Обе пукле остале им пусте.
 „Бого милн, чуда големога!
 „Бе два брата, два Недића млада
 „Погодише у турској ордији
 „До два брата, два Турчина млада
 „Оба брата изврх Вуковија,
 „Оба брата, оба барјактара.
 „Оба паше, ногом не макоше,
 „Барјаци им пусти остадоше.
 „ — — — — —
 „Боже милн, срца слободнога!
 „У два брата, два Недића млада,
 „Бе с Турцима завргоше кавгу
 „Три ста Срба са седам хиљада.
 „Бој чинише пуно и за много
 „Ев' у дану пуно седам сата.
 „Ал' Недићи рана допануше,
 „Пребише им Турци обојници
 „Из пушака ноге до кољена;
 „Оба сјела један до другога,
 „Они вичу рек'о б' вино пију,
 „Око себе Србадију храбре,
 „Пушке пуне на Турке бацају.
 „Бе је срећа, ту је и несрећа.
 „У Недића нестаде дебене,
 „А не могу на ноге устати,
 „Да потраже по друштву фишека,
 „Већ из гласа сташе дозивати
 „О, дружино, браћо Србадијо!

„Није ли се у ког догодило,
 „Ја фишека да нама добуци,
 „Празне су нам пушке у рукама;
 „У кога се фишек' догодило,
 „За фишек му ево по жут дукат,
 „Ако му се и то мало чини,
 „За фишек му ево десет дукат':
 „Доста злата, ал' џебане нема.
 „Стаде викат' један до другога
 „Ни у једног није се десило;
 „А то турски шпинуи дочуше
 „Отрчаше, Турцима казаше,
 „Да ј' Србима нестало џебане.
 „Кад то чуше до два серашћера
 „Ножин-ага и с њим Дервиш-ага,
 „Од појаса сабље повадише,
 „Из далека Турке повратише,
 „И на силу Турке натераше:
 „Јала! кардаш! јуриш на душмана!
 „У душмана нестало џебане.““
 „Кад ли, болан, Турци јалакнуше
 „На Србиње јуриш учинише!
 „Ту се Срби покорити не ће
 „Већ се бране и празним пушкама;
 „Изломише пушке на седмеро
 „Све тукући око себе Турке;
 „А кад танке пушке изломише,
 „Сваки Србин хвата по Турчина,
 „Како који докопа Турчина,
 „Сваки пада по Турчину своје.
 „Сваки Србин мори по Турчина,
 „А Србина по двадесет Турака.
 „Погибоше два Недића млада,
 „Виш' Врађевца дубока потока,
 „На високу брду голетноме.
 „Та знаће се њино разбојиште
 „Док је Цера и Видојевице
 „И на небу сунца и месеца
 „Ђе Недићи јесу погинули
 „У Суботу на Светог Лазара“ .

И садашњи нараштај, као и сваки за њиме, сматраће за пријатну своју дужност да им свима каже:

Бог да их прости!

„Лака земља која их покрива
„Својом су је откупили крвљу“.

Јаков Ненадовић

КОМЕНДАТ ВАЉЕВСКИ

Јаков је био најмлађи брат кнеза Алексе из Бранковине. До смрти кнеза Алексе, он је трговао и гледао кућу, а у народне се послове мало мешао.

Кад му брат погине, позове га Фочић и понуди да буде кнез на братово место, али се он тога не прими, него остави Фочићу неког Пеју који је Ненадовићима био свој, а и служио је у кнеза Алексе.

Међу тим је устанак плануо у Шумадији, и ширио се на све стране. Јаков одмах почне прибрати људе око себе, и спремати се на Турке. Знајући, да је у Ваљеву Турака мало, и да им помоћ не може ни од куда ласно доћи, он се прво упути ка Шапцу, и на тој страни се најпре и судари с Турцима местимице на селу Вељину.

Његова су прва војничка кретања била управљена к Шапцу, и к Дрини.

Он је први набавио из Немачке топ,² и први је пут он освојио град Шабац.

¹ У цркви осечанској има барјак који су носили на војску *Михаило Недић*, брат ове двојице Недића, и неки *Глигорије Младеновић*, 1807. Многи држе да је ово барјак оне прве двојице Недића, али није, него као што рекосмо њновог брата Мијанла и пријатеља му Глигорија Младеновића, који су такође били јунаци.

² *Прота* каже да су џебану набављали с процентом на сто тридесет (*Мем.* стр. 78), а *Вук* вели, да је топ био „преплаћен као и све такове ствари које су се крвјући морале продавати и куповати (*Даница* 1828, стр. 176): али хвала му (топџ) ипак: он је породно после неколико стотина топова!“

Вук вели о њему, да се тиме био тако поднео, да је готово Црног Ђорђа држао за мањег од себе. Али је то могло бити само кад је Ђорђе био далеко, а кад је био близу, нема га ко се могао према њему много успрентити.¹

Не ваља му, што је онако вероломно убио Ђурчију и ако је онда тако време било.

Кад је у Јануару, 1811, позват у савет, за попечитеља унутрашњих дела, онда је синовац му Прота изашао у војску, на Дрину.

Године 1813, Јаков је пребегаво на Забрежју у Срем; ту је он звао и Кнеза Милоша, да иде с њим из земље у којој је, вели, све пропало, али га овај није хтео послушати. У овој патриотској одлуци врело је свој потоњој Милошевој слави.

Из Срема је Јаков спроведен у *Цилу*, у Штајерској, а одатле је отишао у Русију, и последње је године провео у Хотину, у Басарабији, откуда се повратио са свом својом породицом у пролеће 1830 године.

Умро је у Београду око 1836, и укопан је у Бранковини, код брата Алексе.

Прота Матеја Пенадовић

Родио се 1777, у селу Бранковини, од оца Алексе и матере Јоване из куће Белмашевића, из села Гвозденовића.

Књигу је почео учити у Бранковини, код свештеника *Станоја*, из његовог, како сам вели, „врлетног буквара“. После је прешао у Срем, у село Ашању, па у Кушиново, те се даље учио.

Године 1793 заповио га је владика ваљевски Јоаким, и дао му нурију; мало за тим, постао је и прота.

„Не мари што сам био врло млад; син сам кнежев, а можда је владици и пара требало“. Овако он сам говори о побудама што је тако млад постао прота.

Од тога доба, живот му је био нун разних промена. Ево како он сам слика своју прошлост осврћући се на њу кад је већ био

¹ За ово може се наћи потврда, осем другога, и у писму *К. Јовановића* од 4 Августа 1806 о боју мишарском (*Архив Уч. Друштва*, стр. 425 и 426). Ми ћемо то писмо изложити кад дође Шабац на ред.

близу гробнога бурумка: „Ја сам, вели он у својим *Мемоарима*: — служио и господарно; поповао и војводовоао; путовао по народним пословима далеке путове, и код куће мирно седео, и у својој банти воће калемло; војевао сам опасне ратове, и уживао благодет онштег мира; с царевима говорио сам слободно, а кад кад ме је збунио говор простог кмета; гонио сам непријатеље, и бегало од њих; живео у сваком благу и изобиљу, и опет долазио до сиротиње; имао сам лепе куће, и гледао их из шуме снажене и срушене; пред мојим шатором вршитали су у сребро окићени арапски хатови, а возно сам се у својим некованим тањигама; војводе су пшчекавале заповести из мојих уста, и опет ме је судбина доводила да пред онима што су били моји пандури на ноге устајем“.

Шта је прота Матеја радио за општу народну ствар пре устанка 1804, не знамо. Постање оног писма, због кога му је отац посечен, можда би било неки одговор на ово питање; али од 1804 Проту виђамо и као војника, и као набављача, и као дeпутата, и као унутрашњег уредника и судију, и свуда се онажа Србин патриот који жели добра и среће своје народу.

Још те исте године (1804) послан је, с Врачара, од вођа народних, у Петроград, да поради за какву потпору од стране Русије. Отуда се вратио у почетку 1805.

Године 1805 настојавао је да се уреди „Правителствујућој Сoвѣтѣ“, и он му је први био председник.

Из „Совета“ је 11 Јануара 1811 изаслан за војводу војсци која је чувала Србију од Босне место Јакова који је опет позван у Савет за попечитеља унутрашњих дела¹.

Несрећне године 1813 прешао је и он у Срем, на је после отишао у Беч, и тамо, с писмима од војвода и знатијих људи у народу, пшао од врата до врата министрима оних владалаца, који су се ту на конгресу находили. Кад је нови устанак букнуо 1815, он је Кнезу Милошу помагао онако исто као и Карађорђу у саветовању и у ратовању. Кнез Милош га је често призивао к себи ради договора о потребама народним.

¹ *Мемоари*, стр. 311.

Он је остао удов још за првога устанка, а помрла су му и сва деца коју је имао с првом женом.

Ево приче, како се он оженио, као прота, по други пут.

Кнез Милош, путујући једном из Шапца, сврати у Бранковину на конак Проти Ненадовићу с намером да га сутра поведе са собом у Крагујевац, зарад неких народних послова.

Сутра дан, све спремно за пут само Прота трчи из вајата у вајат и виче:

— Та врага! камо моја чарана?

— Шта је за Бога, Прото? ушита Кнез Милош.

— Та ништа, господару! нема ми једне чаране, а ваља ми да понесем на пут.

Ужурбале се снахе и сва чељад, али нигде протине чаране!

— О, прото! рећи ће на то Кнез Милош: — море виђу ја што теби треба. Али ако само жив будем, оженићу ја тебе, па ће тебе твоја обућа чекати скалупљена свако јутро, а не ћеш трчати тако из вајата у вајат.

— Не, по Богу, господару! зар не видиш браду?

— Добро, Прото, добро! Упамти ово што рече Милош.

Пођу, и дођу на конак у село Раниловић, кући неких Милићевића.

У тој кући била је скоро остала удовица једна млада, с двоје деце; здрава, млада, и лепа.

Кнез Милош ушита свекра њеног: хоће ли је дати за Проту.

— А може ли то бити по закону? ушита старац.

— Па ево проте Жујовића, одговори Кнез: — видећемо може ли их венчати.

Свекар измени неколике речи са својом бабом; ова са снахом: још буде мало говора и разговора, кад тек ујутру рано, а Прота Матеја стао с младом пред јеванђеље и крст, и пред њима прота Жујовић, обучен, да их венча. Кад буде да се обилази око совре, рећи ће прота Матеја онако кроз невање: „Исаије ликуј!“

— Ала шта учини човек од мене!

— Ала да хоће то исто и од мене, прихвати Прота Жујовић, који је такође био удовац.

После венчања, Кнез заповеди Проти, те да свога коња и момака, а свекру омет, да спреми девера, па да пошаљу младу у Бранковину, Проту пак одведе он са собом и задржи 6 недеља у Крагујевцу, докле се људи већ сити начуде како се прота оженио.

Пустивши га да иде кући, он му рекне, да гледа да стигне у Бранковину у вече, па тек у јутру да осване као да никуд није ни ишао од куће.

Прота тако и учини.

Из овог другог брака рођен је *Љуб. П. Ненадовић*, појета. Стара протиница и сада је жива. Ваљда ће јој бити 80 година.

Године 1838 Прота је био члан комисије која је спремала законе за Србију; 1839 постао је члан државног Савета, у коме је чину, 1852, пензионован, и после је живео у Ваљеву. Дана 29 Новембра, 1854, упокојио се, у Ваљеву, и укопан је у породичкој гробници, у Бранковини, код цркве. На његову белегу стоји овај смерни запис: „Овде почивају кости Проте Матеје Алек. Ненадовића. Рођ. 1777 а преселио се у вечност 29. Новембра, 1854.“

Прота Ненадовић, осим многих других заслуга, има и ту, што је оставио записке бар о неким и неким догађајима свога доба.

Записке те издао је син његов Љубомир 1867 у Београду.

Прота је био раста умерена, под старост ћелав, лепе браде, лица више блага него војничког; носио је свештеничко одело до смрти, и чин је свештенички јако уважавао. Његова се слика наводи у Музеју српском, у Београду, међу другим његовим ратним другарима.

Никола Грбовић

КНЕЗ КОЛУБАРСКИ

Никола Грбовић, из села Мратишића¹, *Илија Бирчанин*, и *Алекса Ненадовић*, били су кнезови нахије ваљевске, до устанка; први је био у *Колубари*, други у *Подгорини*, а трећи у *Тамнави*.

¹ Још и сад стоји кућа Грбовића у Мратишићу.

И Никола би био посечен да га није заклопила болест, због које није могао доћи на позив Фочићу, него послао сина Милована, а овога Фочић није хтео погубити.

Уз устанак Грбовић је пристао одмах, и довео војску на Ваљево. „Идем ја, рекао је он Проти у првој опсади Ваљева 1804, оно чардака, сена, и сламе испод Ваљева да замунђам, нека насја вјера зна, да хоћемо да палимо.“

Кад су се Турци затворили у зидане куће, и кад су се српске поглавице договарале, шта да раде, Грбовић је Проти Ненадовићу рекао ово: „Ови се Турци, душо, затворише у тврдоћу, где им се не може ништа учинити без тона, него их ваља чувати, док се од глади не предаду; али нема брашна (тако је звао барут), но иди ти, душо, тражи брашна, а ја ћу ову насју вјеру чувати и цјенити као што су они мога Алексу и Бирчанина цјенили.“

Кад се јуришало на Београд 1806, Грбовић је ту био са 1000 својих војника. Ту се разболео и дошао кући где је после наскоро и умро.

После смрти Грбовићеве, настао је син његов *Протопоп Стеван Грбовић*, који се одликовао у мањим бојевима; особито је узбијао Турке који су наертали на округе руднички и ужички. — По смрти овога проте Грбовића, постане војвода брат му

Милован Грбовић, који се тукао славно на Београду, Ужицу, Смедереву, Пожаревцу, Шапцу, Лозници, и Соколу. У последњој битци, на Соколу, разболе се, дође кући, и умре.

Године 1808, постане војвода најмлађи брат, *Радован Грбовић*. Онај се борио на Шапцу, Лозници, Баурићу, и Соколу. Дочекао је те се борио и 1815 године. Разболевши се доцније, и он је умро дома.

Јуначка ова кућа дала је толико бораца и ратника, но сви су изгинули не од непријатељских зрна или ножева него од трчања, умора, и прозеба.

Бог да их прости!

Како село Мратинић припада, као парохија, цркви крчмарској, то су и Грбовићи сви били укопани код ове цркве. На гробовима су им били белези са записима. Али нечијем господству

буду на сметњу ти смерни споменци, па нареди те се почунају, гробови се поравне, и белеге се негуд шћерају тако, да ја 1875 не могах од њих ни трага наћи. Саможива глупа варварска ђуди! има ли ишта за тебе свето кад не умеш да поштујеш ни гробове мртвих које су често и сами Турци на миру остављали?!..

Сима Ненадовић

ВОЈВОДА

Сима Ненадовић био је најмлађи син Алексе Ненадовића. Он се родио 1793 у Бранковини.

Још као дечко, послан је био у Аустрију на науке, где је учио војну школу, и, после је, кажу, с аустријском војском ишао у Италију против Француза.

Године 1813 вратио се био у отаџбину, и постао војвода у кнежини колубарској.

Кад Србија те исте године пострада, пређе он са својима у Аустрију, и отиде у Русију. Отуда се опет врати у Беч, и као да је на ново ступио био у аустријску војску.

Али чим чује да је букнуо нови устанак у Србији, 1815 године, Сима се врати у Србију, и, по упуству Кнеза Милоша, стави се на чело бораца својих земљака из ваљевске нахије.

У пресудној битци на Дубљу, 14¹ Јула 1815, Сима је јуришући на турски шанац пао за своју драгу домовину.

Био је, кажу, момак веома леп, и одликовао се колико јунашћом и мудрошћу, толико и пријатношћу у разговору и опхођењу.

О Симиној смрти има нека „*Описка*“ у *Српском Летопису* за 1827, III, стр. 68.

Бог нека га прости! Мало је живео, али ко је срећан да умре за слободу своје отаџбине, тај не умре докле му траје отаџбине.

¹ *Прота* у својим *Мемоарима* свуда вели да је тај бој био 13 Јула, а *Милутиновић* (стр. 329) каже да је 14 дана тога истог месеца. Међу тим и на самом Симином гробу у Бранковини стоји: „у селу Дубљу, 1815, јули 14. дне храбро юный животъ свой отечеству поклонѣ“.

Петар Николајевић Молер

ВОЈВОДА СЕБОЉСКИ

Петар Николајевић био је родом из Бабине Луке, одакле је и мученик Хаџи Рувим, који му је био стриц. Не зна се ни где је учио књигу, ни где се извештио да „шара собе“. Само се толико помиње да је, као младић, године 1804, шарао конак Дахији Кучук-Алији, баш онда, кад је Хаџи Рувим дошао из Боговађе у Београд, где је и погубљен.

Пошто је устанак већ био у велике букнуо, њега видимо на западној страни Србије, око Дрине и око Сокола, и Лознице. Године 1813, по смрти Анте Богичевића, као војвода соколски, био је одређен да брани Лозницу од Турака. Његово писмо из опсађене Лознице заслужује да се прочита с особитом пажњом и учешћем¹.

После несрећне године 1813, пребегаво је био и он у Срем.

Године 1815 наводи се у Срему, где је радио чим је год могао, да би се судбина Србије колико толико облакшала.

Чувши за устанак Кнеза Милоша, он је одмах почео прикупљати драговољце, и испраћати их у Србију. То је све радио у договору с Јовицом Милутиновићем, Симом Ненадовићем, Павлом Цукићем, и другима.

Јовица и Цукић пређу и сами, а Молер се задржи да још кога момба нађе, и да уреди како ће се барут набављати.

У то стигне на Палеж Кнез Милош с војском, и одмах пређе сам у село *Прогаре*, попу *Живку*, те се ту састане с Молером, и разговори о свему послу народном. На позив Кнеза Милоша да пређе у Србију, Молер затражи да се најпре Милош обведе да не ће онако самовласно управљати као Карађорђе, него да ће за свашто припитивати бар *Павла Цукића*, *Ненадовића Прету*, и њега — *Молера*.

Милош је, кажу, пристао тада на све услове, рекавши: „Хајдете, да се ради: па ви, који сте наметнији, наређујте како год знате да је боље“.²

¹ Правит. Совѣтъ, стр. 67 и 68.

² *Милутиновића историја*, стр. 217 и 218.

Још се ту њих двојица договоре да се и мошти Светога Краља врате у Србију, да Молер преговори о том с калуђерима, који су имали и својих претензија; да се састара за џебану, а Проту Ненадовића да извести о свему, на тада и сам да пређе.

И доиста, после неколико дана,¹ Молер пређе на Кушинову с неколико друга, и одмах похита к Ваљеву, где се Кнез Милош већ налазио.

Ту је Молер на скоро имао прилику да утишава браћу међу собом. Кад је оно убијен кнез Петар из Тврдојевца, Молер је, као наметан човек, утишао људе да се због тога не изроди свађа међу браћом, кад Турци стоје пред њима, готови да их потуку или растерају.²

Пошто су Турци побегли из Ваљева, Молер је напоменуо Кнезу Милошу овај договор о вршењу власти који су они имали у *Прогарима*. Милош то одгоди, као прерану бригу, него позове

¹ *Милутиновић*, стр. 245.

² О смрти овога *кнеза Петра* не говори се једнако. *Милутиновић* (стр. 247—251) представља га као човека праведна кога је погубила наглост Цукићева. Али у Ваљеву и околини живи предање са свим противно томе. Ево што се прича о том догађају: Неки *Димитрије Радовановић* из Дупљаја, хајдук, с Милутином Гарашанином и Павлом Даниловићем у друштву, убио је Турчина *Ингриза*. Кнез Петар узме тога Димитрија на веру, на га, после, преда Турцима, који га погубе. У Димитрија је био брат, *Поп Лука*, кога су звали „Поп Жућо“. Овај науми да се кнезу Петру освети за ту неверу. На Кличевцу 1815, у једној кући код шаранипова ручали су: Цукић, Чушић, тај кнез Петар, и поп Жућо.

Цукић прекори кнеза Петра што је више теглио Турцима него Србима.

Кнез Петар се почне правдати да је тако морало бити.

Чушић, подуширући Цукића, удари кнеза кошићу по челу, а кнез се суне преко трпезе да шчепа Чушићу иза силаја нож, да га прободје.

У тај мах Поп Жућо испод доламе опали пиштољ, а кнез Петар се простре мртав. Одмах се начини мала гунгула, коју стицају Сима, Молер, и сам Кнез Милош. Рођена ћи онога Димитрија, брата Поп Жућина, сто се пута клела у децу, да је кнеза Петра убио Поп Жућо а не П. Цукић.

Молера да иде к Соколу, и да не да Турцима продрети, ако би навалили; сам пак он оде к Чачку.

Молера после тога видимо на Црнишеву, где чува да Турци из Јадра не би продрли к Шапцу или к Ваљеву.

Кад се углавном онај мир с Марашли-Али нашом, Молера находимо као председника оне српске канцеларије у Београду која је уређена за сношење с Турцима. Молер је доиста и био за то место, јер, осим других својстава, знао је добро турски језик. Ми не можемо да проценимо, по овоме што данас знамо, шта је управо тражио Молер, а од чега се бојао Кнез Милош.

Ако је Молер био само противник безграничне власти једнога човека; ако је хтео само да та власт буде умерена, па баш тако и трајна и благотворна: онда он није ништа друго до оно што се данас виђа сваки дан. И у том случају, Милош се није имао бојати никакве опасности од захтева Молерових. Али, ако је Молер тражио оно што би Марашлија пристао врло радо да да, да буде неколико бератлија у земљи, место јединства власти, — онда је он сам себи изрекао пресуду. И Милош је радио патриотски, кад се одупирао таком захтеву. Што је било између Молера и Кнеза Милоша, то се радило тајно, није могао то сваки знати. Тек време може скинути завесу и с те тајне. . . .

На скупштини, у Београду, о Ђурђеву дну, 1816, сваде се Милош и Молер јако, па Милош устане и рекне кнезовима: „Ја сам вам, браћо, до сад био старешина, а одсад ето вам Молера“.

Кнезови скоче на Молера, свежу га, и предаду наши. Сутра дан се потпишу на његову смрт: Митрополит Мелентије Никшић и сви други кнезови.

Паша заповеди те Молера ноћу удаве, и сутра дан покажу мртва на Калемегдану.

Молер је био од ондашњих војвода најученији, и умео је врло лено да саставља писма¹. Кажу да је Карађорђе једном пола у шали а пола у истини рекао: „Коекуде, ко ми надговори Чунића и натпише Молера, даћу што год зажели.“

¹ То се може видети и по његовом писму једном у *Голубици V*, стр. 203—206; и 221—233

Јовица Милутиновић

ИЗ СЕЛА САНКОВИТА У КОЛУБАРИ

(Рођен 1773¹ † 20 Јула 1816)

Јовица Милутиновић, још кад је први пут (1804) Ваљево опкољено, дошав с војском Николе Грбовића, начинио је од марама барјаке и носио их поред војске тамо и овамо, само да Турци, видећи те барјаке, имају више страха.

За ратовања од 1804—1813, био је свуда у бојевима, где су се год тукли Колубарци. 1 Августа 1810 на Рожњу, код Сокола, у логору, постао је *подвојвода*, а 26 Маја 1812 добио је диплому на већи чин. Несрећне године 1813 пребегло је и он у Срем; али се одмах 1815, на први глас о устанку у Такову, вратио у Србију заједно с Павлом Цукићем и Максимом Крстићем, и одмах ту на путу, између Палежа и Шапца, поватао је неке Турке и исекао их. Иза тога се спусти к Палежу, те и то место очисти, јер су Турци већ били готови да беже у Београд.

Очистивши тако Палеж, Јовица остави у њему нешто војске и капетане: *Истра Јерића* из Звечке, и *Ђуру Н.* из Црвене Јабуре. Сам пак, с Цукићем, похита к Ваљеву, те и њега опколи. Ту на Кличевац дође му кнез *Рака Тешић* из Млонице, и *Радован Грбовић*, који су се били уклонили у Маљен од Турака.

Јовица и Цукић ту кажу војсци, да је општи устанак у свој земљи, да ће из Бесарије прећи сви који су били отишли из Србије, да је, дакле, победа готово извесна праведној народној ствари.

Али сутра дан, ето гласа, да су београдске спахије удариле на Палеж, да су се оба капетана морала испред веће силе уклонити, и тако су Турци на ново заузели Палеж, и већ на Посавину разрезали запру. Јовица тај час узјаше коња, ичепи камцију, и потрчи са 100 коњаника к Палежу. У селу Грабовцу чује он да и Кнез Милош из Шумадије иде на Палеж, и тако у сами мрак стигне, и састане се с Кнезом Милошем.

¹ У његовог зета, г. *Јеврема Тадића*, у Ваљеву, има слика на којој пише, да се кнез Јовица моловао 1838, а тада му је, вели се, било 65 година.

Кнез одмах нареди да се из оближњих села довуку товарна волујска кола да се од њих домуз-арабе¹ граде за јуриш на Палеж.

Док се то спремало, Кнез Милош упита Јовицу где би се он могао састати с војводом *Петром Молером*, макар тога ради морао и у Срем прећи. Јовица му каже да се може састати у селу *Прогарима*, у некога попа Живка. Кнез Милош преда управу опсаде своје барјактару *Сими Паштрмицу*, а он, с Јовицом, оде к селу Уровцима. Ту Јовица нађе један чун и добра два момка који Кнеза сама самцита превезу преко Саве, и одведу кући попа Живковој. Јовица се врати к Палежу, те сви навале градити оне „домуз-арабе“. Кад буду готове, они их, као пробе ради, почну примицати к Палежу. Турци се препадну од отих накарада, па нагну товарити се у лађу да беже на ону страну Колубаре. Лађа је била један четоканк с једним топом. Претоварена, она се потопи насред Колубаре. Срби сад јурише у варош, где још нешто Турака затеку, те све исеку, и задобију турскога оружја, хатова, и чебане. Сутра дан извуку и четоканк са свим оним што је било у њему. Преко сто Турака било је са свим као живи да су само без душе: како су седели у канку тако су се и потопили.

Јовица сад с оним четоканком и топом пође низ Колубару, па окрене уза Саву, а Паштрамац с коњаницима к Забрежју, те тако даду глас Кнезу Милошу о овој новој победи и добитку.

То вече врати се Кнез Милош натраг из Прогара.² Јовица га дочека и покаже му како су срећно растерали Турке из Палежа, и какву су добит задобили.

Јовица је и после тога, и у рату и у мирно време, био један од највреднијих и најразумнијих народних старешина. У боју на Дубљу задобио је многе тешке ране, али их је све преболео. Кад

¹ То су на двоколицама приковане даске, тако, да неколико људи могу пред собом терати те двоколице, заклонивши се за даске, и пуцати на непријатеља.

² Ово је онај састанак Кнеза Милоша и договор с војводом Молером којим су непријатељи Милошеви корели га после горко за смрт Молерову. И састанак и договор описан је у *Историји Симе Милутиновића* од стране 217—218.

човек чита *Историју Симе Милутиновића* не може да се не зачуди енергији, мудрости, и патријоству овога честитог Колубарца.

Умрло је 20 Јула 1846 године у Руми, и тамо је укопан. Он је побегао у Срем 1842 године услед буне у Крагујевцу.

Имао је још два брата, *Пантелију* и *Грујицу*, који су били као и он јунаци.

Пантелија је погинуо у битци на Шанцу; а Грујица је добио шест рана, и у јуришу на Чачак пао је за своју драгу отаџбину.

Множила се у Србији овака шпартанска браћа!

Милић Кедић

из СУВОДАЊА У ПОДГОРИНИ

Кедић је био најпре момак и буљубаша у кнеза Илије Бирчанина. Кад Бирчанина погуби, Фочић окнежи овога *Милића Кедића*. Али је Кедић одмах стао у ред устаника, и одмах своју власт употребио против Турака.

Њему ваља захвалити што је тело Бирчаниново узео из Ваљева и саранио код цркве у Ђелијама.

Он се одликовао у свим потоњим сукобима с Турцима.

На Рожњу су га једном били опколили Турци у шанцу, и тек после дугога јуначког отпора, ослободила га је друга ваљевска војска.

Кад су оно под срећним изгледима у почетку године 1809, српске војске прешле Дрину, и пошле даље у Босну, Кедић је, у једном јуришу, на *Прибићевицу*, више *Сребрнице*, рањен, па пренет преко Дрине патраг, и преминуо је у шанцу на *Баурићу*, 25 Априла 1809.

Смрт његову забележио је у својим запискама чак Митрополит Стратимировић¹. Кедић је био јако изишао на глас са свога великога личнога јунаштва.

Бог да га прости! Он је, види се, био достојан ученик у ратној школи Илије Бирчанина!

¹ *Гласник II*, стр. 212.

Јеврем Ненадовић

Јеврем је син Јакова Ненадовића. Родио се у Бранковини, 27 Септембра, 1793, а преминуо у Београду, 6 Априла, 1867. Уз оца и стрица, који су ополико учешћа имали у народној ствари, рано је и он ушао у борбу, заједно са свом својом врстом.

Године 1811, кад је Јаков дошао у савет за попечитеља унутрашњих дела, Јеврем је постао војвода у ваљевској Тамнави, и чувао је обично границу од Дрине и од Сокола. Син Јаковљев, а зет Младенов, он је имао врло zgodан положај да му ни једна од оповремених јаких партија није могла ни у чему наудити. По нарави пак био је човек миран и благ, те никога није ни дражио против себе.

За њега једном рече покојни Баталака: „Јеврем је био срећан свега свога века; никад никака недостатка није зазнао: свакад је имао што год му је требало“.

Године 1813 пребегао је и он у Срем, и отишао у Русију. Кад се вратио отуда, у пролеће 1830 године, постао је председник суда у Ваљеву, па је, доцније, био и државни саветник, у Београду.

Године 1858 добио је пензију, и живео је у Београду.

Издахнуо је у Београду, 6 Априла 1867, баш онда, кад је Кнез Михаило заузимао град београдски. Кажу да је у самртним мукама молио да га изнесу на улицу пред кућу, не би ли својим очима видео како се већ лепрша српска застава на граду београдском.

Његова ћи *Персида* била је за Александром Карађорђевићем, који је био српски кнез од 1842 до 1858.

Јеврем Ненадовић био је дугих образа, под старост ћелав, али врло пријатна лица, и чист у одећу и држању као какав младић.

Максим Кретић

ВОЈВОДА СОКОСКИ

Максим Кретић био је родом из Босне, али се, веде, насташио био на Убу. У устанак је пристао кад и сви други, и био је војвода на сокоској граници.

Име његово помиње се у многим бојевима у Рађевини и око Сокола. Године 1813 био је у Лозници заједно с Молером.

У другом устанку, и за Кнеза Милоша, он се мало помиње; тек године 1844 био је члан окружног суда у Лозници, где га је затекла *Катанска buna*. Ту је он пристао уза *Стојана*, и пошто је овај разбијен, и он је дошао затвора у Ваљеву.

Одатле је после ослобођен на заузимање г. Ацике Ненадовића, и живео је доцније на Убу веома спротно, и ту и преминуо.

Имала је једна песма у којој се казује како је војвода Макса секао Турке око Дрине, и како је многе породице српске из турског ропства искупио, због чега је морао и све своје имање дати.

За овај мах ништа више нисам могао дознати о овом војводи.

Нека је светао спомен до века и овим честитим Ваљевцима :
Гаји Јевтићу из Шушеке који је погинуо на Засавици 1813 године ;

Максиму Филиповићу, из Гор. Буковице који се одликовао у више бојева, а у Септембру 1813, с *Никољом Петковићем* из петог села, и с 500 Подгораца, у један дан, погинуо на Засавици !

Живку Дабичу из Јаутине, који је погинуо на Лозници, у великој битци, у понедеоник на св. Тројице;¹

Арсенију Раонићу из Лознице (села) који је погинуо у великом боју на Грнчари, у недељу на св. Тројице ;

Јовану Симићу, Бобовицу из села Бобове;² и

¹ Код цркве каонске, до гроба кнеза *Ранка Лазаревића*, има плоча с овим натписом : „Село Јутина. Здѣ починаеть рабъ божій Ж и в к о Д а б и њ и погибе у ратъ турскій и сербскій. Билше перви момакъ Господара Якова. И поживе 30 лѣтъ. Билше разумень весма. И потруди се братъ его и изнесе стену на покровеніе гроба брата своего, месеца Мая 25 день, 1807.“ Да ли је ово дан битке или дан у који је плоча постављена, ја не знам. Пре ће бити ово последње.

² *Јован Бобовац* је умрло 14 Јуна 1832 (у 57-ој својој години), и уко-

Миловану Зујаловићу из Тулара, који је погинуо у јуришу на турски шанац у Дубљу 1815.

В. МЕСТА ЧИМ БИЛО ЗНАТНА

Бранковачки вис на ком су се много пута скупљали Срби Посавци кад су се год хтели што договарати. Вис је тај у атару села Бранковине, око 2 сата северно од Ваљева.

Пошто је Фочић Мемед-ага, 23 Јануара, 1804, посекао Бирчанина и кнеза Алексу, Јаков брат Алексин и Прота ту су прво прикупили неколико друга; ту Прота вели да је први пут побрио у земљу барјак бранковачке цркве, и одатле су они отишли пред шабачке Турке те се побиле с њима код села Бељина, у шабачкој нахији.

Код цркве у Бранковини сарањени су: Алекса, Јаков, Сима, и Прота Ненадовићи. А осем њих, ту почивају кости и онога *Николе Симеуновића*, из Бабине Луке, који је оно 1815, с Аврамом Лукићем, остао преко Дрине као талац, па се срећом отуда ишчунао. На гробу му пише да се родио 1770, а † 20 Септембра 1830, и да је био „у турском синциру, у Бељини 1815.“

Братачић, село у подгорском срезу, 6 сата на запад од Ваљева. Ту је био бој године 1806. Нападао је *Хаџи-бег Сребрнички* а од српске стране били су *Милан Обреновић*, *Грбовић*, и *Прота Ненадовић*. Најпосле је стигао и *Карађорђе* са својом војском. Турци су разбијени, после крваве борбе.

Године 1809 био је ту опет бој.

Буковица, село у Подгорини, 2 сата на запад од Ваљева. Ту је био бој 1809.

У *Буковици* су, у Радији, на месту *Петровачи*, 25 Сент. 1844, разбијене оне катане које је превео на Шапцу *Стојан Јовановић—Цукић*, и с њима пошао преко Лознице пут Ваљева. И сам вођ њихов Стојан овде је погинуо.

Острузањ, село у Подгорини, 6 сата на запад од Ваљева. И ту је био бој између Срба и Турака, 1809.

Над је код своје цркве у подгорској Каменици. Врло пада у очи што на његову белегу стоји записано „14 Липни“ а не Јуна“. Прича у Ваљеву и у Подгорини везује смрт Бобовчеву за први помен о Уставу...

Кличевци, избрежак на северној страни Ваљева. Ту је био још немачки шанац који су и Срби под Карађорђевићима били оправили, а и у другом устанку, 1815, ту су се прво били утврдили кад су на Ваљево ударили. Ту је био онај кнез Петар из Тврдојева, о ком има спомен на свом месту. Сад је ту барутни магацин.

Мало ниже Кличевца, ближе к Ваљеву, био је други шанац, у ком је Јеврем Ненадовић начинио неку кулу, разваливши ону Витковићеву преко Колубаре. Кулу ову градио је он једно за бољу одбрану шанца, а друго да у њој држи што барута. У ту барутану, под кулом, која нема прозора ни ваздуха, затворили су Турци Србе од 1813—1815, где су се ови јадници гушили без ваздуха.

Како су Турци побегли из Ваљева, војвода Сима Ненадовић, братучед Јевремов, поквари ту кулу, пошто најпре пусти све сузбје Србе које су Турци били у њу натискали и затворили. Сад је та кула оправљена и у њој се, као државној згради, држи барут.

Мравинци, место у ужичкој нахији, близу међе ваљевске¹, где је *Бег Витковић* из Ужица изазвао на мегдан *Јевту Витковића* из Ваљева, па кукавички побегао с мегдана.

Тометино поље, село сада у пожешком срезу, 7 сата северно од Пожеге, а пре је било у ваљевском округу. У овом селу се родио „*Јован Косанић*, за Принца Јевђенија оборлаћман, страшан Турком зјело“².

Осеченица, село у Колубари, 4 сата од Ваљева. Ту је био шанац за Принца Јевђенија, и у њему се помиње као капетан *Аким Продановић*,³ родом ужичанин. Онда су Ужице држали Турци.

Вра̂на, брдо и заселац више Ваљева, на југозападној страни, где су сад виногради. Ту је бивао логор више пута за немачких ратова. А и Кнез Милош је био ту кад је 1815 опсађивао Ваљево.

¹ Управо се налази у атару села Таора, у ужичкој нахији, под По-
веном. То су лепе и велике ливаде.

² *Гласник II*, стр. 226.

³ Није ли ово био предак онога *Саве Продановића*, ђенерала, који је умро у Митровци 15 Септембра 1822, а звао се „*племени*
од ужичке Каменице?“

Ту су му оно дошли Цукић, Чушић и Срдан, пошто је на Кличевцу убијен кнез *Петар Миловановић* из Тврдојевца.

Забрежје, село на Сави, по сата од Обреновца (Палежа). Ту је Михаљевић 29 Јула 1788 начинио шанац, и утврдио га топовима. Ту је био шанац и доцније, за Карађорђева доба.

На *Забрежју* је 1813, Кнез Милош, видећи да је Карађорђе с толиким војводама оставио Србију, скинуо с врата војводску братову сабљу, и предао је Јакову Ненадовићу да је дочекува његовом синовцу, Милановом сину *Ристи*, кога је Јаков био извео из Београда да води преко Саве. Милош је ту обукао¹ сељачки гуњ, па се вратио у Рудник међ народ. Тим је гуњем показао да је само то стање било стално и непроменито, а све друго да се мењало. „Народе, снага моја²“, говорио је он 1859, и имао је право. Снага је била и остаје свакад у народу, само се и народу ваља учити и развијати да снага његова не само не изађа него да буде увек жива и животворна.

Најпосле, да поменемо у овом реду и *манастир Боговађу* коме би лепше било да стоји међу споменицима старог живота и рада, али му је одузела то место жеља за новином. Стара је манастирска црква порушена, и, године 1852, подигнута је, на старим темељима, са свим нова богомоља, а трошак је тежио околни народ.

Богомоља ова нема сада ништа важно ни по архитектури ни по историјској судбини својој. (Може се ипак разгледати оно што сам ја писао о њој у *XXI Гласнику*, стр. 19—23).

Боговађа је била учioniца *Х. Рувиму*, и игумњу *Авакуму*,³ који је заклео заверенике у Рудовцима пред устанак од 1815.

¹ *Мемоари Протини*, стр. 213.

² *Прокламација Кнеза Милоша* по повратку у Србију 1859.

³ Распитујући за податке о животу овога родољубивог духовника, дођох и у Боговађу, и игуман ми с увереношћу показа плочу која је зарасла у траву, као стену која покрива *Авакумове* остатке. Рекох да се та плоча очисти и опере, а кад тамо, а на њој се јасно чита само година 1797, као доба смрти онога кога покрива. Упрепашћен игуман тек тад виде, да то није гроб *Авакумов*, и ако је он ту чинио, вели, спомене по жељи неких потомака покојникових који не знају где је укопан а желе да га спомену.

У Боговађу је био пренет из Вољавче, 1805, „Правителствујући Советъ Србски“, а те исте године, у позну јесен, одатле је пресељен у Смедерево.

Боговађа је између Љига и Колубаре. Од Ваљева је 4 сата на исток, а од Београда 14 сата на југозапад.

Поменућемо овде и цркву *Новацку* не далеко од Уба. Сад је у селу Новацима начињена нова црква, а пре је била стара манастирска богомоља. У овој је црквици био смештен барут и друго што је било потребно против Бошњака, ако би они ударили на Србију, 1828. Да се не би сазнало за тај барут, разгласиле су биле старешине: да је у цркви цркао мачак, те је, божем због тога, црква затворена и тврдо ограђена и чувана да нико не уђе у њу, док се на ново не освети.¹

Село Чучуге, 4 сата на север од Ваљева, а 3 сата на запад од Уба. На Чучугама су Срби, у светли уторник, 1806, тако разбили Турке, да је ту погинуо *Ђора Осман*, и од 5800 Турака веле да је мало који коњик допрљо до Сокола, а пешак је изгинуо сав.² О овом боју *Милутиновић* има особиту песму у I књизи *Србијанке*, стр. 105—107.

Докмир, село 3 сата на североисток од Ваљева. У овом је селу стара црквица која је некад била манастир. Али оно заслужује да се помене и по том, што су у њему потучени Турци порешчије 1815, а то је било као предзнамење народнога устанка, и што се за тај случај везује доцнија трагичка смрт кнеза *Петра из Тврдојевца*.

Најпосле, тек да поменемо и *Љиг*, *Колубару*, *Тамнаву*, *Уб*, и данашње село *Непричаву*, као места у овом округу која су некад имала несрећу да на њих Маџари нека права полажу!!³

Вреди поменути *Релино Поље*, *Лубскин*, и *Понуре*. На првом су се скупљали кметови посаво-тамнавски, на другом колубарски, а на трећем подгорски, кад су год чинили какав општи договор за време Турака.⁴

¹ *Мемоари Протини*, стр. 366.

² *Мемоари*, стр. 144—145.

³ *Отаџбина* за Фебруар, 1875, стр. 188.

⁴ *Мемоари Протини*, стр. 32.

Г. ВАРОШИ, СЕЛА, БУЉЕ

У ваљевском округу има 1 *варош* (Ваљево), 2 *варошнице* (Уб, и Обреновац), 190 села, 23 засеока, и 15.735 глава пореских (1870).

Ваљево, окружна варош, на оба брега реке Колубаре, малко више утока Граца у ту реку.

Постање Ваљева притискује засторак заборава. Ова се варош помиње у нашим споменицима тек за време Деспота Стевана Високог.

Ваљево находимо поменуто први пут у писмима Дубровачке Републике Царици Милицы и Деспоту Стевану Високом.¹ А било је и средина црквеној управи јепархијској.

Јепархија ваљевска биће постала или мало пре пада на Косову, или одмах после те народне несреће. На крају ХVІI, или у почетку ХVІІI века, кој је била придружена и јепархија ужичка. Архиепископи, који су седели на челу те јепархије, називали су се „Митрополити ваљевски“, или „ваљевско-ужички“, а други су их звали некад митрополитима а некад јепархијским.²

Последњи ваљевски владика био је онај злочувени *Данило*, кога су Турци звали *Дели-паиш*, а Срби — *Алаук*. Он је 1815 године, видећи да се Срби дижу на Турке, прешао Турцима, и, не могавши се никако растати од њих, ни остати у свом стаду, које је лепо умео стрићи, отишао у Зворник, а отуд тумарио негуд у Немачку, и шћердао се без трага. У овога Алаука владике био је писар, у то доба, *Сима Милутиновић*.³

И тако је ваљевска катедра остала празна, на је после, мислим, у почетку 1816. састављена са шабачком јепархијом.

Осем тога, Ваљево се помиње и у ратовима аустријским с Турцима, нарочито од 1717—1739 и 1788.

До почетка овога века, песме се народне не баве Ваљевом. Мени је познат само почетак једне песме која ту варош, заједно с оном највећом у свим српским земљама, своди у ред села:

¹ *Српски споменици*, М. Пуцића, стр. 17, и 109

² Голубинскић, *Историја* и т. д., стр. 495.

³ *Милутиновић*, *Историја*, стр. 201 и даље.

„Хвалиле се ваљевке девојке:
 „Од Ваљева лепшег *села*¹ нема;
 „Од Ваљева и од *Сарајева* . . .

23 Јануара 1804, Фочић Мехмед-ага погубио је у Ваљеву кнеза Алексеу Ненадовића и кнеза Илију Бирчанина. То су биле претходне жртве за велико дело — за ослобођење Србије, које ће се одмах за тим, као што знамо, и започети. Ваљево је тада попрекано крвљу синова својих,¹ а наскоро за тим, 7 Марта 1804, оно је претворено у пухор, ваљада да опере те црне пеге, и, тек на огаришту турске вароши, почело се подизати ново Ваљево.

Године 1813, заузели су га онет Турци, али су га морали 1815, после 40 дана гладовања у опсади, оставити, и побећи на Јелину Брезу к Дрини, а варош је заузео Кнез Милош са Србима.

Од тога доба, Ваљево је чисто од Турака, као заповедника.

Оно се, по том, дизало и расло, али му је веома сметао Собор, који је 1862 и сам пао у развале своје.

Данас је Ваљево једно између лепих, напредних, окружних вароши у Србији.

У Ваљеву се данас раде ови занати: ковачки, опанчарски, папуџински, терзајски, абаџински, столарски, браварски, хлебарски, качарски, кројачки, дуванџински, поткивачки, сапунџински, бакалеки, кожуарски, јорганиџински, лончарски, лимарски, кујунџински, пушкарски, коларски, цигљарски, сајџински, ткачки, бербарски, зидарски, дрводељски, седларски, ножарски, виларски, казанџински, бојаџински, каменорезачки, пиварски, сликарски (фотограф), и дрндарски.

Сваки од ових заната нема за себе еснафа, него се по више њих састају у једну заједницу. Ових еснафа, из више заната састављених, има у Ваљеву свега *седам*.

¹ Биће да ово значи место где људи *браве, седе*, а не баш оно што се зове право село.

² Песма каже да су кнез Алекса и Бирчанин посечени „на Ђуприји напред Колубаре“, а Прота у *Мемоарима* вели да су „тела њихова лежала на пољцу до Колубаре, 80 хвата испод Ђуприје“. Које је овде истина? Ми се држимо *Протиног* извештаја као веројетнијег.

Године 1826, на крају месеца Марта, у Ваљево су се загледали кнезови и кметови горњих нахија Кнезу Милошу као „врловном наследственом Кнезу Србије¹.“

Те исте године пропутовао је кроз ту варош пок. *Аким Вујић*, и вели да је ту било око 150 кућа српских, а 30 турских, са до 100 дућана. „Има ту, вели Вујић, и една школа, која садржи 46 ученика, и едног учитеља, који одређену своју плату, сирџич 400 гроша прима отъ его висоководія г. Ефрема, а опетъ 200 гроша отъ общества²“.

Данас пак Ваљево има 612 пореских глава, а то је од прилике колико и кућа (јер у вароши су задруге ретке). Има прекрасну школу, и у њој 3 разреда реалнице, 4 основне мушке класе, и 4 основне класе женске. У првој је 4 наставника и 52 ђака; у другој 5 наставника и 228 ђака, а у трећој (женској) 2 наставнице и 88 ученица. Наставничка плата износи сада 2313 талира!

До пре неколико година (1859) у Ваљево се о Илпну дне (20 Јула) држао вашар тако велики, какав се могао видети тек на неколико места на Балканском полуострву. Сад је тај вашар мањи, пошто се на њем продају само домаћи производи Србије.

Находећи се на средини округа, у кога је једна пола родна и за обрађивање врло добра, а друга обилна водом, гором, и рудам, Ваљево не може да се не нада светлој будућности.

И за здравље, осем тога, и за око његове су околине врло лепе.

Обреновац, на Тамнави, не далеко од Колубаре и од Саве, са 325 глава пореских (1870). Варош се ова звала пре *Палеж*, али године 1859, на молбу становника, Кнез Милош је дозволио, да се прозове *Обреновац*. Бојеви на Палежу испрчани су на другим местима која мештанин лако може наћи. Обреновац је врло живо место извозном трговином: стоком, шишаркама, дугама, лојем, и другим домаћим производима. Има мушку и женску школу³.

Уб, на речници *Убу*, на по пута између Обреновца и Ваљева,

¹ *Вук, Грађа*, ст. 137. А види и *Арх. Срп. Уч. Друштва*, бр. 708.

² Путешествие, стр. 212 и 213.

³ О освојењу Обреновца—Палежа 1815 ваља прочитати у *Историји С. Милутиновића* од стр. 200—208.

има 211 пор. глава (1870). Столица тамнавском срезу. Има школу мушку и женску. На Убу је била само турска караула, па су се мало по мало множили становници, те је сад читава варошица.

Села су ваљевска обично дена, махом су растркана; али су за то куће окружене имањем. Овде је списак свију њих поименце:

Редни број	Имена села	Број порес- них глава	Приближна даљина од окужаног места	Редни број	Имена села	Број порес- них глава	Приближна даљина од окужаног места
	Варош			4	Бело Поље	18	$\frac{1}{4}$
1	Гаљево □ 1818	612	—	5	Кличевац	7	$\frac{1}{4}$
2	Градац	20	$\frac{1}{4}$	Свега . . . 664 —			
3	Пошаре	7	$\frac{1}{4}$				

I Срез ваљевски

1	Пакље	20	1	28	Близоње	65	$2\frac{1}{2}$
2	Седлари	44	1	29	Бабина Лука	139	2
3	Стубао	66	2	30	Бранковина □ 1832	56	2
4	Сандаљ	23	$1\frac{1}{4}$	31	Лозница	100	3
5	Сушица	42	2	32	Кланце	62	2
6	Стрмна Гора	23	2	33	Дивци □ 1843 ²	78	$1\frac{1}{2}$
7	Лелићи	89	$1\frac{1}{2}$	34	Словац	33	4
8	Дрочина	18	1	35	Стојини	9	4
9	Рађево Село	40	$\frac{1}{2}$	36	Драчић	25	$\frac{1}{2}$
10	Пошар	10	$1\frac{1}{4}$	37	Дегурић	31	$1\frac{1}{2}$
11	Грабовица	52	1	38	Равње	49	$1\frac{1}{2}$
12	Богатић	42	2	39	Заруб	21	$2\frac{1}{2}$
13	Лесковица	193	$2\frac{1}{2}$	40	Бачевци	128	$2\frac{1}{2}$
14	Доња Буковица	84	1	41	Пријездић	47	2
15	Златарић	101	1	42	Белићи	16	1
16	Балиновић	36	2	43	Бранеговић □ 1843 ³	22	$1\frac{1}{4}$
17	Кунце	20	3	44	Ковачице	30	2
18	Ребељ	66	3	45	Петњица □ 1834	20	1
19	Совач	42	3	46	Клици	47	$1\frac{1}{4}$
20	Тубравић □ 1872 ¹	75	3	47	Жабари	68	$1\frac{1}{2}$
21	Брезовица	98	3	48	Веломевац	69	1
22	Ровни	30	4	49	Буџић	35	$\frac{3}{4}$
23	Вујиновица	73	4	50	Јасеница	32	$\frac{1}{2}$
24	Козлички	46	2	51	Лукавац	74	1
25	Јошева	41	2	52	Получке	130	$\frac{1}{2}$
26	Котешина	113	$2\frac{1}{2}$	53	Горић	15	$\frac{1}{4}$
27	Забрдица	79	1	54	Дупљаје	66	$1\frac{1}{2}$

¹ Школа је у месту *Покути*.

² Школа је у месту *Рабровици*.

³ Школа је у *Келијама*, код цркве.

Гедино број	Имена села	Број порес- ких глава	Приближна даљина од околног места	Редни број	Имена села	Број порес- ких глава	Приближна даљина од околног места
55	Слатина	55	3	59	<i>Грабље</i>	19	2
56	Кршна Глава	41	3	60	<i>Жуберице</i>	22	2
57	Докмир	80	3 $\frac{1}{2}$	61	Шушеока	48	2
58	Пауне □ 1844	74	2	62	Мрчићи	39	2
Свега						3.411	—

II Срез колубарски

1	Пепељевац	56	6	29	Ратковци	68	5
2	Прњавор □ 1852 ¹	23	6	30	Маркова Црква	20	5
3	Цветановци □ 1858	63	6	31	<i>Веселиновац</i>	30	1 $\frac{1}{2}$
4	Велишеви	62	5	32	Мионица □ 1858	80	3
5	Јајчићи	57	6	33	Придворица	44	5
6	Бабајићи	48	6	34	Стрмово	55	5
7	Бошњановићи	36	6	35	Тодорин до ²	36	5
8	Паштрићи	53	4	36	Горњи Мушвићи	90	4
9	<i>Прњавор</i>	4	4	37	Доњи Мушвићи	39	4
10	Толјићи	48	3	38	Наномир	15	4 $\frac{1}{2}$
11	Кључ	62	3	39	Вртиглави	58	3 $\frac{1}{2}$
12	<i>Влајковци</i>	20	3	40	Маљовићи	33	3 $\frac{1}{2}$
13	Команице	75	4	41	Дучић	78	5
14	Славковица □ 1865	134	7	42	<i>Грмикоже</i>	16	5
15	Палежница	22	6	43	Струганик □ 1851 ²	41	4
16	Кадина Лука	70	6	44	Планиница	73	5
17	Осеченица	115	4	45	<i>Горњи Влајковци</i>	75	4
18	Крчмар □ 1865	65	3	46	<i>Чечево</i>	15	4
19	Брежђе	69	3 $\frac{1}{2}$	47	Врачевићи	117	6
20	Мратинићи	28	2 $\frac{1}{2}$	48	Доњи Влајковац	50	6
21	<i>Шатков до</i>	9	2 $\frac{1}{2}$	49	Латковићи	49	6
22	Буковац	28	2 $\frac{1}{2}$	50	Поладићи	81	4
23	Голубац	22	2 $\frac{1}{2}$	51	Ракари	55	5
24	Санковићи	56	3	52	Берковци	79	5 $\frac{1}{2}$
25	Табановићи	46	3	53	Гуњице	20	5 $\frac{1}{2}$
26	Радовићи	43	3	54	Бурђевац	58	2 $\frac{1}{2}$
27	<i>Клашнички</i>	17	3	55	Робаје	76	2
28	Вировци	69	5	56	Рајковићи	74	3
Свега						2.925	—

III Срез подгорски

1	<i>Корен</i>	33	3 $\frac{1}{4}$	5	Беомужевић	84	2
2	Дружетић	82	3 $\frac{1}{4}$	6	Тупанци	35	2 $\frac{1}{2}$
3	<i>Јаутина</i>	26	3	7	Причевићи	129	2
4	Гола глава	101	3	8	Рабас	26	1

¹ Школа је код манастира Боговађе.

² Школа је у Рибници.

Годиш број	Имена села	Број порес- ких глава	Просечна дужина од окужаног места	Годиш број	Имена села	Број порес- ких глава	Просечна дужина од окужаног места
9	Горња Буковица	202	2	20	Мајиновић	47	3
10	<i>Дренајик</i>	27	4 ¹ / ₄	21	Врагочаница	104	4
11	Суводање	79	4	22	Оглађеновац	139	4
12	Станина река	87	5	23	Цришљево	84	6
13	Бобова	81	3	24	Милчишица	179	6
14	Ситарце	41	4	25	Осечина □ 1848	170	5
15	Драгијевица	173	5	26	Остружањ	117	6
16	Туђин	53	4	27	Лопатањ	177	5
17	Осладић	119	3 ¹ / ₂	28	Плужац	79	6
18	Стапар	31	2 ¹ / ₂	29	Братачић	54	6
19	Каменица □ 1824	139	3		Свега . . .	2.698	—

IV Срез посавски

1	Обреновац □ 1824	325	12	12	Јошева	46	9
2	Бровић	72	9	13	Ратарп	44	14
3	Пироман □ 1874	136	9 ¹ / ₄	14	Уровац	85	13 ¹ / ₂
4	Лончанпк	48	9	15	<i>Бргуле</i>	28	14
5	Третеница	96	10	16	Кртинска	46	14
6	Ушће	96	14	17	Скела □ 1870	130	14
7	Грабовац □ 1851	209	11	18	Дрен	96	13
8	Забреж	76	12 ¹ / ₂	19	Стублпне □ 1870	293	10 ¹ / ₂
9	Вуклђевица	65	11 ¹ / ₂	20	Бело Поље	39	11 ³ / ₄
10	Орашац	93	12	21	<i>Рвати</i>	29	11 ³ / ₄
11	Љубинић	81	9	22	Звечка □ 1852	158	12
					Свега . . .	2.283	—

V Срез тамнавски

1	Уб □ 1828	211	6	16	Чучуге	70	4
2	Совљак	131	6 ¹ / ₂	17	Каленић	70	8 ¹ / ₂
3	Зукве	40	6	18	Бргуле	117	8 ¹ / ₂
4	Тулари	157	7	19	Мургап	50	5
5	Баталаге	99	6 ¹ / ₂	20	<i>Трџаци</i>	42	6
6	Новаци □ 1851	102	6	21	<i>Гуњсвац</i>	39	5 ¹ / ₂
7	Црвена Јабука	52	7 ¹ / ₂	22	Рувладе	38	5
8	<i>Милорци</i>	24	7 ³ / ₄	23	Звиздар	62	4 ¹ / ₂
9	Таково	117	8	24	Гвозденовић	74	4
10	Радуша	50	4	25	Тврдојевац	49	4 ¹ / ₂
11	Памбуковица	146	4 ¹ / ₂	26	Трапч	111	6
12	Борак	81	7	27	Непричава	98	4
13	Скобаљ	42	6 ¹ / ₂	28	<i>Вукона</i> □ 1865	34	8 ¹ / ₂
14	<i>Степане</i>	53	3 ³ / ₄	29	Бањани □ 1873	148	8
15	Бајевац □ 1847	101	4	30	Кожухар	77	8

Редни број	Имена села	Број порес- них глава	Приближна даљина од окружног заста	Редни број	Имена села	Број порес- них глава	Приближна даљина од окружног заста
31	Калиновац	59	7	37	Лајковац	61	5
32	Врбовине	114	4 ¹ / ₂	38	Рубрибреза	64	4 ¹ / ₂
33	Брезовица	74	7 ¹ / ₂	39	Стубленица	133	6
34	Врело □ 1851	198	7 ¹ / ₂	40	Паљуси	103	6
35	Доње Јабучје	167	6	41	Шарбани	83	8
36	Горње Јабучје	153	6	42	Рађево □ 1835	60	8
Свега . . .						3.754	—

Примедба. Године 1822 у ваљевској је нахији било свега 193 села. Данас има 27 села којих онда није било уписаних, и њихова су имена у овом списку означена курзивом; од ондашњих села пак нема данас уписаних ових: *Љубостине, Рађево Села¹, Ромне, Слешника, Влајковаца, Ржанице, и Лиса поља²*, а ни једно од њих није записано ни у *Речнику Гавриловићевом*. Од оних 27 нових села, налазе се у поменутом *Речнику* ова: *Ровни, Лајковац, Горњи Лајковац, Бргуле, Трњаци, Вукона, и Стубленица*. Има и разлика у именима неких села, као н. пр. код *Вука: Уровци*, а сад *Уровац*, пре *Браовић*, сад *Бровић*, пре *Паунбуковица* сад *Памбуковица*, место *Кутиница* сад *Котешница*, *Планица* сад *Планиница*. Ово могу бити само штампарске погрешке а можда је негде и у самој ствари учињена промена, за то се овде и спомиње.

Статистички преглед

ОКРУГА ВАЉЕВСКОГ

Редни број	Срезови	Б Р О Ј										Житеља (1866 г.)	Пореских глава (1870 г.)
		ПАСЕЉЕНИХ МЕСТА				ЦРКАВА		ОСНОВНИХ ШКОЛА					
		ВАРОШИ	ВАРОШИЦА	СЕЛА И ЗАС.	СВЕГА	МАНАСТИРА	МУСКИХ	СВЕГА	МУЖИХ	ЖЕНСКИХ	СВЕГА		
1	Вељево варош .	1	—	4	5	—	1	1	1	1	2	3.066	664
2	Ваљевски	—	—	62	62	—	6	6	6	—	6	18.597	3.411
3	Голубарски . . .	—	—	56	56	1	6	7	6	—	6	15.394	2.925
4	Подморски	—	—	29	29	—	6	6	2	—	2	14.769	2.698
5	Посавски	—	1	21	22	—	4	4	6	1	7	11.979	2.288
6	Тамнаски	—	1	41	42	—	9	9	7	1	8	19.678	3.754
Свега . . .		1	2	215	216	1	32	33	28	3	31	83.483	15.735

¹ Оно је у ваљевској нурији и сад.

² И данас је у рађевој нурији.

Бад је 1866 године пописе људства свршен, пађено је у 191 месту 83.483 житеља. Ако се сва насељена места распореде по броју житеља, онда излази да у округу ваљевском има места која броје

мање од 100 житеља	. . .	4
од 101— 200	” . . .	31
” 201— 500	” . . .	101
” 501—1000	” . . .	48
” 1001—2000	” . . .	6
преко 3000	” . . .	1
	Свега	191

Села су, као што смо рекли, мала бројем кућа, а велика просторијом коју заузимају.

Куће и кућевни намештаји у Ваљеваца, особито у Колубари и у Тамнави, били су одвојили од свих наших сељака. Тамо поле мућан сељак, осем куће у којој му се не гаси ватра, и вајата у којима спавају млађи задругари са својим породицама, има „*баишкалућ*“; то је кућа за се, с једном или више соба; то је права „гостинска кућа“ у коју се прихвата гост и странац кога би нанео пут да затражи гостопримства.

Праве куће, у којима се поглавито борави, и које нису за госте, овако су расположене: обично су раздвојене на две сувоће: на собу и на праву *кућу*.¹ У соби се борави само зими. У *кући*, око ватре, најрадије се налазе сељаци и лети и зими. Ватра обично гори напред куће, или уза сами зид, који раставља *кућу* од собе. Над ватром обично зија у небо широк ошак, из кога висе вериге, о које се вешају котлови, кад ваља згрејати воде, или друго што узварити. Уста ошака покрива округао, начињен од дасака на шиљак сведен капић који се негде зове *триеза*, а негде *качуља*. Где год на страни у *кући*, наводи се полица на којој су судови. Место откуд се налажу дрва на ватру зове се *преклад* или *завала*. Оно место које је на супрот завали зове се *прочеље*. Прочеље је најодличније место у *кући*.

¹ У сељака је реч *кујна* врло ретка: оно што се у вароши зове *кујна*, у њих се зове *кућа*.

Ту обично седа домаћин, или одличан гост. За завалу седају просјаци, сироте, и Цигани. Сви седе окренувши се к ватри. Иза њихових леђа о дуварима висе суве сланине, најлепши накит мрсној сељачкој кући.¹ Испод тавана, до оцака, окачене су мочице за сушење пастрме. Негде у крају обешена је сланица са сољу, а у углу са својим тучком ступа, у којој се туче со. Ту негде стоје и жрвњи.

У сељака Ваљеваца има много и посуђа варошкога, а и *кујна* господека прокрчила је пут међу њих.

Око кућа су обично вајати, млекари, амбари, кошеви, хлебне пећи, и друге зграде за кућанску потребу. Око свега тога обично је велики шљивак у ком, осем шљива, има по која трешња, која јабука, дуња, крушка, и по који орах.

Д. ЗАНИМАЊЕ, СТАЊЕ

Занимање главно људима у ваљевском округу јесте земљорадња и сточарство. Само у варошима има „дућаниција“, па и од њих мало који уз дућан и не „преоруже“.

Држећи се земље и стоке, становници су ваљевског округа одавно изишли били на глас као најбогатији међу својом браћом. Томе су помагали колико веома повољни месни услови (родност земље, велике просторије, и обиље наше и горе), толико и јаке задруге, које су у овом округу најдуже задржале свој стари, свој дивни импозантни тип. Они који су се лакомислено удаљавали од плуга и тора, па се бацали на крила превртљивој срећни трговине, не верујем да су могли дуго остати необавештени.

Понисом, у колико наравно он казује истину, нађено је 1866 године у ваљевском округу:

¹ У селима је обичај да отац оне девојке коју просе иде и *гледа кућу* младожењину. Тако се прича да је један отац, после таког пута и гледања, ово рекао: — Кућница, истина, мала; али мрсна, окићена сланином: имају се чим мрсити“. И да ћер. — Кад дођу у походе, одева им каже да су оно биле све туђе сланине: младожења је, вели, био узео сланине у наруч у комшија, те њима пакитио кућу; а како је таст отишао, он вратио сваком своје.

Коња	10.944	грла
Говеда	61.648	„
Оваца	153.605	„
Свиња	149.217	„
Коза	9.745	„

Кошница је било 1859, 14.216 а године 1866 — 10,013.

А засејано је било, по попису од 1867 године:

Кукуруза	30.108	дана	орања
Пшенице	28.124	„	„
Овса	6.507	„	„
Јечма	4.228	„	„
Крупника	374	„	„
Ражи	93	„	„
Проса	9	„	„
Ељеде	8	„	„

За рубине је било посејано конопље 2011 дана, и лана 1036 дана.

Ливада је било 50.840 коса.

Винограда је било 17.544 мотике.

Житима у Подгорини јако досађује бујад од које ако се с пролећа не оплеве не ће им ваљати род.

У селу *Скели*, у Посавини, сеје се *кава*. Године 1874 нађено је бар 100 ока зрна. Њу тамо пеку и пију, и хвале да да је добра.

Виногради су на гласу: у *Бајевцу*, *Радужи*, *Бањанима*, *Попадићима*, *Врховинама*, *Гвозденовићу*, *Близнама*, *Козличкићу*, *Голој Глави*, *Котешници*, у *Бранковини*, и у *Забрдици*.

Од воћака има: крушака, јабука, трешања, вишања и особито много шљива.

У Колубари се жале да се овце много метњају, а говеда су тамо на леном гласу и великој цени.

е. о д е л о

Мушко одело у Ваљеваца не разликује се много од одела осталих наших сељака.

Мушкиње носи: кошуљу — рубину, — гаће, дозлуке, подвезе, чаране, назувице, опанке, каише, појас, чакшире, гуњ, фермен, намадан, копоран, памуклију — ђуду —, кожух; на глави: вес, шубару, или шешир.

Женскиње носи: кошуљу, предњу кецељу, и стражњу кецељу — бошчу —, појас (тканице), чаране, опанке, или ципеле. Жене на глави имају кобгу која је озго зарубљена као таџирић, а обмотана је обично белим убрадачем, који се придева иглама од којих се оне које су кићене зову *исришани*.

Ово женско одело носи се у целом ваљевском округу; мало га има и у београдској Колубари, на прилику, у селима: Шошићу, Ђелијама, и Стубици; а биће га и у ком рудничком селу до Ђига. Тако се то женско ваљевско убрађивање пружа од Колубаре између Маљена, Медведника и Саве чак до близу Мишара и Црнијева у шабачком округу, па се онда претура преко Влашића и Прослопа к Ђубовићи и Дрини, и, најпосле, чак веле да га има онамо преко Дрине. Чудновато је, како се могло раширити у такој необичној форми?

Само је онај таџирић на глави у Посавини тако мали да у неких жена није шири од длана, а у Подгорини је још прилично широк. Мода и ту показује своју тиранску силу.

Девојке су пре носиле на глави весове, а друго им је све као и у жена, а сад весова нема него сплешу косу као оно у варошима оне које не носе весова. И у људи и у жена одело је махом скупоценије; и ако баш свакад не одговара естетници увек је добро платило руке које су га кројиле¹.

Али има нешто што ружи овај красни свет, и баца ружну сенку на сав тај лени и имућни округ. То је болест *шуга* која је

¹ У селу Чучугама казаше ми за једну младу која је дала за бајадер 4 дуката па га само једном онасала те па њој повисао, и после га је продала Циганци за 2 рубље!!

у Тамнави тако општа да је ваљда ретка кућа у којој нема по које чељаде шугаво. Кршан момак, сав у чоси и у злату, а руке му непрескале од шуге као црвова кора!... Е, то је тако немно а опет тако обичан појав у том иначе красном округу!

Ж. ГОВОР

У ваљевском је округу говор двојаки: Посавина, Тамнава, и доња Колубара говоре источни говор, а Подгорина и планинска Колубара јужни.

У оним првим крајевима може да се чује оно што и у шабачкој Посавини *е* место *и*, н. пр. *езео*, место *изео*, *езмери*, место, *измери*, Меоница м. Мионица; а у оној јужној поли округа махом је све као и у ужичком округу.

Падежи су правилни; глаголеки облици некрњени; и у опште је језик сачуван од многих турских речи.

Не знам да ли шале ради или од збиље, тек је ружно што се може да чује немачка реч *цајт*; н. пр: Имаш још *цајта* да урадиш то и то, и т. д.

Често се чују у говору као свежа ове две речнице: *па* и *бој се*, на прилику:

— Имаш ли, рођаче, деце?

— *Па* и немам, господине?

— А јеси ли имао?

— *Па* и нисам.

— Хоћеш ли ти у Ваљево?

— *Па* и не ћу, и т. д.

Или ова:

— *Бој се* лепше је ово (место: држим да ће ово бити лепше).

— *Бој се* је он *овако* казао (место: мени се чини, да је казао овако), и т. д.

3. ПЕСМЕ, ПРИЧЕ, ИГРЕ, И ДРУГЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ

Песама и приповедака не знам које би биле карактерска особина самог овог округа. Још се за приповетке мора приметити

да их има доста које сведоче јаковну свест у Ваљеваца о старом српском народном животу. А песме се певају које и свуда; гусле су још поштоване и радо слушане у свакој кући ваљевској.

Од колских изгара знам имена овима: *Ваљевка*, *Грозница*, *Мачванка*, *Поцџерка*, *Нишевљанка*, *Поломка*, *Србијанка*, *Убљанка*, *Сакајдо*, *Паргар на паргар (!)*, *Устај дико зора је*, *Циганчица*, *Четворка*, *Острољанка*, *Бурђевка*, *Фрајла Перса (?!)*, *Влахиња*, *Болканка*, *Моравчица*, *Ситниш*, *Зајам*, *Трескавица*, *Капетан Борђе*, и др.

II. УПРАВНА ПОДЕЛА

За Турака је овај округ био подељен на ове три кнежине: *Колубару*, *Подгор* (или *Подгорину*), и *Тамнаву*. И тако су оне и зване.

Доцније се уз име *Тамнава* додавало и *Посаво-Тамнава*.

За Карађорђева времена остала је деоба као и за Турака. Године 1811, кад су се умножиле војводе и војводства, онда су села била подељена, и сваком је *војводи* дан списак села која му чине војводину. Тако је *Прота Ненадовић* добио 34 села, међу којима се налазе и данашње варошице *Палеж* и *Уб*.¹

У Ваљеву је био магистрат за сав округ.

Поште су биле: у *Ваљеву*, *Боговађи*, *Убу*, и *Палежу*.

Сад је овај округ подељен на пет срезова: *Ваљевски*, коме је столица Ваљево, а чине га она села која су најближе око Ваљева; *Подгорски*, коме је столица у селу *Каменици* или боље рећи на *Равном Брду*; *Колубарски*, са столицом у селу *Мионици*; *Тамнавски*, са столицом на *Убу*; и *Посавски* са столицом у *Обреновцу* (Палежу).

Уд је окружни у Ваљеву, где је и начелништво.

Ту је команда ваљевске бригаде.

Ту седи и прота округа ваљевскога, али *Уб*, и *Обреновац* имају сваки за се намесника који се односе непосредно својој јепархиској власти у Шапцу.

¹ *Мемоари*, стр. 311.

ј. НОВЕ ТЕКОВИНЕ

У нове тековине може се узети: црква у Ваљеву, црква у Рабровици, црква у Врелу, у Бранковини, у Новацима, у Ђелијама, у Петњици, у Мioniци, у Боговађи, у Обреновцу; и школе: у Ваљеву, у Поћути, у Каменици, Рабровици, у Цветановцима, у Врелу, Пирману, Новацима, Рибници, и у Звечкој.

Путови су насути: од Обреновца уза Саву к Шапцу; од Обреновца на Уб к Ваљеву; од Ваљева на Каменицу к Лозници; на Коцељеву, к Шапцу; уз Колубару, на Прослон к Љубовићи; и друм на Рогачицу; и преко Ластре просечен је пут к Ужицу. Од Ваљева на Мioniцу и преко Љига к Београду; од Уба опет има пут насут непосредно к Шапцу.

На Љигу је начињен камени мост који смо помињали у београдском округу.

Тај је мост испод Боговађе, а има и други опет тако исто леп мост на Љигу више Мораваца, само је у опасности да га вода не обиђе.

II

Шабачки округ

1 Границе, и планине

Шабачки округ на западу раставља од Босне река *Дрина*; на северу, од Срема га раздваја *Сава*; од истока га дели поток *Вукодраж* од округа ваљевскога, а на југу речица *Жича* и *церски повијарац* деле га од округа подринскога.

С Влашића, изнад села Црпиљева, до Вукодражи, граница међу шабачким и ваљевским округом хвата један део горње Тамнаве, а нема никакве приметне природне линије.

Планина нема много у шабачком округу. Управо *Цер* једини заслужује то име. Сви поље високи брегови само су његови огранци, или изданци. *Цер* се диже изнад Лешнице, недалеко од Дрине, и пружа се на југоисток до брда *Брачинца*; ту се спаја с *Влашићем*, и окреће готово правце на југ те се саставља с Медведником.

Највиши висови на *Церу* биће *Град Тројан*, после иде онај вис мало севернији између манастира Петковице и Чокешине који се зове *Кумовац*, па *Грабоваци*, па крајњи чот церскога повијарца, *Видојевица*,¹ што је баш над Лешницом, и ту се церска коса спушта са свим у дринску равницу.

¹ За *Цер* кажу да је висок 1600 стопа, а *Влашић* 1000 (*Гласник* XXI, стр. 169 и 167), само не знам које су тачке мерене. Чујем да су нека госнода доказивала и кладила се да се *Видојевица* види с београдског Калемегдана. Варају се који мисле да је оно *Видојевица* што се с Калемегдана види. Оно је вис *Грабоваци*, изнад Петковице, а *Видојевица* је много нижа те се због тога и не може да види с чувенога *Фиџир-баура* из Београда.

На *Влашићу* пак највише су тачке: *Вис* и *Мраморје*, а најзнатнији прослопи или превоји, куда путови иду, зову се: *Крам*, *Белутак*, и *Разбојиште*.

2 Воде

Шабачки округ квасе две велике воде: са запада *Дрина*, а са севера *Сава*. *Дрина* га дели од *Босне*, а *Сава* од *Срема*, обе земље у којима наша браћа живе. Савом плове и лађе и пароброди, а *Дрином* досад само просте лађе *зворничкије*.

Осем ове две граничне воде, ваља у овом округу поменути неке мање, од којих на прво место долази:

Засавица. Она има два извора, један из потока *Батра*, а други је на *Лађинама*, спрам села *Нокчаја*, где и јест најдубља. Њој много воде подавиरे из *Дрине* и *Саве*.¹ Она кривуда тамо амо, док се, после 6 сата тока, не слије у *Саву* код *Митровице*. Газити се не може нигде, јер веле да је на неким местима дубока до 5 хвата, а широка близу 10.

У *Засавици* има рибе какве и у *Сави*; у њој се ватају некад сомови и по 100 ока један; има штука (по 30—40 ока); има шарана, црвенперака, кесега, и т. д.

За *Засавицу* су везане многе приче, неке из живота српскога народа, а неке иду и у даљу старину.

Оне ће бити поменуте кад буде реч о старим зидинама које се налазе на *Сави*, једна више а друга ниже утока *Засавице*.

Битва, почиње некако међу *Дубљем*, *Богатићем* и *Змињаком*. Тече поред села *Глушаца*, где је врло дубока, и зове се *Провалија*. 2 сата ниже, код каменог окна, одваја се од ње растока *Бабин*, која пада у *Саву* код *Гератовића* воденице. Права *Битва* иде у *Саву* поред *Јањића* (старог града) *калвинском рвеницом*. Баш око њенога извора била је, 14 Јула 1815, она крвава и пресудна

¹ Прича у *Подерини* вели да је у селу *Букору*, под брдом *Главицом*, затворен извор *Бубановац*, на је вода која је некад ту изви-рала, пробила у *Мачви*, и то је, вели се, сад *Засавица*.

битка, где је последњи пут разбијена велика турска сила, која је ишла да угуши Србију.¹

Журава, водено корито између Клења и Бадовинаца. Прича се да је ова Журава некад највише топила Мачву.

Лешница, извире у Церу, код села *Тробосила*, у срезу јадранском. Извор јој се зове „Добра вода“. После 3 сата тока, улива се у Рвеницу.

Јерез, долази испод Цера, код Чокешине, и најпре се зове „Чокешинска Река“, а после добива име *Јерез*, и тече поред села: Пръавора, Рибара, и Петловаче, па, прешав у данашњу Мачву, иде поред села: Скрађана, Дубља, Белотића, Табановића, кроз поље „Толић“, па поред Шаица, и, испод града, улива се у Саву. Јерез тече 5—6 сата.

Тамнава је вода која припада више ваљевском округу. Она нема једног извора, него се слива из више потока с планине *Влашића* (а не с Цера). Главно јој се врело може узети она кисела вода код цркве у селу *Миличици*. Тамнава се испод Обреновца улива у Саву, као што је казано на свом месту.

Добрава, има два извора, или, као што у њеној околини веле, „грла:“ једно јој је под кривајском *Главицом*, и зове се *Врело*, а друго под *Голим Брачињцем*, и зове се *Млаква*. Доцније утиче у Добраву и поток који протиче кроз село Румску а извире у планини *Краму*. Добрава пролази кроз села или покрај села: Метлића, Нагучана, Синошевића, Заблаћа, Вукошића, Рпђака, поред места Орида, и испод села Мрђеновца утиче у Саву. Свега тока њезина може бити око 6 сата.

Шибенац, извире близу *Рвенице* из старог корита, и из својих извора, па, после 6—7 минута тока, улива се у *Рвеницу*.

Рвеница, има своје изворе дринске, и, после 10 минута тока, улива се у Дрину.

Али кад Дрина дође, она прелије и Шибенац и Рвеницу. Осем текућих вода, могу се поменути још и баре „*Ширине*“

¹ *Битва* је некад значила не само воду него и крај око реке тога имена („*Отаџбина*“, за Фебруар 1875, стр. 188),

у атару села Шеварица и Узвећа, које притискују голем простор земље.

Минералних вода нема у шабачком округу, осем оне једне у Јаловику, селу посавотамнавском, за коју г. *Гродер* каже да има доста гвожђа, али која још није довољно испитана.¹

3 Равнице

У овом је округу чувена равница *Мачва* која је највећа у свој Србији. Од петице Видојевице, па чак до обала савских, и од Мишара до Дрине (10—12 сата) све је глатка равна, на којој човек не зна шта је лепше лети погледати: или богата села, или напредне усеве.

Мачва је пре неколико десетина година била сва обрасла густом растовом гором. И управо њену средину чинио је онај чувени Битог који је и песма обесмртила, али је сад гора тако проређена, да је путник, лети, од Шаица до Дрине жељан дебелога хлада.

Брајеви Мачве који се спуштају к Дрини и к Сави, особито ови последњи, водоплавни су; и сваког пролећа неко време пролеже под водом. Од тога се Мачвани спасавају насипима, који се мало по мало подижу сваке године.

Осем праве равне *Мачве*, доста је равна, у овом округу, и сва Посавина; а и око горње Тамнаве има красних равних лука, само што су оне све простором мање.

4 Шуме

Од зеленог Битога, који су и Туркиње онако тужно клеле да се „не зелени“, нема данас готово ништа. Старци сами кажу: „Где пре ниси могао гује за реп извући, данас можеш терати пнтов.“

Има још по која честа, али то су већ забрани појединих људи.

¹ *Линденмајера*, „*Опис. мин. вода*“, стр. 125.

Само је све осоје церско покривено красном гором, и највише родном. Мудром сечом и штедљивим трошењем тога блага, може се оно начинити готеву неисцрпљиво, али ако се, сачувај Боже, скине Церу тај биљни накит, онда ласно може и он показати голе кости своје, као што је већ учинила *Баба* (више Параћина), *Стó* (у Крајини), или *Козомор* (у ужичком округу), или *Гарван* (у Поречкој Реци).

У Посавини, од Добраве доле до Вукодражи, има још лепе растове горе, само што је је мало.

Гора је: церова, граничева, лужњакова, букова, липова (особито је у Битогу било много липе), кленова, брекињева, брезова, јасенова, ивова, жестикова, глогова, јањева (око Дрине), лескова, и има пуно разног шиба и трња.

По шумама има: вукова, лисица, творова, зечева, дивљих мачака, куна, видара (ретко), срна, јазаваца, веверица, пухаћа.

Од тица: орлова, гавранова, јастребова, кобаца, мишљака, совуљага, букача, и т. д. У мачванско Посавље долазе по некад: лабудови, ждралови, дивље гуске, и дивље ћурке (ретко), коњице, препелице, јарбице, и т. д.

5 Рудно благо

До сад се још није нашло у овом округу рудно благо. Тешко је веровати да га баш нема, али до овога часа ништа о том није појављено ни обелодањено, а није озбиљно ни тражено. Где мајка земља на површини својој има пуно блага свога, ту није никакво чудо, ако деца њезина не рију радо у утробу њену, да траже благороднога метала.

6 Остаци од старина

Видин Град, на врху Видојевице, последњег западног васа церског, баш над Лешницом. Град је са свим порушен; само му се познају темељи, и около онај дубоки ров којим је био опасан.

Народ прича да је Видојевицу, или Видин Град, градила нека *Вида*, сестра оне Ковиљке, која је зидала Град Ковиљачу.¹ Ништа се више не прича о тим женама које су могле чак и градове градити.

Стара варош Лешница била је под самим брдом, ближе к Видојевици. *Шафарик* мисли да је данашња Лешница онај *Лесник* који помиње *Константин Порфирогенит*.

Не би ли било приличније мислити, да је *Лесник* био ово што се данас зове *Видојевица*?

Град Тројан. На највишем месту Цера, баш некако на средини његове косе, стоји тај град усправо и данас. Није ништа особито по зидању, али је с њега дивотан поглед: на северо-исток на сву Мачву, Срем, и Посавину, и на југо-запад: на сву Шумадију и на Јадар. Ко је у њем седео, није остао жељан лепих предела, ако му је само било до тога. Има прича, да је у њему живео некакав цар *Тројан*, који је имао три главе, од којих је једна јела људе, друга стоку, а трећа рибу. Он је, веле, дањивао у свом граду на Церу, а ноћивао у граду *Ширину*, на Сави, 5 минута пошавши од Митровице к селу Засавици. Народу се то додија, па оду светом *Димитрију*, који је у њега служно, и замоле га да упита Тројана: чега се он боји?

— Само се бојим сунца, одговори Тројан: — а никога више под небом.

Свети Димитрије, дознавши то, да коњма цуне зобнице песака место јечма, а људма закаже да сваки својим петловима поведи језике, да не би певањем објавили Тројану зору. То њега омете, те се одоцни, али ипак побегне, но сунце га ухвати; он се зарпије под пласт сена; али дође бик те преврне пласт, и он се растопи.

Прича вели да је Тројан у том бегању оглувео на месту где је сада село *Глушци*; да су му отпали табани у селу *Табановићу*; да је ослепео у *Слепчевићу*; да је изгубио штит у *Штитару*; и највећа несрећа да му се десила у селу *Десићу*.

¹ *Рјечник Вука, Ковиљача*, стр. 281.

Светог Димитрија, вели прича, убију пријатељи Тројанови, што је Тројану дошао главе, и баце га у Саву, а тако и слугу његовог *Истор*. Доцније виде да с небеса пада луча Божја у Саву, и изваде га, а то се он сав сија. Од њега, веле, постао је свети мир, и Митровица се прозвала по његовом имену.

Град Ширин, пет минута уза Саву, више Митровице. Осем оног што сад испричасмо, има о граду Ширину још и ово:

Живео је, вели се, у њему неки народ, који се молио Богу *сребрном*. Самосаздани Бог створи језеро Засавицу, и у њему велику аждају, којој је свака кућа морала дати по једно чељаде да га прогута. Дође тако ред и на цареву ћер. Њу спреме и одведу на место где је аждаја долазила да узме свој оброк. На том месту стојала је јадна царева ћи и плакала. Удари на њу свети Ђорђе, и, дознавши сашта плаче, рекне јој, да се само моли Богу самосазданоме а не *сребрном*, па ништа нек се не боји. Она пристане. Ту су њих двоје чекали, и свети Ђорђе јој је заспао на крилу, а она га је, веле, бискала. Јави се аждаја; она не смедне будити светитеља, него брзине у плач. Суза падне на лице светом Ђорђу, и он се тргне. Дознавши шта је, скочи, и, убије аждају, те тако народ избави од оте напасти.

За *Ширин* град прича се још и ово: да је у њему седела некад некаква царска ћи која је имала од злата синију, и на њој квочку с пилићима — све од сувога злата!

Кулина. Ниже утока Засавице у Саву, на $\frac{1}{2}$ сата низ воду, налазе се ове развалине које је већ Сава оплавила. Стари људи памте кад та градина није била ни два корака од наше обале, а данас је на 20 хвата у води. На њој се налазило бакарних тепсија, кутлова, и златних мињуша. Неки су ронци казивали да су доле у води божем видели 6 врата с великим катанцима.

И овај град народно веровање приписује цару Тројану.

Опет низа Саву, на 1 сат и по к Шапцу, на месту *Јањики*, у *Гератовића* оградџи, има нека зидина. Прича се да је то био град *Сибитанџина Јанка*. Још се говори да је пре 5—6 година *Михаило Гератовић*, из Дреновца, нашао ту некакав камен с

потписом самога Сибињанина Јанка. Али колико је истине у тој причи, ја не могу казати.

Рибарица (Сегедин). Место, где је сада глушачка црква, на десној обали Битве, зове се *Сегедин*. Ту су остаци од некаквог старог града, за који веле да се звао *Рибарица*, и да је *Видојевци* слао рибу, јер су живели у пријатељству. Тај је град сатарно цар *Татархан* (Татархан).

Прича вели још да је од *Сегедина* до *Бабина* (2 сата места) све гредом Вубањом била једна варош у којој је радило 77 касаница, и у којој је мачка могла прећи толику даљину све с крова на кров. Да је туда било кућа, сведоче остаци и дан дави.

У опште је овде обала савска богата остацима од старина, али њих сваки дан нестаје; разносе их људи, а и вода их подједа и руши.

У селу *Дебрцу*, код Малог Дубокога, 3—4 сата низа Саву испод Шапца, кажу да су се до скоро познавале зидине од старог града, за који народ прича да је некад био велики, али је Сава, ронећи под њим земљу, већ и њега веома подронила. Има још и шанац, који је ишао даље у земљу. Мисли се да је овде био онај град *Дабрац*, у коме је седео краљ *Драгутин*.¹

Мало ниже Дебрца, на утоку Вукодражи у Саву, остаци су старог града *Белина*. Зидови му и сад вире из савске обале, а иначе је до темеља порушен. У тим се зидинама налазе многи стари новци из римскога доба. Ово је место некад било важно. Око њега су се били Мацари и Срби, који ће заповедати Мачвом.²

Градић, на једном избрешку, у селу *Криваји*,³ с десне стране Добраве. Зидина већ јако порушена.

¹ Вук, у *Рјечнику*, стр. 114.

² *Rad Jugoslavenske Akademije III*, стр. 99—100.

³ Село *Криваја* звало се некад *Добриње* (а тако се звао и мапастир т. ј. садашња црква кривајска), па је стекло садашње име овим случајем: У том селу Добрињу био је механиција, који би јутром наунипо судове пићем, и оставио на механици, да пије ко прође, и да паре остави на ћепенку. Док је ту ишло тако право

Милошева коњушница, зидина је у селу *Дворишту*, у осоју Цера. Она собом није знаменита, али вреди да се помене за оно што се у народу прича о том месту. Народ верује да је *Милош Обилић* био родом из Поцерине. У *Дворишту*, вели се, да су му били двори. Ту има и један гроб с великим каменом чело главе, Срби туда веле да је то гроб Милошове сестре која је, веле, ту плевла пшеницу, а Милош, мислећи да је то кошута, убио је буздованом с Тројанова града.

У селу Криваји два су брега: *Табор* и *Црквина*; на првом је Милош одморно војску а на другом, веле, причестно је, кад је полазио у Косово.

У Поцерини има и једна вода која се зове *Нечаја*, и близу ње поље, које се зове *Пусто-поље*. Поцерци доказују да је после косовске битке дошао гласоноша, и нашао Милошеву мајку на тој води, код оваца, па јој рекао:

„*Нечај* више, Милошева мајко!

„Одбиј овце у то *Пусто поље*:

„Милош ти је јуче погинуо!“

И од тога је, веле, остало *Пусто поље* и вода *Нечаја*.

Црква Каона — некад манастир — кажу да је задужбина Милошове сестре Иконије. Две сестре Милошове, Иконија и Вида, нису могле да пусте брата сама у Косово, него су и оне хтеле да иду с њим. Милош је, тако, ишао лагано с војском, вребајући згуду да се од сестара искраде. Дошав с војском на „*Равну ливаду*“, више садање цркве Каоне, Милош рекне сестрама да му донесу воде. Иконија оде на воду, а Вида остане уз брата. Иконија, донесавши воде, рекне брату: „О, мој брате, што добра коња видех, још да је седло према њему!“

— Блага имамо, сестро, одговори Милош: — па му начини и седло. А док се вратим с Косова, помоћи ћу ти и ја.

дотле се и село звало својим лепим именом. Али једног вечера механица затече празне суде, а новаца за пиће не нађе.

— Е, наста *кривда* у нашем селу! повиче он својим сељацима. И од тога, кажу, остане селу име *Криваја*!?

Народ вели да је она, разумевала: добро место, где би била црква.

Милош их, после, превари те засне под „Добрим Грмом“, па се он искраде, и оде, а оне остану. Кад чују за смрт Милошеву, Иконија начини Каону, а Вида неки други манастир у Видојевници, али који (?).

Кад се иде из *Црњавора* к *Новом Селу*, на по сата од пута, местимце око градине *Илије Самуровића*, место је *Подрумине*; причају да је ту била црква и некака варош.

Грљдовић, близу Тамнаве. На три узвишена брежуљка, прича се, да је некад био *Шаренград Љутице Богдана*, и да је у њега он звао Краљевића Марка „на Загорје Шаренграду питомом“. Сад је све порушено и разнето, само се изоравају комади добро печене цигље.

Ниже, низ Тамнаву, једно пола сата од црниљевске цркве, има велика умба, као какво гумно. Прича се да је то била кула неког *Адоша*, а мало више у брду, на месту „*Јагодини*“, била му је веле црква. Свуд се туда ископавају парчад од цигље, а нађе се и по који стари новац. Према кули је брдо „*Кључареваци*“, где су били Адошеви подруми. Адош је, веле, био човек веома богат. Имао је све рактило за плуг од самога злата, као: ојета, крпеле, заворње, јармове, палице и све што треба; у жене му је пак био златан разбој, са свом разбојском уруктом, од сувога злата. Мисли се да то све стоји и дан дањи у подруму, на месту *Кључаревцу*, само се не зна местимце: откуд су му врата.

У Адоша је био врло добар коњ, кога је чувао и хранио у подруму.

Негде у Подгору имао је он некакога кума *Радосава* коме је децу крштавао.

После смрти Адошеве, дође кум Радосав Адошевој жени у госте, па је замоли да мало кумовог коња пројаше. Кума му одмах испуни жељу. Заповеди слугама те коња спреме и изведу пред кулу. Радосав сиђе с куле, узјаше коња, па побегне у свој Подгор. Кад је био под Влашићем (сад у ваљевском Црниљеву), одјаше коња, да га мало одмори. Кад га на ново хтедне узјачати,

рекне коњу овако: „Стани де куме, да те кум узјаше!“ па скочи на коња. Коњ се згоропади, и потрчи тамо и овамо; никако се није дао умирити, докле јахача није исклидао свега у комаде.

Радосав је од рода имао само једну сестру. Кад прица чује за ту несрећу, она почне тражити од брата комађе. И на венцу Влашића, између села Милчичнице и Осечине, нађе му главу и десну руку. Ту му удари белег који се и данас зове „*Радосављев белег*“. Камен је врло велики, и још веле колико га је над земљом, толико га је и у земљи. Вучен је, веле, на много јармова, и место крпела и ојета служило се свиленим конопцима.

У осоју перском има неколико богомоља, које вреди овде поменути. То су манастири: *Чокешина*, *Петковица*, и *Радовашиница*, и светске цркве: *Криваја* и *Каона*. Све су те богомоље јамачно из прве половине XVIII века, и ако народ многе од њих приписује чак неким косовским јунацима. За Кривају се држи да је била манастир, који се звао *Добриње*. Садашња кривајска црква оправљена је 1793—1797.

Код каонске цркве има једна надгробна плоча и на њој оваки натпис:

„Село Свилевца. Здѣ почиваетъ рабъ божіи оборкнезъ Ранко Лазаревић. Поживе на земли.Лѣт 46. Сзрзга его біаше Стоја, и родише се отъ нихъ два сина Марко и Диштрие, и две дщери Марица и Марія. И таи кнезъ Ранко возрастомъ бејаше високъ и богоразман, и сва српска земля жалаше его. И зби га Бего Новлянинъ з Шапцз невером со 4 воина своя. А када зачъ в зир београдски Хаџим (Хаџи?) Мзстай паша, тешко мз је мзчно било за таи слзчай, те подиже войскз на Шабац, а кад виде Бего ецлу везировъ, он се затвори у градъ, и кадъ виде да се не море бранити, он прокона градъ те зтече. И потрзди се брат его поп Луко, изнесе стену на покровеніе брата своего, Марта 2, 1800.“

У селу *Добрићу*, у Поцерини, с десне стране цркве, до самог темеља, гроб је прослављеног јунака *Милоша Стојћевећа Поцерца*. Био је и камен, али је испрскао кад су Турци запалили цркву 1813. Још се на једном парчету може да прочита само година „1811“.

Срамота за Стојићевиће, а није дика ни за сву Поцерину, што су допустили, да тај гроб тако зарасте у коровњак, те га путник једва може да нађе.

Код те исте цркве, баш до гроба Милошева, укопан је и чувени *Марко Штитарић*, 17 Септембра, 1830.

7 Становници шабачког округа

а. Њихове историјске судбине

Ни на једном крају наше отаџбине није песма прославила српско оружје толико, колико на земљишту шабачког округа; мало се још где могло пролити толико крви за обрану не само овог парчета земље, које се данас зове Србија, него за опстанак српскога племена и имена, колико је проливено у шабачком округу; мало који округ представља толико јунаштва мишице и ума, колико находимо у овоме, па ипак се ми — улазећи у разгледање његових историјских судбина, сретамо с једним веома мучним осећањем.

Шабачки је округ дао српској историји: *Попа Луку*, *Мишоша Поцерна*, *Стојана Чушића*, *Јована Белова*, *Срдана Илију*, и толике друге; он је родно оно стражарче иза Батра, са села Салаша, које војводама говори како је мало који и данас вичан говорити :

„Жље га сјели три српске војводе!

„Жље га сјели и вино попили!

„Ви пијете и попијевате,

„Сиротиња у невољи цвилл:

„На Мачву вам Турци удареше

„И сву вам је коњма прегазеше;

„Ко је вама коње набавио?

„Ко је вама чоху порезао?

„Ко је вама поков'о оружје?

„Разма јадна сиротиња раја?

„Ви с Турцима рају завадисте,

„Завадисте, па је издадосте;

„Шта чините? да вас Бог убије!

„Шта чините, те се не бијете?

„Не бијете, ја л' не предајете?“

Он је оставио на бојним пољима толпке синове своје, или је гледао како се они у ропство одводе¹; па ипак се људи, који су познати као познаваоци народа и његовога карактера, нису повољно одзивали о јунаштву и патријотству нарочито Мачвана. Подсмевка иде дотле да ни мачвански свитови не остају на миру. Мачвански

¹ Благодарени пољ. владници *Јанићију*, ми имамо у рукама спискове из којих се види колико је из ког села, на ком бојном пољу, пало Подераца, Тамнаваца, и Посаваца од 1804 до 1816 године. Из тога списка бележимо ово:

Из *Свилеуве* заробљено је на *Лешиници* њих 10; једнога, (Радована Лазаревића) однео је у Турке коњ, а два су погинула на *Засавици*;

Из *Брдарице* погинуло је под *Видојевциом* 8 људи, и један је заробљен на *Лешиници*;

Из *Коцелеве* су погинула на *Симином Брду* двојица, и славно се одликовао *Илија Гршић*.

Из *Суботице* погинуо је један на *Симину Брду*.

Из *Бреснице* њих тројица на том истом месту.

Из *Крула* погинуло је на *Лешиници* 23, а заробљено је 23; даље је, на *Лешиници*, заробљено из *Бобовика* 6, из *Меовина* 12, из *Церовца* 8, из *Владимираца* 12, и из *Јаловика* 23.

Из *Звезда* је погинуло на *Шапцу* и на *Равњу* 8; а из *Црниљева* и *Голог Чела* двојица.

Да поменемо овде и необичну судбину једног Мачванина. Кад је 1813 везир *Деренделија* разбио српску војску на *Равњу*, онда је народ из Мачве нагнуо да се превози у *Срем*. Збег је био на „*Јанићу*“, код развалина *Сибинанина Јанка*. Турци ударе на збег, и заробе једнога младца, по имену *Живка*, сина *Ивана Јевтића* и *Милице*, из *Салаша Нокајског*. Живку је тада било 14 година. Турци га предаду везиру *Деренделији*. Везир га потурчи, и надене му име *Ферет*. Доцније је тај Ферет био неки старешина у Нишу. Отуда је слао једног Турчина и једног Србина у Салаш, да разберу има ли му ко жив од рода. Била му је жива сестра, која му и оде, с малим дететом, и била је код њега у гостима 6 недеља. Он је питао за цркву у Салашу, за своје врстике, за њиве, ливаде, вотњаке, и т. д. С лепим даром отпустио је сестру кући. То је било за прве владе Кн. Милоша. Ово све причала је та његова сестра, која је умрла 1872, а још, кажу, има стараца који су Живка лично познавали.

сватови, као што је познато, увек носе барјак. Они који обично задевају Мачване, причају да они нису били на Косову, па за то им Турци допуштају да носе барјак у сватовима докле другима то не дају, говорећи: „Ви сте свој барјак изгубили на Косову“!. Чак је у наше дане један писац огледао да каштигује Мачване и на позорици, што су некад, у тренутку двоумице између наде и страха, самоубилачки изрекли да воле „за ибриком него за крестом“.

Милутиновић, који се дуже задржао на Мачванима, вели и то, да су се морале чак и небеске прилике узимати у помоћ само да се Мачвани склоне на устанак 1815.¹

Ми смо готови да објаснимо такво држање Мачвана само Ђеографским положајем њихове постојбине, у коју ласно могу свакад да продру големе војске, које они нити могу узбити, нити се опет имају куд од њих заклонити. И саме речи злогласнога *Ђурка Николића*² ми смо готови били да примимо као брзоплетски одговор на питање које се живота народнога тицало, и за које се ваљало побоље размислити, али ипак има нешто што нам пада на душу као олово. Ево те море која нас притискује кад хоћемо да изречемо суд о Мачванима.

Милутиновић је у својој историји испричао како је Чупић најпре радо пристао на устанак од 1815, и како је ревно дизао људе у Мачви, на тек после, вели, окренуо план, и смислио да се преда Турцима? Милутиновић казује како су Чупића одвраћали кметови мачвански од ове намере, како су му представљали да је боље држати се с Милошем, с којим се и они држе, али им је то божем било узалуд: он је, вели, хтео да иде Турцима, и отишао је, али се није вратио, као што је познато. Писац „*Трогодишњице*“ казује, даље, како су с Чупићем дошли на *Прудове* сви они кметови, који су њега одвраћали од Тураба, и склањали да пристане уз Милоша, а кад тамо, Турци њих све обезоружају, на кметове отпусте, а Чупића одведу у Босну и већ тамо удаве.

¹ *Историја*, стр. 310 и даље, где се помиње момче *Аврам Станојчић*, и облак и киша.

² *Милутиновић*, стр. 239.

Чудновато је да су Турци отпустили кметове, који су радли с Милошем против њих, а удавили Чушића, за ког се каже да је радно против Милоша а с Турцима?

То се питање морало наметати сваком ко је год, читајући „причања“ која је побележио покојни *Чубра*, тражио да нађе истину.

Међу тим, ми смо сада добили са самога места казивање о тим немилим догађајима, казивање, које сипа са свим нову светлост на крај живота „*Змаја од Покаја*“. Казивање то тврди да су *баш мачвански кметови преварили Чушића, те га довели на заседу, и предали Турцима*! . . .

То има велику веројатност према свима околним чпњеницама онога доба. И сама та издаја дело је срамно, гнусно, дело за проклетство. Али је нама још жалје што су ти исти људи после оборили кривицу на Чушића. Мислећи ваљда „мртва уста не говоре“, они се нису задовољили тим што су предали у турску замку главу свога јунака, него су још руг издајства ударили на његово име! ? . . .

Ето то нам се чини теже од олова. За то и немамо воље да говоримо даље о карактеру и патриотству Мачвана, него смо ради да пођемо даље, те да прегледамо оне дичне синове овога краја којих светлост може ублажити ову ругобу и неправду.

Али још пре него што дођемо до тога, морамо рећи неколико речи и о унутрашњим немирима и несрећама које је претрпео шабачки округ.

Може бити да по законима историје издату братску крв ваља платити брату својом крвљу, а никаквом другом монетом; било овако, или инако, тек ми видимо догађаје, који могу да поуче, ко год тражи да се поучи разматрајући живот народâ.

Године 1844, 22 Септембра, око 8 сата пре по дне, путем од Кленка, уђоше у Шабац 32 човека, на добрим коњима, у одељу налик на оно које носе немачки хусари. Ушавши у варош, засви-
раше у трубе, и уставеше се пред начелништвом. Пред њих изађу председник окружног суда, *Марко Лазаревић*, и помотњик начелништва, *Никола Нинић*, који оба буду убијени ту на месту.

То је био почетак оне чувене „*Катанско буне*“ коју је спремио и предводио *Стојан Јовановић—Цукић*.¹

Од тога часа па до краја Октобра те године, Шабац је био позоришница сцена какве нека се не понове никад више на земљи српској!

Да не помињемо крв која је пала, да не говоримо о страху који је претрпљен, нити о имању које је уништено, ми ћемо само подсетити читаоце на чињенице које некако изгледају као морална каштига за становнике овога краја.

Кад су „*Катане*“ већ огласиле своју власт у Шапцу, онда је готово све житељство те вароши не само пристало уз њих него је било врло много њих који су тражили да се позатварају, да се чак и побегну сви они за које су мислили, да су противни плану који „*Катане*“ извршују, а кад је, после неколико дана, стигао Вучић с војском, и настанио се као победилац у пољу више Шапца, онда је омет гомпла ревнох свагдашњих пријатеља победилачких, викала и дерала се: да се позатварају, да се протерају или побегну они, који су били с „*Катанцама*“. Ко би се добро загледао и у оне пре и у ове сада, онако би, да су неки и неки људи викали и пре и после да се побеђени „*разапну*“! . . .

Зар шабачком округу није било доста што се оквасило крвљу својих синова, што је видео путове окићене точковима, што су му толики суграђани пали у затвор, и што је толика тековина отишла у пронаст: него је још морало бити и овакове срамоте?

А ко зна, да ли ово није плата за крв Чупићеву?

Још да помислим, како би овај округ понајире био дужан да

¹ *Стојан* се родио у Београду око 1819 године, и од детињства је био велики пријатељ кући Обреновића. Учио се у Београду, Крагујевцу, Панчеву, и у Бечу. Био је секретар у начелништву београдском.

Од природе мора да је био човек врло жив и лак на пројекте и предузећа. Неколико пута, кажу, склапао је планове за устанке против реда који је створен у Србији у другој поли године 1842.

Године 1844 наштампан је у Бечу „*Француску Граматику*“ за оне који без учитеља хоће да уче француски језик. А те исте године 25. Септембра, погинуо је на *Петровачи*, у ваљевској Буковици, 2 сата западно од Ваљева.

дигне ма и најсмернији гробни белег славном народном појети *Вишњићу* коме једином има да се захвали што су имена: *Мишар*, *Китог*, *Ноќај*, *Салаш*, *Ново Село*, *Чокешина*, *Прњавор*, и т. д., не само остала за до века сачувана од заборава, него још постала као освећена места на која ће свакад тежити да дође Србин патриота.

Б. ЛИЧНОСТИ ЧИМ БИЛО ЗАСЛУЖНЕ

Лука Лазаревић

ШАБАЧКИ КОМЕНДАТ

Лука се родио око године 1774, у селу Свилеуси, у нахији шабачкој. Отац му се звао *Тодор* а мајка *Јевросима*. Као дете слан је у Срем те је тамо учио књигу трп и по године. Пошто се вратио отуд, и пошто се оженио, започио га је, 1796. ваљевски митрополит *Данило*, и дао му у парохију села: *Љутице* и *Коцелеву*.

После седам година, умре му попадија, и он остане са два сина: *Михилом* и *Бузманом*.

Лука је имао брата од рођенога стрица, по имену *Ранка*,¹ који је био кнез у Тамнави шабачкој. Из тако добре куће, а од природе отресан и жив младих, поп *Лука* је и као свештеник свакад носио оружје, и забављао се њиме онолико исто колико и требником и петрахиљем. На коњу се пак свикао био тако, да је, што оно кажу, могао и спавати на седлу.

Кнез *Ранко*, као старешина народни у Тамнави, бирао је од два зла мање: и у оној борби Јаничара с царевим верним Турцима држао се стране царске. Јаничарима је то веома било криво, и одлучили су били, као што је већ познато, да се Србима освете.

¹ Неки писци овога *Ранка* зову стриком *Лукиним*, а неки братом. За то ћемо ми ставити овде шта су они били један другоме: *Дазар* и *Тодор* били су два рођена брата. Кнез *Ранко* је син *Лазарева*, а поп *Лука* син *Тодоров* — дакле су они браћа од стричева. У кући су сви живели заједно, као задруга. И Поп *Лука* се презива по имену стрица а не оца свога. — Ово нам је казао г. *Александар* син пок. *Попа Луке*.

Тако *Бего Новљанин*, који је седео у Шапцу, убије кнеза Рајка у по по дне, у Шапцу, у почетку 1800 године. Па Турцима и то не буде доста, него на кућу кнез Рајка ударе 1001 грош ћеша (некакве глобарине).

Турску правду знао је Лука и дотле, а после тога само је чекао прилику да јавним отпором тој неправди бар олакша срцу своме, ако је и не би могао уништити или ма колико смањити.

Прилика се на скоро јави. Устанак у Шумадији у почетку 1804 пружи се и преко Колубаре, и Јаков Ненадовић с Ваљевцима почне се примицати к Шапцу још у самом почетку отворене борбе. Лука стане одмах међу борце, а кроз мало времена онази дружина ко је он и шта вреди. Самим током ствари, он је изишао у први ред, и постао вођ шабачким Тамнавцима и Посавцима, где би се год сударили с Турцима.

Кад је већ потреба била означити главнога вођа тој војсци која је имала и да сузбија нападе од Шапца и да се брани од Босне, а Прота Ненадовић рад је био да постане војвода шабачки, пошто је стриц му Јаков већ заповедао северо-западном страном ваљевске нахије, онда Карађорђе ушпта на скупу Посаво-Тамнавце

— Коекуде, кога хоћете да вам буде војвода ?

— Попа Луку хоћемо из Свилеуве, загрме они сви у један глас.

— А како би било, коекуде, да вам буде Прота Матеја из Бранковине ?

— Господару! рекне један између Тамнаваца: — нема онде стада у коме нема угича. Не ћемо да узајимамо војводу из ваљевске нахије, него хоћемо Попа Луку.

— А опраштате ли му да се жени ?

— Нека му је просто и од нас и од Бога, повичу сви у глас (три пута).

— Е, коекуде нека му је просто и од мене, и нека ви је сретан!“ заврши Вожд.

И Поп Лука се ту, на једном пању, одмах обрције. Услугу ову учинио му је својом руком војвода *Петар Молер*.¹

¹ Неки важу да је ово учињено у Борку, а сам Поп Лука, идући једном у Шабац, казао је с кола, пружив руку на село Пећане :

После овога догађаја, Поп Лука је отишао заједно с Јаковом и другима на Ужице.

Доцније се Лука и оженио из Јадра девојком *Данојлом*, и владика ваљевски *Антим* венчао га је као кум.

Од тога доба, управо од године 1805, настаје низ бојева који је у једно и низ Луквиних победа и одликовања колико јунаштвом толико и мудрим војводским наредбама и распоредима.

Славна победа на Мишару, 1 Августа 1806, у мало га није стала главе, али је ипак Поп Лука много помогао да свршетак те битке буде онако славан какав је изашао.

Склопивши план битке, Вожд је одредио Луку да се с коњцима склони у једну шуму, на кад пукне Карађорђевог топ-абердар, онда да груне у бок и у леђа Турцима. Ми смо казали да је Лука био јахач за причу, а и у бојевима је он вавек био на коњу, и говорио је да је „као крплат кад је на добру коњу“. То је све било и Турцима добро познато.

Охолост турска могла је зар и трпети рајетина пешака ма и с пушком у рукама; али да се тај понижени мрав баца на рамена коњу лабуду, какве је Лука најрадије јахао, да муњевитом брзином просеца бојна поља, и да тако синове пророкове у присењак баца: дин није могао подносити, и за то је сам Кулин-Капетан сматрао за дужност своје вере и своје части да одрубн главу бесном ђаурском пону, који се тако похасио да чак Турке на мегдан зазива

И случај их нанесе једног на другога. На Мишару се 1 Августа 1806 сукобе, усред најжешћег боја, Кулин Капетан и Поп Лука. Чим се виде, тим се и познаду, и полети јунак на јунака. Кубуре, свакад верне, овде изневере обојицу. Лука тргне своју сабљу, али му је Кулин дочека и пребије на двоје, а у једно му стеше и кожу с темена те га тако грдно рани. Видећи да је рањен и да ће извесно погинути, Лука једног Турчина који му се у часу прикучно лупи ногом у трбух, на гаракне бесна коња

„Ено онде, на једном пању, мени је Молер обријао браду“. Говорећи те речи био је сирам пећанских кућа на путу. И ово знамо од сина његовог г. *Александра*.

свога и дотера га до самога свога противника, те и њега арбијом својом тако тресне по носу да га облије крв. Али док он то уради, дотле добије још две дубоке ране по десној руци. Лука је још осећао доста снаге, па хитро скочи с коња и склони се нешке у шумар док су се Турци забавили око његова коња и богата на њему такума. У лугу одмах стане своје грдне ране завијати. Међутим су момци његови сложили из пушака и Кулина саставили са земљом.

Најпосле се и бој срећно сврши; Турци се, разбијени и срамотни, повуку у Шабац, а Срби, наштавши крвав вес Пона Лукин, помисле да је он погинуо и сви су га јако жалили. Пред саму ноћ изиђе Лука из луга, сав крвав, а Карађорђе и војводе потрче љубити се с њиме и питати га за јуначко здравље.

Одмах је после отишао у Провачку аду те се ту лечио док није оздравио.

Кад је Карађорђе (25 Јануара 1807) примио Шабац од Турака, оставио је у њему Пона Луку као команданта с 1000 војника.

Као врховни старешина у Шапцу, Лука је много настојавао да се добар поредак уведе у вароши и у округу. Некад је и судио у магистрату, и неке пресуде сам својом руком записивао у протокол.

Мало ће бити и најнезнатијих бојева од Шапца до Лознице, у којима не би био и сам Поп Лука. Исто тако био је он и на Ужицу, кад се та варош отимала од Турака, где је *Бегу Новљанину* вратио жао за срамоту. Па и преко Дрине севала је сабља Луке Лазаревића. На *Гласици* повише Белине, и између Зворника и Сребрнице, разбио је Поп Лука Турке, и почео крчити пут к Сарајеву, да несрећа каменичка (1809) није оставила њега као и све друге. У оном боју код Белине погинуо је разглашени мегданџија *Мехо Оругић*.

Најславнији бојеви, по песми, били су му: онај на Лозници, кад је ту варош спасао од Турака, и онај на Новом Селу о Бретову дне, када је на мегдану погубио Пејзу Мехмед-агу.¹ Песму о овом

¹ У Борку, у београдском округу, прича се за један мегдан Пона Лукин ово: Турчин бесан звао, веле, два дана да му ко од Срба изађе на мегдан. Не изађе нико, него се сам Лука почео спремати.

боју ваља свако Српче да зна на памет. У њој се на толико места потврђује да је Лука, осем јунаштва, био изванредан стратег. Ту се још види како је од прилике изгледала обична пратња *Лукина*:

„Стаде Лука пребирати војску:
Узе себи четрдес'т коњика
И стотину младијех пешака,
И поведе Бакал-Милосава,
И поведе Марка из Штитара:
Милосава води ради дике
Ради дике и рад' разговора
А Штитарца Марка рад' јунаштва;
И поведе Главца Михаила,
Који сече мачем без разлога,
И поведе Гркињића Ђорђа
Кога но је на сабљу отео
Од Турака, из ропства турскога
И држи га као свога сина,
Који Луку свлачи и облачи
И свиленим опасује пасом“.

Ћаму пушку којом је Лука „заклао Пејзу“ овако певац описује:

„Скиде Лука пушку крцалџку,
Која но је обљевена златом
Од јалмана до горњег нишана,
На којој је тридес'т белензука
Све од чиста жеженога злата,
Паразлама од тридес дуката,
На којој је до дванаест слова:
Свако слово у крв оваљено
На јуначко тело намењено
Она бије сваку амајлију.
Пуче шара пуста остат' не ће
Те погоди Пејзу Мехмед-агу

Кнез Сима, који је био ту, позна по нечем да се и Лука уплашио, на му рекне:

— Попе Луко, иди кад баш хоћеш, али видим да си се уплашио.

— Јест, кнеже, одговори Лука: — ја се јесам *уплашио*, али је се Турчин *преплашио*. И уседне на коња, изађе на мегдан, и . . . посече Турчина. *Где* је ово било, не зна нико да каже.

Погоди га под грло бјјело
Закла Пејзу као јагње младо“.

Године 1813, после несреће на Равњу, и Лука је оставио Србију.¹ Најпре је сprovedен у *Јуденбург*, у Штајерској, одакле је после отишао у Русију где је остао до 1832 године. Те године се врати у отаџбину, у којој, наравно, затече са свим нов ред ствари. Кнез Милош га постави за члана шабачкога магистрата.

Године 1842 постао је члан *Државног Савета*; али доцније због старости и слабости од рана² стављен је у пензију и живео је у Шапцу у својој кући.

29 Априла, 1852, седећи, издахнуо је Поп Лука и очи своје закљонио за навек. Сутра дан, с највећим почастима, упокојен је код шабачке цркве. Над гробом његовим узидана је мраморна плоча с овим стиховима од појете *Јове Илића*:

„Крјепком мишцом, срцем витешкијем
У најгоре доба по Србина
Кад процвиље мало и велико,
И Србија земља поносита
Крвавијем сузам проплакала,
Роду своје послуживши вјерно —
Овде лежи *Лазаревих Лука*,
Штит Поцерја, цвјет српских јунака
А поспинак врла Карађорђа!
Проста земљо! која но га скриваш,
Својом те је откупио крвљу!“

Поп Лука је био од омањих људи, црномањаст, коштував, хитар, ћутљив, а нарави опорите и жестоке него повратљиве; жив, енергичан, уредан, строг али праведан према млађима, а послушан према старијима.

¹ Вреди прочитати песму „*Изгуб Шапца*“ (*Србијанка III*, 72), у којој се прича како је Лука дознао да је Карађорђе пребегао у Фенек; и где се жестоко криви „Кнез“, по свој прилици — Сима из Борка.

² Ранâ је Лука имао 14, и то 9 опасних а 5 лаких. У десној нози однео је куршум у гроб јер се није никако могао извадити.

Од свих војвода, Лука је највише ценио Петра Добриња и Миленка Стојковћа.

Турке је Бошњак мрзео, али је говорио да су они бољи јунаци од правих Турака.

На славу себи и на част чину који је носио пре војводства, он се није никад опрљао никаквом тиранијом, нити каквом осудном жудњом за тековином.

Пон Лука је врло уважавао науку и научене људе. Како није било ближе школа, он је децу своју слао чак у Карловце само да не остану нешколована.

С оружјем се био толико свикао, да је под своју дубоку старост, кад би год путовао из Шапца у Београд, или из Београда у Шабац, увек крај себе у колима држао своју „крпалџку“, своју сабљу и своја два пиштоља, макар да му тада ни ноге ни руке нису биле ни за оружје ни за мегдане.

Ђорђе Ђурчија

АРАМБАША УСТАНИКА 1804

Рођен је у Срему, у селу Босуту, но још као дете прешао је у Србију, и изајире је био у Круњу мајстор ћурчија, од чега му је и име остало. Иза тога се одметне у хајдуке, и био је најславнији арамбаша на свему оном крају.

Како је чуо за устанак у Шумадији, одмах је почео и он ширити своје нападе на Турке, и тако се зближио с Јаковом Ненадовићем, који је с ваљевском нахијом приступио ка Шапцу.

Но на Лазареву суботу, 1804, код *Чокешине*, пред онај крвави бој у ком су Срби онако страшно страдали и *Недићи* онако јунаштво показали, Ђурчија се свари с Јаковом, и оде са својим људима у планину.

Кад Јаков, мало доцније, заузме Шабац и сав округ у своју власт, он постави и своје људе на скелама и по селима за управнике.

Ђурчија се сад помири с њим, и оду оба најпре на Врачар — на позив Карађорђа — а после заједно с овим на Пожаревац.

После освојења Пожаревца, Ђурчија се због неког ђавољег

ножа наљутн¹ и на Јакова и на Карађорђа, на запали са својим људма у Мачву, и тамо отера Јаковљеве људе, а намести своје. На скелу митровачку намести свога брата Јована.

Ваш кад је Турчија, идући то од Београда, стигао у Шабац, и побрио свој свилени барјак на српском варошишту, удари и Бећир-паша с војском, по уговору са Србима, да силу дахиску скрати. Кад Турци виде како се вије Турчин барјак, онда ће тек старци, ухвативши се за браду, повикати:

— „Вала и била! ево бијела брада, а барјака хајдучкога не виђесмо до данаске“.

Растреравши Јаковљеве људе и наместивши своје, Турчија се оде тући с Турцима, који су јако били навалили испреко Дрине, нарочито према Лозници и Јадру. У том је он био јунак свуда, али не и срећан свуда; особито се узмицало где није било њега и његовог чврстог запта.

Јаков опет, како је чуо шта је Турчија урадио од његових људи, почне му радити о глави. За то разгласи да је Турчија издао Јадар и Мачву Турцима за новце. И тако га на Врачару оптужи код Карађорђа и других поглавица, као издајника, хајдука, и зулумћара, и добије долуштење, да иде с војском, да га убије, и онај крај умири и уреди. И да би то лакше могао учинити, и као свакад да би имао изговор, да га није он сам убио, него у договору са свима, крене нешто војске и из београдске нахије. Изишав с овом војском у Мачву, он није хтео дирати ништа у оне људе које је Турчија био понаместао, него прође с миром у Ново Село. Ту се улогори, на пише Турчији у Јадар, да му дође на састанак, да се договоре како ће у напредак онај крај чувати од Турака. Турчија, кад прими књигу, не бојећи се нити сумњајући што, остави све своје момке у Јадру, а сам с тројицом (са *Савом* из Церовца, с *Петром* и *Николом*, двојицом рођене браће из Бадање) дође у Ново Село. Премда је Јаков имао читаву војску а Турчија само три момка, опет је он био у великој бризи како ће га погубити, јер се бојао да не опази, и на ново се не похајдучи, пак после не би имао мира ни дању ни ноћу; а

¹ Вук, *Даница* 1828, стр. 190 и даље.

како се год бојао њега, тако и његовог момка *Симе Церовца*. За то их, кад дођу, лено прими, а нареди своје момке да гледају да их убију оба у једно време. Кад Турчија, после ручка, легне под чадором да спава, Јаковљевци седну са Симом на неку кладу, и навале да га опоје, и притворе се да хоће да назаре неке његове пиштоље: а кад он једнима да пиштоље да гледају, други га превале преко класе и закољу као јагње. Опазивши то један од оне двојице браће из Бадање отрчи Турчији под чадор пак повиче: „Арамбаша! од Бога не нашао! убише Ваљевци Симу!“ Турчија скочи и повиче: „Камо мој коњ?“ А кад види, да се већ ни до коња доћи не може, он спонадне пушку по средини, па побегне преко логора, а Јаковљевци повичу: „Ај, море, удрите хајдука?“ Са свих страна стану пушке пуцати на њ, и одмах га тако у бежању удари седамнаест пушака; онда он потегне пиштољ те из једне колибе растера људе, и ту избаци неколико пушака на људе, који су на њега једнако извокола пуцали, али га ране савладају, те падне на земљу, а људи са стране притрче, те га примлате пушкама клијачки, и још онако са жива свуку и разграбе му хаџине и оружје. Ту му погину и она два момка из Бадање. Како Турчије нестане на овом свету, Јаков одмах пошаље људе те убију и брата његова на митровачкој скели; а друге разашље по свој шабачкој нахији, те побију више од 30 Туртиноваца, а остали се разбегну и посакривају. Јаков намести опет своје људе као што су и пре били, и, наплативши добро своју попутнину како од Мачвана што су Турке пропустили, тако и од шабачких Турака, што су их примили, врати се с војском у Београд.¹

Милош Стојићевић, Поцерац

ВОЈВОДА ПОЦЕРСКИ

Милош Стојићевић родио се у Поцерици, у селу Врањској. У детињству, научи по манастирима мало читати и писати. Прве године српске буње, био је прост војник, а по том постане писар

¹ Све ово прича *Вук* који је био писар у *Турчије* (*Даница* за 1828, стр. 179—208).

у грушићкога кнеза, Илије Марковића, који је тада био као буљубаша у Поцерини. Кад Турци, године 1806, пређу у Мачву, и нахију шабачку повале и похарају, кнез Илија се преда Турцима, и они га учине оборкнезом поцерским; али се Милош не хтедне предати (премда су му Турци били заробили матер). У том стигне одовуд Карађорђе, те Турке узије, и Милоша постави војводом поцерским, и назове га својим посиком.

Од очевидца имамо причу о том, како се Милош први пут видео с Карађорђем.

„ — — — Дођосмо, вели покојни *II. Јокић*, у Белин (1806, пред мишарски бој). Ту се војска с војском саста, и војводе се састаше. Ту Карађорђе малко поспава, па, после ручка, рече старешинама, те одабраше 250 — 300 момака, све бољег од бољег. Онда он заповеди те скидосмо чизме а обусмо опанке, и он сам скиде чизме а обу опанке; остависмо и сабље а узесмо само ножеве. Он се крете напред а ми за њим; понесмо на коњима и два товара фишека.

Кад се одмакосмо од логора, пита он оне људе оданде.

— Коекуде, где је та ћуприја на Думачи¹, куда Турци често пролазе, и прогоне силну пљачку?

Ондашњи људи одмах прођоше напред, и сву ноћ путовасмо. У зору доспесмо на ћуприју, и ухватисмо бусију. Карађорђе заседе на сред бусије, а ми сви око њега. Пред саму ноћ, пошто вас дан не би никога, изађе он из бусије, и седе под један храст. На један мах чу се неки жубор на нашој стражи. Кад, а стражари воде двоје момчади. Дођоше к нама. Питамо их ми да нису турске уводе? Они се куну свим на свету да нису, него им, веле, додијала турска сила, па су дошли Карађорђу, да с њим живе или да мру. Питамо их, познају ли Карађорђа? Они кажу да га не познају.

Ми им казасмо које је он. Они се сузбијају; мисле да их варамо, јер на њему виде гуњ и опанке. Приђоше му, најпосле, к руци, он их пита: ко су, и шта желе? Они и њему кажу оно што и нама.

— Коекуде, сад ћу видети, јесте ли ми верни. Даћу три моја

¹ Ћуприја на Думачи помиње се и у рату аустријско-турском 1788, као место стратегиски важно.

момка да их проведете; ви мора да сте вични овом месту овде; да виде шта чине Турци.

— Ако погинем, господару, рече Милош Стојићевић (ово је био он главом): — не стојм ти добар за њих, а за живота те зашта не ћу издати.

— Лепо, рече Карађорђе; ја ћу сутра доћи с коњаницима на ово исто место и у ово доба.

Дођемо сутра дан али нема оне петорице нигде: овамо, онамо, аја. Узе се Карађорђе вајкати. Мисли да га је Милош преварио.

— Има ли ко, коекуде, да заурла као вук? А шта у војсци нема? Нађе се један, те завиј као прави вук на раскршћу; — аја; никаква одзива.

— Е, по души га, рече Карађорђе, де ме оно балаво дерипте превари. Баците једну пушку, на шта му драго. Избацише пушку; слуша он, слуша; али никаква одзива.

На један пут тек пуче једна пушка.

— А ето их, ето, рече весео Карађорђе.

И одиста дођоше они сви петорица. Карађорђе пита Алексу Дуклића, како му се види Милош? Осу ти Алекса хвалити Милоша, на све додаје, да је он још бољи, него што га он уме похвалити. То Карађорђу би врло мило. Милош му сад каже, да се у селу Грушићу састала скупштина која се договара да носи Турцима порез, и све друге потребе. На то ће Карађорђе рећи:

— Јунаци! Мачва и Поцерина воле Турцима него своме народу; за то вам допуштам, да чините што је год ком воља; све вам овде праштам напред.“

Сутра рано ми одемо у Грушић; околимо ону скупштину, похватамо главније потурице (турске пријатеље); испитамо, и двојицу посечемо. Кнезу Илији то је доказао Цинцар Јанко, те се он раније уклонио. Кад виде онај други народ, он се поплаши, па се стрпа све једно на друго. Карађорђе их пита:

— Хоћете ли се ви опет предавати Турцима?

— Не ћемо! гракнуше сви као из једног грла.

— Ви Турцима дајете: волове, овнове, масло, мед, јајца,

млеко, и наре, а ја вам ништа не тражим, ни једнога јајца, само вас зовем да будете своје газде а не турски измећари.

— Хоћемо с тобом у гору, у воду.

— Е кад хоћете, а ви дајте то што сте сиремили Турцима, да се моја војска нахранп. А где бих ја могао ноћити?

— Има малко горе, рекоше они, Милошева вода. То је извор Милоша Обилића; ту је место врло лепо; ту наше и везири увек тевериче.

— Добро; хајдемо тамо.

— Дођемо Милошевој води. Истина све како су нам казали.

Ту заноћимо. У вече се постави вечера. Седе Карађорђе, и старешине редом један до другога где је коме место. Милош (Поцерац) служи око совре, Карађорђе рече, те и он седе. Кад се Господару наслужи трећа чаша вина, он је узе на рече:

— Господари и браћо! ову чашу вина да попијемо у здравље младог јунака Милоша, који је од сад војвода поцерски, који с именом наслеђује и јунаштво свога имењака Обилића. Здрав си Милоше, војвода поцерски!

Милош скочи да га пољуби у руку, а он се с њим пољуби у образ, па га врати те седе на своје место. Ето тако Милош Стојићевић Поцерац поста војвода поцерски.

По вечери, рече Карађорђе оним скупуљеним Поцерцима:

— Чусте ли ви, да вам ја поставих војводом Милоша?

— Чусмо, Господару!

— Њега да слушате; што год вам заповеди он, то заповедам ја. За то кад вас он позове, да идете сви за њим без изговора. Оружје сте предали Турцима; него узмите секире и мотике; мени требају и такви радници, да копају шанчеве, а пушака имам доста.

— Хоћемо, Господару!

Све је ово било пред славну битку на Мишару (на крају Јула 1806) у коју је Милош већ довео 200 коњика и 400 пешака, а и самога кнеза Илију Марковића. Још пре тога боја, Милош је шчекао у Китогу једно 50—60 Турака, побео их и узео све њихово оружје и пртљак.

После славног боја на Мишару, Карађорђе заповеди Милошу да иде са својим људма у Китогу, и да ухвати бусију заједно са Протом Смиљанићем, јер су њима обојдци сва та места добро позната. Карађорђе је знао, да ће остатак разбијене турске војске потегнути к Дрини.

После три дана, врати се Милош, одевен као лутка, а и сва му се дружина преодела. Под Милошем коњ Кулинов, а на њему све што је Кулиново било. Ту су хатови, рахтови, оружје, чебана, и свакојаке друге ствари. Милош, како дође, исприча Карађорђу, како су се Турци у Шапцу посађали, што су им толики вођи изгинули на Мишару. За то сва Кулинова тевабија (свита) изађе из града, и пође кроз Китогу у Босну. Милош је у Китогу дочека и потуче се с њом, надбије је, растера, и узме све што су носили. У том је боју он задобио и ону чувену, после тога, *Кулинову сабљу*.

На тој су сабљи били исписани берати фамилије Кулинове, с тога му је родбина његова давала за њу онолико злата, колико је она тешка; али он заште све српско робље, што су Турци ове године из нахије шабачке одвели. Родбина Кулинова и да је хтела то није могла дати, јер је робље било испрепродавано и разведено по свем царству турском. Тако Кулинова сабља остане у њега; а кад се Шабац преда, онда он и матер избави из ропства.

Године 1807, 1809, и 1810 Милош је славно војевао највише око Дрине. Песма је дивно опевала његов слави мегдан с *Мелом Оругућћем* године 1809 преко Дрине у сред поља испод Бељине.

Године 1811, појави се у Поцерини некакав хајдук *Прело*. Од Карађорђа и од Совета била је издана заповест да сваки војвода у својој кнежини мора хајдуке гонити и плаћати штету коју они почине. Милош дозвољава, да је Прело негде на даништу, па се дигне тамо с неколико момака, да га ухвати, или убије. Спазивши Прела, отрчи напред сам пред момцима и повиче:

— Везуј се, Прело!

— Не гини, војвода! одговори хајдук, и зграби пуну пушку преко среде.

— Везуј се Прело! викне Милош, по други пут, све ближе трчећи хајдуку.

— Не гнип, војвода! рече одметник, и узе га на око.

Милош је тако рећи летео да га рукама шчепа, али на-
косник даде пушци огањ; пуче пушта, а Милош снадне с коња
мртав на земљу.¹

Ето тако погибе јунак, коме ће се име помињати „докле тече
сунца и месеца. И Прела, по том, убију, али Милоша не поврате.

Милош је укопан с десне стране добрићске цркве, под самом
стрехом. Кад је црква горела 1813, испрекао му је белег, те се
сад на једном само нарчету може да позна година „1811“.

По смрти Милошевој, постане војвода поцерски његов брат
Јанко, кога су године 1813, у Лешници, Турци заробили и од-
вели у Цариград заједно са 300 војника², где је и умр'о. Тако
је родбина Кулинова добила натраг сабљу Кулинову.

Милош је био средњега раста, пошироких прсију и плећа,
пошироких уста, дугуљастих образа с руменим јагодицама, нос
малог, широког, смеће косе, која се плела у дуг перчин који
је он савијао и носио под калнаком, а танких дугачких бркова
тако да их је могао задести за ухо; очију је био граорастих, а

¹ Ја сам био чуо да је Милош пао негде око села Меховина, али
по дужем распитивању, јавно ми је пријатељ један, да је он по-
гигнуо на месту које се зове *Ливовица*, у атару села Метковића,
између овога села и поцерскога Добрића. На том је месту била
тада густа шума, која стоји ипстина и сад, али је много ређа. Било
је онда $\frac{1}{2}$ сата од села, а сад су куће већ дошле до њега. Оно
је западно од Метковића. Старац један из Коцељеве каже (1874),
да је баш очима гледао мртва Милоша на том месту.

² *Вук* куди овога Јанка, али други савременици веле да се он није
никако могао одупрети прегрдној сили турској оставши у шанцу
без воде, без хране, и без муниције. Од оних 300 заробљеника
само је спасено 70 њих на заузимање Кнеза Милоша, и године
1818 вратили су се у постојбину. За несрећу пак на Лешници
Јокић криви *Јаникија Турића*, кога је 1813 Караџорђе био
послао на Дрипу за главног заповедника. „Он, вели, није умео
помоћи људима, него је само прештао војску из шанца у шанца“.

погледа оштра, ватрена; по нарави врло весео и шаљив, а јунак неписказани. Много је, кажу, његовом јунаштву помагало и то, што је све помишљао на Милоша Обилића, који је, као што се пева и прича, био из Поцерине, а и Карађорђе га је опоменуо на то, кад га је завојводио. Кад је погинуо, имао је тек око 35 година.

Нека је мир његовој души, а вечна слава јуначком имену његовом!

Песма је из уста *Кулинове каде* примила и сачувала пресуду коју је Кулин имао да изврши над српским првенцима. И сиота када, не знајући како се свршио бој на Мишару, пита, да ли је Кулин

- „Борђа цару оправно?”
- „Је л’ Јакова на колац набно?”
- „Је ли Луку жива огулно?”
- „Јед’ Цинцара на ватри испекао?”
- „Је л’ Чушића сабљом посјекао?”
- „Је л’ Милоша с коња истргао?”
- „Је л’ Србију земљу умирно?”

Тако пита када, пуна уздања у турску силу; а кад јој црни гласници казаше да је Кулин погинуо, да су изгинуле све друге поглавице, да је војска турска разбијена, и да се Србија умирити не може чак ни онда, кад син њезин отиде на војску; тада она у јаду своје овако нариче:

- „Бјео Шапцу, не бијелно се!
- „Већ у живој ватри сагорео,
- „Јер код тебе Турци изгибоше.
- „Црни Борђе! да те Бог убије!
- „Откако си ти закраинио
- „Многу ли си мајку уцвјелно,
- „А љубовцу у род опремно,
- „И сестрицу у црно завно,
- „И мене си јадну уцвјелно,
- „Јер ми згуби мога господара,
- „Господара Кулин Капетана.
- „Поце Луко, рана допануо!

„Јер погуби пашу Синан-пашу,
 „Који знаде Босну сјетовати!
 „О Милошу, пушка те убила!
 „Јер погуби Мехмед-Капетана,
 „Који 'но је био десно крпло
 „Цјеле Босне и њене Крајине.
 „О Јакове, да те Бог убије,
 „Твоји двори пусти останули!
 „О Чушићу, жалост дочекао!
 „О Китоже, не зедено се,
 „Смиљанићу, не весело се!
 „О Цинцаре, да те Бог убије!“

Како коме, али јунаку Поцерцу баш пушка, и пушка лоповека, прекрде жицу онако благороднога живота. Поцерац је, међу тим, и самом својом смрћу дао пример, како ваља служити службу народу коју човек узме на се.

Слава му и за то!

Стојан Чушић

„ЗМАЈ ОД ПОЦАЈА“

Стојан Чушић родио се у Пиви, у Херцеговини. Његово је право презиме *Добриловић*, а како се прозвао *Чушић* чућемо мало доцније.

Стојанов деда, очин отац, по имену *Тода*, био је као неки старешина у месту свога рођења, у Херцеговини. Не зна се ни за што ни кроза што, тек овај *Тода*, одједном, остави тамо своје синове и сву кућу, па дође амо у Србију, и настани се у селу *Црнобарском Салашу*¹. После неколико година, помру Тодини синови, и само остану деца њихова. Из невоље крену се тада три Стојанове сестре *Бурђија*, *Ката*, и *Стана*, поведу са собом Стојана, и дођу у Мачву, у село Црнобарски Салаш, к деди своме *Тоди*, који се ту већ био настанио. Једна сестра Стојанова, на име *Стана*, уда се у Балатун, онамо преко Дрине у Босни, и за то неки држе да је Стојан отуда родом.

¹ Који се иначе звао „*Али-Агин Салаш*“.

Кажу да је у Салашу био тада некакав учитељ, и сестре даду Стојана у школу, те тако научи читати и писати.

Кад је Стојан већ изишао из школе, дође једном у село Салаш Црнобарски у госте неки *Страхиња Чуић*, из села *Салаша Нокајског*. То је био човек богат, а без порода. Угледавши Стојана, младића здрава, наочита, вредна, а без баштине, он га заштите од деде му Тоде, да га узме меште сина. Тода се разговори са својим унукама и пусти Стојана. Страхиња га одведе кући, провуче га кроза своју погавицу (као да би га био и родно), усиви га, и после га је држао као да му је рођени син.

Тако Стојану дође презиме *Чуић* поред правога презимена *Добриловић*.

После неколико година, Страхиња ожени Стојана и да му баштине да може радити, а и новаца да може по мало трговати. Прича се да је Стојан, осем ове заслуге и помоћи од поочима Страхиње, још троје новце ископао из земље: једне је, кажу, нашао док је још био у деде Тоде, друге не зна се где, а треће је изорао оруђи њиву са Страхињиним синовцем Пером.

За овај последњи случај прича се ово:

Стојан и Пера обрали су заједно једнога дана, па се Пери придрема, те оде у хлад и засни. Стојан, за то време, изоре ђуп, нун дуката. Хотевши окушати Перу, колико му је искрен, Стојан проспе неколико дуката по бразди, па, кад Пера устане, замоли га да сад онет он сам пооре, докле се Стојан одмори и поспава. Пера наиђе на дукате у бразди, и брже их покупи, а Стојану не хтедне ништа казивати.

У вече о вечери Стојан упита:

— Бога ти, Перо, да ли ти ниси данас што нашао у орању?

— Нисам ништа, одговори Пера.

— Баш ништа?

— Ништа, за цело!

— Е, мој брате, рекне Стојан: — виш како си лукав према мени! Нека сада буде тако према теби. Ја сам нашао ђуп дуката, и да си казао право, делио бих га с тобом, а овако не ђу. —

Година 1804 затекла је Чуића као већ на гласу марвенот

трговца. Први пут се нашао и видео с Карађорђем негде у ваљевској нахији, куда је био отишао да купи свиње. После тога састанка и разговора, Чушић је одмах почео скупијати брчнице људе, и с њима затварати пут између Босне и Шапца, нарочито крај Саве. Мало је времена прошло, а он је Турцима задао такав страх дуж Саве и Дрине да су га се бојали као какве хале.

У славној битци на Мишару борио се и Чушић јуначки против босанске турске силе. По разбоју гонећи Турке, сустигао је код села Дреновца¹, више Шапца, и погубио чувенога Мулу Сарајлију, за кога се држало да и „цару уме судити.“

Чушић се одликовао и лично храброшћу као јунак, и војводеским врлинама као управник војске. Особито се прославио у бојевима: на *Главници* преко *Дрине*²; на *Клењу*; на *Бајиној Башти*, где је прешао преко Дрине³ на мегдан силноме *Бегу Зумбилићу*; на *Салашу Црнобарском*. Овај последњи бој опевао је славни Вишњић. Крај те лепе песме овако гласи:

„Откако је гавран поцрнео
 Није гуја змију дочекала
 Као Чушић Мемед-Капетана
 У широку пољу салашкоме;
 Ако ли тво вјеровати не ће,
 Нека иде те очима види:
 Знати ће се турска коштурница
 Докле тече сунца и Салаша.“

С необичне брзине у смишљању у радњама својим, и с неоспорнога јунаштва, Чушић је прозван у песмама „*Змај од Ноћаја*.“ И то је име он потпуно заслуживао по сагласним одзивима свију његових савременика⁴.

¹ Глед. *Писмо шабачког владике* од 21 Августа 1806. *Архива Срп. Учен. Друштва*, бр. 431.

² Где је спасао *Цинцар-Јанка*.

³ Где је заменио *Х. Мелентија*; ту је силно Туре, не погодивши га, побегло с мегдана.

⁴ Причаше покојни *Сарајлија* у Лозници да је познавао неког клавовог Турчина, на кад га је упитао: како је опклавио, онда му је овако одговорио:

После несрећне битке на Равњу, 1813, Чушић је прешао у Срем, откуда се вратио после кратког времена, па се крио по мачванским луговима, док није букнуо нови устанак, под Кнезом Милошем, 1815^г године.

— Вала је срамота да ти кажем, али је по нашем закону опет грјехота не казати истину кад те човјек пита. За то ћу ти казати како сам допао ове невоље.

— Дигнемо се једном из логора са Тичара нас 15 Турака у дринске лугове да што упљачкамо. Све беше пусто. Нигдје живе душе. Идући тако, прикучимо се чак Љешници. Кад бисмо у Жичком пољу, спазисмо једнога човјека на њевој мркој кљусини. Коњина отегла вратину као да насе, он пак погурен клима на њој као да дријема, а у руци држи чибук и пуши. Човјек то бјеше огорно од сунца, црн као Циганин. Ми се почнемо смијати гледајући га, и разговарати: шта да чинимо с њим. Најбоље је, рекосмо сви, да га вежемо кљусини за реп, и да га тако одведемо у логор. Кад нам се приближи, ми повичемо:

— Предај се, бре!

— Хоћу, хоћу, ја, одговори он ни мало не исправљајући се. Сад одби још два три дима, истресе лагано о длан лулу, остави чибук у чибучницу, па се само маши дизгина. И у један тренут ока она се кљусина исправи упроннице као каква хала, а на њој већ не бијаше она млитава људина, него њеки змај а не чоек. Та хала јуриши на нас. Шта би од мојих другара не знам, али ја побјегах.... После њеког времена обазријех се и видјех да за мном бјеже 7—8 другара. Још сам бјегао, па се опет окренем, и тада видим само ону халу да трчи за мном. Од другова нема ни једнога. Кад бијах код Љешнице, коњ ми се спотаче, ја се ударих о унџаш, осакатих се, и скрях се у траву.

Човјек ме они сплиже и вишну:

— Јеси ли жив, Турчине?

— Убиј ме, тако ти вјере, рекох ја: — већ не могу болове да трпим.

— Не ћу, Турчине, одговори он. Сад сјаха с коња, приђе к мени, диже ме на мога коња, и рече ми:

— Иди, Турчине, у логор, и кажи како сте дијелили мегдан с Чушићем. Тек сам тад дознао да је то био *Стојан Чушић*. Ето како сам окривао; од оних мојих другова ни један није више дошао у логор, а шта је с њима било, не знам.

Одавде нам живот Чушићез постаје читава заговетка. О том је највише написао покојни Сима Милутиновић у својој *Историји*. По ономе што је Сима о овом јунаку забележио, излази велика руга на *Змаја од Ноћаја*. За то смо ми ради да баш на овај део његовог живота обратимо пажњу људи који су макар по чем ближе к времену у које се завршио Чушићев живот.

Сима је до ситница представио, како су мачвански кметови, и у опште Мачвани, били противни устанку на Турке 1815, како су *Срдан Илија, Штатараци Марко*, и други неки, узалуд покушавали склонити Мачване на устанак; шта више, Срдана је његова сама кућа одбила да је „не уваљује у крв“, да је „не роби и не упропашћује.“

Чушић је за то време чак отишао био на Ваљево Кнезу Милошу, и ту га видимо да замера кнезу Петру што је ишао у Турке, и ако је ова замерка могла бити неправедна, или бар сувише строга.

Кад се отуда, из Ваљева, од Кнеза Милоша, вратио у Мачву међу Мачване, који су већ једном, устима злосретног *Ђурко Николића*, казали да воле за „бриком него за крстом“, ¹ Чушић нам је на један мах представљен као човек који не ће устанак, а божем Мачвани сви око њега желе устати и борити се с Турцима!!

Ако је веровати Милутиновићу, Стојан је чак беседу говорио на скупу кметовима, и одвраћао их од устанка, него да се предаду Турцима, и нудио се да сам иде везиру, и да му свога сина Тому у таоство преда. Наговорени њиме, вели се даље, отишли су неки кметови до на Прудове дринске, а ту их Турци опколе, обезоружају, па Стојана одведу везиру преко Дрине, а кметове отпусте слободне!...

Ово је за мене било свакад нејасно: кметови били за устанак, за Кнеза Милоша ствар, па њих Турци пуштају слободне; а Чушић је, божем, њих склањао да се покоре Турцима, па ови њега окривљају, затворају, и убијају!! То су све противности које се нису могле никако измирити једна с другом.

¹ *Милутиновић*, стр. 239—240.

За то сам разбѣрао у Мачви од старих људи све што се прича о крају живота Чупићева, јер се тамо свуда из реда зна и прича да је Чупић издат Турцима, ако се и не слажу сви у том, ко је њега управо узео на душу: мачвански ли кметови, или неко други. Највише ми је о том казао неки чича *Мирко Копрић*, из Салаша Ноћајског, нећак Чупићев, поштени старац од својих 80 година, који вели да је његов рођени брат био на *Прудовима* са Стојаном баш онда када су њега Турци ухватили и везали.

Чича Мирко прича овако :

„Чупић је само по године био у Немачкој, па се после вратио, и крио се од Турака по мачванским луговима. Чим је чуо да се дигао Кнез Милош, у рудничкој нахији, одмах је и сам собом похитао пред њега. Срели су се на Ваљеву. Пошто су Турци одатле побегли, Кнез Милош рекне Чупићу да иде у Мачву да и њу дигне, а он ће му послати и својих људи. Стојан дође у Мачву, и стане набављати барут и склањати људе на устанак. Али неким мачванским кметовима, а на име: *Јовану Лазићу*, и неком *Јелићу* из Петловаче; *Јакову Росићу* и *Живи Врачарићу* из Бадовинаца, *Јанку Шуманском* из Црне Баре, и још некима, није никако било мило да се на ново дижу на Турке, јер су волели да су на миру, па макар Турци судили. За то науме да дођу главе Чупићу. Поруче тајно у Босну Турцима да пређу овамо преко Дрине на Бадовинцима, а они ће ту довести Стојана те им га предати. Кад су то удесили, они кажу Чупићу да и они пристају с њиме на устанак, али је, рекну му, њему поручно неки Турчин из Босне, који му је и пре увек набављао и добављао зебане, да дође на Прудове да му нешто каже.

„Марјаш-паша пређе на Прудовима с четом Турака, па их посакрива у луг. А у речени дан дођу и кметови с Чупићем. Турци, у тренут ока, поскочу из заседе, обезоружају њих све, па Чупића одмах вежу. Кад су кметови предали Стојана наши, рекли су: „Ево хајдука који замеће крајину; више крајине не ће бити.“ Па су онда уватили коло и играли. Лазић је уз игру бројао ову бројеницу:

„Хопа, цупа, Марта!
 „Сукња ти је кратка!
 „Удри ногу о ногу!
 „Нека дође под ногу!“

„Стојан, видећи шта се то с њиме учини, само је ћутао.¹ Кад је Стојан издат, била су с њиме његова три момка: Лука Ђонлић, и Мирко Ђонлић, из Богатића, и сестрић му Станко Копрић, мој рођени брат. Два Србина и два шашина каваза изведу ову тројицу да их Турци не побједу.

„Чушића су најпре одвели везиру Рушид-наши, који га је лепо примио и послао у Зворник. Најпре су га водили на коњу слободна, а после га окују и на колима отерају, па баце у зворничке казамате, окована унакрсним гвозђем.

„Ту је остао неки месец дана, па га онда удаве гајтаном и избаце на љубре, а распусте глас да је умрљо од куге.“

Неки Маринко Јарамазовић, из Дворова у Босни, који је онда служио у наше, а после се настанио у Мачви, вели да је видео својим очима Чушића мртва, гола, на љубрету, покривена једним црвеним јануцетом, а око врата му се познаје како је гајтаном удављен.

Ето тако је свршио свој живот „Змај од Ноћаја“ издајством своје браће, која би требало да се њиме диче и поносе.

Неки од оних кметова који су предали Чушића, остали су с Турцима, и с њима су прешли после у Мачву и находили се у шанцу на Дубљу у тренутку када је српска војска тај шанац освојила и Турке

¹ О овој предаји Чушића има разноликих причања. Сва се слажу само у том: да је Чушић преваром одведен међу Турке и њима предат. Остале појединости се често не слажу. Тако, на прилику, једна прича вели да су на тој предаји били *Јован Лазик* из Петловаче; *Турко Н.*, и *Мијаило Јекић* из Прњавора. Лазик је по предаји остао међу Турцима, као талац, а она су двојица пуштени кућама. Њих је, вели се, обојицу одмах за тим убио у Прњавору хајдук *Ногич*; а Лазик је после исекао у шанцу на Дубљу. Ово је причао старац *Ристо* из Дубља, савременик и очевидац многих тих догађаја.

победила. Тада *Димитрије Ногић*¹ јуриши на Лазића и стане га сећи јатаганом, подвикујући и он: „Она цуна Марта! и т. д.

— За Бога, ми смо Срби, повичу му неки од њих.

— Нисте ви Срби, одговори Ногић: — него сте и од Турака гори, кад Чупића издадoste Турцима.

Чупић је оставио после себе две ћери: *Василију* (мајку покојног Николе Чупића) и *Томанију*, које су обе биле удате у Шабац, и сина *Тома*. Тома је имао седморо деце, али га ни једно није надживило. Сад у Салашу има потомства само од Стојанове сестре.

Стојан је био висок растом, танак у појасу, а плећат; осредње коштуњав; дугих насмејаних образа; смећих великих бркова; приметно дугачких прстију на рукама. Било му је 50 година, а још није био проседео. Био је човек веома речит, и много је и лепо говорио у Београду на скупштинама, с тога је јамачно Карађорђе, који је сам био човек ћутљив, и рекао оно за *Молера* и *Чупића*: „*Ко ми надговори Чупића и натпише Молера, даћу што затражи.*“ Кажу да је био у судству правичан, а сиротињи велики пријатељ. — Носио је на себи панцир и челичну кану. Тај његов панцир остао је, веле, у ћери његове Васпље, и, како чујем, сад је у збирци наше војне академије. Јахао је увек добре коње, а најволео је једног изморка доратаста ког је звао *Пејзом*. За овога коња песма велл:

„Који ваља кутје дуката,
А Чупића стоји без динара,
Јера га је Чупић задобно
Од Турчина Пејза Мехмед-аге,
И јаше га Турком на срамоту.“

Нека је Чупићу светао спомен међу потомцима који ће се свакад поносити „Змајем од Ноћаја!“ А бездушницима нека плати Бог и историја!

¹ *Димитрије Ногић* хајдуковао је са Штитарцем. Родом је био из Совљака, а пре је био међу голаћима. Умрло је у Митровици.

Илија Марковић

ПОПЕЧИТЕЉ ПРАВДЕ

Родно се у селу Грушићу, у Поцерини, 1762 године.

Још године 1806, находимо *Илију Марковића* као кнеза у Поцерини. С њим се први пут срећемо у несретној прилици, баш онда, кад су се Мачвани и Поцерци, видећи напредовање Турака а узмицање Срба, почели предавати Турцима.

Тада је у овога кнеза био писар потоњи славни јунак Милош Стојићевић.

Приставши уз устанике, Илија Марковић се одликовао више у управним него у ратним делима; за то је и дошао у Правителствујући Совет.

Године 1811 био је постао попечитељ правде и врховни влајетски судија.

Године 1813 прешао је и он у Срем, али није хтеоћи у Русцију, с осталим војводама, него остане у Руми, где и дочека други устанак 1815 године.

Тада је прешао и одмах почео помагати браћи у борби против Турака. Кнез Милош га је поставио најпре за кнеза нахије шабачке, а после за члана народне канцеларије у Београду.

Године 1819 послан је био у Цариград, као члан депутације, где је остао пуних 7 година.

По повратку из Цариграда, Илија је још неко време био у служби, па 1833 замоли и од Кнеза Милоша добије отпуст и пензију од 100 талира, те је после живео у миру већ у дубокој старости својој.

Преминуо је у Шапцу 5 Јануара 1837 године, и укопан је у порти код шабачке цркве.

Јован Томпћ Белов

ИЗ СЕЛА ЦРИЉЕВА

Јован Белов одликовао се у много бојева као прави јунак, нарочито на Мишару, где кажу да је добио пар кулинових пиштоља, који се и сад налазе у његове породице. „Једном, у Јеленчи, прича покојни *Јокић*, околели Турци Карађорђа и све нас (војску

његову), и хоће да псеку. Пред ноћ удари Јован Белов, са 50 момака, уби *Туртоглића*, турског заповедника, узео му мач, ује у шанац, и све нас избави.“

У Лешници, у једном боју ван шанца, судари се Белов с Турчином који га хтеде посећи, а кад се он вине на страну, Турчин му удари коња сабљом по врату. Белов брже притегне коњу дизгине, магне сабљом, одсече Турчину главу, истера свога коња на шанац, наскочи са седла и пусти дизгине, тада врат у коња клоне, јер је био унола пресечен, и коњ се стропошта мртав на земљу!..

Јован Белов није хтео примати се никад никакве власти у народу; само је у бојевима добијао команду над по неким одељењем војске, и тукао се. Али се његова памет и његово јунаштво толико ценило да је он био намењен за комендата на Лукино место, ако би Лука погинуо.¹

Јован је погинуо у шанцу на *Голом Брду* више Лешнице. Кад је раздавао војницима барут, с неке трешње згоди га Турчин баш у коталац и убије челиком, јер се држало да га олого не бије. Падајући од крвничке пушке, Белов је рекао војницима: „Браћо, што могох, ја помогох; не дајте се!“

За тим је скупио „омутак“ сена, како вели Милутиновић, метнуо себи под главу, и насмејан издахнуо. *Милутиновић* му је посветио красну песму у „*Србијаници*“ (књ. III, стр. 78—87).

Слава нека је тако светлом јуначком имену!

Зека Буљубаша

СТАРЕШИНА ГОЛИХ СИНОВА

Зека је рођен у Новој Вароши, у нахији сеничкој. Дошао је у Србију у време Карађорђева устанка, и находио се уза Стојана Чупића. Доцније му је било одређено да чува дринску границу од Турака, и он се сместио у *Парашници*, у атару црнобарском, и ту прибрао *Голех синова* кад 50, кад 100, а кад кад и 200.

¹ Ово је причао сам *Пош Лука* иск. *Проти Павловићу* и *Исидору Стојановићу*, а слушао је г. *Александар Лазаревић*, син његов, који је опет мени казивао. Г. Александар додаје да је и иначе отац му говорио о Јовану као о изванредном јунаку и мудрому човеку.

Зекини су се војници звали „Голџ синови“ за то што су били све сами бећари, људи без кућа и породица, па наравно у почетку и *голи* и *боси*, али су они додичије бивали одевени све у чоху и злато, а окићени најленшим оружјем.

Зека је нарочито био лак да дозна, и често да помете турске војске онамо преко Дрине, али и у великим сукобима он је свакад узимао па се део јуначке заједнице, и свакад се одликовао личним јунаштвом и мудрим распоредом.

Њему Лука овако пише :

„Голџ сине, буљубаша Зеко!
Дед' устаи и голаће крени!
Да си брзо у Лешници бјелој,
Лозница нам у невољи цвилџ!“

Даље у распореду за напад на Турке код Лознице, вели му:

„Голџ сине, Зеко Буљубаша!
Добро чувај брда и Гучево,
Утећи ће у планину Турци.“

Кад је 1813 сила турска, под везиром Деренделијом, нагрнула непреко Дрине на Србију, Срби су начинили шанца на селу Равњу, па оном земљоузу између Засавице и Саве, и ту су мислили да уставе турску силу, док јој друга српска војска не би озго ударила с леђа, те да тако сузбју Турке и врате их у Босну.

Ова се нада не испуни, него напротив ова турска војска разбије Србе и натера да се повуку из шанца, и то у великом нареду. Видећи ту погибију браће своје, Зеко, са својим голџ синовима, начини најстражни лавац, те стане заклањати Србе који се повлаче, а узбијати Турке који нападају. Тиме је многим обезбедио узмицање, а себи и друштву свом купио право на несамртно име. Уверен да се већ спрема да утули свећа српске слободе, Зека са својим голџ синовима није ни мислио о свом избављењу. Док је трајало барута, устављали су Турке пушкама, а кад тога нестане, они поваде ножеве своје, још по једном погледају на наоблачено небо над Србијом, осврну се на лепе равни мачванске, па поменув Бога и свој народ, јурише с голџ ножевима у Турке, и ту, секући, буду псечени сви до једног!

Ето тако је свршио низ својих јуначких дела „Голн Син Зека Буљубаша.“

Зека је био човек шишкав, глават, необичне телесне снаге, дугих образа, крупног гласа, смеђе косе; нарави је био веселе; у суђењу разборит. Кад је погинуо, није му било више од 45 година.

Бог да прости и њега и све његове јуначке другове!

Илија Срдан

Илија је слика са свим супротна слици Зеке Буљубаше. У Зеке нема нигде ништа, него се он бори за сав свој народ, и за милу слободу, а у Илије пуна кућа народа, задруга голема, дом богат, доста свашта, — само слободе нема. Онај тражи да извојује слободу, па нек се њом користи ко хоће и може, а овај својој деци, својој браћи, своме имању тражи заштите, тражи услова за развитак и за напредовање.

Оба служе ипак једној великој идеји, и оба се боре као прави јунаци.

Срдан је почео заједно са Стојаном Чушићем мешати се у српски устанак. Прве је сукобе имао с лешњичким Турцима, а после је био у свим бојевима с ову и с ону страну Дрине. Као јунак, био је углед свој дружини својој, а уз то се држало да је особито сретан, јер се никад није ранио ни у једном боју.

Ево како песма говори о њему:

„Нека буде свеколика кавга
 На онога Срдана Илију,
 И пек буде срећа Срданова....
 На Лозницу када потекоше
 Најнапријед Срдане Илија,
 И пред њиме Пурко барјактару;
 Он пјешнице свилен барјак носи,
 Барјак носи, војсци калаузи,
 А Илија за њим на ђогату,
 Најпре Турци виђеше Илију
 На Илију огањ обореше,
 Ал' Илија успрегнути не хће,

Већ подвикну к'о да пије вино,
Па на Турке јурни учинио.“

И у другом устанку, 1815, Срдан је много радно да се дигну Поцерина и Мачва; та његова радња показује га као правог патриота, и још као човека који провиђа на далеко, који познаје шта од шта бива. И оно што бива с њим и његовим укућанима у почетку устанка од године 1815, говори у прилог новој верзији о жалосном крају Чушићева живота.¹

Видећи да народу нема освитка бољег дневи без нове борбе, Срдан је летео од села до села и тражио присталице на нов устанак 1815. Али све узалуд: нико не ће ни главе да окрене. У невољи својој, он дође попу *Јовану Миленковићу*, у село Рибаре, али поп, кад чује шта Срдан мисли, повиче :

— Носи крв из моје куће, не роби ме и не кољи! С душе ми се торњај; пуна ми је кућа туђих људи, све посленика, па те може ко видети, те ћемо оба пропасти.... Ви упропастисте себе, па хоћете и нас! Своју си кућу сам раскућно и таквим послом разорио и затрпо, па хоћеш још да и ја моју? Ћклањај се, велим ти, док није било и другојаче.²“

Ето како предеретају браћа родољубиве намере Срданове. И ово је још свештеник, вођ простоме свету, онај који тражи право да душе руководи!

Не гледајући на све то ледено одбијање, Срдан је веровао у животну силу мисли о устанку, и није се преварио. Данас руг стида пада на оне који су били мудри, а слава кити имена оних дрских синова, који су онда сретани презрењем и осуђивањем.

Видевши, поред свих тих несрећа, ослобођену своју постојбину од Турака, он се смирио код своје добре и имућне куће, и ту задовољан умрбо 1835, у 65 години живота свога. Укопан је у опште гробље села Прњавора.

Срдан је био човек висок, крупан, црномањаст, дугих окоштитих образа, а бркова средњих и угледних. И сама личност његова била је некако мила народноме певцу.

¹ *Историја Милутиновића*, стр. 229 и оне за њом.

² *Милутиновић*, стр. 229.

Марко Штитарац

Марко Штитарац родио се године 1789, у селу јадранском Добрићу, а умро је 17 Септембра 1830, у селу Варни.

Још као дечак, отишао је у Београд, и ту се, године 1806, умешао у устанике. Свој ратни занат почео је под управом славнога *Бимбаше Конде*. Доцније пређе Луци Лазаревићу, и ту је остао до 1813 године. У Немачку није хтео да бега, него је отишао у планину. Године 1814 и 1815 видимо га уз Кнеза Милоша и Кнегињу Љубицу, где прима од Милошеве жене ону страшну заклетву: да сву породицу Милошеву поубија, ако би се приближили Турци, и видело се да је хоће да заробе.

Кад је рат другогата устанка свршен, Штитарац је постао старешина у Поцерини и у Мачви, а живео је у селу Варној.

„Где смо се год ударили с Турцима, вели *Петар Јокић*: Штитарац је свагда први донео турску главу.“

У другом устанку 1815 врло је живо настојавао да се и Мачва дигне на Турке; и кад је видео да је Мачванима врло тешко пристати на рат, кога крај нису могли да провиде, он им је поставио ону страшну дилему: „*Хоћете ли за крстом, или за ибриком?*“ И они су, у муци и двоумици, казали да хоће за овим последњим.

Сви савременици тврде да је био одважан и лак на проливање крви. Могао је дакле извршити најгрознија дела. Турке је мрзио свом силом своје бесне душе; а није био много блажи ни према Србима, које би мислио да му треба каштиговати. Бивало је, кажу, да он, хотећи човека убити, повиче с неком сатонском пронијом:

— Зини, у душу те, да не кварим кожу, и у уста му скреше пиштољ!!

Смрт владике *Мелентија Никшића* он носи на души; убио га је у Шапцу, 1816. Овом приликом умлатио је, кажу, двоје ђачади којима је сва кривица била то што су вриснула кад су њега видеда.

Много има прича о њему у Мачви и у Поцерини, а све га

сликају као бесну силу, која се мало устаљала пред законима људским и Божијим.

Он је укопан с десне стране добрићке цркве, баш ниже гроба Милоша Поцерца.

Прота Никола Смиљанић

Смиљанић се родно у селу Бадовинцима око 1760. Отац му се звао *Глигорије Бујуклић*, а мати *Смиљана*. Кад му отац погине, развајајући неке у свађи, онда му се мајка врати у род, у кућу Станковића, у Белотићу, одакле је и била. С њим, доведе она још четири му брата и две сестре. На овај начин, Николи дође презиме *Смиљанић* од имена материна.

Поред свеколиког распитивања, не могаше се дознати: где се Никола учио књижи, где ли се и када запошио.

Најнепосреднији узрок његове велике мржње на Турке био је тај, што су Турци обедили били његовог једног стрица да је убио неког Турчина, и за то га отерали у Шабац, где су га оковали и затворили, те је у затвору на великим мукама и умро.

Некако у то доба букне у Шумадији устанак на Дахије, и рашири се брзо и к Дрини. Смиљанић скупи око себе чету поузданих друга, па стане еретати Турке који су кроз Мачву продрали к Шапцу, и ту с њима делити јуначке мегдане.

„Смиљанић је, вели пок. *Петар Јокић*: — у Китогу, „дугу зеленоме, сву Босну био преишао.“ Прича се, да је он, са својим четама, побио најмање 5—6 хиљада Турака. Нарочито је око-ло 23 Маја, и 13, 14, и 15 Августа 1806, којих је дана онако ојадно турску војску која се, после пораза на Мишару, повлачила к Дрини.¹

Прича се да је Смиљанић веровао и говорио да Вошњак Турчин њему не може наудити. Кад би јуришао у највећу ватру, на би му ко рекао да се причува, да се заклони, јер би била штета да погине, — „Ајој! луд ли си, брате слатки, одговарао би Смиљанић

¹ Писмо владике шабачког од 22 Августа 1806 у Архиву Срп. Учен. Друштва, бр. 431.

кроза смеј: — та зар Балија-Бошњак мене да убије? Ако то одста буде, не копајте ме, него баците где не треба, у

Смиљанић је преживео бој на Равњу 1813. Ваљда је судбина хтела да и тим стрелама рани његово родољубиво срце. Претуррио је кобну годину 1814. А године 1815 већ видимо Кнеза Милоша да му пише и зове га да похита к Дрини, око које сваки дубун познаје. Његово је јунаштво помогло да српска победа на Дубљу 14 Јула 1815 буде потпунија. Кажу, да је тада својом сабљом посекао 7 Турака. Некаквог Талаша, Турчина, и чету му гонио је до саме Дрине. Видећи да је Талаш напливао на Дрину и предрио на ону страну, рекао му је:

— Побеже ли, Талашу, побеже; није ми тебе ни жао; него жалим што тако добра коња тако лош јунак јаше.“

Те исте године (1815), у божитње поште, оде он с Ђуком Стојићевећем у манастир Каону, цркви. Марко Штитарац мрзио је, кажу, јако на Проту Смиљанића, и желео је на сваки начин прекратити му живот. По повратку из Каоне, Смиљанићу се грдно смучи, и он заште од патке крви да пије, доказујући да је отрован по Штитарчевој наредби. Браћа му напомену да је сада божитњи пост, и да је срамота да се прота омрси у те дане. Смиљанић се покори сили веровања, и умре. Ђука је пак, циљући пачју крв, остао жив, а и онај трећи умрљо је.

Прота Смиљанић је укопан у гробљу села Белотића, на месту „Двору“, где је некад и црква била. На његовом белегу пише само ово: „З д ђ п о ч и в а е т њ р а б њ б о ж и и п р о т о с р е й Н и к о л а е С м и л я н и њ . П о ж и в е л њ т (не може да се прочита).

Смиљанић је био лица црномањаста, стаса средњег, окоштог, браде црне, повелике, очију светлих које пробијају, а изгледа у опште озбиљна и страшна.

Ваљда баш с таква изгледа песник и меће у кадина уста ову клетву:

„Ој. Китоже, не зелено се!
Смиљанићу, не весело се!
Што погуби Веширевић Хасу
Кога љепшег у свој Босни нема,
Остаде му злато испрошено.“

Знао је Смиљанић за све сласти нежна, мирна, брачна живота; ценио је он и заклањао свачију срећу у породици, али кад бесна сила притисне сав један народ; кад му отне све што је вековима стекао; кад га из „Лекиних дворова“ стера у лубнице и кулаче; кад му одузме тековину материјалну, а закрати тековину умну: овда је света дужност сваком сину тога притиснутога народа устати свом снагом својом против насилника и сатирати га где се год с њим сретне па макар то био „Старац Фоча од стотину лета,“ или Мула Сарајлија „који знаде и цару судити“, или Беширевић Хаса, „ком остаје непрошено злато.“

Јаднице, кадо! твоје је јаде ласно разумети; само што кунеш осветнике, правије је да кунеш насилнике који су криви и твојим јадима и нашим патњама!

Цинцар Јанко

Јанко је рођен у Охриду, у Турској, а добегао је у Србију око 1800. Најпре се био настанпо у Ваљеву.

Кад је Фочић посекао кнезове ваљевске *Алексу Ненадовића* и *Илију Бирчанина*, притворио је био и Јанка, као дошљака из Турске, на кога је нешто сумњао. На велику молбу кметова и трговаца, пусте га Турци из затвора. Чим пак устанак букне, Јанко ступи у ред бораца, као драговољац. Карађорђе га начини бимбашом, и да му под команду неколике стотине бећара. Био је у боју кад је узимат Београд, али се још на Мишару одликовао као прави јунак. После разбоја турског, он је с Мутапом прешао чак преко Саве у Босут, и ту је посекао Остроч-капетана, а Мутап старога Хаџи Мосту.

Доцније је, под командом Луке Лазаревића, био у боју на Ужциу, на Лозници, на Буковци, преко Дрине код Бељине, где је Милош погубио Меју. Овде је ударио на неког јунака Турчина, који би га можда и савладао, да му Чушић није притрчао у помоћ, и Турчину, као оклопнику, нацаком главу разлуцао.

Јанко је био не само у свим бојевима око Дрине, него се доцније чак и на Делиграду борио као војвода пожаревачки.

Године 1813 отишао и он за Карађорђе из Србије, у коју се вратио тек 1830 и наставио у Шапцу.

Године 1834, ослабивши јако, оде у Алексиначку бању да се лечи; и у повратку отуда умре у Тузирји, и упокојен буде у манастиру Раваници, где му мраморна плоча данас покрива гроб.

Плоча је од црвеног мрамора, али је на среди пребрјена. Запис на плочи гласи:

„Надгробникъ Војводе окружја пожаревачкогъ Цинцаръ-Јанка Поповића рођеногъ у Ориду, у Македонји; а лѣта 44¹ живота свога овде у манастиру Раваници, 24 Августа 1833, упокоеногъ.“

„Подигнутъ одъ верне му супруге *Кумрис* и деце своје“.

Цинцар Јанко је био велики јунак. Говорио је мало, и дружио се мало. Био је средњег раста, смеђ, малих шпљастих бркова, пуних, румених образа, ока жива и гласа који заповеда.

Бог да га прости!

Цинцар Марко

Цинцар Марко се родио 1777 године у Велицију,² у Албанији. У Србију је дошао првих година овога века. Кад је буну устанака 1804, Марко је одмах пригасао оружје, и, находећи се махом уз Карађорђа, био је готово у свима бојевима с њиме. Свуда се одликовао јунаштвом и пашећу. За један његов мегдан с Турчином на Лозници прича се као за неко чудо.

Дочекавши несрећну годину 1813, Цинцар Марко је прешао у Срем; а после је, веле, пшао у Беч владоцима, и молио их за народну ствар српску.

И у другом устанку није остао без рада. У боју на Дубљу добио је рану коју је преболео. Кнез Милош га је, доцније, по-

¹ Син покојног Цинцар Јанка, г. *Ђорђе Цинцарски*, помоћник у у Тузирји, мисли да је погрешно стављено 44, место 54 години живота. И ово је много веројетније.

² Тако му пише на гробном камену, али је тешко не помислити да ће то бити „у Велици“.

ставио за кнеза у шабачкој Посавини. Учинивши и ту лепих услуга новој својој отаџбини, Цинцар Марко је преминуо у Шапцу 10 Фебруара 1822 године. Гроб му је у старом шабачком гробљу.

Бог да га прости!

Бакал Милосав

Био је дошљак у Шапцу. Биће, по свој прилици, родом из Херцеговине. Устанак Карађорђевог нашао га је као бакала у Шапцу.

Кад струја устанка захвати и његово место, Милосав отишае бакалску кецељу, на припаше сабљу и докаже да њоме уме владати као и да му је била свагдашња забава. Сви се очевидци диве његову јунаштву које је показивао у свим бојевима, у којима је бивао, у округу ваљевском, подринском, ужичком, а особито на Мишару и на Лозници.

Бакала Милосава слао је доџије Кнез Милош у Цариград, као свог татарина, јер је он добро знао турски језик. Њему је Кнез поверио, 1818, да ради не би ли Турци ослободили оне Србе, који су заробљени у Лешници 1813. И допета је њих 70 дочекало, да виде своју отаџбину.

Милосав је био човек висок, црномањаст, стасит, бео у лицу, добре нарави, и пријатан у друштву. Умро је у Шапцу, 1823. Кажу да му је тада било 53 године.

Певац овако слика Бакала Милосава у боју на Лозници, 1810, када су Турци силном војском били онтекли Лозницу, а Срби се бранили изнутра :

- „С друге стране, на доњу капљу
- „Излијеће Бакал Милосаве,
- „На јагрзу коњу великоме,
- „Па сијече Турке око града;
- „Ту се Бакал не зна уморити
- „Већ разгони Турке око града,
- „Док под собом коња не умори;
- „Кад јагрза у пену учини,
- „Тад се с коњем он у град поврати,
- „С оног сјаше, на другог узјаше,
- „Па једнако он разгони Турке“.

Глувац Мијаило

Био је родом из села Каменице, у Тамнави. Највише се на-ходно, као момак, уз Пона Луку. Господства није никад тражио; сва му је сласт била лично јунаштво, и према тајвој жељи, имао је и срце. Донета сви који су га знали диве се његовој нестрашно-сти уред највеће опасности.

Глувац је често сам делно мегдане. Чекајући противника да га нападне, он би обично седео и пушио, док му близу не дође, па би онда лагано петресао лулу, мирно је ставио у чибучницу, и тек тада би се машао коња и оружја. Некад би, кажу, узео у уста доста дима од дувана и наперо би своју пушку, а дим из уста испустио да противник помисли, „слага му пушка“, те да полети са сабљом, и он би га текар тада саставио са црном земљом.

Глувац је погинуо 1810 у шабачком граду од топа, по непажњи тобџије.

Мијаило је био наглув, за то му је и име дато „Глувац“. Нарави је био веселе; свакад пун шале која слободи; тако је он у шали уверавао да све турске пушке пале а не састављају. Био је висок, у плећима широк, црномањаст, космат у опште, а обрве су му биле као стреје над очима, а очи су му севале као ватра.

Још нека се похвално помену:

Остоја Пушибрк, бећар, који је родом био из Босне. Он се одликовао јунаштвом у свим бојевима које је био Лука Лазаревић.

Он је био нераздвојни друг Глувца Мијаила.

Умрло је Шапцу 1835, у великој старости.

Илија из Буљбеша, буљубаша; *Сима Прекодринца*; *Петар из Мрђевоца*, храбра јуначина; и неки *Нинко* из Јаловика „добар управник а војник потежак“.

Захвалан спомен њиховим заслужним именима; нека им је мир костима!

Осем јунака, шабачки округ дужан је и срећан да захвално помиње неколика имена, која, и ако нису задужила свој народ сабљом на бојном пољу, учинила су оно што је слава међу народима, што је украс међу појединцима.

На прво место стављамо светло име слепца

Филипа Вишњића

ИЗ СЕЛА МЕЂАША ПРЕКО ДРВНЕ, У БОСНИ ¹

Вишњић се родио године 1767, у селу Трнави, у нахији зворничкој, у задружној и доста имућној кући. Оцу му је крштено име било *Ђорђе*, а звали су га у селу *Стојан Вилић*; матери пак било је име *Марија*, а прозвали су је *Вишња*, и само су је под отим именом и знали. По том њезином имену, и Филип је прозван *Вишњић*.

Филип је рано остао по оцу сирота, те му се мати преуда у село *Међаше* близу Вељине. Ту је Филип провео своје детињство и младост. У осмој својој години, ослепи од богиња.

Дар песнички се рано појавио у Филипа. Он је, као слепец, брзо научно гудити; и певао је уз гусле разне песме које је где чуо; јер је пршао где је год коју чуо.

О рату аустријском 1787, удари велика несрећа на кућу и стричеве Филипове у Трнави. Турци се косну образа једне његове стрине. Стричеви то спазе; једног Турчина убију, а другог обесе о шљиву уларом с његовога коња. За то, после, буду на мукама уморени у Зворнику три његова стрица и један брат од стрица.

Како је живео Филип за ово време не зна се, али може се знати колико је ова крвничка епла распаљивала у њему мржње спрам Турака.

Кад му је била 31 година, оженио се девојком *Настом*, из села Мртвице. И њу су обично звали *Бела*. Он је с њом имао шесторо деце, од које је 1817 било живо само двоје: *Ранко* и *Милица*.

До првих година од овога XIX века, Вишњић је певао само

¹ Белешке о *Вишњићу* највише узимамо из *Гласника* XX, стр. 237—243.

старе песме и старе јунаке: певао је оно што је чуо од других; сам се није усуђивао ништа да пева.

Кад српски устанак 1804 букну у Шумадији; кад допреше чак и преко Дрине гласи о новим бојевима, о новим захтевима српског народа, о старим правима српске отаџбине: онда се у душу Филипову ули неки животворни задах. Од старине, окрете он умне очи своје на садашњост и на будућност Србије, на све оно што из тога може да изађе, — и струне његове сташе пратити песме какве никад ничије гусле дотле нису пратиле.

Филип је разбирао за сваки и најмањи случај, за сваку личност; где је шта било; ко је шта урадио; како, и кад; па тек кад се о свем добро известно, махнуо је тананим гудалом, и из његових уста полила се прва она дивотна песма „Почетак буне против дахија:“

„Кад се шћаше по земљи Србији,
„По Србији земљи да преврне,
„И да друга постане судија, и т. д.“

После јешла све песма иза песме, лепша иза лепше, новија иза новије. Оне су све налит нашим народним песмама: све су смиље и босяње за гробове палих витезова, али се нама чини она најдивнија, где Филип тера вроне гавранове, да Кулиновој кади кажу последњу судбину турства на земљи отетој, на светој земљи наших прадедова.

Филип је путовао по многим крајевима српским: у Србији, на прилику, био је у Шапцу, Београду, Ужицу, Смедереву, Соколу, Крупињу, Лозници, Лешници, Ваљеву, Убу, Палежу, у Болечу, Гроцкој, Хасан Шашиној Паланци, на Руднику, у Чачку, Карановцу, Крагујевцу. Певао је пред многим српским војводама, па и самом Карађорђу, али је с њим мало говорио. Једном у Бадовинцима, пред Луком и свим другим старешинама, рекао је Филип:

„Господару! — окренув се Луци — не старај се како да одбијеш босанске Турке, него дај мени да скупим стотину сленаца, па нам дај сваком по неука ждренца, а у руке сабље, и напутите нас на турску војску; ви пак окати хајдете за нама, да видите шта ће од нас бити. Нека од нас буде што Бог да, само да

и ми неко јунаштво учинимо, па макар пропали сви до једнога. Доста певамо чудеса и витештва, те дражимо браћу на погибију. Него да докажемо да је и нама слатко умрети тако славном смрћу“.¹

Лука се на ово грѣтом насмеје, а војска се сва обесели и охрабри: кад елен ово жели и овако говори, шта је остало за нас окате? помисли сваки у себи.

Вишићи се, кажу, у последње време свога живота био стањно у селу *Грку*, у *Срему*, и ту је преминуо.

Покретана је писао у *Српском Ученом Друштву*: да се на гроб његов стави мраморна плоча с натписом какав заслужује Тиртеј српски. То није извршено; г. *Јован Гавриловић* каже да се томе извршењу највише одупрѣо један наш класички стихотворац!

Шта још не ће бити у нашега народа?!

Г. *Б. гић* је послао 1 дук. ц. прилога на то име.

Шапчани, Мачвани. Подрици, а и сви ми, за што се не сетимо онога који је онако сјајно овековечно име нашега народа?

Лазар Годоровић

КАПУТЕХАЈА

Лазар Годоровић, родно се у *Свилеуси* око 1780 године. Отац му је био трговац, и човек имућан, за то је сина свог послао чак у *Карловце* на науке, где је Лаза научио немачки и латински.

Године 1804 вратио се Лаза кући, и Јаков га је *Ненадовић* узео доцније себи за писара.

Године 1813, прешао је и он с војводама у *Немачку*, и, после, отишао у *Русију*. Тамо је он писао од стране *Карађорђе*ве Цару *Руском* онај извештај о *Србији* који је штампан у „*Гласнику Друштва Српске Словесности*“ (свесци IV, од стр. 152—184).

По устанку од 1815, вратио се у *Србију*, и већ га 1827 налазимо као народног депутирца, кога *Кнез Милош* шаље у *Цариград*.

Доцније је ишао с чина на чин, док 1839 није постао члан државног Савета.

¹ *Србијанка*, III, стр. 74—75.

По промени владе у Србији, 1842, он је и као човек способан, и као предан оном стању ствари, 1844, послан у Цариград за капућехају.

Човек тежак, и у годинама, он се много бранио да не иде у Цариград, напомињући да ће тамо и кости оставити.

— Е, то ти је с твоје памети, рекао му је шаљиви Прота Ненадовић, напомињући му то што он зна језике те се рачуна да је способан за то место.

Доста је и умрво у Цариграду 1 Фебруара 1846, после кратког боловања.

Иван Кнежевић

КНЕЗ ОД СЕМБЕРИЈЕ¹

Дужни смо захвално поменути име човека који се одликовао својом памећу, а обесмртио љубављу према своме народу, нарочито према браћи која су западала у турско ропство.

Кнез *Иван Кнежевић* био је родом из села *Дворова*², у нахији бељинској. Изишав на глас у својој отаџбини, постао је кнез у својој нахији. Народ га је веома поштовао, и за свашто питао. И сами бези турски: Видајић, Рашид-бег, Тузлагић, и други, ценцили су у свачем његову памет и знање. Песма вели да се и сам Кулин побратимио с њим, уважавајући његову велику мудрост.

Године 1806, поробе Турци Јадар и Подриње, и силно робље преведу у Босну. Болећа душа кнеза Иванова заштити од туге видећи да ће се робље распродати и развести по свем царству. Отде Кулину, који је над том војском био старешина, и погоди с њим да му да откуп за робље. Робља је било 111 душа.³

Кулин му уступи све робље, али Иван једва скупи половину откупа, а за другу ноће просити по трговцима. Ту га срећа из-

¹ *Семберија* се зове један део зворничке нахије у Босни, на левој страни Дрине.

² Песма вели из села *Попова*, а један његов савременне каже из *Дворова*. Које је истина?

³ *Милутиновић*, у „Тробратству“, стр. 56, вели да је било 303 роба.

невери, и он, не могући измирити сав откуп, побегне у Србију, и ту остане да живи у великој сиротињи.

После другог устанка, Кнез Милош га је био поставио за члана шабачког суда, а кад је онемоћао за ту службу, боравио је у двору код владике Максима, где се и упокојио, и законан је у шабачком гробљу.

Кад је умр'о, могло му је бити око 70 година.

Песма, једина осветница за сваку неправду, једина награда за добра дела, завршујући казивање о добротности кнеза Ивана вели овако :

„Оде робље куд је коме драго,
 „Благо Иви и Ивиној души!
 „И то Иви нико не припозна,
 „Ни Ивану когоди захвали,
 „А камо ли да Ивану плати.
 „Иван не ће ни од кога плате,
 „Ивану ће Христос Господ платит',
 „Када Ива буде на цетвни“.

Иванова слика има у народном Музеју у Београду.

Младим читаоцима, рад којих највише и збирмо ове, и ако оскудне податке, светујемо да не пропусте прочитати целу песму о том: како „Кнез Иван откупљује робље од Турака“. Из ње ће видети да је народ српски и у оно време, поред славних људи на бојном пољу, имао и добротвора, какви су дика сваком времену и сваком народу.

Не мање је вредно прочитати *Милутиновића* песму: „*Семберац или врлост и надежда Бошњака*“, у Тробратству, стр. 39—72.

Берасим Ђорђевић

ВЛАДИКА ШАБАЧКИ

Берасим Ђорђевић, као што он сам прича, родио се у Видину, од родитеља Влаха: „Мајка ми, вели он, по пмену Ануца, ипаквог другог језика није знала, јадница, кромје свога матерњег влашког говора“.

Родитељи су га дали у месну школу у Видину, где се учио до своје 12 године, у добра учитеља *Цеке*.

У то доба, осем осталих места, и у Видину је имао манастир *Студеница* свој метох. Ту је седео по један духовник ради милостиње; а Видинци, побожни људи, давали су, сваке године, сваки еснаф по сто ока соли том светом манастиру.

Виђајући често ту духовнике студеничке, и слушајући што се прича о тој царекој лаври, и у опште о Србији, Ђерасим зажели да оде и сам у Студеницу, која му се представљала као рај земаљски.

Кад неки Видинци пођу у београдску нахију, да купују храну, Ђерасим пристаје с њима, и дође у Велико село, у београдском округу, неком пону *Остоји*, у кога је чуо био да се находи један духовник из Студенице.

Духовник *Тодосије* Студеничанин прими дечка Ђерасима и поведе са собом у манастир. У том путу, ударе они на Ваљево, те поведу више поклоника Светоме Краљу.

И тако Ђерасим доспе у место за којим му је незнано душа толико жудела.

После неког времена, пошаље га братство у Нови Пазар владици *Јанкивију*, који је, као што је казано, био родом из села Тулежа у београдској нахији, те га он зађакони на Тодорову суботу, 1798 године.

Овај исти архијереј поставио га је за јеромонаха 1800, и то у манастиру Студеници.

Кад је Студеница страдала, 1806, онда је и Ђерасим с браћом и с њивотом Светога Краља добегао у Враћевшницу, где су остали сви до пронасти Србије. Године 1813 одавде је отишао у Срем, и тамо неко време провео, па га видимо 6 Јула 1814 у Вољавчи, у рудничкој планини, где пише своје стихове о Србији.

Доцније се често налазио уз покојнога Мелентија Павловића, а и у двору Кнеза Милошевом.

Године 1831, 11 Октобра, у београдској цркви, посвећен је био за јепископа, и намењен најпре на јепархију „пожаревачке стране“ али после га пошаљу у Шабац.¹

¹ Знаменити догађаји (Његова књига) стр. 116.

У Шапцу, тихо, побожно, провео је као владика око 8 година, и упокојио се 1839. Тело му је сарањено у озидану гробницу, у шабачкој цркви, до северних врата.

Године 1838, штампао је у Београду књижицу: „Знаменити догађаји нове Србске Историје на кратко у везаном и простом слогу“, стр. 124.

Кад Србин чита оно што се излило из пера овога духовника, мора га нека милона подузети, једно што му се ту ређају догађаји који су му толико блиски, а друго што се све то лије из срца, које напред каже да је зачето у утроби мајке несрпкље.

О, свети утицају Лавре Студенице, и свих других остатака минулога српскога живота! није ли ваша сила толико бајна, толико моћна, да од детета несрбина начини оваког архијереја патријота?!

Да ли вас, силе божанске, у мемо да оценимо и да употребимо ми који смо тако жудни, а толико и потребити, да загрејемо срца својих омлађих љубављу према својем народу, према драгој отаџбини српској!

Нека му је лака српска земља коју је синовски љубио! Нека му је до века светога спомен међу архијерејима! нека му је вечита слава међу српским грађанима!

Јован Павловић

Јован Павловић, прота шабачки, родио се у Босни, у селу *Вањиги*, године 1804.

Отац му је био свештеник. Још године 1809 прешао је у Србију, и настанио се у Шапцу.

Јован је почео пћи у школу у Шапцу, а продужио је у Митровици, кад му је отац, несрећне 1813 године, био пребегао у Срем.

Јован се заполио у Шапцу 1824, а године 1826 постао је прота, на особиту жељу г. Јеврема Обреновића, који је тада био управник тога краја.

Прота Јован Павловић рано је изашао на глас као добар говорник у цркви. Предан породици Обреновића, отворен и за

оно време доста образован човек, виђен на очи, он је призиван био у многе свечаности дворске и народне; ишао с Кнезом Милошем у Цариград, 1835, а доцније 1859, слао га је Кнез Милош опет у престоницу турску, као члана депутације, која је тражила извршење хатишерифа, који су још били мртво слово.

Ми дајемо места његовом спомену овде, нарочито за то, што је огледао силу пера свога не само у многим лепим беседама, које је говорио у разним приликама а и неприликама, него и у преводу *Чокеових „Часова благговезња“*, које је штампано године 1850, у Београду.

Павловић је рано оседео. Високог стаса, дуга лица, беле косе и браде, опстрих, живих очију, Прота је Павловић био личност, која је уливала неко поштовање, где се год јави.

Умрло је 24 Априла 1861 године, на сами Васкрс, и упопан је у Шапцу код цркве коју је служио 37 година.

Над његовим гробом узидана је у црквени зид плоча, на којој се међу осталим читају ове речи самог покојника:

„Рађамо се да мремо,
А умремо вечно да живимо
Са славом или бесчестијем“.

Бог да га прости!

Никола Чупић

Артилериски Капетан

Никола Чушић родио се у Шапцу, 1836 године. Оцу му је било презиме *Куртовић*, премда није род с познатим Куртовићима у Шапцу. Мати пак његова, *Василија*, рођена је ћи покојног војводе *Стојана Чушића*.

Никола је пошао у школу у месту свога рођења 1844 године, и звао се у прво време, по презимену оца свога, *Куртовић*. Доцније то презиме замени оним које му је носио деда, материн отац, и почне се звати и писати *Никола Чушић*.

Године 1851, Октобра 8, ступио је, у Београду, у артилериску школу коју је свршио с добрим успехом, и 6 Новембра 1856

произведен је у чин потпоручика. Године 1859, Новембра 7, постао је поручик; године 1861, Јануара 27, постао је капетан друге, а 4 Септембра 1863, капетан прве класе.

Никола је Чушић био човек коме није ласно наћи у свем једнака другара. Младић црне масти — готово гарав —, светлих црних очију, које сведоче богат ум што продире кроз предмет који разматра; порастом витак и врло стасит; за добра здравља свога одвећ дичан, поносит, жив и окретан, а и кад га је болест била освојила опет је остао тих, миран, не изгубивши много од своје обичне поноситости. Одликовао се ретким даром и памћењем, особито у математици и у нацртној ђеометрији. Сваком тешком задатку из тих наука он се радовао као каквој највећој сласти.

Забаве лаке и бесплодне нису му биле никаква драж. Најволео је игру *шах* коју је играо с особитом вољом, с неком милином, и махом с добрим успехом. Често је при овој забави говорио: „Не помаже овде само мицати фигуре; ту треба најпре памет зрело да размисли, да предвиди последице, па тек онда нешто да учини; у свакој својој фигури ваља сматрати по једног свог војника или по један део војске, који не треба неразмисљено гурати напред да узалуд гине.“

Волео је врло да јаше, и свакад је држао добре коње, које је гајио, чувао и гледао до највеће нежности.

Док је био здрав, био је издашне руке, нарочито према спромасима; а пошто се оболестио, постао је штедљивији, и о том је говорио сам: „Боље је и приштедити за корист своје отаџбине, ма да се то често и оговара.“

Врло је радо читао, и у том је могао дуге сате проводити. Најволео је читати дела после којих остаје њему самом много да размисљава, да проналази, и да пресуђује. Чак спиритуализам и материјализам занимали су његову главу, и он је често њих упоређивао, и о њима водно разговоре.

Био је честољубив до крајности; готов је био учинити свашта само да своју част очува.

Политику је сматрао као нешто што се не зна у чему је; за

то је свакад претпостављао сваки родни рад узалудном бављењу политиком.

Као Србин, мрзео је Турке свом мржњом своје снажне душе; шта више, као да је последно нешто те мржње од свога деде, јер је у том осећању превазилазио многе и многе. Кад би год што ново и лепо од војничке спреме набавио, свакад би говорио да ће му то требати „кад се пређе у Босну.“

Он је конструисао за нехоту један топ који је још у пројекту; а склопио је и једна кола с малим углом окретања, где је решио једно питање које је многе војничке главе толико морило.

Чушић је боловао од суве болести. У почетку је мислио да може наћи лека, за то је путовао у разна места на југу Јевропе, не би ли се како опоравио. Најпосле пређе и у Африку, и настани се у месту Орану.

Пред полазак у Африку, писао је једном свом пријатељу¹ у Београду, и кроз неку суморну шалу говорио овако: „Мени ни цела Јевропа не може да помогне, за то идем у Африку, дако ми она што помогне; ако и тамо лека не нађем, и ако видим да се мрети мора, похитаћу да се у отаџбину вратим, да тамо кости оставим, и да туђу земљу не гнојим.“

У последњем писму из Африке, на неколико дана пре него што ће умрети, пише ово: „Час је ту, мрети се мора, лека ми нема; моћи немам да се кући вратим, — ах, српско сунце, српска земљо!.... Хитам да учиним расположење с мојим имањем док још ово мало душе у мени траје; кад не бејаш срећан да, као што су моји стари, будем од користи својој отаџбини, на бојном пољу, са сабљом у руци, за што се вазда спремах, оставићу све своје имање на просветне џеџи, те да на овом бар пољу својој земљи помогнем. И просвета је оштра као бојни мач, и она може да погваби Турке, и да освети наше Косово. Вама аманет, да се ово изврши. Ах, слатка и драга Србијо!....“

8 Јануара 1870, у Орану, учинио је покојни Чушић овакав тестаменат:

¹ Г. Кости Протићу, коме имамо да захвалимо за ове податке.

„При чистој свести и здравом разуму наређујем: да се са мојим плањем овај распоред и употребење учини:

„1-о Од мог покретног имања, издаће се сестрама моје покојне тетке и то: Милки и Руџи, свакој по 100 дук.

„2-о Моје стрицу, да се даде 100 дук.

„3-е Ђери мајора Протића, Зорки, 100 дук. да се изда.

„Све остало покретно и непокретно имање да се употреби на издавање *научних и моралних дела*.

„Моје непокретно имање састоји се из једне новосазидане механе у Шапцу.

„Покретно имање уложено је код друштва бечког Pfandleihe-Gesellschaft, у 8000 фор. год. 1866. Признаница (књижица) у мом сандуку.

„Г. министар просвете одредиће комисију из 12 чланова која ће решити: да ли да се капитал одмах употреби на наведену цел, или да се приход употребљава, а од капитала да се фонд образује: у ком случају и штатуте да изради комисија.

„Закључења комисије биће непроменљива.

„Оран 8. Јануара, 1870.

„У Африци.

Н. Чупић, с. р.
артил. капетан.е

31 Јануара 1870 (по старом календару) издахнуо је племенити овај Србин, у Орану, и упопан је тамо.

Његово је завештање већ извршено. Комисија је одређена, која је пречистила стање фонда и саставила *Уредбу*, по којој сада том задужбином управља *Одбор од 12 лица*.

Сума тога фонда, која је узета као основна главница, износила је 31 Јануара 1875 равно шест хиљада дуката цесарских.

И тако ова два Чупића оставише оба кости ван Србије коју су толико љубили: дед паде у руке Турцима, највећим непријатељима својим, који га уморише смрћу нејуначком; а унука

отера болест преко бела света, да тамо у туђини остави своје српске кости, уздишући за српском земљом, за српским сунцем.....

Али преко толиких гора и долина, преко толиких земаља и мора, издишући, он помиње слатку Србију, и даје њој на службу све што по себи оставља на земљи!

Нека би се множила српска срца с оваким осећањима! Тада час нашег општег ослобођења не би био тако далеко!

Стеван Магазиновић

После дужег, тешког боловања, упокојио се у Београду, 4 Фебруара, 1874, државни саветник, у пензији, *Стеван Магазиновић*.

Тих и смиран за живота свога, он је, својим тестаментом, показао толико љубави према роду своме, и толико поште према књизи и науци, да смо ми дужни, бар у најкраћим цртама, изложити живот његов, како би спомен његов остао што вернији у српском народу, који ће имати узрока довека да с поносом спомине име свога честитог сина.

Стеван Магазиновић родио се у шабачком граду, од прилике 1804 године. Отац му се звао Митар, а мати Марија. Још као дете, у једној бежанцији од Турака, пренет је у Срем, у Руму, где је и одрастао, и школе учио.

Доцније се вратио у Шабац, и мати му се, оставши удовица, преуда за Магазиновића, кога презиме прими и Стеван, пасторак његов.

По службеним документима видимо, да је Стеван Магазиновић, на крају године 1823, ступио у шабачки окружни суд, као бесплатни практиканат.

У почетку године 1824, послат је у суд ваљевски за писара, и ту је остао до 1829. После чега је дошао за писара у канцеларију пок. Кнеза Милоша.

18 Августа 1833 слан је био у Јадар и у Рађевину, да сав десетак спахијски тачно напише, и тај спис да поднесе Кнезу Милошу. 9 Септ. 1833 дата му је власт да тај десетак пресеца са спахијама, и исплаћује им, како се с ким погоди. Посао

тај он је свршио на задовољство Кнеза још до 11 Новембра те исте године.

18 Новембра 1833 постављен је за капетана поцерскога у нахији шабачкој.

23 Маја 1835 постављен је за члана „шабачкога исправничества,“ а 10 Јуна 1837 даровао му је Кнез Милош, у том истом звању, чин мајора за верну и ревну службу његову.

25 Фебруара 1839 постављен је за председника шабачког окружног суда.

Године 1840, 14 Септембра, премештен је у Брусницу, за председника рудничкога суда, а одатле опет, 27 Јуна 1841, премештен је за председника суда округа београдског.

Новембра 16, 1842 постављен је за члана апелационог суда, а 30 Децембра, те исте године, постао је председник томе суду.

10 Априла 1843 дат му је чин потпуковника.

Те исте године, 3 Новембра, постављен је за члана депутације која је управљала фондом за чиновничке удовице и сирочад. Ту је службу отпиривао из почасти, јер она није ником плате доносила.

31 Децембра 1846 постављен је за члана врховнога суда.

10 Децембра 1848 постављен је за члана депутације школскога фонда. И та је служба била служба из почасти.

27 Септембра 1852 постао је председник врховном суду.

11 Децембра 1854 постао је члан државног савета.

21 Децембра 1854, кад је пок. Књићанин дао оставку на министарство унутрашњих дела, Стеван Магазиновић постављен је за министра унутрашњих дела.

Доцније, 31 Марта 1858, видимо га као кнежева представника и понечитеља ин. дела.

На овом месту, Магазиновић је помагао колико је год могао припрему оних догађаја који се извршише на крају године 1858. Кнез Милош, по свом повратку, задржао га је у том звању до 7 Априла 1859. Тоба пак дана, уваживши му оставку, отпустио га је с овим писмом :

„Господине,

„Нарушено здравље ваше принудило ме је уважити оставку, коју сте ми поднели на звање мога представника и попечитеља иностраних дела, и по жељи вашој вратити вас у приватни живот.

„Растајући се с вама на пољу делања за срећу и напредак Србије, не могу да вам не изјавим, како сам потпуно задовољан вашим поштеностом и оданом службом. Ја молим Бога да вам скоро утврди поколебано здравље, а уверен сам да ћете ви свагда готови бити да отачеству и мени, кад год ваше службе затражемо, верно и срдечно послужите.

„Уз ово вам јављам да сам наредно што је нужно да вам се пензија одреди.

„Уверавајући вас о мом непрекидном благовољењу, остајем ваш благонаклони.

„7 Априла, 1859 у Београду.

Милош Обреновић.“

Од тога доба, Магазиновић је живео у пензији, све до смрти своје.

Здравље му је било поремећено тако, да га ни лекарска вештина, ни примерна нега и дворба добре супруге никако не могуше повратити у повољно стање.

Магазиновић је био ониска пораста, но крупна тела у опште; пун, црномањаст, а у лицу богињав.

Нарави је био тихе, смерне; опхођења отвореног, искреног.

Рођен у оно доба кад је „крвца из земље провирала“ тражећи освету за погажено право, а и проведавши сав свој век у опсегу где се досуђује правда, он је био осетљив за своје право; али чим питање није било о томе, он је био попустљив, пријатељ мира, и увек готов на давање.

У коликој је мери срце његово куцало за овака дела, најбоље нам показује *његова последња воља*, коју ћемо видети овај час.

Три пута се женио, али ни с једном женом није имао од срца породе.

С последњом женом својом *Маријом*, која га је онако достојно подворила нарочито у последњој дугој болести његовој, проживео је више од 26 година.

Ево сад његовога тестаментa који му обезбеђује право на народно поштовање за сва времена:

„Ја доле потписани, Стеван Магазновић, следујуће расположење, на случај моје смрти, о моме имању остаљам :

Ја никоме нисам ништа дужан, а моје се непокретно имање састоји из доленазначене непокретности, и то :

1. Једна кућа од тврдог материјала, са плацем близу двора кнежевог, по трима тапијама.

2. Једна ливада, са три тапије, крај реке Саве, близу Маџар-аде.

3. Један виноград, са две куће од камена, до г. Милана Спмића винограда, са две тапије.

Ове су непокретности овде у Београду, а у шабачком атару имам следујуће непокретности, и то :

4. Једну земљу (зовому забран) од прилике до 400 дана орања. Она граничи : са једне стране Сава река, са друге стране земља браће Топузовића и Узновића, са треће стране, друм у села мачванска, а са четврте стране, земља браће Мијатовића из Причиновића, све до Саве реке.

5. Две ливаде, једна *Рагибовача*, а друга купљена од браће Џанге које су једна до друге, а са четири стране земља је браће Топузовића, имају свој стари пут од реке Саве и до 20 коса траве.

6. Ливада од 20 коса траве, купљена од г. Јеке Вукомановића, покрај друма до реке Саве, а с три стране земља браће Топузовића.

7. Земља до 30 ланаца са две куће од набоја спрам Јереза и мог забрана у Травницама.

8. Земља 20 ланаца, *Гемовача*, близу мог забрана у Травницама.

9. Земља близу Шапца, од прилике тридесет ланаца, купљена на лиценцији (Јуришевића).

10. Моја је воља и наредба, да се моја непокретна добра никад и ни у ком случају не смеду продати, нити задужити, нити променити.

11. Како пак ја деце немам, то ће моја жена Марија, ако ме надживи, сав приход од мојих непокретних добара уживати до њене смрти.

12. По смрти моје жене Марије, уживаће мој брат Коста (у случају његове смрти) његова деца од овог мог непокретног имања приход за десет година.

13. После десет година, прелази моје непокретно имање на просветне цели са којим ће министарство просвете (са мојим добром) управљати, давајући под аренду, новце примати и на просветне цели употребити онако, како за добро нађе, али ни у каком случају да не може моје имање продати, нити задужити, нити пак променити,

него за свагда давати под аренду и новце на просветне цели употребити, као што сам у 10. тачки казао.

14. Моје сво покретно имање т. ј. новце, облигације, златне и сребрне ствари, коње, кола, једним словом све што је моје, поклањам и остављам мојој жени Марији у неограничену сопственост, да по својој вољи са покретним и движимим мојим добрима располаже. У ову покретност спада и њено очинство што ми је донела. Она ће све облигације и моје вересије наплаћивати, нитабулације скидати или сама или посредством свога пуномоћника.

15. Моју сестру Софију поч. Најка Илића разрешавам од плаћања што се она са својим мужем пок. Најком обвезала мени плаћати за Симу Нискаревића, и тако она не ће ништа дужна бити, него она ће Симине вересије наплаћивати и мојој жени новце предавати, а што се не би могло од Симиних дужника наплатити, то ће сам Сима плаћати.

16. Моја ће жена Марија позвати мог брата Косту да он овај тестамент препише у две копије, на једну да задржи за себе а другу да преда министарству просвете ради знања.

17. Суд не ће над мојим имањем стениште одређивати, нити ће се у попис мог имања упуштати.

Овај сам тестамент својеручно написао и моје име потписао и печат ставио.

У Београду 6 Августа 1872.

(М. П.)

Стеван Магазиновић

члан држ. савета у пенсији.

Данас је 9. Августа 1872. г. привао нас долепотписане г. Стеван Магазиновић, пензионир. саветник, и изјавио је пред нама да је у овом тестаменту, који је он цео сам писао и потписао, његова последња воља изражена, о чему ми сведочимо.

У Београду, 9 Августа 1872.

Сведоци: **Јовица Николајевић**, у пенсији члан савета; **В. Савић**, чинов. упр. фондова; **Јеврем Гавриловић**, пенз. саветник; **Јован С. Јелкић**, бакалин у Београду.

„На просветне цели што сам у тестаменту наменио, овако разумем и хоћу да буде: у време, кад моје непокретно добро т. ј. имање пређе у руке правитељства, т. ј. просвете за свагда, да се приход цео од тог имања употреби на печатање полезних књига и ученицима спротним бесплатно да се раздаје.

У Београду 18 Јуна 1873.

Стеван Магазиновић

члан држ. савета у пенсији

Ми долепотписани у једно доба сви скупа саставши се код госп. Стевана Магазиновића, пензионираног саветника, сведочимо: да смо из његових уста чули, да је ово на што се ми потписујемо његова права последња воља коју је он сам својеручно и написао.

У Београду, 18. Јуна 1873. год.

Мед. Др. Иларион Анђелковић; Станоје Илић, секретар кас. суда; Јован С. Јелкић, бакалин; Стеван С. Протић, сапунџија.*

Мир праху твоме, честити сине драге наше отаџбине! Ти си се, умирући, сећао оних који су узданица сваке куће и сваке државе; сећао си се нараштаја на којима редовно остаје свет. Благо души твојој, која се тако бринула, како да нови српски појасови долазе на посао с више светлости, с више мушке воље, с више морала и честитости!

И најмањи напредак у сваком овом правцу за твоје је име споменик који никад никаква сила порушити не ће.

Рај нека ти је души, а праху твоме нека је лака српска земља коју си ти тако синовски љубио!

В. МЕСТА ЧИМ БИЛО ЗНАТНА

Од места у овом округу која су ма чим знатна, поменућемо прво

Поље Мишар, 1 сат од Шанца, идући београдским путем.

У тој широкој узвишеној равни било је више сукоба између Срба и Турака, нарочито последњих дана месеца Јула и првих дана Августа 1806 године. Али је најславнији био онај бој који је у среду 1 Августа 1806¹ имао Карађорђе против Сулеман-паше,

¹ У који је дан била та славна мишарска битка очевидци не говоре једнако. *Прота Ненадовић* каже да су тек 31 Јула начинили шанца. *Јокић* вели да је Карађорђе, одмах после те победе, пошао низа Саву, и у Остружници се 15 Августа, на вел. Госпођу, причестио он и војска његова. *Сима Милутиновић* пак каже (*Србијанка* I, стр. 146) да је то било на Госпођине покладе, а *Милош Светић* омет да је било 3 Августа 1806 године. Међу тим ми држимо да је најпоузданије оно што прота митровачки *Савковић* и *К. Јовановић*, капетан из Кленка, пишу *Митрополиту Стратимировићу*, а они означавају *среду, 1 Августа 1806*, као дан те знамените битке и славне српске победе.

Кулин-Капетана, и других турских вођа. Срба је било до 15.000 са четири тона, а Турака 30, или, како се прича, више од 50.000. Бој је тај поразио сву силу босанску. Не само Кулин, него још седам главара платило је животом ово бесно насртање на сиротињу рају.

Песма је разнела с Мишара у све крајеве српске славу оружја српскога. За тај бој зна већ сваки Србин који мари за свој народ и мисли о његовој будућности.

Ми смо, данас, далеко од мишарске битке; али осећамо последице њене, па не можемо да се не упитамо: Ко је тај Кулин-Капетан који креће толику војску на српску сиротињу, и прети онако затирачки да прође кроз земље наше? Ко је? То је потомак онога истога Кулина, бана босанскога, који оно на з е њ к н о в а н и е 1189 године, дајући неке повластице Дубровчанима, писаше овако: „Ѧ име оца и сына и светога дѡха, ѡ бань босански, Къзлинь, присезаю тебѡ кнеже Кръвашъ,¹ и т. д.

Па потомак тога Србина, од кога имамо најстарије српско писмо, ето је с толиком војском својом ставио сву храброст своје словенске крви под заставу Мухамеда, и упео се да помаже затирати Србе — браћу своју!... Да ли ће кад год видело истине осветлити ум људски, да браћа буду браћа ма које вере била, или барем да се не затиру тако крвнички?...

После мишарскога овако славног за Србе боја, Скопљак-паша (Сулеман), каже *Милутиновић*, полазећи из Шапца града, дао је реч Карађорђу, да више никад на Србију не ће руку дићи.²

Свилеува, село у Тамнави, 5 1/2 сата на југоисток од Шапца, знатно је рођењем славнога *Попа Луке*. Осем тога, српске су чете у почетку устанка 1804, у том селу, на месту *Дугом Воћу*, начиниле први шапац, и ту славно разбиле војску *Али-бега Видајића*, из Зворника, који је дошао био, на позив шабачких Турака, да потуче „*Србијанске хајдуке*.“³

Село Бељин, 4 сата на југоисток од Шапца. Ту је био први српски стап, када су они 1804 и 1805 отпочели нападати на шабачке

¹ *Monumenta Serbica*, стр. I, IV.

² *Србијанка* III, стр. 123.

³ *Вук, Даниша* за 1828, стр. 168—173.

Турке. Бељин је село на левој страни Вукодражи, на $\frac{1}{2}$ сата од Саве, а на обали савској, опет с леве стране утока Вукодражи, познају се и сад зидине од старога града *Бељина*. Зидови и сад штрче у Саву, да се и с пароброда могу да виде.

На Бељину је био бој између Срба и Турака 1806, после кога је на *Дугим њивама*, код воде *Петковца* између села *Крњића* и *Власанице*, погинуо јунак *Јанко Катик*.

Село Крњић, 3 сата на југоисток од Шапца. И ту је био утврђен српски стан, докле се год они нису утврдили у Шапцу, Мачви, и у Поцерини.

Барна, село у Поцерини, 2 сата на југ од Шапца. Ту се познаје и сад шанац, где су се утврдили Срби 1804 после разбоја *Мулe Ножине*. А ту се војска вратила и по што је разбила *Цору Османа* на Чучугама.

Китог је био густа шума од Дрине на готово до Шапца. Ту су сретане и разбијане не само мање чете него и повеће војске турске, јер је густа шума давала браноцима сваку згоду за бусије. Ту је *Прота Смиланић* 13 Августа 1806 дочекао преко 1000 Турака, разбио их тако да нису један за другога знали; одсекао 153 главе; убио 200 коња, а ухватио 300; отео све што су Турци носили своје и гонили туђе.¹ — Данас се Китог упољно, и нама је тешко разумети, како би се у такој равној голети могла дочекати с мало друга непријатељева сила.

Жича, мала речица, која тече упоредо с Лешницом, а дуж ње је велико поље на ком је била године 1807 битка, у којој је и сам Карађорђе рањен у врат. Пред овај бој хтео је Карађорђе да обеси неког буљубашу Јована из ваљевске нахије за неку непослушност. Кад он рече да се обеси тамо код Турчина гроба, онда војска сва изађе из шанца на, ухвативши пушке за грлиће, а табане у вис дигнувши, повиче у глас: „Молимо, Господару, поклони нам Јована!“ И Карађорђе му опрости.

Чокешина, манастир под Цером, $4\frac{1}{2}$ сата на југозапад од Шапца, помније се као место где је био крвав бој између Срба

¹ Писмо *Проте Савковића*. *Архив Срп. Уч. Друштва*, бр. 429.

и Турака, на Лазареву суботу, 1804. Вој је био мало подаље од цркве, поврх потока *Вуаневца*. Ту су Срби грдно побијени, али су браћа *Недићи*, из села Осечине у ваљевској нахији, својим беспримерним јунаштвом осветлили образ српски за до века.

Песма верно и потпуно описује ову крваву сечу.

Ново Село, малко на север од Лешнице, изашло је на глас због боја између Срба и Турака, где је *Лука Лазаревић* погубио *Пејзу Мемед-агу*.

Прудови, на Дрини, према Бадовинцима, $\frac{1}{2}$ сата од села. Овде су Турци највише прелазили ради пљачке. Ту је био Чупићев шанац, али сад од њега нема ништа, јер га је Дрина преронила, и његово је место сад на босанској страни.

На *Прудовима* веле да је прешао Деренделија с војском.

На *Прудовима* су мачвански кметови предали Турцима Стојана Чупића 1815, те је после удављен у Зворнику.

Прудови се ти зову иначе и „Везирова скела“.

Салаш (црнобарски).¹ Ово је место остало знатно славном победом Чупићевом над Мехмед-Капетаном, 1806, и оном дивном прекорном беседом, коју Вишњић ставља у уста „верном слузи *Јуришића Станка*“, који онако мушки кори српске војводе.

27 Маја, 1806, у недељу на покладе, дођу Поп Лука, Чупић, и Дабић у Али-агин Салаш и закопају се, на пошљу 200 коњика да измаме Турке, који су били ушанчени у Бадовинцима. Турци 28 Маја изађу, и од по дне до мрака отвори се крвав бој: Турака падне на месту 116, а 150 буде рањено. Српски тобица запали турску чебану, и потуку им се многи коњи².

Је ли Вишњић овај случај сложио у песму, или други, ми не можемо пресудити, јер је таквих бојева било туда врло често.

Године 1811 био је овде и други крвав бој, кад су Лука и Чупић узбили Али-пашу Видајића.

Клење, село у Мачви, где је *Прота Смиљанић* 13 и 14

¹ Иначе се ово село звало „Али-Агин Салаш“.

² *Писмо Проте Савковића* од 30 Маја 1806. Архива Срп. Уч. Друштва“, бр. 419.

Августа 1806, дочекао и славно разбио Турке који су се из Шапца повлачили к Дрини.¹

Глушци — *Богатић*. Између ова два мацванска села дочекао је Стојан Чунић Турке 7 Септембра 1806 и славно их разбио². Најпре их је стигао на *Орашћу*, више *Козје Баре*, до самог села Дреновца, па их онда гонио даље к Дрини и гонећи затирао.

Парашиница,³ потес у атару села Црне Баре, протегнут од самог села дуж једног краја Дрине и Саве чак до потеса који се зове *Банов Брод*, под селом *Бановим Пољем*. Сав је тај простор био обрастао у густу шуму. У тој шуми имале су колибе, где су обично становали „*Голи Синови*“ *Зеке Буљубаше*. Данас су туда остали само ораси, а друго је дрвеће псечено, и сеје се кукуруз, и коси трава. Јесењи се усев не сеје због врло ране хладноће.

Равње, село међу Савом и Засавицом. На том је селу, на крају Августа и у почетку Септембра 1813 године, био крвав и несрећан бој између Срба и Турака. Често се пише да је тај бој био на Засавици, и то је право у колико се разуме вода Засавица, али ако се мисли село тога имена, онда је погрешно. Срби

¹ *Писмо Антима, владике ужичког* од 21 Августа 1806, *Арх. Срп. Уч. Друштва*, бр. 431.

² *Писмо Савковића, проте митровачког* од 8 Септембра 1806, у *Архиви Срп. Уч. Друштва*, бр. 434, а *Антима владике* од 9 Септембра 1806. *Арх. Друштва*, бр. 435.

³ За име *Парашиница* има овака прича: Кроз Парашиницу има нека удолина, као водино корито, које се не протеже кр за сву њу него донекле. Кажу да је та удолина овако постала: Био некад некакав цин, па заволео своју рођену сестру, и хтео да је узме. Њему кажу да то може бити тек кад он прокопа води корито из Дрине у Саву. Он пристаје, и почне копати; али се спусти густа магла, тако, да није видео куд вона, него је кривудао тамо амо тако, да је на неким местима хтео саставити прокоп. Најпосле му се досади те се мане сестре, и прокоп остане недоведен до Саве.

На другом крају *Парашинице* има место *Банов Брод*. Причају да је бан сремски, идући с војском на Косово, дошао дотле, па ту чуо да је битка била, и царство пропало. Бан ту свисне од жалости, а војска му се врати натраг. За то се то место прозове „*Банов Брод*“.

су на селу Равњу били заузели земљоуз између Саве и Засавице. Прекопали га, утврдили се ту, и мислили да се одупру Турцима док би друга српска војска озго од Цера ударила Турцима у бок; али се та нада не испуни, те Турци свом силом ударе на Равње. Турци су туна имали француске инџинири, који су им управљали приступним прокопима.

О том несрећном боју ево записке с Пентикостара цркве ноћајске коју је ставио 1814 године *Поп Василије Бабић*, парох ноћајски:

„ — — Сей храм свети и божествени создася въ лѣто 1811, и прослужи перву службу месеца Декембра 20 числа 1811. Служи перву службу јерей Василіе Вабић. . . . И бист краму наследникъ и ктитор Стоянъ Чупићъ, войвода мачвански. И погоре храмъ месеца Септембра 5, 1813. Того же лѣта и сва Србіа паде подъ Турчина. И бист сраженіе велико на Рамню между Туркомъ и Срблѣмъ 15 дана. И Турчин провали шанац, и пострада српска војска: што изгибе, што у воду поскака, али изгибе и Турчин и коњ ни броя се не зна; али освои, јербо га је мноштво било — 100 хиљада. И ту погибе Србала, храбрих юнака, коих земля не ће више родити. И остаде 5¹ топова српски. И Стоян Чупић преплива Засавицу без оружја и гѣ без кошуље с неколико друга и утече весела му мајка.

„Плачи, ридай славна земљо србска, док се обрати божія воля на те. Ал' ти беше лепо процветала и светињемъ црквама украшена и по црквама звонима подигнутим прогласую по свой сербској земљи ал' си одмах славу изгубила и подъ турско нго потнанула. Потписа Поп Василіе Вабићъ, парохъ ноћајски, 1814“.

Дубље, село на запад од Шапца, где су биле три битке: једна 15 Августа 1806, друга 1813, а трећа 14 Јула 1815.² Она је прва била незнатна, друга штетна за Србе, а ова трећа била је крвава, али славна и срећна за Србију. Ту је Кнез Милош славно

¹ Или 9; не може да се добро разазна.

² Бој овај био је местимце онде где је сада ливада *Димитрија Машкића и Пета Дамњана из Дубља*. Крст, за спомен те победе, ударен је у сред села, али бој није био ту, него онде где рекосмо.

разбио Турке, и заробио вођа њиховога *Ибрахим-пашу Марјаша*, кога је, по том, племенито обдарно и пустио слободна.

Многи су Срби овде изгинули за своју домовину, међу којима ваља захвално поменути: *Милића Дринчића*, и *Симу Ненадовића*, који су ту оставили главе. У боју на Дубљу, неки *Скерла*, из Липовца, у крагујевачкој Јасеници, ухвати најмлађег пашиног сина и поведе га Кнезу Милошу. Пашић, док је ишао за Скерлом, извади самокрес, и скреше правце у главу Скерли, али га срећом само малко обрани у образ. Скерла није више хтео да прашта, него одвикари јатаганом главу пашићеву, па је баци пред Кнеза Милоша.

Кад, доцније, доведу и пашу заробљена, и Кнез му понуди да позна главе од својих људи и да их узме, он наиђе на главу онога пашића, па писне кроз плач: — „Он ми је био најмлађи, али сам се надао да ће побјећи, јер је под њим био најбољи коњ“.

Најпосле поменућемо и „*Мачву*“ градић, и „*Битву*“ као предео — места, која су имала злу срећу, да на њих мацарски краљ Лудвик 1426 године полаже некаква права.

Има још и име *Thusniza*, али ми не знамо које је то место данаске, ако није ружно записана Лешница или Лозница.¹

Г. ВАРОШИ, СЕЛА, КУЉЕ

У шабачком округу има 1 варош, 2 варошице, 110 села, а 51 општина. Глава пореских било је 15,245 (1870).

Шабач је главно и окружно место овога округа на десном брегу Саве, варош је мало даље од обале, а град је баш на води. Град Шабач зидао је Султан Махмуд 1470, да би равницу мачванску заклонио од напада мацарске војске. Име је граду томе Турчин наденуо *Бугјур-делен*, што би српски могло значити двоје: *Онај који боде у бок*; или: *Купињак*, место где расту купине.

У српским летописима пак Шабач се често зове *Заслон*. Али ни зидови, ни име нису омели непријатеља, него, још 1475 године, *Матија Корвин* освоји од Турака баш ту нову њихову заштиту.

¹ „*Отаџбина*“ за Фебруар 1875, стр. 188.

Потоњу судбину Шапца прелазимо Ђутке, претпостављајући да је она била онака каква и свега народа српскога.

Тек године 1695, у аустријским војним записима находимо оваку белешку о Шапцу: „Године 1695, у почетку Октобра, Гроф *Гвидо фон Старенберг* освојио је Шабац, утврђено место“.

Године 1717 била је на Шапцу крвава битка између Аустријанаца и Турака, после које га је пожаревачки мир предао Аустрији.

Године 1739, 1 Септембра, београдским миром, Шабац је враћен Турцима, пошто су му најпре порушени бедеми.

Године 1788 отет је од Турака, онда кад је главном опсадном војском аустријском управљао лично сам цар *Јосиф II*. Да испричамо, ма у неколико речи, то отимање Шапца, нарочито за то, што су и ту Срби били први који су летели у ватру за неблагодарне суседе своје.

20 Марта, 1788, Цар Јосиф пређе преко Саве на Кленку, и заповеди да се предузме нападање на Шабац. То није ишло ни ласно ни брзо. Помињу се места: *Богаз*², одакле је, у цареву присуству, грувано из топова на град; *Прокопов гроб*³, где је такође била једна батерија; и неко предграђе *Пајуга* (да не буде Бент?) које се срета и доцније чак 1806 године.⁴ Српски драговољци, предвођени капетаном *Соколовићем*, продру у варош 18 Априла 1788 године, и горње и доње предграђе буде спаљено.

Посада се преда 12 Априла 1788. Посаде је било 700 људи; они се пошљу у Варадин; жене и деца пак испрате се у Зворник. У граду је нађено 17 топова, а Цар Јосиф је наредно да се Шабац, после тога, оправи и утврди.

¹ *Die freiwillige Theilnahme der Serben und Kroaten an den vier letzten österreichisch-türkischen Kriegen.* Wien, 1854, стр. 210.

² То као да ће бити оно место где поток Думача утиче у Саву.

³ Данас овога гроба нема, али се прича да је до пре неколико година на обали савској, одмах до Богаза (утока Думаче у Саву), с оне стране до Шапца, стојао један велики камен, какав се обично износио на гробове знатним људма, па је сада Сава то место подронила и заронила га.

⁴ За *Пајугу* не зна нико ништа.

И у тако утврђеном на ново Шапцу, находимо у Јуну 1788 као команданта капетана *Грофа Бранковића*¹.

Свиштовски мир вратио га је опет у руке Турцима.

Кад су, на измаку прошлога века, Дахије завладале Србијом, онда је у Шапцу постао главни заповедник *Мус-Ага Фочић*², брат Мехмед-Аге Фочића, једнога од четворице великих Дахија који су седели у Београду. Осим Мус-Аге, помиње се често и неки *Бего Новљанин*, који је био из дружине јаничарске, и многа зла чинио Србима.

Као што је познато, Мустај паша, везир београдски, као прави пријатељ свога цара, гледао је свакојако да стегне силу јаничарску, силу дахијску. У тој тежњи он се помагао Србима, нарочито првим људима из српског народа. С тога су Дахије, и све њихове присталице, мрзиле на нахијске кнезове Србе, јер су ови сви били више на страни мустајнашиној него на страни њиховој.

У шабачкој нахији био је тада главни кнез *Ранко Лазаревић* из села Свилеуве, који је такође држао страну београдском везиру, одуширући се, где се год могло, сили дахијских пријатеља Баша и Јаничара.

Бего Новљанин потегне те убије овога Кнеза Ранка у сред по дне у Шапцу.

Кад Мустај-паша дозна за тај случај, пошаље 600 својих војника крцалија у Шабац, да доведу Бега Новљанина жива, или да донесу главу његову.

Кад крцалије отиду у Шабац, Бего се с неколико момака и својих пријатеља затвори у камени град, а крцалије опколе град и стану пуцати и палити из пушака куле. Бего тада, једну ноћ, прокопа град од Саве откуда се нико није надао, и тако, с неколико момака, утече у Босну. Сутра дан крцалије уђу у град и удаве

¹ *Die freiwillige Theilnahme der Serben und Kroaten an den vier letzten österreichisch-türkischen Kriegen.* Wien, 1854, стр. 274.

² За овога *Мус-Агу* говорило се да има 120 ока дуката. (Глед. *Записку Проте Земунскога* од 14 Марта 1804. *Архив Српског Ученог Друштва*, бр. 368).

36 турака, за које су им казали, да су држали с Бегом, и да су га пропустили, па се после врате у Београд¹.

Као што се види, Шабац је, у почетку овога века презирао заповести београдског везира који је, с једне стране, слушао свога цара, а с друге, и Србе звао у помоћ против бунтовних Јаничара Турака. Отуда ће, бој се, и бити оно што су Туркиње у Шапцу у почетку 1804, кад се оно први пут српска војска јавила пред отим градом, онако подругљиво певале:

„Подигла се једна шака Влаха
 „И пон’јела у тиквици праха
 „Да отимљу Шабац од Турака :
 „Они мисле, да је Шабац шала,
 „А Шабац је Биограду глава!“

У почетку године 1804, шабачки Турци уморе у Шапцу на грозан начин три Србина. То су била два пона: *Живко* и *Максим*, и владичин протосињел кога име није записано. Оној двојци проболи су живима ножеве кроз утробе, па их тако увели у град где су их после погубили, а трећег су још на чаршији исекли свега на комаде.

Још се можда пушила крв ових првенаца у венцу мученика за народну слободу, а 7 Марта 1804 осване пред Шапцем српска војска, којој су старешине биле *Јаков Ненадовић* и *Пош Лука Лазаревић*. И ако се Туркињама чинило да је ово само шака Влаха, и да носе у тиквици праха, опет их је веома уледило у срце, кад су зачуле рику топа, којим су Срби започели тући Шабац.

И Шабац се одиста преда Србима на утврђене услове 20 Априла 1804. Јаков уђе у град, исече неколике од Турака-зулумџара; Мус-Ага и Бего прешли су били раније преко Саве, и отишли у Босну. У Шапцу постане старешина један Турчин од старих Турака Шапчана. Тако је остао град у рукама турским, који су цару верни а Србима божем пријатељи. Радња и пазари продуже-ни су и даље.

¹ *Даница* за 1828, стр. 142.

Јаков, после овог освојења, на позив Карађорђа, крене се с војском и топом на Врачар, одакле оду сви на Пожаревац, те и ту варош принуде на предају. Иза овога, сваде се Јаков и Турчија око некаква вражјеге ножа¹. Турчија, с тога, остави Јакова и Карађорђа на Врачару, па са својим људима дође у Шабац. Варош је готово била спаљена, него он на оном тако рећи варошишту побије свој свилени барјак. То је било 14 Јуна 1804. Тај дан стигао је у Шабац из Босне и Бећир-паша, који је ишао с 3000 људи да каштигује Дахије и Јаничаре, и да Србима божем да задовољење и какве олакшице.

Свилени барјак Турчин, побијен на сред Шапца, саблазнио је правоверне старе Турке, који су у том видели знамење са свим злослутно за њих.

„Вала и била! (Бога ми и Господа) ево бијела брада, и барјака хајдучкога не видјесмо до данаске²“!

Завладавши тако Шапцем и Мачвом место Јакова, Турчија пређе и у Јадар и у Рађевину, те и отуда истера Турке. Али док се он тамо бавио, продре из Босне у Мачву чета турска, с поглавцом, познатим Мус-Агом Фочићем, на само Преображење дође у Шабац, учини велику штету, па се тај исти дан врати натраг³.

У том стигне оздо Јаков те у Новом Селу, преваром, убије Турчију, потуче његове присталице, намести опет свуда своје људе, и наплати се добро од Мачвана и шабачких Турака, што су пустили Мус-Агу с босанским Турцима, па се и он врати натраг⁴.

Пред саму зиму, године 1804, вратио се јамачно кроза Шабац Бећир-паша, не свршивши оно за што је ишао у Београд, и могао је тада већ и сам помишљати, да злослутна зебња старих његових Бошњака Турака није била са свим без основа.

Година 1805 обележена је славном победом на Иванковцу, али се слава шабачком крају спремала тек у години 1806.

¹ Даница за 1828, стр. 190 и 191.

² Даница за 1828, стр. 192.

³ Прогини Мемоари стр. 133. — Говорило се онда да је Мус-Ага дошао, те своје новце ископао и однео.

⁴ Мемоари, стр. 134.

Видећи да се Срби већ бију и с царском војском, шабачки Турци, они што су остали по предаји, утврде град, и почну се спремати на отпор. Из Босне су им долазиле и поруке и помоћ, да се држе добро, и да се спремају да се побуњена раја силом савлада.

Порта науми да нападне на Србију с три стране, па све три војске да се састану на Врачару, пред Београдом: тако је *Шашим-паша* имао ударити од Ниша низ Мораву; *Хаџибег Сребрнички* од Сокола преко Вањева; а *Синан-паша са Горажда, Кулин Капетан*, серашћер, с много других поглавица, и великом војском, да продру кроз Мачву на Шабац, па, саставши се с Хаџибегом на Палежу, да се сједине на Врачару све три војске, и Београд да ослободе, а Србију са свим да покоре.

Помањих сукоба бивало је више још у почетку те године. Карађорђе, предвиђајући опасност, донадао је више пута сам собом на тај крај.

Тако су Поп Лука и Живко Дабић, 17 Јануара 1806, разбили Турке код Лешница на Јадру (води), и 3 главе од турских поглавица донете су Карађорђу у логор код Шапца. Он је наредио, те су патакнуте на коље, па је то коље ноћу тајно побпјено тако близу Шапцу граду, да су Турци из града могли познати с чијих су рамена те три главе.¹

Али сила турска почне придолазити све већа. 30 Јануара, 1806, већ су Турци преко Дрине били продрли у Шабац, и свега га притисли. 31 Јануара, 1806, имали су Срби страшан бој на води *Добрави*, и ту је остало преко 200 Турака мртвих. Мачвани се од тога на ново ужурбају; почну говорити да хоће да се предају. Она турска војска која је ишла од Сокола, продрла је до Вањева, и поналила село Бранковину, али је после узбијена. 23 Фебруара 1806 Мачва се већ сва предала, и почела носити закру Турцима.

Но срећа се опет осмјене Србима. Приспе помоћ из Шумадије, и , у месецу Мају,² 1806, Срби су опет били опсели Ша-

¹ К. Јовановић, *Архив Срп. Учен. Друштва*, бр. 395.

² 13 Маја у вече Срби су нападали на град Шабац. С мишарске страже, дођу они до самих турских топова, а с других страна

бац тако, да су Турци, у Кленку, већ преговарали о миру. Паша није смео напустити град, за то су преговори остали без успеха, и Шабац је стешњен још више. Срби су, у тај мах, држали до Цера, а Чупић је прелазно чак и у Босну, те нашао села оних Турака који су овамо војевали на Србе.

23 Маја 1806, Прота Никола Смљанић разбио је у Мачви Дрвиш-Бега из Градачца, и освојио од њега силни плен.

Тих дана убијен је у Шапцу командат града Абд-Ага, који није давао Турцима да беже у Босну.

Славна победа на *Али-Агином Салашу*, 28 Маја 1806, дозела је оне Турке у граду Шапцу још у горе стање.

Кад Јаков дође од Београда, онда се Шабац још уже стесни. Срби су били добили једну шајку с топом (која је пре била Мус-Агина), па су њом маневровали на Сави, и тукли град из тона. Турци су тада, веле, пошалили сав Ваир, осем четири куће.

Сад се некако срећа окрене од Срба. Турска војска почне нагло придлазити на Дрину, и Мачвани се на ново предаду. Везир је истина стајао још на левој обали Дрине, али паше: Сулеман, Синан, и Хасан-паша продру, првих дана месеца Јула, кроз Мачву, ослободе Шабац од српске опсаде, и пруже се чак к Малом Дубоком!

„Српске се старешине, пише родољубиви *Јовановић* из Кленка, 6 Јула 1806¹: — завукле к ваљевској нахији у буџак на одонуд гледе, где се вилајет роби.“ Неки су били побегли чак и преко Саве. Спасење се чекало још једино од Карађорђа, за кога се проносио нејасан глас, да иде с Јанком Катићем, Миланом, и са Шумадинцима, у помоћ. „Ако он не дође — пропаст!“ узвикује добри К. Јовановић.

не допру, због неспоразумљења. Турци их опазе, учине узбуну, и осну ватру. Српска војска одступи, али они што су већ били ушли у шапац (око 100 људи) остану цео дан 14 Маја, тукући се. Ту су претрпели големе муке. Тек дауће ноћи приступи српска војска и избави их (*Писмо К. Јовановића* од 15 Јуна 1806, *Архив Срп. Уч. Друштва*, бр. 421).

¹ *Архив Српског Уч. Друштва*, бр. 422.

Пред крај месеца Јула, стигне донета Карађорђе са својом војском на поље Мишар. Али како је у оно исто време (кад су оне наше биле продрле до Малог Дубоког) и Хаџибег био ударио с 3000 Турака од Сокола, па се ипак уставио на ваљевској граници, и ту се ушанчио, Карађорђе прво изађе пред њега, опколи га, и пошаље одмах другу ноћ те се спали турска варош *Петраи*, која је близу Сокола. Кад Турци у шанцу виде да им гори Петрац иза леђа, они оставе одмах своје шанчеве и нагрну бегати, а Срби их опет с леђа нападну, те су тако убијали где су кога стизали докле их пису претерали преко границе сокошке. Ту је пало много Турака, а и живих је неколико ухваћено. Од Срба је остало 17 на месту мртвих, а 20 је рањено.

После тога, Карађорђе са својом војском дође у село Крнуле, у шабачкој нахији, где су пређе биле војводе: Јаков, Лука, и Катић, који су, у оно исто време, док је он имао посла с Хаџи-Бегом, дочекали Сулеман-пашу, Синан-пашу, и Хасан-пашу бањалучког из Шанца, узбили их, и 40 глава турских одсекли, али је том приликом погинуо славни јунак *Јанко Катић*, као што је то испричано на свом месту. На Јанково место дозват је одмах његов брат *Марко*, и он је примио власт коју је дотле имао Јанко.

Пошто се састану обе војске у селу Крнулама, Карађорђе дође други дан у село Јаловик, а одатле, 28 Јула 1806, изађе на Мишар и ту се ушанчи. Тај дан све турске предстраже растера, и 10 турских глава одсече. Од Срба, том приликом, 2 момка погину а 4 се ране.

29 Јула изађу Турци из Шанца, из својих опкопа, са свом својом силом и топовима, и ударе на Карађорђа који их је чекао. У два пута су јуришали, али се ипак морадоше, с великом штетом, жалосно вратити у свој логор.

1 Августа, у среду, изађу Турци, с топовима, кумбарама, и свом својом силом. Карађорђе сакрије пешаке у шанец, коњике пак пошаље у шуму, како ће грунути Турцима у ребра. Пустивши Турке да приђу близу к шанцу, Карађорђе да знак топом, те пешаци изађу из шанца и ударе на Турке с лица, и тако се започне крвави бој. Сад цукне други топ Карађорђев, а то је био знак

да коњици тада ударе с леђа на Турке. Тако вештом и уједно веома дрском маневром Турци буду пометени и са свим разбијени: многе мртве своје пошљу у логор, рањенике одведу са собом, и у 6 сата у вече, жалосни и тужни врате се сви у логор; своје лево крило, које је било чак до Думаче, праметну на десну страну ближе к Шанцу поред Саве, па од савске обале до шуме исконају ендек. У Шанцу је био овладао страх да Срби и на град не јурише; и да им се из Срема није додавало хране и пиће, не би имали шта јести. Карађорђе је послао у Китог 2000 људи, да затворе све пролазе од Босне. Опкољени тако у Шанцу, Турци су већ секли грање те хранили своје коње, јер ни за траву нису смели далеко излазити.

У славној тој битци на Мишару, Срби су изгубили врло мало људи, али је јунак Поп Лука ту тешко рањен, и у један мах мислило се да је погинуо. Од Турака, поред осталих, нао је *Кулин-Каистан*, за кога веле да је носио 7 челенака.

Победа српска на Мишару није стала много жртава: мртвих је и рањених и на једној и на другој страни било мање него у оном боју на Добрави 31 Јануара 1806; али је српска војска својом војном вештином и отвореним јунаштвом побркала турску војску и Турке престравила, тако, да се одмах после тога говорило, како везир босански жели да пошље 50 кметова Карађорђу да уговоре мир, да границу учине Дрином, али да он ону „опколиту у Шанцу турску војску“ пропусти мирно преко Дрине.

Од поглавица српских ту су били: Карађорђе, Милан Обреновић, Кнез Сима, Јаков, Марко Катић, и Прота Ненадовић. Очеvidци причају, да нису запамтили Карађорђа никад тако весела, као после ове победе на Мишару. — „Јаков је, вели добри родољуб, *К. Јовановић*, у свом писму од 4 Августа 1806: — скоро на смрт болестан, али не сме да лежи; јербо му Ђорђе каже: „*Ниси никад ни ваљао; зелену тикву први мраз убије,*“ *пак сиромах од Ђорђа жив умрѐо; не сме оком тренути*“¹.

Шабац је остао још у турским рукама, али пораз, онако славно заночет на Мишару, продужаван је и даље, на разним местима у Мачви, као што ће се видети.

¹ *Архив Срп. Уч. Друштва*, бројеви: 425 и 426.

Песма о боју на Мишару једна је од најлепших новијих наших јуначких песама. Она верно слика сву ту крваву борбу, само што догађаје који су се ређали с неком размачицом времена она слива у један непрекинути низ.

Та се песма налази у IV књизи народних песама, на стр. 203--209. Она је сва дивна, али је ми не можемо целу овде излагати, него само да кажемо шта жели Кулинова када, јер је то била жеља свега ондашњег турства. Она пита црне гавранове да јој кажу, шта је урадио Кулин на Мишару:

„Је ли Ђорђа цару оправно?
 Је л' Јакова на колац набно?
 Је ли Луку жива огулио?
 Је л' Цинцара на ватри испек'о?
 Је л' Чупића сабљом посјекао?
 Је л' Милоша с коњма истраго?
 Је л' С. бију земљу умирио?
 Иде ли ми Кулин-Капетане?
 Води л' војску од Босне поносне?
 Гони ли ми мачванскијех крава?
 Води ли ми српскијех робња
 Које би ме вјерно послужиле?
 Каж'те мени кад ће Кулин доћи?
 Кад ће доћи да се њему надам?

Вране јој тице казују новине, све страшнију иза страшније. Испричавши јој како су се војске удариле, како је српска војска турску надвладала, како су изгинуле све турске поглавице, весници новог реда ствари завршују оваким пророчким речма свој извештај:

„Нит' ти иде Кулин-Капетане,
 Нит' ти иде, нити ће ти доћи,
 Нит' се надај, нити га погледај,
 Храни сна, па шаљи на војску:
Србија се умирит' не може“ . . .

Из ових речј просијава светлост која осветљава правац за радњу свим потомцима мишарских јунака, докле год не буде право на обадве стране.

Да се вратимо опет к самоме Шапцу.

Стешњени у Шапцу, без хране и пиће, а оптечени српском војском, Турци се још побркају између себе. Једна пола се одвоји и пође кроз Киптог к Дрини. Понесавши све што су имали своје, ови Турци потеряју још стоку српске сиротиње, и повуку све где су што могли дохватити. Али њих дочека у Китогу јунак *Прота Никкола Смиљанић*, те од 13 до 16 Августа 1806, које у Китогу, које у Клењу, које код Дубља, а које код *Орашца*,¹ Срби одсеку 219 турских глава, убију 200 коња, ухвате живих преко 300, отму 30 натоварених кола, и поврате сву сиротињску марву и други плен који су Турци били понели.²

Карађорђе је, међу тим, отишао одмах, а пред Шапцем је остао Јаков, Грбовић, Лука, и други.

Осем Шапца, Турци су имали утврђен шанац још и у Црној Бари.

Гонећи оне Турке који су се повлачили из Шапца, Срби су једном били прешли чак на леву обалу Саве, те тако увредили суседну државу, која им је за то на скоро затворила са свим своју границу, а све збогове наше претурила на десни брег Саве³.

Чак у Октобру 1806, у Шапцу је било око 600 Турака и седам Паша: Сулеман-паша, Синван-паша, Ђајин-паша, Хасан-паша бањалучки, Хасан-паша сребрнички, и Али-паша Видајић с многим другим беговима босанским.

У првој поли Декембра 1806, дође Јакову у логор на Мишару зворнички владика, с неколико Турака, да преговара за Турке у Шапцу, да их Срби пропусте⁴.

Преговарања су ишла споро, али стигне на Мишар Карађорђе по други пут, и, на Думачи, у петак, 24 Јануара 1807, уогори са 4 наше: Сулеман-пашом из Скопља, Хасан-пашом Сре-

¹ Данашње село *Шеварице* звало се *Орашац*, док је било на старом месту; а има и место *Орашке* у дреновачком атару. Турци су тучени на оба та места.

² О овем догађају пуно је интереса *Писмо Савковића*, митровачког проте, од 15 Августа 1806. *Архив Срп. Учн. Друштва*, бр. 429, и *Писмо владике шабачког*, под бр. 431.

³ *Архив Срп. Уч. Друштва*, бр. 437.

⁴ *К. Јовановића*, *Писмо* од 11 Декембра 1806, бр. 463.

брничким, Таин-пашом травничким, и Али-пашом зворничким, да му се преда град Шабац. У суботу, 25 Јануара, 1807, у 10 сата пре по дне, изиђу Турци из града, оставивши у њему: 9 топова, 9 сандука барута, 1 кумбару, и много топовске танади. У 1 сат по по дне, с добошима и свиркама, уђе Карађорђе у град, и смести се у новим беговим коначима. Како он у град уђе, избаци се с бедема два пута по 9 топова.

Турци су сви испраћени преко Дрине у Босну.

У Шапцу је после остављено српске војске 1000 људи под командом Луке Лазаревића.¹

Од овога доба, Шабац је постао главно место свој војсци, која је чувала границу од Босне, и средина свој управи нахџској.

Ту је био главни командат несамртни Лука Лазаревић; ту је становао магистрат, пошта, и заступник владике, *Х. Мелентије*, који је управљао јепархијом шабачком.

И ако је варош била погорела, остао је био град, и Шапцу се срећа почела била лепо осмеживати. — Али дође несретна 1813 година, која сву Србију на и Шабац зави у црно.

Још 5 Јула 1813, као што пише *К. Јовановић*,² травнички везир постави мост преко Дрине и пређе с војском на десну обалу те реке, па се одмах ту закопа, и не хтене ни даље докле год, говорио је сам, не добије од Карађорђа одговор. Срби су држали свуда своје шанчеве. Шабац се почео нагло опкопавати. У недељу, 6 Јула 1813, изашли су из Шапца и људи, и жене, и деца, и цели дан су опкопавали град од Старог Бајира. Народ је, међу тим, листом бегао преко Саве у Срем. Свештеници су преносили црквене утвари и иконе. Људи су шаптали да им је наговештено да беже. Неки је злослутни дах био задахнуо Србе.... О, вођи, вођи, видите ли шта буде кад се изневери мисао, кад се напусти животворна идеја, која је вас од ратара била начинила лавовима?!

Нама је тешко да причамо поступан развитак ове несреће.

¹ *Голубица V*, стр. 287—292,

² *Архив Срп. Уч. Друштва*, бр. 607.

У кратко: српска се војска, после несрећног боја на Равњу, распрсла куд ко, а Турци су заузели Шабац.....

Нови устанак, 1815 године, није могао отети град Шабац од Турака, и ако су нестрашне чете долазиле и под саме његове зидове, као оно *Срдан Илија, Сима Катиф, и Панга Рабаџија*, са својом дружином што ударише једном, ноћу, кад је логор српски био на Црниљеву, разбише страже на Бенту, попалише куће и дућане, па се опет повукоше к својима.¹ Али је при свем том, варош, ма и посредно, осећала срећне последице победе на Дубљу, и даље Милошеве радње. И ако су у самом граду седели и судили Турци, опет је варош Шабац, на скоро добила српску управу, и напредовала је и расла тако, да се, после неколике десетине година, управо нико није ни сећао да у граду живе и суде Турци. Само у време какве узбуне или немира међу Србима, Турци су бивали већма на опрезу, те су тако и падали мало више у очи.

Од године 1816 до 1831, у Шапцу је махом седео *Јеврем Обреновић*, брат Кнеза Милоша, као заповедник трију нахија: шабачке, ваљевске, и београдске. Ту у Шапцу родио се 13 Новембра 1829 његов син *Милош*, отац Кнеза Милана Обреновића IV.

22 Септембра 1844, у Шабац су бануле чувене „*Катане*“; за њима се осула поворка оних немилх догађаја и призора, које је запамтио не само Шабац и Мачва него и цела Србија.

О том је већ напред била реч. Ми овде помињемо и тај догађај, колико да је што потпунији овај историјски преглед Шапца.

Године 1867, у првој поли Априла месеца, Турци су са свим оставили град Шабац предавши га Кнезу Михаилу.² Град сад дрема и рони се мало по мало, јер није ни за што. Варош пак Шабац напредује можда боље него икоја окружна варош у Србији.

Шабац је столица јепископу и конзисторији за шабачку јепархију коју чине окрузи: шабачки, подрински, и ваљевски. Не зна се, кад је Шабац постао јепископска столица, а као да је ова јепархија некад била спојена с ужичком; бар се *Мелентије*

¹ *Милутиновић*, стр. 236 и 237.

² Шабац је примио од Турака са својом четом официр *Лазар Цукић*, 10 Априла 1867, у 10 сата пре по дне.

Никшић, онај што погибе 1816, потписивао као „митрополит ужицки, ваљевски, и шабачки“.

Окружни суд, окружно начелништво, канцеларија среза поцерскога, штаб бригадне шабачке команде, и прота шабачки, телеграфска станица, пошта — станују у Шапцу, Код самог каменог града навоз је за превоз преко Саве у Срем, а и станица за пароброде.

Шабац је добио полугимназију 1838. Она сад има 4 разреда 7 наставника, и 100 ђака.

На плату ових наставника потрошено је 187 $\frac{3}{4}$ рачунске године 35.604 гроша пор. или 14.991·30 динара.

Основна школа мушка има 4 разреда, 4 учитеља, и 248 ученика. Женска пак има 4 разреда, 3 учитељке, и 183 ученице.

Шабац је жива извозна скела за многе и врло важне домаће производе наше, као што су: свиње, говеда, шишарке, шљиве, лој, восак, коже, и т. д.

А осем трговине извозне и увозне, у Шапцу се раде ови занати: абаџиски, асурџиски, берберски, грнчарски, дунђерско-зидарски, казанџиски, коларски, књигоvezачки, костретарски (мутавџиски), каменорезачки, калдрмарски, ковачки, клофтерски (лимарски), лецедерски (воштарски), златарски, молерски (што шарају собе), гомбарски (за гајтане и дугмета), опанчарски, папучарски, кројачки, качарски, браварски, бојаџиски, стругарски (дрекелерски), сапунарски, сарачки, седларски (за амове и узде), терзџиски, столарски, ужарски, шмитовски (окови кола), ћурџиски, чизмарски, и твачки (тивачки).

У Шапцу је лепа нова болница за варош и за округ.

Шабац припада међу оне вароши наше у којима се говори чисто, правилно, и лепо српски. Говор је источни, само по где-који дошљак беседи јужним говором.

Осем тога, шабачка је шала на гласу. Шабац је једина наша варош где досетљивост и оштроумље има и снаге и успеха.

Најпосле, Шабац је први међу свим варошима и општинама у Србији, 22 Фебруара 1875, учинио достојну пошту достојноме својем учитељу *Стевану Лазићу*.¹

¹ „Школа“ за 1875, бр. 7 и 8,

Слава му за тако одличну пажњу!

Лешница, варошица на десној страни речице истога имена западно од Видојевице, 6 сата од Шапца, а $\frac{1}{4}$ сата од Дрине. За Турака, варошица је ова била под самим брдом Видојевицом, а на садашње место спуштена је по наредби Кнеза Милоша, после 1834 године.

Пок. П. *Шафарик* сматрао је у Лешници стари *Лесник* о ком говори *Норфирогенит*, а то може бити баш сама Видојевица са својим већ опалим градићем, који је над самом старом Лешницом.

Г. *Каниц* мисли да је Лешница била столица свој Мачви (*Banatus Machoviensis* 1235 у повељама мацарских краљева).

У свим ратовима Аустријанаца и Турака, Лешница се сматрала као врло важна тачка, која брани улазак у Мачву, у Јадар, на чак и у Колубару. С тога су на њој и бивали толики крвави бојеви. Године 1737 Аустријанци су освојили лешнички шанец, и потом су зверски исекли гарнизон готово сав са заповедником. Поштедили су само 47 душа!

Године 1789, 29 Октобра, пуковник *Давидовић* освојио је *Лешницу*, *Липницу*, и *Лозницу*, и претерао Турке преко Дрине.¹

Од године 1804 до 1813 Лешница се помиње скоро сваке године, као место, на ком је бивало бојева већих или мањих. Ту су били пограђени многи шанчеви, и увек је било у њима војске више или мање.

Године 1813 било је у једном лешничком шанцу око 600 људи с војводом *Јанком Поцерицем*. Турци, силном војском пређу на *Врањеву*, где је био мост намештен, опколе шанец, и почну га тући из топова и кумбара, а уз то му се приближавати и кроза земљу. Војске српске било је на оном крају свега око 10.000 људи. Њом је најпре заповедао Кнез Сима, а после Јанићије Ђурић. Они су премештали војску из шанца у шанец, с брда на брдо, али онима у Лешници нису умели помоћи. Турци пошљу

¹ *Die freiwillige Theilnahme der Serben und Kroaten an den vier letzten österreichisch-türkischen Kriegen*, Wien, 1854, стр. 299.

владику зворничког онима у шанцу да их узме на веру, да се предаду, обећавајући, да ће се пустити сваки својој кући, само да предаду шанац и оружје. Кад се они, после великих мука, на такво обећање, предаду, Турци их, преко Босне, оправе у Цариград. Који су се уз пут поразболевали, носили су их на коњма, а који се нису могли ни на коњма држати, те су убијали, па им секли уши и носове, као и онима који су од болести помрли, за знак, да нису побегли, него да су мртви остали. Који су остали живи, робовали су на најтежим пословима, док их у почетку своје владе не потражи Кнез Милош, те једва њих 70 дођу амо (неки веле само 45), војвода Јанко нити се жив вратио, нити се зна где је умро.¹

Лешница је место врло згодно за марвене трговце, који у адама дринским тове марву, и после продају; а и земља је веома родна те богато награђује труд земљорадину.

За Турака је ово место било на гласу по богаству, отресености, и по некој поноситости својих становника. Стари су Турци с неком гордошћу казивали да је из Лешнице одлазило хаџија на Табу више него и из Шанца и Зворника. Било је ту богаташа који су својим керовима на вратове ковали сребрне огрљаке!

Лешницу Турци обично зову *Касаба-Лешница* или само *Касаба*; јер има и село Лешница близу, у Јадру.

По одласку Турака, остале су у *Лешници* неколике њихове цамије. Сад је у том месту озидана прекрасна школа и црква.

У Лешници је већ више говора јужнога него источнога, и она је баш међу те две мале разлике у српској беседи.

Митровица је друга варошица у шабачком округу. Она се налази између развалина неких старих градића на савској обали, али њу вода толико дави да се ласно не може дћи и кад би у њој било мало више рада и живота. Она је на Сави, баш онде где се улива Засавица у Саву.

¹ *Вук* за ову несрећу криви Кнеза Симу, као певешта војводу и несмелицу (Правит. Совѣт, стр. 66), а пок. *Јокић* вели да је томе више крив *Јанићије Бурић* који је на послетку дошао „као главномандујући“ па Дрину.

На Митровици је скела преко Саве у сремску Митровицу. Ту има школа а цркве нема. У тој вајној вароши једва је било 64 пореске главе 1870.

У шабачком округу још је скела на Рачи онет преко Саве у Срем, и преко Дрине у Босну.

Ево сада по имену свију села шабачког округа, по срезовима какви су данас.

Села, којих није било у списку од године 1822, наштамнана су овде курзивом, она пак која су онда била а сада их нема поменута су на дну.

Још и то ваља казати да су само у овом округу, на име у Мачви, села већином „ушорена“, т. ј. имају праве улице као у новим варошима. Обично има једна права улица, веома дугачка, па је онда на среди пресеца друга, скоро тако исто дугачка. Некад ових попречних улица има и више. Насред села је обично велики дрвени крст, и на њему по која икона. Мачву је ушорпо пок. Г. Јеврем Обреновић.

Ево редом свих села шабачких:

Редни број	Имена села	Број пореских глава	Приближна година од окружног воста	Редни број	Имена села	Број пореских глава	Приближна година од окружног воста
	Варош						
1	Шабац □ 1816	1320	—				
<i>I Срез мачвански</i>							
1	Богатић □ 1830	591	4	13	Штитар □ 1840	178	1 1/2
2	Белотић □ 1875	208	3	14	Табаковић	165	1
3	Дубље □ 1865	373	3	15	Причиновић □ 1868	236	2
4	Клење □ 1873	412	5	16	Раденковић	110	5 3/4
5	Бадовици □ 1844	555	5 1/2	17	Глушци □ 1840	321	4
6	Црна Бара	367	5 1/2	18	Салаш Црнобарски ¹	202	5 1/2
7	Равње	154	6	19	Совљак	99	4 1/2
8	Засавица □ 1854	166	7	20	Глоговац □ 1851	166	5
9	Митровица □ 1851	64	5	21	Салаш Ноћајски □ 1871	149	5 1/2
10	Дреновац □ 1851	277	2 1/2	22	Ноћај □ 1851	226	5 1/2
11	Баново Поље	206	5 1/2	23	Шеварице ² □ 1828	176	3 1/2
12	Метговић	189	3	24	Узвеће □ 1868	164	3 1/2
Свега . . .						5.764	—

¹ Звао се и *Алмагин Салаш*.

² Ово се село пре звало *Орашац*.

Годни број	Имена села	Број порес- них глава	Приближна далнина од окуратног места	Годни број	Имена села	Број порес- них глава	Приближна далнина од окуратног места
<i>II Срез носаво-тамнавски</i>							
1	Мишар	77	1	28	Јазовник	101	4
2	Причиновић носавски ¹	54	1	29	Коцељева □ 1871	125	6 ¹ / ₂
3	Јеленча	31	1 ¹ / ₂	30	Мали Бошњак	53	5 ¹ / ₂
4	Мала Врањска	33	1 ¹ / ₂	31	Бресница	33	7
5	Мрђеновац	92	2	32	Суботица	81	6
6	Орашад □ 1852	42	1 ¹ / ₂	33	Месарци	77	4 ¹ / ₂
7	Мијокус	34	2	34	Бељин	69	6
8	Предворица	37	2	35	Суво Село	60	6
9	Жабар	60	1 ¹ / ₂	36	Власаница	76	4 ¹ / ₂
10	Корман	31	1 ¹ / ₄	37	Дебрц	61	3 ¹ / ₂
11	Звезд	72	2 ¹ / ₂	38	Ново Село	20	5
12	Трбушац	47	2	39	Свилеува □ 1829	268	5 ¹ / ₂
13	Драгојевац	80	3	40	Брдарица	87	5
14	Прово	174	3 ¹ / ₂	41	Каменица	93	7
15	Вуџошић	79	2 ¹ / ₂	42	Љутице	96	6 ¹ / ₂
16	Лојанице	75	2 ¹ / ₂	43	Велики Бошњак	130	5 ¹ / ₂
17	Цероваци	53	1 ¹ / ₂	44	Голо Чело	85	9
18	Риђаке	49	2	45	Козарица	29	7 ¹ / ₂
19	Кујавица	36	2	46	Белотић	77	5
20	Вучевица	15	2	47	Матијевац ²	101	4
21	Владимирци	91	3 ¹ / ₂	48	Каона □ 1827	52	6
22	Меовине □ 1834	56	3 ¹ / ₂	49	Мровска	64	5 ¹ / ₂
23	Скупиљен	140	3	50	Пејиновић	32	5
24	Крнуле	155	3 ¹ / ₂	51	Црниљево □ 1849	107	11 ¹ / ₂
25	Бобовик	39	3 ¹ / ₂	52	Галовић	31	12
26	Јаловик □ 1852	225	3	53	Градојевић	45	8 ¹ / ₂
27	Крњић	90	3 ¹ / ₂	54	Туковине	41	7 ¹ / ₂
Свега . . .						4.111	—

III Срез поцерски

1	Богосавац	104	1 ¹ / ₂	12	Врањска □ 1866	163	1
2	Добрић □ 1840	141	2	13	Муселини	71	1 ¹ / ₂
3	Бела Река	104	3 ¹ / ₂	14	Барна □ 1866	174	1 ¹ / ₂
4	Дуваниште	53	3 ¹ / ₂	15	Маови	81	1 ¹ / ₂
5	Аполоист □ 1857	287	3	16	Грушић	109	3 ¹ / ₂
6	Петковица □ 1868	133	3 ¹ / ₂	17	Метковић	120	2
7	Бојић	64	3	18	Деспић □ 1851	54	4
8	Волујац	43	3	19	Радовашница	29	4
9	Двориште	54	3	20	Џуљковић	89	4
10	Буџор	118	7	21	Заблаће	78	3
11	Криваја □ 1823	109	6	22	Накучани □ 1827	89	4

¹ Пређе *Оуино село.*² Пређе *Муратовац.*

Редни број	Имена села	Број порес- ких глава	Приближна даљина од околног места	Редни број	Имена села	Број порес- ких глава	Приближна даљина од околног места
23	Спиношевић	97	3 1/2	29	Румска	90	4
24	Змињак □ 1842	151	4	30	Ново село	199	5
25	Петловача	115	4	31	Пријавор □ 1845	297	4 1/2
26	Скрађани	47	3	32	Чокешина	100	4 1/2
27	Рибари	169	4 1/2	33	Лешница □ 1840	218	6
28	Метлић	144	4	34	Слепчевић □ 1870	156	2
Свега . . .						4.050	

Примедба: Године 1822 у нахији шабачкој било је свега 106 места. Кад овај списак села испоредимо с именима која је *Вук у Даници* за 1827 годину штампао онда излази, да је у кнежини *тамнавској* било свега 20 села, а у *Посавини* 33, срез посавотамнавски добио је само једно место и то *Ново Село* које је већ и у *Речнику Гавриловићевом* забележено. У срезу поцерском нису данас више села: *Копрчани* и *Слатина*, а сва нова села забележена су у нашем списку курзивом. *Мачва* је имала свега 30 села, од ових 11 је сад у срезу поцерском; село *Орашац* више не постоји а места њега су малко источније нивле *Шеварице*. У Вуковом списку забележен је *Али-агин Салаш*, а то је *Црнобарски Салаш*.

СТАТИСТИЧКИ ПРЕГЛЕД

ОКРУГА ШАБАЧКОГ

Редни број	Срезови	Б Р О Ј										Житеља (1866 г.)	Пореских глава (1870 г.)
		НАСЕЉЕНИХ МЕСТА					ЦРКАВА		ОСНОВНИХ ШКОЛА				
		ВАРОШИ	ВАРОШИЦА	СЕЛА И ЗАС.	СВЕГА	МАНАСТИРА	МИРСКИХ	СВЕГА	МУШКИХ	ЖЕНСКИХ	СВЕГА		
1	Шабац варош . .	1	—	—	1	—	1	1	1	1	2	6.519	1320
2	Мачвански	—	1	23	24	—	8	8	15	—	15	27.685	5.764
3	Посаво-тамнавски	—	—	54	54	—	7	7	7	—	7	20.825	4.111
4	Поцерски	—	1	33	34	3	6	6	12	—	12	18.593	4.050
Свега . .		1	2	110	115	3	22	25	35	1	36	73.622	15.245

У округу је шабачком велика већина села са знатним бројем душа; то се најбоље може видети кад се места распореде по својој насељености. Тако имају

	до 100	жyteља	2	места
од	101—	200	”	10
”	201—	500	”	49
”	501—	1000	”	38
”	1001—	2000	”	11
”	2001—	5000	”	2
”	преко	5000	”	1

Куће старије обично су шиндралије или дашчаре, с високим крововима, испод којих прави струк куће изгледа као оно у кошници од лета доле до земље. У новије време, у Мачви, почели су људи градити некакве нове куће које покривају црепом, али је и у ових кров здепаст, нешто претрпан, те зграда изгледа као каква животиња под неким големим товаром. Иначе су куће, као становици, доста удесне. У прозорима су стаклена окна, негде се виђа и цвећа; у собама имају патоси, често кревети, и у опште је намештаја више.

Око куће су обично друге стаје: вајати, амбари, млекарп, хлебна пећ, кош, кошара, и друго. Даље се пружа шљивак, који је повећи око сваке куће. Око куће и свега тога шљивара опасује ограда, која је у Мачви највише од тарабе, јер још траје лужњака за цепање такве ограде.

Д. ЗАНИМАЊЕ, СТАЊЕ

Становници шабачког округа највише се баве земљорадњом, јер је земља готово свуд родна, а особито у Мачви, равној Поцерини, и Посавини. Жита се сеју ова: пшеница, јечам, овас, крушник, кукуруз, ситна проја. У Мачви слабо ко и зна за раж.

По попису 1867 године било је посејано:

Кукуруза	26.874	дана	орања
Пшенице	24.933	”	”
Јечма	8.722	”	”
Овса	5.618	”	”
Проса	54	”	”
Ражи	36	”	”
Кромпира	796	”	”
Конопље	1.381	”	”
Лана	700	”	”

Виногради су на гласу у Поцерини (особито у *Десићу, Грушићу, Чуљковићу, Белој Реци, и Петковици*). Засађених винограда било је, 1867, у целом округу: 10.934 мотике. У Мачви је виноград нешто необично, премда се наводи један баш у самом Ноћају. Ливада пак било је тада на 35.419 коса.

Од воћака највише је јабука, и ево од њих неколико врста које су тамо најобичније: петроваче, белице, колачаре, пртаче, самониклице, будимлије, зукве, сенабије, чење, беле и црне ђулавлије, прутуље, копљарке, зеленике, крмећаче, бедрице, тикваче, вилењаче, и валијарке беле и црне.

Код оволико јабука није чудо, што се чак и пиће за опијање — јабуковача — из њих цедило; само ми се чини да је ових воћака сваки дан све мање: старе се суше, а младе се слабо подижу и каламе.

Крушака има: јагодњача, петровача, шеничарака, илињача, такиша, зимњача, жутница, поновача, бљузгача, караманака, арапака, тамњаника, медњака, водењача, степањача.

Шљива има: ценарика, раних, тургуња, трновача, мацарака, белица (ситних и крупних).

Још има: трешања, вишања, бресака, кајсија (ређе), гуња, дудова и ораха.

Од стоке има: лепих говеда, поситних али чврстих и издржљивих коња, оваца, и свиња, а коза (у Мачви) не ће бити ни од жеље.

Попис стоке 1866 дао је ове бројеве:

Коња	17.148	грла
Говеда	56.059	„
Свиња	162.385	„
Оваца	97.985	„
Коза	2.948	„
Кошница	12.041	

а године 1859 било их је 12.387. Дакле и овде иде на мањак.

Находећи се међу Савом, иза које је Срем, и Дрином, иза које је Босна, и међу окрузима ваљевским и подринским, шабачки

је округ испресецан путовима за трговину, и за сваки развитак. Зато он и јесте врло удесан за спекулацију, као год и за земљорадњу.

По селима има занатлија: ковача, колара, качара, терзија, абација, дунџера. Завате те раде домородци, а има и дошљака из Босне и из Срема.

Имовно је стање у опште добро¹.

У Мачви се свет махом вози на коњским колима; јер на волујским само се превози сено, жито у сноповима, и још који веома гломазан терет, све друго преноси се на коњским колима.

е. одело

Одело женско у свем шабачком округу било је веома ружно, но се сада већ догони те више одговара захтевима лепоте. Жене носе на глави *коњге* (цеге) које стоје чак на самом потпоку, оставивши све теме припеци или хладноћи. Форма је те коњге неукусна, а покрива се белим убрадачем.

И жене и девојке носе простране усниване памучне кошуље, од којих извуку преко појаса *ождреље* (недра и оплећак) те би човек рекао да носе нешто у недрима.

¹ Песма, која казује како је био бој на Салашу, прича да су Турци били запленили из Мачве:

„Седам хиљад' бјелијех оваца,
 „Пет хиљада првенијех коза,
 „Три хиљаде крава музовнијех,
 „Шест стотина мачванских волова;
 „Стоји блека овац' за јагњадма,
 „Стоји мека јаџац' за овцама;
 „Века стоји коза за јарићи,
 „А јарића дрека за козама;
 „Стоји рпка-крава за теладма,
 „А теладм мека за кравама;
 „Бука стоји мачванских волова,
 „Не познају својијех чобана;
 „Види стока да ће путовати,
 „Паке жали свога завичаја“.

Ово показује, поред другог, и колико је било богатство у Мачви онога времена.

Спреда опасују кецељу, а са зада бошчу (пречагу) која је врана, само по дну извезена. Девојке спред припасују лекедове, а остраг не носе, осем кошуље, ништа, него само понаберу кошуљу. На глави цуре не носе ништа, него сву косу сплету у један перчин, у који улету низу белих новаца, па то све пуште низ плећа. Нске у тај перчин улаћу по две три „калајлије“ (то је нешто од туча, као мали топић).

На ногама имају и жене и девојке чарапе од вуне, радним даном опанке, а празником ципеле.

Жене носе, празником, на леђи ћурчад, а зими кожухе с рукавима или без рукава.

Младе богате жене унижу сву главу и грло белим парама, тако, да од терета једва окрећу главу.

Већина је женскога одела њихов рукотвор; само се неколика парчета купују, као што су: ћурче, јелек, ципеле, и још по нешто.

Мушко је одело укусније. Ово су му делови: вес, кратка шубара, или шешир; памучна кошуља ћерећелија; а од такога платна и гаће; и то је све домаће (по ткиву, јер конопље и лана веома је огодно, него се тка памук). После се носи гуњац с гајтаном (никако без тога); кожух с рукавима, и без рукава; памуклија (копоран) од чохе или од ћитајке; ћечерма; џамадан; појас; по појасу кинш; некад доколенице, а некад чакшире од бела или црна сукна, а у богатих од чохе; обувају се у опанке, у ципеле мале, и у оне до чланака, или у чизме.

Мачвани још носе о врату, врло често, торбе од бела конопљана платна.

Ж. Г О В О Р

У свем шабачком округу говор је источни. Негде само, под самим Цером, под Влашићем, и по обали дринској, може се чути говор јужни. Акденат је обично онакав какав је забележио по којни Вук.

Мора се приметити да у Горњој Тамнави има села, као што су Градојевић, Каменница, Приљево, и др., где се може да чује е

место и у многим речима, као год у ваљевској Колубари, на прилику: место *изести*, рећи ће многи тамо *езести*; м. *измерити* *езмерити*; место *видео*, *ведео*, и т. д.

У Лешници, и дуж Дрине, често се говори други падеж место четвртога, на прилику: Дрво, добро за *ватре*, место за *ватру*; јуница за *иастрме*, м. за *иастрму*, и т. д.

3. ПЕСМЕ, ИГРЕ, И ДРУГЕ КАРАКТЕРИСТИЧНЕ

Ниједан округ у Србији нема таквих песама, какве су везане за земљиште шабачкога округа.

Сви бојевни од 1804 до 1813 опевани су, или сваки за се, или уплетени више њих у једну песму тако, како се само може пожелети.

Зна се да је то све дело славног *Вишњића*. За земљу овога округа везане су ове песме:

1. *Бој на Чокешини* (1804); 2 *Бој на Мишару* 1806; 3 *Бој на Салашу* 1806; 4 *Бој на Новом Селу*; *Милош Стојићевић* и *Мехо Оруђић*; *Бјелић Игњатије*; *Хвала Чулићева*.

У тим је песмама певац изразио поглед Срба на борбу с Турцима, поглед који се, истина, не исказује свуда јасно, али који се никад не напушта.

Игре, које се играју у овом округу, ово су: *Поџерка*, *Мачванка*, *Ваљевка*, *Јаловичанка* (у *Тамнави*), *Паунка*, *Бурђевка*, *Поломка*, *Лешничанка*, *Убљанка*, *Хрџма*, *Грозница*, *Дуда*, *Нишевљанка*, *Место*, *Четворка*, *Влахиња*; (новије) *Кнежево оро*, *Балканка*, *Орловка*, и *Сремачко коло*; даље: *Мишовка*, *Параћинка*, *Србијанка*, *Зајам*, *Кукуњица*, *Посавка*, и *Трескавица*. Где је песма и игра, ту је увек остављено и шали велико место; а шала је свакад добра, јер развесели, насмеје, а уз то покаже нешто и нешто у животу, на што је корисно обратити пажњу. Тако шаљивих припевака има готово за свако село у Мачви. Ко би желео прочитати нешто тако, може загледати у моје „*Белешке уз пут кроз пет округа по Србији, 1862.*“

Мачвани су на гласу са својих поскочица или „бројаница“ у колу, које често власти забрањују, јер су понеке и сувише драстичне.

Још да поменемо последње сећање *Краљица* у овом крају.

Пре четрдесет и више година ишле су по мачванским селима *Краљице*, којих сад већ нема. Обичај тај веома је стар, а вршио се овако:

Од другог дана Васкрса, па даље кроз пролеће и лето, о великим празницима, скупиле би се девојке и овако би поделиле своје улоге:

Напред су ишле њих две, па за њима друге две, које су *Краљ* и *Краљица*. *Краљица* је носила у руци го нож с обмотаном око руке марамом и с корицама од ножа; на глави је имала пауново перје, а на себи „*рокљу*“ и „*вугу*“.

Рокља је била од првеног мусула, и облачила се као данашње варошке сукње, само што није била спред састављена.

Вуга је била од злата или свиле, према могућности, и служила је место данашњих лекедова; она се предвостручавала тако да један крај буде краћи од другог. На крају су биле ресе. Она се принасивала напред, те заклањала ону празнину где рокља није састављена.

Горња четворна хаљина Краљичина звала се „*бенлук*“.

Краљ је носио на штапу барјак од велике мараме.

За њима су ишла упоредо два „*растављача*“, за овима два „*певача*“, а за њима једно које се звало „*заврћколо*“. Оно пак двоје напред звало се „*два играча*“.

Све су ово биле девојке, и за главу се мушко није смело умешати у ту дружину.

Краљица је још била покривена, и нико се није смео усудити да је погледа у лице, јер је одмах морао умрети, нити је било добро да се две Краљице сретну, јер се морају псећи. У атару села Шеварица има и сад место *Краљичино*. Прича се да су се ту среле две Краљице, па се псекле све на комаде.

Краљице иду од куће до куће, и певају, на прилику:

„Овде нама кажу

„Младо нежењено.

„Ил' га ви жените,

„Ил' га нама дајте,

„Да га ми женимо
 „Будимком девојком :
 „Мало вина пије
 „Доста дара носи,
 „Три товара дара :
 „Један товар дара
 „Куму и деверу ,
 „Други товар дара
 „Свекру и свекрви
 „Трећи товар дара
 „Себи и свом војцу.“

Попови и други управници народни уништили су овај обичај. Још се само нађе по која жена, која је ишла у Краљице, и певала ове песме. Мало још нађе и њих нестати. Него су обичај овај задржали Власи у Звизду, у Црној Реци, и у Крајини. О том ћемо говорити, кад дођемо у те округе.

Од *прича* народних заслужује да се помене, како је сва Поцерина пуна сећања о Милошу Обилићу. Мало има остатака од старина који се не би везивали за Милошево име. Од колике је ово историјске вредности ми још не можемо да пресудимо, него бележимо чињеницу као такву, која живи у народном памћењу.

И. УПРАВНА ПОДЕЛА

Шабачки је округ био по свој веројетности и раније подељен на у три дела: *Посавотамнаву*, *Поцерину*, и праву *Мачву*.

За Карађорђева доба, и то у једно време, *Поп Лука* је био непосредни старешина посавотамнавски; *Милош Стојићевић* поцерски, а *Стојан Чушић* мачвански; али је Поп Лука био врховни старешина свему округу, као командат. Шабац је имао свој магистрат, који је добивао заповести од Пона Луке, а некад је овај и заседавао тамо, и сам стављао у протокол магистратске пресуде¹. За Карађорђа, поште су биле: у *Шапцу*, на *Дубоком*, у *Коцелеву*, и у *Лешници*. За прве владе Кнеза Милоша, у Шапцу је дуже време био управник брат његов Јеврем Обреновић. Кнежине пак

¹ *Протокол шабачког магистрата, Гласник 2, I, стр. 3 и 4.*

остале су оне које су и пређе биле. Сад се те кнежине зову срезови, а њихови вођи срески начелници; и тако у шабачком округу има данас три среза: *Посавотамнавски*, са столицом у селу *Владимирцима*; *Поцерски*, са столицом у *Шапцу*, и *Мачвански*, са столицом у селу *Богатићу*. Варош Шабац има своју управу, која се односи непосредно окружном начелништву.

Шабац је још средина јенархији шабачкој коју чине, осим овога, окрузи: ваљевски и подрински. Ту је конзисторија за сву ту јенархију, и прота за шабачки округ. Ту је окружни суд, и начелништво, ђумрук, а ту и штаб команде шабачке бригаде.

Ј. НОВЕ ТЕКОВИНЕ

Међу нове тековине, у овом округу, ваља поменути прво *на-сипе*, који се разилазе из Шапца на неколике стране.

Тако је прво велики поштански насип из Шапца к Обреновцу, и из Шапца к Лешници и Лозници; друго је насип кроз Китог на Рачу, где је прелазак и у Босну, и у Срем; треће је насип уза Саву к Митровици, где је ђумрук и скела на аустријску страну; четврто, насип кроз Поцерину, у Јадар; пето кроз Посавину к Ваљеву; и шесто кроз Посавину к Убу. Ови су путеви добри, солидни, и поуздани за свако доба године, и за свакојако време.

Особитих каквих мостова нема; али зграда школских, лепих, удобних, и темељних има: у Штитару, Табановићу, Причиновићу, Шеварицама, Богатићу, Бадовинцима, Ноћају, Салашу Ноћајском, Митровици, Засавици, Белотићу, Глушцима, Дубљу, Слеччевићу, Змањаку, Лешници, Петковици, Десићу, Криваји, Ориду, и у Шапцу школа основна, а нарочито зграда полугимназијска.

Цркве су нове: у Шапцу, Дреновцу, Богатићу, Глоговцу, Лешници, Липолисту, Ориду, Јаловику, и Коцељеви.

У Шапцу је зграда јенископије једна од лепих и оригиналних кућа, а лепа је и зграда у којој је окружна и варошка болница.

III

Подрински округ

1 Приступ, границе, и планине

Простор који сада чини подрински округ за Турака је нешто припадао нахији зворничкој, а нешто је чинио оделиту нахију сокбску.

Мален по земљишту, малољудан по насеоности, сиромаш по имовини, округ је овај ипак пун интереса за свакога коме је знање сласт, а за Србина има још и других дражи, које ћемо ми старати се да поменемо једну по једну у овом разговору.

Ако се уставимо на Рожњу, североисточно од распреканог града Сокола, па разгледамо свуда око себе, изненадићемо се дивном панорамом на северо-запад и северо-исток, а на југу и југо-западу опет видећемо како се дробе планински висови у форми каква је самом Богу била мила кад је оно по Мојсију рекао: *Нека буде свет!*

Подрински округ деле од шабачкога косе: *Цер* и *Влашић*; од ваљевскога, раставља га *Мрчанска Планина* и *Јабланик*; од ужичкога¹, река *Љубовића*, *Гребенска Стена*, река *Тријешњица*, река *Дубрашница*, *Гавранова Стена*, *Дуракова Стена*, *Локва*, и, најпосле, поток *Дубошница*, који посред донског поља слази у Дрину; а с југа и запада граница му је река *Дрина*, која га раставља од Босне.

Ми *Сакар* не ћемо ни да помињемо као туђ комад, почем је он неодвојни део подринскога округа. А ако би се баш хтело да се и *Сакар* одвоји, онда би граница била проведена идући низ Дрину,

¹ Уираво се зове још сокбска нахија чак до Бајине Баште, и до Раче, али је то сад под Ужицем, те се рачуна ужички округ.

од *Црвених Стена*, на *Влашке Њиве*, на *Јездину* (одакле је дивотан поглед низ Подрпње), на *Батинске њиве*, па би, на *Радаљу*, сишла опет у Дрину. Том линијом и јесте сада наша граница према Сакару.

Простор од Црвених Стена до Радаља, који смо овако оцењили од суве земље, и који је с друге стране окружен Дрином, находит се управо према граду Зворнику. Тај се простор зове: *Сакар*, због села *Сакара* које је у њему, на дринској обали према Зворнику, само малко више, а зове се и: *Сакар* и *Мали Зворник*, због једне зворничке мале која се претурила овамо на десну обалу Дрине, па се та мала некад зове *Мали Зворник*. Али ту нема ни града, ни зидина, већ само неколико зворничких турских кућа.

Сав овај простор који држе Турци на десној обали дринској може имати три сата од Радаља до Црвених Стена, а кажу да није у ширину већи од сата и по на најширем месту (од карауле на Батинским њивама па до у Мали Зворник).

Планине у подринском округу највеће су оне које притискују његову јужну половину. Главни повијарци тих планина пружају се понајвише од истока на запад.

Тако се од Медведника одваја један повијарац и упућује к западу. На овом су венцу најприметнији ови висови: *Рожан*¹, *Петрина Стијена*, *Калкан*, *Козле*, *Кутањ*, *Јагодња*, *Кошука Стопа*, *Борана*, и *Гучево* (на коме су опет највиши висови *Пролом*, *Кам*, и *Орловача*).

Нижи огранац од Гучева, *Стража*, свршује се више Лознице у брежуљцима: *Кличевцу*, *Циновитој Стени* и *Грабовици*.

Друго су висови, који се од Медведника пружају к Дрини с леве стране реке Љубовиће, и који се везују с *Равним Кошљама*. Међу њима су највећи: *Равна Гора*, *Бобија*, *Немић*, и *Баурић*.

Преко ових коса најзнатнији су прелази: *Прослоп*, преко кога се иде из Царине у Љубовићу, и *Торничка Преседао* између Бобије и Равне Горе, за прелаз из Ореовице и Торника у Савковиће.

¹ Висоц 1760 стопа, *Гласник XXI*, стр. 169.

На североистоку округа, брдо је *Брачинац*, на граници међу шабачким и овим округом; *Цер* јужном страном својом припада овом округу, а упоредо с Цером пружа се, само малко јужније од њега, коса *Иверак*, која је и краћа и нижа од Цера, али је у Јадру ипак приметна висина.

2 Воде

У овом округу, осем Дрине, која је река гранична, и која кваси земљу подринског округа од Бачеваца до утока Јадра, највеће су воде

Јадар који има два извора: један му је испод брда *Јелине Брезе*, јужно од *Близанаца*, а други у *Влашићу*, код *Великог Белега* (у туђинском атару). Јадар тече право на запад, и остављајући десно и лево свему крају своје име, стиче се у Дрину, не далеко од Лешнице. Јадар може имати својега тока 10 до 11 сата, а пред што ће се улићи у Дрину, не може се газити, мањ на великој суши: он је ту мало што мањи од Колубаре код Обреновца.

Љубовића, извире између Јабланика и Грабовске Стене на граници округа ужичког и ваљевског, у атару села Ребеља, које је у срезу и округу ваљевском. Сам извор зове се *Љубовићско Врело*. Љубовића пада у Дрину на месту *Јабучару*, више Дринске скеле и варошице *Љубовије*.

Горњотрешњичка река, долази испод висоравња *Кошала*, тече 6 сата, и слива се у Дрину између Дрлача и Бачеваца.

Река Доњотрешњичка, долази од Борање и Кошуће Стопе, и код Амајића стиче се у Дрину, мало више онога места, одакле се граница изгони из Дрине да иде сувим на Црвене Стене и даље преко брда у *Радаљ*.

Радаљ, извире у Борањи а стиче се у Дрину испод села Радаља, те ту чини границу Србији, јер је иза те реке одмах онај комад земље, који се сада већ сав зове *Сакар*.

Басташица, која долази од Царине и ту се зове река *Пећска*, извире у дно ореовичке планине, и код села Белотића, стиче се у Јадар.

Крупањска Река, има два крака : један долази испод Јагодње а други испод Костајника. Оба се састају у варошици Крупуњу, и после се сливају с бастовском реком испод Беле Цркве, па заједно падају у Јадар.

Церница, која долази испод *Иверка*, па се стаче у Јадар с десне његове стране.

Штира, која долази из села Зајаче, па протичући кроз варош Лозницу, слива се у Дрину ниже *Шепачке Аде*.

Грачаница долази испод Рожња, Калкана и Петкова Брда. Под Соколом се ти сви потоци саставе, и одатле до у Дрину зове се река *Грачаница*. Она утиче у Дрину између Љубовиће и Узовнице (Узамнице).

Минерална је вода „*Смрдан Бара*“ или *Ковиљача* у крај Дрине, $\frac{3}{4}$ сата на запад од Лознице, у врло пријатном месту. Лековитост те воде хвале сви који су ма кад тражили њезине видарине; ту се спасавају невољници који су годинама патили од рана и других болова, и који су узалуд окушавали можда све друге лекове. *Смрдан Бара* спада у ред сумпоровитих вода, и, по мишљењу дра *Линденмајера*¹, лечи скоро све кожне болести, забатаљене ране, улоге; утробне болести; затворене шуљеве; слузавост желуца и црева; тврдоћу црне цигерице; општу слабост снаге, и многе друге боље и бољетице. Предео је дивотан; насип красан, те је веома ласно доћи; али док некад учине и људи колико толико, према оном што је учинила природа, ово може бити не само „источникъ исцѣленій“ него и најпријатније место за дужу шетњу чак и самим Београђанима.

Црвена вода, у довој Бадањи, у Јадру, на кисела вода, која има у себи гвожђа².

У Текеришу, 1 сат и по далеко од села, има један извор, кога воду држе тамошњи људи као лековиту. Ништа ближе не знам о тој води.

¹ *Опис минералних вода, дра Линденмајера*, у Београду, 1856.

² *Исти*, стр. 76.

Смрдан, вода у Доњину, до Дрине, с горње стране пута; вода та удара на сумпор.

„Добра вода“, 1 сат на исток од Бобије, држи се да лечи „од сваке болести“.

Корита, смрдљива вода у засеоку Брђанима, на по сата од школе љубовићске.

У рекама има рибе: пастрмака (мало), кркуша, скобаља, мренова, белуга, кленова, пешева; а у Дрини, осем пастрмака, има сваке те рибе, и још штука, сомова, шарана (мало), младница, кесега; неких риба црвенперака има само у некој бари у *Кашницама*, а нема их, веле, у Дрини.

3 Равнице

Највеће су равни, у овом округу, на десној обали Дрине; од Ковиљаче до Лознице, и доле до утока Јадра, па онда до под село Грнчару. Та се сва раван зове „*Лозничко Поље*“. У овој равници расте бујна трава, и роди кукуруз за причу; кукуруз је махом жути.

У овој је равни поље *Тичар*, чувена *Ранитовача*, и *Лагатор*, бивше добро пок. Вука Караџића.

Друга је велика равница, дуж реке Јадра с једне и друге стране. Само што ова није тако глатко равна, као дринска, него је засејана и хумићима.

Уз Дрину је лепа раван од села Брасине до под село Радаљ, и одатле чак до Малог Зворника.

Уз Дрину, више Зворника, нема већих равница, осем по који невеличак кључ, који је Дрина, кривудајући, дала Србији или Босни, као на прилику што су: *Кашнице*, *Буковачко Поље* више Кашница; *Узовничко* и *Доњинско Поље*, и т. д.

Него има више висоравања и обично врло родних. Такви су: *Рожань*, *Јагодња*, *Равне Кошље*, и т. д.

4 Шуме

Гучево, Борања, Кошућа Стопа, покривене су здравом гором: буковом, растовом, граничевом, церовом, и другом. И на Иверку је доста шуме, а има је здраве и око реке Љубовиће особито у *Међама, Станишићима, Граници, Змајевцу*, и т. д., на Јагодњи, и по неким странама око Сокола. А и Сакар је готово сав под шумом.

Гора је, као што рекох, букова, церова, растова, граничева, грабова, липова, кленова, и др. По висинама кажу да има и *тисовине*, и *диволеске*, а дуж Дрине, с једне и друге стране, има много орахових дрвета.

Од тица има: соколова, кобаца, орлова, јастребова, совуљага, ластва, славуја, чворака, штиглица, жуња, детлића, пузаваца, голубова, јаребица, препелица, патака, гусака, и т. д.

Од дивљине има: вукова, лисица, куна, зечева, срна, творова, веверица, дивљих свиња, видара (у Дрини и у Јадру), ласица, кртица, мишева (пољских и домаћих), пацова, и т. д.

5 Рудно благо

Подрински је округ врло богат рудама. Ево имена оних места на којима се досад зна да има руднога блага:

Јагодња, богата оловном рудом, сумпорњачом, и оловном рудом која је оксидована са сумпором.

Толисавац, село у Рађевини, има оловне руде у кречном камену.

Завлака, село у Рађевини, има руде оловне сумпорњаче.

Ликодра, село код Крупња, има оловне руде.

У ова два последња места има и мрке гвоздене руде и руде од цинка.

У *Вољевцима*, у срезу азбуковачком, има оловне руде.

У *Јелиној Брезии*, такође оловне руде.

У *Старом Мајдану*, оловна је руда.

У *Бањевцу*, руда оловна.

У *Костајнику*, руда антимон.

У *Бригници*, такође антимон.

У *Клуцима*, у Јадру, имају знакови од каменог угљена.

У *Селанцу*, у Азбуковици, на месту *Остенку*, има оловне руде.

У *Постењу*, 2 сата од школе љубовићске (општина узовничка)

има олова.

Старе се закопине рударске находе: на *Белим Стенама*, у Бољавини (Љубовићи), и на *Вараднику* потоку, 1 сат северозападно од школе љубовићске.

У *Трбушници*, четврт сата на југ од Лознице, има каменог угља.

У селу *Мојковићу*, под Цером, 5 сата на исток од Лознице, има угља лигнита.

А кажу и у селу *Текеришу*, у Јадру, да има закопина од старог доба, и сељаци веле да су ту некад Маџари вадиле сребро.

Сви мајдани: на *Јагодњи*, у *Толисавцу*, *Завлаци*, *Вољевцима*, *Јелиној Брзи*, *Старом Мајдану*, *Бањевцу*, задржани су за државни рачун, и већ се тамо руда вади и топи.

Ниже Крушња, на 10 минута, с десне стране реке, подигнуте су већ красне зграде за топioniце, и радња се та развија увелико.

Добро воденично камење сече се у селу *Доњој Бадањи*, и у *Цикотама*.

А добра земља за лонце и друге земљане суде наводи се нарочито у селу *Гричари*. Гричарски су лонци били врло на гласу у старије време.

6 Остаци од старина

Од старина се у овом округу могу поменути:

Соко, некад тврди замак у присоју Рожња, над реком Грачаницом, 2 сата на север од Дрине. Он је данас само гомила камења.

До године 1862, у њему су седели и судили Турци који су били додијали свему овом округу. У јесен те године, после

бомбардања Београда, и енергичног захтева пок. Кнеза Михаила, Турци су Сокољани исељени у Босну, а Соко распрскан у ваздух.

Док је стојао, Турци су се поносили њима, што га, веле, нико никад није отео од њих, како су га они првом узели од Срба.

— Београд се узима, Шабац се узима, говораше мени Хоџа Пита, Сокољанин, у Мају 1862: — Семендра се узима, а Соко се не узима: њега брани светац; *Соко је цура султанова.*¹

Благодарећи Кнезу Михаилу, отворише се њима очи те видеше колико им је поуздање било у ту поноситу „цуру“.

Ковиљача. Стара градина испод села Ковиљаче, а више *Смрданбаре*, недалеко од Дрине. Онде народ прича да су биле две сестре: *Вида* и *Ковиљка*; па Вида градила *Видојевицу* више Лешнице, а *Ковиљка* *Ковиљачу*. Доцније, веле, људи су засули Ковиљачу земљом, кад су пошли на неку војску. Године 1804, *Ђорђе Турчија* имао је шанац баш на Ковиљачи, па једно јутро каже људима, да је он чуо још у Немачкој, да је ковиљачки град био већи и од Шанца и од Зворника, па су Срби, пре него што ће Турци овладати овом земљом, натрпали у њега пушака и топова, и барута и олова, и сабаља и ножева и свакојаког оруђја, па озго засули земљом, него да се то сад откопа: и копали су два три дана, али ударе Турци, и то се копање прекине. Мисли се да је Турчија ово радио, да да војсци посла.

У селу *Доњој Трешњици*, повише Црвених Стена, на левој страни реке, на једном камену, био је градић, не велики, и већ јако порушен. За њега се ништа не зна у околини: ни чиј је, ни кадашњи је. Само му се још виде темељи који сведоче некадашњу нечију силу, и нечију муку.

На север од Рожња и Сокола, на једном каменом чоту, који се зове и *Петрина Стијена*, има стари већ порушени градић *Петриц*, *Петрац* или просто: *Петрина Стијена*².

¹ Тако Турци зову град који непријатељ њихов није никад отео од Турака.

² По једном писму, у Петрацу је било Турака године 1806, јер, у другој поли Јула те године, пред бој мишарски, Карађорђе је погинуо Петрац, те тако поразно Хаџибегу Сребрничког (Глед. Шабац).

На вису Костајнику има град *Костајник*, а над селом Мплином *Косановац*. Има прича, да су опет три сестре: Сока, Петра, и Коса, зидале ове градове: Сока — *Соко*; Петра — *Петрац*, Коса — *Костајник* и *Косановац*, изнад села Мплине у Јадру.

Пада у очи што се овде оваке огромне грађевине све женама приписују.

А и у *Толисавцу*, $\frac{3}{4}$ сата од Крупња, имају некаке развалине старе, али нисам дознао да се што за њих прича.

На реци Љубовићи, с оне стране Прослопа, била су два камена моста, које народ зове „Латинске Ђуприје.“ Једну је од њих већ подјела вода, па ће се бити стравалпа са свим, а преко једне се и сада прелази.

На брду *Немику* има стара градина.

На *Ђуримској Стени*, на левој страни реке Љубовиће, 2 сата уз воду од школе, развалине су од некаквог старог града.

На *Кошљанским Стенама*, с обе стране реке Трешњице, имају зидине, које се приписују Проклетој Јерини.

Нигде нема толико старих лепо резаних гробних каменова, колико у Подрињу. Најзнаменитија су таква гробља: у селу *Буковици*, у горњем Подрињу баш на Дрини; у *Белој Цркви*, у Рађевини; у *Брасини*¹ више Ковиљаче; и на *Јабучару* код утока Љубовиће.

Ниже Лознице, у пољу, има остатака као од какве големе вароши. Да не буде овде стојао римски Гензис (Gensis), за који г. *Каниц* вели да је био на месту данашње Лознице?

¹ О записима на овом камењу било је више речи, ми овде стављамо препис тих записа благодарећи професору г. *Љуб. Ковачевићу*:

I. а се лежи монџъ припковнѣх из свои земли из племетои ѣ кое добл бѣхъ юннѣомъ и милѣ брати и господинѣх повѣхъ и вѣроше ме вѣбо дѣте свое. С друге стране:

али смрѣть ѣморн дѣ жлѣх (sic) ме дрзакно; а се постави вѣлѣгъ дрлгѣтинѣх из братѣ скоѣмѣ, а се писл петѣко штѣкѣ

II. а се лежи ѣбрѣдѣ стогнилѣ брлнѣх племениити пѣлѣднѣнѣх.

III. а се лежи ѣбрѣнѣх (Брѣхъ) милѣтовнѣх и добри жи а добри зирѣ и...

IV. а се лежи (sic место лежи) припѣко илинѣх писл гл синовѣцѣх при-вѣтѣко.

Рађев Камен. У *Рађеву Пољу*, у срезу рађевском (између Лознице и Сокола) има ударен у земљу камен око дванаест педи у висину и око аршина и по у ширину. Ништа на камену нема записано.

Вук мисли да је некад морао бити у Рађевини какав старшина или господар *Рађ*, по ком се ово све овако прозвало¹.

Има 9 развалина од *стариx црква* у овом округу, и један стари манастир. Штета је само што народ ни о једној ништа не прича.

Манастир Троноша, готово 3 сата на југоисток од Лознице, у једном склопу гучевских планина, код једрих извора хладне здраве воде. Овај манастир пева и сада.

Троноша је задужбина жене краља Драгутина, *Катарине*². Грађевина није велика, нити чим особита. Народно веровање приписује је браћи *Југовићима*.³

Троноша је била у некој заједници с манастиром *Рачом* „у крај Дрине,“ а то ће бити једно сведочанство више да су обе ове богомоље задужбине једног брачног пара.

Троноша је заслужна, међу осталим, и тиме, што је сачувала српској историји „*Летопис троношки*,“ а хвала јој и за она писма, која су остала од честитог њеног архимандрита *Стевана Јовановића*, о којима је пространо говорио г. *Ст. Новаковић*, у *Гласнику* XX, од стр. 22—101.

У Троношкој планини, од манастира к југозападу, има брег и на врху градић, који се зове *Цариград*⁴.

Од Лознице чак до Зворника уз Дрину, често се налази или на путу, или око пута, или негде кроз трње, или кроз ливаде, уска калдрма. Народ и то често приписује „Проклетој Јерини,“ али бих ја пре рекао да су то градили Турци, т. ј., да су они заповедали а градила је сиротиња раја, као и све друго.

¹ *Рјечник*, под речи *Рађевина*.

² *Гласник* V, стр. 56, 57 и 58.

³ *Гласник* XXI, стр. 53 и 54

⁴ *Вуков Рјечник*, стр. 808.

Кад сам год, путујући по том крају, напласно на те остатке од турских калдрма, увек сам се сећао Вишњићевих речју, и дивно се његовом пророчком оку :

„Куд су наши друми и калдрме,
И куда су Турци пролазили
И коњскијем плочам' задирали,
Из клина' ће пронићнути трава,
Друмови ће пожељет' Турака,
А Турака нигдје бити не ће.“

7. Становници

а. њихове историјске судбине

Као што је раније речено, садашњи је округ подрински, за Турака, потпадао нешто под Зворник, а нешто под Соко. И Зворник и Соко били су врло јаке средине које су лако могле зло да утичу на српски дух у Подринаца, али су се ипак у њих одржала јаковна осећања за народну ствар, и јуначка готовност на одбрану својих права. Не гледајући на толики притисак турски, Подринци су свакад изражавали своје симпатије за све што се год почињало за народну будућност свију нас.

Подринци — Јадрани и Рађевци — особито су помагали успесима аустрјског оружја од год. 1788—1791, надајући се тиме и својој отаџбини створити бољи положај. Нису жалили ни крви, ни жртава, нити икаква труда, само да се њихова домовина очисти од Турака, а после опет — кад се углавном мир — нису престајали молити да не буду остављени без игде нечега.

У свем том раду, настојавао је усталачки и патријотски честити трношки архимандрит *Стеван Јовановић*, али су му, не знамо како да кажемо, на несрећу, или на срећу, сви труди били узалуд.

Турци су земљу заузели, и како се још и Алибег Видајић из Зворника био *побашинио*, то јест, стао на страну београдских

Дахија, тако је народу овом ударила на врат свака скитница која је само могла да се назове *Башом* или Јанчаром, дахџским пријатељем.

Подринци су, кукавци, то трпели не престајући мислити о избављењу. Архимандрит Стеван, умирући у Зворнику од турскога отрова, веровао је да ће свакојако доћи скоро дан избављења; само не ни од кога са стране, него баш од самог народа српског.

Године 1804, у почетку, пише Мус-Ага, брат Фочића Мехмед-аге, Алибегу Видајићу, у Зворник, да се раја послила, и да се одмеће, него да им пошаље помоћ, као што су пре и они њему слали против босанских бегова. Алибег, како му то писмо дође, скупи нешто војске и пређе у Лозницу. Ту узме неколико стотина Срба из Јадра, и отиде у нахију ваљевску. Његове субаше, и остали Турци тако су сада пошли на Србе као у сватове. *Сеидин*, руњански субаша, говорио је у Лозници на походу: „Јесу ли то они Власи што их ја по двадесет на коња сретнем ће воде ћевојку, па како ме виде, сви посјахују с коња, а ништоље и ножеве заклањају гуњевима? Ја ћу сам ударити на њих педесет!“ А *Мешан Авдурамановић*, марвени трговац, одговори му — „Вала, јолдаш! ја ћу на двадесет и пет!“ Тако су се и други разговарали и радовали како ће дотерати тамнавских спвуља, и донети котлова из Посавине. По тим разговорима, поћу многи које нико није ни звао.

Кад доћу у Ваљево, наћу варош готово пуну. Турци побегли са женама и децом у Босну; а буна отишла к нахији шабачкој.

Сад Турци понуде Србе Јадране да остану те да чувају Ваљево, да га не би хајдуци запалили, а они да иду к Шапцу.

Јадрани не пристану на то, него изјаве да хоће свуда да иду с њима.

Алибег им онда каже:

— Кад не ћете да останете, а ви идите сваки својој кући. Јадрани то једва дочекају, и врате се на траг.

После оног страшног пораза на Свилеуси, који се помиње у шабачком округу, кад су ови исти Турци пролазили кроз Лозницу, говорили су оваке разговоре:

— Вала, јолдаш! ја сам био на Москову, и на Нцјемцу; али

овака боја и оваке војске нијесам виђео: свако носи пред собом подоштрен колац, па ударивши га пред собом у земљу, пуца иза њега; е, што ћеш му чинити?“ Други казује како брзо пуне пушке:

— Као да си, вели, пред свакога метнуо раскриљену врећу танета, па да завата шакама и баца, тако често танета лете.“ Трећи казује како су обучени:

— Све, вели, у бјелим гаћама, и у црвеним ђурчићима“. Четврти казује како је видео *Ђурчију*, и остале арамбаше и поглавнице, где лете на белим хатовима, и т. д.

Мешан Авдурамановић (онај што је на походу казао да ће ударити на 25) дође пешке, и донесе глас за *Сеидина* (који је казао да ће ударити на 50), да га је некакав Србин у шарамнову погодни кроз прошће баш у чело, и да није могао рећи ни „медет“!

Кад оваки гласи стигну, Линничани и Лозничани Турци навале на врат на нос са женама и децом на Дрину; и испративши све у Босну, врате се само они који су за оружје.

Тако је прошло пролеће године 1804, и ушло се у лето. Трећи дан по Петрову дне, 1804, пређе *Ђорђе Ђурчија* преко Цера у Јадар, запали у вече *Алибегове дворе* у *Шурицама*, и побије све Турке које онде застане. Сутра дан пошаље свога арамбашу *Симу Сарића*, из Цикота, и неколико својих момака с *Петром Барјактаром*, да иду левом страном Јадра на Лозницу; десном страном Јадра пошаље старог хајдука *Тодора Бојиновића*, из Горњег Добрића, на Лешницу, а он с осталим својим момцима оде у Рађевину, на Крупањ.

Сима заузме Лозницу без боја, јер су Турци раније били побегли. После се улогори код *Ковиљаче*. *Бојиновић* истера Турке из *Лешнице*, па се утврди у шуми *Ранитовачи*, код утока Јадра у Дрину.

Ђурчија пак подигне сву *Рађевину*, постави свуд старешине, заузме *Крупањ*, из ког су Турци раније побегли па низ Дрину сиђе на Ковиљачу, и у Лозници састави целеп турских говеда, те отера на Митровицу и прода у Немачку, и за оне новце купи барута и олова те донесе и подели војсци.

Турци у Босни скупе војску, ударе на *Бојиновића* у *Ра-нићовачи* и, после крвавог боја, разбију га. Она српска војска на Ковиљачи, разабравши за то, развије се готово куд који. У *Тршићу* их сретне *Мијаило Недић*, брат оне славне браће Недића, који је, чувши да су Турци прешли, похитао из ваљевске нахије да их предретне. С то војске ударе Срби то вече на Лозницу, у коју су Турци већ ушли, помешају се с њима и ту их изгине око 80!

Турчија, чувши за те поразе, дође из Рађевине, и стане на *Симину Брду*¹ опет скупљати Јадране и своје момке у гомилу. По што Турчија погине, другога вођа није било у Подрињу, него у Лозницу дође *Мемед-Капетан Видајић*, који се држао стране царске, па као и српске. Тада у Јадру постану две нове старешине: *Антоније Богичевић* из Клубаца, и *Јевто Савић* из Тршића. Они, у договору с *Јаковом* и *Карађорђем*, опет одвоје Јадар и Рађевину од београдског пашалука, и учине с Турцима оваки мир: 1, да нема читлука; 2, они да плаћају Капетан-паши арач и порезу, а више ништа, и те данке да купе они сами; 3, они сами да суде и да уређују по својој вољи; 4, Турци никаквим послом да не иду по селима, осем снахије да изиђу једном у години, да покупе свој десетак и главницу; 5, да војска босанска, ако би унапредак пошла на ове Србе у београдском пашалуку, не може ићи преко Јадра, него доле на Мачви да прелази Дрину; 6, за знак да војска турска унапредак нити ће преко њих ићи доле на Србе, нити ће њима каква зулума чинити, да им Капетан-паша свога рођака *Дервиш-агу* да седи међу њима; и 7, за знак да они не ће више пристајати с овим Србима одоздо, пошљу они Капетан-паши неколико кметова у залогу, и покупе између себе нешто оружја те га у манастиру Троноши затворе у једну собу, а кључ даду *Дервиш-аги*².

И тако је овај део округа подринског, за неко време, био обуставио ратовање с Турцима.

¹ *Матеја Симић* каже да је то био заселац села Цикота, а ближе је Јаребицама. Од Лознице до Спмина брда има 4 сата.

² После су дошли неки људи из ваљевске нахије ноћу, те оно све оружје однели, ако је и рђаво било.

Али ово није трајало дуго; и једна и друга страна уговарала је то само да добије времена. *Асан Паша* пређе у Јадар с војском, и не обзирајући се на онај уговор који мало час поменуемо, продре чак у Шабац. Српске војске за тим, у Фебруару 1807, гонећи Турке, уђу у Јадар и у Рађевину, и онда се тек отворе они крвави бојеви на Лозници, и на Горњој Дрини, после којих српска војска не само претера Турке преко Дрине, него се и она превезе на леви брег те реке, године 1809.

Пораз на Каменици, 1809, повуче Србе опет у прве границе. И тако је све остало до несрећне 1813, кад је и Лозница, с целим Подрињем, била међу првима местима која је турска сила на ново притисла.

Други устанак народни, 1815 године, није одмах повукао за собом и Подринце, јер су њих били веома притисли Турци. Осем града Сокола, Лознице, Липнице, и Крупња, Турци су још седели у многим селима подринским. Ово су имена тих села: *Белика Река, Врнцић, Клушина, Кученци, Узавница; Велеш, Постиње, Алуга, Пећи, Закуфани, Петриц, Козле, Лојин, Дубоко, Шицари, Келићи, Дрлаче, Тријешњица, Дона, Бачевци*,¹ *Плијесково, Жабљак, Бесаровина*², *Гаочић, Буџе, Лазе, Сакар, и Мали Зворник.*

¹ Места *Дона* и *Бачевци* сад су на граници међу подринским и ужичким округом, и припадају овом последњем. *Прота*, у својим *Меморарима* (стр. 12), прича како је још његов отац ударао на *Гушу Мустабашу*, у *Бачевцима*, и како га је убио неки *Ђока Милановић*, из Клинаца, узео му мач, и уззачао хата. Међу тим сада се у околини *Бачеваца* и *Доне* пева овака песма:

„Није л' мајка родила јунака
И сестрица брата одијала,
На чистој криму дјевојачком,
Без колевке, на десници руди,
Да запали Дону и Бачевце
И погуби *Гушу Буљубашу*,
Који меће робље на откупе?
То зачудо момче Сокољанче

² Нека од ових места сад припадају рачанском срезу округа ужичког.

Нека од ових села сада су пуста, како су из њих отишли
Турци, а у неким живе и данас Срби. За то се многа и не на-

С Баурића, велика закона,
А на име *Петар Војичићу*
Храбри јунак баурићске војске,
И капетан војводе Молера,
Па се моли војводи Молеру,
Да га пусти до бијеле Доне:
„Е сам, вели, пожељео Гуша,
„Да му виђу кол'ка му је гуша.
Војвода му вољу испунио.
Ево спреми с' момче Сокољанче,
Од оружја ништа не понесе,
Сем што узе двоје кубурлије
И дохвати цицали шешану.
А каква је цицали шешана!
Цицали је с обедвије стране.
Она ждере литру тученика
И четири зрна ливеника
Гдје погледа Петре Војичићу,
Гдје погледа, омашити не ће;
Гдје удара, мелем не помаже.
Опреми се и у Дону дође,
Како дође, Буљубашу нађе
Гдје он мења робље за дукате.
Петар њему набусито виче:
„Стан', Турчине, није по то робље!
Бесни Турчин чује ал не хаје.
Петар скиде своју цицалнику,
Па је љуби с обедвије стране,
И овако њојзи говорио:
„Шарко моја, не остала пуста!
„Немој мене ватром преварити
„За око те ни молити не ћу!
„Погоди ми српског зулумћара,
„Што на српском робљу тражи ћара,
То изрече, пушци огањ даде!
Пушка пуче, Гуша земљи паде,
Гуша паде, а Петар допаде,

ходе нигде у речницима, ни у *Гавриловићевом*, ни у оном *Косте Јовановића*.

Тек доцније, по сили Хатишерифа од 1830, и 1833, подрински је округ придружен Србији, и то не сав, почем је Соко, с неколико села и великом просторијом, остао у турским рукама, а тако исто и Сакар и Мали Зворник нису очишћени од Турака. И ово што је очишћено, морало се очистити војском. У извршењу тога посла ваља поменути од толиких других заслужних патријота, *Тому Вучића*, коме је Кнез Милош поверио врховну команду над војском, која је имала да принуди Турке на сељење. То је учињено у лето 1834 године. Турци су тада остали само у граду *Соколу*, и у *Сакару* и *Малом Зворнику*. Доцније, мало по мало, нарочито за време наших домаћих немира, повраћају се многи Турци на своја огњишта, те их је било у многим селанцима око Сокола све до 1862 године. О сељењу Турака из Подриња, 1834 године, прилажемо белешку једнога од очевидаца и радника тога посла, пуну интереса, коју овде увршћујемо с особитим задовољством.¹

Те ћелаву одејече му главу
И однесе вису баурићском.“

По овој песми, Гуша би долазио у савременике Молерове од 1807—1813. Можда је старији догађај обучен у новију одећу? Или је ово други Гуша? А ко је био тај *Петар Војичић* нисам могао дознати.

¹ „По гласу султанских хатишерифа, вели г. *Јован Гавриловић*, коме и имамо да захвалимо за ове врете: — изданих године 1830, и 1833, имали су се Турци, који су у Србији становали, иселити: изузимајући гарнизоне по градовима.

„Око града Сокола налазило се Турака у више села, као: у Козли, Петрцу, Вучју, Пећи, Постињу, Доњој и Горњој Алузи. Осим тога, седели су они у Лозници, Дипници, и Лешници.

„Кнез Милош навали да се Турци становници ових села иселе у Босну, године 1834; али они не хтеше иселити се, за то Кнез нареди да се силом истерају.

„Посао, да се Турци силом истерају, поверио је Кнез *Томи Вучићу Перичићу*, коме се издаду за извршење тога посла нужна писмена постављења; ја се замолим да вршим дужност секретара Вучићу, које буде одобрено. Намера је моја била, да видим како

Соко је распрскан тек у јесен 1862, по што су најпре исељени Турци из њега, и из оно неколико села око њега.

Срби војују, кад сам видео како дипломацију воде, како суде, и како у опште земљом управљају.

„У месецу Јуну 1834, крпе се Вучић с војском из Крагујевца и упути к Ваљеву; војска, која је с њим ишла, били су коњаници с коњима око 70 момака. Стеван Кипћанин, момак онда кнежев, био је придодат Вучићу као ађутанат.

„Кад Вучић стигне са својом пратњом у Ваљево, где је свечано дочекан био, настанко се близу вароши у пољу, разапевши за себе и за мене чадоре; и позвавши да му као ађутанат дође *Деспот Стефановић, Ковач*, који је после био у Зајечару начелник окружни; и умрло као члан апелационог суда у Београду. Овоме Деспоту повери Вучић да се брине како ће војска имати хране за себе и за коње: јахаће и теглеће. Мора се признати да је Деспот свој посао вршио тачно; јер за време војевања није се нико потужио да му није храна издавана. Деспот није био писмен, но је био врло поштен и добар човек. Цебана и пексимит потребни, узети су из куле ваљевске. Све што је набављано, исплаћивао је Деспот готовим новцем из државне касе.

„Бивши у логору код Ваљева, Вучић распише среским начелницима округа: ваљевског, ужичког, подринског, да с војском, околу 7.000 људи, крену се и заузму места, која је у спису свом означено; а то је: да села у којима су Турци становали, војском српском испреплету, које је све било тачно извршено.

„А сам Вучић с војском: пешацима и коњаницима, пође на село Петрац и патера Турке, да се још исти дан иселе или да се с њим бију; ал се они одмах иселе, на вече истога дана у Крупањ дођу; а сутра дан пређу преко Дрине у Босну. Из Ваљева се дигао Вучић пут Сокола; најпре се настани у долини једној близу Љубовиће, ал се после премести на Баурић, шанац стари, близу града Сокола.

„Села турска која су уза сами град била, не хтедну се у Босну селити; и за то војска српска навали на та села и попали куће.

„Селади су се у град повукли. Топови из града и пушке пуцали су на војску српску али узалуд; Јован Мићић, срески начелник из Чајетине, округа ужичког, на свом коњу предводно је своје војнике као прави јунак, не обзирући се ни мало на пуцање топова и пушака турских; и чудо: толпка данета што су падала:

Из *Сакара* пак и *Малог Зворника*, они нису исељени ни данаске.

ни једног од наших војника ни ранила нису. Једно топовско тане пало је међу коњанике, код којих сам се и ја налазио. Тако се Турци у течају месеца Јула 1834 из поменутих села у Босну иселе, оставивши све своје воћњаке и непокретности у нашој страни.

„Вучић изда воједи српској строгу заповест, да нико не дира у имање турско, па и воћку да не узбере. И та је заповест тачно послушана. Ја сам се дивно тој послушности; јер ми је познато било, како аустријски регуларни војници, кад се у својој држави на маневрисање сакупе, које обично у Септембру бива, винограде и воћњаке опустоме; нити им старешине могу закратити да то не чине; нити их казнити што су толике крађе починили.

„Тако претеравши у Босну Турке који су живели око Сокола, врати се Вучић с војском преко Лознице и Лешнице, у којима је местима по неколико дана пробавио, и осведочио се да су Турци из Лознице, Ливнице и Лешнице такође отишли — преко Шапца у Крагујевац, у месецу Августу 1834.

„Вредно ће бити овде напоменути неке појединости:

„Пре него што је Вучић дошао с војском близу Дрине, Турци су Бошњаци, прешавши преко Дрине, ударили на једну нашу чету ваљевских војника, убили четворцу, главе им одсекли и са собом однели. Бошњаци, дошавши Турцима оностранским у помоћ, несмедоше прелазити преко Дрине кад чуше да је с војском Вучић дошао. —

„Вучић у Ваљеву потражио је куvara да му јело готови; нађу човека у кувању вешта, али који не хтедне поћи; Вучић га примора силом да ићи мора, рекавши: „Кад ја морам ићи на војску да се бијем, мораш и ти да куваш“. И он је цело време вршио своју куварску дужност, и доста ваљано; али на дан кад је добио дозвољење да може кући ићи: превари се на поједе чинију скорупа приправљеног за Вучића; за то при отпусту исплати му заслугу за време докле је кувар био, али му у исти мах удари 12 батина што је скорупи појео. —

„Кад се Вучић с војском од Љубовиће к Баурићу повукао, оставио је нешто војске под управом среског начелника, округа ужичког, Штула, да нази ако би Турци откуд ударили; па ако ударе, да се не упушта с њима у бој, него да се повуче ближе главној војсци, која ће му у помоћ притећи. Турци ударе на њега; али

Има да се помене још једна особина Подринаца. Они једини између све своје браће у Србији огледају да уђу у утробу земље

Штуле не хтеде измицати, него се с њима побије и они Турци натраг се повуку.

„Кад га ја запитам: како је смео се у бој упуштати, кад је имао писмен налог да се у бој не упушта, одговорио ми је: да је за њега срамота било да се узмиче натраг, као да бежи. Вучић му за ову непослушност није ни речнице проговорио.

„Један од Штулових војника скриви нешто; и Вучић осуди га да иде кући, да није достојан да војује. Тај је војник молио да му се удари 100 батина за кривицу, а да се не истера из војске; јер, вели, срамота ме је и од моје жене, а камо ли од друге браће, што сам из војске отерао.

„Војска онда народна није имала других старешина (официра) него своје среске старешине и кметове. Рана је војницима доношена преко коморџија. Само су коњаници и остали момци који су с Вучићем били, добивали рану трошком државним.

„Кад у Цариград глас стигне, да је Кнез Милош силом Турке из подринских крајева у Босну претерао, замери му се јако. Ал дипломацији српској пође за руком да се Порта ублажи. И тако изиђе наредба, да се пошаље мешовита комисија на лице места, да процени све непокретности истераних у Босну Турака, и да им вредност по процени готовим новцем исплати.

„У ту комисију били су одређени од стране Турака: један Ефендија, кога је одредио Хусеин-паша видински, и Силихтар паше Београдског, а од стране Кнеза Милоша били су изаслани *Јоксим Милосављевић*, *Тома Вучић Першић*, *Коца Марковић*, са новцима за исплаћивање добара, ја као секретар комисије, и још један писар великог суда.

„Пред Митров дан 1834 крене се Коца Марковић с новцима, са мнсм и поменутиим писаром из Крагујевца. Дошавши у манастир Рачу, ту дочека друге тамо у очи Митрова дана дошавше турске и српске чланове комисије. Одма после Митрова дне крене се комисија из манастира Раче и дође на место, које се звало: *Карамарков шанац* на Дрини, баш где је турска скела преко Дрине превозила.

„Овде се 10 дана комисија задржи, позивајући исељене Турке да пређу и да по процени приме новце за своја добра. Турци пређу; ал новце примити не хтедохе; један међу њима је казао: да га комисија свега дукатима обаспе, он своје имање не уступа: —

и да тамо потраже њезинога блага. Једини Подринци — сељаци — ваде олово, топе га, и продају као своју замуку. Шта више,

„Били смо, вели, у Карађорђево време у Босну претерани, па смо се повратили; опет ћемо се повратити.“

„Комисија после пође од *Карамаркова шанца*, све крај Дрине лагано, позивајући псељене Турке да пређу и одуку за своја добра приме, ал све бадава; ни један у српску страну прешао није.

„Дошавши комисија на конак на место једно близу Зворника, договарала се хоће ли, идући све покрај Дрине, кроз Мали Зворник проћи. Коца Марковић није био мшљена да се иде кроз Мали Зворник, али кад, особито Јоксим Милосављевић навали, да се баш кроз Мали Зворник прође, и на то се склони Вучић: онда се закључи да се иде; на то се мораде и Коца Марковић склонити, али најпре да се канцеларија комисије и новци пошаљу другим путем у Крупањ, па кад овај Коцин предлог Јоксим и Вучић одбаце, онда и Коца принуђен буде пристати да сва комисија с новцима прође кроз Мали Зворник. Међу тим се закључи, да Сплихтар наше београдског отиде напред у Велики Зворник, и Махмуд-пашу Видајића извести, да ће комисија, путујући све покрај Дрине по послу њему познатом, кроз Мали Зворник проћи.

„Сад је требало остати на месту преноћишта, докле се Сплихтар из Великог Зворника не врати, да се види: је ли Махмуд-Паши по вољи да комисија прође кроз Мали Зворник. Али Јоксим и Вучић навале да се иде напред; и тако се дође у Мали Зворник око по дне; како комисија ступи у варош стану Турци на њу пуцати, а буде из Великог Зворника скупе се на леву обалу Дрине, да виде како ће им мужевни да побију Србе. Бадава је члан комисије Ефендија из Видина, викао да се престане пуцати, да комисија врши свој посао по царевој заповести; — то ништа помогло није; и тако сви чланови комисије, писари и слуге, надру бегати водојажом, коју им је показао пратећи комисију срески начелник *Тешман Солдатовић*.

„По мучном бежању, а Турци су пуцали једнако на комисију бежеју водојажом, дође се на висину брда и у шуму Борању, у коју Турци не смедоше даље се упуштати и комисију гонити. Момка Ефендије видинског, мухамеданца, бежећег за својим Ефендијом на заоставшег, Бошњаци посеку.

„У бегству водојажом нападају коњи, па и онај, на коме су били дукати и канцеларија. Новце узме Махмуд-Паша Видаић себи,

зналци признају не само да имају за тај рад воље и одважности, него су се прилично и извештили у њем, а, што није мала ствар, они ће нашим новим рударима дати велико обиље чистих народних термина за геологију, и у опште за рударске послове.

б. личности чим било заслужне

Стеван Јовановић
троношки архимандрит

Стеван Јовановић родно се у селу Текершпу, у Јадру. Књигу је учио у манастиру Троноши, и онде се врло млад за-калуђерио, и млад је постао архимандрит још за турскога и немачкога рата.

само врати неке ствари: альне, торбе и т. д. и задржи 2 књиге француске које сам ја са собом понео.

„Тако комисија и пратња пред ноћ 7 Новембра 1834 дођу у Крупањ; од куда Кнезу Милошу пошљу извештај како су у Малом Зворнику прошли.

У Крупањ други дан дође Силихтар из Великог Зворника, и укори чланове комисије, што су се упутили с преноћишта у Мали Зворник, не дочекавши његов, Силихтаров, повратак. И чланови српске комисије, особито Јосим, био је забрнут, да Кнез Милош не замери комесарима својим, што су онако лакоумно решили се да прођу кроз Мали Зворник.

„Турци Бошњаци највише су се противили продаску комисије кроз Мали Зворник, што би се тим проласком ударила граница између Босне и Србије, као што то Хатишериф наређује; а тиме би Мали Зворник, село Сакар, и све земљиште у Рађевини на десном брегу Дрине, припали Србији.

„Кнез Милош прими извештај о догађају у Малом Зворнику олако, и заповеди комисији да се врати кући. То се и учини. Комисија је преко Шапца и Палежа — сада Обреновца — у Београд дошла, и ту се разишла. Вучић се сам са канцеларијом вратио у Крагујевац.

„У Цариграду је одмах Кнез Милош тужно се на Махмуд-Пашу, али све узалуд. Махмуд-Паша је заклетвом потврдио, колико је новаца српских поробно, казавши да Кнез Милош задржи његове, Махмуд-пашине, земље које се налазе около Лознице. А те земље у оно време ипсу вредиле ни 500 дук. а он је поробно 5000 дук!..

„Немачкоме рату“ од 1788 Стеван се јако обрадовао, и био је један од оних који су највише народ подетицали да устане на оружје, те да и сам помогне истерати Турке из Србије.

И ратовање је, помоћу српске крви, било срећно; подрински округ готово сав, осем Сокола, и цела Србија, чак до Крушевца и Ниша, буду очишћени од Турака. Али Аустрија, због непријатељског држања Пруске, принуђена буде закључити мир, и сву Србију вратити Турцима натраг.

Тада је архимандрит Стеван показао колико је волео видети своју постојбину слободну од Турака, и колико је кадар био поднети труда у то име. Он је скупљао људе, набављао потписе, писао молбенице, састављао депутације, ишао сам лично, то војсковођама, то владикама, то у Беч цару, то српском сабору у Темнишвару, да би, ма где, нашао помоћи народној ствари.

У *Гласнику XX Српског Ученог Друштва* (од стране 22—101) има једна расправа од г. *Ст. Новаковића*, у којој је пространо нацртана сва ова патриотска радња овога Текеришанина.

Кад све то мољакање и заузимање није ништа помогло, кад се, што оно вели Вук,¹ досади и њему узалуд молити, и Немцима његове молбе и укорје слушати, онда он побегне из Срема натраг у Србију, преда се Турцима, и дође онет у Тропошу, као у своју кућу. Кад у Србији, године 1799, настане велика глад, он отиде Капетан-Паши у Зворник, и замоли га да позајми народу некакву проју, која је, као што се приповеда, још од Маџара била остала у градским кулама. Паша се стане устезати, изговарајући се да он то не може учинити. Онда му Стеван рекне: „Честити пашо! није право да народ мре од глади код те проје; а та је проја и онако покварена стојећи од толико година; него дај да је раздамо народу, нека се израни сад у овој невољи, па кад да Бог, те роди година, народ ће вратити, и напунити куле новом пројом; ако ли ти не даш те проје, ја ћу искати од Немаца, па ће они позајмити народу жита из њихових магацина.“ На те му речи паша допусти да се проја разда народу, и он пође од паше, да гладној спротињи носи тај радосни глас. Но кад изађе на поље, паша с

¹ *Даница* за 1828, стр. 2—6.

осталим Турцима који су онде били, стане тумачити оне његове речи, што је казао, да ће искати од *Немаца жита и да ће му они дати*, и закључе, да се он и сад с Немцима договара, и да ће он најпосле опет довести Немце у ону земљу, и отети је од њих. За то паша пошље свога човека да га врати натраг, као да се још нешто договоре, а своме лекару (некоме Грку *Јанку*), заповеди да му начини отров, у кави. Докле га пашин човек стигне и врати, лекар му приправи отров и даду му га те попије, и оданде отиде у ришћанску варош, на свој конак, па ту умре сутра дан. Тело му, по том, Срби донесу у Трношу, и онде га саране поред цркве, с десне стране.

Архимандрит Стеван био је врло прикладан човек: раста танка и висока, лица бела и весела, косе смеђе, образа дугуљастих; и није му било пуно четрдесет година кад је умрло. Био је човек поштен и наметан, а знао је лепо читати и писати. Имао је врло леп глас, и радо је појао у цркви. Свакад је, о великим празницима, поучавао народ у цркви, и то врло лепо, према народу: да не краду један од другога, и да не отимају; да не лажу један на другога; да не иду Турцима на тужбу за сваку беспослицу, да их Турци затварају и глобљавају, него међу собом нека се братски слажу и намирују; богати сиромаше да надгледају (као што је и он сам чинио). Он је, истина, као калуђер, од богатих узимао милостињу, али је сиромасима врло радо давао, н. пр. жита; о Божићу, печенице; уз Белу Недељу, сира; о Васкрсу опет, кака мрса; голоме кошуљу, или какву хаљинку, а сиромашу (који нема чим да плати арача и порезе) и новаца.

Где се год у српском народу зна за оваке духовнике и свештенике, ту се никад није чула ни тужба на свештеничку оскудицу, нити јадиковање да је богомоља празна о празницима.

Нека је ово на размишљање свима пријатељима религије у српском народу!

Антоније Богичевић

ВОЈВОДА ПОДРИНСКИ

Антоније Богичевић родио се у селу Клупцима, близу Лознице, у почетку друге половине прошлога века.

Мора бити да се одликовао још из младости међу својим сељацима, кад га већ на крају 1804 видимо као главнога човека у Јадру.

Он је тада, с *Јевтом Савићем*, из Тршића, у договору с Јаковом и Црним Ђорђем, углавном с *Мехмед-Капетаном Видајићем*, онај уговор од 7 тачака за Подриње, по ком је народ био миран од Турака неколике године, те су, за то време, српске војске радиле на другим крајевима.

Кад је доцније (1807) српска војска ушла у Јадар и у Рађевину, *Анта Богичевић* признат је као војвода подрински.²

Од тога доба до своје смрти, Анта је увек био на Лозници и дуж Дрине.

Веће бојеве с Турцима имао је на *Круињу*, на *Рошњу* више Сокола, на *Рађеву Пољу*, на *Лозници* (неколико пута).

Једном напали беху Турци на Лозницу, те и Карађорђе дође у помоћ. Бој се био у понедеоник на Св. Тројци. Сеча је била страшна; почела се у *Гричари*, па се продужила на *Лозници* и, најпосле, на пољу *Тичару*. Турци су разбијени са свим и на Дрину натерани. Очеvidци веле да су је лешинама били замутили.¹

У Лозници је Анта године 1810, био опет опседнут, и ту је био опет крвав бој, у ком су рањени Лука, Чушић, Мутап, Цинцар Јанко и многи други.

Један од бојева на Лозници дивно је опевао Вишњић. Да пустимо, нека нам српски Тиртеј исприча бар што год из тога свога живога описа :

„Затјече се паша Али-Паша
У Зворнику, у својему граду,
На ћитапу, турском алкорану :

¹ У овој су битци, како се прича, погинули: *Гонда*, и *Живко Дабић*.

„Ој! тако ме не родила мајка!
 Ни Влахиња ни млада Туркиња,
 Већ кобила која хата мога!
 Хоћу силну покупити војску
 По Зворнику и по Мулалуку;
 Па ћу звати пашу Сребрницу,
 Херцеговце Турке соколове,
 Мостаране до мора јунаке;
 Па ћу звати многе капетане,
 Крајишнике љуте убојнице,
 И четири санџак-алајбега,
 Седам паша са седам санџака,
 И осмога пашу Учуглију.
 Кад сакупим војску у Зворника,
 Поградићу орахове шајке,
 Шајке лаке орахсве лађе,
 У Зворнику, у мојему граду;
 Па ћу шајке пустити низ Дрину,
 Ја пред војском покрај Дрине поћи,
 С војском сићи на поље Тичара,
 На Тичару с војском Дрину прећи,
 На Лозницу хоћу ударити
 На Лозницу моју ђедовину
 Коју ми је ђеде освојио,
 У Косову Пољу задобно,
 У Косову на свијетлу сабљу,
 Па од мене Раци преотеше,
 Преотеше на љуту срамоту.
 Код мојдјех пет стотина кметâ,¹
 Ја сад кмета немам ни једнога.
 Мислим сјести у бјелу Лозницу
 До Иљина или Пантелџина:
 А кад сједнем у бјелу Лозницу,
 Похватаћу влашке поглавице:
 Јакова ћу на колац набити,
 А Луку ћу жива одерати,
 Милоша ћу с коњма растргати,
 Чушића ћу бритком сабљом посјећ’

¹ Овде *кмет* значи сељак који седи на његовој земљи и плаћа му за то. Глед. 3-ће значење те речи у *Вуковом Рјечнику*, стр. 277.

Цинцара ћу на ватри спалити;
 Кучку курву *Богичевић Анту*,
 Који ми је Јадар посвојио
 И под своје крило прихватио,
 Хоћу њега на коло вргнути “

И почео је био, као што се зарекао, ама је прошао као што се није надао.

Лозницу је истина био опсео, стеснио, и нападао љуто, али се у њој *Анта* и *Поцерац* држаше јуначки, док им и *Лука* стиже у помоћ те Турке славно одбише и на Дрину натераше.

Године 1811 и 1812 није било великих бојева на Дрини око Лознице.

А године 1813 *Анта* се разболл и умре.¹

После његове смрти, помиње се, као војвода у Лозници, његов син *Богосав Богичевић*, али су *Максим Крстић* а нарочито *Петар Молер* заузели власт и бригу Богичевића *Анте*.

Антина је ћи г-ђа *Томанија*, жена покојног *Јеврема Обреновића*, баба по оцу Кнеза *Милана М. Обреновића IV*.

Антино име и држање задахнуло је и ону песму коју сада скоро свако дете зна и пева, и коју ми стављамо ниже међу песме, спеване у подринском округу, у којој оно везир јавља: за што не може да дође цару на диван.

Јевта Савић

САВЕТНИК

Јевта Савић родно се у Тршићу, где и Вук. Он је био нешто и род покојноме Вуку, па га је он први и почео учити књизи.

Осем тога, ништа не знам за ранији живот овога Јевте, докле, после смрти Турчине, не изађоше *Анта Богичевић* и овај *Јевта Савић*, као најглавнији људи, те уговорише с Мехмед-Капетаном *Видајлићем* онај уговор, који смо мало пре помињали.

¹ Као узрок смрти *Анте Богичевића*, неки чича *Станко Тривковић*, издаље и рођак *Антин*, прича нешто што нисмо досад никад чули. На име да је био нападнут и бијен у манастиру Трпоши, и да је од тога умрв. Напао га је, вели, неки *Крста* војвода рађевски. Ово тек помињемо, да би се ствар што боље разазнала.

Кнез Јевта Савић био је доцније члан „Правитељствујущега Совѣта“, и, у Београду је, 1808, дао Југовићу своју кућу, те је овај уредио и отворио *прву велику школу*.

Кнез Јевта је слан више пута да преговара с Турцима, а године 1813 видимо га последњи пут, као депутата одређеног да иде у Софију¹ Челеби-Ефендији, да се разговара о условима мира.

Нисам могао никако дознати куд се, најпосле, део овај човек.

Нека би ово неколико реда подсетило оне који би што знали да забележе што више о животу овога честитог Јадранина, који је био и учитељ ономе који после изађе учитељ свима нама, и војвода, и судија, и законодавац, и дипломата, и један од протектора *прве велике школе* у Србији.

Тодор Војиновић

Родио се у Горњем Добрићу, у Јадру. Уз немачки рат, био је у Лозници мали буљубаша над драговољцима (фрајкорима), и с Немцима је чувао Дрину од Турака. Кад се Немци врате, он се не смедне одмах предати Турцима, него се одметне у хајдуке, па се после преда, пошто се умири са свим, и од тога је доба живео мирно код своје куће, као и остали сељаци. Године 1804 постави га Турчија као буљубашу над десном страном Јадра, и пошаље га на Лешницу те претера Турке преко Дрине, и улогори се у *Ранитовачи*. Ту је мудро уређивао, и, кад Турци ударе, храбро се борно, ама је множини турске војске најпосле морао уступити. Пошто Турчија те јесени погине, он остане у Јадру најзнатнији човек од војничкога реда, и док је год Мехмед-Капетан држао српску војску у Лозници, он је био први; а кад се Јадар по том опет одвоји са свим од београдскога пашалука, и кад се преда Турцима, он остане код своје куће, као и пре што је био. Кад Турци, у пролеће 1806, ударе на нахију шабачку, он не могне срцу одолети, него с неколико момака отиде преко Цера, и стане се бити с Турцима.

Његова кућа и жена била је у Јадру, за то му стану неки

¹ *Гласник IV*, стр. 156 и 160.

говорити: да он није дошао да се бије, него да су га Турци послали да шпијуни. Кад Тодор чује то, он се зарече да ће на првом боју или погинути, или Турчина жива ухватити и показати им за што је дошао. И тако на првом боју потегне из пушке те убије једног Турчина, а други Турчин, видећи да је он избацио пушку, учини јуриш да му одсече главу, а он распали пушком кијачки Турчина по глави, онесвести га мало и обори на земљу, па притисне да га веже; но док он овога свеже, други потегне из пушке, те га рани у куќ. И тако његови момци доведу пред Јакова и њега рањена и Турчина везана. После се излечи у манастиру Радовашници, но остане малко хром, а таче му не изваде из куќа.

Кад Јаков, 1807 године, дође те опет побуни Јадар и Рађевину, он постави у Јадру војводом *Антонија Богићевића*, и испоставља неколико буљубаша, а Бојиновић, поред свију својих заслуга и јунаштва, остане онако, и сам од своје воље скупи неколико момака, те стане изнад Лешнице опет чувати стражу од Турака. Јаков се, истина, доцније кајао за што је Бојиновића оставио без ништа, али то остане тако.

Године 1808 подбуне Бојиновића његови момци и пријатељи да тражи да му се даде десна страна Јадра, да буде над њом бар буљубаша (под Антонијем). И тако он, с верним другом својим *Гаврилом Цакленом*, из Бегове Лешнице, дође у Београд (у јесен 1808 године), да то тражи; но будући је Антоније, као војвода и богат човек, имао свуда више пријатеља него он, то Совет окриви и њега и Цаклена, и пођу да их обојицу (*као немирне људе, који се противе постављеној уредби*) затворе у кућу; а они, дознавши то, побегну те се сакрију у некакву трговачку лађу, и по том утеку пешнице у нахију шабачку, а коњи са свим пртљагом остану им у Београду, те пропадну. После тога, године 1809, Цаклен пређе преко Дрине на војску, и тамо погине; а Бојиновић, не смејући од Антонија ићи у Јадар на своју баштину, остане у нахији шабачкој, у селу Добрићу, и стане опет, онако хром и стар (већ преко 50 година), на ново крчити, орати и копати, те се хранити са женом и децом.

Ту је тако живео до године 1813. А кад те године Турци обладају Србијом, он се врати у Јадар, а Турци га ухвате и одведу у Зворник те обесе.

Бојиновић је био човек крупан, сувих дугачких образа с испалим јагодицама, голема покучаста носа, повеликих и дебелих бркова, а страшног јуначког погледа. Био је не само храбри јунак, него и мудри управник и велики зашчија у војсци; све је тежио на немачке уредбе, што је уз рат видео у Немаца¹.

Вук Стефановић Караџић

Кад је у Јадру и Рађевини ишао шапат од уста до уста: да се може народ надати нечем што се јасно није ни разумевало али је ипак сва срца српска загревало надом, да ће бити крај сили турској, и настати власт хришћанска, уз коју су замишљане све доброте: онда се у маленом селу Тршићу, сат места на југоистоку од Лознице, лицем на Митров дан (26 Октобра) 1787, роди детеце коме намењено беше да преобрази царство српскога духа, да новим дахом задахне, да новим путем окрене сву умну радњу српскога народа.

То детеце је *Вук Стефановић Караџић*.

Отац Вуков звао се *Стеван Јоксимовић*, а мајка *Јегда*. Они су се много обрадовали чеду свом; јер им петоро деце, пре њега, већ беше покрила црна земља. За то и зажелеше да овоме мушкарцу сада буде наденуто име, на које не иду ни уроци нити друге невидовне силе. И дете доби име „Вук“, и оста живо и здраво на велику срећу српскоме народу.

Детинство је своје провео Вук у кући очиној, и уз крило мајке своје јамачно се први пут задахнуо миљем народнога духа, слушајући из њених уста красну песму која је обично помагала да јој се вретено брже окреће, или бајну приповетку, када би, у дуге зимње вечери, причала о давним временима и чудесима, за која још само прича зна. У то доба морала је ући у душу младоме Вуку и слат гусланих звукова, када је по који старац,

¹ Вук, у *Даници* за 1829, стр. 16—20.

с пола затвореним, а пола сузним очима, преко струна јаворових гусала исказивао боље и наде срца народнога.

Књижи је Вука почео учити неки рођак њихов *Јовта Савић*, који је и без тога стекао лепих заслуга за своју отаџбину.

После тога учења, отац да Вука у манастир Троношу.

Вук је дивно описао не само своје учење у Троноши него и сав начин школовања и поступање са ђацима у манастиру.

У Троноши није дуго остао, или што се тамо више радило него учило, или што му отац није могао давати ни оно мало плате, што је требало дати за то учење.

Враћен кући, Вук је ишао за стоком, али се није растављао од књиге; не имајући мастила, он би утукао барута, па размутио у води, и тиме би почињао записивати песме, приче, и пословице. Овакав је смеран почетак колџиним делима која иза тога посташе.

Сељани су гледали на Вука као на неко необично дете, и сам спахија тршићки Сулејман-бег Алибеговић, кад би год долазио у село, призивао би Вука да му што запише или прочита, и давао би му места за совром својом.

Година 1804 донесе нов облик свој Србији. Задим се барут по свој Шумадији; две непријатељске давнашње силе сударише се јавно: наста рат између Срба и Турака. Јадар се диже, као и други крајеви српски. Вођ устаницима беше *Ђорђе Турчија*, а уз њега видимо, као писара, младога *Вука* из Тршића.

Турци пређу у Јадар и попале Тршић, доцније и Турчија погине, те Вук помисли како да се даље учи. Године 1806, било му је 19 година. Тада се јави школској власти у Карловцима да га прими у гимназију; али с толико година а без „уредна сведочанства“ о свршеним пре тога наукама, не хте га примити професорски збор. Ипак је он ту остао неко време, учећи се колико је могао као драговољац.

Из Карловаца дође опет кући, а тада је Јадар био по други пут отет од Турака. Сад постане писар *Јакову Ненадовићу*.

Доцније га видимо као писара у Совету, а 1808, кад је Југовић отворио велику школу у Београду, Вук навали на ново учити

се. Но прекомерно напрезање свали га у болест, те морадне оставити се школе и омет отићи у службу.

Године 1811, 1812, и 1813 био је царинар у Ђладову, неки комисар советски у Неготину, и најпосле је управљао срезом брзопаланачким.

По пропасти године 1813, отишао је у Беч. Сиромас, млад, и непознат у толиком свету, Вук се ипак надао да ће га жеља за науком намерити на каква год доброга човека и путевођа. И није се преварио: тамо се позна с чувеним *Копитаром*, који га понуди да унесе у књижевност језик народни, место црквено-словенског којим се дотле писало.

То је био посао тежак, али вредном и даровитом Вуку све пође за руком; јер већ године 1814 изађоше на свет две Вукове књиге: „*Мала просто-народна славено-србска песнарица*“, и „*Писменица српског језика*“.

После је долазио у Србију, и познавши се са чувеним гусларом *Стеваном Подруговићем*, добио је материјала и за другу „*Песарицу*“ коју издаде 1815.

Иза тих радова, Вук навали радити на *Речнику*. Ево шта он сам прича о том раду: „Копитар је, вели Вук: — свако вече, и на снегу и на киши, долазио к мени. Ја му казивах шта која реч значи, докле је год не би сватко, за тим поче Копитар преводити речи на латински и немачки. Сваки дан се наш посао помицаше даље, и тако за три године би готов да се штампа речник са 26.270 речи. Ово време не ћу никад заборавити; тада је моје непоуздано знање српскога језика постало поуздано; тада ми се мало по мало роди мисао о форми речи, о њезиној граматичкој примени, и о разлици изговора по пределу и племену. Тако упућен Копитаром, све сам се више познавао са својим позивом, и постајао у њему све поузданији“.

Учени свет прими ово Вуково дело с највећим задовољством. То охрабри Вука, те оде године 1819 у Русију, да испита изворе сроднога језика. Тамо је он био свуда лепо примљен, и постао је члан друштва „*Пријатеља руске књижевности*“, и „*Крјковскога ученога друштва*“.

На позив Кнеза Милоша, дође у Србију 1820 године, и ту се почне световање о уређењу школа. Али, због неких малодушних завидљиваца, на скоро остави Србију и врати се опет у Беч. Тамо спреми народне песме за штампу, али њих забрањивши дворска цензура. Он их штампа у Липици 1823—1824.

У то доба познао се Вук са славним немачким песником *Гетом*, који је први једну народну несму српску превео на немачки, а тако и с *Фатером*, који је написао једну расправу, како треба разумевати српске јуначке песме, и с другим славним књижевницима.

Још године 1819 почео је преводити *Нови Завет*; али је у том био рђаве талије: енглеско библијско друштво, коме он тај превод понуди, не прими га, а прими превод *Ат. Стојковића*, који је готово наказа у тој врсти.

Међу тим је Вук издавао у Бечу Забавник „*Даницу*“ за 1826, 1827, и 1828. Ове последње године позове га Кнез Милош у Србију, и постави га председником београдског магистрата. Ту није остао дуго, него је, 1831 године, опет отишао у Беч. Зашто је ово било, показује најбоље писмо његово које је писао Кнезу Милошу 18. Априла 1832.¹

Вративши се у Беч, Вук пође опет у Петроград 1833. Ту се познао с владиком црногорским Петром II, појетом.

Године 1834 био је Вук у Далмацији, Дубровнику, и у Црној Гори, после чега је написао на немачком језику „*Црна Гора и Црногорци*“.

Да би прегледније било све оно што је српском народу остало од Вукова пера, ми овде стављамо, у колико смо могли дознати, редом по годинама све што је Вук написао, или скупио, па или сам издао на свет или је издато и после њега.

Тако је изашла:

1814 *Мала простонародња Славено-србска песнарица*. Виена.

1814 *Писменица српскога језика* по говору простог народа написана у Виени.

1815 *Критика на „Љубомира у Јелисинуму“* у Нов. Српским.

1815 *Мала простонародна славено-србска џемарица II част* у Виени.

¹ *Српски Улик* за 1843. Бр. 6, 7, 8, и 9.

- 1818 *Српски Рјечник*. Беч.
- 1819 *Критика* на III део „*Љубомира*“.
- 1821 *Народне Српске приповијетке*. Беч.
- „ *Одговор Штицкаловићу или Ранитовићу*. Беч.
- „ *Писмо Д. Фрушићу*. Беч.
- „ *Неколико ријечи мојим овогодишњим рецензентима, а особито Благју Штицкаловићу и старицу Куцкалу*. Беч.
- „ *Додатак к Санктпетербургским сравнитељним рјечницима свију језика и нарјечија с особитим огледима бугарскога језика*.
- 1823 *Народне Српске Пјесме II и III*. Липсва.
- 1824 *Народне Српске Пјесме I*.
- 1824 *Огледи Светога Писма* на српском језику.
- 1826 *Даница* за 1826.
- 1827 *Житије Ђорђа Арсенијевића Емануела*. Пешта.
- „ *Даница* за 1827.
- „ *Први Српски Буквар*. Беч.
- 1828 *Даница* за 1828.
- „ *Милош Обреновић, Князь Србији или Грађа за Историју нашега времена*. Будим.
- 1829 *Даница* за 1829.
- 1833 *Дуке Миловановића опит настављени к Српској Слично-речности и Слогомјерју или просодији*.
- „ *Народне Српске Пјесме IV*. Беч.
- 1834 *Даница* за 1834.
- 1836 *Народне Српске Пословице*. Цетње.
- 1839 *Одговор на Ситнице Језикословне Ј. Хаџића — М. Светића*. Беч.
- 1841 *Српске Народне Пјесме I*. друго издање. Беч.
- 1843 *Вуков одговор на Угук Милоша Светића*. Беч.
- 1845 *Народне Српске Пјесме II*. Беч.
- „ *В. С. Караџића и Саве Текелије писма Платону Атанацковићу*. Беч.
- 1846 *Српске Народне Пјесме III*. Беч.
- 1847 *Нови Завјет*. Беч.
- „ *Господину са два крста*.
- 1849 *Српске народне пословице II* издање. Беч.
- „ *Ковчежић* за историју, језик, и обичаје Срба сва три закона. Беч.
- 1852 *Српски Рјечник II* издање. Беч.
- 1853 *Српске Народне Приповијетке*. Беч.
- 1857 *Примјери Српско-славенскога језика*. Беч.

1860 „Правителствујућин Совѣтъ Сербскій“ за времена Карађорђејева. Беч.

1862 *Српске Народне Пјесме* IV. Беч.

1863 *Прирава за Историју свега Свијета* превео Дим. Владисављевић. Беч.

1864 *Нови Завјет*, III издање; 1857 II издање. Беч.

1865 *Српске Народне Пјесме* V. Беч.

1866 „ „ „ из Херцеговине (женске). Беч.

1867 *Живот и обичаји народа Српскога*. Беч.

„ *Нови Завјет* IV издање.

1872 *Deutsch-Serbisches Wörterbuch*, Wien 1872.

1875 *Српске Народне Пјесме*, II, треће издање, Беч.

У рукопису је Вук оставио још доста ствари, које су све важне за историју и за познавање живота српскога народа.

Вук је умро у Бечу 26 Јануара 1864 (по ст. кал.) у 74 години свога живота.

Вук је био средњега раста; лице му је било некако троугласто с нецалим јагодицама, а уналим малим, плавим, светлим очима које су готово увек гледале преда се; густе проседе обрве, и велики бркови давали су његовом лицу са свим особити оштар израз.

Он је носио увек дугачки капут, а на ногама високе чизме. Лева му је нога била покуњена у прегрбалу, за то је је носио увек на штупи; с тога је и ишао увек лагано. На глави је носио свакад вес који није скидао готово никад.

Особито је слатко умео да прича, а уз реч би често изговарао немачки: *мајн гот!*

Вук је оставио после своје смрти жену и двоје деце: сина *Димитрија*, који је официр у руској служби, и ћер *Мину*, која је била удата за пок. *Алексу Вукомановића*, и сада, као удовица, живи у Бечу, са синчићем и мајком својом, старом госпођом *Вуковицом*.

Пеца (Петар)

ИЗ КЛУБАЦА

Пеца је родом из села Клубаца, у Јадру. Родно се у другој поли прошлога века, тако, да га је устанак од 1804 затекао већ као човека зрела.

Пеца се одликовао личним јунаштвом у много прилика, и познавајући сва места и обичаје Турака, могао је проћи кроза све њихове страже и заседе.

Пеца је примио из руку Молерових оно писмо 1813 године¹, за које се прича да га је Молер написао крвљу еројом молећи за помоћ. И то писмо Пеца је срећно пронео кроз Турке и предао српским војводама на Церу, али Лозници није било помоћи.

Пеца је умр'о код своје куће, у Клушцима, 1851 године.

В. МЕСТА ЧИМ БИЛО ЗНАТНА

Пољане, место веће од Јагодње површином, између Постоња и Крупња, 1 сат и по на северозапад од Сокола. Помиче се овде за то, што је сва прилика да су то оне *Пољане*, на које су Маџари полагали некакво право после смрти Деспота Стевана Високог². Али где су ту градови *Бродар* и *Звенизед*, нисмо могли дознати. Може бити да су и ова имена у записивању онакажена.

Баурић, шанац на брду Баурићу, на Дрини, не далеко од утока Љубовиће у Дрину. Како је Соко, као средина некадашњој сокобској нахији, био у рукама турским, тако је Баурић био не само шанац за војску, него и главно место за управу сокобске нахије. Ту је био магистрат за време Карађорђа³.

Симино Брдо, заселак од села Цикота, на десној страни Јадра, 4 сата на исток од Лознице. Ту се обично скупљала српска војска од 1804 до 1813. Ту се она повукла и несрећне године 1813, кад је Лозницу већ била изгубила.

Ту је била пошта.

Рожан, брдоравањ између Сокола и Петрине Стијене. На Рожњу су на више места били шанчеви⁴ одакле су Срби тукли Соко, и бранили Рађевину од излазака Сокољана. Ту се многа

¹ Правитељств. Совѣтѣ, стр. 68.

² *Отаџбина* II, стр. 198.

³ *Гласник* IV, стр. 184.

⁴ Особито се помиње *Мрчки*, на ком је шанац био јако утврђен. (*Голубица* V, стр. 173, 221 и даље).

крв пролила и српска и турска, а и разних народности аустријске царевине за ранијих ратова.

Торник, село у азбуковачком срезу, 17 сата на југоисток од Лознице. Пок. *Петар Јокић* овако вели за то место: „На Торнику, више Сокола, главном шанцу ваљевске нахије, поглавица је био Јеврем Ненадовић, са старешинама, које су му биле млађе“.

Ранитовача, на левој страни Јадра, код његова утока у Дрину, била је некад сва под шумом, а сад је претворена у родне кукурузне њиве. Ту је *Бојиновић* имао шанац против Турака прекодринаца. Ту се и доцније догађао многи судар, а на том су месту Турци дочекали Кнеза Милоша, кад је оно ишао преко Дрине на Браћево, у логор *Куршид-паше*, да преговара о миру 1815 године.¹

Тршић, мало село, 1 сат на југо-исток од Лознице, остаће до века у спомену за то што се у њему родио отац нове српске књижевности, *Вук Стефановић Караџић*, 26 Октобра 1787.

Сикирић, у буковичком пољу крај Дрине, где има и стари шанац. У једном боју на Сикирићу одликовао се неки *Берјан*, и ту своју леву руку изгубио. Не зна се одакле је; али је, прича се, јуначки осветлао српски образ.

Рађево Поље, средина Рађевине², где су године 1808 Су-

¹ Кад је Кнез Милош, 1815, науман да иде у Босну пред Куршид-пашу, јавно то осталима српским старешинама: Молеру, Проти Смиљанићу, Мелентију Студеничанину, Паштрмацу, и другима, и кад су га сви одвраћали од тога пута, рекао му је Паштрмац овако:

— Ако ти је, господару, омрзао живот, можеш с првога грма скочити, те врат сломити пре воље Божје, а да не идеш чак тамо. Но ако баш навреш и отидеш, онда си ти највећа будала, јер своју главу сам носиш Турцима на шљак!

— Али, Паштрмче, одговори Милош: — ако да Бог, те ја одем и вратим се здраво, ко ће онда бити највећа будала: ја, или ти?

— А! викне радостан Паштрмац: — онда не ћеш бити ни ти, ни ја, него везир највећа будала под небом који те пусти.

² *Рађевину* нам ваља поменути и као предео на који је мађарски краљ Лудвик 1426 године полагао некакво право, ако би Деспот Стеван Високи умр'о без деце („*Отаџбина*“ за Фебруар 1875 г., стр. 188.)

леман-паша и Хаџи-бег из Сребрнице са 25.000 војске били разбијени. Разбио их је Прота Ненадовић и војвода Максим Крстић. — На Рађеву Пољу била је улогорена турска војска и године 1815, чекајући шта ће бити с Ђаја-пашом на Чачку.

Мраморје, у врх поља узовничког, ниже ушћа Грачанице. Ту је Вучићева војска имала жесток бој с Турцима, кад их је, 1834, изгонила из Подриња¹.

Сакар и *Мали Зворник* места су толико пута помињана по новинама, и можда ће се на њима најпре приметити наставак наше историјске парнице с Турцима. За њих оба казано је у почетку доста.

Брачинац, брдо на источној страни Јадра, на граници шабачког округа. Овде је године 1813, по заповести *Јаникија Буриџа*, премештена сва војска из Јадра, и дозванци су Јасеничани и Космајци из свога шанца у Лешници, а Турци, опазивши њихов шанец празан, увукли се, и тако Јанка Поцерца са свим заговорницима.² Овде је и године 1834 био стан војсци која је ишла да заузме подрински округ, који се, по хатишерифима од 1830 и 1833 године, имао вратити Србији.

Царско Поље. На западној страни села Руњана има једно поље које се зове „Царско“. На том пољу има *Царски Брег*, који је широк око 10 хвата, а висок за 2 хвата. О постању и имену овога брежуљка прича се ово: Неки је цар путовао с војском, па се станио на том пољу, док се војсци хлеб испече. Хлеб не стигне одмах, а војници, гладни, стану се бунити. Кад то цар опази, зовне их све, и каже да је хлеб већ скоро готов, него, док он стигне, да сваки узме по једну шаку земље, и да баца на једно место које им је означено. Војници учине што им цар заповеди, а то изађе велики брег! Тада им цар рече: „Гле-

¹ Док је српска војска, после разбоја Турака, становала на Мраморју, неки *Јеротије Максимовић*, из Читлука, преплавља Дрину на коњу, и не гледајући на плотуне пушака турских из карауле, растера стражаре све, запали караулу, и врати се натраг, као да је био у шетњи.

² *Причања Петра Јокића*, у рукопису.

дајте, колики брег поста од оно мало земље, што сваки од вас донесе у шаџи! Много више хране потрошите ви сваки о сваком оброку. С тога се не жестите, што све не бива баш угод кад вам затреба“. У то стигне и хлеб, и војска се нахрани, па оде својим путем, а брег од земље остане усред поља, и сад се он зове „Царски Брег“ а поље „Царско Поље“.

Тичар, поље испод Лознице, на десној обали Дрине. Прича се да су се на том пољу, године 1770, биле тиге чворкови са скакавцима. Једни су друге тако затирали да су телесима својим били све поље покрили. Чворци су победили скакавце. Отуд је, веле, остало пољу име *Тичар*. На Тичар је пала, 1810 силна турска војска, која је опколила Лозницу и држала је у чврстој опсади 12 дана. Оближње војводе нису могле ништа сили учинити, него замоле Карађорђа, и он дође с војском готово целе Шумадије, и с капетаном *Никићем*, клименташем из Срема родом, али у руској војсци, који доведе и неколико стотина нових козака — Руса.

— Коекуде, рекне Карађорђе војводама: — зар се толико дана бијете, па Турци све на једном месту.

— Сила је, господару, одговоре војводе: — ми је бијемо а њој се не познаје.

— А колико вас се војвода ранило, упита он: — кад сте се тако били?

Одмах нареди што треба да се спреми још ту ноћ, и сутра дан, 6 Октобра 1810, отвори се жесток бој, који је трајао 8 сата. У том боју Карађорђе је сам с тобџијама вукао топове и намештао одакле ће боље тући Турке. Вукући топове, кажу да је био расплатио кошуљу испред од појаса до дна, а чакшира није имао него је био у тозлуцима... Он сам вели, да су рањени: Поп Лука, Чунић, Мутав, Цинцар Јанко, Капетан Милисав, и многи други. Док је битка трајала, кажу да је Јаков био наредно, да се с једне стране из топова пуца на Турке преко српске војске. Карађорђе му поручи да не чини то, а он не послуша. Вожд оћути докле Турке не разбије, па онда пошље да му дође Јаков а нареди плотун Јасеничана да га разнесе на пушкама. Рашичује се то по војводама, и они стану молити рањенога Пона Луку, да моли Карађорђа не би

ли опростио Јакову. Лука је лежао у шатору с рањеном ногом, коју је о конопцу љуљао. У то дође к њему Карађорђе, Лука га почне молити да Јакову опрости, а то исто навале искати и друге војводе.

— Е, коекуде, рекне Карађорђе: — не дате ми пса убити. Нека га мутна вода носи; само нека ми скоро не иде на очи.

У том боју погинуло је 117 војника, а рањено 178.

После победе, дођу испреко Дрине неки Турци, да се разговоре о миру. Кад приђу српским војводама, упитају:

— Ко је међу вама Црни Ђорђије?

— Ја сам, одговори им он сâм: — неком сам при, а неком и бео.

Турци, видећи њега у гуњу а све друге војводе у чоси, и на њима се сија сребро и злато, нису могли веровати да је то он главом. Кад сврше разговор за који су дошли, они, праштајући се, рекну:

— Поздравите, бива, Карађорђија, од наше стране.¹

Г. ВАРОШИ, СЕЛА, КУЉЕ

Варош је 1, *варошице* 2, *села* 89, *заселака* 22, глава пореских било је 1870 године 9.343 у подрипском округу.

Лозница је варош, и столица свој окружној управи. Она је на речици Штири, под брдом Гучевом, са северне му стране, на $\frac{1}{4}$ сата од Дрине.

Ако се не би примило оно што г. Каниц вели да је Лозница стари римски *Гензис* (Gensis): онда је ово место скорашње. У нашим споменицима наводи се само да је Краљ Милутин дао Хиландару „Брџзовоу и сѣ заселиями в Лозници“². Али, да ли је то ова Лозница, или која друга, ми немамо ни по чем да тврдимо, нити да одричемо.

¹ О овој битци глед. *Писмо Карађорђево* од 8 Октобра 1810 из Лознице (Правителствујућий Совѣтъ, стр. 45, а и *Србијанке* књ. IV, стр. 23—33.

² *Monumenta Serbica*, 59.

О постању Лознице ни сами мештани не причају ништа: само се говори то једно, да је добила име од многих дивљих лоза (вињага), којима је у старо време био обрастао сав брежуљак *Кличевци*, који је малко на југозапад од вароши Лознице.

Тек од почетка овога века, управо од године 1804, Лозница улази у нашу историју као место на ком су се сусретали браниоци српства и представници турства. Њу је, као што је већ причано, 1804 био освојио, са својим четатама, *Борђе Турчија*, али тек за кратко време.

После тога, до године 1807, она је била под Турцима, на миру. Те године пак упадну Јаков и Лука Лазаревић у Јадар и у Рађевину, па освоје и Лозницу. У Лозници тада постане војвода *Антоније* или *Анта Богичевић*, кога смо већ помињали.

Мало за тим удари силна турска војска на Лозницу, и затвори Богичевића у шанцу. У помоћ му дође, поред осталих вођа, и сам Карађорђе, и после дугог и крвавог боја, разбије Турке, и натера их на Дрину, а Лозницу ослободи. Тај велики бој био је у понедеоник, на свете Тројице. Међу многим другима, ту је тада погинуо *Конда*¹ и *Живко Дабић*.

Године 1809, у пролеће, Лука Лазаревић пређе са шабачком војском и Јадранима преко Дрине ниже *Лешнице*, а Кнез Сима опет с београдском нахијом и ваљевском удари најпре на Соко, а кад му не могне ништа учинити, он остави око њега јаке страже, а са главном војском пређе преко Дрине, више Сребрнице, и тамо стане народ одметати и с Турцима се бити. Али несрећа на Каменици све поквари. Чувши да су Турци продрли на Каменици и да их ни Делиград не може уставити, Карађорђе похита од Новог Пазара к Ђуприји и Делиграду, а војводама пише да се сви повуку на старе међе.

По што се српска војска, на тај начин, повуче на десну обалу Дрине, стану се Турци прикупљати, и, године 1810, ударе големом силом на Лозницу.

¹ Кад смо, под Београдом, чинили помен јупаку *Конди*, нисмо знали да је он овде погинуо. Бог нека га прости!

Опет је био затворен у њој Богићевић, и опет је дошао у помоћ и сам Карађорђе са цветом војвода и јунака. У једном писму, које је Карађорђе писао у Лозници, 8 Октобра 1810, *Милану Обреновићу, Миленку Стојковићу, и Петру Добрњцу*, види се да је Анта Богићевић са 1200 људи био опседнут 12 дана; и да су га Турци тукли из великих топова и кумбара. 5 Октобра пустила се у бој ова српска војска с поља, с Турцима, који су опсађивали Лозницу. 6, на Св. Тому, бој је трајао 8 сата; „баталија нигде није била већа“, вели Карађорђе. Срби су имали рањених 178, а погинуло је 117; међу рањенима су: *Лука Лазаревић, Стојан Чушић, Мутаџ, Јанко Цинцар, Капетан Милисав*, и много главних буљубаша и момака. Под свањим старешином по три су једика погинула. Карађорђе, даље, казује колико је из које нахије момака погинуло, а колико рањено.

Године 1813, у Августу месецу, находимо у Лозници, као управника, војводу *Петра Николајевића Молера*, јер је *Анта Богићевић* већ био умро.

Турци, по што су освојили Лешницу, ударе свом силом на Лозницу. Молер, тако опкољен, имао је у шанцу око 800 Јадрана и 6 топова.

Турци их окруже са свих страна, и стану их тући из највећих топова и кумбара, и прикучивши се кроза земљу к шанцу, побију им из шешана све тобције, да им већ није било вајде од топова. Срби су били начинили из шанца до на Штиру кроза земљу *тавник*,¹ кроз који су силазили те воду захватили, а Турци, дознавши за то, одврате Штиру на другу страну, те тако шанец остане без воде. Турци и тамо пошљу владика зворничкога те позове Србе на предају, али „Молер, вели Вук,² није владикама вјеровао ни другижех ствари, а камо ли у таком послу, него за-

¹ „Il faut remarquer que les Serbiens lorsque ils manquent d'eau creuent des souterrains pour conduire les chevaux et faire parvenir les soldats à quelque source ou puits“ *Mémoire du Gramberg у Разбору* Сочиненія *Нила Попова* од *Богумића*, стр. 138.

² *Вука*, Правит. Совѣт, стр. 67.

иште у везира да остави ватру, и да одреди своје посланике да се разговоре о предаји“. Везир то учини, и турски се посланици састану с Молером. Турци заишту да Срби положе оружје, па да их све пошљу Хаџи-Бегу у Сребрницу (јер се онда мислило и говорило да је он особити пријатељ Србима); и онде да се доведе сваком своје робље (жене и деца), па даље куд их одреде; а Молер заиште да их Турци пропусте с оружјем, да изиђу из шанаца и прођу кроз турску војску, па да иду куд ко хоће, а њима да оставе шанац и топове с џебаном која је у сандуцима. Турци не пристају на искање Молерово, нити Молер на турско, него се, по растанку, настави бој као и пре. Вративши се Молер с овога договора у шанац Србима, каже им све по реду шта Турци ишту, па најпоследње дода ово: — Ја, браћо, жив Турцима у руке не ћу, а ви ако хоћете, ето вам Турака; ја идем на шанац, нека ме убију: ако ли се и ви нисте ради на овај начин предавати Турцима, а ми да бежимо једну ноћ кроз Турке, па који изађе, изађе, а који погине, Бог да га прости! Боље нам је свима изгинути, него се Турцима у руке предати. До сад сте, браћо, били на мојој души, а сад вас ја скидам са своје душе и остајете господари од себе; ако ћете се предавати, ето вам Турака; ако ћете бежати, ја сам с вама.“

На овај очајнички Молеров говор, сви пристају да беже кроз Турке. На три дана пре него ће побећи, Молер написа писмо српским старешинама. Вук каже да су му причали људи који су били на месту, да га је *својом крвљу* написао; у том писму им јави у каквој је невољи, него да гледају да их избаве, и то овако: најпре да пошљу у Гучево што више могу пешака, а они с коњцима и топовима да се покажу одоздо уз поље, па кад се турска сила обрне к њима, онда они из Гучева да се прикуче к шанцу а они из шанаца да јурне на Турке, и тако да се састану. Најпоследње, дода и то: „Ако ко жели да пронађем ја, пожалите барем народ овај, и гледајте да би га избавили.“ Писмо ово узме из шанаца неки Пецо из Клубаца с још једним другом, којима Молер да 10 дуката, и срећно прођу кроз Турке и писмо однесу у српски логор. Кад, за три дана, не буде никаква гласа на ово писмо,

они се у шанцу договоре да беже, и то једну ноћ кад је била велика киша и ветар, а помрчина да се прст пред оком није могао видети. Заказано је било свима, ако би кога Турци познали, да не меће пушака, него да се брани ножем и другим чим може. Сви изиђу из шанца на велику доњу капију од Штире, на оданде обрне куд је ко знао, и, колико је познато, прођу с миром кроз Турке, јер нигде пушка не пукне; али кад у јутру рано Турци опазе да су они побегли, одмах ударе за њима у потеру на све стране, особито делије, и многе сустигну и побију. Моле-рове је коње побила један дан турска кумбара, која се међу њима распукла, а војводе Анте Богичевића син *Бој*, изађе на коњу (*после свију*, јер му пре нису дали, да не би Турци опазили кад коњ пође мостом, који је од дасака био начињен, и пред капијом се спуштао преко опкопа), и за велико чудо прође срећно кроз Турке. Од 800 људи који су били у шанцу, 200 их је погинуло онде, а око 400 у бежању, те тако их је једва око 200 остало у животу.¹

После те несреће, Турци су држали Лозницу чак до 1834, док нису Јадар и Рађевина опет придружени Србији.

Лозница је тако постала главно место новог подринског округа.

Ту је полицајска, судска, црквена, и војничка, окружна власт.

Гимназијска реалчица, отворена 1871, са 2 разреда, 4 наставника, и 23 ученика.

На плату ових наставника издато је 1874 рачунске године 12.576 гроша пор., или 5.295·15 динара.

Основна школа мушка с 4 разреда, 3 наставника, и 113 ученика.

Жењска од 1858, са 4 разреда, 1 учитељком, и 30 ученица.

У Лозници, осем земљорадње и трговине, раде се ови занати: хлебарски, чизмарски, папучарски, опанчарски, кројачки, терзијски, абаџијски, бојаџијски, столарски, браварски, ковачки, коларски, зидарски, кроварски, цигљарски, дуванџијски, пушкарски,

¹ Велика хвала пок. *Вуку* и за ове податке о последњим данима српске Лознице, године 1813.

седларски, лончарски, берберски, сапунареки, опачарски, и поткивачки.

У Лозници стоји и сада велики шанац, који се зове „Град“, и у ком је нова лена црква, довршена 1871, а и школа. У том је шанцу сахрањен, 1813, војвода Анта Боглићевић. По освојењу Лознице, Турци, као што се тамо прича, ископају мртво тело Антино, одсеку му главу, и однесу у Зворник, а тело баце у бару код шанца према Штири. Ноћу неки Срби изваде тело Антино из баре, и затрпају га у пређашњу гробницу, која је 5 хвата далеко правце к југу од источнога довратка јужних врата садашње лозничке цркве. На месту где су Антине кости нема никаквог другог белега до један покрунији камен од калдрме, која је начињена око цркве.

У Лозници је било, 1870, и то у самој вароши, 285 пореских глава, а са засецима имало их је 444.

Крупањ, варошица под Јагодњом, 5 сата на југоисток од Лознице, главно место среза рађевскога.

Крупањ је место мало; у њем је било 1870 само 126 пореских глава, али ово има лепу будућност због рудника, који се ту отпочињу разрађивати.

Управа топионица, и целокупан завод подринских рудника основан је на 10 минута испод вароши Крупања.

На Крупању је било више судара с Турцима. Њега је прво очистио од Турака *Ђорђе Курчија* 1804, а и године 1808 био је на Крупању жесток бој.

У Крупању је канцеларија среза рађевскога; пошта; телеграф; црква; школа основна, мушка и женска.

Љубовија, варошица, у срезу азбуковачком, на Дрини, више утока Грачанице, а ниже ушћа речице Љубовиће у Дрину. Има село Љубовића, а ово је скела Љубовија¹ где је прелазак у Восну, Ђумрук, и карантин, и где је канцеларија среза азбуковачког. Ово је место 11 сата на југ од Лознице.

¹ Мештани зову ову варошицу *Љубовија* уместавајући оно *ђ* које се изговара у имену села *Љубовиђе*.

У варошници Љубовији има само 28 глава пореских. И сад је отворена школа. Село Љубовића подаље је од скеле.

Многи пишу и ово име Љубовија, али се тамо изговара овако како ми пишемо.

Села су подринска у опште мала бројем кућа. Ево их овде свију поименце:

Редни број	Имена села	Број пореских глава	Приблизна Адапта од окружног места	Редни број	Имена села	Број пореских глава	Приблизна Адапта од окружног места
	Варош			4	Башчелуци	37	$1\frac{1}{2}$
1	Лозница □ 1835	285	—	5	Крајиници	52	$1\frac{1}{4}$
2	Црногорци	16	—	6	Запређе	30	—
3	Плоча	24	$\frac{3}{4}$		Свега	444	—

I Срез азбуковачки

1	Доње Кошље	91	16	20	Кокорово	30	10
2	Грчић	70	17	21	Горње Село	38	10
3	Дрлаче □ ¹ 1836	73	15	22	Драгодó	97	11
4	Забрђе	45	16	23	Љубовића □ 1850	173	12
5	Горње Кошље	67	$18\frac{1}{2}$	24	Грачаница	41	$10\frac{1}{2}$
6	Г. Буковица □ 1873	265	$14\frac{1}{2}$	25	Читлуљ	90	12
7	Доња Буковица	147	$13\frac{1}{2}$	26	Ловин	30	$11\frac{3}{4}$
8	Леовић	60	$15\frac{1}{2}$	27	Гледџе	12	$12\frac{1}{2}$
9	Орбвица	76	$16\frac{1}{2}$	28	Бабин	58	13
10	Доња Орбвица	69	15	29	Прњац	154	9
11	Торник	39	17	30	Селанац	85	8
12	Савковићи	20	$17\frac{1}{2}$	31	Рујевац	77	8
13	Царина	86	10	32	Вољевци	118	9
14	Делеци	44	$10\frac{1}{4}$	33	Постње	34	10
15	Скадар	47	$10\frac{1}{2}$	34	Узовница	30	$10\frac{3}{4}$
16	Мрки	38	$10\frac{3}{4}$	35	Тешавац	30	$10\frac{1}{2}$
17	Пуљеви	35	10	36	Велеш	26	$10\frac{1}{4}$
18	Пећска □ 1844	10	$10\frac{1}{2}$	37	Кучевци	34	$11\frac{3}{4}$
19	Гувади	97	$9\frac{1}{2}$	38	В. Љубовија □ 1875	28	11
					Свега	2.595	—

II Срез јадрански

1	Брасина	115	2	4	Г. Недјељице □ 1846	61	$1\frac{1}{2}$
2	Ковиљача □ 1853	135	$\frac{1}{2}$	5	Слатина	83	2
3	Кореница	234	2	6	Зајача	36	$2\frac{1}{2}$

¹ Школа је код црве у Г. Тријешници.

Редни број	Имена села	Број порес- них глава	Приближна даљина од околног места	Редни број	Имена села	Број порес- них глава	Приближна даљина од околног места
7	Вотњак	51	$\frac{3}{4}$	24	Рибарица	50	$3\frac{1}{2}$
8	Пасковац	40	2	25	Доња Бадава	148	$3\frac{1}{4}$
9	Тршић	58	1	26	Горња Бадава	138	$3\frac{1}{2}$
10	Доње Недјељце	54	1	27	Велико Село	90	$2\frac{1}{4}$
11	<i>Шор</i>	86	$\frac{1}{2}$	28	Брџац	81	$2\frac{1}{4}$
12	Липница	77	$\frac{1}{2}$	29	Брадић	97	2
13	Козјац	89	$\frac{1}{2}$	30	Помијача	44	$4\frac{1}{2}$
14	Грнчара	49	1	31	Сипуља	136	$4\frac{1}{2}$
15	<i>Стража</i>	97	2	32	Тробосиље	50	4
16	Доњи Добрић	156	2	33	Текерини □ 1843	79	4
17	Горњи Добрић	91	$1\frac{1}{2}$	34	Каменица	20	$3\frac{1}{4}$
18	Шурице	27	2	35	Милина	43	$3\frac{1}{2}$
19	Дворска	142	3	36	Љешиница □ 1871	147	2
20	Ступница	102	2	37	Јошева	81	$2\frac{1}{2}$
21	Цикоте	163	3	38	Трбушница	107	$\frac{1}{4}$
22	Симно Брдо	30	4	39	Руџани	100	$\frac{3}{4}$
23	Јаребнице □ 1846	171	3	40	Клубци	71	$\frac{1}{4}$
Свега						3629	—

III Срез рађевски

1	<i>Крупањ</i> □ 1835	126	5	17	Цвјетуља	51	4
2	Кржава	97	5	18	Красава	118	4
3	Бањевац	96	5	19	Ликодра	95	4
4	Толсавец	98	$4\frac{1}{2}$	20	Костајник	108	2
5	Бјела Црква □ 1836	83	6	21	Брштница	49	$3\frac{1}{2}$
6	Равнаја	62	$7\frac{1}{2}$	22	Липеновић	56	$4\frac{1}{2}$
7	Мојковић	106	7	23	Церова	112	3
8	Бјелотић	112	8	24	Борина	123	4
9	Бастав	83	8	25	<i>Плаквина</i>	36	5
10	Врбић	100	6	26	Радаљ	123	4
11	Шљивова	82	7	27	Д. Тријешњица □ 1844	75	5
12	Ставе	62	7	28	Читлук	46	5
13	Комирић	161	4	29	Џуљине	50	$4\frac{3}{4}$
14	Коњуша	29	4	30	Амајић	33	5
15	Завлака	98	4	31	Будинић	44	$4\frac{1}{2}$
16	Брезовица	165	4	32	Гојсавица	26	$4\frac{1}{4}$
Свега						2703	—

Примедба: У *Даницама* Вуковим, за 1827 и 1828 годину, имају имена села нахије зворничке (с ове стране Дрине), и нахије сокоске, која је данас већином у подринском округу. По том списку била су онда насељена, а данас су пушта, ова места: *Брђани*, *Дробић*,

(оба у нахији сокоској), *Кољани, Острво, Шепачка ада, Кривика ада, Доњевац, Брезјаци, Кривајица, Црњавор тропошки, Ада* ниже Смрдана, *Богоштица, Дробњац, Наслак, и Товань*. У *Даници* за 1828 годину *Вук* помиње имена од 26 села у нахији сокоској, у којима су Турци живели. Од ових села данас су насељени *Кучевци* (у Вука *Кучени*), *Велси, Доњин* (сва три у срезу азбуковачком), *Тријешница* (у срезу рађевском) и *Плијесково* (у рачанском срезу) а других нема у садашњим *Речницима*. Сва села која се у Вуковој *Даници* не налазе, означена су у овом списку курзивом. У нахији сокоској било је 1822 год. још 25 села, која данас спадају под срез рачански округа ужичког. Нека села била су онда под именом *горњи* и *доњи*, а то су: *Козјак, Ситиља, Грнчара* и *Борина*. Село *Личница* у кнежини јадранској два пут се помиње. У Рађевини забележено је село *Братачић*, а данас га ту нема, али у срезу подгорском, округа ваљевског, има једно село овог имена.

СТАТИСТИЧКИ ПРЕГЛЕД

ОКРУГА ПОДРИНСКОГ

Редни број	Срезови	Б Р О Ј										Житеља (1866 г.)	Пореских глава (1870 г.)
		НАСЕЉЕНИХ МЕСТА				ЦРКАВА			ОСНОВНИХ ШКОЛА				
		ВАРОШИ	ВАРОШЦА	СЕЛА И ЗАС.	СВЕГА	МАНАСТИРА	МИРСКИХ	СВЕГА	МУШКИХ	ЖЕНСКИХ	СВЕГА		
1	Лозница варош .	1	—	5	6	—	1	1	1	1	2	2.039	444
2	Азбуковички . . .	—	1	36	37	—	5	5	4	—	4	14.429	2.567
3	Јадрански	—	—	40	40	1	4	5	5	—	5	18.521	3.629
4	Рађевски	—	1	31	32	—	4	4	3	1	4	13.838	2.703
	Свега . . .	1	2	112	115	1	14	15	13	2	15	48.827	9.343

Округ подрински има дакле, по *Речнику г. К. Јовановића*, 115 насељених места, а у *Државопису Србије*, свесци III, само је 91 место записано. Ова неједнакост долази отуд, што пописне комисије не пописују сваки заселак одвојено, већ узимљу сва места која једну општину чине као једно село. Овако погрешно рађено је и у овогодишњем попису људства.

Кад горњи број места распоредимо према броју житеља, онда излази да у подринском округу има

5 места, која имају од	101— 200	житеља
41 место са по	201— 500	"
39 места " "	500—1000	"
5 " " "	1000—2000	"
и варош Лозница са	—2039	"

Куће су највише од *шепера* па олепљене, а има и *плетара*; кровови су дрвени; зиданих кућа и црепаних кровова врло је мало. Куће граде сами мештани, или Осаћани.¹ Не виђа се пред кућама онаких тремова и диванаћа као у Шумадији и у источним крајевима. Око кућа су вотњаци, вајати, и друге стаје.

Д. ЗАНИМАЊЕ, СТАЊЕ

Подринци су људи који се занимају и земљорадњом и сточарством. Земљорадња је већа дуж Дрине и Јадра, а сточарство у планинама.

¹ Онај кут од Босне, који гради Дрина својим током од Раче до близу Љубовиђе, зове се *Осат*, и људи из тога краја зову се *Осаћани*. Они су махом мајстори који прелазе преко Дрине те граде куће и друге зграде по Србији и чак по Шумадији. Било је време, кад су они били једини мајстори у Србији. Ми смо на другом месту помињали тај *осаћански период* у историји нашег занатства. Овде ћемо забележити друго нешто. Као год мутави (мутавције) што имају свој особити језик, тако исто и Осаћани, као мајстори, имају свој.

Ево неколико речи из тога осаћанско-мајсторског језика:

<i>Вџла</i>	рубља	<i>Трѣм</i>	човек	<i>Штѣгити</i>	дати
<i>Жаренѣк</i>	дукат	<i>Тремка</i>	жена	<i>Кѣђурати</i>	гледати
<i>Чкодриѣ</i>	грош	<i>Тремче</i>	дете	<i>Шѣмни</i>	добар
<i>Миша</i>	месо	<i>Вџза</i>	девојка	<i>Скѣмни</i>	рђав
<i>Пјѣва</i>	пасуљ	<i>Бѣкѣрија</i>	црква	<i>Кѣрица</i>	свиња
<i>Шѣља</i>	равња	<i>Чѣтрљ</i>	поп	<i>Кѣћѣш</i>	дуван
<i>Мѣриза</i>	ваш	<i>Кѣлац</i>	бољ	<i>Кѣћѣје</i>	очи
<i>Волицати</i>	говорити	<i>Лѣшац</i>	во	<i>Чкѣјка</i>	нога, и т.д.
<i>Чкојити</i>	ићи				

Кукуруз, нарочито око Дрине и Јадра, роди врло добро; друга су жита средња, винограда је мало (1953 мотике), а негде се и не зна за њих.

Ево шта веле бројеви из пописа обрађевина од 1867 године:

Кукуруза засејано	17.214	дана	орања
Пшенице "	6.251	"	"
Овса "	2.301	"	"
Јечма "	365	"	"
Ражи "	291	"	"
Проса "	206	"	"
Крупника "	16	"	"
Еље "	2	"	"
Кромпира "	555	"	"

Конопље је било 1445, а лана 1379 дана. Ливада је пак било на 18.643 косе.

Воћака има доста и од више врста; јабука има: *Симониклица, оврљана, ребелуша, бедрика, зукава, будимака, ђулабија, зеленика, царица, санабија, петровача, илињача*; — крушака има: *шербетлија, јагодњача, шеничарака, јечмача, инџирака, старчевача, зимњача, жутица, такуша, висулака, и водењача*; трешања има: *белица, трешњевџа, хрштаваца, и аршлама*. Трешње су јадранске особито на гласу. Шљива има: *маџарака, говеђача, трновача, тургуња белих и црних, мудовача, беловача, трњака, и џанарика*. Даље има крај Дрине много ораха; има бресака, дуња, кајсија, и на брежуљцима *Кличевца*, недалеко од Лознице, *кестенова* (који се сваки дан, на жалост, све више затпру).

У Подрињу, особито горњем, сади се многи дуван, и зналци тврде, да је један између најбољих наших дувана. Године 1867 било га је засађено 517 дана.

Од стоке пате највише оваца и свиња. Овце су по брдима, а свиње у равни. Вуна с оваца у *Равним Кошлама*, веле да не уступа кривовирској вуни у Црној Реци.

Попис стоке од 1866 даје ове бројеве у подринском округу:

Коња	4.148	грла
Говеда	25.958	„
Свиња	57.445	„
Оваца	71.567	„
Коза	10.727	„

Кошница 4.446, а године 1859 било их је 6090. И овде мање!

Стане је имовно Подринаца средње; пре су сиротиња, него људи имућни,¹ али су, чини ми се, слободни од једне велике несреће, у коју су пала многа браћа у питомијим крајевима. Подринци немају злих другова — дугова. Бар се не чује на презадуженост онако јадиковање, какво се разлегаше у Морави и у Јасеници, а и у Гружи.

Кад би се из Горњег Подриња просекао пут низ Дрину, преко Сакара, онда би живакнуо сав онај крај, који, и што произведе, нема куд да изнесе на продају.

Задруга има, али се распадају, као и свуда. Још док је

¹ Под брдом *Немићем* има некаква стара законина која се зове *Амбаршита*. Прича се да је ту седео некад некав *Туба Козар*. У то време био је други један козар под Медведником, а трећи човек у Зворнику, и имао је многе кошнице. Других људи на ближе није било. Али је и њима тројници било тесно. За то, кад једном некакав путник удари на *Тубу Козара* и упита га: како живи? он одговори: „Добро живим; али да ми није онога пса под Медведником, који ми досађује својим козама, и онога у Зворнику, који ми чини штету својим челама, још бих боље живео“.

Друга једна законина, у *Змајевцу*, зове се опет *Амбаршита*. Прича се да је ту живео некад некакав богат човек, коме је млеко 9 воденица, и који је имао 9 амбарова жита. Снаха његова, која је доносила ручак радницима у поље, дође једном плачући. Свекар је упита: што плаче? Она дуго није хтела да каже, а кад он потегне пушку да је убије, она рекне: — *Гладна сам!* „Е сад видимо, да овде није добро живети, рекне свекар, кад су у мене чељад гладна код 9 амбарова жита и толике друге тековине“. За то ту омркне а не осване, него се одсели некуд у свет. — Све ове приче јемачно показују, да је земља тамо неблагодарна.

стојао Соко, докле су Подринци морали бити као на мртвој стражи према Соколу, држале су се задруге и по невољи, а данас се деле чим се браћа ижене.

Е. ОДЕЛО

Покојни *Вујић*, у свом путовању по Србији (стр. 105) даје веома нагрдне слике од женскога одела у нахији сокџској. Онако што данас се не може нигде да види. Осем оне познате ваљевске кофте, која се мимо Медведник пружа преко Прослона чак до Дрине, у целом је подринском округу вес главни убор и у жсна и у девојака.

Вес је плитак, с кићанком или без кићанке. Девојке обавијају око веса косу оплетену у ноширок курјук, окићену разним иглама, а жене, осем тога, још обавијају и шамију разне боје; у ту шамију задевају се разне игле. По неке (богатије), и жене и девојке, обнизују ивице веса дукатима. Преко веса, и жене и девојке, забрађују се шамијом, коју вену шепутом горе на врх главе.

У ушима носе ушњаке (мишјуше) од бронзе, стаклета, или камена.

Кошуља је дугачка до чланака, без огрлице, и без запонака на рукавима. Она је од платна ланенога или од памучне ћерећелије.

Сукња од куповног памучног платна, по дну шупљикасто наведена, или окрајчена чипком.

Канице су вунене, шарене; домаће ткиво које се опасује око појаса, а закопчава се спред сребрним или бронзаним *павтама*.

Бошча (кецеља) подебела, вунена, вуницом ишарана, која се припасује спред по сукњи.

Јелек, кратак хаџетак до појаса и без рукава, пеечен на прсима, извезен чистом или варљивом ермом, скопчан напред копчама или пуцадма, од сукна, чоје, или од свиле.

Марама око врата, која се око врата савије, па се крајеви на прсима укресте и иза леђа се задену за појас.

Зубун (у жена), горња хаљина, без рукава, од бела сукна, дугачка до колена, извезена вуницом, плавом, црвеном и зеленом.

Памуклија, од чоје или од памучне материје, памуком постављена на испрошивана, с рукавима, или без рукава, носи се само зими. (Овај хаџетак носе зими и мушкарци, само је он у њих увек с рукавима).

Чарапе, од домаћег плетива или стреке, шарено исплетене, дугачке до пола голеница.

Цицеле плитке поврх чарапа.

Опанци су преплетени као и у мушкараца.

Осем тога, многе женске, удате и неудате, носе на врату по низ златних или сребрних *новаца*; на рукама *белензук* од бронзе, стаклета, или од сребра; а на прстима, по неке жене носе прстење од злата, или од бронзе.

Мушкиње пак што носе ово је:

Вес, с кићанком у млађих, а без ње обично у старих људи, или *шубара*.

Кошуља конопљана, ланена, или памучна, дугачка до колена, са запонцима на крају пошироких рукава.

Гаће од истог ткива, до чланака, не веома широке.

Гуње, спољашња сукнена хаљина до појаса, с рукавима, или без рукава.

Копоран, с рукавима, бива од разне материје до појаса, с пошироким скутима, који се на прсима пресамићују један преко другога.

Јелек (ћечерма), хаљина до појаса, без рукава, с пуцадма напред, највише се кроји од чоје.

Цемадан, хаљина до појаса, без рукава, на прсима отворена, највише се гради од чоје.

Појас, или је куповни, вунен, шарен, поширок; или су вунене домаће тканице.

Чакшире, чојане, црне, или сукнене — највише беле — с осредњим туром.

Доколенице (тозлуци), чојани или сукнени, с копчама отраг, а под коленима притегнути *подвезицама*.

Чарапе, вунене, шарене, до пола голени дугачке.

Опанци плитки, жуто обојени, с узаним каишима, којима

се увије нога од чланака до половине голени, па се прикаче за чарану гвозденом копчицом.

Цицеле, у неких подубоке, које се напред припињу пређицом на капшићима. Неки, који су богатији, носе и чизме.

Лети иду махом у кошуљама и гаћама, а на глави носе по врх веса шешире.

Ж. Г О В О Р

Подрински округ сав говори јужним говором. Има, истина, на његовом северо-источном крају по које село где се може да чује и источни, а у Горњем Подрињу опет биће и целих породица, које говоре западним говором, тек су то веома мали изузети.

Гласоудар је онакав какав је забележио пок. Вук, само се може да чује и у том нека разлика. Тако се у неким селима у Горњем Подрињу изговара Марко место Марко; Ранко, место Ранко; тѳрба, место тѳрба; чѳрба, место чѳрба, и т. д.

Кад поменух јужни говор, не ће бити с горег да овде, у округу где се родно пок. Вук, покажем онај део Србије у ком се чује говор јужни, а остало је све источни, по што западнога тако мало и има.

Чудновато је, да је планински повијарац граница и разликама у говору. Повуцимо једну бразду од Дрине на Видојевицу, па побиљем Цера и Влашића на Медведник, па на Маљен, Сувобор, Рудник, и од Рудника његовом једном косом — водомеђом Груже и Лепенице — преко Мораве к Ибру, а од Ибра на Чемерно и Голију, па границом у Дрину, и овом реком опет до спрема Видојевице, — ето ту је окружен сав простор Србије, у ком се говори јужни говор. Али нека се не помисли да је та деоба тако тачна, да се преко те пруге не може чути никаква мешавина. Напротив, свуда око те граничне бразде има мешавине у говору: онамо преко планина могу да се чују особине источнога, а овамо, преко коса, особине јужнога говора. Изгледа као кад се склопе гребени, па се по средини зубаца узме да је линија која раставља један гребен од другога.

Само та мешавина не иде нигде врло далеко од венца, који смо ми обележили као граничну бразду.

3. ПЕСМЕ, ИГРЕ, И ДРУГЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ

Подриње је део Србије у ком још потпуно царују гусле; а где су гусле, ту су и јуначке песме. Те јуначке песме не сликају само догађаје овога краја, али за то хране и негују уобразиљу и морално осећање народу свега овога округа.

Да никаквих својих песама нема, Подриње је заслужило да се свакад прво помене кад дође реч о песмама народним, само за то што је оно дало живот и дах *Вуку Караџићу*.

Подринци нису играчи као равњаци, на прилику Мачвани; али за то су вешти у поскочицама. Игре колске ове су: *Четворка*, *Тројанка*, *Бурђевка*, *Официрка*, *Устај дико зора је*, *Мачванка*, *Поломка*, *Србијанка*; старије су, али се и сад играју још ове игре: „*Паун*“, „*Хватајте се танке сламке*“, и „*Плети танаи*“. Ове се играју с певањем место свирке.

Још овде ваља поменути и инструменте, којих нема по другим нашим крајевима у оволикој мери. То су шаркије — тамбуре, које у рукама вешта ударача могу прилично да задовоље осећање за музику. Уз њих се особито слатко изливају песме љубавне, песме патријотске, песме некога меланхоличнога даха. На прилику:

„Дрино водо, што с' се понијела?
 Ти се мени криво кунијаше,
 Да на теби нигдје брода нејма;
 А ја синоћ и подоцган прођох,
 И на теби до три брода нађох, и т. д.“

Или:

„Цар везпра на диван позива:
 „„Мој везире, што ми већ не дођеш?“
 „„Ах, мој царе, како ћу ти доћи?
 Кад не могу кроз Лозницу проћи;
 Од господства Божићевих Анте,
 Од његових силнијех јунака:
 Од сарука и од јагагана,
 Од сабаља и танких пушака““.

У овом округу чуо сам првом пословицу: „Ко зна писати, тешко се с њим клисати!“ Људи овде много цене знање и књигу, само су сиромашни, па не могу да чине за школу колико би требало.

II. УПРАВНА ПОДЕЛА

Као што смо и раније помињали, један део садањег округа подринског (Јадар и Рађевина) припадао је зворничкој нахији, и управљан је био из Зворника; а други је чинио нахију сокоску, која се пружала чак до Раче у садашњем ужичком округу. Тако је било за Турака; а за времена Карађорђева Јадар и Рађевина, отргнути од Зворника, имали су своју средину у Лозници. Сокоска пак нахија, пошто Соко, као њезина природна средина, није био освојен, имала је управну средину у шанцу на *Баурићу*, где је осем војводе, био и магистрат.

Поште су биле: у *Лозници*, у *Крушњу* и на *Симину Брду*.

Кад је, 1834, Кнез Милош заузео Подриње, осем Сокола, Сакара и Малог Зворника, онда је подрински округ добио оваку поделу за управу: 1 срез *Јадрански*, коме је столица у *Лозници*; 2 срез *Рађевски*, коме је столица у *Крушњу*, и 3 срез *Азбуковички*, коме је столица најпре била у Дрлачама, а сад је на *Љубовији*, новој варошници, више реке Грачанице, а испод р. Љубовиће, где је и скела преко Дрине.

У овај последњи срез ушао је највећи део „сокоске нахије“, осем што су села од Бачеваца па уз Дрину сва придодата ужичком округу.

Кад је пак, 1862, и Соко расељен и распрскан у ваздух, онда је сав сокоски атар припао већином овом последњем срезу.

У овом срезу су два села, која се зову: *Горња Буковица* и *Доња Буковица*; али за што да се зове аз-Буковица?

Г. *Мата Матић*, који је био у овом срезу чиновник наскоро по одласку Турака 1834, каже да се он извештавао од тамошњих старијих људи Срба и од самих Турака, и да су му они казали ово: „Село *Буковица*, по ком се тај срез зове *буковички*, било је за Турака „*мукада* или *еминлук*“, што се на том крају зове и *Асовина*. Од тога је и име *Ас-буковички* а не *Азбуковички* срез.

Подриње је бригада за себе: војна му је управа у Лозници, и стоји под војним министром.

По црквеној управи, овај је округ део шабачке јепархије;

окружни прота седи у Лозници, а Љубовића има намесника за срез азбуковички.

Превози су преко Дрине: на *Шабачкој Ади*, код Лознице; и на *Љубовији*, више Зворника.

Ј. НОВЕ ТЕКОВИНЕ

Од нових тековина може се поменути

Дивни насип од Лешнице на Лозницу до *Смрдан Баре*, кроз најлепши крај проведени питомим воћкама обичени пут. Он не изгледа другојачије, него као каква стаза за задовољство у каквом големом парку;

Пут од Лознице уз Јадар ка Ваљеву;

Пут од Лознице преко Костајника у Крупањ, и даље преко Јагодње на Љубовиђу;

Пут од Љубовиће преко Прослопа на Пећску ка Ваљеву;

Путови који везују подринске руднике с Крупњем, као средином њиховом: до *Јагодње*, до *Борине*, до *Завлаке*.

Све је то тековина новијега доба. И по овако врлетним местима, да се сваки час путови не оправљају, могло би се пресећи саопћавање после сваке плахе кише.

Нове лепе зграде начињене су: у *Лозници*, окружна зграда за суд и начелништво; за канцеларију среза јадранског; за мушке школе и за женску (ова је последња прекројена од турске џамије, у којој је држан барут).

У Крупњу зграде за управу рудничку, и за радионице и раднице; средња кућа за Рађевину; школа.

На *Љубовиђи* кућа за азбуковички срез; кућа за ђумрук и за састанак. Ове су обе зграде веома лепе.

У *Белој Цркви*, лепа школа; у *Јаребицама* је и црква и школа добра; у Јадранској *Лешници* и школа и црква; црква на *Прелевинама*; и школа и неке зграде на *Смрдан Бари*.

DR
305
M55

Milićević, Milan Duro
Knezhevina Srbija

knj.‡

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

UTL AT DOWNSVIEW

D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 12 01 25 05 013 9

